De Nieuwe Taalgids. Jaargang 40

bron
De Nieuwe Taalgids. Jaargang 40. J.B. Wolters' Uitgeverijmaatschappij n.v., Groningen-Batavia 1947

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_taa008194701_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

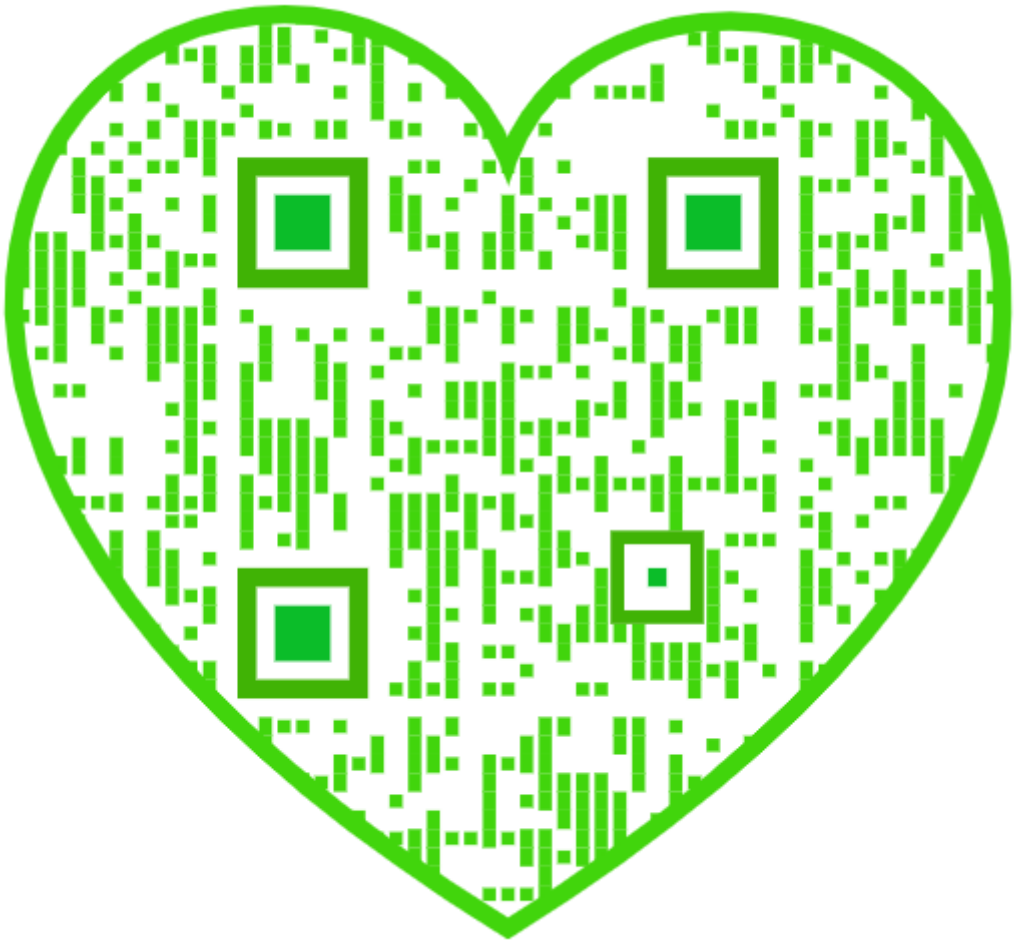

‘Tangconstructies’ en reacties daarop.

Charles Bally trekt in zijn *Linguistique générale et linguistique française* (2e druk, Bern 1944) een vergelijking tussen het Frans en het Duits, en behandelt daarin uitvoerig een trek van het Frans, die hij aanduidt als de ‘séquence progressive’. Daaronder verstaat hij de neiging om de delen van de zin zodanig te schikken dat ze in logische volgorde staan: het primaire voorop, het secundaire daarna, terwijl wat nauw bijeenhoort, ook dicht bijeenstaat. In het Frans is, in het algemeen, de volgorde: onderwerp - praedicaat - verdere zinsdelen: *J'ai vu ton ami ce matin*. En als het zinsdeel dat niet subject of praedicaat is, vooropstaat, blijven toch subject en praedicaat in de gewone volgorde: *Ce matin, j'ai vu ton ami*.

Bij de zogenaamde ‘rechte woordschikking’ hebben we in het Nederlands vaak dezelfde volgorde: *Ik sprak je vriend vanmorgen*. En wanneer *vanmorgen* vooropstaat, worden persoonsvorm en onderwerp wel geïnverteerd, maar toch niet gescheiden. Maar het is ook mogelijk de bepaling *vanmorgen* tussen de persoonsvorm en het object te plaatsen (wat trouwens in het hier gegeven voorbeeld ook in het Frans niet ondenkbaar is: *J'ai vu, ce matin, ton ami*). Door deze woordschikking worden de nauw samenhorende zinsdelen persoonsvorm en object uiteengerukt. Hoe langer de bepaling, hoe groter die afstand. In *Ik sprak vanmorgen om tien uur je vriend* wordt de door die afstand ontstaande spanning al hinderlijk. Het Frans zou dan ook een zo lange bepaling tussen persoonsvorm en object niet dulden. En de in gesproken Nederlands veel voorkomende herhaling van de persoonsvorm en het onderwerp strekt ertoe, de spanning wat te verlichten: *Ik sprak vanmorgen om tien uur sprak ik je vriend*.

W. de Vries heeft in zijn leerzame studie *Dysmelie*, waarin hij deze en andere ‘herhalingsconstructies’ uitvoerig bespreekt, zulke constructies verklaard uit het dooreenlopen, het verwarren als men wil, van tweeërlei zinsbouw, nl. die met de bepaling voorop en die met de bepaling na de persoonsvorm. Een contaminatie dus van *Vanmorgen om tien uur sprak ik je vriend* en *Ik sprak vanmorgen om tien uur je vriend*. Deze verklaring kan zeer wel juist zijn, en de herhalingsconstructie moet dan als een fout, een slordigheid worden beschouwd, een ‘dysmelie’, zou W. de Vries zeggen. Maar fouten en slordigheden hebben hun kans waar het normale taalgebruik gaat knellen of wringen. De *Grammaire des fautes*, zoals H. Frei het noemt in zijn boek van die titel, geeft vaak de richting aan waarin de officiële grammaire op het punt of bezig is te veranderen. Allerlei veranderingen, die we historisch verklaren als analogieformaties of contaminaties, zijn fouten of slordigheden geweest, toen ze voor het eerst opkwamen[1].

Bij de zin die hier als voorbeeld genomen is, k u n n e n we in het Nederlands de ‘séquence progressive’ toepassen: *Ik sprak je vriend vanmorgen om tien uur*. Wel geeft deze schikking aan de bepaling iets nadrukkelijks. Er is een niet te verwaarlozen verschil in waarde tussen de anticiperende insluitconstructie en de séquence progressive. Met alle

1) Over deze dingen is gehandeld in mijn rede: *Spanningen in hedendaags Nederlands* (Den Haag, 1946).

waardering voor het logische en heldere in de franse zinsbouw, mogen we toch in de mogelijkheid van variatie, die het Nederlands, evenals het Duits, in zulk een zin heeft, een stilistische nuancering van belang zien.

Weinig goeds echter valt er te zeggen, uit een oogpunt van efficiënte zinsschikking, voor een andere nederlandse en duitse eigenaardigheid, die we opmerken bij de z.g. 'omschreven tijden', als b.v. met *hebben* en *zijn*. De persoonsvormen van die hulpwerkwoorden, die ten nauwste samenhoren met het volgend participium, worden daarvan gescheiden door een object of een bepaling, of door allebei. De normale zinsbouw is *Ik heb je vriend gesproken*; *We zijn naar Den Haag geweest*. Dit is ver van een geleidelijk voortgaande, progressieve vorm van elocutie. In de eerste zin blijft het tot nà het object *vriend* onzeker, of ik de vriend gesproken of gezien of ontmoet of geslagen of uitgescholden heb. En die onzekerheid wordt nog bezwaarlijker als er bovendien een bepaling tussen persoonsvorm en participium komt, b.v. *Ik heb je vriend vanmorgen gesproken*. Zo'n spanning kent het Frans niet, en binnen het Germaans hebben het Engels en de Scandinavische talen ook uitsluitend de logische constructie die persoonsvorm en participium bijeenhoudt. Het geval wordt te pijnlijker doordat de constructie met het ingeklemde object of de ingeklemde bepaling in het Nederlands en het Duits vrijwel dwingend is[1)]. Vroeger kon het ook anders, nu moet het zo. Alleen in nadrukkelijke opsommingen als *Ik heb gesproken de voorzitter, de secretaris en twee andere bestuursleden* is de logische schikking nog mogelijk. Maar als het roerende lied van de gestorven kraai de zielige bijzonderheid vermeldt: *hij heeft gebroken zijn linkerpoot*, dan draagt die logische, maar naar tegenwoordig gebruik uitzonderlijke zinsbouw juist door die uitzonderlijkheid veel bij tot het komisch effect.

Hetzelfde geldt van andere verbindingen met hulpwerkwoorden, zoals *willen, zullen, moeten, kunnen*, waar het logisch aansluitende woord gewoonlijk een infinitief is. In *Ik moet een bewijs van goed gedrag overleggen* of *De dokters willen Vader een been afzetten* is de scheiding tussen *moet* en *overleggen* en tussen *willen* en *afzetten* hoogst bezwaarlijk.

Wanneer het aldus ingeklemde zinsdeel een object is, neemt men niet zo gemakkelijk de herhalingsconstructie te baat tot verlichting: *Ik moet een bewijs van goed gedrag moet ik overleggen* is, meen ik, niet heel gewoon. Dat pleit voor de bovenvermelde opvatting van W. de Vries, die in de herhalingsconstructie vermenging ziet van twee verschillende wijzen van zinsbouw. Want de volgorde *Een bewijs van goed gedrag moet ik overleggen* is wel niet onmogelijk, maar toch bijzonder, alleen passend in een bijzonder verband. Hier is de verhouding dus anders dan bij *Ik sprak vanmorgen om tien uur je vriend*, waar *Vanmorgen om tien uur sprak ik je vriend* als vrijwel gelijkwaardige, althans even gewone constructie naast staat. Dat vergemakkelijkt de herhalingsconstructie *Ik sprak vanmorgen om tien uur sprak ik je vriend*.

In geschrifte ziet men de in spreektaal zo gewone herhalingsconstructie uiterst zelden, ook bij auteurs die gesproken taal realistisch willen weer-

1) Wanneer èn een object èn een bepaling aanwezig zijn, hoeven niet beide noodzakelijk ingeklemd te worden. Een constructie als *Ik heb je vriend vanmorgen gesproken* kan gevarieerd worden tot *Ik heb je vriend gesproken vanmorgen* of *Vanmorgen heb ik je vriend gesproken*.

geven. Op één geval heeft J.H. Schutt mij opmerkzaam gemaakt, nl., bij Van Deyssel, *Verzamelde Opstellen* III, 118. Daar staat: ‘Ik had mijn land, Nederland, Holland, of hoe je 'n 'et noemen wil, ik bedoel het land van mijn vader en moeder, mijn vrienden en mij, h a d i k willen maken tot een heerlijk land in de hoogte ....’ Bij deze rara avis in de literatuur[1)] is het nu juist het object dat ingeklemd staat. Maar wel is de uitvoerige omschrijving van dat object met een bepaling gelijk te stellen.

Een zeer bezwaarlijke en onpractische inklemming, met uiteenrukken van wat bijeenhoort, heeft het Nederlands, alweer evenals het Duits, in de z.g. bijzin[2)]. Hier is juist een van de grammatische kenmerken, dat onderwerp en persoonsvorm door andere zinsdelen worden gescheiden. Op een zin als *Wij maakten een tocht door de Brabantse Kempen* is uit een oogpunt van logische opeenvolging niets aan te merken. Het Frans zou de volgorde slechts een kleinigheid kunnen verbeteren, nl. door *Brabantse* achter *Kempen* te plaatsen. Maar wordt deze zin tot bijzin, b.v. in *Dat was in die warme zomer, toen we een tocht door de Brabantse Kempen maakten*, dan is de afstand tussen onderwerp en persoonsvorm verre van logisch of practisch.

De radikaalste manier om het bezwaar te verlichten of op te heffen is, aan de bijzin eenvoudig de woordschikking van de hoofdzin te geven. Men krijgt dan zinnen als deze. *Het is zo koud dat je kunt het niet warm stoken. De kinderen zijn nu de deur uit, zodat* (of, wat minder netjes: *dat*) *we betrekken een kleiner huis*. Ook dit type heeft W. de Vries in *Dysmelie* uitvoerig behandeld. Hij geeft veelal voorbeelden uit Groningen, omdat hij zich streng beperken wil tot wat hem goed bekend is. Maar ook voor ieder ‘Hollands’ lezer zijn deze constructies goede bekenden, die hij in gemoedelijke praattaal dagelijks kan waarnemen, al zal hij er zich zelf licht voor wachten.

De Vries verklaart zulke ‘bijzinnen met hoofdzinswoordschikking’ weer uit ‘het vergroeien van twee afzonderlijke zinnen’ (*Dysmelie* 148), b.v. *Dat was een lawaai, ik kon er niet van slapen* en *Dat was een lawaai, dat ik er niet van slapen kon*. Inderdaad zal hier, als bij de herhalingsconstructie, het naast elkaar bestaan van twee ongeveer gelijkwaardige

1) Andere gevallen van verenigen wat bijeenhoort bespreekt Prof. Michels in zijn inaugurele rede *Over het waarnemen van taalverschijnselen* (Utrecht - Nijmegen, 1946) 12 vlg., nl. *het gesprokene door de spreker, de gevallenen gedurende de oorlog* en *het ontvreemde Gazelle Heren-sportrijwiel op Maandag 14 October in de IJzerstraat* in plaats van *het op Maandag 14 October in de IJzerstraat ontvreemde Gazelle Heren-sportrijwiel*. Zulke constructies komen, in tegenstelling met de herhalingsconstructie, ‘ook en waarschijnlijk overwegend in geschreven taal’ voor, zoals Michels terecht opmerkt.

2) Ik gebruik de termen ‘bijzin’, ‘afhankelijke zin’, ‘ondergeschikte zin’ met tegenzin, omdat deze ‘zinnen’ geen zinnen zijn. Trouwens de z.g. ‘hoofdzin’ is veelal evenmin een zin. Maar het door zo lange traditie gevestigde gebruik ineens omver te gooien, is wat erg revolutionair. Een gelukkige term als het engelse *clause* ter vervanging van ‘bijzin’ hebben wij niet. Daarom blijf ik maar, in afwachting en in overweging van wat beters, bij de oude terminologie, zoals b.v. ook Kruisinga deed in zijn *Einführung in die deutsche Syntax*, en zoals Jespersen in zijn deense publicaties. Laatstgenoemde maakte in de *Acta Philologica Scandinavica* XIV, 65 een grapje dat we in het Nederlands als volgt kunnen nadoen: ‘een bijzin is wel geen zin, maar we gebruiken de term toch maar, ongeveer zoals we van een *zeehaan* spreken, al is dat geen *haan*, en van een *meerkat*, hoewel dat geen *kat* is.’

wijzen van zinsbouw, d e a a n l e i d i n g geweest zijn tot het opkomen van *Dat was een lawaai, dat ik kon er niet van slapen*. Daarom komt dit type niet of zelden voor, wanneer naast de bijzin-constructie niet een gelijkwaardige van twee afzonderlijke zinnen staat. Zo hoort men niet (het voorbeeld is van De Vries, *a.w.* 157) een bijvoeglijke bijzin met hoofdzinswoordschikking: *Mei is de maand dat die plant bloeit het overvloedigst*. En daarom is de constructie zo gewoon in consecutieve bijzinnen, gelijk men bij De Vries aan talrijke voorbeelden kan nalezen.

Contaminatie, slordigheid dus, is ook hier aan het werk. Maar dat men aan die slordigheid toegeeft, heeft zijn o o r z a a k in de bezwaarlijke tangconstructie van de bijzin. De spreker grijpt de gelegenheid, waar zich die aanbiedt, om de benen van de tang bijeen te halen.

In een artikel in het *Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterkunde* LVIII, 161 vlgg. is een andere eigenaardigheid behandeld, die strekt tot overbrugging van die grote kloof tussen onderwerp en persoonsvorm in de bijzin. Daar zijn o.a. vormen besproken van de voegwoorden *als* en *of*, zoals die dialectisch voorkomen, b.v. *De meid gaat uit as ze zin heb* tegenover, bij onderwerp en persoonsvorm in het meervoud, *De meide gaan uit azze ze zin hebbe*, en *kijk es of de melk geen kwaad ken* tegenover *Kijk es ovve de appels geen kwaad kenne*. Deze ‘congruentie’ tussen voegwoord en verbum meende ik te mogen verklaren als een ‘prolepsis van de verbale uitgang, voortgekomen uit de drang om de spanning wat te verlichten door de persoonsvorm als het ware reeds in de aanvang van de bijzin aan te kondigen, en wel door aanhechting van de typerende uitgang aan het verbindingswoord, dat gewoonlijk onmiddellijk door het onderwerp wordt gevolgd’. Soms is het verbindingswoord zelf het onderwerp, b.v. bij het meervoudig relativum *die* in *jonges dieë graag werke wille* tegenover *'n jonge die graag werke wil*.

Soortgelijke prolepsis van de verbale uitgang van de tweede persoon enkelvoud komt bij verbindingswoorden ook voor, b.v. in het *t.a.p.* 173 naar Klatter geciteerde groningse *Komst, omdast nog nait onderschaiden kinst*. Voorts heeft Dr Weijnen in een aanvulling bij mijn artikel, *Ts* LIX, 75 vlg. op limburgse parallellen gewezen, terwijl Van Ginneken, *Onze Taaltuin* VIII, 1 vlgg. het hele verschijnsel van ‘de vervoeging der onderschikkende voegwoorden en voornaamwoorden’ in een zeer ruim verband heeft geplaatst.

Er doet zich in westelijke, vermoedelijk hoofdzakelijk zuid-hollandse, dialecten een andere syntactische bijzonderheid voor, die evenals de ‘congruerende verbindingswoorden’ eigen is aan de afhankelijke zin, en waarin ik ook een uiting zou willen zien van het streven om de gebroken constructie van de bijzin enigszins aaneen te hechten. Misschien zien anderen er dat niet in: mocht mijn opvatting dan niet overtuigend zijn, dan is mijn moeite niet vergeefs geweest, als ik op het verschijnsel de aandacht gevestigd heb, en daardoor die anderen opgewekt heb, een betere verklaring te zoeken. Het is er interessant genoeg voor.

Ik heb het oog op de ‘dubbele ontkenning’ *en .... niet*. Deze vroeger algemene verbinding is nog volop gangbaar in het Westvlaams. ‘Iedere ontkenning,’ zegt Vercoullie in zijn beschrijving van dat dialect, *Onze Volkstaal* II, 43, ‘bestaat uit twee deelen: *en .... niet, en .... nooit, en .... geen, en .... niemand*’. Over de grenzen van het verschijnsel in Zuid-Nederland weet ik verder niets. Dat het b.v. in het Antwerps niet

meer voorkomt, mogen we m.i. wel ex silentio concluderen uit wat Smout, *Het Antwerpsch Dialect* § 141 mededeelt over de ontkenning: ‘Gebeurt de ontkenning door middel van een der woorden *nooit, niemand*, zoo versterkt men ze steeds door *ni*: *dad ad əkik nût ni hədoht*; *k em əkik nīmant ni həziŋ* (‘dat had ik nooit gedacht, 'k heb niemand gezien’)’[1]. Als het Antwerps de oude verbinding *en ... niet* nog kende, zou Smout er onder zijn overigens zeer magere ‘Syntactische Eigenaardigheden’ in het geciteerde verband wel melding van hebben gemaakt.

Waar het mij hier vooral op aankomt, is dit: dat in zuidhollandse dialecten deze dubbele ontkenning zich gehandhaafd heeft, maar a l l e e n i n d e b i j z i n. De aanduiding ‘zuidhollands’ pretendeert niet het verschijnsel geografisch te begrenzen; het is heel goed mogelijk dat het ook in Utrecht nog voorkomt. Benoorden het IJ schijnt het onbekend te zijn; althans Boekenoogen, *De Zaansche Volkstaal*, maakt er in zijn ‘syntactische bijzonderheden’ (waar hij wel een dubbele ontkenning als *niemand niet* bespreekt) geen gewag van. Een vage grens naar het Oosten zou men kunnen trekken op grond van Van de Water, *De Volkstaal in het Oosten van de Bommelerwaard* § 62 *o*, die ook een dubbele ontkenning als *ik éet nóot nie* als ‘zeer geliefkoosd’ signaleert, maar over *en .... niet* of *niet ....en* in het geheel niet rept. Dat *niet .... en* in de Alblasserwaard in bijzinnen veel voorkomt, is mij uit eigen waarneming ten overvloede bekend. Volgens Opprel, *Het Dialect van Oud-Beierland*, § 80 *d*, kan men in het Oudbeierlands de ontkenning *niet .... en* ‘een enkel maal’ horen, ook weer in afhankelijke zinnen.

Die beperking tot de afhankelijke zin is zo streng, dat ik met grote verwondering, om niet te zeggen met ernstige twijfel, kennis genomen heb van Overdieps mededeling, *Stil. Gr.* 423, dat hij een hoofdzin als ‘ik doe het niet’ in een dicht bij Katwijk gelegen zuidhollands dorp (vermoedelijk is Voorschoten bedoeld) wel eens als *Ik en doe 't niet* heeft horen spreken. Of het soms *Ikke doe 't niet* geweest is? Hoe het zij, Overdiep zelf bespreekt het voor het Katwijks als iets speciaal van de bijzin, en zo komt hij er later ook op terug in *Volkstaal van Katwijk aan Zee*, 203.

Deze laatste plaats is van belang, omdat er tevens een verklaring bij gegeven wordt. De dubbele ontkenning heeft zich gehandhaafd, zegt Overdiep aldaar, ‘niet in een hoofdzin ...., want al sedert lang is de scheiding van onderwerp en werkwoord (in dit geval door *en*) in den hoofdzin niet meer mogelijk. In den bijzin daarentegen is de scheiding van subject en werkwoord juist regelmatig.’

Deze verklaring bevredigt niet. In de eerste plaats is het onjuist dat in de hoofdzin de scheiding tussen subject en werkwoord niet meer voorkomt. Juist zulke kleine partikels, zoals *en* er ook een is, staan er vrij vaak tussen, b.v. *nu, toch, echter, evenwel*: *Dit boek nu is voor eenvoudige mensen niet te genieten*; *de auteur toch schermt voortdurend met geleerde termen. Oldenbarnevelt echter wilde onderhandelen*. Zulke zinnen zijn wel wat boekachtig, maar toch niet onmogelijk stijf. Meer tot de gewone omgangstaal behoort *dan* in zo'n positie: *Deze nieuwe bezem dan zou de boel 'es schoonvegen*. Genoeg voorbeelden om te tonen dat *en*, bijzonder ijl en nietig van omvang als het is, heel wel had kunnen standhouden tussen onderwerp en persoonsvorm, als daartoe maar enige functionele reden geweest was.

1) De transcriptie van Smout is hier enigszins gewijzigd.

En in de tweede plaats: *en* had immers, in hoofdzinnen met de persoonsvorm voorop, kunnen blijven zonder scheiding tussen persoonsvorm en subject. Ook al gaat men, ten onrechte, met Overdiep ervan uit dat die scheiding in hoofdzinnen onmogelijk is, dan zou er niets tegen zijn om een Zuidhollander te laten zeggen: *Waarom en hebbie me niet angesproke*? of *Overdag en kenne ze d'r niet terecht*. Maar zulke resten komen niet voor.

Daarom is er reden om te veronderstellen dat de dubbele ontkenning in de afhankelijke zin inderdaad verband houdt met de scheiding tussen onderwerp en persoonsvorm. Maar niet het toevallige, min of meer mechanische verband dat Overdiep legt. Het is aannemelijker dat *niet .... en* in de bijzin voortleeft, omdat het daar een nuttige syntactische functie verricht. Namelijk deze, dat de verbindingen *niet .... en, geen .... en*, waarvan *niet* en *geen* gewoonlijk onmiddellijk op het onderwerp volgen, terwijl *en* onmiddellijk aan de persoonsvorm voorafgaat, ertoe meehelpen om de ongewenste afstand tussen onderwerp en persoonsvorm wat te overspannen. Doordat *niet* een haak vooruit slaat naar het daarmee verbonden *en* - zoals een *zowel* een *als* doet verwachten, en een *niet alleen* een *maar ook* -, haakt de verbinding *niet .... en* ook de aangrenzende zinsdelen onderwerp en persoonsvorm wat dichter aaneen. Het behoud van de dubbele ontkenning heeft dus vooral zin, wanneer de bijzin van enige omvang is, zoals in de voorbeelden van Opprel: *Denk er om dat je niet lang weg en blijft*; *Kijk es of de kachel niet òit en is*. Maar het spreekt vanzelf, dat *niet .... en* dan ook voorkomt zonder verdere scheidende zinsdelen, omdat het nu eenmaal tot de eigenaardigheden van de afhankelijke zin behoort, en omdat in de afhankelijke zin steeds de m o g e l i j k h e i d van tussengeplaatste zinsdelen bestaat. Zo hoort men ook voorbeelden als *Je begrijp niet dat er zoveul mense zijn die niet en roke* en *'k heb liever 'n gewone gemeenzame n an as 'n hoop branie dat niks en is* (beide uit de Alblasserwaard).

Het is waarschijnlijk dat deze zuidhollandse resten van *niet .... en*, in de afhankelijke zin, een stadium te zien geven dat ook elders doorlopen is bij het geleidelijk terugwijken van de dubbele negatie uit het algemeen taalgebruik. Daarom kan het van enig belang zijn op te letten of in oudere, b.v. laat-17e-eeuwse of 18e-eeuwse teksten, die volkstaal trachten weer te geven, dit stadium ergens te constateren is. Eén enkel voorbeeld ken ik uit de *Camera Obscura*, van Kees de schippersknecht: ‘ik meende ze vierkant te zeggen dat ik 'et *niet en dee*’. De cursivering is van Hildebrand, die daarmee emfase wil aangeven. De standplaats van burgemeester Dikkerdak blijkt niet, zodat we Kees z'n *niet en dee* niet kunnen localiseren.

Voor de tegenwoordige taal zijn hier vier middelen besproken, die strekken tot verlichting van tangconstructies. Tussen die vier tekent zich een duidelijke rangorde af wat de gebruikssfeer betreft. De ‘herhalingsconstructie’ is een vrijheid die ook de beschaafde Nederlander zich sprekende veroorloven kan en dikwijls veroorlooft, zonder de minste aanstoot te geven. De ‘bijzinnen met hoofdzinswoordschikking’ komen veel voor, maar worden vermeden door wie er prijs op stelt verzorgd te spreken. Men zou ze gevoeglijk, met een term die Kloeke eens gebruikt heeft, ‘algemeen onbeschaafd’ kunnen noemen. De ‘congruerende verbindings-woorden’ zijn dialectisch wel vrij verbreid, en worden, waar ze in zwang zijn, als een levend syntactisch procédé gehanteerd, maar blijven merk-

baar dieper onder het niveau van het beschaafd dan de vorige groep, en zullen zich nooit tot beschaafd, of zelfs maar ‘algemeen onbeschaafd’ opwerken. De dubbele negatie in de afhankelijke zin, als die hier terecht onder de ‘ontspannings’-middelen is gerekend, doet zich voor als een antiquiteit, die ten dode is opgeschreven, maar juist wegens die eigenaardige syntactische functie het leven hier en daar nog rekt.

Den Haag, Januari 1947.
C.B. VAN HAERINGEN.

Perk en Potgieter.

In zijn Inleiding voor Perk's gedichten schrijft Kloos (blz. 60 in de 17e dr.) dat Perk een diepe verering had voor Potgieter, uit wiens meesterwerk ‘Florence’ hij soms voorlas ‘op een vreemden helder diepen toon’, ‘zijn stem trilde dan van een wonderbare emotie, tot zij, overstelpt door de aandoening, zweeg’.

Het is niet te verwonderen dat die bewondering leidde tot het ondergaan van invloed.

Het eerste gedicht dat Perk aan De Spectator zond, 5 Maart 1878 gepubliceerd in De Briefwisseling Vosmaer-Perk blz. 17, is vol sporen daarvan.

De dappere Noordpoolreizigers noemt hij ‘onze vromen’; hij spreekt van ‘de st*arre* der wetenschap’; een regel als: ‘'t Hollandsch gemoed op 't gelaat, 't Hollandsch gelaat naar hun God’ doet typisch Potgieteriaans aan, evenals de vele nadrukkelijke herhalingen uit dit gedicht.

In een brief van 10 Maart 1878 aan Vosmaer gebruikt Perk de uitdrukking ‘op het gevoeligst’, een door Potgieter ingevoerd archaïsme.

Evenzo herinneren aan Potgieter de vormen ‘ziel*e*’, ‘genak*e* ik’ en de vele personificaties in een gedicht van 22 Jan. 1881, gepubliceerd in De Gids van 1915 en in ‘Een Dichter Verliefd’ door Dr G. Stuiveling, blz. 13, en de woorden ‘verengeld aanschijn’ in Sanctissima Virgo, en ‘hemelbogen’ in Ochtendbede.

Een duidelijk bewijs van invloed, waarop Verwey in zijn inaugurele rede ‘Van Jacques Perk tot Nu’ reeds wees (blz. 8) is wel de toepassing van het anti-danteske rijmschema, het rijmschema van ‘Florence’, in Aan de Schim van P.C. Hooft.

Treffend zijn nog de volgende plaatsen:

Perk: Het Grafkruis. Hij voelt de tranen langs zijn wangen loopen.

Potgieter: Florence, VIII, 5. De tranen langs uw wangen voeldet leken.

Perk: Dorpsvesper. De zwerver daalt in zielsgepeins verloren.

Florence, IX, 70. De zwerver deelt zijn zielsgeheim hem mede.

Perk: Zij komt. Gij berken buigt uw ranke loovertrossen! Strooit, rozen, op het zand èn sneeuw èn blad!

Florence, XVI, 85. Ristori komt! Sprei 't geurigste der loov'ren, Reik d'eêlste roos, die in uw gaarde ontluikt.

Perk: De Roos. O, volle, reine roze op slanken stengel.

Florence, XIX, 172. Een reine roos op ongebogen stengel.

Bij beide is de roos het beeld voor de ideale geliefde.

GEERTRUIDA M.J. DUYFHUIZEN.

De ondergang van de rei in het nederlandsche treurspel.

De Nederlandsche tragedie der 17de eeuw is - het mag bekend verondersteld worden - niet denkbaar zonder de stimuleerende invloed van het Fransche drama der 16de. Ontwikkelde de *vorm* daarvan zich door de aanvankelijk gebrekkige, maar langzamerhand toenemende kennis van het antieke drama, vooral dat van Seneca, ook de *stof* kon de 16de eeuwsche dichter niet in volkomen vrijheid kiezen. Dit geldt zoowel voor de motieven der sententieuse rhethoriek[1)] in rei, monoloog en dialoog volgens het recept van Seneca - motieven, die telkens weer terug keeren tot bij Hooft en Vondel toe, zooals: afscheidsliederen bij vertrek in ballingschap, beschouwingen over de verhouding van vorst en volk, vertoogen over het geoorloofde van de moord op tyrannen[2)], enz. -, als ook voor de onderwerpen van de stukken in hun geheel. Kalff is werkelijk al te naïef, wanneer hij de voorstelling geeft, als zou Vondel, bladerend in zijn bijbel, min of meer toevallig de stof voor zijn *Gebroeders* hebben gevonden[3)]. De woorden van den dichter in zijn *Opdracht* voor dit stuk: 'Toen wy, belust op bybelstof te wercken, de gewyde bladen doorsnuffelden, behaeghde ons, boven alle andere, deze Historie, stof leverende .... tot een allervolmaeckste slagh van Treurspelen ....' kunnen toch moeilijk letterlijk genomen worden, als men weet, dat er reeds in de 16de eeuw een bijna traditioneel Europeesch repertoire van treurspelstoffen bestond[4)] (waarbij men de neo-latijnsche dichtkunst niet moet vergeten!). Vondel was allerminst een pionier op dit gebied, eerder een hoogtepunt en voleinder. Men behoeft zich maar even te verdiepen in deze materie om te zien, hoe b.v. Revius met zijn *Haman* niet de eerste was, die het boek *Esther* tot onderwerp van een treurspel koos; niet één, maar verscheidene Fransche dichters waren hem daarin voorgegaan[5)]. Een *Jephtha* had niet alleen de Schotsche neo-latinist Buchanan geschreven (1554), maar ook Vondel's vriend Abraham de Koning (1615). De stof van de *Gebroeders* had De la Taille reeds in een drama behandeld[6)] en Vondel's onvoltooid gebleven treurspel *Rozemont*[7)] heeft hetzelfde thema als de *Alboïn* van

1) 'Parler santancieusement' was de eisch, die reeds Pelletier in zijn *Art Poétique* (1555) aan het koor stelde en waardoor de rederijkersgeest aanknooping vond bij die van Seneca en Euripides.
2) Voor invloed in dit opzicht van Garnier op Hooft en Vondel zie de litteratuur, genoemd in mijn artikel in *N. Taalg*. XXXVII, 1943, 56 noot 3 en 58 noot 1.
3) *Ts. N.T.L.*, XVI, 1879, 213.
4) Cf. R. Lebègue, *La Tragédie religieuse en France*, 1514-1573, Paris, 1929, 445: 'La plupart de ces personnages bibliques ont été plusieurs fois mis à la scène au XVIe siècle en France et dans le reste de l'Europe ....' En dit geldt niet minder voor bepaalde figuren uit de mythologie en de geschiedenis.
5) *L.c.*, '... les pièces sur Isaac, Saul, David et Esther furent très nombreuses'. Zie ook in dit boek het register i.v. Esther en Haman.
6) *La Famine* (ong. 1570). Cam. Looten (*Etude litteraire sur .... Vondel*, 1889, 134), P. Stachel (*Seneca und das deutsche Renaissancedrama*, 1907, 177) en H.J. Polak (*De Gids*, 1892, IV, 101) nemen aan, dat Vondel De la Taille's werk zou gekend hebben, Kluyver beweert het tegendeel (*Ts. N.T.L.*, XLVII, 1928, 3 seqq.), zonder echter van de voorgaanden kennis te hebben genomen.
7) *Werken*, ed. W.B., III, 781.

Claude Billard[8]. Deze enkele voorbeelden zou men gemakkelijk met zeer vele andere kunnen vermeerderen.

8) Looten, *o.c.*, 134. Dergelijke thema's uit de Frankische oudheid waren niet zeldzaam. Ook Chrestien de Croix schreef een *Alboïn* (1608, cf., Petit de Juleville, *Hist. de la Langue et de la Litt. fr.*, IV, 191), terwijl ten onzent Zevecote een Latijnsch drama *Rosimunda* (3de dr. 1623) schreef en Jacob Struys een Nederlandsch *Albonus en Rosimonda* (1631, cf. Worp, *Drama en Tooneel*, I, 230 en 321).

Terwijl Hooft en na hem veel meer nog Vondel bezig waren het treurspelvolgens-internationaal-Renaissance-recept tot iets eigens te ontwikkelen, zij het altijd nog in nauwe aansluiting bij de klassieke tragedie, welke men bij een toenemende waardeering voor het Grieksche treurspel allengs beter leerde kennen, ontstonden er in Frankrijk reeds geheel andere opvattingen. Deze waren eigenlijk veel meer in overeenstemming met de groeiende critische en op het natuurwetenschappelijke gerichte geest der eeuw. Had Huygens, die ten onzent een vertegenwoordiger van deze geest was, niet grooter waardeering voor Corneille dan voor Vondel[1)]? Het streven naar de reeds door Sealiger voorgestane 'waarschijnlijkheid', gepaard aan de invloed van het Spaansche realistische drama (Lope de Vega) doet o.a. bij Corneille een nieuw type van treurspel zonder koren ontstaan. De tendens om de koren weg te laten bestond trouwens in Frankrijk al vroeg. Reeds Grévin had in de voorrede van zijn *Mort de César* (1562) het beurtelings door eenige soldaten *gesproken* koor verdedigd met de opmerking, dat de Franschen met koorzangen niet veel op hadden[2)]. Garnier gebruikte in zijn op één na laatste stuk, de tragi-comedie *Bradamante* (1582), geen koren meer[3)]. En nergens beter dan in het zeer omvangrijke werk van Alexandre Hardy kan men zien, hoe snel de rei in verval kwam. Want niet alleen schreef hij die op latere leeftijd niet meer, maar zelfs schrapte hij haar in zijn vroegere stukken[4)].

Niet lang duldde de Fransche geest de toestand van regelloosheid, welke in het begin der 17de eeuw op het gebied van het drama heerschte. Richelieu wenschte ordening. En zoo ontstond, dank zij enkele groote kunstenaars, de vermaarde Fransche toneelkunst, waardoor voor de tweede maal in die eeuw Parijs een krachtige invloed op de Nederlandsche literatuur ging oefenen.

Wil men derhalve zoeken naar de oorzaken van het verval en de ondergang der reien in het Nederlandsche treurspel, dan zal men moeten beginnen met eenige aandacht te geven aan de theorie en practijk in het 17de eeuwsche Frankrijk, waar enkele belangrijke literaire figuren de leiding op dit gebied hadden: de abbé Hedelin d'Aubignac, Corneille en Boileau.

Van den eerste verscheen in 1657 *La Pratique de Theâire*[5)]. Hij is een waardig voortzetter van de lange rij theoretici, van wie Scaliger, Heinsius en Vossius zijn naaste voorgangers waren. Evenàls dezen en niet zonder hun steun maakte hij nauwkeurig studie van Aristoteles en Horatius, van de Grieksche tragici en van Seneca, waarbij hij zijn critische opmerkingen niet achterwege liet.

1) Als 19-jarige was hij zelf begonnen met een Latijnsch treurspel *Tarquinius Superbus*. Het bleef bij een fragment van slechts 97 verzen, maar het argumertum en de twee onderling verschillende ontwèrpen laten zien, dat het stuk in de geest van Scaliger's schema (*Poetices libri septem*, 1561, Lib. III, cap. 98) en volgens Seneca's voorbeeld was opgezet. Het gebruik van slechts één rei toont tegenover de practijk van Grotius en Heinsius een opvallende soberheid (Huygens, *Gedichten*, ed. Worp, I, 70-73).
2) J. Spingarn, *A History of Lit. Criticism in the Renaissance*, 1899, 1, cap. V, 2; F. Klein, *Der Chor in den wichtigsten Tragödien der franz. Renaissance*, 1877, 141.
3) Garnier, *Les Tragedies*, ed. W. Foerster, 1882.
4) E. Rigal, *Al. Hardy et le Theatre fr.*, 1889, 254 seq.
5) Ed. Pierre Martino, Paris, 1927. In 1715 verscheen te A'dam een tweede druk van dit werk. Zie over den auteur: Ch. Arnaud, *Les Theories dramatiques au XVIIe siècle. Etude sur la vie et les oeuvres de l'abbé d'Aubignac*, Paris, 1888.

Behalve in een afzonderlijk aan het koor gewijd hoofdstuk (waarover straks meer) vindt men ook in een aantal verspreide opmerkingen zijn meening over dit onderwerp. Zoo constateert hij dat het koor in strijd is met de eenheid van handeling, omdat er geen reden is op het tooneel te blijven, als de handeling ophoudt[1]. Ook is het, meent hij, onwaarschijnlijk, dat de rei vierentwintig uur op dezelfde plaats zou blijven[2]. Naar aanleiding van Vossius' definitie: 'Chorus est pars fabulae post factum'[3] schrijft hij: 'je ne croy pas que maintenant personne voulust dire que notre Musique, qui tient la place des chants de choeur et qui en fait l'office, soit une partie du Poeme Dramatique'. De balletten, enz., die men thans tusschen de bedrijven opvoert, behooren even weinig bij de tragedie als de mimen, embolima (ingeschoven liederen[4], e.d. in de Oudheid.

Zegt dit reeds iets van wat er in zijn dagen van het koor was geworden, nl. een stukje entr'act-muziek of een ballet, in het Derde Boek, Chap. IV, getiteld *Les Choeurs*, heet het hierover nader:

> '... chacun sçait qu'à la fin la Tragedie a perdu les Choeurs parmy nous, aussi bien que la Comedie les avoit perdus même avant l'âge de Plaute: de sorte qu'on pourroit s'imaginer, que presentement le discours des Choeurs est absolument inutile dans cette pratique du Theâtre, où je n'ay rien promis que de necessaire à la composition de nostre Poëme et à la connoissance de l'Art.'

Streng is de schrijver in zijn veroordeeling van het koor bij Seneca, wiens treurspelen hij slechte modellen acht, vol met fouten. Soms, zegt hij, hooren en zien zijn koren alles, soms zijn ze doof en blind. Ook weet hij niet, uit wat voor personen zij zijn samengesteld, waarom ze er zijn en waarom ze opkomen en afgaan. Dat het koor niet handelt, is tegen de voorschriften van Aristoteles en Horatius. Hedelin's conclusie is, dat ze weggelaten hadden kunnen worden, zonder dat het drama er wezenlijk door zou veranderen.

Echter was in het Grieksche drama, zoo gaat hij verder, het koor volkomen aannemelijk. Want de Grieken kenden weinig monologen, omdat zij het koor niet telkens op en af konden doen gaan, terwijl het toch niet waarschijnlijk zou zijn, als in tegenwoordigheid van het geheele koor geheimen uitgesproken zouden worden. Even onwaarschijnlijk zou het wezen, als het koor lijdelijk zou moeten toezien in plaats van te hulp te snellen, wanneer er iemand werd gedood; daarom lieten de Grieken dit uiterst zelden op het tooneel gebeuren. De aanwezigheid van het koor was ook een waarborg voor de eenheid van handeling, plaats en tijd, hoewel bij een wat langere tijdsduur, b.v. 24 uur, de voortdurende aanwezigheid van de rei onmogelijk en onwaarschijnlijk moet heeten.

Uit dit alles blijkt, dat de schrijver aan het bestaan en gebruik der Grieksche koren een aantal redelijke overwegingen ten grondslag heeft gelegd, die uiteraard de Grieksche tragici niet of nauwelijks bekend waren, maar daarentegen geheel de geest

1) Ed. Martino, 90.
2) *O.c.*, 122.
3) Cf. G.J. Vossius, *Poeticarum institutionen libri tres*, Amst., 1647, Lib. II, Cap. VI. *De Chorico*, Par. 2.
4) Cf. Aristoteles' *Poetica*, Cap. XVIII.

van Hedelin's tijd weergeven, zij het niet zonder hulp van Aristoteles (was diens *Poetica* niet een bijbel voor literatuurtheoretici, waaruit elke ketter zijn letter kon halen?): de drie eenheden waren voor Hedelin axioma's en de leer van het *verisimile* tegelijk

een belangrijk beginsel. Men zou verkeerd doen dit laatste te vereenzelvigen met realisme. De geleerde abbé zegt daarover:

> 'je sçay bien, que le Theâtre est une espece d'illusion, mais il faut tromper les Spectateurs en telle sorte, qu'ils ne s'imaginent pas l'estre, encore qu'ils ne sçachent; il ne faut pas tandis qu'on les trompe, que leur esprit le connoisse, mais seulement quand il y a fait réflexion'[1].

Het kwam er dus bij een dergelijk illusionisme niet op aan alles zoo veel mogelijk met de werkelijkheid te doen overeenstemmen, maar wèl, alles de grootst mogelijk graad van waarschijnlijkheid te geven. Palladio's Teatro Olimpico te Vincenza (door Scamozzi voltooid in 1584), waarin het tooneel door geraffineerde perspectivische effecten de toeschouwers verraste, had reeds in 1620 Constantijn Huygens in verrukking gebracht door dit vermogen van 'tromper l'oeil'[2]. Ook met de eisch der waarschijnlijkheid in de imitatie van een handeling (die reeds door Scaliger, Aristoteles interpreteerend, was gesteld) kon een koor in een tragedie niet meer in overeenstemming geacht worden. In de Oudheid, zegt Hedelin, was de rei wel op haar plaats; ja zelfs 'les Choeurs faissoient la magnificence et la grandeur de la Tragedie'. Klinkt hierin reeds een toon van heimwee naar het oude, zooals ook Chapelain in 1630 had laten hooren[3], verderop blijkt, dat Hedelin toch niet steeds zoo sterk geloofde aan het alleen ware der contemporaine ideeën omtrent het treurspel: '[les choeurs] pourroient bien être rétables sur nos Theâtres, quand on aura decouvert ce qu'ils estoient au vray chez les Anciens'; en verder: 'Si done notre siecle pouvoit souffrir le retablissement des Choeurs comme le plus superbe ornement du Theâtre, il faudroit premierement que nos Poëtes étudiassent avec soin dans les Anciens'. Men zou opnieuw de kunst moeten vinden de koren uit te voeren met muziek en dans; de koning en de prinsen zouden daaraan alle mogelijke pracht en praal moeten verleenen door de onkosten te dekken. De schrijver besluit zijn hoofdstuk over het koor met de opmerking, dat dit alles in Frankrijk bijna onmogelijk en bij de Italianen heel moeilijk zou zijn.

Was zoo voor den geleerden criticus d'Aubignae het koor nog een probleem, anders stond de zaak voor Corneille, de man van de practijk. Enkele jaren na de *Pratique* verscheen een boekje, waarin deze, na gedurende een reeks van jaren een aantal langzamerhand als zoodanig door zijn tijdgenooten erkende meesterwerken te hebben geschreven, zijn ideeën over het drama uiteen zette. In 1660 publiceerde hij nl. drie verhandelingen: *Discours de l'utilité des parties du poème dramatique, Discours de*

1) *O.c.*, 210.
2) In zijn *Journaal van de reis naar Venetië* (*Bijdr. en Med. van het Hist. Gen.*, Dl. XV, 1894, 118) geeft Huygens er een opgetogen beschrijving van. Het tooneel stelt voor (het theater bestaat gelukkig nog; zie *Workes of Art in Italy, Losses and Survivals in the War*, Part II, London, 1946, p. 69) een straat, die langzaam oploopt, met gebouwen ter weerszijden; door deze en andere kunstmiddelen lijkt zij twintig maal zoo lang als zij in werkelijkheid is. Een koor is op dit tooneel onmogelijk. De Amsterdamsche Schouwburg kreeg in 1665 een tooneel, dat eenigszins naar deze 'Italiaanschen trant' was ingericht.
3) Arnaud, *o.c.*, 139. Chapelain vraagt zelfs nog om wederinvoering van de koren.

la Tragedie et des moyens de la traiter selon le vraisemblable ou le necessaire en *Discours des trois unités, d'action, de jour et de lieu*[4].

4) *Oeuvres de P. Corneille*, ed. Ch. Marty-Laveaux, Paris, I, 1862, 13-122. Een Nederlandsche vertaling verscheen in 1724 (*Onderzoek over de Nederduitsche Tooneelpoëzie*). Volgens de *Cat. der Maatsch. van de Ned. Lett.* zou de ongenoemde vertaler J. Haverkamp zijn, die ook eenige Fransche tooneelstukken heeft vertaald (cf. *N.N. Biogr. Wb.*, II, 551).

Daar deze opstellen uiteraard min of meer een oratio pro domo zijn (al ontbreekt de zelfcritiek allerminst) en Corneille de toen reeds lang in Frankrijk gangbare practijk volgde treurspelen zonder koren te schrijven, kan men niet verwachten, dat hij zich diepgaand met de rei zal bezighouden. Deze vormt voor hem, die niet in de eerste plaats criticus, maar tooneelschrijver is, geen actueel probleem meer, hoogstens een historische curiositeit. De drie eenheden, de waarschijnlijkheid en de noodzakelijkheid, dat zijn de grondbeginselen, waaraan Corneille de practijk toetst en waarnaar hij deze wil regelen.

Als een vaststaand feit neemt hij de 'retranchement, que nous avons fait des choeurs' aan[1]. Na eenige discussie over de rei in het antieke drama constateert hij, dat door het weglaten in het moderne ook de muziek daaruit is verdwenen. Toch is deze wel aangenaam en zelfs weer noodig geworden in de 'pièces de machines' om de menschen bezig te houden, opdat zij het lawaai van het wisselen der décors niet zouden hooren.

In de tweede *Discours* wordt het woord 'choeur' zelfs niet genoemd. In de derde lezen we, dat de Grieken hun bedrijven scheidden door koorzangen (een historische onjuistheid, zooals men weet, want de Grieken kenden geen indeeling in bedrijven). En dit wordt dan voor hem het uitgangspunt voor de bestrijding van de antieke opvatting en een verdediging van de eigentijdsche. Want, zegt hij, die manier van scheiden was ongemakkelijker dan de onze. Immers, had het auditorium aandacht voor het gezongene, dan was de geest te ingespannen bezig en zonder een oogenblik rust; had het daarentegen geen belangstelling voor de rei, dan werd door de lange duur van het gezang de aandacht te zeer verstrooid en moest men bij het volgende bedrijf zijn geheugen te zeer inspannen om zich te herinneren, wat er in het vorige gebeurd was. Onze muzikanten, meent Corneille, geven geen van deze ongemakken, want de geest der hoorders kan uitrusten, wanneer zij muziek maken, en zelfs is het publiek in de gelegenheid het aanschouwde te overdenken, te prijzen of te laken. Het tweede bezwaar geldt bovendien niet, daar de muziek maar kort duurt.

Het Grieksche drama acht de schrijver onduidelijk en onoverzichtelijk; men weet eigenlijk niet precies, hoe de practijk der opvoering was, met name inzake de rei.

Uit deze weinige passages over het koor, die Corneille ons heeft nagelaten en die meer getuigen van zijn sterke eigen opvattingen dan van een juist historisch inzicht, blijkt derhalve het verdwijnen van de rei verklaard te zijn, eenerzijds uit een behoefte aan rationeele klaarheid en overzichtelijkheid, te verkrijgen door een strenge reglementeering, anderzijds uit een aansluiten bij de toen reeds een halve eeuw gangbare gewoonte, beide beantwoordend aan de eischen van de waarschijnlijkheid en de drievoudige eenheid. Het is niet moeilijk hierin een verdere consequentie te zien van Scaliger's, en in beginsel van Aristoteles' theorieën[2].

1) *Oeuvres*, 16.
2) Von Wilamoqitz-Moellendorf heeft opgemerkt, dat reeds Aristoteles meer de nadruk legt op de imitatie der handeling, dan op de karakters, hoewel de Grieksche tragedies niet zooveel handeling bevatten als men zou denken, ja soms zelfs tamelijk contemplatief zijn (*Einl. in die griech. Tragödie*, 1921, 3de dr., 111). Daaruit vloeit dan weer logischerwijze voort het op de voorgrond stellen der drie eenheden, waarvan de Stagyriet trouwens die van plaats niet noemt en die van tijd slechts even aanduidt. De rei moest zoo wel veel aan beteekenis inboeten. In gelijke geest laat zich Em. Faguet uit (*La Tragedie française au XVe siècle*, 1550-1600, 1883, 36 seqq.).

Wel het meest hebben de ideëen van het Fransche classicisme ingang gevonden door de *Art Poetique*, die Boileau in 1674 uitgaf[1]. In de derde zang hiervan vindt men een theorie en enkele opmerkingen over de ontwikkeling van het drama. In Frankrijk, zegt hij, was het drama lang onbekend. Maar toen begonnen pelgrims, 'une troupe grossière', mysteriespelen op te voeren. Spoedig echter kwam er verbetering:

> On chassa ces docteurs prêchants sans mission.
> On vit renaître Hector, Andromaque, Ilion.
> Seulement, les acteurs laissant le masque antique,
> Le violon tint lieu de choeur et de musique.

Over de rei in het 16de eeuwsche drama zegt Boileau geen woord. Wel voegt hij later aan deze passage een noot toe: '*Esther* et *Athalie* ont montré combien l'on a perdu en supprimant les choeurs et la musique'[2]. Maar dat was, evenals Hedelin's waardeering voor het koor, een zweem van heimwee om wat voorbij was, doch zelfs geen zwakke poging het gebruik van reien voor heden en toekomst te verdedigen.

Want de *Esther* (1689) en de *Athalie* (1691) van Racine waren uitzonderingsgevallen, niet minder dan, in geheel andere omstandigheden, Milton's *Samson Agonistes* (1670) in Engeland. Was dit laatste stuk bedoeld als leesdrama[3], de *Esther* werd geschreven in opdracht van en in overleg met de dames van St. Cyr, die een stuk wenschten, dat geschikt zou zijn voor een opvoering door haar pensionnaires 'pour l'edification et instruction des jeunes Demoiselles'. Zoo vreemd vond men toen een koor in een treurspel, dat in het privilege niet werd gesproken van een tragedie, maar van een 'ouvrage de poësie .... propre à être recité et à être chanté'[4]. Toch had Racine welbewust teruggegrepen naar het Grieksche treurspel, meer nog dan in de *Esther* in de *Athalie*, waar hij naar Grieksch voorbeeld een koruphaios invoerde[5].

Hoe veel lof de dichter ook oogstte met de vertooning dezer beide stukken (al moet die waardeering wellicht voor een deel toegeschreven worden aan de fleurige en onschuldige executanten, die het op raffinement ingestelde hof in verrukking brachten), de geest van de tijd ging steeds meer in een andere richting[6].

(*Slot volgt*).

G. KAMPHUIS.

1) Boileau Despréaux, *Oeuvres*, par M. de Saint-Marc, II, A'dam, 1775, 213-442.
2) Saint-Marc voegt hieraan op zijn beurt een noot toe, waaruit blijkt, dat het koor honderd jaar later nog veel meer in discrediet was: '... nous ne conviendrons pas facilement que ce soit une perte si grande.' Terecht laakt hij het overigens, dat Boileau geen aandacht had voor de tragici vóór Lodewijk XIII, die reien gebruikten. Typeerend is echter de grond voor dit verwijt: deze tooneelschrijvers hebben immers de weg gebaand voor de grooten, die na hen kwamen!
3) Cf. de *Preface*: 'Division into act and scene, referring to the stage (to which this work never was intended) is here omitted'. Ook Milton verzekert, dat de 'Chorus is here introduced after Greek manner ...'.
4) Racine, *Oeuvres*, par Paul Mesnard, III, 1865, 402.
5) *O.c.*, 600.
6) Duidelijk blijkt dit uit de critiek van Voltaire in zijn *Lettre IV sur Oedipe* (geciteerd in o.c., 441). Racine heeft, schrijft hij, de koren beter toegepast dan de Grieken, maar toch heeft hij moeite gehad met de 'vraisemblance, qu'exige toujours l'art du théatre. A quel propos faire chanter une troupe de Juives lorsqu' Esther a raconté ses aventures à Elise? .... Je ne parle pas du bizarre assortiment du chant et de la declamation dans une même scène.'

De kosmische kijk van een dichter.[1)]

In zijn eerste regionale roman beschrijft Antoon Coolen land en volk van een Brabants dorp, maar aangedaan met poëzie, ziet hij zijn onderwerp als een stuk van het heelal. Hij is er in geslaagd die visie vol te houden, en daar blijkt heel wat voor noodig: de kosmische instelling eist voortdurend een vlucht in de ruimte.

Men kan de waarde van statistieken in deze zaken betwijfelen; toch zou het interessant zijn eens na te gaan, hoe dikwijls in *Kinderen van ons Volk* sprake is van ‘landen, wereld; verte, einders; breedte, hoogte, diepte’ en dan te tellen, hoe weinig dergelijke termen voorkomen in een boerenroman als *De Korrel in de Voor*, van Marie Koenen, wier aandacht zich concentreert op ziel en gemoed. Coolen's werk is middelpuntvliedend èn -zoekend; hij grijpt in de ruimte naar elementen van de wereldbouw en laat ze inwerken op zijn stukje land, zijn groepje mensen.

Vlucht in de ruimte.

Geregeld trekt hij lijnen en richtingen dóór tot in het oneindige: een putmik steekt zijn schuinopgaande lijn in de hemel (40); een ruiter ‘zit in 't zaal, geheven naar den hemel, naar de sterren’ (150); ‘... een koe, die den kop steekt en opent en over de ruggen der andere loeit naar de ondergaande zon’ (142).

Niet alleen langs lijnen en afstanden trekt Coolen de wijde wereld in, hij vindt ook andere reisgelegenheden. Het dagblad brengt het nieuws ‘van het land en van de wereld’ (26). ‘Het licht van de kaars ... springt door de dakvensters open op den blauwen avond’ (49). Een kinderdroom: ‘.... de ruimte onder het dakgebint verwijdt zich toe aan de hei, toe aan den hemel’ (86). Meestal is de aanleiding tot een vlucht in de ruimte toch gewoner. Als we ergens binnen zijn, neemt een zonnestraal of windvlaag onze aandacht mee naar de buitenwereld; het Coolense ligt dan in de frequentie en brede uitwerking van dergelijke gevallen.

Zeer dikwijls is er eigenlijk helemaal geen aanleiding; de wijde visie komt dan bijzonder klaarblijkelijk op rekening van des dichters ingesteld zijn op de ruimte, zijn engte-vrees, zou men soms zeggen. ‘De wilgen, die reuzen zijn zingende in den hemel .... het verre groen, dat over de wereld staat .... naar alle einders toe’ (152). ‘De korenbloemen staan recht en stil geheven onder den hemel’ (160). Dit zijn slechts enkele voorbeelden; vaak vindt men er meerdere op één bladzijde.

Naast dit ruimte-verlangen heeft Coolen een bijzondere aandacht voor het kleine: de schoonheid van een slakje (26), een kuikentje (190). Dit verschijnsel wordt des te merkwaardiger, wanneer we zien, dat hij het verste en het lijfelijk eigene nadrukkelijk samenbrengt in één zin: ‘Nachtelijke bladeren en sterren ontmoeten elkander in het menschelijk oog’ (80). Het innigste en het meest verwijderde worden in één adem vermeld: ‘Zij hangt ineens stil in zijn armen en ziet langs zijn slapen iets van het verre blauw van den hemel’ (56). Het lijkt wel of Coolen de begrenzingen zo ver mogelijk heeft teruggeworpen: naar het verste èn naar het innigste, het grootste en het kleinste.

1) Antoon Coolen: Kinderen van ons Volk, 1928.

Bovennatuurlijke gemeenschap.

Hij heeft de coulissen onmetelijk wijd uitgezet .... en dáártussen speelt het alledaags gebeuren, doordrenkt van eenvoudig geloof. Hier ligt de mogelijkheid tot een andere dimensie: het dorpsleven is vertrouwelijk verbonden met de bovennatuurlijke wereld. In de kamer van den pastoor hangt ‘'nen grooten kruislievenheer .... en een schilderij van Sint Franciscus, diejen blijen en armen lieveling Gods’. De laatste woorden zijn een gemeenschappelijk portret van den heilige en de npastoor; zij suggereren een mystiek verband. In de kerk zijn de hemelse heiligen, levend in hun beelden, tezamen met de gelovigen; de Mis wordt opgedragen voor een dorpsgenote, ‘die een paar jaar geleden in de Heer is overleden’. Een kwezeltje snuit zijn neus ‘en God, vriendelijk gezeten in zijnen liefelijken hemel, aanvaardt ook deze acte’. Na de consecratie is Christus bij hen, ‘het Lam Gods, dat de zonden der wereld wegneemt’ (32). Het zou te omslachtig zijn, alle passages aan te geven, waar het bovennatuurlijk verkeer der mensen onderling èn met God en zijn heiligen aan de dag treedt. Nog een paar citaten: Mieke Vuil sterft enkele ogenblikken, nadat zij ‘ons Heer’ ontvangen heeft. ‘Wat voor verband is er tusschen een ziel als Mieke Vuil en Gods genade, die haar bestuurt in den dood? Ook Mieke Vuil behoorde toe de strijdende kerk hier op aarde en nou behoorde ze toe de zogepralende kerk in den hemel. Waarom die zonderlinge simpelheid van een op 'r vuil vegeteerend wijfke wel en de weledelgestrenge heer notaris Rosier van Heyste niet? Den gewrongen mond van den kruislievenheer is geopend in een waarom-roep. Eli, Eli, lamma sabacthanie. Daaronder bidt en lijdt de zeereerwaarde heer pastoor Vogels. De poorten der hemelen lijden geweld’ (221). ‘Gij bent een moeder van twaalf keinder. Biddege voor Sleegerse en voor Godefridus en voor zijn vrouw. Gij en oe keinder’ (277). ‘Van Onzen Lieven Heer. Den Onze. Van ou en van mij en van Godefridus’ (279).

Personificatie en Substantivering.

De bovennatuurlijke gemeenschap wordt door den schrijver weergegeven, zó dat de mystieke verbondenheid van alle deelhebbenden tamelijk duidelijk blijkt: een beïnvloeden, het uitwisselen van gebed, voorspraak en genade. Bij het aantonen van de natuurlijke wereld-wijdheid hebben we een misleidende onvolledigheid gepleegd; om redenen van planmatigheid hebben we nog niet doen uitkomen, dat ook in het natuurlijke een verbondenheid, een wederzijds beïnvloeden, valt te constateren. En we moeten het geduld van den lezer nòg enkele ogenblikken op de proef stellen, om eerst onder de aandacht te brengen, dat Coolen de betrokken elementen van de wereldruimte substantiveert en personifieert waardoor hij ze meer geschikt maakt om invloed uit te oefenen.

‘De tijd legt mij in het graf’ (125). ‘De dood wenkt en komt’ (282). ‘... het uur, dat het leven piepen en roeren zou onder de broeiwarmte van zijn lijf’ (136). ‘De wind is kalm opgestaan (58), loopt door de boomen (125), komt evekes vochtig binnenwandelen’ (106). Het licht neemt 's avonds afscheid (165). ‘De zon riep alle kantes het groen op’ (135) en later ‘overschreeuwde zij alles’. Dag en nacht, morgen en avond, alsook jaargetijden, zijn niet zozeer tijdaanduidingen, maar veeleer

gesubstantiveerde toestanden in de ruimte: '... de geweldige hitte, waarin de dag als een oven stond' (246). Soms wordt er iets menselijks aan toegekend:

‘In de populieren woont de avond’ (59). Ook andere gesteltenissen en stemmingen worden verzelfstandigd: ‘'nen Koekoek zit zijn naam aan de stilte te zeggen’ (136).

Dezelfde personificaties en substantiveringen vinden we, vaak letterlijk, reeds in *Pallieter* van Felix Timmermans (1916). Toch is de geesteshouding, waaruit ze daar voortkomen, aanmerkelijk verschillend van die van Antoon Coolen. Bij deze kunnen we ze altijd verklaren als een dichterlijke aansterking van het volksgevoel en een verruiming van het algemeen taalgebruik. Bij Timmermans lijken ze te ontspringen aan een geheel eigen wereld-aanvoelen; hij gaat veel verder in zijn anthropomorphismen en kent aan de aarde een ziel toe, spreekt van ‘den veldbuik’, enz. Dit bedoelt hij niet pantheïstisch, want de wereld bejubelt hij als een maaksel en geschenk van God; in het eerste hoofdstuk zegt hij uitdrukkelijk dat God niet in het water verborgen is. In zeker opzicht schijnt Coolen dichter tot pantheïsme te naderen: voor hem zijn de dingen slechts zwak in zich besloten en van elkander gescheiden.

Vervaging der begrenzingen.

Coolen bekommert zich weinig om de grenzen der identiteit. Dit blijkt reeds, wanneer hij subjectieve associaties van zijn personages onmiddellijk laat overspringen in het object: ‘De jonge vrouw is de eerste die het wachtende huis ziet liggen’ (144). ‘Op het einde van de weg is de stille aandacht van twee verlichte ramen’ (60). Soms vloeien het objectieve en het subjectieve opvallend ineen: ‘Zij rijden de toekomst, den horizont, den hemel tegemoet’ (140). ‘Hij komt uit den einder, uit den droom van Marieje’ (55). Een gemoedstoestand die door de natuur in den mens kan worden gewekt, wordt zelfstandig in de ruimte geplaatst als een uitvloeisel van de natuur: ‘Aan den hemel hing dat wondere verwachten uitgespannen van de avonden na de eerste warme dagen’ (51). Van de andere kant treden ook menselijke gesteltenissen buiten hun subject: ‘De jonge slaap beeft en geurt tusschen de bedden en het dakgebint’ (51).

Dit alles is nog slechts een zich los maken; de identiteitsgrenzen worden geheel verwaarloosd, wanneer de dichter een veelheid van hoedanigheden ziet als de verspreide verschijningsvormen van een substantieve eenheid die alles doordringt. Men bedenke dat naast zulk een poëtische visie een verstandelijke wereldbeschouwing van geheel andere aard bestaanbaar is in een en dezelfde persoon. In ieder geval kunnen we den schrijver van *Kinderen van ons Volk* geen pantheïsme aanwrijven, want hoezeer hij in het geschapene de grenzen doet vervloeien, nergens ziet Coolen God immanent aan de wereld en sommige passages poneren onmiskenbaar Zijn persoonlijkheid. Somtijds kan bovengenoemde eenheid trouwens worden opgevat als alleen in de geest bestaande; zo in het eerste der hier volgende voorbeelden: ‘Er is goedheid en boosheid ... We moeten in alle dingen beide elementen van het leven weten te nemen’ (18). ‘Groote blijdschap in een klein hart da' reikt toe het allerhoogste. Toe midden in de kern van alle goeds’ (99). ‘De landen in den nacht bevatten in hun rust het wezen der goedheid, die zich meedeelt aan ons’ (58). ‘Of hij de veelvoudige verscheidenheid van den schemerenden en niet gestoorden vrede der aarde zag?’ (265).

Dit alles herinnert sterk aan ‘die opvatting van het bestaande, welke in de middeleeuwen realisme heette en die wij, eigenlijk minder treffend,

platonisch idealisme noemen ... De hoedanigheden worden gezien als realiën, wezenlijkheden. Ook òns denken vermag nog elk ogenblik ze zo te zien, als het maar even terugkeert tot de wijsheid van den wilde, het kind, den dichter ... De hoedanigheid is hun (der dingen) watheid, de kern van hun zijn. Schoonheid, teerheid, witheid, essentiën zijnde, zijn eenheden: alles wat schoon, teer, wit is, moet in wezen samenhangen ... Het primitieve denken kenmerkt zich door een zwakheid van de waarneming der identiteitsgrenzen tusschen de dingen'[1].

Ook bij de middeleeuwers lag aan dit realisme een transcendente perceptie van de kosmos ten grondslag. 'Zij hebben nooit vergeten, dat ... alle dingen met een heel stuk reiken in de wereld aan den anderen kant. Dat weten is ook ons als ongeformuleerd gevoel nog op ieder ogenblik gemeenzaam, wanneer het geluid van de regen op de bladeren of het schijnsel van de lamp over de tafel even doordringt tot een dieper perceptie dan die van den praktischen denk- en handelingszin. (Een regenvlaag is voor Coolen "een stem, een boodschap van het kwade getij" (106). Het kan zich voordoen als een ziekelijke oppressie, zoodat de dingen zwanger schijnen van een dreigende persoonlijke bedoeling of van een raadsel, dat men kennen moet en niet kennen kan. Het kan ook, en zal vaker, ons leven vullen met de rustige en sterkende verzekerdheid, dat ook ons eigen leven deel heeft aan dien geheimen zin der wereld'. Een dergelijk wereld-verbonden gevoel doortrekt haast iedere bladzijde van *Kinderen van ons Volk*.

Van transcendente waarneming en realisme in middeleeuwse zin was de personificatie steeds een vertrouwde gezel. 'Voor den primitieven geest neemt alles wat benoembaar is, terstond wezen aan ... Ieder oogenblik kan de reidans van anthropomorphe begrippen beginnen. Alle realisme in den middeleeuwsen zin, is tenslotte anthropomorphisme. Wanneer de gedachte, die aan de idee een zelfstandig wezen heeft toegekend, wil worden gezien, dan kan zij dat niet anders dan door personificatie' (Huizinga).

Beïnvloeding.

Wat wij wijd-uitgezette coulissen noemden: hemel, zon, landen, zijn levende wezens geworden, dramatis personae in het grote wereldspel. Zij beïnvloeden elkander, gaan zelfs in elkander over. Ook stralen zij substanties uit: morgen, vrede, die de ruimte vullen en in den mens binnendringen. Daar doorheen spelen nog andere personages: de wind, het leven, enz. 'Nou wordt de blauwe lucht bruin van het dorren der bladeren' (189). 'Dan vlamde de zon op al die ... schoven en ze leej er den vrede op' (170). 'De vreugde ligt aan den hemel, ge loopt er in, ge drinkt ze' (152). 'Den Meiwind die ... zijnen smaak meegaf aan oewen mond en oew hart' (138). 'De warmte kruipt in hun beenen en in hun lijf. En in hun gemoed' (101. 'De zon overschreeuwde dit alles mee den vlamschreeuw van haar geweldige hitte, waarin de dag als een oven stond'. Dan wordt verhaald, hoe de broeiende drift van Giel vlammend uitslaat in een poging tot verkrachting (246). Heel de natuur vloeit ineen en de mens is daarin opgenomen: 'De avond buigt in Marieje d'r hart. In de populieren woont de avond en zijn stijgende donker. De sterren dalen in

1) Huizinga, Herfsttij der Middeleeuwen, Hoofdstuk XV, passim.

hun kruinen en de open wind deelt zich aan hun gezwatel mee. Achter de boomen klimmen de akkers naar de verschemeringen van den einder, en den hemel spant zich naar een ver wonder, dat de aarde mee den einder van den hemel en de boorden der stilte verbindt' (59). Was de levenslustige Giel een exponent van de morgen, de rustige Godefridus is een stuk van de avond: 'Die van den morgen gaf haar de vreugde der verwarring. Die van den avond omsluit haar wezen en haren geest, met een vertrouwen dat haar bedroeft en verblijdt' (60).

Soms is de natuur een resonans van de menselijke psyche: 'Maar zijn wezen in zijn verborgen hoeken vergaart een stom en overoud bijbels alleluja, waarvan het hart der landen trilt' (82).

Op welke wijze voltrekt zich het beïnvloedingsproces? De eenvoudige mensen ondergaan het zwak of niet bewust; zij begrijpen het dan ook niet. 'Door de ruit beeft plotseling de guldene helderheid der weergekomen zon. Marie ziet dat en zij weet niet vanwaar er ineens een groote en heldere blijheid klaart in haar gemoed' (167). 'De landen in den nacht bevatten in hun rust het wezen der goedheid, die zich mededeelt aan ons. Gevoelens die in oe bewegen, begrijpte ge zelf niet altijd' (60). Ook voor den schrijver is de keten der oorzakelijkheid vaak verborgen. Hij vermóédt dan alleen beïnvloeding en suggereert ze. Coolen werkt trouwens veel met wat Huizinga noemt de macht van het onuitgesprokene. 'Och, wie weet, was er geen mysterieuze zin voor deze vriendschap, een wet of een noodzaak' (14). Als er brand uitgebroken is, wordt Doruske Timmer wakker: 'Misschien door de geheimzinnige waarschuwing van het gevaar' (172).

Blijkbaar moet men vooraf reeds enigszins gelijk gestemd zijn met de natuur, om haar inwerking te kunnen ondergaan. De notaris - wiens naastenliefde zijn leven niet tot bloei kan brengen, omdat hij bevriest door rationalistische onverschilligheid - 'geeft het gemoed en heel zijn wezen gewonnen aan 't weer en lawaaien boven hem in de doorreden boomen die zonder bladeren zijn' (106). Godefridus, na de moord, ligt in het nachtelijk duister: 'Hij staarde weg uit zijn leven in den angstnacht van zijn ellende' (267). De pasgehuwde vrouw verzorgt met liefde en aandacht de jonge kuikentjes: 'Ze zag dat leven en vlijtige bewegen en 't gaf haar een bijzondere vreugde in het gemoed' (190). Is er geen overeenstemming tusschen natuur en menselijk gemoed, dan ontstaat er een soort conflict: na de moord keert Godefridus huiswaarts in de vredige avond: 'Aan de wand van zijn borst ligt de vrede als een beklemming. Een hinder die hij benauwend ondervindt' (265).

In gewichtige ogenblikken is het de overeenstemming van het diepste, innigste van het gemoed met 'het midden, de kern' van de natuur, die een sterke beïnvloeding mogelijk maakt. Zo wordt ons duidelijk, waarom het meest innige en het meest wijde soms in één adem worden genoemd. De invloed is dan te denken als een ondergrondse stroom tussen twee diepe kernen. Als de avond 'zich in haar hart heeft gebogen' en de rustige Godefridus bij haar is, gevoelt Marie 'haar leven in zijn diepste krachten' (60). De avond na hun huwelijk rijden zij in de karavaan mee naar hun nieuwe woning: 'Godefridus ... voelt het midden van hemel en aarde springen naar het diepst van zijn gemoed' (141). Gedurende dit diepe beïnvloedingsproces wordt de nabije oppervlakkige werkelijkheid, zo zij ongelijk geaard is, geheel uitgesloten, bijv. drukte van mensen. 'Zij is

stil en geroerd tot in het diepst van haar hart ... en zij ondergaat deze tocht als een vreemd en ver gebeuren' (140). Is echter de nabije omgeving in overeenstemming met het inwendige gemoedsgebeuren, dan wordt zij er in betrokken en geïnduceerd. De jonggehuwden staan alleen op het erf: 'In de grond zit leven. Uit de muren dampt en wasemt en trilt het leven' (150).

Verbondenheid van natuurlijke en bovennatuurlijke wereld.

In de natuurlijke orde spelen dus de elementen onderling èn de menselijke psyche door en in elkaar. Een zelfde gebondenheid zagen we reeds in de bovennatuurlijke gemeenschap. Maar ziet Coolen deze twee werelden misschien afzonderlijk, los van elkaar? De ontmoeting heeft plaats in de geest van den schrijver en zijn romanfiguren; de visie die daarvan uitgaat, is dan ook gemengd godsdienstig en natuurlijk. Vandaar de merkwaardige inhoud van een woord als hemel. Voor het volksgevoel is het fictieve gewelf boven ons luchtruim tevens de benedengrens van de ruimte, waar God met Zijn heiligen woont. Ook Coolen deelt in dat gevoelen en zo heeft 'hemel' bij hem nu eens een natuurlijke, dan weer een godsdienstige, dikwijls een gemengde inhoud. 'De hemel, die sidderde van de hitte ...' (160). 'God, vriendelijk gezeten in zijn liefelijken hemel' (24). 'De aarde in dezen wonderlijken nacht, die gekomen is, ligt dichter aan den hemel nabij die zijn poorten ontsluit voor den tocht van Sint Joseph en van Maria' (107). 'De hemel buigt zich als een genade over Brabant' (46, 143). Men ontzegge dus niet alle godsdienstige bijgedachte aan een zin als deze: 'Na den dag van arbeid komt de goede avond den hemel nabij brengen aan de aarde en aan ons gemoed' (171). Dan is daar nog die merkwaardige, telkens terugkerende combinatie 'de vloer van den hemel'. Zou Coolen met het woord 'vloer' uitsluitend de gladde effenheid willen aanduiden en de meest eigen woordinhoud (benedengrens ener ruimte) uitsluiten?

Ook bij de beschouwing van de schoonheid der kleinste schepselen is het godsdienstig gevoel niet afwezig. Met den pastoor bewondert Coolen een slakje en de 'hymne' van een kikvors. De ongelovige notaris is steeds in latent verweer om zijn stoïcijnse onverschilligheid te handhaven tegenover het godsdienstige. Doruske Timmer daarentegen heeft zijn twaalf apostelen en met het boerenleven is de godsdienst, onbewust, zo diep vergroeid, dat bidden er even gewoon is als eten. 'Marie kijkt het vertrek rond en zij ziet den kruislievenheer, het merkteeken in al onze huizen. Als ge hem wegvat, dan ziedege op den muur het kruisteeken gezet waar den kruislievenheer heeft gehangen. Maar als ze allemaal verrig zijn mee den eten, dan slaan ze een vinnig kruis, moeder van den Breemortel bidt voor en de anderen bidden brommend na. In den naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes, amen. We staan op en steken onze pijp op mee den smaak van het eten nog in onzen mond' (79).

Harmonie.

Laten we nu nog even in vogelvlucht het hele werk overzien om te constateren, dat het alledaagse niet in discrepantie is met het wereldgrote, maar als deel er harmonisch in opgaat. De liturgie-les verwijst naar het historische feit der Verlossing, waarvan de invloed in alle landen en door alle eeuwen werkzaam is, ook in het stuk dorpsleven dat volgen gaat.

In het verkeer met den notaris worden de grote levensvragen behandeld, niet als particulier geval, maar op universeel plan. De pastoor heeft zijn aan God ontleende liefde voor alle mensen en alle dingen. Ook de sociaaleconomische bemoeiingen (kippenhok, nieuwe stallen) zijn er een uitvloeisel van. Doruske Timmer is een levend pleidooi voor het grote gezin; de geschiedenis met den bok illustreert, hoe 'groote blijdschap in een klein hart reikt toe midden in de kern van alle goeds'. Marie Verberne is 'de onbedorven vrouw', die aanvankelijk evenzeer wordt aangetrokken door het onstuimige leven als door de rustige zekerheid; na haar keuze echter is zij wel argeloos, maar als vanzelfsprekend trouw. Godefridus is het trage, bedachtzame boerenkarakter, zoals het door Aart van der Leeuw in *De Boodschap* synthetisch, van binnen uit wordt beschreven (*De Gezegenden*, 1923). Eenmaal uit zijn koers getergd, zet Godefridus noodlottig door. Bij Giel is de boerenaard doorbroken door de onbezonnen levenslust; hij wordt er zelf het slachtoffer van.

Uiterlijk kunnen de gebeurtenissen in *Kinderen van ons Volk* alledaags zijn, naar hun aard sluiten zij steeds aan bij natuur en godsdienst en het algemeen menselijke. Hier wordt dus geen platitude door hoger toon en sfeer geheven op oneigen plan. Coolen weet alle elementen te doen dóórdringen in de simpelste werkelijkheden, zonder dat zij in het kleine ten onder gaan.

Nijmegen.
M.J. JOCHEMS.

Pruis.

Het WNT, 12, 4630, in een aflevering die in het bezettingsjaar 1943 verschenen is, noemt, naast de metonymische gebruikswijze van de naam *pruis* ter aanduiding van zekere aardappelsoort, een drietal 'oneigenlijk' genoemde toepassingen, waarvan de twee eerste uitgesproken ongunstig zijn, en de derde nog niet meer toelaat dan een omschrijving als 'zachter, vriendelijker opvatting'. De bewijsplaats voor het laatste komt uit Kruiningen. De andere zijn genomen uit Cornelissen (-Vervliet) en uit een novelle van E. Claes. Dit vorklaart de localisering: 'in het zuiden der Kempen en in het noorden van Brabant', 'in de provincie Antwerpen', een aanwijzing nochtans, waarbij het voor noordnederlandse lezers dienstig geweest ware op te merken, dat een zuidnederlands idioticon met Brabant iets anders bedoelt dan het begrip waaraan zij gewend, althans beter gewend, zijn, en dat de opgave 'zuiden der Kempen, noorden van Brabant' zich beweegt in de richting noord-zuid.

In aansluiting bij de veldtocht die in 1787 het voorbijgaand herstel van het huis Oranje tengevolge had, moet gedurende enige tijd een heel eigenaardige, in WNT niet vermelde, betekenis gegolden hebben, namelijk die van het 'overbuigend gedeelte van de pit eener kaars, dat de was, het vet enz. doet smelten en afdruipen' (WNT 3, 2521), een zogenaamde *dief*. Zo althans leest men bij F. Nagtglas, Voor honderd jaren. Uit de papieren van een tijdgenoot (Utrecht, 1886, bl. 57).

Na mededeling van een paar ter zake dienende anecdoten besluit de schrijver: 'Het was dus niet te verwonderen, dat nog lang daarna een zoogenaamde dief aan de kaars een "pruis" werd genoemd.'

Het terrein van deze historische herinneringen is in hoofdzaak Utrecht met de naaste omgeving. Van enige verdere verbreiding is mij niets gebleken. Andere gegevens dan het boven meegedeelde zijn mij niet bekend, evenmin of Weiland van deze kenmerkende naamgeving geweten heeft. In zijn Nederduitsch Taalkundig Woordenboek, waarvan het in aanmerking komende deel verscheen in 1807, is zij niet te vinden. Ook niet in Siegenbeek's Woordenboek voor de nederduitsche spelling van 1805, of in Bilderdijk's Geslachtlijst van 1822.

L.C. MICHELS.

Vermakelijk optreden van Vondel en Hooft in een romantiek verhaal van 1834.

De vaderlandse romantiek van *De Gids* veronderstelde niet alleen sympathie met onze zeventiende eeuw, maar eiste grondige kennis van hoofdpersonen en toestanden, ook wanneer in novellen en romans waarheid en verdichting gemengd werden. Een vorige generatie nam het niet zo nauw met de historische werkelijkheid en liet soms de verbeelding vrij spel. Dat bleek mij onlangs uit een verhaal in de vrijwel vergeten verzameling: *Nederlandsch Magazijn van Romans en Verhalen*, dat sedert 1833 onder redaktie van de latere Gids-redakteur Robidé van der Aa bij G.J.A. Beyerinck te Amsterdam verscheen. In het tweede deel (1834, blz. 225-311) werd een soort novelle opgenomen, getiteld: *Floris en Ida, Een Verhaal uit het begin der 17de eeuw*, door de schrijver van 'Licht en Duisternis'[1]. De intrigue is vrij eenvoudig en de gebeurtenissen spelen zich af in de jaren 1617-1619. Floris de Vry raakt bij gelegenheid van een bruiloftspartij verliefd op Ida ter Meulen. De vaders, bevriende rijke Amsterdamse kooplieden, zijn vóór hun huwelijk, maar moeder Brecht ter Meulen, heftig contra-Remonstrant, verzet zich met alle kracht tegen de Remonstrants-gezinde jongeman en geeft de voorkeur aan een jonge rechtzinnige theoloog, de zoon van Ds Plancius. Om de dreigende ramp af te wenden is invloedrijke bemiddeling nodig. Die komt van verrassende zijde, namelijk .... van Vondel en Hooft, in samenwerking met Frederik Hendrik! Hoe is dat mogelijk? zal men vragen. Welnu: Vondel is een intieme letterkundige vriend van Floris, als lid van de Kamer In Liefde Bloeiende. Volgens de schrijver is hij in 1617 al 'Neêrlands beroemde dichter', zelfs 'gelauwerde dichter'. Hij heeft krachtig deelgenomen aan de strijd tegen de Contra-Remonstranten met zijn beroemde hekeldichten o.a. de *Rommelpot* (van 1626!)[2] en heeft zelfs de *Gysbreght* al achter de rug, want later (blz. 269) wordt hij 'de zanger van Gijsbreght' genoemd. Hoe weinig de auteur op de hoogte is van de hekeldichten, blijkt daaruit, dat hij Vondel zijn *Geneesdranck der geestdrijveren* (van 1626!) laat reciteren, als gericht tegen de Calvinisten (blz. 241). Dat de auteur zelf tegen de gereformeerden partij kiest toont ons een passage, waar Ida, door haar moeder getergd, in de eenzaamheid onder 'een vloed van tranen' uitroept: 'Smaal vrij, moeder! op de rhetorykers, éénmaal zal *Nederland* zich beroemen, eenen Vondel, Hooft, Spieghel en andere vernuften gekweekt te hebben; wanneer de namen van Plancius en meer andere onverdraagzame ijveraars dezer dagen alléén met schande zullen herdacht worden' (blz. 254).

Vondel doet dus zijn best om de gelieven samen te brengen. 'Laat mij met die zaak eens omspringen', zegt hij tegen Floris. Hij organiseert een speelreisje naar de Beemster, waarvoor behalve Ida ook Spieghel, Roemer en Tesselschade uitgenodigd worden. Heimelijk sluit Floris zich aan, en 'Vondel, die er vermaak in vond, de twee gelieven wakker te

1) Blijkbaar had deze dus al een zekere bekendheid. Zijn naam zal in de toenmalige tijdschriften wel te vinden zijn, maar heeft voor ons weinig belang.
2) In verband daarmee verplaatst de auteur de Amsterdamse opstootjes en de plundering door een 'woeste hoop' naar 1618, terwijl hij weer in datzelfde jaar in de Academie Vondel's Pascha laat opvoeren!

plagen, neuriede onophoudelijk zijn overbekend: *Waar werd opregter trouw* enz.' (blz. 261).

Het vermakelijkst is de ontknoping: Vondel heeft een list bedacht om de ijdele moeder Brecht er in te laten lopen. Hij is familiaar met Hooft, die hem van zijn kant met 'Joost' begroet. Met Hooft spreekt hij af, dat deze de familie Ter Meulen uit zal nodigen op het Muiderslot, te midden van een uitgelezen gezelschap, o.a. Spieghel, Roemer, Tesselschade, Coster, Reael en 'andere rethorijkers', om ze te verenigen aan een feestmaal, juist op de dag dat 'Graaf Frederik Hendrik' zijn bezoek aangekondigd heeft en dus mee aan zal zitten. Tegelijk wordt Floris binnengesmokkeld, maar afgezonderd gehouden. Plechtig wordt aan het feestmaal de tussenkomst ingeroepen van de inmiddels ingewijde 'Vorst' voor een ongelukkige jongeling, in het slot aanwezig, die alleen te redden is door vereniging met zijn geliefde. Een geïmproviseerde rechtbank zal de zaak beslissen. Hooft houdt vooraf de volgende toespraak, in quasidichterlijke renaissance-stijl: 'Mijn zuchtende Adonis is door een' der pijlen van het looze minnewicht getroffen, en zijne Galathea alléén kan eene zoo pijnlijke wonde genezen; dan de ouders van deze blazen een' hevigen tegenwind in het zeil zijner liefde, en rusteloos doolt hij om, wanhopende om eenmaal in de haven der min te landen. Tevergeefs nam hij een' zoon der Muzen als loods aan boord; want de balsturige Neptuin, de ouders zijner Galathea, zoo het schijnt, bijzonder genegen, doet wind en getij bestendig tot nadeel keeren. Welligt bezit een telg van den Krygsgod meer invloed en vermogen, en is hem het genoegen bewaard, elken wederstand te keeren en den wensch van den armen Adonis, door zijne voorspraak te kroonen.' Na de gunstige uitspraak van drie vrouwelijke 'raadsleden' leidde Vondel de gelukkige Floris binnen, en ook moeder Brecht, 'gestreeld door de vorstelijke goedkeuring', geeft zich tegen wil en dank gewonnen. Nog vóór het einde van 1619 kwam het huwelijk tot stand.

Zouden onder de toenmalige lezers van dit verhaal er velen geweest zijn, die zich vermaakt hebben met de komische naïeveteit van deze auteur, en die zijn grappige verhaspeling van de geschiedenis dadelijk doorzien hebben?

C.G.N. DE VOOYS.

Een vergissing.

In 1909 verzamelde Verwey voor de internationale bloemlezingen The 'hundred best'-series volgens de voorrede 'van alle nederlandsche gedichten niet de honderd beste, maar wel naar mijn meening 't beste honderdtal'. Van Staring zijn gekozen 10 gedichten, van Vondel 12, van Hooft 8 en van Potgieter ook 8. Uit de Kerkgezangen van Staring is opgenomen de laatste Gemeentezang bij het Feest van Jezus Hemelvaart. Staring heeft echter enkel de teksten voor het zangkoor gedicht. De Gemeente zingt uit de algemene Evang. Gezangen. Het bedoelde Evangel. Gez. no. 4 is volgens Hulsker - Namen v/d dichters der Evang. Gez. - Deventer 1849 - van A.J. Zubli (naar Johann Andreas Cramer).

W.L. BEZEMA.

Dialect op de middelbare school.

Wie er nu nog bezwaren tegen heeft dat op school met het dialect rekening gehouden wordt, moet toch wel met handen en voeten aan een volkomen verouderde papieren taalbeschouwing gebonden zijn. Reeds de romantiek heeft onze ogen - of liever: oren - opengezet voor de kleurige volkstaal. En al hebben velen nog lang gemeend te moeten blijven schrijven met hoge hoed en slipjas, toch zijn sinds het begin van deze eeuw steeds meer schooldeuren voor de spreekwoordelijke frisse wind van de volkstaal wagenwijd geopend.

Maar dat wil nog niet zeggen dat iedere leraar bij het V.H.M.O. zo een dialect-enthousiasteling is. Leest en Kramer laten er zich in hun taaldidactische werken zo maar zuinigjes over uit. In het bekende Rapport-Van den Ent is de belangstelling voor onze tongvallen wel minimaal en ook Moormann vervalt in dit opzicht zeker niet in overdrijving.

Dat neemt echter niet weg dat er in de dialectburchten meer dan voldoende, ja dwingende redenen zijn, het dialect in school te halen. Ik heb dat meermalen betoogd en juich het van harte toe dat dhr Shepherd voor Maastricht en omstreken ons nu aan een daarvoor noodzakelijk leerboek geholpen heeft[1)].

Shepherd is van mening dat de Limburger aan zich zelf, zijn heem en zijn vaderland verpicht is zuiver en goed A.B. te leren en daarvoor vindt hij het volstrekt noodzakelijk dat de school of de verschillen tussen heem- en cultuurtaal wijst. Zijn boek bedoelt hij voor allerlei vormen van voortgezet onderwijs: H.B.S., gymnasium, lyceum, kweekschool, Middelbare Meisjesschool en U.L.O. Noest heeft hij het arbeidsveld, doorploegd. Tientallen en tientallen verschillen heeft hij aangetoond. Zo behandelde hij de wederkerende voornaamwoorden - die immers vaak òf ‘te veel’ òf in plaats van ‘elkaar’ staan. Hij wees op verschillen in geslacht en woordaccent. Hij toonde de fouten aan die de Limburger maakt in de uitspraak der vreemde woorden, in de vorming van de o.v.t. der zwakke werkwoorden, in het gebruik der hulpwoorden. En bij hele reeksen van woorden wees hij op betekenisverschil of verschil van gevoelswaarde.

Het boek is dan ook van het hoogste nut en ik hoop van harte dat het nog verschillende drukken zal beleven. Alleen wil ik in alle bescheidenheid de schrijver met het oog daarop nog enkele suggesties bezorgen.

Op sommige plaatsen stoort ons een gebrek aan grammatische kennis. In hoofdstuk II p. 13 vinden wij bijv. taal en uitspraak tegenover elkaar gesteld. En is het niet erg dat in hoofdstuk XII het pronomen '*t* in de uitdrukking *ze smeerden 't 'm* bij de lidwoorden ondergebracht is?

De schrijver is ongetwijfeld uitstekend over het Maastrichts georiënteerd. Alleen ten aanzien van het bekende Limburgse accent maakt hij er zich met een Jantje van Leiden van af. Het begrip verscheiping komt bij hem niet eens ter sprake. Maar van de uitspraak van het A.B. is

1) A. Weijnen, *Betekenis en mogelijkheden der heemtaalkunde*, Opvoedkundige Brochurenreeks, Tilburg 1939; A. Weijnen, *Onderwijs in moedertaal en heemtaal op de Middelbare School*, O.T. X 137 vlgg.; P.H.M. Shepherd, *Van taol naar taal*, Nederlands voor Maastricht en omstreken, gedr. bij Goffin, Maastricht 1946.

hij zelf blijkbaar niet geheel op de hoogte. Hij vindt dat *chirurg* met sjie moet uitgesproken worden en is dus blijkbaar onbekend met de mode om de etymologische scherpe velaar te gebruiken. Hij eist dat *Lourdes* als *loerdus* wordt uitgesproken en weet dus niet, dat de Franse uitspraak thans veld wint. Het woord *jargon* moet volgens hem een Nederlands gewaad aanhebben; men zie echter W.N.T.i.v. Ook omtrent andere woorden als *cello* en *pendule* slaat hij de plank mis. Maar de meeste verwondering baart zijn onbekendheid met het feit dat *christenen* bij de protestanten een scherpe spirant in de anlaut heeft.

Ik heb bovendien nog een ander, meer 'principieel' bezwaar.

Dhr Shepherd is wat erg apodictisch. Op blz. 12 zegt hij, niet tevreden te zijn met iets wat nog wel door de beugel kan maar het specifiek-Nederlandse te willen treffen. Ons wil het daarbij voorkomen dat hij tè weinig speelruimte laat en te eng 'Hollands' georiënteerd is. Als hij eens in de leer geweest was bij Nederlandse taalgeleerden als Hellinga, Blancquaert, W. Pée, Van Haeringen, Kloeke, De Vooys, Van Ginneken, Overdiep, Kruisinga en Royen zou hij hierin vermoedelijk wel wat soepeler geweest zijn. Nu wraakt hij op blz. 27 de onvolkomen *a* in de eerste lettergreep van leenwoorden als *ananas, bariton, gabardine, cabaret, radiator* en *vaseline*. Maar ik geloof dat de beschaafden ten zuiden van de grote rivieren bijna niet anders spreken. Ook staat hij er op, dat na comparatieven *dan* gebruikt wordt, maar reeds Van Ginneken heeft daarover het verlossende woord gesproken. Op pag. 44 eist hij dat de bijvoeglijke naamwoorden in het onzijdig enkelvoud ook wanneer *het, dat, dit* of een bezittelijk voornaamwoord voorafgaat, een *e* hebben, dus bijv.: *mijn bruine pak, zijn groene hoedje*. Men zie echter Holtvast-Moormann, *Beknopte Ned. Sprkk.*[21] § 87. En zo acht hij ook p. 50 omschrijvingen als *Willem zijn boeken, Rika d'r japon* uit den boze. Maar ook hier verwijs ik weer naar Holtvast-Moormann *a.w.* § 71.

Met een iets ruimere blik en de hulp van enkele deskundigen uit verschillende streken van het land kan dit boekje het tot een mooie tweede druk brengen. Moge zijn verschijnen ook nu reeds ertoe aanleiding geven dat iemand met een dergelijk werk voor de L.S. voor de dag komt. Een uittreksel van Shepherds boek is daarvoor niet voldoende. Want wel zal aan de ene kant een gedeelte van de stof kunnen en moeten vervallen, maar aan de andere kant zullen er veel méér verschillen behandeld moeten worden, die in dit boekje niet ter sprake komen, omdat de Schr. - en terecht - er van uitgaat, dat de L.S. aan het eind van haar leergang daarmee afgerekend heeft.

A. WEIJNEN.

Du Bellay's ‘D'un vanneur de bled aux vents’ en Dullaert's ‘Den akkerman aan de winden’.

A vous, troppe l*égè*re,
Qu*i* d'*ai*le passag*è*re
Par le monde vole*z*,
Et d'un *si*fflant m*u*rm*u*re
L'ombrag*eu*se v*e*rd*u*re
Doulcement *e*sbranl*ez*,

J'offre c*es* violettes,
C*es* l*i*s, et c*es* fleur*e*ttes
Et c*es* roses *icy*,
C*es* verme*i*ll*e*ttes roses
Tout fr*è*chement *é*closes
Et c*es* oeill*e*ts auss*i*.

De vostre doulce hal*ei*ne
*E*vent*ez* c*e*ste pl*ai*ne,
*E*vent*ez* ce séjour:
Ce pendant que j'ahanne
A mon blé, que je vanne
A la chaleur du jour.

Ik offer vermiljoene rozen,
En leliën, en violetten;
En bloemen versch gepliukt, die blozen,
Waar op den daauw haar' paarlen zetten,
En strooyze met mijn eigen handen,
Op uw altaar, ô snelle veugels!
Gebroederen, die alle landen
Der werelt met u snelle vleugels
Doorreyst, en met een duisligh ruischen
Het schaduwachtigh groen beweegt,
Waar langs gij zachjes hêen komt bruischen.
Wanneer gij over 't aartrijk veegt.
Komt, asemt met u luchten asem
In 't winterkoren dat ik wann',
Op dat den daauw met vochten wasem
Mijn' dorschvloer niet beschaden kan!

Du Bellay's gedichtje uit de bundel ‘Jeux rustiques’ is een vrije beverking van een Latijns epigram van de zestiende-eeuwse Venetiaan Navagero, dat luidde:

Aurae, quae levibus percurritis aera pennis
Et strepitis blando per nemora alta sono,
Serta dat haec vobis, vobis haec rusticus Idmon
Spargit odorato plena canistra croco.
Vos lenite aestum et paleas sejungite inanes
Dum medio fruges ventilat ille die.

De Pléiade-dichter ontleende aan zijn voorbeeld slechts de idee, maar, meester in de compositie, herschiep hij het tot een kleurig, bezield natuurtafereeltje. Bezield door een levendig natuurgevoel, sprekend in een licht, muzicaal ritme, dat zweeft op de

gepaarde vrouwelijke en steunt op de mannelijke rijmen; een levendig natuurgevoel, dat zich verbeeldt in de plastiek der klankrijke substantieven en suggestieve epitheta.

In dit alles laat hij zijn origineel ver achter zich. Allereerst in de ontwikkeling der idee in drie opvolgende strofen; in de verbreding der voorstelling door het woord ‘passagère’ (vluchtig voorbijtrekkend) en de toevoeging ‘par le monde’. Voorts, terwijl het oorspronkelijke de wind alleen laat *horen*, richt Du Bellay's verbeelding zich tot alle zinnen: met zijn ‘sifflant murmure’ tot het gehoor, met ‘esbranlez’ en ‘la verdure’ tot het oog, met het frisheid suggererende ‘l'ombrage’ tot het gevoel. Het ritme is plastisch, in 't bizonder în de eerste en de derde strofe. De klanken zijn gevoelig afgestemd. De eerste en de tweede strofe worden beheerst door de heldere palatalen: *e, è, é, i, u*. In de eerste strofe bootsen zij door hun lichtheid en snelheid, gevleugeld door de spiranten *s, ch* (*g*) *f, v* en de glijdende *l* het suizen, door de vibrerende *r* (in verbinding met de *u*) het ruisen van de wind na. In de tweede strofe ontwikkelen zij in de gesloten lettergroepen (‘violettes, fleurettes, vermeillettes, oeillettes’) en in verbinding met de heldere *o* de zoetheid en de gratie van het bloementafereel.

Een sterke tegenstelling hiermee vormen vs. 15-18, die door hun diepe caesuur, door de zware, doffe klank van ‘Ce pendant, j'ahanne, vanne’ beweging en geluid van het dorsen suggereren.

Zo vangt de gevoelige expressie de heerlijkheid van de zomerdag en het genot van de arbeid in de open lucht in z'n harmonische verbeelding.

Bij een vergelijking van Dullaert's bewerking met het gedicht van Du Bellay treft het verschil in aard der verbeelding: het meer visuele van de Nederlandse schilder-dichter en het meer auditieve van de Franse poëet.

De suggestieve muziek van Du Bellay gaat in de veelgeprezen vertaling vrijwel geheel verloren: de gevoelige schakering van zijn vrije ritmen verstart in de doorlopend jambische spreekverzen, de lichte zang der rijmen - bijna zonder uitzondering natuurlijke wendingen - in de zware stappen van Dullaert's verseinden, die herhaaldelijk aan rijmdwang doen denken (de stoplap ‘met eigen handen’, in de variant ‘met gewasschen handen’ der editie-Hoogsraten niet verbeterd); in het zware ‘zetten’ (vs. 4) en ‘bruischen’, contrasterend met het voorgaande ‘zachtjes’ (vs. 11).

De visie verrijkt door het trekje ‘de daauw’ in vs. 4 en 15, maar de impressieve tekening van het dorsen verdween. En terwijl de gehele compositie van Du Bellay een organische, harmonische eenheid vormt, gedragen en doortrokken door de lichte stemming van het zomerwindje (geconcentreerd in ‘*doulcement* esbranlez’ (vs. 6) en. ‘*doulce* haleine’ (vs. 13), wordt die in de vertaling verstoord door de rhetorische drukte van vs. 5-11 met hun nietszeggende woorden ‘gebroederen’ en ‘doorreyst’ en hun krachtig gedreven winden.

Wel mocht Prof. Wille zeggen, dat het algemeen bewonderde gedichtje (Kalff noemde het een meesterlijke vertaling) niet vlekkeloos is. Het behoort tot Dullaert's jeugdwerk en wordt ver overtroffen door verschillende proeven uit zijn latere gedichten, geweld uit een diep geloof, waarop meer dan op dit van toepassing is de lof dat ze ‘van een Vondeliaanse schoonheid’ zijn.

W. KRAMER.

Over de stijl van Antoni van Leeuwenhoek.

In het Ned. Tschr. v. Geneeskunde 77 (1933) blz. 2509 geeft Prof. van Rijnberk enkele beschouwingen over de stijl van de 17de eeuwse natuuronderzoeker Antoni van Leeuwenhoek, die, zooals bekend, zijn wetenschappelijke ervaringen in de vorm van brieven, gericht voor het grootste deel aan de Royal Society te Londen, wereldkundig maakte.

Prof. van Rijnberk citeert de meningen van de hoogleraren De Vooys en Overdiep dienaangaande. Deze wijzen beide op Leeuwenhoek's slordige, ongeoefende manier van schrijven. De medicus echter verdedigt, o.i. terecht, de Delftenaar tegen de ietwat scherpe kritiek. Het is niet, meent hij, dat Leeuwenhoek ‘het kleine kunstje van het schrijven in gedresseerde schrijftaal niet zou hebben kunnen leeren,.... neen, de oorzaak ligt dieper ..... Zijn aandacht is telkens zoo sterk gevestigd op elken nieuwen inval, dat hij vergeet, niet wat hij van te voren heeft verteld, maar wel, hoe hij het uitgedrukt heeft.’

Prof. Overdiep heeft in het zelfde jaar in Onze Taaltuin II (blz. 247) een korte analyse van Leeuwenhoek's stijl gegeven, waarbij hij de nadruk legt op diens gebrekkige syntaxis, maar evenzeer op zijn ‘taalvermogen’, d.i. ‘de gave om zich duidelijk en levendig uit te drukken.’

Het loont de moeite, Leeuwenhoek's stijl, die de spreektaal zeer dicht nabij komt, iets nader te bezien.[1)]

Dat hij geen bijzonder verzorgde manier van schrijven had, wist Leeuwenhoek zelf wel. Herhaaldelijk verontschuldigt hij zich over zijn ‘stijl ofte pen’ en vertelt hij, dat hij zich nooit op schrijven heeft toegelegd. Wel tracht hij, vooral in het begin van zijn correspondentie, door het gebruik van vreemde woorden indruk te maken, waarbij hij heel typisch, vaak juist die termen gebruikt, die in de aan hem gerichte Engelse brief gevonden worden, maar overigens kent hij slechts één doel: de lezer duidelijk te maken, wat hij gezien heeft en zijn beschouwingen naar aanleiding daarvan te doen begrijpen. Hij verdiept zich zo in de weergave van zijn observaties, dat hij zich niet meer bekommert om fraaie of grammaticaal-logische stijl, maar steeds weer nieuwe tussenzinnen invlecht, om toch maar vooral alles heel nauwkeurig te vertellen, zodat geen misverstand mogelijk is.

Het gevolg is, dat de zinnen dikwijls niet goed aflopen (anakoluthon) of wel, dat de in de Middeleeuwen zo gebruikelijke constructio apokoinou voorkomt. Als voorbeelden halen wij aan een citaat uit de brief van 2 Juni 1700:

‘Dese schulpjens waren veele niet grooter, als geheele groote sanden, en daar bij stelde ik vast, dat alle de schulpjens, die ik uijt der selver maag haalden, maar weijnig dagen uijt haar Moeders lighaam hadden geweest, uijt insigte, dat veele schulpjens door schijnende waren, andere hadden buijten om de rand van het schulpje een kleijne breette, dat niet door schijnende was, welke ondoorschijnentheid ik vast stelde, dat de schulpjens in groote waren toegenomen, sedert datze uijt 's Moeders lighaam hadden geweest’ (anakoluthon).

In de brief van 13 Juni 1679 vinden we de volgende constructio apo-

1) De citaten zijn genomen uit: Antoni van Leeuwenhoek ‘Alle de Brieven’ I en II. Amsterdam, 1939-'41 en verder uit de photostats van de handschriften.

koinou: ‘De dierkens die ick inde buijck, vande dierkens, die des somers inden asijn vinde, zijn van het selfde slach als de groote ....’ En in de brief van 25 Juli 1684: ‘Soo heb ik van de paling een schubbe die ik onder vande Buijk hadde genomen, en geordonneert ....’

Leeuwenhoek geeft in zijn brieven vrijwel ongekunstelde spreektaal, met een klein schrijftaalvernisje. Hij uit zich zoals hij praat, met voortdurende aanhechtingen ‘dat’ en ‘en’, met beperkingen als ‘onder verbeteringh’, ‘beeld ik mijn in’, ‘ik geeff dit aen anderen over’ enz. Als voorbeelden mogen dienen:

‘Seker Heer uijt Zeelant, heeft tot mijn geseijt, *dat* de kreeften alle jaren haar huijt verwisselen, *dat* voor mij niet aannemelijk is .... ende daar en boven, nog een plat en breet beenagtig deel, *dat* int midden vande nijpers leijt, *dat* nog minder wesen kan’ (30 Juni 1713).

‘*En* ik nam een vande grootste sprotte, *en* die was een weijnig langer als vijf duijmen, *en* ik sag tot mijn verwondering ....’ (11 April 1721).

‘Desen Pofhans *die* bragt men .... met een karos aan mijn huijs’ (.... 1699).

Dikwijls echter voelen wij, zoals ook Prof. van Rijnberk in bovengenoemd artikel opmerkt, hoe in dergelijke gebrekkige zinnen, de geestdrift van de ontdekker gloeit, die Leeuwenhoek tevens een sterk beeldend vermogen schenkt. Zo in de brief van 9 Oct. 1676: ‘Den 12e Julij na dat ik verscheijde observatien omtrent dit water had gedaen, en tussen die tijt nog eens met water het theecopje had opgevolt, en geen gedagten hebbende, dat ik levende schepselen in dit water soude ontdecken, soo heb ik hetselvige van dag tot dag niet geobserveert, nog daer van geen aenteekening gehouden wanneer ik laest, daer water had bij gedaen, heb ik op dato ontdekt seer veel levende schepselen, die door mijn microscope haer niet grooter en vertoonden als een gemeen santge in ons oog, deselve waren seer helder en scheenen eenige twee mael soo lang als breet te sijn, alsmede eenige weijnige diertgens die haer boven lijf ront verheven, en haer onderlijf plat in gedaente de schilpadden gelijk, haer gansche Lighaem en scheen uijt geen andere deelen te bestaen dan uijt groote ende cleijne globule, die alle seer glinsterende waren, soo lang dese diertgens leefden, maer als ik deselve op het droog bragt, als wanneer die veeltijts ontstucken barsten, soo was het glinsterende weg, dese diertgens waren versien onder aen het Lighaem, met verscheijde beentgens van welke deselve in't bewegen voor aen't hooft 5 a 6 voor uijtstaken.’

Leeuwenhoek beschrijft hier microörganismen, met trilhaarepitheel, wat vóór hem nog niemand had gezien. Hij stuit telkens op merkwaardige zaken, die vóór hem nog niemand had waargenomen, en hij moet dus zijn eigen taal en uitdrukkingswijze zoeken en vormen, waarbij hij ter verduidelijking, veel gebruik maakt van vergelijkingen. Hij zoekt dan zelf zijn beelden, die dikwijls heel juist en origineel zijn, en gewoonlijk ontleend aan algemeen bekende dingen uit het dagelijks leven. Zo wordt een dwarsdoorsnede van een zenuw, door het microscoop gezien, vergeleken ‘bij een Zee strant, daer een plas is, daer ontrent een halff, off een voet, diep, stilstaende water op staet, dat alleen door een weijnich wint kabbelt, en kleijne golffjens maeckt, na dat dit water verlopen is, zal de gront het golffachtich wesen (dat de Superfitie van het water hadde) behouden ....’ (7 Sept. 1674).

De organen der Raderdiertjes lijken op ‘een tantsgewijs radt van een Uerwerk’ (28 Juni 1713), kristalletjes op ‘sonnebloemen’ of ‘bloemen van distels’, enz.

In deze verduidelijkende, didactische stijl past ook het veelvuldig gebruik van synoniemen. Leeuwenhoek spreekt van een ‘Elder ofte Uijer, groote Rijp oft Rusp, Maegh off Rob, moerich off moerassich, groote Cappellen ofte Schoenlappers, vuijle of slikkige rioelen’ enz.

Hij maakt zijn taal rijker, doordat hij spreekt met ambachts- en kooplieden en hun termen overneemt. Vondel deed dat om met deze aanwinsten zijn verzen te verfraaien, Leeuwenhoeks doel was kennis op te doen voor zijn onderzoekingen en materiaal hiertoe te bemachtigen, maar het gevolg was evenzeer taalverrijking en tevens krijgen wij menig schilderachtig beeld van het werk der zeepzieders, van de zoutzieders, wijnkopers, ijzergieters, konijnenfokkers, azijnfabrikanten, turfgravers, vissers, kooplieden der Oost-Indische Compagnie, enz. Van velen leren wij de vaktaal kennen.

De konijnenfokkers spreken over een ‘vast graeuw’, wanneer de nakomelingschap van een konijn altijd weer grijs is; de visboer heeft het over ‘navelbloet’ (het bloedrijke orgaan dat bij de paling dicht naast de anus ligt); de ‘vleesslagter’ over ‘de gestremde melk, anders Meet geseijt’, die men in de kalfsmaag aantreft.

Maar ook de dokterstaal wordt niet vergeten. We horen uitdrukkingen als ‘De maegh en wil niet koocken’, wanneer het voedsel niet verteert, en is een clysma nodig, dan klinkt het: ‘Wij moeten daar nog een Maag en Darm Schrappertge op setten.’

Evenzeer wordt aandacht geschonken aan het volksgeloof van de ‘gemeenen man’. ‘Het gemeene seggen alhier is dat Ael en Palingh, uijt een bedervinge in stinckende poelen en slooten voortgebracht worden. Andere seggen weder dat den dauw inde Maent van Meij de Palingh en Ael voortbrengt’ (5 Oct. 1677). ‘Ik hebben ook veel malen hooren seggen, dat de Vis, Steur genaamt, van water en wint, is levende, aan welk zeggen, ik mede gansch geen geloof konde geven’ (28 Dec. 1695). ‘Dese soo genoemde Nooten (Distelnooten) dragen verscheijde luijden van ons Land, in haar sak, met die impressie, dat soo lang als zij die dragen, met geen Aambeij of Speen gequelt zijn’ (14 Meij 1686).

Zo trekt het hele bonte leven van de 17de eeuwse koopmansstad Delft aan ons voorbij. Het wordt alles verteld aan de buitenlandse correspondenten met een gerechtvaardigd gevoel van eigenwaarde. ‘In *onse* stad Delft,.... *dese* stad Delft,.... *dese* landen,.... *Onse* Porcelein Bakkers, die veel tin en loot gebruiken, het welke zij in Ovens tot As verbranden’ (23 Jan. 1679). We zien de kinderen met de ‘hengelroede’ in de grachten vissen, of buiten bij de sloten op ‘juffertgens’ jagen, dan wel moerbeibladeren plukken om hun zijderupsen te voeden; de meid gaat naar de vismarkt om baars of schelvis te kopen, of zij schuurt het ‘Tin en ander huijsraet met grof zand’; als het kermis is, loopt heel Delft uit om het ‘geschubde’ kind te bekijken, of de grote olifant! We horen Leeuwenhoek, wanneer hij voor het huis zit, een praatje maken met een ver familielid, dat zo hevig door jicht geplaagd wordt; we zien hem de bomen snoeien in zijn tuin buiten de stad, of volgen hem op een tochtje met de ‘speelwagen’; we krijgen een kijkje in zijn ‘comptoir’, waar hij 's avonds achter de gesloten luiken bij het licht van de kaars zit te

microscopiseren. Leeuwenhoek vertelt over de hondenjager, die de loslopende honden vangt, en ze ook wel de eigenaars op bedriegelijke wijze ontfutselt, en over een bruiloft, waar ter ere van het jonge paar, de straat bestrooid wordt met vergulde maagdenpalmblaadjes.

Zeer precies geeft hij zich rekenschap van bepaalde termen, die hij voor de buitenlandse lezer nauwkeurig verklaart. ‘Verstaet bij het woord lucht, Rouw groff lijnwaet, dat in gesmolte swavel is gesteeken, en diemen brandende op het lege vat hanght, om het vat te swavelen. Dit woort lucht, hoe wel het met de saeck niet over een comt is een seer gemeen Hollants woort, en heeft geen andere naem als Wijn lucht’ (29 Mei 1676). ‘Het woort Hom is int generael geseijt, het mannelijk saet van Vis’. ‘Het muskus Couluer is bij ons een gemeen woort, ende daer wort bij verstaen doncker graeuw, off anders, muijs vael, off vael swart’ (4 Dee. 1674).

Een groot onderscheid maakt Leeuwenhoek in zijn stijl naar gelang tot wie hij de brieven richt. De eerste brieven aan de Royal Society zijn uiterst onderdanig, vol verontschuldigingen over gebrek aan stijl, over gebrek aan scholing, vol vreemde woorden. ‘Wel waerde Heer Saluijt:.... ick ben van verscheijde Heeren ten meermalen aengemaent, om het gene dat ick door mijn nieuw gevonden microscopix besach, op het pampier te stellen, dat ick doorgaens heb afgeslagen, ten eersten om dat ick geen stijl, ofte pen en heb, die mijn gedachten connen uijtdrucken, na behooren, ten anderen dat ick niet ben opgevoet, in talen ofte konsten, maer in coopmanschappen,....’ (15 Aug. 1673). ‘.... heeft mij de Heer Constantijn Huigens Heere van Suijlichem een *extract* uijt uEdt brieff aen *ditto* Heer van Suijlichem *geaddresseert*, mij toegesonden, waer in gesien dat mijne *observatien* de Roijale Societeit aengenaem sijn geweest, ende dat uEdt versoeckt *correspondentie* aengaende de natuerl. *opservatien*, ende dat uEdt een gedeelte van mijne *observatien* hebt *geinsereert* inde gedructe Philosophische transactien ....’ ‘.... ende dat onder andere de Heer Boile mij inde selve raet voortegaen, en voornamentlijck omme te *remarqueren* de roode bloeijende couluer, die het bloet vercrijgt, soo ras het uijt de airen getrocken ende inde lucht *geexponeert* is, mitsgaders het bloet, twelck onder de *superficie* is, als sijnde seer onderscheijden van den anderen in couluer. Op alle welcke mij genegen gevonden hebbende van mijn *devoir* noch verder te *acquiteren* heb ick te gelijck mij *genecessiteert* gevonden, uEd bij desen noch nader te *communiceren*, dat bij mij doorgaens is *geobserveert* geworden, dat de roode clootgens stoff swaerder sijn, als de cristalijne vochticheijt’ (1 Juni 1674).

Later gebruikt Leeuwenhoek, wanneer het vaktermen betreft, bij voorkeur Nederlandse woorden, waarbij hij ter verklaring de vreemde term in de kantlijn of er boven plaatst. Wij mogen dus aannemen, dat purisme hem toen niet vreemd meer was, en dit is voor zulk een zelfbewust Hollander, die bovendien de geschriften van de puristische natuurphilosoof Simon Stevin kende, niets verbazingwekkends.

Langzamerhand wordt Leeuwenhoek's stijl vrijer. Zij kan verontwaardigd zijn, en heeft soms een zekere droge humor. ‘De Lijdster is van geen starkte, en daar bij mager, en gelijk wel 25. andere Genees-Meesters, haar souden aanraden het matelijk Thee drinken, soo verbied sulks haar Genees-Meester. Dese mishandeling van stark purgeren, en

hoorende dat haar lighaam met roode puijsten was uijtgeslagen geweest, dede mij uijtbarsten, met in hevigheid te seggen, soo een swak lighaam, soo een poeijer in te geven, sulken werkinge te veroorsaken, is eer een Moort-middel, dan een Genees-middel' (1699). 'Ik heb ook het speeksel, ende de witte materie, die tegen en tusschen de tanden aan sat, genomen van een oud man, die sijn ordinair is, des morgens Brandewijn te drinken, en des naermiddags wijn en Tabacq, met die gedagten, of door de verhaalde continuele drank, de dierkens wel in 't leven souden konnen blijven. De man oordeelde ik, om dat sijn tanden mede buijten gemeen vuijl waren, dat sijn mont niet en reinigde, 't geen ik hem vraagde, en kreeg tot antwoort, noit mijn leven met water, maar wel alle dagen met daar door te laten loopen een glas Wijn en Brandewijn' (12 Sept. 1683).

In de brieven aan Christiaan Huijgens spreekt vaak een zeker gevoel van overwicht. '.... en nademael de Hr Hooke bij U.Edele bekent is, soo dunct mij onder verbeteringh, dat het niet ongeraden is, bij aldien U Edele het verhaelde boeckie niet gelesen hebt, dat het U.Edele leest, eer het sijne wort uijtgegeven, te meer, omdat wij menschen vinden, die haer meeste speculatien sijn om andere maer te berispen' (15 Mei 1679).

Zo zien we dan uit Leeuwenhoek's stijl, zijn gehele karakter, rationalistisch verklarend, geneigd tot een genoegelijk praatje, vatbaar voor alle indrukken van het leven om hem heen, ietwat eigengereid en soms kinderlijk ijdel, verontwaardigd wanneer hij domme, verwaande doktoren aan het werk ziet, maar met een mild gevoel van 'beter-weten' als het de gewone burger geldt, een realist die de typisch Hollandse eigenschap bezit dagelijkse dingen beeldend en nauwkeurig weer te geven ('het lant omtrent dese stadt is goet effen kleij lant, sonder bergen off dalen, soo dat ijder weijde, off acker, van den anderen is gesepareert, met een gragt off sloot, die een gansch jaer met soet en smakelijck water staet, en schoon de schapen rontom met water beslooten sijn, soo sietmen selden datse drincken. Maer wanneer het inde somer veel aen den anderen comt te regenen, waer door het dan comt te geschieden, dat op eenige velden, die int midden wat laeger sijn, als aen de slooten, het Hemelwater int midden van het lant blijft staen, en wanneer dit water vande son beschenen wort, soo staet het en gist, en het krijgt op de superfitie een groen vlies, en wanneer de schapen bij dit water connen comen, soo drincken sij het selvige seer gulsigh'), kortom we zien een typisch voorbeeld van de intelligente koopman, amateur-geleerde uit de tweede helft van de 17de eeuw in Holland, en een typisch voorbeeld ook van 'le style c'est l'homme'.

Amsterdam, 15 October 1946.

JUDI I.H. MENDELS.

Saül, Saoel of Sauwel?

In de N.T., 39ste jg., afl. 5 bespreekt C.A. Zaalberg de tweelettergrepige uitspraak van de naam *Saul* in 17de-eeuwse gedichten, bij Alb. Verwey, Willem de Mérode enz. en noemt het 'misleidend', dat in sommige moderne uitgaven het deelteken op de *u* de uitspraak *Sa-ul* of *Sa-oel* suggereert; hem (Zaalberg) 'zijn tenminste alleen de vormen *Sauwel* en *Saul* (eenlettergrepig) bekend'. Deze leemte in de kennis des

Heren Zaalberg is spijtig, maar bewijst nog geenszins, dat de door hem gewraakte vormen werkelijk onjuist *zijn*. - Ik schreef over deze questie reeds in de N.R.Ct. van 13 September 1938 (Ochtendblad A) naar aanleiding van een opmerking over de uitspraak van *Saul* in het achtste couplet van het 'Wilhelmus'. Kort samengevat komt het hierop neer: de naam Saul is Hebreeuws en deze oorspronkelijke vorm is inderdaad tweelettergrepig en luidt in Nederl. transcriptie: *Sa-ul* of *Sa-oel*. Dit wisten natuurlijk de Bijbelvertalers (waarom noemt de Heer Zaalberg ze smalend 'Statenbijbelaars'?), stellig ook Vondel, (bij wie de naam Saul herhaaldelijk tweelettergrepig moet worden uitgesproken), en Revius; waarschijnlijk ook Verwey en De Mérode. Wie het niet weet, zoals de Heer Zaalberg, maakt er nu maar *Sauwel* van, net als Dirrek voor Dirk; met welk recht, is mij onverklaarbaar (afgezien van de phonetische verklaarbaarheid). Misschien naar analogie van *Pauwel*? Maar de naam *Paul* is aan het Latijn ontleend en - voorzover mij bekend - nimmer *Pa-ul* geweest.

Men vergelijke ook de Franse uitspraak van *Saul*, ook door den Heer Zaalberg genoemd; deze is, in tegenstelling met het eenlettergrepige Franse Paul, altijd *Sa-uul*.

Verder verwijs ik naar mijn bovengenoemd artikeltje.

Leiden.
B.M. NOACH.

Ter datering van de diphthongering in Noord-Brabant.

In het midden van de veertiende eeuw schijnt de î in Breda nog niet gediphthongeerd geweest te zijn. Hierop wijst de spelling *verliede* als zwakke verleden-tijdsvorm van het w.w. verlijden in een voor schepenen van Breda verleden acte uit het jaar 1362 die zich bevindt in G.C.A. Juten, *Cartularium van het begijnhof te Breda* (uitg. v.h. Prov. Gen. van K. en W. in N.Br.).

Een terminus a quo voor de diphthongering leveren echter ij-spellingen voor germ. ai. Als zodanig trof ik aan *wijcken* = in de week zetten in een 16e eeuwse copie naar een hs. van 1510 in W. Bezemer, *Oude rechtsbronnen der stad Breda*, 's Gravenhage 1892, 824 en *rysse* = reis, *vroomhyt* en *fijttelyck* in een door Rogier van Leefdael, heer van Deurne in 1660 te 's Hertogenbosch geschreven briefje (H.N. Ouwerling, *Geschiedenis der dorpen en heerlijkheden Deurne, Liessel en Vlierden*, Helmond 1933, 131) en *herlichyt, goethijt* en *gedogenthijt* in eveneens 17e eeuwse Deurnese texten (Ouwerling *a.w.* 310). Verder spreken in de 17e eeuwse Deurnese texten schrijfwijzen als *mey, sey, hey, weij* voor de pronomina (Ouwerling *a.w.* 309-310) al even duidelijke taal.

De woordengroep *schrijn, schrijnwerker, schrijnmaker*, die ik met *eij* en *ei* gespeld vond o.a. bij Bezemer *a.w.* 110, 127 en in W.F.H. Oldewelt, *Rekeningen van de Illustere Lieve Vrouwe Broederschap* (1330-1375) 1925, 20, 48, 93, bewijzen niets daar reeds *Franck- Van Wijk* 559 'opvallende' diphthongische 'bijvormen' van dit woord aanwees.

A. WEIJNEN.

Aantekeningen bij poëzie van Jac. Revius. (Vervolg van Jaargang 1946 blz. 115-117.)

Dl. I, blz. 14.

We vinden hier een gedicht, dat tot titel draagt '*Onderdeel des werelts*'. Licht zou men er toe kunnen komen, het substantief '*onderdeel*' hier op te vatten in de tegenwoordige zin van *gedeelte*. Dat deze opvatting niet juist zou zijn, blijkt uit vs. 4 van 't gedicht, waar Revius zegt: 'Maer *onder* onsen voet (d.i. aan de andere zijde van de aarde) daer schuylt het ander deel'. De dichter bedoelt hier met '*onderdeel*' dus het *onderste deel*, het deel dat zich onder, beneden het door ons bewoonde gedeelte van de aarde bevindt.

In deze betekenis komt 't woord in de oudere taal slechts zelden voor; we vinden het ook bij *J. Cats*, Ouderdom, Buyten-Leven enz. (Alle de Wercken, ed. 1726, II, blz. 336b):

> 'Een die sijn *onderdeel*[1] onmatig ging verhitten,
> Moet niet kleyn-zeerig zijn, maer op de bleynen[2] sitten'.

In vs. 8-9 van bovengenoemd gedicht zegt de dichter:

> 'Een sterre is alleen die schoonder ons verlicht,
> De *Sterre* die wel-eer wt Jacob is geresen'.

Smit tekent hierbij terecht aan, dat met deze '*Sterre*' Christus bedoeld is. Hij verwijst hierbij tevens naar Openb. 22 vs. 16, waar Jezus van zichzelf zegt: 'Ick ben de wortel ende het geslachte Davids, de blinckende morgensterre', maar uit de bij Revius volgende relatieve zin, 'die wel-eer wt *Jacob* is geresen' blijkt duidelijk, dat de dichter niet in de eerste plaats gedacht heeft aan Openb. 22, maar aan Numeri 24 vs. 17, waar Bileam de profetische woorden spreekt: 'Daer sal een *sterre* voortgaen *uyt Jacob*, ende daer sal een scepter uyt Israel opkomen'.

I, blz. 20.

In een zijner gedichten '*Gods evenbeelt*' schrijft Revius (vs. 5-10):

> 'O Christenen, ghy sijt gestelt om wt te drucken
> Het goddelijcke beelt en dat in alle stucken:
> Doet ghy het (als ghy segt) so gevet my te[3] vremt
> Dat ghy in eenen sin niet overeen en stemt[4].
> Hoe connen die in haer Gods evenbeelt doen blijcken
> Die niet *een waterslach* malcanderen *gelijcken*'?

Het laatste vers betekent klaarblijkelijk: Die in 't geheel niet op elkaar lijken. Maar wat is de zin van 'waterslach' hier? Het lijkt mij niet onwaarschijnlijk, dat we, om hierin licht te krijgen, eerst onze aandacht moeten schenken aan de oude uitdrukking

1) partes posteriores.
2) blâren.
3) zeer.
4) Dat gij niet eensgezind zijt.

‘*Iemand handwater geven*’. Het *handwater* was 't water, dat aan het hof of op een burcht iemand aangeboden werd, opdat hij er zijn handen in zou wassen. Dit ‘handwater geven’ geschiedde in de middeleeuwen niet door een gewone bediende, maar door iemand, die den persoon, wien 't water gegeven werd, in rang

of stand evenaarde. (Zie Wdb. d. Ned. Taal, V, 2027). Zo kreeg de uitdrukking '*iemand handwater geven*' de betekenis van: *met iemand in rang gelijk zijn*. Toen de uitdrukking in haar oorsprong niet meer begrepen werd, kreeg ze de zin van: *op iemand gelijken, met iemand te vergelijken zijn*, en werd ze op den duur nog verder gewijzigd tot: (*geen*) *handwater hebben bij* = (*in niets*) *gelijken op*, zoals blijkt bij *W. à Winschooten*, Seeman, blz. 80, waar we vinden: '*Handwaater. Waater*, daar men de hand meede wast, waar van het spreekwoord: hij heeft daar geen handwaater bij, dat is, hij is daar niet bij te vergelijken'.

Toen ook het substantief '*handwater*' niet meer in zijn betekenis doorzien werd, ging men 't zelfs splitsen in *hand* en *water*, zodat men ging spreken van: '*geen hand water bij iemand hebben*' in de zin van: niet met iemand te vergelijken zijn, niets van iemand hebben, volstrekt niet op iemand gelijken. In deze vorm en betekenis hoort men de uitdrukking ook nu nog wel.

Om 't begrip *vergelijkbaar zijn met, gelijken op*, weer duidelijker te doen spreken, ging men ten slotte het verbum '*hebben*' vervangen door '*gelijken*' of '*lijken op*' ('Zij lijken geen hànd water op elkaar') en kreeg '*geen hand water*' de zin van: *volstrekt niet, niets*.

In de zo vervormde uitdrukking had 't substantief *hand* vanzelf de betekenis gekregen van *kleine hoeveelheid*.

Revius nu gebruikt de uitdrukking '*niet een waterslach*' eenvoudig in dezelfde zin als de bovengenoemde '*geen hand water*'.

Het substantief *slag* had, als afleiding van *slaen*, in de zin van *verdelen*, in 't Mnl. ook de betekenis van *gedeelte, hoeveelheid*; zo vermeldt 't Mnl. Wdb. uit de Proza Reinaert^2, 128: '*enen slach* wammen' (= een *hoeveelheid* ingewanden, pens). Mij dunkt, in deze opvatting, (kleine) hoeveelheid, hebben we 't hier bij Revius en zo kon hij '*niet een waterslach*' gebruiken als synoniem van: volstrekt niet. (Vgl. voor de verhouding der samenstellende delen van 't woord o.a. composita als *broodkruimel, graankorrel*).

(Wordt vervolgd.)

CHR. STAPELKAMP.

Boekbeoordelingen.

Dr Jos.J. Gielen - De dichter Verwey. Bijdrage tot het verstaan van zijn poëzie. (N.V. Uitgeverij voorheen C.A. Mees, Santpoort).

Dit boekje, dat reeds in 1942 geschreven werd, maar ten gevolge van de oorlog eerst thans kon verschijnen, is bedoeld als inleiding tot Verwey's poëzie. In het eerste hoofdstuk betoogt Gielen, dat er in Verwey's ontwikkelingsgang slechts 'Het ene keerpunt' is van de bundel *Aarde* (1896), waarmee een opmerkelijke verandering 'in taal, strofen, en alle karakteristieke zichtbaarheden van deze dichtkunst' (o.a. de reeksvorming) inzet. Hierin wijkt hij dus af van Van Eyck en Rispens, die met *Het zichtbaar Geheim* (1915) een derde periode laten beginnen. Toch acht ook Gielen deze bundel een beslissend moment: de definitieve overwinning van het nieuwe dat met *Aarde* begonnen was. Intussen ziet hij in deze uiterlijke aspecten niet de hoofdzaak van de wending die plaats greep: 'zij hangen samen met en vinden essentieel hun verklaring in de wijsgerige ommekeer in Verwey's leven'.

Het tweede hoofdstuk is dan ook gewijd aan Verwey's 'wijsgerig dichterschap', waarvan de ontwikkelingsgang beknopt, maar duidelijk, geschetst wordt. Opnieuw blijkt daarbij de betekenis van de bundels *Aarde* en *Het zichtbaar Geheim*. Terloops wordt gewezen op de invloed van Von Hartmann, Nietzsche, Schopenhauer, Bergson, maar uiteraard bovenal op die van Spinoza. 'De intuïtie, d.w.z. de ""klaare kennisse"" van Spinoza, drijft hem tot dichten; hij moet en wil middelaar zijn tussen God en mensen, levens- en wereldzin openbaren, door de schoonheid raken tot de kern der waarheid. Aanvankelijk een verstandelijke overtuiging, wordt zij stilaan deel van 's dichters wezen'.

Een derde en laatste hoofdstuk gaat dan in het bijzonder de verhouding tussen 'Verwey en Spinoza' na: 'ofschoon vooral in *Het zichtbaar Geheim* en *Het lachende Raadsel* de invloed van Spinoza overwegend is, ontmoeten we zijn geest in alle werken vanaf *Aarde*'. Gielen acht dan ook kennis van diens religieuse pantheïsme (in mystische opvatting) onontbeerlijk voor het verstaan van Verwey's poëzie. Uit deze overtuiging is zijn boekje geschreven.

Zo blijkt in dit kleine boekje van ruim 80 bladzijden het resultaat van een uitvoerige en grondige studie te zijn samengevat. Of misschien is 'samengedrongen' een beter woord. Want al lezende betreuren wij het telkens, dat zelfs belangrijke vraagstukken met enkele zinnen worden afgedaan; voor de aanhaling van bewijsplaatsen is slechts een heel enkele maal ruimte, voor een exegetische bespreking daarvan eigenlijk nooit. Het gevolg van deze drastische beperking is, dat allerlei punten niet voldoende tot hun recht komen en dat de overtuigingskracht van het betoog wordt verzwakt. Dit geldt b.v. voor Gielens bezwaar tegen het uitgangspunt van Vestdijks studie over 'Albert Verwey en de Idee': heeft inderdaad de Idee voor Verwey zó weinig betekend als Gielen meent? Wij zullen overigens deze compactheid wel grotendeels op rekening hebben te schrijven van de tijdsomstandigheden, die nu eenmaal dwingen om uit te gaan van een nijpend tekort aan papier.

Bij al mijn oprechte waardering voor deze studie heb ik echter toch ook een bezwaar. Gielen begint met Verwey's poëzie te typeren als

'een rijk van de geest, dat tevens een rijk van schoonheid is'. Tot het eerste leidt hij inderdaad in, tot het tweede evenwel niet. Wel worden hier en daar enkele aesthetisch-waarderende adiectieven gebruikt, maar nergens wordt een ernstige poging gedaan om Verwey's poëzie ook als poëzie te typeren en te waarderen. Gielen wijst er op, dat de uiterlijke veranderingen sinds *Aarde* essentieel hun verklaring vinden in de wijsgerige ommekeer van Verwey. Dit is ongetwijfeld juist, maar daarmee weten wij nog niet *hoe* het een met het ander samenhangt, *wat* Verwey's vers hierbij gewonnen en/of verloren heeft, *welke* de wisselwerking was van 'geest en schoonheid'. Elders zegt Gielen: 'Verwey wil de kennen en zijn kennisdrang, de resultaten van zijn zoeken en het systeem dat hij zich opbouwde, sprak hij - omdat hij dichter was - in verzen uit'. Maakt deze formulering Verwey's dichterschap niet tot iets te secundairs, bijna (hoewel Gielen dat natuurlijk niet bedoeld heeft) tot iets bijkomstigs? Naar mijn overtuiging moet dit dichterschap stellig primair worden gezien: Verwey wilde kennen, juist omdat hij zich dichter wist en de verantwoordelijkheid daarvan voelde, en het systeem dat hij zich opbouwde werd niet - min of meer toevallig - in verzen uitgesproken, maar kon enkel ontstaan en is enkel denkbaar *in* die verzen. Daarom is voor mij het verstaan van zijn wijsgerig dichterschap meer dan begrip van en waardering voor de inhoud daarvan: het houdt tevens begrip en waarde-bepaling van de uiterlijke vormgeving in. Wat ik precies bedoel, valt misschien nog het gemakkelijkst duidelijk te maken door een verwijzing naar Verwey's studie over 'Vondels vers': 'naar bedoeling en opzet' - zegt hij zelf - 'een studie over Vondels vers, werd ze tevens een uitbeelding van Vondels ontwikkelingsgang'; onscheidbaar zijn deze beide immers met elkaar verweven. Een analoge studie over 'Verwey's vers' zou hem in dit opzicht eerst volledig recht doen wedervaren.

Gielens aandacht is meer op den denker dan op den dichter Verwey gericht. Met deze beperking is zijn boekje echter inderdaad een 'bijdrage tot het verstaan van diens poëzie'.

W.A.P. SMIT.

Leonard Bloomfield, Colloquial Dutch, Published for the United States armed Forces Institute by the Linguistic Society of America and the intensive Language program, American Council of learned Societies (1944). - Dez., Spoken Dutch, Units 1-12 (1944), 13-30 (1945). - Dez., Handleiding voor de Gids for spoken Dutch (1945).

Deze vier werkjes, samen een goede 850 blz. druks, zijn voor zover mij bekend, hier nog niet opgemerkt[1]. Het unieke karakter ervan is mij aanleiding om er enige woorden aan te wijden. De boekjes waren nl. bedoeld voor de Amerikaanse soldaten die Nederlands wilden leren en blijkbaar is dat aantal tijdens de oorlog niet zo heel gering geweest, zie o.a. uit de 'Handleiding voor de Gids': 'Houdt bij de geheele cursus in het oog, dat de soldaten graag Hollandsch willen leeren spreken'. Allereerst om het spreken is het in deze boekjes dan ook begonnen en wel meer van het

1) Ze zullen hier ook wel niet verspreid worden daar elk ex. voorzien is van de mededeling: 'This book is not available for sale by the Superintendent of Documents nor may it be sold or distributed in this form on the civilian market'.

Hollands dan van het Nederlands in algemene zin. Aangenaam zijn we verrast dat niemand minder dan Leonard Bloomfield, germanist van brede allure, maar ook taalvergelijker en schrijver o.a. van het boek 'Language', deze boekjes heeft geredigeerd. Zelden zag ik taalboekjes zo weinig schools van opzet, zo weinig 'pedant' (in de dubbele betekenis) en toch zo bruikbaar en zo betrouwbaar voor de levende taal.

Verbluffend en 'Amerikaans' is allereerst de onderwijsmethode. Men denke zich een groep Amerikanen ('advocaten en boeren, dokters en fabrieksarbeiders') die Hollands willen leren. Ze krijgen een Amerikaanse 'Leader' toegewezen, die 'verantwoordelijk is voor een ordelijk verloop van de cursus' en verder een Hollander als 'guide': 'he is not supposed to be a teacher and you should not ask him questions about grammar or the like. In fact, you should try to make him talk to you only in Dutch and as little as possible in English'. Telkens en telkens weer spoort de schrijver aan om de boekjes toch vooral niet hoger te stellen dan de 'guide': 'If the Guide or the Dutch speakers use a pronunciation different from the pronunciation that is indicated in the Aid to Listening, imitate them and never mind the Aid to Listening'. Anderzijds krijgt de 'Guide' de raad: 'Als ze niet precies dezelfde bewoording kiezen, die U voor zich heeft, maar als ze iets anders zeggen, dat goed Hollandsch is, en dat ongeveer dezelfde beteekenis heeft, maak er dan geen aanmerking op'. Blijkbaar zijn ook reeksen grammofoonplaten beschikbaar die eventueel de 'guide' zouden kunnen vervangen. Zie de wenken voor de 'Leader' bij het begin van de les: 'if you have no Guide, be sure that phonograph and records are ready and in working condition'.

Laat mij constateren dat deze beschrijving van een doorsnede door het levende Hollands uitnemend is geslaagd[1)]. Wie de wenken van de schrijver goed opvolgt en deze boekjes zorgvuldig bestudeert maakt een behoorlijke kans om dragelijk 'Hollands' te leren spreken.

Voor de Nederlandse taalbeschrijver heeft dit experiment van een scherp waarnemend buitenlands taalgeleerde nog een bizondere attractie. Wie als 'Hollander' de fonetische teksten leest, waarbij ook aan de sandhiregels vrij nauwkeurig aandacht is besteed, moet zich herhaaldelijk min of meer 'betrapt' voelen. Een enkele maal zal hij toch zijn hoofd blijven schudden, b.v. over uitspraken als *sieghĕrét* (sigaret), *hoevĕl* (hoeveel), *zĕ héllĕpĕ mĕkaar, sienĕzappĕlĕ, ghramĕfóon* (grammofoon), maar wie zou durven ontkennen dat 90 % van de Hollanders deze woorden inderdaad zo uitspreken? 'Toegegeven' zal men zeggen, 'maar dergelijke uitspraken horen niet in een spraakkunst te worden vastgelegd, laatstaan verdedigd'. Men gevoelt dat hiermede zéér principiële dingen aan de orde zijn gesteld waarover een verdere gedachtenwisseling m.i. in hoge mate belangwekkend zou zijn. Allereerst dan de vraag of b.v. de Nederlandse schrijver van een Nederlandse grammatica als primaire taak heeft om op soortelijke wijze de 'onpartijdige' rol van 'appareil inscripteur' te spelen als de buitenlandse schrijver van een grammatica over 'colloquial Dutch'. Het komt mij nl. voor dat het 'colloquial Dutch' zoals dat in deze boekjes wordt weergegeven een grote overeenkomst vertoont met het 'A.B.' zoals dat

1) Bepaalde onjuistheden zijn betrekkelijk zeldzaam. Ik noem *póetsĕ* (clean) van een badkuip in plaats van 'schoon maken', *bráadĕ* (van eieren gezegd) voor 'bakken'. *'Van deze kant ziet het het mooist uit', 'deze kleur ziet goed uit', 'ik sneit'* voor '*ik snij*'.

leeft b.v. onder de Hollandse gymnasiasten en burgerscholieren. Wanneer nu een buitenlander het spraakgebruik van die kringen nastreeft, geeft hij daarmee blijk dat hij een practisch man is die recht op een concreet doel af gaat. Dat dit zogenaamde 'A.B.' echter geen verfijnd 'standaard-Nederlands' is, behoeft geen betoog. Bloomfield vermijdt trouwens niet alleen deze uitdrukking maar laat geen gelegenheid voorbij gaan om op te merken dat velerlei andere modellen mogelijk zijn: 'imitate them and never mind the Aid of Listening'. Nu lijkt het mij aan geen twijfel onderhevig te zijn dat beschaafde Nederlanders de uitspraak *sieghĕrét* en *ghramĕfóon* zullen verwerpen, zelfs al zou een experimenteel foneticus hun eigen, in een onbewaakt ogenblik en 'in flagranti' vervaardigd, 'stemportret' kunnen overleggen om te bewijzen dat het akoustisch effect van hun uitspraak bij de opname inderdaad niet anders was dan door deze schrijfwijzen wordt aangegeven. Een zodanige hardnekkigheid van den beschaafde 'tegen de (fonetische) feiten in' is fonologisch alleszins gerechtvaardigd. Voor beschaafden is nl. de tweede vocaal in *sigaret* inderdaad een ander foneem dan de niet beklemde *ĕ* in *niet-gĕréd* ook al is de amplitude van de onbeklemde *a* zodanig dat het akoustisch effect soms vrijwel identiek kàn zijn met de eerste vocaal van *gĕréd*.

De welbewuste specialisatie op colloquial Dutch is nog een beetje toegespitst door het feit dat Bloomfield blijkbaar voornamelijk Zuidhollanders als zegslieden heeft gehad: *hóejĕ* (naast *hóedĕ*) voor 'hoeden', *koei* (frequent in Zuid-holland, Utrecht en Brabant) naast *koe*. Het type *vĕrleeje, ghĕsneeje, suijĕ, beneejĕ* treedt ook wat veelvuldiger op dan men bij Noordhollanders pleegt waar te nemen (alleen *toon* 'toe' valt als typisch Noordhollands op). Als 'overdone' voel ik, Noordhollander, *ouwĕ steejĕ* voor *ouwe stede. Orlóozjĕ* en *zjĕnéevĕr* (of is de *zj* een vergissing?) zijn mij voor het noorden onbekend. *Masjien* klinkt hier wat vulgair. *Mart* voor 'markt' kan er nog wel mee door.

Maar stilistische verfijning heeft kennelijk niet in B.'s bedoeling gelegen. Hij laat zijn handelende personen dus spreken van *'dĕ biejĕ-skoop', 'laakĕs en deekĕs', 'oojee, dan zit-ig-dus in-de-verkeerde trein'. 'verdomme', 'is-ie-ghĕwont? nee luitĕnant, maar-ik-eb-ĕ-met-mĕ-ghĕweer ĕn-klap-op-sĕn-hoof-chĕgheevĕ', 'ik fin dat ie erĕch out chewordĕn is'*. Dit strookt volkomen met het plan van de schrijver: 'Het gaat er immers om, de soldaten geen boekentaal bij te brengen, dus Uw taal moet zoo gewoon en duidelijk mogelijk zijn. Met andere woorden, het is niet de bedoeling, dat U Haags spreekt'. Schr. heeft zich dus ten doel gesteld de beschrijving van de taal van de Hollander-in-hemdsmouwen. Slechts een Nurks zou durven beweren dat hij daarin niet geslaagd is.

Leiden, December 1946.

G. KLOEKE.

R. Verdeyen, *Het Naembouck van 1562. Tweede druk van het Nederlands-Frans Woordenboek van Joos Lambrecht*. (Luik - Faculté de Philosophie et Lettres - 1945). (Prijs 175 fr.).

In het Museum-Plantijn te Antwerpen is een merkwaardig Nederlands-Frans woordenboek bewaard gebleven, indertijd reeds door Kiliaen gebruikt. Uit de voorrede

van de drukker Petrus van den Keere blijkt dat hij een ouder, spoorloos verdwenen woordenboek van de bekende

Gentse drukker Joos Lambrecht aanvullend herdrukt had. Een uitgave van dit merkwaardige boek was alleszins gewenst en kon aan niemand beter toevertrouwd worden dan een Prof. Verdeyen, die op het gebied van de oude lexicografie zijn sporen verdiend heeft. Aan die uitgave, in 1945 voltooid, heeft hij buitengewoon veel zorg besteed. De inleiding van 131 blz. getuigt van een voorbeeldige nauwkeurigheid, en ook uiterlijk is het boek, met verscheiden reprodukties, uitstekend verzorgd.

In een hoofdstukje over Joos Lambrecht wordt aannemelijk gemaakt dat deze zijn woordenboek tussen 1550 en 1553 gedrukt heeft. Opmerkelijk is dat van zijn vijf taalkundige werken alleen de *Spellijnghe* bewaard gebleven is: van zijn spelwijze zijn in het *Naembouck* nog sporen bewaard. In het uitgegeven exemplaar bevinden zich geschreven kanttekeningen en aanvullingen, die van Kiliaen's hand blijken te zijn.

Belangrijk is het onderzoek naar de bronnen van het Naembouck in Hs. V: achtereenvolgens wijst Verdeyen op het *Vocabularium* van Noel de Barlaimont, op *Paludanus* (1544), *Schorus* (1556) en het *Livre des Mestiers*. Daarna wordt onderzocht welk gebruik Plantijn voor zijn *Thesaurus*, en Kiliaen voor zijn *Etymologicum* gemaakt hebben van het werk van deze voorganger.

Van de 1400 woorden die Kilaen speciaal Vlaams noemt, blijken er 720 in het *Naembouck* voor te komen. Hij moet dus nog andere bronnen geraadpleegd hebben. Verdeyen betoogt dat hij zeer waarschijnlijk niet uit de levende taal geput heeft en evenmin oude geschriften als bronnen bezigde (blz. XLVIII). Terloops merkt hij nog op, dat de afkorting *fland.* niet aangevuld moet worden als *flandricum*, maar als *flandris* = bij de Vlamingen. Welkom is de volledige 'Vergelijkende lijst van de "Flandris"-woorden bij Kiliaen' op blz. LIV-XCVI, een rijk materiaal voor verder onderzoek, ter vergelijking met hedendaagse dialekten! Daarop volgt een interessant hoofdstuk met 'Enkele kenmerken van het Naembouck' (Hs. IX). Verdeyen waarschuwt voor het misverstand alsof dit speciaal Oostvlaams (Gents) taalmateriaal zou bevatten: men treft er ook Westvlaamse en Brabantse bestanddelen in aan. Hij wijst verder op synoniemen en doubletten, op spreekwoorden, gaat door een peiling na, welke woorden niet in het Mnl. Wdb. en het Ned. Wdb. voorkomen, welke woorden de betekenis beter belichten of toelichten, waar de samensteller een puristisch standpunt kiest.

Het Franse gedeelte, dat eveneens aan een nader onderzoek onderworpen wordt, kunnen wij in deze bespreking ter zijde laten. Uit onze globale inhoudsopgave zal de lezer al kunnen opmaken, welk een belangrijke bijdrage Verdeyen opnieuw geleverd heeft tot de kennis van de oudste lexicografie.

C.G.N. DE VOOYS.

Dr W.H. Beuken, *Ruusbroec en de Middeleeuwse mystiek*. Utrecht, Uitgeverij Het Spectrum, 1946.

Er is wel geen schrijver in de Middelnederlandse geestelijke letterkunde aan te wijzen van wie zoveel studie gemaakt is als van Ruusbroec. Nog altijd was er evenwel plaats

voor een algemeen oriënterende en gemakkelijk verkrijgbare inleiding tot de Ruusbroec-studie. Immers het werk

van Dr L. Reypens S.J., *Ruusbroec*, anno 1926 te Brussel-Amsterdam als nummer 4 in de reeks Eigen Schoon uitgegeven, is in zulk een beperkte oplage verschenen, dat het als zodanig moeilijk dienst kan doen. Enkele andere in Zuid-Nederland verschenen boekjes zijn hier evenmin buiten de kring der vakgeleerden bekend. Het was daarom een gelukkige gedachte van Dr W.H. Beuken ons in bovengenoemd werk zulk een inleiding te schenken. Het is voorwaar geen kleinigheid zoveel stof in het kort bestek van amper 110 bladzijden bijeen te brengen. Niet minder komen ter sprake dan: het wezen der mystiek, de traditionele elementen hierin, de vroeg-Middeleeuwse, de ketterse en de germaanse of noordse mystiek; voorts tekent schr. Ruusbroecs leven en leer tegen de kerkhistorische en maatschappelijke achtergrond van zijn tijd; aan de psychologische verklaring laat hij alle recht wedervaren. Dat Dr Beuken deze ingewikkelde stof beheerst, blijkt tut de wijze waarop hij voldoet aan een van de eerste vereisten bij de samenstelling van zulk een samenvattend werkje: het naar de inhoud juist tegen elkaar afwegen van de verschillende onderwerpen die achtereenvolgens aan de orde zijn.

Een samenvattend werkje noemde ik het. Men stelle zich, afgaande op deze karakteristiek, geen dorre compilatie voor. Wel komt schr. niet met een nieuwe kijk op de problemen, hetgeen trouwens zijn bedoeling niet geweest is, maar doordat hij zich met groot élan heeft ingewerkt en ingeleefd in zijn onderwerp, is hij erin geslaagd een relaas te geven dat elke belangstellende lezer van het begin tot het einde zal boeien.

Het werkje vertoont enkele défauts de ses qualités. Omdat zowel in het geheel der Christelijke mystiek als ten aanzien van Ruusbroec de positieve invloed van Bernardus belangrijker is dan die van Eckhart, had aan eerstgenoemde meer ruimte toebedeeld moeten worden. De formulering van het verschil tussen de brabantse mystiek en de Moderne Devotie op blz. 80 is in haar beknoptheid m.i. onjuist, vraagt althans om toelichting. De citaten zijn vrijwel alle welgekozen; waarom heeft schr. niet consequent de vindplaats opgegeven? Ook vraag ik mij af, of het facsimile van het gedicht uit het Würzburgse handschrift, in een werk van deze aard, wel op zijn plaats is.

Deze bezwaren doen echter weinig of niets af aan de waarde van deze inleiding tot de bestudering van de grote Brabantse mysticus en alles wat daarmee in verband staat. Een aantrekkelijkheid te meer is de wijze waarop het werk is uitgegeven; zowel papier als bandomslag zijn in deze naoorlogse tijd een weldaad voor het oog.

C.C. DE BRUIN.

Aankondigingen en mededelingen.

Dwonder van claren ijse en snee.

Bij de firma Martinus Nijhoff ('s Gravenhage - 1946) verscheen in luxe-uitgave dit 'verloren en teruggevonden' rederijkersgedicht van Jan Smeken, of Jan de Baertmaker, waarschijnlijk in 1511 gedrukt, bestaande uit 34 strofen van 12 regels. Het onderwerp is typisch-Brussels: een wandeling door de stad met een beschrijving van geboetseerde sneeuwen beelden van allerlei aard, een Zuid-Nederlandse liefhebberij. De degelijke inleiding is grotendeels van Mej. Dr R. Pennink, die ook de taalkundige annotatie verzorgde. Prof. D.Th. Enklaar nam het historische deel voor zijn rekening in een reeks Aantekeningen aan het slot, en voegde er een schetskaartje van Brussel in 1510 aan toe. Zowel innerlijk als uiterlijk is aan deze uitgave dus veel zorg besteed.

Gedichten van Zuster Mechtildis van Lom 1600-1653.

In de *Maasbode* van 1940 vestigde Br. Edg. Heynen de aandacht op deze onbekende dichteres, een Venlose non, van wie in handschrift 42 liederen bewaard gebleven zijn, in Middeleeuwse trant. De ontdekker onthield zich van overmatige lof: ondanks 'haar zorgeloozen vaak al te tuchtloozen woordenvloed' was hij getroffen door 'een klank van naieve echtheid, een accent van roerende innigheid'. Hij nam zich dus voor, dit handschrift uit te geven, en onlangs heeft hij deze uitgave verzorgd (Maastricht - Uitgeverij 'Veldeke' - 1946). Vooraf gaat een levensbeschrijving door Pater Matthias Croonenborch, in 1673 in druk uitgegeven. Uit de genealogische bijlagen blijkt dat Mechtildis van vaderen moederszijde stamde uit aanzienlijke Venlose geslachten. De voornaamste taalkundige moeielijkheden zijn in voetnoten opgelost.

De methoden van psychologisch taalonderzoek, speciaal die betreffende de taal van de rijpende jeugd.

Op dit proefschrift (gedrukt bij de firma Van den Broek en Adolfs te Enschede) promoveerde Dr A.J. Staal de 29ste Mei 1946 te Leiden.

Het doel is, taal te beschouwen uit speciaal-psychologisch gezichtspunt, om na te gaan 'in hoeverre bijv. individuele, milieu-, geslachtsen leeftijdsverschillen in het taalgebruik tot uiting komen'. De eerste vijf hoofdstukken gaan uit van de taal: de omvang van de woordenschat en de woordfrequentie (I), de percentages van de woordsoorten (II), het voorkomen van enkelvoudige en samengestelde zinnen (III-IV), de eigenaardigheden van het rhythme (V). In een zesde hoofdstuk wordt de 'aesthetische beoordeling van taal' op de proef gesteld; daarna 'de weerspiegeling vna psychische verschijnselen in de taal' nagegaan (VII). Hoofdstuk VIII is gewijd aan foutenpsychologie, verspreken, verschrijven, verlezen, herhaaldelijk bestudeerde verschijnselen, die zich niet tot de 'rijpende jeugd' beperken. De laatste hoofdstukken (IX-X) behandelen de taaltests, d.w.z. de vraag in hoeverre de taaltest geschikt is om

aanleg en intelligentie van het individu te onderzoeken. Uit deze inhoudsopgave, gesteund door zeer uitgebreide litteratuurlijsten blijkt een grondige studie van deze omvangrijke stof. De vele besproken methoden tonen velerlei mogelijkheden, maar ook moeilijkheden. Toch

blijft de schrijver optimistisch: er zijn met verscheiden methoden belangrijke resultaten behaald; een verdere mits critische aanvulling en toepassing is z.i. gewenst.

Over de onderscheiding van levend en levenloos in de Slavische talen.

Dit is de titel van de inaugurele rede waarmee Dr R. van der Meulen, als opvolger van Dr N. van Wijk, de 25ste Oktober 1946 te Leiden zijn ambt aanvaardde. De rede verscheen in druk te Amsterdam bij J.M. Meulenhoff.

Het begrip stijl.

Een rede over dit onderwerp werd de 21ste September 1946 door Dr E.L. Kerkhoff uitgesproken bij de opening van het twee en dertigste studiejaar van de school voor taal- en letterkunde te 's-Gravenhage. De rede werd uitgegeven door de firma P. Noordhoff te Groningen.

In de Nederlandse Taaltuin.

Met deze titel verscheen in 1943 een boek, waarin Prof. Verdenius voor een lekenpubliek een aantal artikels verzamelde, grotendeels uit dagbladen met een aantrekkelijke causerie over allerlei taalverschijnselen. De gunstige ontvangst maakte reeds een derde druk nodig (Amsterdam - Elsevier - 1946). Deze verdient hier een aankondiging, wegens de vermeerdering met een aantal opstellen die eerst in *De Gids* gepubliceerd zijn en ook voor vakgenoten van belang, nl. *Over het tussenwerpsel jonge* (*tjonge, tsjonge, sjonge*), over *Secundaire Congruentie*, over *Vreemde woorden in onze dialecten*, over *Anticipatie- en Perseveratieverschijnselen in het Nederlands* en over *Homonymie en haar invloed op de taalontwikkeling*.

Allard Pierson-Herdenking.

De voordrachten bij deze herdenking op 23 Mei 1946 gehouden, zijn als uitgave van de Allard Pierson Stichting No. 21 bij de firma J.B. Wolters te Groningen verschenen. Ze betreffen: *Allard Pierson als beoefenaar der beschavingsgeschiedenis*, door Prof. Dr H.J. Pos, *Allard Pierson's beteekenis voor de Nederlandsche gemeenschap*, door Dr K.H. Boersema, *Allard Pierson's beteekenis voor de Nederlandsche radicale kritiek* door Prof. Dr G.A. van den Bergh van Eysinga, en *Voorvader en Nazaat* door Mr C.C.J. de Ridder.

Het Boek in Vlaanderen 1946.

Deze jaarlijks verschijnende bibliografische publicatie is van belang voor een uitvoerige inleiding (blz. 5-36) van André Demedts, getiteld: *Vijf jaar Vlaamsche Letterkunde in vogelvlucht*, grotendeels gewijd aan de *Verhalende literatuur*, onderverdeeld in: *Afrekening met het Verleden; Op zoek naar een Mythe; Verhevigd Realisme*. Daarin worden ook de jongste romans opgesoms en beoordeeld. Beknopter is de slotrubriek *Lyrische en dramatische kunst*.

Rembrandt en Vondel.

Van de beide interessante artikels over dit onderwerp, in het maandblad *Apollo*, door Prof. Dr J.H. Scholte, is bij de N.V. Servire (Den Haag - 1946) een afzonderlijke uitgave verschenen.

Over het waarnemen van taalverschijnselen.

De inaugurele reden van Prof. Dr L.C. Michels, de 11de December te Nijmegen uitgesproken, is in druk verschenen bij de firma Dekker en Van der Vegt (Nijmegen - Utrecht - 1946). De hoogleraar geeft daarin een reeks aardige voorbeelden, waarmee hij een 'indruk geeft van de aard en de verscheidenheid der waarnemingen, die een aandachtige belangstelling kan verrichten op het veld van de moedertaal' en waarbij hij niet alleen constateert, maar ook critiseert.

Uitgaven van de Kon. Vlaamsche Academie.

In 1940 verscheen als bekroonde prijsvraag een omvangrijke studie van Dr J. Grietens en Dr E. de Goeyse over *Het volkslied onder de Brabantsche omwenteling van 1789*, met talrijke illustraties. Een inleiding geeft een overzicht van 'Oorzaken en feiten' van deze omwenteling. Dan volgt een hoofdstuk over de Liederen, geput uit losse blaadjes, bundeltjes en pamfletten, die vervolgens naar de stof gerubliceerd en volledig afgedrukt worden.

De toespraken bij *Stijn Streuvels' 70ste verjaardag* in de Academie uitgesproken werden kort daarna in een kleine bundel bijeengebracht (October 1941) (23 blz.). Aan het woord waren Emm. de Bom, J. van Mierlo (met een sonnet), Felix Timmermans, J. Muls (met een interssante voordracht over *Het landschap in het werk van Stijn Streuvels*) en Herman Teirlinck.

In 1943 werd in de Academie het feit herdacht dat vijftig jaar geleden *Van Nu en Straks* werd opgericht. Een viertal voordrachten werden gehouden door J. Muls (*De beteekenis van 'Van Nu en Straks' in de evolutie onzer literatuur*), door F.V. Toussaint van Boelaere (*Inleiding tot 'Van Nu en Straks'*), door Ernest Claes ('*Van Nu en Straks' en daarna*) en door Aug. van Cauwelaert (*Het individualisme van 'Van Nu en Straks*'). Dit viertal werd gebundeld en in 1944 uitgegeven door de Standaard-Boekhandel te Antwerpen.

Het *Jaarboek 19â4* bevat o.a. een Levensschets van *Prof. Dr C.P.F. Lecoutere* door L. Grootaers, en een van Cyriel Buysse door Lode Baekelmans.

Ten slotte verscheen in 1946 als uitgave van de Academie (Reeks III No. 25) een monografie over *Jacob van Maerlant, zijn leven, zijn werken, zijn beteekenis* door Dr J. van Mierlo S.J. (Turnhout - Drukkerij J. van Mierlo-Proost.

Ontvangen herdrukken.

C.P.F. Lecoutere - L. Grootaers: *Inleiding tot de taalkunde en tot de Geschiedenis van het Nederlandsch*. Vijfde verbeterde en vermeerderde druk (Leuven - De Vlaamsche Drukkerij - Groningen - J.B. Wolters - 1942).

M.A.P.C. Poelhekke: *Woordkunst*. Opnieuw herzien door Jos.J. Gielen. Achttiende druk (Groningen - J.B. Wolters - 1946).

Dr **A.J. de Jong**: *Nederlandse Letterkunde*. Tweede deel. Vierde herziene druk (Groningen - J.B. Wolters - 1946).

Dr **C.G.N. de Vooys**: *Historische Schets van de Nederlandse Letterkunde*, met medewerking van Dr G. Stuiveling herzien en vermeerderd. Achttiende druk (Groningen - J.B. Wolters - 1946).

Dr **E. Rijpma** en Dr **F.G. Schuringa**: *Nieuwe Stijloefeningen*, deel I-III (zestiende druk) (Groningen - J.B. Wolters - 1946).

Dr **C.G.N. de Vooys**: *Geschiedenis van de Nederlandse taal in hoofdtrekken geschetst*. Vierde herziene en vermeerderde druk (Antwerpen - De Sikkel; Groningen - J.B. Wolters - 1946).

Dr **D.C. Tinbergen**: *Van den vos Reinaerde*. Elfde druk (Groningen - J.B. Wolters - 1946).

C.D.V.

Rectificatie.

In de voorlaatste alinea van mijn artikeltje *Het dialect van het spel vanden Heiligen Sacramente van der Nyeuwer Vaert* (N. Tlg. 1946, 175) zijn enkele storende fouten ingeslopen. De woorden *selen, harde, herde, scier, sciere* en *staphant* horen daar niet thuis. Ze komen op de aangeduide plaatsen voor in *Het Heilige Kruis en de Denensage te Breda* (uitg. Wirth); staphant staat op *pagina* 44. Voor het mirakelspel bewijzen ze derhalve niets.

A. WEIJNEN.

Uit de tijdschriften. (November-December).

De Gids. Dec.

In de rubriek *Bibliographie* bespreekt Marie Ramondt de uitgave van *Twee onbekende tafelspelen* door C.F.P. Stutterheim.

De Nieuwe Stem. Afl. 10.

Mea Mees-Verwey bespreekt uitvoerig en met sympathie het proefschrift van J. Hulsker over *Aart van der Leeuw.*

Afl. 12. H. van Wieringen levert een bijdrage over Intellect en temperament bij Arthur van Schendel.

Roeping. Oct.

M. Molenaar trekt een parallel tussen *Tamalone en Benoît-Joseph Labre*, de eerste als romanfiguur bij Van Schendel, de tweede als 'heilige pelgrim' beschreven door Emile Erens. - Anton van Duinkerken vervolgt zijn studie over *Nicolaus van Milst*. - Adriaan de Roover betwist dat *Het levende Vlaanderen* te vinden zou zijn in het *Nieuw Vlaamsch Tijdschrift*, dat 'de jongere generaties niet op zijn hand heeft'. In het biezonder betreurt hij de Vlaamse onenigheid door verkeerde 'zuivering' en verdachtmaking en valt in het biezonder Toussaint van Boelaere aan. 'De jongste

generatie komt vrij en manmoedig in haar eigen tijdschriften naar voor'. - In de Kroniek geeft J.J.M. van der Ven een scherpe afwijzende beoordeling van Aafje's *Roomsche reyse*, dat z.i. zowel door vorm te kort schiet als door inhoud 'onverantwoordelijk' is.

Nov. Aanton van Duinkerken vervolgt zijn studie over *Nicolaus van Milst.* - Jan Leyten houdt een causerie over de opvattingen van dichtkunst bij de jongere dichters, onder het opschrift *Het nutteloze nut*, d.w.z. de schoonheid.

Dec. Ed. Hoffman herdenkt de romanschrijver *Herman de Man*, met wie hij persoonlijk bevriend was. - Anton van Duinkerken besluit de bovengenoemde studie.

Critisch Bulletin. Nov. De herdruk van Carry van Bruggen's *Prometheus* gaf S. Dresden aanleiding tot een opstel *Individualisme en literatuur*. - Raymond Brulez beoordeelt *De man voor het venster* van Maurice Gilliams. - A. Kornelis (*Over Friese Litteratuur*) merkt op dat de Friese letterkunde tot grote bloei gekomen is, en bij het Friese publiek meer belangstelling en meeleven wekt dan met letterkunde van talrijker bevolking in andere streken het geval is. - O. Noordenbos bespreekt het proefschrift van G. Dijkstra, dat bijdragen levert tot het leven en werken van *Dr. Eeltsje Halbertsma*.

Dec. Deze aflevering opent met twee bijdragen over Afrikaanse letterkunde, nl. *Hedendaagse literatuur in Zuid Afrika*, door Simon Vinkenoog, en *Een nieuwe Zuid-Afrikaanse dichter*: *D.J. Opperman* door M. van der Bom-Luitingh. - W.L.M.E. van Leeuwen levert een bijdrage: *Menno ter Braak tot zichzelf*. - Anthonie Donker bespreekt *Existentialisme en literatuurbeschouwing* door S. Dresden.

Nieuw Vlaamsch Tijdschrift. Mei.

Julien Kuypers geeft *Kantteekeningen bij het jongste spellingbesluit* en brengt hulde aan de commissie die de noodzakelijke spellingeenheid door een compromis tot stand gebracht heeft. - D.A.M. Binnendijk uit zijn bewondering voor de jongste gedichten van A. Roland Holst (*Een winterdageraad*) en Bertus Aafjes (*In het Atrium der Vestalinnen*).

Juni. Max Lamberty eert *Jan Frans Willems*, die 'tot onze geschiedenis behoort, niet zoozeer die van de Vlaamsche letteren, wel die van ons volk'. - R.F. Lissens geeft een uitvoerige kritische beschouwing over *Recente Van de Woestijne-literatuur*. - In de rubriek *Het Vlaamsche Proza* beoordeelt F.v. Toussaint van Boelaere de romans *Het hart en de klok* van Piet van Aken en *Hélène Defraeye* van Hubert Lampo.

Juli. Een opstel van Willem Pée over *Spellingvereenvoudiging* bevat een grondige uiteenzetting van het probleem voor Zuidnederlandse lezers en een warm pleidooi voor vereenvoudiging. Daarna wijst hij op soortgelijk streven in Frankrijk, Engeland en Amerika, met steun van invloedrijke geleerden en staatslieden.

Aug.-Sept. P. Geyl publiceert een voordracht over *De historische achtergrond van de Nederlandse schilderkunst*. - Achilles Mussche geeft een beknopte beschouwing over *De kenteringssonnetten van Herman Gorter*.

Oct. Dit nummer is voor een groot deel gewijd aan de 75-jarige Stijn Streuvels, die zelf een fragment uit zijn biografie bijdraagt. Herman Teirlinck huldigt hem als 'taalvestiger'. Toussaint van Boelaere wijst op *Streuvels beteekenis*. Anton van Duinkerken's bijdrage is getiteld: *Streuvels in export*; die van Joris Vriamont: *Stijn Streuvels de onverstoorbare*; van Karel Jonckheere: *Streuvels de heiden*. Hubert Lampo en Piet van Aken bespreken de betrekking tussen *Streuvels en de jongere Romanciers*.

Dietsche Warande en Belfort. Sept.-Okt.

Dit dubbelnummer is geheel gewijd aan de vijf-en-zeventig-jarige *Stijn Streuvels*. Zelf geeft hij vooraf enige *Herinneringen uit Avelghem*: de opkomst van zijn schrijversroem. - Anton van Duinkerken gaat in zijn werk de verhouding van *Stijn Streuvels en de natuur* na. Zijn liefde tot de natuur 'houdt een ontzag besloten jegens de verwoestende natuur'. 'Zij is te groot voor een idylle, deze geweldige minnares'. - Antoon Coolen eert Streuvels als *Vlaanderens*

grootste prozaschrijver. - Breed opgezet is een artikel van de Frans-Vlaamse professor P. Berteloot: *Les forces cosmiques, le temps et la vie intériure dans l'oeuvre de Stijn Streuvels*. - Ernest van der Hallen geeft *Herinneringen aan Streuvels*. - André Demedts noemt zijn bijdrage *Ontdekking van Stijn Streuvels*, omdat de grote verdiensten van deze schrijver in de latere tijd door menigeen miskend of bij velen niet voldoende bekend zijn.

Nov. J. van den Broeck publiceert het eerste gedeelte van een uitvoerig artikel: *Jan Frans Willems herdacht*. In een *Kroniek van de Middelnederlandsche letterkunde* bespreekt J. van Mierlo het beknopte overzicht van *La littérature flamande du Moyen-Age*, door Fr. Closset. Hoewel hij zich over de verschijning verheugt, betreurt hij het dat dit werkje door tal van fouten en tekortkomingen ontsierd wordt. - Abel Coetzee vervolgt zijn *Kroniek van die Afrikaanse letterkunde* met de beoordeling van bundels *Uit ons jongste poësie*, namelijk de *Versamelde Gedigte* van C.M. van den Heever, *Land van ons Vadere* door S.D. du Plessis, en van de allerjongste: *Die arbeider en ander gedigte* door S.J. Pretorius, *In die woestijn* door J.J. Oosthuizen. - Albert Westerlinck neemt Felix Timmermans in bescherming tegen een heftige en onbillijke aanval van Toussaint van Boelaere.

Dec. J. van den Broeck besluit zijn artikel *Jan Frans Willems herdacht*. In de *Kroniek van de Poëzie* beoordeelt Albert Westerlinck de *Poëzie van Marcel Coole*, nl. *Eurudikè*. - De *Kroniek van het Proza*, door André Demedts, is gewijd aan de laatste nagelaten en onvoltooid gebleven romans van Lode Zielens: *Alles wordt betaald* en *Menschen als wij*. - Karel Meeuwesse schrijft over *P.N. van Eyck als vertaler*. - J.L. Pauwels beoordeelt J.A. Daman's boek over *Het Algemeen Beschaafd in Vlaanderen*.

De Vlaamsche Gids. Sept.

Maurice Gilliams geeft *Notities over Hendrik Conscience, geschreven in* 1923, om hem beter te doen waarderen. - *Bij de herdenking van Julius Sabbe* (geb. 1846) geeft J. Hoste uiting aan zijn waardering voor deze overtuigde Vlaming, die ‘zijn leven aan Brugge verpand had’. - Jan Schepens huldigt de 75-jarige *Stijn Streuvels*. - Herman Liebaers wijst op de betekenis van *William Morris in Vlaanderen*. - Een artikel van M. Rutten handelt over *Paul van Ostayen of beveiliging van het essentiële*. - Jan Schepens beoordeelt *Gaston Burssens als prozaïst*.

Okt. Robert Foncke geeft een uiteenzetting van *De huidige Folklorestudie in Vlaanderen*, die na 1919 ‘de haar al te lang onthouden erkenning’ verwierf, en door officiële commissies gesteund werd. - Fritz Francken schrijft persoonlijke herinneringen aan zijn *Vriend Willem Elsschot*. - K. Jonckheere beoordeelt *De Vlaamsche Poëzie sinds* 1918 door André Demedts.

Nov.-Dec. Robert Foncke besluit het bovengenoemde artikel. - M. de Vroede deelt een en ander mee over Mevrouw van Ackeren Doolaeghe, als strijdster voor het Vlaams, op grond van haar briefwisseling.

Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde LXIV, afl. 3-4.

J.A.N. Knuttel tracht de oorspronkelijke vorm van het gedicht *Van den Levene ons Heren* te benaderen, door een grote reeks plaatsen als interpolaties te verwerpen. - J.J. Mak betoogt dat de *Mondeling overgeleverde Kerstliederen* steeds overschat zijn en bij nader onderzoek vrijwel waardeloos

blijken. - A.L. de Vreese onderzocht *Het 'Salve Regina' van Jan van Hulst* en geeft daarvan een nieuwe, welverzorgde uitgave. - K. Heeroma behandelt *De ou-diftongering in het Nederlands*. - C.G.N. de Vooys besluit zijn opsomming en bespreking van *De 'Hollandse' woorden bij Kiliaen*. - J.H. van Lessen schrijft *Over de etymologie van puik*, dat zij met het Engelse *to pick* en het Mnl. *utepuken* = uitzoeken in verband brengt. - E.J. Hastinghuis geeft een verrassende verklaring van *Het woord verdieping* door een bouwkundige toelichting: inderdaad werd een nieuw vertrek door 'verdieping' van een hoge voorbouw ingericht. - K. Heeroma bespreekt *Nogmaals lukraak*, dat hij verklaart als: 'bij geluk raak, bij ongeluk mis'.

Volkskunde. Jaarg. V, No. 1.

Hervé Stalpaert levert een bijdrag *Uit de geschiedenis der Vlaamsche Volkskunde*, over de werkzaamheden van Ad. Richard Lootens. - Mej. A.R. Hol schrijft over *De Hooiberg en zijn verspreiding* en bracht de namen op een toegevoegde dialektkaart. Daarna volgen nog enige *Kleine Mededeelingen*.

No. 2. Bij een prent van Bruegel over het Sint Joris feest geeft J. Gessler een rijk gedokumenteerd artikel *Over en om de Bruegelsche Zwaarddansers en hun vermeende inspiratiebron*: tal van gegevens over zwaarddansers zijn daarin verwerkt. De mening van Blanchard dat de voorstelling bij Bruegel op een Franse bron terug zou gaan, wordt op goede gronden verworpen. - Selma Hirsch vergelijkt de verschillende redakties van *Het harteten in het oude volkslied*. - Marie Ramondt gaat de alom verbreide *Eenhoornsagen* na, in verhalen en afbeeldingen, met de bekende religieuze duiding, maar ook als boze macht. Louis Couperus heeft deze sage verwerkt in zijn *Fidessa*. - Marc. Moonen schrijft over *Sporen van klassieken invloed in ons volksgeloof en onze magie*.

Levende Talen. Okt.

G.W. Wolthuis vervolgt zijn uitvoerig artikel over *De Sprookjes van Moeder de Gans*. - J. Stals publiceert *Une tradition française du Wilhelmus*.

Dec. *Taalkundige overpeinzingen achter het bilik* heet een bijdrage van Mej. M.J. Francken over taalgebruik in een Javaans gevangenkamp. - F. Jansonius schrijft *Over stijlonderwijs*. - W. Kramer bespreekt het proefschrift van F.J. Snijman over stijlonderzoek; A. Zijderveld het proefschrift van P. van der Meulen over *De Comedies van Coornhert*; G.W. Wolthuis de uitgave van *Dwonder van claren yse en snee*, door R. Pennink en D.Th. Enklaar; M.J. Langeveld het proefschrift van A.J. Staal over *De methoden van psychologisch taalonderzoek*.

Paedagogische Studiën. Nov.

M.J. Langeveld bespreekt *De leraarsopleiding als nationale eis*.

Criterium. Okt.

In een drietal bijdragen wordt Arthur van Schendel herdacht. De redakteur Adr. Morriën publiceert zijn voordracht *Bij den dood van Arthur van Schendel*; Adr. van Veen geeft persoonlijke herinneringen: *Arthur van Schendels eigen wereld*; W.F. Hermans beantwoordt de vraag: *Wat betekent Van Schendel voor de jongere generatie*?

Het Woord. Okt.

Koos Schuur geeft, polemiserend met een overdrijvende kritiek in de vorige aflevering, zijn beschouwing over *De beeld-vorming in de moderne poëzie*. - Ferdinand Langen oordeelt gunstig over Dr. Hulsker's proefschrift: *Aart van der Leeuw*, maar staat scherp afwijzend tegenover de monografie van Pullinckx: *Arthur van Schendel*.

Podium. Sept.

Een opstel *Huet en de andere Huet*, door Anne Wadman bevat een zeer ongunstig oordeel over Colmjon's *Conrad Busken Huet, een groot Nederlander*, dat ons ‘een oppervlakkige en verbrokkelde Huet schenkt’, en waarvan de stijl veel te wensen laat.

Wending. Nov.

K. Heeroma bespreekt de dichtbundel *Witte Donderdag* van een dichteres, onder het pseudoniem *Elisabeth Cheixaou* optredend. - In een *Letterkundige Kroniek* beoordeelt P. Minderaa de novellisten en romanschrijvers die in het laatste jaar publiceerden. Onder de novellisten prijst hij Theun de Vries en Blijstra, en onder de jongsten Rijdes en Anton van der Vet. De belangrijkste romans gaven Theun de Vries en Vestdijk, waarnaast als nieuwere een drietal de aandacht trokken: Ferd. Langen, Ab. Visser en Sjoerd Leiker. Wat hij in de Nederlandse romankunst mist: het besef van een bovenmenselijke macht in het aardse gebeuren vond hij in de dagboekaantekeningen *Doortocht* van Bert Voeten.

Dec. M.Th. Uit den Bogaert bespreekt het proefschrift van Dr Hulsker over *Aart van der Leeuw*.

Apollo. Okt.

Onder het opschrift *Een dichterleven* schrijft W.L.M.E. van Leeuwen bewonderend over de dichtkunst van Marsman.

Bezinning. Mei.

In een opstel *Bronnen van Nederlands volksleven* stelt W.J.C. Buitendijk Christendom tegenover humanisme.

Aug. In aansluiting bij het vorige opstel geeft Buitendijk een beschouwing over hedendaagse letterkunde (*Naar een nieuwe romantiek*), met de conclusie: ‘er is in de huidige letterkunde veel dat ons moed geeft voor de toekomst’.

Nov. Onder het opschrift *Volkskarakter en Literatuur* geeft Buitendijk, van Calvinistisch standpunt, een diepgaande beoordeling van Anth. Donker's boek *Karaktertrekken der Vaderlandsche Letterkunde*.

Ad Interim. Nov.

J.C. Bloem vraagt aandacht voor een jonge schrijfster, Clare Lennart, die reeds vijf romans en twee kleinere prozawerkjes gepubliceerd heeft.

Persoon en Gemeenschap. Dec.

H.J. de Vos publiceert een lezing over *Het Middelbaar Moedertaalonderwijs*: *Beginselen en Methodes*. - J. Vercammen schrijft over *Gedichten en kinderen*. - M. de Vogelaere levert een bijdrage over *De opvattingen van Constantijn Huygens over Moedertaal en Moedertaalonderwijs*. - Op blz. 306-312 vindt men een uitvoerige *Bibliographie van het Moedertaalonderwijs*. - In de rubriek *Klassepractijk* handelt Th. Vindevogel over *Spraakkunstonderwijs*.

C.D.V.

De eenheid van spelling herwonnen?

Eindelijk is het herstel van de spellingeenheid nabij gekomen! Na een aarzeling van twaalf jaren heeft de tegenwoordige regering een einde gemaakt aan de onhoudbare toestand. De spellingstrijd van een halve eeuw was uitgelopen op het compromis-Marchant van 1934. Met door tastendheid was deze vereenvoudigde spelling bij het onderwijs ingevoerd, maar de meerderheid van het oudere geslacht nam een afwachtende houding aan, in de mening dat deze spelling ook officieel ingevoerd diende te worden. Toen de regering oordeelde dat overleg met België vooraf diende te gaan om eenheid over het gehele taalgebied te verkrijgen, hoopte de behoudende partij in het Noorden, dat tegenstand in het Zuiden op uitstel of afstel uit zou lopen. Gelukkig is dat niet het geval geweest. Het overleg, door een gemengde kommissie, leidde tot een verrassend resultaat. Zonder lange aarzeling werd de nieuwe spelling in het Zuiden officieel aanvaard, nog voordat in het Noorden de beslissing gevallen was. Dat deze nu weldra volgen zou was niet twijfelachtig meer: zonder hoofdelijke stemming werd het wetsvoorstel in ons parlement aangenomen.

Dat dit heuglijke feit allen die in het moedertaalonderwijs belangstellen voldoening zal geven, valt niet te betwijfelen. Met wijs beleid heeft de jongste kommissie de spelling 1934 als grondslag genomen: een voordeel is nog dat de onverdedigbare seksuele-*n* van de schoolspelling kan verdwijnen, want dat het taalonderwijs de buigings-*n* over de gehele linie zou herstellen, is ondenkbaar.

De *Vereniging tot vereenvoudiging van onze spelling* kan dus ontbonden worden, en de verschijning van het orgaan gestaakt. Voor georganiseerde propaganda is geen plaats meer. Maar is daarmee alle propaganda overbodig geworden? Menig lezer zal verwonderd zijn dat wij achter ons opschrift een vraagteken plaatsten. En toch, wie in de langdurige spelling-strijd de hardnekkigheid van fanatieke tegenstanders, maar ook de behoudzucht van de gemiddelde Nederlander heeft leren kennen, zal niet zo optimistisch zijn, dat hij de toekomstige eenheid binnen een paar jaar verwacht. Ook de spelling van De Vries en Te Winkel is niet zo spoedig tot stand gekomen. Weliswaar zijn de omstandigheden nu gunstiger. Vooral in de laatste jaren is het terrein voorbereidend bewerkt. Terwijl dagbladen in de nieuwe spelling uitzonderingen bleven, gaven de meeste weekbladen het goede voorbeeld. Menige vereniging heeft de nieuwe spelling reeds officieel toegepast, maar vele andere bleven aarzelen. Van groot belang is dat de dagbladen vóórgaan. Een aandrang van toongevende zijde kan dat begunstigen. Van het lezende publiek is nu geen overwegende tegenstand meer te verwachten.

Dat hier te lande de omkeer in snel tempo en met volle overtuiging plaats heeft, is vooral ook van belang voor het sukses in Zuid-Nederland. Hoewel de regering daar met loffelijke spoed vóórgegaan is, zal tegenstand van het publiek en van autoriteiten daar waarschijnlijk groter zijn dan bij ons. Daar heeft in de laatste tientallen jaren een krachtige propaganda en - wat meer betekent - de ruime toepassing ontbroken.

Wij besluiten dus met een beroep op onze lezers, voor een groot deel taalkundig geschoold: zorg in uw omgeving voor deskundige voorlichting, maar bovenal: bevorder zoveel mogelijk onder het oudere geslacht de toepassing van de nieuwe spelling!

C.G.N. DE VOOYS.

Verschillende bewerkingen van hetzelfde motief bij Karel van de Woestijne.

In het werk van Van de Woestijne treffen hier en daar verschillende bewerkingen van eenzelfde motief. De fijnzinnige beschouwing van het kiemende beukenootje en z'n ontwikkeling tot stevig-geworteld plantje (*Laethemsche Brieven*, 23 April 1901) eindigt met de woorden: 'En je wenschte wel dat je van die teerheid een frisschen zang kon maken'. Een wens, die in vervulling gaat in een der brede vergelijkingen in 'De vrouw Helena' 10 (*Zon in den rug* van 1924).

Nog meer geliefd object was hem het schouwspel van het ochtendgebeuren op de 'Molenheuvel'. Het eerst treffen we het aan in 'Christophorus' (1908), waar de ontroering van Christophoor 's dichters eigen ervaring vertolkt; daarna in dichtvorm als brede vergelijking van de zee in 'De paarden van Diomedes' (*Interludiën I* 32-33 van 1910); vervolgens als omwerking van de eerstgenoemde prozaredactie, in het opstel over Emile Claus, waar hij de schilder volgt heel een lange zomerdag door de schone Leie-streek, die ook hem zo lief was (*Kunst en geest in Vlaanderen*, 1911).

Een vergelijking van deze drie bewerkingen moge enkele trekken in 's meesters kunst belichten.

I. 'Het schouwspel van dit morgen-gebeuren was onvergelijkelijk. Ik had het gevoel, waar ik zoo zonder overgang haast uit den nacht van een kreupelhouten boschje in den open hemel boven op deze hoogte stond, onder den melkwazigen koepel van de ontwakende lucht, in eens als op het top-punt van mijn
[5] leven te zijn gekomen, en dat zeker iets zeer heiligs en zeer blijde geschieden ging. Onder mij, onder het dellend vlak vol brem en heide-kruid en bramen die donkerend uit het nevelig plein naar mij stegen, lag 't grootsche visioen van het nog niet ontwaakte dorp, verspreid over de oneindelijkheid der weiden. Rechts priemde de kerk bruin en vierkant uit den mist, zijn spitsen toren den nevel in, waarvan de
[10] dofblinkende weêrhaan me niet bereikte. Lager was het de boomgaard der pastorie, die me, verwaasd, de zacht-glanzige domen zijner rozig-bebloemde ooftboomen toonde. En dan was het de griliige reek der even-paarsende daken van de dorps-straat, waar de gevelkens en deurkens, waar de straat-steenen nog hingen in de watten doezeling van den neveligen ochtend-schemer. Er-over waren het de
[15] weiden. Gelijk een oneindelijke zee van opaal, waar groenige schijnen als de woeling van diepere stroomingen zouden vermoeden doen, lagen ze onroerend in de dichte smooren. Niets scheidde ze van den witten hemel, waar het zilver-gelige licht nog aarzelde, dan, heel ver, eene nauw-zichtbare blauwe lijn van vermoedelijke bosschen; zij vormden er als eene groote peerlemoerig-welvende schaal meê die,
[20] blanker omhoog, in diepere en vastere tonen naar onder zich strekte en lei ...
Traag kwam een witte zonne-schijf allengerhand het doomige hemelvlak doorschijnen als een overgroot zilverstuk; dieper werd het paars der daken; de ribben van den kerktoren gingen hard-lijnig staan. Er kwam als de

roering van een zeer stille zee over de weiden. De smooren in de lage straat gingen aan het deinen en
[25] rijzen, zich samenpakken op de hoogte der venster-richels. Van op mijn heuvel, waar thans het grillig gewarrel van braam-struiken en paarde-zurkel, bereklauw en brem in duidelijke teekening meer en meer klaarde en kleurde, kon ik aldra, onder de hangende, sliertige nevelen, de straat-steenen tellen. Duidelijk werden bijzonderheden, aan koperen deur-klinken en -appels, glanzig bemerkbaar ...
[30] Tot plots een eerste zonnestraal in één striem het vlak der weiden door-scheurde en er, als een fonkelenden spiegel van gelend metaal, de Leie ontdekte, in haar cierlijk-neigenden loop, als een ader der streek, die, na den nacht-dood, haar weêr volijverig met werkzaam bloed zou doorstroomen. En het werd een verrukking, toen dieper en dieper het melkig opaal verkeerde in doorschijnend smaragd, en
[35] één na één er koeiën, in rustige onroerendheid, te zien werden.'

‘Ik ben mijn roeping ontrouw geweest; ik moest schilder geworden zijn,’ schreef Van de Woestijne. Bewustheid van een aanleg, die zich openbaart in zijn studies over schilders en schilderkunst (o.a. *Theo van Rijsselberghe, Emile Claus*). Maar het penseel mocht hem ontbreken om zijn visueel genieten in lijn en kleuren vast te leggen, de suggestieve beweging en de gevoelige afstemming van taal, krachten van zijn evenzeer ontwikkeld motorisch-auditief vermogen, vergoedden dat tekort, getuige bovenstaande proeve van zijn plastische verbeelding door het woord.

Breed spreidt het tafereel van het mistig morgenlandschap zich voor hem uit en de stemming der visie: z'n ruimte, z'n atmosfeer, z'n lichten kleurschakering, wint leven in de impressieve taalverbeelding. Licht bewogen gaan de zinnen, geschakeerd door de druk der accenten, de wisseling in tempo; door toonhoogte en timbre der klanken, naar de aard der waarneming.

Wat ons allereerst treft, is de evenwichtige compositie: op de voorgrond slechts het dellend vlak, donker van warrelig gewas; daarachter het ‘grootsche visioen’ van het nog niet ontwaakte dorp, ‘verspr*ei*d over de on*ein*delijkh*ei*d der w*ei*den’, waaruit zich enkele partijen losmaken: ‘Rechts pr*ie*mde de kerk, bruin en vierkant, uit den m*i*st zijn sp*i*tsen toren den n*e*vel *i*n’. Lager de kleurvlek van ‘de boomgaard der pastorie, die, ver*waasd*, de *zacht-glanzige* d*o*men zijner r*o*zig-bebl*oe*mde *oo*ft-b*oo*men t*oo*nde,’ en ‘de grillige reek’ (later het zuiverder afgestemde ‘rek*e*’) der even paarsende daken van de dorpsstraat. ‘Er-over waren het de weiden,’ en in breed deinende zinnen volgt de blik de strekking der vlakte, ‘gel*ij*k een on*éi*ndelijke (in nieuwere bewerking “oneindige”) *zee* van op*aa*l, versmeltend met den hemel haast.’

Zoals de schilder, die een perspectievisch gedefinieerde ruimte-schildering geeft, de optische accenten op de voorgrond vermijdt, en die in de achtergrond plaatst, zo trekt de schrijver de blik naar de weiden en de hemel daarachter, waar het wonder van de morgenstond, *het* bewegings-moment, zich in al z'n glorie gaat voltrekken.

Kenmerkend zijn in dit opzicht ook de neutrale, de meest rudimentair-dynamische werkwoorden (lager *was*, dan *was*, erover *waren*), die de opvolgende partijen in het wazige, onbewogen vlak slechts opsommen.

Dan (tweede alinea): ‘*Traag* kwam een witte zonne-schijf *allengerhand* het dóomige hémel-vlak doorschijnen’, en daarmee ontwaakt het leven van lijn en kleur, voelbaar in het crescendo der beweging, inzettende met de climax in de drieledige zin, stijgend naar z'n hoogtepunt in de beide slotzinnen, waar ‘*plots*’ de zon in éen stríem het vlak der weiden doorschéurt, de Leie, de hartader der streek, ontdekt en als een spiegel van gelend metaal doet fonkelen. ‘En het werd een *verrukking*, toen díeper en díeper *het melkig opaal* verkeerde in *doorschijnend smaragd*.’

Een voortreffelijk stukje proza reeds, voortreffelijk vooral door zuiverheid van lijn en beweging, maar versterkt nog in expressieve kracht in de omwerking van 1911 door een merkwaardige groei naar wat de schrijver in de Vlaamse schilderkunst van zijn dagen constateerde als een ‘impressionistisch luminisme’, een gerijpte uiting in licht, in atmosfeer, in ruimte, in kleur-schakering.

(De tekstveranderingen zijn in het volgende gecursiveerd, weglatingen aangegeven door ()).

III. Onder hem *en* het dellend vlak *dat ruig is van borstelige kruiden* en *donkerder wordt naar het uit het mistige plein naar hem stijgt*, ligt, als een () visioen, *in visioenen-wazigheid*, het nog niet *gewekte* dorp, *gestrooid* over de oneindelijkheid der weiden, *als het laag gebloei, in dof-tanige kleuren, van onroerende planten op een*
[5] *dampig vijvervlak rol eende-kroos. Hierboven echter is eene vrijheid wakker geworden, in een lucht die al gezuiverd is*. Aan zijn rechterhand priemt, *paarsbruin* en vierkant (), de kerk haar spitsen toren den nevel *door*, en *boven-aan de spille gaat al glanzen de weêr-haan*. Lager *in de klampe smooren* is het de boom-gaard van de pastorie die de over-sluierde domen, *in zachte schijning*, zijner *schoon-ronde*
[10] ooft-boomen toont. En *van daar uit* de grillige *reke* der *nog mist-bleeke* daken van de dorpsstraat, waar de gevelkens en *duisterer* deurkens, waar de weg-steenen hangen nog, *bewegenloos*, in de () *doezeling* van den () *morgen*-schemer ...
Erover *heen* zijn het de weiden. Gelijk een *oneindige* zee van opaal, waar groenige schijnen als de woeling van diepere stroomingen () vermoeden doen, liggen
[15] ze *zonder roering* in *minder-dichte* dampen. Niets scheidt ze van den *wit-ondoorschijnenden hemel*, waar steeds nog aarzelt het () licht, dan heel ver, een *lengerhand-zichtbaar-wordende* () lijn van () *boschjes*, een *hooge laan, een park, om een kasteel*: *een lange, blauwende golf-lijn*. Zij versmelten, de weiden, met den hemel haast; zij vormen er als een groote, *welvende peerlemoeren* schaal meê, die, blanker omhoog,
[20] in diepere () toonen naar onder *neigt en strekt ... Maar ongezien-traag, en verrassend plots als een verschijning, is, over-groot zilverstuk*, een witte zonne-schijf het *dun-doomige* hemel-vlak *doorschijnen komen*. Dieper wordt nu het paars der daken. *De Man ziet opzij*: de ribben van den kerk-toren, *het kerke-dak, 't hooge ogief der vensters gingen al* hard-lijnig staan. Er komt () *een* roering *in de zee der*
[25] weiden. De smooren in de lage straat gaan aan het deinen en rijzen, *samen-geslagen* op hoogte der venster-richtels. Van op zijn heuvel, waar thans het grillig gewarrel van braam-struiken en peerde-zurkel, bere-klauw en brem in duidelijker teekening meer en meer *klaart op een grond van fellere verwe*, kan hij *aldus*, de Man, onder de hangende *slierten der thans rafelende nevelen*, de straat-steenen tellen.
[30] Duidelijk worden bijzonderheden, aan koperen deur-()appels *blinkend* bemerkbaar. *De mist, niet verdwenen, gaat traagzaam in reepen te niet...*

Tot plots een eerste zonne-straal in een striem het vlak der weiden *dweersch door-schiet en* door-scheurt, *de mistige schemer scheidt*, en () als een fonkelende spiegel van gélend metaal de Leie ontdekt, *blauw van uit een krommende verte*
[35] *naar den fellen blank van den dichten bocht waar het veer is, tot waar ze heen-neigt, tusschen de boomen, naar Leerne-brug toe*: () ader der streek, *wakker slaande ader* die, na den nacht-dood *en den dommel van vóor 't ontwaken*, haar weêr *met kalmblijden ijver als* met *rustig*-werkzaam

bloed zal door-vloeien. En het wordt een verrukking, wanneer dieper en dieper het melkig opaal verkeert *als thans* in doorschijnend
[40] smaragd; *draalt hier nog en daar in beril-kleur; maar zuigt de eerste, neersche zon*; *verzadigt van zon zijn aarzelende dampen-draling*; *laat smeltend verwazen ze in zon en bezijpen van duizendvoudige tinteling de hooge pluimen van 't gras, de bloemen, de scheden, de platte bladeren, de schermen van de oever-gewassen en de verschieten kleedt met eene soms-flitsende paarsheid*. En daar zijn een voor een,
[45] *heffend de loome hoofden*, de koeien in te zien geworden, *kauwend in 't ijle hun kwijlende mond, diep aêmend het log-liggende lijf onder den dekkenden baal-zak, - de koeien, één voor één, als reusachtige bloeisels ...*

Het impressionisme is de kunst van het *treffen* van zinsindrukken. Het wil niet geven het zuiver objectieve beeld der dingen, maar hun momentane indruk in de persoonlijkheid van de kunstenaar. 'Beweging, drastische plastiek' noemt Van de Woestijne haar hoogste criteria. Alle veranderingen, hierboven aangegeven, wijzen in die richting.

Zo is overal de verbeelding gezuiverd van gedachte- en herinnerings-elementen. 'Het dellend vlak dat *donkerend* uit het *mistige* plein naar hem stijgt, is ruig van *borstelige kruiden*'; de onderscheiding van brem, heidekruid en bramen (I 6) was hier onwaarschijnlijk, was herinneringsvoorstelling, geen impressie, en is dus geschrapt. Zo wordt de onjuiste voorstelling 'de kerk priemde uit den mist zijn spitsen toren den nevel *in*, waarvan de *dof-blinkende* weêrhaan *me niet bereikte*' (I 7-10) verbeterd tot:

'de nevel *door*, en *boven aan de spille gaat al glanzen de weêrhaan*' (II 7-8). Men vergelijke verder I 11-12 (*rozig-gebloemde*) met II 9-10; I 17-19 met II 15-18, waar het dode 'een nauw-zichtbare blauwe lijn van *vermoedelijke* bosschen' is verlevendigd tot de dynamische notering van de opklaring van het verschiet: 'een *lengerhand-zichtbaar-wordende* lijn van boschjes, een hooge laan, een park om een kasteel: een lange *blauwende* golflijn'. Het beeld ('een groote, welvende peerlemoeren schaal' I 19-20), wordt zuiverder van lijn in II 19-20, vooral door de verandering der werkwoorden '*strekte* en *lei*' in '*neigt* en *strekt*'.

Ook elders werd het bewegingsgebaar meer impressief. Zo 'er over *heen* zijn het de weiden', in plaats van 'er-over'; 'onder de hangende slierten der thans rafelende nevelen' (voor 'onder de hangende, sliertige nevelen').

Gevoeliger werden de werkwoorden afgestemd: 'door-*stroomen*' I 33 werd 'door-*vloeien*' (II 38); 'een witte zonne-schijf *kwam* allengerhand het doomige hemelvlak *doorschijnen*' (I 21) werd meer duratief tot '*is doorschijnen komen*' (II 22). 'Een zonnestraal *door-scheurde* het vlak der weiden' (I 30) werd aanschouwelijker: 'Tot plots een eerste zonnestraal in een striem het vlak der weiden dweersch *door-schiet en doorscheurt, de mistige nevel scheidt*' (II 31-32).

Het schilderende impressionisme mijdt het algemene begrips-cliché: Het, bovendien overdreven, '*grootsche* visioen' (I 7) werd: 'een visioen, *in vizioenen-wazigheid*'; 'de Leie, in *cierlijk*-neigende loop' werd levendige tekening van lichtspeling en wisselend landschap: II 34-36).

Het werkt met vergelijkingen die niet het bizondere verduidelijken door het algemeen bekende, maar het tracht te benaderen door een atmosferisch verwante impressie: 'Het nog niet gewekte dorp, gestrooid over de oneindelijkheid der weiden *als het laag gebloei, in dof-tanige kleuren, van onroerende planten op een dampig vijver-vlak vol eendekroos*.'

Zoekende de fijnste schakeringen van licht en kleur te treffen - 'wij leven in een land van toon meer dan van kleur, de blonde wazigheid onzer zomersfeer laat niets dan schakeeringen toe', zegt de schrijver met betrekking tot de schilderkunst -, is het enkelvoudige, rechtstreeks noemende woord hem zelden voldoende, moet hij de kleuren op zijn palet tot de zeldzaamste overgangstinten weten te mengen, de taalmiddelen tot nieuwe mogelijkheden weten te activeren:

a. door samenstelling, die het algemene begrip inperkt (*dof-tanige* kleuren, de *wit-ondoorschijnende* hemel); de kleuren mengt tot nieuwe tint (*paars*bruin de *even-paarsende* daken); het *doorschijnend smaragd* vertedert tot *beril-kleur*, of in vrijer verbinding een nieuwe schakering treft (de *mist-bleeke* daken);

b. door de veelvuldige schilderende of atmosferische epitheta: het *melkig* opaal, de *felle* blank van den dichten bocht, een *soms-flitsende* paarsheid, het *dun-doomige* hemel-vlak; de eerste, *neersche* zon; of door het vervlietende vervagende adjectievisch gebruikte participium praesentis: de *blauwende* golflijn, de *aarzelende* dampen-draling. (Vergelijk ook de overeenkomstige plaatsen in I, waaruit blijkt dat elke verandering een verfijning is.) Eenzelfde vervagende werking toont het nomen actionis, vgl. 'de zacht-glanzige domen zijner rozig-bebloemde ooft-boomen' (I 11) met 'de over-sluierde domen, in zachte *schijning*, zijner schoon-

roode ooft-boomen' (II 9); 'de *doezeling* van den morgen-schemer' (I 14 en II 12).

Ook schijnbaar onbetekenende woorden werken mee tot de, voor de impressionistische schildering zo karakteristieke, indruk van het onbestemde en momentane. Zo het lidwoord van onbepaaldheid, niet in z'n veralgemenende, maar individualiserende functie (in de betekenis van 'een zekere'): *een* witte zonne-schijf kwam het dun-doomige hemelvlak door-schijnen; 'er komt *een* roering in de zee der weiden'[1]. Het schijnbaar vergelijkende '*als*', dat echter slechts een vluchtige, persoonlijke impressie inleidt (in de betekenis van 'als het ware'): waar groenige schijnen *als* de woeling van diepere stroomingen vermoeden doen' (in I het te onwaarschijnlijke '*zouden* vermoeden doen'); 'zij vormen er *als* een groote welvende peerlemoeren schaal mêe'. Deze constructie is een overgang tot de asyndetische vergelijking, waar eigenlijk geen vergelijking meer is, maar het vergelekene en het vergelijkende geïdentificeerd worden en 'als' slechts scheiden zou wat in de impressie één is: ... is, *overgroot zilver-stuk*, een witte zonne-schijf het dun-doomige hemel-vlak door-schijnen komen; 'de Leie, *ader der streek, wakker slaande ader der streek*' (vgl. 1 21 en 32, waar de *als*-vorm nog wel voorkwam).

Aandacht verdient ook het pronomen possessivum, in de impressionistische schildering vaak gebruikt, niet in z'n gewone bezitaanduidende functie, maar om het bizonder eigene van een ding sterk te accentueren: 'priemt de kerk, paarsbruin en vierkant, *haar* spitsen toren den nevel door'; 'de boomgaard, die de over-sluierde domen, in zachte schijning, *zijner* schoon-ronde ooftboomen toont'; 'de koeien, kauwend in 't ijle *hun* kwijlenden mond'.

Andere veranderingen, in de tekst door cursivering en weglatingstekens aangegeven, zijn hier niet in 't bizonder besproken, maar als even zovele verbeteringen waard nagegaan te worden. Vooral in de zin, aanvangende met 'En het werd een verrukking', hier meer dan een rhetorische wending: de apotheose van Van de Woestijne's 'impressionistisch illuminisme': de stijl van zijn tweede Laethemse tijd, stijl van bezonken gewaarwording, gevoed door de rijke vondsten van zijn 'zijïg-fijne' zintuigen, bezield door het geluksgevoel van de man, na een moeilijke levensperiode terug uit de stad in zijn geliefde Vlaamse natuur.

II.

de zee is als dées wei ...

Gelijk oneindelijk-vloeiend opaal;
gelijk doorvaren, eierlijk, van den schijn
der groene zoden als van diepen vloed
en eigen-inu'ge strooming, dekt de smoor,
ondicht, maar sluier-lenig, de eedle wei.
Niets scheidt haar van den witten hemel, waar
het zilver-gele licht nog aarzelt, dan,
heel ver en nauw te zien, de blauwe lijn
der verre bosschen. Zóo, ónhuivrend, als
een maagd die nog te jong is 'dat haar leên
gaan huivren om haar maagdlijkheid: de wei,

1) Het lidwoord van bepaaldheid herwint iets van z'n oorspronkelijke demonstratieve kracht: '*de* dekkende baal-zak; *de* loome hoofden; *het* dun-doomige hemel-vlak.

in de ijle wijle van de opalen smoor ...
Maar lengerhande komt een klaardre schijf,
een groote zilverling die geelt, het effen vlak
das doom'gen hemels traag en ongemerkt
doorschijnen. En het is de zon. En zie:
sliertig gesleurd en log-verroerend, pakt
de nevel saâm zich; 't melkig-schoon opaal
opent op neersch smaragd; de weide ontdekt
de strekkend-rechte wijdte heurer vlakt.
En plots ontbloeien, reuzig, vlek aan vlek,
de logge koeie-lijven in het gras,
de blinkend-witte koeien; en de zou,
die kerft de smooren door, wekt dier aan dier;
en traag ziet g', hoe het breed-gehoornde hoofd
rijst, met wak oog, naar waar de zonne rijst,
en hoe de mond, die kwijlt, een eerste beet
kauwt van het gras vol teêr gebloemt en kruid.

'Ik bind u binnen 't woord, de mate en het getal', zegt de dichter tot het 'jaar', het tijdperk van zijn leven dat hij in 'De Gulden Schaduw' in beelden van herinnering ziet herleven. Dit is ook toepasselijk op de visie, reeds in 1908 in proza vastgelegd, nu in verzen van zesvoetige jamben herwrocht. Maar het is niet de *strenge* alexandrijn, die de dichter in zijn vrije gang belemmeren en de bootsende beweging van zijn lijnen schaden zou; het is de *zin*, die heersen blijft, hoezeer gehoorzamende aan het vast getal der lettergrepen en de eindinsnijdingen der regelmatige prosodie, - in enjambement en accentverplaatsing, in wisselend tempo en vrijheid van caesuren het metrum compenseert naar de eis der natuurlijke beweging, 'cette espèce de patron dynamique qui impose sa forme ou son impulsion à tout le poème' (Claudel).

De gang van de proza-zin wordt beheerst door klemtonen en pauzen; klemtonen, die tegelijk duur- en intensiteitsaccenten zijn en de organische delen van de zin in relief plaatsen; pauzen, die meer demarcaties ter nuancering van de voorstelling of gedachte dan rusten zijn. Het vers nu zet kunstmatige, willekeurige accenten en pauzen in de zin. Ook waar de verseinden samenvallen met natuurlijke geledingen in de zin, zijn ze willekeurig, omdat ze lange rusten invoeren, daar waar het proza slechts lichtere insnijdingen zou toestaan of zich zelfs tevreden zou stellen met eenvoudige accenten; stilten die vaak een effect van over-accentuatie en isolering bewerken. Hoeveel te meer, waar de verseinden niet samenvallen met de geledingen in de zin: pauzen en accenten ontstaan, waar het proza zou doorlopen en niet geaccentueerd zou zijn. De dichter nu maakt deze eigenaardigheden van het vers dienstbaar tot verdieping van de expressie.

Albert Verwey heeft als hoofdzaak in de kunst van Van de Woestijne gewezen de lijn, de lijn en haar schone bewegingen. 'Niet een gedachtelijn, maar een lijn die vlees van stemklank heeft, en die in dat lichaam glanzen en schampen, schaduwen en kleurschakeringen doet zien.'

Hier is het de lijn van het groeiende licht over de weiden, vloeiend in de rustige, regelmatige jambenmaat, het ritme van de zee[1]; langzaam en breed op de vele lange klinkers, in 't bizonder de *ei* en de *ee*, en de liquide consonant l (vs 1-5, de weide onder de morgenmist); - op de heldere *i, ee* en *aa* (het lichtende hemelvlak), doorbroken door de strek-

1) Zie *Interludiën I* 31-32: 'Aldus, o zee'.... 'de zee is als dees wei ...'

kende lijn: ‘héel vér en nauw te zíen de *blauwe lijn* / der vérre bosschen’. (vs 6-9);

aanzwellend in kracht met het rijzen van de zonne-schijf (vs 13-16); als een kreet van verrukking: ‘En het is de *zon*. En zie ...’; de beweging in de mist: ‘*sliertig gesleurd* en *log-verroerend*’ (met de lange klinkers en de liquidae 1 en r; - de verdieping van kleur der wei (ingezet met de accentverplaatsing op ‘ópent’, vs 18-19); - het strekkende gebaar over de zich ontdekkende vlakte: ‘ontd*e*kt / de str*e*kkend-r*e*chte w*ij*dte heurer vlakt’, vs 19-20;

‘de blinkend-witte koeien’; hun rustige beweging (vs 25-28).

Vervloeiend werkt ook de herhaalde aanwending van het voegwoord *en*, waar z'n verbindende functie niet onontbeerlijk is (vs 16, 21, 23, 25).

Bizondere opmerking verdienen de verseinden, alle eenlettergrepige beklemtoonde woorden; op veertien daarvan enjambeert de zin.

De verseinden die samenvallen met natuurlijke geledingen in de zin, zeiden we, verdiepen die insnijdingen en verzwaren het accent van het laatste woord, rekken, verbreden het (vgl. ‘op*aa*l, sm*oo*r, w*ei*, sch*ij*f’), waardoor de expressie versterkt wordt.

De enjambementen dienen niet alleen het vloeiende ritme van de zin, maar bewerken ook andere effecten:

a. ze rekken het slotwoord (‘sch*ij*n, vl*oe*d, op*aa*l’), tot verdieping der expressie of om het door z'n klank dienstbaar te maken in het bewegingsgebaar van de volgende versregel: ‘*waar* / het z*i*lver-g*e*le l*i*cht nog *aarzelt*’;

b. verzwaren het accent (‘smoor, pakt’);

c. remmen de zin om het begin van de volgende versregel zwaarder accent te geven en daardoor tot nauwer eenheid te binden (‘Ongemerkt / *doorschijnen*’; ‘ontdekt / *de strekkend-rechte wijdte*’; ‘het effen vlak / *des doom'gen hemels*’);

d. isoleren, door de volgende versregel tussen twee pauzen te stellen (dan / vs 8; ‘het breed-gehoornde hoofd / *rijst*, met wak oog, naar waar de zonne *rijst*’).

Ik wees slechts op de markante ritmische verschillen tussen vers en proza. De plastische muziek van het vers, z'n vocalisme en consonantisme in hun suggestieve symphonische samenwerking, is alleen te waarderen in het gevoelig luid lezen van het gedicht.

W. KRAMER.

Woordkoppelingen.

Bij het voorbereiden van de 2e druk van mijn *Nieuw Groninger Woordenboek* viel mij opnieuw op, hoe groot de rijkdom is in 't Groninger dialekt aan eigenaardige woordkoppelingen, die in 't Hollands niet voorkomen en die bij mijn weten ook in menig ander dialekt ontbreken. Ze zijn stellig van genoeg belang, om er in wijder kring de aandacht nog eens op te vestigen.

I.

De meest voorkomende koppelingen zijn die, waarbij twee meervoudige zelfstandige naamwoorden tot één geheel worden; de klem ligt altijd op het tweede lid. Uit de aard der zaak betreft het dingen, die in 't dagelijks leven heel vaak voorkomen en die bij elkaar behoren. De voornaamste mogen hier volgen.

Aartenbonen, erwten en bonen. *Wie eten nòg al es fleeg aartenbonen*.

Dittendatten = ditjes en datjes, veelal in de zin van praatjes, aanmerkingen, bedenkingen.

Ie komen mit hom nooit wieder, hai het aaltied veuls te veul dittendatten.

Hakkentonen, hielen en tenen (van de kousen).

Kinder hebben vot-doadelk hakkentonen weer deur hozen en zòkken hìn (Mw. de Haas-Okken).

Herenveren, een bijzonder merkwaardig woord, omdat hier de vorm *heren* bewaard is. De uitdrukking luidt: *dat mout je in zien herenveren loaten* = dat moet je in ongeschonden toestand bewaren, lett. = in zijn haren en veren laten. *Haar* is overigens altijd *hoar*. In Slochteren denkt men dan ook aan 't woord *eer* en hoort men: in zien *erenveren*. Dr de Vries deelde mij mee, dat men in het Westerkwartier de h niet weglaat, wat bevestigd wordt door een opgave uit Doezum: *ien volle herenveren* - in zijn volle gedaante.

Hoakenogen, haken en ogen. *Hier kwam n wicht bie deur mit n körfke mit stòpnalen, hakenogen en zuk goud* (Mw. de Haas-Okken).

Ook, en heel vaak, fig. = onenigheid. *Doar in hoes hebben ze nòg al es hoakenogen*. Ook in de betekenis van moeilijkheden. *Komen hail wat hoakenogen aan te pas, eer dat zoo'n groot waark kloar is*.

Hoakentrenzen, haken en trenzen. Alleen letterlijk: *dij hoakentrenzen hòllen nait meer* (Dr de Vries).

Houkenhörns = hoeken en gaten. *Maaid let houkenhörns zitten* = de meid maakt de hoeken van de kamer niet schoon. *Hai vrijt mit heur om houkenhörns* = om een hoekje.

Kantenranten = kanten en randen. (*Ranten*, onder invloed van *kanten*; gewoonlijk *rannen*).

Mòtschop wör hoast wat ròpperg om kantenranten (Mw. de Haas-Okken).

Bij de boerderij de slootswallen, de laan en verdere onbebouwbare grond. *'t Gras van kantenranten is veur aarbaider*.

Ook fig. *'t Òl wief het aaltied gezoes over kantenranten* = zij is niet tevree, of alle hoekjes en gaatjes moeten schoon zijn.

Kattenmoezen, katten en muizen, doch alleen als de naam van een jongensspel, waarbij de *katten* er op uit zijn, om de *moezen* te vangen.

Kerkentorens = kerken en torens. *Leert joen meester joe, dat oarde draait mit hoezen en kerkentorens en aal*? (Kwast en De Graaff). *Naarns stoan meer kerkentorens as doar bie Lösdörp hin-om*.

Ook in 't enkelvoud: *de kerkentoren is òld* (Dr de Vries). *Ze laipen op kerkentoren aan* (J. de Graaf).

Kistenkasten = kisten en kasten. *Nooit bie n aandermans kistenkasten komen*!

Knorrenbonken; een *bonk* is een been (in 't vlees); een *knor* is insgelijks een stuk been; dus = harde stukken. *As 't haard vroren is, din binnen 't op weg apmoal knorrenbonken*.

Kinderraadsel van 't bed:

> Over dag staait te pronken,
> 's Nachts ligt 't vol knorrenbonken.

Koezentannen = kiezen en tanden. *Òl mìnsken roaken koezentannen kwiet*.

Kòppenschuddels, kopjes en schoteltjes. *Kòppenschuddels stoan in kaast tussen baaide bedsteden*. Uit dit meervoud ook het enkelvoud: *Dou mie even n koppenschuddel*.

Kòppenschuddeltjes, de naam van het sierplantje *saxifraga umbrosa*, dat zo veel mooie namen heeft: hoe-langer-hoe-liever, menistenzusjes, schildersverdriet; om de rand van een bloemperk.

Lappenlonten = lappen en vodden. *Dij schooier het niks aan as lappenlonten* (Hogeland van Groningen). *In de loa laggen wat lappenlonten* = lapjes en snippertjes.

Nappenslaiven = nappen en pollepels, nl. dergelijke waar die een *kiepkerel*, een marskramer, in zijn *kiep* had. Zulk een marskramer heette zelf ook *nappenslaifke* of *nappenslaifker; hai luip mit nappenslaiven, nappenslaifkes*.

Nevennichten = neven en nichten. *Binnen gain kinder; aal 't goud gaait noa nevennichten*. Ook: **noa nichtenneven**.

Peerdenbaisten, paarden en beesten, d.i. paarden en koeien. *Op n boerenbouldag wòrren op eerste dag aaltied peerdenbaisten oetmiend*. Ook **peerdenkòien**. *Hai het fiefteg peerdenkòien op staal*.

Pòttenpannen, potten en pannen. *Zai muik pòttenpannen schoon*. De gezamenlijke potten en pannen heet *pòttenpaanderij*, en een handelaar in steengoed draagt de naam van *pòttenpaanjer*.

Schuttenvringen = schutten en vringen. De *schutten* staan op de dammen; ze beletten het vee om uit het land te gaan; *vringen* zijn draaibare *schutten*.

Op dat padje deur 't laand stonnen verschaaiden schuttenvringen (Jan Boer).

Stokkenbròkken, stukken en brokken. *Dij törf dat is niks as stokkenbròkken*. Op 't Hogeland **stukkenbrukken**, ofschoon men daar anders ook steeds *bròk* zegt. Maar enkel Hogelandsters is **stukkenbraiten** met dezelfde betekenis. *Stukkenbraiten smeten ze op waal* (Jan Boer). 't Woord *braiten* = brokken, komt in 't overige deel van het gewest niet voor.

Tiltentalten. *Tilt* = vlies, b.v. op de melk. Ook 't dek van kroos en andere waterplanten in de sloot. Verder in 't algemeen: een lap, een sliert. *Taalt* heeft dezelfde betekenis. *Tiltentalten, tiltentaalten* zijn dus zoveel als vliezen. *Vlijen op melk doar mout ik niks van hebben, van dij tiltentalten*. En tegen de slager: *Hest mie min vlaais bròcht, Izak, 't bin aal tiltentalten*!

Evenals bij *stokkenbròkken* hier dus een koppeling van twee leden van dezelfde betekenis.

Vìntenmaaiden = knechten en meiden. *Vìnt* is op 't Hogeland en in 't. Westerkwartier de naam van een boerenknecht.

Op 't maark wazzen niks aans as wat vìntenmaaiden. Doar was n haile troep ventenmaaiden (De Vries).

Vòddenbonken, lorren en benen. *Jeude luip mit vòddenbonken*.

Vörkenlepels, vorken en lepels (die bij elkaar behoren). *Mörgen traauwen ze; wie hebben heur vörkenlepels geven*.

Dit zijn allemaal staande uitdrukkingen geworden. Men kan ze niet omzetten, zodat het eerste lid achteraan komt. Om bij de laatste voorbeelden te blijven: *maaidenvìnten, bonkenvòdden, lepelsvörken* bestaan niet.

Ook kan men één lid van de samenstelling niet door een ander woord vervangen; men kan b.v. niet spreken van *vörkenmezzen*.

Toch bestaat de mogelijkheid van nieuwe vormingen bij vlotte sprekers, zonder dat het als iets bijzonders opvalt aan 't gehoor. Zo herinner ik mij:

Hoal gaauw wat takkentoeken, din leggen wie ze der over.

Wie haren doudestieds zoo'n last van röttenmoezen.

Hai het zien geld op hegenstroeken hangen, lett. op heggen en struiken; d.w.z. hij heeft vorderingen op verschillende (niet al te betrouwbare) schuldenaren.

Omgekeerd blijven door deze koppelingen oude vormen bewaard, die overigens uit de spreektaal verdwenen zijn. Reeds is gewezen op *herenveren* en *lappenlonten*. Een ander voorbeeld is *hozenvouten*, dat nog in het Westerkwartier gehoord wordt = kousenvoeten, maar met de klem achter: *Hai luip op hozenvouten*. Overal elders is dit woord vervangen door of heeft het veld moeten ruimen voor: *hai luip op hozevörrels*. Dit is geen koppeling, doch een gewone samenstelling met de klem op 't eerste lid.

II.

Een tweede groep van deze koppelwoorden heeft het eerste lid in 't enkelvoud en het tweede in 't meervoud. Ook hier ligt de klem steeds achter, omdat ook deze woorden als één geheel gevoeld worden. Voorbeelden zijn:

Kòppenoren = kop en oren. *Hai kwam kòppenoren onder woater. Ze hebben hom kòppenoren onder 't stro stòpt* (Dr W. de Vries).

Spekkenaaier = spek en eieren. *Ze eten doar ale mörgens spekkenaaier*.

Op dezelfde wijze *spekkenaarten* = grauwe erwten met spek, in 't Oldambt ook *spekkengraauwen* genoemd.

Zo ook *spekkenbonen* = bonen met (veel) spek. Dit woord, even als in 't Hollands, óók veel figuurlijk gebruikt. *Hai dut mit veur spekkenbonen* = hij telt niet voor vol mee. *Ik zat ter veur spekkenbonen bie*.

Naar analogie van al deze koppelingen, waarbij nog *spekkenbrood* en *spekkenvlaais* komen, is ook het woord *spekkendikken* opgekomen, de naam van een oud-Groninger nieuwjaarsgebak, koeken van roggenmeel met sneden spek en worst er in, gebakken in het nieuwjaarsijzer.

III.

Ook bestaan er een aantal koppelingen van twee woorden in 't enkelvoud, altijd weer met de klem op het tweede lid, dus geheel tot één nieuw woord geworden. Voorbeelden zijn:

Beppenhes, grootmoeder en grootvader. 't Woord is alleen nog maar bij 't geslacht bekend, dat nu boven de zeventig jaar is. (*Bepke* is nog

levend in uitdrukkingen als: *n òld bepke* = een oud wijfje; *bès* = grootvader is geheel verdwenen).

Boksemwams = broek en jas. Alleen in fig. zin: *hai revelt moar in ain boksemwams deur* = onophoudelijk.

Etendrinken, eten en drinken, nl. spijs en drank. *As 'k mien etendrinken op tied krieg, heb 'k niks te miemern* (Mw. de Haas - Okken). *Van etendrinken is 't hier best op ploats* = op de boerderij (J. Rietema).

Kòppengat, kop en gat. *Hai smeet hom bie kòppengat de deur uut* (De Vries) = bij zijn kop en bij zijn achterste. Dit is heel netjes gezegd; men hoort ook: *hai smeet Jan en Pait* **op kòppenkont** *in sloot*. In 't Westerkwartier ook **koppenhaals** = kop en hals. *Hai is kòppenhaals groter as zien bruier* (Dr de Vries).

Kappendek = kap en dek, nu ook verouderd. In de tijd, dat de boeren nog geen koetsen hadden, reed men met een *verdek*, een huif, op de boerenwagen. Men zat dan onder *kappendek*, waarbij *kap* en *dek* hetzelfde is, en men gevoelde zich rijk (Dr de Vries).

Kolenstoof, kool en stoof, d.i. een stoof met een gloeiende kool er in. *Ik zit in kroakstoul mit kolenstoof onder* (Mw. de Haas - Okken).

Naaienbraaien = het naaien en het breien, namelijk naai- en breiwerk. Zo tegen de meisjes, die genoeg gedaan hadden: *Baargt joen naaienbraaien nou moar op*!

Naalndroad = naald en draad. *Din mos Moeke heur aal weer n nije naalndroad geven* (Mw. de Haas - Okken).

Nachtendag, nacht en dag. *Wie wazzen naachtendag ien e weer* (De Vries). Ook fig.: *Dij twij kiener schelen nachtendag*.

Nattendreug, nat en droog, d.i. het eten, de kost. *Hai krigt zien nattendreug der gelieke goud om* (De Vries).

Omenmuike = oom en tante (Westerkwartier). Nu vrijwel verdrongen door *omentaante*. Ook meerv.: *Omentaantes komen van oavend bie ons*.

Peerdenbelslee, paard en arreslee. *Wat is dat ja n mooie peernbelslee*.

Het is geen wonder, dat het *Grunnegers* een aantal woorden heeft, die op deze wijze met *peerd* zijn samengesteld:

peerdenrietuug, paard en rijtuig;

peerdensees = paard en sjees. *Doar komt n peerdensees aan*; *wat vlogt dij peerdensees ter over*!

peerdenseeske, 1°. de volksnaam van de monnikskap; de bloem doet denken aan *n peerdensees* met de kap op en onder die kap zitten Adam en Eva;

2°. op 't Hogeland en in 't Westerkwartier de naam van een kleine soort libel;

peerdenslee, paard en slee;

peerdensleep, paard en sleep, d.i. een slee om eggen, ploegen enz. te vervoeren. *Daar kwam hom n boerenvìnt tegen op peerdensleep*;

peerdenwipkoar = paard en wipkar. Ook fig.: *zai het mit peerdenwipkoar op e loop west* (de Vries), gezegd van een meisje, dat met een onecht kind is blijven zitten;

peerdenwoagen, paard en wagen, 1°. met de boerenwagen, gebruikt voor landbouwwerk. *Ze binnen mit peerdenwoagen noa 't laand*; 2°. met het rijtuig. *Boer is ter mit peerdenwoagen op oet goan. Hai hòldt peerdenwoagen* = hij heeft een eigen rijtuig.

Spekkenbrood, spek en brood, nl. brood met spek er op. Veelal in de

uitdrukking: *hai dut mit veur spekkenbrood* = hij telt niet mee. Zie boven spekkenbonen.

Spekkenvlaais, spek en vlees (Hogeland en Westerkwartier). *Spekkenvlaais wil der bie kiener voak min ien. Ze wòrren wel zat, mòr ze kriegen zo gain spekkenvlaais* (Dr de Vries). Wie *hebben nòg spekkenvlees genog* (Jan Boer).

Voaiemoeke = vader en moeder (Westerkwartier). *As Voaiemoeke dat mòr lieden willen* (De Vries). *Ze wil vaast ok geern nòg wat bie voaiemoeke blieven*.

Vrauwendie = de vrouw en die, nl. de vrouw en de man, zeer merkwaardige koppeling, door Dr de Vries opgegeven voor Oldekerk in 't Westerkwartier. *Vrauwendie komen er aan*.

Zoepenbrood = *zoepen* en brood, brood geweekt in *zoepen*, d.i. karnemelk. Schertsend, als een boerenmens zich voornaam voordoet: *Wat zoepenbrood nait vödt*! - Zo ook *zoepengòrt, zoepenmeel* = gort, meel in karnemelk.

Tegenover deze koppeling staan natuurlijk de gewone samenstellingen als *zoepenbrij* = karnemelkse pap; *zoepentien* = karnemelksvat; fig. *n zoepenlocht* = betrokken lucht, enz., die alle een soort *brij, tien, locht* aanduiden en die dus geen koppelwoorden zijn. *Zoepenbrood* is geen soort van brood.

Bij *zoepentien* en *zoepenlocht* ligt de klem regelmatig op *zoepen*. Zo met alle samenstellingen, die men kan maken: *'t zoepenvat, de zoepenemmer, n zoepennap*. Doch met het woord *zoepenbrij* is 't anders gesteld. Dit komt van ouds wel alle dagen zeer veelvuldig te pas; het rijmpje bestaat nog, al is 't gebruik niet meer algemeen:

> Brij, brij, zoepenbrij,
> Achtien moal in de week
> En nòg gelieke nij.

En zozeer is *zoepenbrij* één begrip geworden, dat de klem op het tweede lid rust; ook al duidt het woord een soort van brij aan, het is toch een koppelwoord geworden.

IV.

Koppeling van twee werkwoorden komt eveneens voor.

Schaaidendailen = scheiden en delen, namelijk boedelscheiding houden. *Wie willen dij maneboudel* (mandelig bezit) *oet nkander moaken; wie mouten schaaidendailen*.

Stievenstrieken, stijven en strijken, als beroep uitgeoefend. *Zai haar 't stievenstrieken opzet* (Mw. de Haas-Okken).

Tiepelnusken (Oldambt) = *tiepeln* en *usken*, twee namen voor hetzelfde jongensspel, dat met twee *tiepelstòkken* gespeeld werd (wordt?). 't Gewone woord is *tiepeln*, dat ook veel figuurlijk gebruikt wordt (knutselen, zich met beuzelarijen bezig houden). 't Woord *usken* is mij alleen uit het Oldambt bekend; ook dit koppelwoord heb ik alleen daar gehoord.

V.

Ten slotte de koppeling van twee bijvoeglijke naamwoorden.

Gelenblaauw, geel en blauw, alleen van aldus gestreepte stoffen. *Zai druig nòg van dij òlderwetse mooie gelenblaauwe ròkken*. Zo ook **wittenblaauw**. *Wittenblaauwe ròkken bin ook al laank oet de mode; muike druig aaltied nòg n wittenblaauwe. Zai haar van dij waarme wittenblaauwstreepte ròkken*.

K. TER LAAN.

De ondergang van de rei in het nederlandsche treurspel.

II.

Waar het zoo was gesteld in de toonaangevende stad van Europa, kan men zich eenigszins een denkbeeld vormen van de gedachten hieromtrent in Holland. Is het niet opmerkelijk, dat vóór 1700 alle stukken van Racine hier vertaald waren, behalve juist de *Esther* en de *Athalie*[1)]?

Door de vertaling van Corneille's *Cid* was hier de kennismaking met het Fransche classicisme begonnen. Dat gebeurde reeds in 1641 en de vertaler was Joan van Heemskerkck[2)]. Maar van invloed is er eigenlijk pas sprake met de opkomst van het kunstgenootschap *Nil Volentibus Arduum*, dat in 1678 de eerste vertaling naar Racine in het licht gaf[3)] en er, behalve deze, nog talrijke naar Corneille, Quinault en anderen deed verschijnen. Als eerste oorspronkelijk Nederlandsch treurspel in Fransch classicistische trant kan men Govert Bidloo's *Karel Erfprins van Spanje* (1679) vermeld vinden[4)].

Wanneer men afziet van de vele geschriften, waarin de leden van het genoemde kunstgenootschap voornamelijk slechts hun persoonlijke ruzies uitvechten, blijven er maar enkele over, die voor ons doel van belang zijn, nl. in zoover zij de rei hebben uitgeluid.

Tien leden van *Nil* besloten in 1669 hun ideeën over de tooneelpoëzie in een boekwerk te publiceeren. leder van hen zou een paar hoofdstukken voor zijn rekening nemen. Maar hoewel het werk in twee jaar voltooid was, heeft het tot 1765 geduurd, voor het verscheen[5)].

Dit *Naauwkeurig Onderwys in de Tooneel-Poëzy* bevat een uitslaand blad (tegenover pag. 57) met een schematische voorstelling: *Van de Natuur en Eigenschap des Tooneelspels*[6)]. Eén blik daarop is voldoende om te zien, dat de rei niet meer tot deze natuur en die eigenschap behoorde. Een flauw spoor ervan vindt men nog slechts onder het hoofd *Muzyk*, onderscheiden in die 'Tusschen de Bedryven' en die 'In 't gaan van zommige Kunstwerken'.

Als Joannes Antonides, die toen nog tot het Kunstgenootschap behoorde, in het 21ste hoofdstuk over Aristoteles' indeeling van het treurspel spreekt, merkt hij op:

> 'De Rey laaten wy achter, omdat ons het gebruik van de Reyen der Ouden nu onbekend is, en daarom ongebruikelijk; ook zyn zy zelfs daarin niet eendrachtig; want by Sofocles zyn ze in Electra en andere spelen mede

1) Te Winkel, *Ontwikkelingsgang*, IV, 504. Pas in 1716 en 1717 werden deze stukken door Frans de Rijk vertaald (*o.c.*, V, 190).
2) J. Bauwens, *La tragedie française et le théatre hollandais au dix-septième siècle*,A'dam, 1921, 63 seq.
3) Te Winkel, *o.c.*, IV, 451. Het was de *Andromaque*.
4) *O.c.*, 449.
5) Zie hierover het voorbericht van *Naauwkeurig Onderwys in de Tooneel-Poëzy, en eenige andere Deelen der Kunst, zowel van de Oude als Hedendaagsche Dichters*, Leiden, 1765.
6) Ook afgedrukt bij A.J. Kronenberg, *Het Kunstgenootschap N.V.A.*, Deventer, 1875, 53.

als persoonen, die tot het uitvoeren helpen[7], recht anders als by Euripides, die ze ten meestendeelen

7) Aristoteles' συναγωνιζεσ□αι (*Poetica*, l.c.). Deze had dit verschil tusschen Sophocles en Euripides al opgemerkt.

> invoert gelyk Seneca by de Latynen, en Vondel onder de Nederduitschen, als stokbeelden, die alleen (om met Aristoteles te spreeken) ledige toekykers zyn[1] van de actie, die gespeeld wordt'[2].

Dat iemand als Antonides dit zegt en zelfs het woord 'ongebruikelyk' durft neerschrijven tijdens het leven van Vondel, die hij toch zoozeer vereerde, terwijl hij bovendien zelf nog maar enkele jaren tevoren in zijn *Trazil of overrompelt Sina* (1667) een drama met reien had gepubliceerd, kan vreemd lijken[3]. Maar had niet doctor Meyer (hij was toen nog in zijn 'romantische' periode) in zijn *Verloofde Koningsbruid* (1652) drie sprekende en twee zwijgende reien gebruikt? In de uitgave van 1668 staan ze echter alleen nog maar in de lijst van spelers vermeld, doch in werkelijkheid zeggen of zingen ze dan geen woord meer[4]. In de voorrede motiveert hij deze verandering laconiek: 'De Reyen laaten de meeste heedendaagsche Tooneeldichters achter'. De navolging van het Grieksche drama werd in die tijd blijkbaar beschouwd als een specialiteit van Vondel. Enkelen volgden hem daarin na, anderen schreven twee of drie reien op voorbeeld van zijn vroeger werk of dat van Hooft. Maar dat alles werd toen ouderwetsch, vergeleken bij het nieuwe, dat uit Frankrijk kwam.

Het 23ste hoofdstuk van het *Naauwkeurig Onderwys* is geschreven door een ander genootschapslid, de schepen Mr Willem Bleau, en handelt 'Van de Bedryven'. Wat daarin van de rei wordt gezegd, blijkt grootendeels aan Corneille ontleend te zijn. De Grieken, zegt Bleau, speelden hun stukken achter elkaar, zonder onderscheiding in bedrijven (met deze opmerking verbetert hij stilzwijgend zijn Fransche meester):

> 'als alleenig, dat zy de Reijen eenige reizen tusschen beiden, veellicht ook wel meêr als vijfmaal deeden opzingen, zulks dat men dikmaals niet kan weeten, of de vertoonder vertrekt van 't Tooneel of by de zingende Reijen blyft.'

Met een beroep op Corneille, die hij bijna woordelijk citeert, schrijft hij:

> 'Onze verdeeling in vyf Bedryven, en manier van verpoozinge door Muzyk is verre de beste: want voor zoo veel den Grieken aangaat, hunne verpoozing (! K.), door 't zingen der Reijen, is by den Heere Corneille zeer wel aangemerkt, dat van geen belang is.'

En dan volgt, wat hierboven uit de derde *Discours* is meegedeeld[5]. Bleau heeft er zelfs nog een argument bij gevonden, waaruit evenzeer een echt Nederlandsch respect

1) □χ τ□ν προβληματων, XIX, cap. 18; '□στι γ□ρ □ χορος κηδευτης □πρακτος' (*Hist. de la Critique ches les Grecs par E. Egger*, 1849, 408). Bij Scaliger vindt men deze term vertaald als 'otiosus curator rerum'.
2) *Naauwk. Ond.*, 165.
3) Ik laat nu maar buiten beschouwing, dat de opmerking niet voor al Vondel's drama's opgaat. In de *Gebroeders* b.v. (kennelijk onder de invloed van Sophocles' dramatische beginselen geschreven) is het koor zeker niet een 'otiosus curator rerum'.
4) *L. Meyers Verloofde Koningsbruid, treurspel Vertoont op de Amsterdamsche Schouwburgh*, A'dam, 1668.
5) Pag. 66 seq., *Naauwk. Ond.*, 175 seq.

voor elkanders persoonlijkheid als toch ook implicite een zekere erkenning van de kunstwaarde der reien spreekt:

> ‘By de reden van Corneille voegen wy deeze, dat, terwyl deeze verdeeling is, om de vermoeide aandacht te verpoozen, de Grieksche wyze vooral niet aannemelyk is, omdat het tusschen het spreeken of zingen der Reijen onbetaamlijk is, dat men met zyn nevenstaande gezelschap spreekt, als men al niet wilde toehooren, omdat men andere aandachtige lieden alsdan onbeleefdelyk belet; daar in tegendeel

> by ons, tusschen de Bedryven, onder het gespeel der instrumenten, zonder hinder over en weer gesprooken wordt, en gemeenlyk van geen andere stoffen, als van het geene men even te vooren gezien en gehoord heeft, 't welk tevens de aandacht verfrischt, en in de Toehoorders leevend houdt de gedachtenis van 't geen gepasseerd is, met verlangen om het verdere te zien en te hooren; knoopende op deze wyze ongevoelyk in zyn gemoed het voorste en achterste aan malkanderen.'

In aansluiting hierop kan Dr Meyer in hoofdstuk 26 ('Van het Tooncel en deszelfs Behoeftens') dan ook schrijven:

> 'De Muzyk wordt geplaatst tusschen de Bedryven, om de gedachten te verfrisschen,die zomtyds bezwaard zyn door een droevige Geschiedenisse aan te zien, en is ook om de gaaping tusschen de Bedryven met iets aangenaams te vullen'[1].

Geheel naar Corneille is weer de beschouwing van Dr Reinier Diephout in hoofdstuk 37 ('Van den Prologus'). Echter noemt hij niet, zooals Antonides, de rei in het eigentijdsche drama 'ongebruikelyk'; want hij vindt het gebruik heel gewoon, zij het niet algemeen, blijkens het besluit van zijn beschouwing:

> 'Zo dat de Prologus overeenkomt met de eerste Handeling der Latijnsche Treurspelen, en ook met die, welke bij ons met Reijen voorzien zijn'[2].

Het *Naauwkeurig Onderwys* is, zooals gezegd, bijna een eeuw na zijn ontstaan gepubliceerd en kan dus rechtstreeks weinig bijgedragen hebben tot de verbreiding der nieuwe theorieën in de 17de eeuw. Anders staat het in dit opzicht met Andries Pels' *Q. Horatius Flaccus Dichtkunst op onze tyden en zeden gepast*, dat in 1677 verscheen en mede blijkens het aantal drukken, welke het boekje in korte tijd beleefde, van een gezaghebbende invloed is geweest.

Zooals de titel aangeeft, bevat het een uitbreiding van Horatius' *Epistula ad Pisones*, met name, volgens een mededeeling in de voorrede, der gedeelten 'Van de Reyen, van de Saters, en van de op- en voortgang der tooneelspelen'.

> 'Van de Reijen had Horatius weinig gesprooken en niets dan heure pligten aangeroerd, omdat men te zynen tyde daarvan niet 't eenenmaal onkundig was, daar men in tegendeel hedensdaagsch zeer weinig kennis van dezelve heeft. Om deze reden heb ik heur gebruik, eigenschap, en uitvoering wat omstandiglyk, en wydloopig moeten beschryven, opdat onze Tooneeldichters dezelve in hunne Spelen niet invoeren, doordien zy op onze Tooneelen niet naar behooren uitgevoerd kunnen worden.'

Derhalve zijn de weinige verzen, waarin Horatius over het koor heeft gesproken, bij Pels uitgedijd tot een kleine verhandeling van ruim zes bladzijden[3]. Oudaen, die in

1) *O.c.*, 204.
2) *O.c.*, 231.
3) *O.c.*, 17-23.

1681 een critiek op Pels' boekje schreef[4], merkt hierbij beleefd, maar met een duidelijke afkeuring, op: Of Pels' historische uitweiding over de rei ‘hier wel recht ter snede of te pas komt, willen we 't oordeel van den lezer bevolen laten’. Hij zag wel, dat er iets niet klopte in de compositie van het stuk, maar vermoedde niet, dat een aantal bladzijden uit Hedelin d'Aubignac Pels tot deze uitbreiding verleid had; deze had die bladzijden eenvoudig vertaald en in rijm ge-

4) *Briefswyze Aanmerkingen over Q. Horatius Flaccus Dichtkunst .... door A. Pels geschreven*, dat echter pas in 1713 te A'dam verscheen.

bracht. Evenals Hedelin brengt hij de rei in verband met de eenheden van plaats en tijd. De Ouden, zegt hij, besteedden ontzaglijk veel kosten

> Aan dit uitsteekendst, aan dit allerschoonst vermaak,
> Van 't schouwspel, nu bij ons een onbekende zaak[1)].

Bij dit laatste vers merkt Oudaen in zijn critiek spijtig op: ‘Omdat men nagelaten heeft het gebruik der Reyen by Vondel, door Zang en Tegenzang, en verdere verdubbeling, zoo heerlyk en kragtig ingevoert, in agt te nemen’[2)].

Blijkbaar kwam er dus in die tijd bij het spelen van Vondel's stukken niet veel terecht van de rei. Soms werden er wel eenige weggelaten[3]. Van de opvoeringspractijk dier dagen is ons niet zoo veel bekend. In een exemplaar van de *Gebroeders*[4)] kan men daaromtrent enkele handschriftelijke aanteekeningen vinden. Zoo staat bij vers 53 geschreven: ‘ingaende wort de toesang vande priesters *gezongen* en vande speellujden *gespeelt*’, en aan het eind van het eerste bedrijf: de vertooning vande bondkist en kandelaer word aldus van de priesters *gesprooken* (curs. van mij, K.). Bovendien wordt aangegeven, dat één speler (in dit geval Triael) de rei vertegenwoordigde, wanneer deze handelend optrad, terwijl vier zangers zijn taak overnamen, wanneer de lyrische gedeelten ten gehoore gebracht moesten worden. In alle opzichten duidelijk zijn deze aanteekeningen niet, maar er blijkt toch wel uit, dat Triael en de zijnen probeerden de Grieksche kooruitvoering te imiteeren (hijzelf beschouwde zich dan blijkbaar als de koruphaios), terwijl bovendien dit zingen en spreken vergezeld ging van een soort tableaux-vivants (‘vertooningen’). Door toedoen van Jan Vos werden Vondel's treurspelen steeds meer met deze en andere romantische toestel opgevoerd[5)]. Gaf de dichter aanvankelijk eenigszins toe, op den duur kon zijn kunstenaarsgeweten er toch geen vrede bij vinden. Zelfs kwam het tot een breuk met Vos[6)].

De critiek van Pels op de Grieksche en Romeinsche tragedie, met name inzake de rei, behoeft hier niet in extenso te worden weergegeven, want zijn betoog volgt meestal op de voet dat van d'Aubignac[7]. Ook Pels

1) *O.c.*, 18.
2) *Briefswyze Aenm.*, 46.
3 In de *Gijsbrecht* b.v. werden in 1648 en volgende jaren slechts twee reien, ieder door twee vrouwen of zelfs mannen gezongen (B. Albach, *Drie eeuwen Gijsbrecht*, 1937, 30 noot 1; cf. ook 37).
4) Kon. Bib., 's-Gravenhage. Zie W.B., III, 900.
5) Te Winkel, *De Opvoerbaarheid van Vondel's Tooneelstukken* (in *Het Tooneel*, XVII),
6) Dat de regisseur zich weinig gelegen liet liggen aan de bedoeling en wenschen van den dichter, blijkt b.v. uit Vondel's klacht over Jan Vos in de brief van Antonides aan Gerard Brandt van 23 Maart 1681 (Brandt, *Leven van Vondel*, ed. Leendertz, 76).
7 Vergelijk b.v. Pels, *o.c.*, 19:

> Vervielen eindelyk de Reijen, daar voorheenen
> De Tref'lyksten zich meê bemoeiden, in verscheenen,
> En speelden zonder schande; als Aristophanes,
> Die zyne Reijen leidde; en Plato zelf, die les
> En onderwijs gaf, om zich wel daar in te kwyten;
> . . . . . .
> Zich daar in oeffende van zyne jonkheid af.

en Hedelin, *o.c.*, 211:

constateert, dat het verval van de rei reeds bij de Grieken begon en dat de koren van Seneca niet alleen in kunstwaarde ver achterstaan bij die der Grieken, maar ook te Rome nooit ‘naar den eisch vertoont geweest’ zijn. Terentius voerde in zijn *Andria* ‘om de plicht der Rey behoorlijk te bewerken’ een speler in, die alleen diende om de hoofdpersoon aan te hooren en aldus een alleenspraak te vermijden. De Franschen (‘Quinault, Racine, en twe Corneilles’) hebben dit verbeterd door daarvoor vertrouwden van de hoofdpersonen toe te voegen,

> Die door het gansche spel verhandelen, 't geen de Ouden
> Door Reijen deeden ....

Het zou echter volgens Pels juister zijn, dat iedere speler

> ..... zyn belang had in de dingen,
> En 't eind bewerkte, in plaats van die vertrouwelingen.

Zoo toont hij zich plus royaliste que le roi, zooals ook zijn kunstbroeders meer dan eens, wanneer zij met hun vertalingen naar Corneille, Racine, en anderen niet nalieten tegelijk ‘verbeteringen’ te geven van de origineelen.

De reien weer in te voeren is ver buiten onze macht, praat Pels Hedelin na. Men moet zich voor de afscheiding der bedrijven vergenoegen met muziek ‘gelyk de elende van de tijden ons naalaat’ en daarin de Fransche dichters volgen.

In het andere bekende geschrift van Pels, *Gebruik en Misbruik des Tooneels* (1681), dat bedoeld was als een vervolg op het vorige boekje, wordt niet van de rei gesproken. Wel blijkt uit de voorrede nog eens duidelijk de waardeering voor de nieuwe geest der ‘Fransche Dichtkunst en vooral de Tooneelpoëzy, die zo verre is gevorderd, dat ze zelfs de Grieksche en Latynsche in *nette schikking en orde* heeft overtroffen’ (curs. van mij, K.). Onder de gezaghebbende Fransche literatoren noemt Pels behalve de beide Corneilles, Boileau en Racine, met nadruk ‘Hedelin d'Aubignac, die onder andere eer in leidde met zyn boek van de Oeffening des Tooneels’[2)].

De breede doorwerking van de denkbeelden van het Fransche classicisme had bij ons eerst in de volgende eeuw plaats. Maar toch vinden Pels en de zijnen vrij spoedig weerklank. Zoo wordt in de voorrede van Ludolf Smids' *Roderick ofde verkrachte Florinde*[1)], gericht aan Petrus Francius en gedateerd 3 April 1681, Pels met instemming genoemd. In de 17de der tweeentwintig ‘Hedendaagse Tooneelwetten’, die de auteur heeft opgesteld, heeft hij het namelijk over ‘Een affsnydinge van Reijen, als niet naar behooren konnende uytgevoert worden, gelyk de heer Pels dat bewyst ...’ Opvallend

> Aussi parmy les Grees estoit-ce un exercice honneste, que de s'adonner à l'instruction des Choeurs, ce qu'il est aisé de prouver, puisqu' Aristophane conduisit te Choeur de plusieurs de ses Comédies et surtout des Nućes; et que Platon même te Philosophe s'y employa dès sa jeunesse ....

2) *De overgebleeven Tooneelpoëzy van Ludolph Smids M.D.*, A'dam, 1759.

1) Nog duidelijker blijkt zijn vereering voor den abbé in de daarop volgende woorden: ‘En het zou niet gebleeven zyn by dit werk, dat kunstig beschreven en uitgevoerd is; maar het zelve vervolgd zyn geweest, van eene Verhandelinge van de Hervorming of Herstelling van het Fransche Schouwtooneel, zo die Kardinaal (i.e. Richelieu, K.) langer in 't leeven gebleeven waare; met wiens dood hem de verdere lust verging en andere fraaije werken achter bleeven; zynde alleenlyk noch overig een ruuwe schets of Ontwerp deezer Verhandeling, uit welker opgestelde verdeeling klaar genoeg blykt, hoe veel aan dien schat niet alleen by de Franschen, maar ook by ons verlooren is’.

is, dat hij niet het niet-meer-gebruikelijk-zijn der reien als argument noemt. En inderdaad was, zoo niet in de tooneelpractijk,

dan toch bij de dramatische dichters de rei in de classicistische tragedie nog min of meer levend, zoolang Vondel's treurspel zijn invloed bleef oefenen. Daarop wijst ook de Vlaamsch-Doopsgezinde collegiant en dokter, Pieter Langendult in het voorbericht van zijn trilogie (overigens bedoeld als leesdrama) *Christus lydende, en verheerlykt* (1681):

> De reyen, welke *enige* (eurs. van mij, K.) hedensdaags afschaffen, doch met redenen my heel niet voldoende, hebbe ik op zang en muzykmate gebracht, op datze dus gezongen werdende, 'tzy met stemmen of instrumenten daaronder gecomponeert, een aangenaam vermaak geven; gelyk hetzelve van ouds de Heer Hooft, Vondel en andere gepractiseerd hebben, en de Italianen en Franssen nu, in exces pecceereude, het heele spel door plegen; daar, myns oordeels, de verandering van deftig uytspreken en aardig zingen een byzonder cieraat geeft.

Ondanks Langendult's beroep op Hooft en Vondel ziet men hier duidelijk, hoezeer het begrip der klassieke rei, aan de verbetering en verdieping waarvan de laatste zijn heele leven heeft gewerkt, thans is verwaterd, zoozeer zelfs, dat de zang en muziek der koren in verband wordt gebracht met die van de toen steeds meer in zwang komende opera.

In de meeste der hierboven besproken geschriften vindt men zoo een vrij duidelijk beeld van de gewijzigde meeningen omtrent het koor in het treurspel. De eischen der practijk en de nieuwe, geïmporteerde idealen lieten deze niet meer toe.

Het is overdreven te spreken van ‘een beweging tot afschaffing der tragische koren’, zooals Van Hamel doet[1]. Diens heele beschouwing van het geval is berekend op contrastrijke effecten. Zooals wij hebben gezien, was er in Frankrijk geen sprake van een afschaffing, omdat de koren vanzelf reeds waren verdwenen of verworden tot amusementsmuziek tijdens het verval van het tooneel vóór Richelieu. Zelfs betreurden Hedelin en Boileau hun verdwijnen, terwijl de meest lyrische en meest religieuze der Fransche tooneeldichters ze weer in een tweetal stukken gebruikte. Men zou derhalve eerder mogen spreken van een beweging, of althans een zwakke poging tot herstel der koren.

In Holland was de situatie eenigszins anders. Hier was, dank zij Hooft, maar vooral Vondel, de zestiende-eeuwsche Fransche traditie van tragediesmet-reien voortgezet en door den laatste tot een Europeesch hoogtepunt opgevoerd, dat tevens een eindpunt zou zijn[2]. Want wat zijn Duitsche epigonen op dit gebied gepresteerd hebben, blijft doorgaans ver beneden het peil van zijn poezie. Toen in Holland de hooge dichterlijke bezieling begon te ontbreken, werd de opvoeringspractijk van overwegende beteekenis. Het ging er niet meer om, of de dichter zijn droom en zijn ideeën tot een kunstwerk wist te realiseeren, maar de vraag was, hoe men zoo goed mogelijk een stuk kon maken, dat aan zekere uiterlijke regels voldeed en vooral: dat zonder veel

1) *Zeventiende-eeuwsche opvattingen en theorieën over litteratuur in Nederland*, 's-Grav., 1918, 163. Het *Naauwk. Onderzoek* blijkt hij in het geheel niet te kennen; evenmin Oudaen's critiek op Pels.

2) Nog in het midden der 17de eeuw verschenen bij ons van deze vroege Fransche treurspelen vertalingen, b.v. Garnier's *Tragedie ofte treurspel van Edipus en Antigone, uyt het Fransch overgheset ende gherijmt door W. de Baudous, Amsterdam, J. Marcusz., 1648* (er staat abusievelijk *1548*).

moeilijkheden opgevoerd kon worden en het publiek zou behagen. Het tooneelstuk moest geschreven worden met het oog op de uitvoering en niet werd de uitvoering geregeld naar de geest van het kunstwerk.

Zooals hierboven bleek, had reeds Vondel bij de opvoering van zijn tragedies moeilijkheden gehad. Toch richtte zich niet tegen hem in de eerste plaats de tegenstand van hen, die het Fransche classicisme hier begonnen aan te prijzen. Vondel was tenslotte ook een classicistisch dichter en streefde er naar zich te houden aan strenge regels en voorbeelden. De kunstgenootschappers beschouwden hem als een eerbiedwaardig voorganger, al hadden zij critiek op het voor die tijd en huns inziens onvolmaakte in zijn werk[1]. Zelfs had hij hun eerste stukken aanbevolen. Bovendien was na 1650 de glansperiode der voelvuldige opvoeringen van zijn werk voorbij[2] en dus ook om die reden konden de mannen van *Nil* dit werk moeilijk een hindernis achten voor hun pogingen tot hervorming van het tooneel.

Van Hamel's gechargeerde voorstelling: 'Als Meyer en Pels de koppen bij elkaar staken, zal er menig hard woord tegen de reien gevallen zijn', is dan ook in haar algemeenheid onjuist en misplaatst. Dit wordt nog duidelijker, als men bedenkt, dat de strijd van het Kunstgenootschap zich richtte tegen de z.g. romantische treurspelen. Behalve allerlei kunsten vliegwerk (in 1665 was de Amsterdamsche schouwburg door verbouwing hiervoor geschikt gemaakt) moesten daarin ook opera-achtige gedeelten met muziek, zang en dans, die men ook wel 'reien' noemde, een attractie voor het publiek vormen. Zoo dreigde zich in Amsterdam te herhalen, wat een halve eeuw daarvoor in Frankrijk was gebeurd: een verwildering van het drama. Dat wilde men door strenge regels voorkomen. Was echter in Frankrijk door een groot dichter een oplossing gevonden, hier ontbrak na Vondel zoo'n figuur. Deze had in zijn tijd het van de Franschen geleerde tot een nieuwe en levende kunst weten te brengen. Thans was men te Amsterdam daartoe niet meer in staat.

Zooals herhaaldelijk uit de beide genoemde werkjes van Pels blijkt, was niet Vondel, maar Jan Vos zijn 'bête noire'. Kon Pels het werk van den eerste beschouwen als een minder volmaakt stadium van de classicistische dramakunst, in dat van den laatste moest hij wel een ergelijke verbastering zien. Daarom verdiende de eerste verbetering, maar de laatste bestrijding. En het was de rei, die in de eerste plaats diende te verdwijnen, omdat in romantische stukken haar vlag zaken moest dekken, die niet alleen niets met een koor te maken hadden, maar ook in een 'volgens de regels' geschreven spel niet thuis hoorden.

Ook in de 18de eeuw is er ten onzent nog een aantal stukken met reien geschreven[3]. Maar deze beteekenden geen vernieuwing en zijn van weinig kunstwaarde. Bovendien zijn het ook meestal leesdrama's. En de theoretici, die deze eeuw zoo overvloedig heeft opgeleverd, deden op voorgang van de Fransche weinig anders dan in hun eindelooze beschouwingen over de klassieke en classicistische tragedie alle punten en détails der Italiaansche, Fransche en neo-latijnsche poëtieken telkens weer

1) *Gebruik en Misbruik des Tooneels*, 56 seq., en *Q. Horatius Flaccus* ...., 36, waar Vondel eigenlijk een te slaafsche navolging van de Ouden wordt verweten, in tegenstelling tot Corneille c.s., die

> .... op 't Latynsche spoor zich op hunne eigen' wieken
> Vertrouwende, en de wyz' van Romen, en van Grieken
> Met wil verliezende uit het oog, tot hooger vlucht
> Zich zelf begaaven in de ruime, en open' lucht.

2) Te Winkel, *De Opvoerbaarheid* .... etc.
3) Worp. *o.c.*, Dl. II, passim.

opwarmen en tot in minuscule bijzonderheden schakeeren, verfijnen en bediscussieeren. Dat

zij daarbij in het algemeen afwijzend tegenover de rei stonden, zal niet verwonderen[1].

De laatste en geniaalste Nederlandsche theoreticus van het oude litteraire regiem, die ondanks zijn veelszins nieuwe geestesgesteldheid toch in verschillende opzichten nog zoo vast zat aan het taal- en vormenmateriaal van Renaissance en Barok, Willem Bilderdijk, bepleitte in zijn enthousiaste jeugdbewondering voor Sophocles nog een oogenblik de wederinvoering der reien[2]. Maar toen hij meer studie had gemaakt van het ontstaan van de Grieksche tragedie, kwam hij daarvan terug en werden Corneille, Racine en Voltaire op dit gebied zijn voorbeelden en leidslieden. Toch bleef hij de Grieken hooger stellen. En met een oprechte bezieling, waaraan wij enkele der mooiste bladzijden van zijn essayistisch proza danken, gaf hij ons het beeld van een ideaal-treurspel (in deze bedeeling echter z.i. niet te verwezenlijken), hymnisch van karakter en meer een godsdienstige plechtigheid dan een schouwspel ter verlustiging. In zoo'n tragedie zouden de reien weer vanzelf een belangrijke plaats innemen, meende hij[3].

Maar zijn eigen dichterlijke werkzaamheden in dit opzicht, ook wat betreft de poging tot herstel van de rei (in de *Kormak* en de *Willem van Holland*, beiden van 1808) gaven niet veel beter resultaat te zien dan wat anderen in de 18de eeuw op dit gebied hadden tot stand gebracht. De rei leek voorgoed dood en zelfs **Schiller** was niet in staat haar weer tot leven te brengen. In zijn experiment, de *Braut von Messina* (1803), staan twee koren als twee elkaar vijandige groepen, volgelingen der hoofdpersonen, tegenover elkaar! Dat was niet alleen een caricatuur van de Grieksche rei, maar ook een dramaturgische mislukking. Het eenige succes bleek te zijn, dat de Duitsche theoretici van het drama hiermee een kluif toegeworpen kregen, waarop ze niet nalieten zich terstond te werpen om hun philologisch-critische lusten bot te vieren. En daarmee zetten ze slechts de eeuwenlange rij voort van Italianen, Franschen, Nederlanders en eigen landslieden (Lessing), die weliswaar de kennis van het klassieke treurspel levend hielden en verdiepten, maar tegelijk de zoo opgevatte toepassing van de rei in de eigen tijd steeds meer als onmogelijk deden zien.

In de kunst is echter geen enkele vorm ooit heelemaal ongeschikt om, zij het gemodificeerd en gevarieerd, opnieuw door een kunstenaar tot leven te worden gebracht. Daarom moet men een dergelijke slotsom dan ook wel met een zekere reserve aanvaarden. Want juist in de laatste decenniën is er, ook in de dramatische kunst, een tendens op te merken, die zoowel van het realisme als van de overgeleverde reglementeering afvoert en door een eigentijdsche toepassing van oude stijlmiddelen al experimenteerend nieuwe perspectieven ontsluit. Maar dit is, helaas, geen zaak van de Nederlandsche dramatische literatuur. Want hierin is niet alleen de rei, maar ook de genius der dramatische poëzie al vele jaren dood.

A'dam, October 1944.

1) Zie b.v. Feith, *Iets over het Treurspel* (1793) in *Bijdragen tot Berord. der Sch. Kunst. en Wetensch.*, uitgeg. door Feith en Kantelaar, I, 1835, 39.
2) *Vooralspraak* bij zijn vertaling van Sophocles' *Edipus* (1779) en *Brief van een Navolger van Sophocles Edipus aan een criticus*, 1780, 14.
3) Cf. o.m. *Over het Treurspel der Ouden in de uitroering*, 1809 (in *Taal- en Dichtk. Versch.*, I, 1820, 194) en vooral zijn verhandeling *Het Treurspel*, 1808 (in *Treurspelen* II, 1808, 106-240).

G. KAMPHUIS.

De nieuwe ambtenaar.

De schrijver van: *Een nieuwe ambtenaar een nieuwe stijl* (zie Taal en Leven VII 67) rekent het ook tot de burgerlijke beleefdheid, dat men iemands naam goed spelt: ‘Als hij A. Jansen heet, grieft het hem brieven te ontvangen, geadresseerd aan een zekeren E. Janzen’ (blz. 24). Ik kan dat meevoelen. Als ik brieven thuis krijg die gericht zijn aan: Rooien, van Rooyen, de Rooi of iets dergelijks - je snapt niet in hoeveel variaties een naam kan verknoeid worden - en als de mij onbekende briefschrijver, die bijv. met een taalkundige moeilijkheid zit, bovendien nog vergeet een postzegel voor antwoord in te sluiten, dan onderstel ik maar dat alles op een vergissing berust, en beschouw de zaak daarmee dus als afgehandeld. Intussen blijkt nergens uit, of de schrijver van het aangehaald werkje van oordeel is, dat men die beleefdheid ook jegens doden dient in acht te nemen; al is ook mij niet onbekend dat doden in het algemeen geen brieven meer ontvangen, en zich zeker niet meer gegriefd zullen voelen over verhaspelingen van wijlen hun naam. Waar dat heen moet? Luister. Blz. 44 deelt de auteur ons het volgende mee, met de aanhalingstekens erbij:

‘De ambtelijke stukken’, zegt professor van Dam, ‘uit de oude archieven in Zuid- en Noord-Nederland geven bewijzen van de schilderachtigheid van het Middelnederlandsch.’ - Die aanhalingstekens wekken de gedachte dat de auteur iets aanhaalt. Ik heb zelfs ergens gelezen, maar ik herinner me niet meer waar, dat die tekens daarom dan ook aanhalingstekens heten. Overigens laat hij ‘professor van Dam’ de aangehaalde woorden echt zeggen, waaruit de lezer kan opmaken dat die professor het echt gezegd heeft. Nu kennen wij wel twee professoren Van Dam - om de naam à la De Vries en Te Winkel te schrijven - een germanist en een hispanoloog; maar het is toch altijd prettig als mensen op een zekere leeftijd nog enigszins op hun geheugen kunnen vertrouwen, prettig voor die personen zelf. Immers prof. J. Verdam schreef in zijn werk: Uit de Geschiedenis der Nederlandsche Taal (4de druk, blz. 62): ‘Zoo heeft men dan uit de archieven van alle gewesten van ons land, zoowel uit Zuid- als uit Noord-Nederland, een ontzaglijk aantal van ambtelijke stukken van allerlei aard en inhoud te voorschijn gebracht en uitgegeven, en nog steeds gaat men daarmede voort. En telkens weder komen er nieuwe bewijzen van den rijkdom en de schilderachtigheid onzer middelnederlandsche taal’. In de derde druk staat het ook zo, maar op blz. 61 v. Nu verschilt dit letterlijke citaat uit professor VERDAM wel ietwat van hetgeen de auteur een zekere ‘professor VAN DAM’ in de mond legde, maar desalniettemin lijkt het me niet onmogelijk, dat de auteur van: Een nieuwe ambtenaar een nieuw geluid, ik bedoel: een nieuwe stijl, ‘niet eens de moeite’ nam om Verdam z'n naam ‘goed te spellen’ (24), als ik het met zijn eigen woorden zou mogen uitdrukken.

Aansluitend bij de aanhaling van ‘professor van Dam’ volgt er een uit ‘te Winkel’, wederom met aanhalingstekens: ‘Daarnaast een rechtstaal’, schrijft te Winkel, ‘die door de epische kleur, rythmischen gang en het gebruik van allerlei eigenaardige uitdrukkingen en formules in dichterlijkheid de werkelijke poëzie op zijde streeft.’ Ik weet niet of een van de twee Te Winkel's die mij bekend zijn, dit ooit heeft geschreven; wel weet ik dat Verdam, mijn hooggeschatte leidse hoogleraar, een vreselijke

hekel had aan letterdieverij. Daarom kan ik zo maar niet aannemen, dat Verdam blz. 64 (63) van het genoemde werk zonder zijn bron te vermelden zou geschreven hebben: ‘En in denzelfden tijd vinden wij eene rechtstaal gebruikt, die door epische kleur, rhythmischen gang en het gebruik van allerlei eigenaardige uitdrukkingen en formules in dichterlijkheid de werkelijke poëzie op zijde streeft’. Gelijk men ziet verschilt dit nauwkeurige citaat uit Verdam slechts in een paar kleinigheden van wat de auteur ‘te Winkel’ d.i. Te Winkel laat schrijven. Ook zal iedereen mij kunnen toegeven, dat zelfs nieuwe ambtenaren in hun nieuwe stijl nooit akkuraat genoeg kunnen zijn, wanneer ze andermans woorden tussen aanhalingstekens aanhalen.

Dat VERDAM ondanks zijn dubbele naamsverandering niet vreemd is aan wat de auteur blz. 44-46 over ‘onze ambtelijke taal’ enz. schrijft, daarvan kan elke belangstellende lezer zich overtuigen, door Verdam blz. 62 vv. na te lezen. Wel liet Verdam de val van Antwerpen in 1585 plaats vinden (blz. 73), en niet in 1584, zoals de auteur dat doet (blz. 45); en moet men diens ‘friesismen’ fnuiken en tjalk (ald.) bij Verdam op blz. 48 (46) zoeken. Hetgeen de auteur op eigen krachten bijvoegde of veranderde, is precies geen verbetering van wat Verdam had uiteengezet.

Terwijl bij de citaten uit ‘professor van Dam’ en uit ‘te Winkel’, de werken waaruit die citaten werden overgenomen onvermeld bleven - ik heb die werken ook onvermeld moeten laten - komt Van Ginneken [† 1945], die trouwens nog in leven is nu ik dit schrijf [1944], er beter af: ‘Dat de zonden der juristen al oud zijn, stelt o.a. Prof. Jac. van Ginneken vast’. Waar stelt hij dat vast? In ‘zijn Handboek’. Wel moet een lezer wiens vertrouwen in de accuratesse van de nieuwe ambtenaar, na de opgedane ervaringen nog niet rotsvast geworden is, zelf maar uitvissen of het citaat blz. 78 genomen is uit de eerste of uit de tweede uitgave van het Handboek der Nederlandsche Taal. Het zou me niet eens verwonderen als de auteur geen van beide uitgaven ooit gezien heeft; of liever, het zou me zeer verwonderen als dat wel het geval is geweest. Een mens kan ook tweedehands citeren. Ik vergeleek de aanhaling met blz. 219 van de eerste druk, en kwam tot de verrassende ontdekking, dat afgezien van de interpunktie en een enkele buigingsvorm, de woorden van Van Ginneken goed waren weergegeven. Waarom de auteur evenwel het laatste woord van de aanhaling: ‘basterdvormen’ in ‘bastaardwoorden’ veranderde, moet ik in het midden laten. Of zou dat zo in de tweede druk gestaan hebben?

De auteur - hij heet C. Lans - heeft het meer op ambtenaren dan op rechtskundigen begrepen, gelijk ik opmaak uit de volgende woorden, die aansluiten bij een ergerlijk staaltje van juridisch Nederlands: ‘De ambtenaren zijn zich gelukkig van dit muffe kringetjesgedoe aan het losmaken. Er vindt nog een wisselwerking plaats tusschen den ambtenarenstijl en de voertaal [sic!]. Dit kan zuiverend op den bureaustijl werken en den ambtenaren ten goede komen. De rechtstaal daarentegen behoeft zich in het geheel niets aan te trekken van het publiek. Het volk wordt immers geacht de wet te kennen! Ze zal dus kalmpjes te gronde gaan aan inteelt en stikken bij gebrek aan zuurstof in haar bloedeloos lijf’ (79). De auteur is uit op beeldspraak. Overigens was het de ambtenaar al blz. 46 ‘duidelijk geworden ... dat het plicht is een natuurlijke, zuivere taal te schrijven’: ‘Eenvoudiger, maar in wezen hetzelfde, vertonen reeds

kleine zinnen als deze: (14);' 'Het is nu juist niet noodig den nek er over te breken, om in den stijl stottervormen te onderscheiden, vooral in dien van den ambtenaar' (67): enz. Zo iets, en heel wat meer van dat soort, wordt niet goed gepraat door reeds vóór de Inleiding op de mogelijkheid te wijzen, 'dat U (en andere ambtenaren) naarstig in deze bladzijden gingen zoeken of ikzelf geen fouten heb gemaakt. Welnu, U kunt U de moeite sparen: ik hèb ze gemaakt, want niets is zonder fouten'. Wie heeft dat ook weer uitgevonden: das Prävenire spielen? Maar het zou onbillijk zijn de auteur om z'n gebrekkige taalbeheersing al tè lastig te vallen. Het is immers te prijzen, dat hij ondanks alles de strijd aandurfde tegen het ambtelijke taalbederf.

De spelling heeft de auteur 'in dit werkje niet dan terloops ter sprake gebracht'. Toch meent hij te mogen 'zeggen, dat ieder er in Nederland van doordrongen is, dat de chaos op spellingsgebied verdwijnen moet. Deze kwelt een ambtenaar, die op school een andere spelling geleerd heeft dan hij als ambtenaar mag gebruiken, in bijzondere mate. *Hoe* deze spelling zal zijn, is voor hem van minder belang dan dat de eenheid wordt hersteld' (blz. 80). Hierover zou heel wat te zeggen zijn, vooral in verband met wat de auteur blz. 5 over de spelling ten beste gaf. Men zou daar zelfs uit willen opmaken, dat de auteur vóór spellingvereenvoudiging is, ofschoon ik allerminst zou durven beweren dat het ook werkelijk zo is. De auteur formuleert zijn gedachten immers zó, dat hij de nodige slagen om de arm houdt, en blz. 5 derhalve uitstekend kan dienen ter veraanschouwelijking van blz. 38, waar we o.m. lezen: 'Aan ambtenaren krijgt men nooit houvast'. Maar al noemt de auteur 'de goede oude spelling ... behoorlijk doordacht. De beginselen, die te Winkel er voor schreef, getuigen daarvan' (blz. 5), daaruit volgt allerminst dat de auteur de Grondbeginselen van Te Winkel ooit onder de ogen heeft gehad; en nog veel minder, dat hij als leek, als dilettant gerechtigd is daar enig oordeel over uit te spreken. Ongetwijfeld was Te Winkel op spellinggebied - niet spellingsgebied - beter thuis dan hele karavanen ambtenaren op een rij, maar de voorschriften waartoe hij in zijn Grondbeginselen kwam, grenzen toch voor een deel aan waanzin. Dr. H. Moller is indertijd vanwege die waanzin voorstander van de spelling-Kollewijn geworden.

Waarom, zou men willen vragen, waarom houdt de auteur zich dan zelf niet stipt in alles aan de leer en de voorschriften van De Vries en Te Winkel, en schrijft hij 'de Vries en te Winkel', 'van Dam' enz.? Of zijn die hoofdletters misschien niet behoorlijk doordacht? Van andere fouten tegen het spellingsysteem dat de auteur 'met een gerust geweten' volgt (5), neem ik gaarne aan dat het drukfouten zijn, al kunnen ze ook te wijten zijn aan onkunde. Maar het telkens terugkerende meervoud 'bureaux' met -x (blz. 4 enz.), is zeker geen drukfout, en overigens geen onbekende. Toch hadden De Vries en Te Winkel reeds de d w a a s h e i d van dat 'nederlandse' meervoud door. Of is het soms geen dwaasheid het franse 'bureaux', dat ondanks de -x als 'buro' gesproken wordt, het nederlandse 'buro's' te laten weergeven. Ik weet wel, dat die paskwil in de Nederlanden zeer gewild is, maar die gewildheid is niet voldoende om een orthografische dwaasheid in taalkundige wijsheid te veranderen. De Woordenlijst voor de Spelling der Nederlandsche Taal schrijft 'bureau's' voor.

De auteur trekt aardig van leer tegen barbarismen: 'Door het klak-

keloos overnemen van woorden en uitdrukkingen uit ander talen wordt de normale ontwikkeling van onze eigen taal geschaad ... Woorden als: daadzaak, toonstuk en doorkruisen en andere germanismen zijn een groot gevaar voor het zelfstandig voortbestaan van onze taal. Grooter gevaar dan woorden uit niet-zoo-na verwante talen' (47). Prachtig! al ontgaat mij het germanistische van 'doorkruisen'. Later stelt hij 'den Berichtendienst van den Rijksradio-Omroep' in zijn hemmetje te pronk. Deze toch bestrooit Nederland niet enkel met daverende germanismen, maar ook met stijlbloemen met een luchtje aan, gelijk de auteur blz. 74 laat naruiken. Met dat al is de germanistische datief meervoud bij hemzelf troetelkind aan huis, wat niettemin allervreemdst is voor een ambtenaar, die het 'een uitgemaakte zaak' noemt 'dat zij, die moesten voorgaan in de goede richting ... hopeloos achter de feiten aankomen!' (5). Dit is niet hetzelfde als achter de grammatische voorschriften aankomen: 'Maar sommigen passagiers - meest oude heeren, die naar rust verlangden - stond dat eeuwig veranderen niets aan' (3). Waarom moet de appositie 'oude heeren' de -n missen, die 'den' passagiers zo'n buitenlands cachet geeft?

In de Inleiding, waar de auteur goed-bedoelde 'geleerde' vaagheden over de uitvinding van het schrift debiteert, lezen we ook: 'De eerbied voor drukinkt, die men tegenwoordig nog bij talrijke eenvoudigen van harte tegenkomt, is een teekenend overblijfsel van het heilig ontzag, dat de schrijfkunst in oude tijden den leek inboezemde' (1). Het was voor mij waarlijk een openbaring, dat de ambtenaarswereld uit louter eenvoudigen van harte bestaat; maar 'eerbied' heet mannelijk en 'prullemand' vrouwelijk: 'Deze hoeft niet den prullemand in' (19), gelijk de schrijver trouwens blz. 8 en 16 zelf te kennen gaf door iets 'in de prullemand' te laten verdwijnen.

Ten huize van: De heer Foutissimus wordt de vraag gesteld: 'En wat hiervan te denken: het te dezen beoogde doel?' (30). Ik denk er alleen dit van, dat de kursivering van de *-n* dit 'te deze*n*' fout moest verklaren, terwijl het toch grammatisch piekfijn in orde is, en 'ten deze' niet door de grammatische beugel kan. Het gebruik van dit laatste in regeringstukken moge het tegendeel suggereren, maar zelfs die stukken kunnen van 'taalkundige' onkunde getuigen. De auteur deed dat ook door een dubbele vraag op blz. 63, waar hij een 'ambtenarenstokpaard' besteeg, en zich van die hoogte tot z'n lezers richtte, met de puntjes erbij: '*Wat betreft* de uitlegging van dit wetsartikel doe ik opmerken ... Waartoe die omkering van onderwerp en gezegde? Men schrijft toch ook niet: *Wat heeft* Uw vriend mij verteld, geloof u niet ...?' Intussen zal zelfs een leerling van de eksamenklas lagere school mij toegeven, dat de auteur bij de kursivering van '*Wat betreft*' en van 'Wat heeft' buiten de grammatische waard heeft gerekend. In het eerste geval toch veranderde het onderwerp 'wat' helemaal niet van plaats; evenmin als het voorwerp 'wat' dat deed in het tweede geval. De auteur laat onderwerp en voorwerp elkaar wel eens meer in de wielen zitten: 'De monsterachtige zinnen en de geestdoodende casuïstiek zijn echter niet de eenige feilen, die de Rechtstaal aankleeft' (77). Wat kleeft er nu aan? Ook keert de auteur wel eens zelf om, waar ik helemaal niet zou omkeren; ik zal het vet laten drukken: 'Maar er is geen enkele instantie ooit op de gedachte gekomen zich te bemoeien met wat men de officiëele taal noemt.

Is er zelfs nooit een voorschrift gemaakt, dat de ambtenarenstijl ruim een eeuw achterblijven moest' (5). Was die stijl vóór een eeuw dan wèl bij??

Grammatika is niet de sterkste kant van de auteur, en taalkunde nog veel minder. Toen hij blz. 63 'Over wien, waarover' ter sprake bracht, zag hij het verschil van vragende en betrekkelijke voornaamwoorden over het hoofd; en hij stoorde zich uiteraard niet aan de beschaafde taalwerkelijkheid. Al signaleert de auteur allerlei onjuistheden van taalkundige aard, en al tracht hij die door gechargeerde geestigheid en geforceerde beeldspraak interessant te maken; gelijk passim blijkt, ging het toch ver boven zijn krachten om taalk u n d i g e leiding te geven. Een paar onschuldige voorbeeldjes. Blz. 67 spreekt hij van 'stafrijm', maar hij toont toch, niet meer precies te weten wat stafrijm is. En al promoveert hij 'synesis' blz. 57 tot 'een verwijzing, die nergens op slaat', dat nergens lijkt toch nergens naar. Wat hij op blz. 68 zegt, moet ik nauwkeurig overnemen:

'De ambtenaar ziet er al niets vreemds meer in, te zetten:
Ik sluit h i e r bij de noodige formulieren in.

	insluiten
Driedubbel	bijsluiten
	hierbij sluiten'.

Ik vind het minder vreemd dat een ambtenaar dat zo zet, dan dat een ambtenaar dat zo 'uitlegt'. En ik zal de lezer niet affronteren door dit nog nader uit te leggen.

Wellicht zal menigeen er zich over verbazen, dat een ambtenaar die zweert bij de oude leer, blz. 7 'hem' kon schrijven, en blz. 12 en 79 'haar'. Wie De Vries en Te Winkel in het gevlij wil blijven, moet zulke pronominale sprongen niet maken (ik spatieer): 'Met een kanon op een musch schieten en h e m raken, valt niet mee' (7); 'In plaats daarvan koos hij voor die gedachte een vorm, die alles samenvatte in één monsterachtigen zin, gelukkig eenig in h a a r soort' (12); 'De Staat zal daarbij voor de volle 100 % h a a r verhelderende taak moeten vervullen' (79). - Blz. 43 gaat 'niet voor 100 %' op, dat de taal heel het volk is; blz. 52 probeert een ambtenaar 'voor de volle honderd procent in elke mogelijkheid te voorzien'. Dat 100 % is modern. Er zijn trouwens bij de auteur meer moderne klichees aan te wijzen, wat ik echter niet zal doen.

Iets nieuws voor mij was het gebruik van 'bijaldien' als bijwoord: 'Desalniettemin zou men, h.i. mochten bijaldien nadere voorschriften nuttig blijken, niet stante pede hiertoe dienen over te gaan' (28): De auteur stelt zich tevreden met 'bijaldien' bij de 'deftige oude lijken' te sorteren (42; vgl. 37 al. 4), maar zo'n etiket geeft toch geen inzicht in taalkundig opzicht. - 'Laat staan' is blijkbaar nog geen lijk, laat staan een deftig oud lijk: 'Want de taal, die op de bureaux geschreven wordt, is misschien knap en juist, maar geen Nederlandsch - laat staan Nederlandsch bij uitnemendheid!' (4). Deze zin is grammatisch in orde, omdat er aan 'laat staan' een ontkenning voorafgaat. 'Maar eer iemands stijl zoover is ontwikkeld, dat hij zijn producten de wereld in kan sturen, komt er toch wat meer aan te pas, laat staan wanneer hij moet schrijven in naam van den Staat zelf!' (36). Zelfs de hoofdletter van 'Staat' kan hier de situatie niet redden - al geef ik toe dat hoofdletters het Rijk, de Regeering, een Departement (82) heel wat in voornaamheid doen

stijgen. - Ook zou ik ‘geenszins’ niet graag zo maar door ‘in geen geval’ vervangen: ‘Is herhaling dus een ondeugd? In geen geval; velerlei taalschoonheid berust er op’ (65).

De auteur moge ‘bij voorbeeld deze stotterij’ terecht afkeuren: ‘... deel ik U mede, *dat de in de door mij dezer dagen* verleende machtiging ...’, hij slaagde er nochtans niet in het waarom van dat gestotter bloot te leggen: ‘Daar staan maar even *acht* kleine woorden van twee tot vijf letters achter elkaar. Daarvan beginnen liefst *zes* met denzelfden medeklinker’ (65; vgl. 66 al. 6). Het zit hem heus niet in kleine woordjes die uit ‘letters’ bestaan, en al evenmin in het stafrijm: de deur van de stal is dezer dagen door Dirk vernield (acht: zeven). - De variatie ‘als: dan’ zou De Vries misschien niet erg naar de zin zijn geweest: ‘alle verbeteringen, door haar voorgesteld, konden niet anders als lapmiddelen zijn’ (79): ‘een andere spelling ... dan hij als ambtenaar mag gebruiken’ (80). - Blz. 51 slaat de omzichtige ambtenaar ‘als een schichtig paard op de vlucht ... voor het woordje ‘verantwoordelijkheid’’. Dat verklein-woordje is snoezig; en ‘ter onderzoek’ (50) om van te smullen voor taal-‘kundigen’ die elk ‘ter’ uit ‘te der’ laten ontstaan. Hoe de auteur zelf over het geval denkt, kan ik niet zeggen, daar hij er niets van zegt. En zo zijn er nog heel wat dingen meer, waar de auteur over spreekt, en dingen waar hij over zwijgt, waaruit blijkt dat geen deskundige aan het woord was. Met slappe afkookseltjes van Charivariana is echter niemand geholpen, niet eens een nieuwe ambtenaar.

Maar de betekenis van de nederlandse ambtenaar wordt toch danig overschat, als de auteur op de laatste bladzij van zijn geschriftje meent: ‘In de handen van den ambtenaar ligt de verantwoordelijkheid voor de toekomst en het voortbestaan van onze nationale taal’ (82). De ambtenaar moge zijn eigen taal nog zo verknoeien, en dat liefst uit eerbied voor ‘de taal’, de spraakmakende gemeente heeft zich daar nooit aan gestoord, gelukkig; en zal zich daar ook in de toekomst wel niet aan storen, ook gelukkig.

Utrecht 1 Maart 1944.

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

Over blij en vrolijk. (Brabbelingh 96).

Wat is het verschil tussen *vrolijk* en *blij*?

In de eerste delen van het Woordenboek der Nederlandse Taal worden verschillende proeven van synoniemenbehandeling gegeven. Ze zijn, meen ik, grotendeels van de hand van M. de Vries, en vele daarvan zou ik niet gaarne missen. Zij die aan het Woordenboek meewerken en over een volheid van materiaal uit verschillende oudere en hedendaagse bronnen beschikken, zullen meermalen de lust bij zich voelen opkomen nauwkeurig de waarde van zinverwante woorden tegen elkaar af te wegen. Maar dit nuttige werk is sinds lang gestaakt. Waarom? Ik weet het niet, maar ik vind het jammer. Ik ben mij de moeilijkheden van dergelijke studies wel bewust; De Vooys heeft in Nieuwe Taalgids II (1908) gewezen op de voet-

angels en klemmen, die op dit terrein liggen. En de redacteuren van het grote Woordenboek mogen met recht zeggen, verzuchten: Er zijn toch zeker ook grenzen voor onze arbeid, voor onze werkkracht, maar .... ik herhaal, dat ik synoniemenbehandeling door deskundigen, door fijnzinnige taalgeleerden een zeer nuttig werk vind.

Men vindt in het WNT geen behandeling van *blij, vrolijk, opgewekt, verheugd, opgeruimd*. Ik hoopte die te vinden, omdat ik onder *blij* een aanhaling vond uit Roemer Visscher's Brabbelingh, waarin *blij* naast en tegenover *vrolijk* wordt gebezigd, en met de verklaring die het WNT hier van *blij* geeft ben ik het helemaal niet eens.

WNT s.v. *blijde*: 1. vroolijk, opgewekt, *zelfs eenigszins uitgelaten*. - Soo veel ghenoegh meer is als veel;.... Soe veel vrolijck min is als bly; Soo veel scheelt beleeftheyt en courtosy. (Brabb. 96).

Om de verhouding tussen beleeftheyt en courtosy te verduidelijken laat Roemer twee vergelijkingen voorafgaan die overeenkomstige verhoudingen te zien geven als die waar het hem om te doen is: *beleeftheyt - courtosy*. Ik begin met deze laatste. Wij weten hoe R. over de Brabantse courtosy denkt: een teveel aan uiterlijke plichtplegingen, een tekort aan innerlijke waarachtigheid. Deze laatste kenmerkt juist de beleeftheyt. In onze kluchten uit het begin der zeventiende eeuw is de Brabantse inkomeling met zijn weidse zwier van woord en gebaar en kleding een geliefde figuur. Ik behoef alleen maar te herinneren aan Bredero's Spaanse Brabander. Daartegenover staat dan de nuchtere rondborstige Hollander, afkerig van aanstellerij en dikdoenerij. De ronde Roemer heeft zijn afkeer van Brabantse pracht en praal in levenswijs en omgangsvormen, in mode en manieren nooit onder stoelen en banken gestoken.

Zo is dan beleeftheyt het meerdere door haar echtheid en soberheid, courtosy het mindere door haar schijn en uitbundigheid. En om deze verhouding in duidelijk licht te stellen, plaatst hij in dezelfde relatie eerst *genoeg* tegenover *veel. Genoeg* tekent hier de innerlijke tevredenheid; die *veel* zegt, wenst allicht meer, kan meer begeren. Genoeg is de grens, de maat van het redelijke, het wenselijke; veel overschrijdt die, weniger wäre mehr.

Genoeg is meer dan veel is een spreekwoord. Men leest het herhaaldelijk in zeventiende-eeuwse taal. Harrebomée geeft enige varianten: genoeg is meer dan overvloet, genoeg is meer, ook: (het) genoegen, de genoegt ist al[1]).

Ik kom nu tot de regel: Soo veel vrolijck min is als bly, waarin het parallelisme met de voorafgaande versregel uit rijmdwang en/of zucht naar variatie is verbroken. Men kan ook zeggen: zoveel blij meer is als vrolijk. Het is nu wel duidelijk, dat *blij* hier niet kan betekenen: enigszins uitgelaten. Ook hier vormt niet een quantiteitsverschil het meerdere, maar een qualiteitsverschil, of nog iets duidelijker: in alle drie gevallen is het quantitatief mindere door zijn qualiteit, doordat het van groter zedelijke waarde is, het meerdere. Zo althans moet R. het bedoeld hebben. Blijheid is voor hem van hogere waarde dan vrolijkheid. Vrolijkheid is uiterlijk waarneembaar met het oor en het oog, blijheid ligt vooral in de stilte des harten, zij is een meer constante gemoedsgesteldheid dan vrolijkheid en van edeler gehalte. Wij kennen in tegenwoordig taalgebruik een ongeveer gelijke verhouding tussen blijheid en vrolijkheid, als R. hier tekent. Daarmee is niet gezegd, dat het gebruik van *blij* en *vrolijk* niet

ook door andere factoren kan worden beheerst, dat er zich in het tijdelijke en plaatselijke niet allerlei nuances en verschillen hebben vertoond, maar het is niet mijn doel daarop nader in te gaan.

R.'s betoog is aldus weer te geven: zoals de mens die tevreden is met wat het lot hem toedeelt hoger staat en gelukkiger is dan hij, die steeds jaagt naar meer - zoals de blijheid des gemoeds gaat boven de slechts uiterlijke en voorbijgaande vrolijkheid, zo gaat in de omgang der mensen de beleeftheyt boven de courtosy.

Het WNT geeft als eerste betekenis van *blij*: vroolijk, opgewekt, zelfs eenigszins uitgelaten. Met de eerste twee beginnen we in ons verband niets, en *eenigszins uitgelaten* komt volkomen in strijd met R.'s gedachtengang. Van al de vbb. die het WNT geeft onder dit hoofd is er trouwens geen enkel volkomen bewijskrachtig voor die betekenis. Voor het bijbelse; verblijdt u met de blijden, aldaar aangehaald, past ze niet; voor 'ze zijn niet al bly die danssen' evenmin. In dit spreekwoord staat dansen voor uiterlijke pret en vrolijkheid. Maar in het gemoed van de danser kan onvrede en droefheid heersen: schijn bedriegt.

Ik heb als substantief liever *blijheid* gebruikt dan *blijdschap*: blijheid is voor mijn taalgevoel hier passender, het drukt meer een blijvende gemoedsgesteldheid uit. Blijdschap tekent gewoonlijk een stemming met een aanwijsbare, directe oorzaak. Verder waag ik mij thans niet op het gebied van de synonimiek. Ik besluit met de opmerking, dat een nadere beschouwing van de woorden *blij* en *vrolijk* (opgewekt, opgeruimd, verheugd enz.) van blijheid, blijdschap, vrolijkheid, vreugde enz. stellig lonend zou zijn, vooral door het feit dat deze woorden in de bijbelse en religieuze sfeer herhaaldelijk voorkomen en dikwijls zeer nauw aan elkaar verwant blijken te zijn. Ik wijs onder andere op de in zeventiende-eeuwse taal veel voorkomende spreuk *weldoen en blij zijn*, naast:

> Ick heb niet beters oyt gelesen
> Als wel te doen en vrolyk wesen.
>
> Blyde te syn en wel te doen
> Dat prysde coninc Salomoen.

Maar dit zij genoeg; genoeg is meer dan veel.

A.A. VERDENIUS.

Naschrift. Volledigheidshalve geef ik nog de tweede regel van de behandelde 29e Quick van het sevenste Schock: Soo veel als dapper gaet voor eel, welke men m.i. het beste kan weergeven met: een kloeke (deugdzame) inborst is meer dan (uiterlijke) voornaamheid.

De Japansche steenhouwer.

Wanneer Multatuli aan het slot van het elfde hoofdstuk van zijn 'Max Havelaar' de parabel van de Japanse steenhouwer inlast, zoals hij deze indertijd in Natal aan Si Oepi Keteh vertelde, laat hij daaraan de mededeling voorafgaan: 'In het Tijdschrift van Nederlandsch-Indië had ik kort tevoren een verhaal gelezen van Jeronimus: de Japansche Steenhouwer ...'

Dit verhaal van Jeronimus is inderdaad te vinden in de vierde jaargang van dit tijdschrift[1], deel I, pag. 400 en vlgg. Bij de verschijning van dit nummer (1842) was Douwes Dekker controleur in Natal, waar hij in 1842 gekomen was en bleef tot zijn schorsing in 1843[2]. De mededeling van Multatuli blijkt dus geheel in overeenstemming met de feiten.

'Jeronimus' was het pseudoniem van Wolter Robert baron van Hoëvell (1812-1879), die elf jaar lang als Indisch predikant in Batavia verbleef[3]. In 1838 richtte hij daar het Tijdschrift voor Neêrlands-Indië op, zowel om de kennis omtrent Indië onder de Nederlanders te vermeerderen als om de ontwikkeling en bevrijding der inheemse bevolking te bevorderen. Door zijn strijd voor de Javaan als mens geraakte hij - evenals later Douwes Dekker - in moeilijkheden, zodat hij in 1849 wegens een berisping van regeringswege repatrieerde. Nog in datzelfde jaar werd hij echter Kamerlid, waardoor hij de gelegenheid kreeg op andere wijze zijn strijd voor een liberale koloniale politiek voort te zetten. Het vermoeden ligt voor de hand, dat dit voorbeeld Douwes Dekker voor ogen stond, toen hij na zijn terugkeer in Nederland een verkiezing tot Kamerlid min of meer als iets vanzelfsprekends beschouwde.

In het Tijdschrift voor Nêerlands-Indië schreef Van Hoëvell aanvankelijk alleen onder zijn eigen naam, en wel over letterkunde, geschiedenis en godsdienst. In de beide delen van jaargang 1842 en in deel III van jaargang 1844 komen echter een aantal bijdragen van hem voor die getekend zijn met het pseudoniem Jeronimus. In deze stukken sluit hij aan bij het predikanten-humorisme uit het vaderland, en met name bij dat van Hasebroek. Het gemoedelijke humoristische moraliseren vanuit de milde wijsheid van een gefingeerde bedaagdheid, dat diens 'Waarheid en Droomen' (1840) kenmerkt, vinden wij ook bij Van Hoëvell terug. Rechtstreekse invloed valt, behalve in de keuze van het pseudoniem - 'Jeronimus' is kennelijk geinspireerd op 'Jonathan' - in verschillende van zijn stukken op te merken. Zo begint het derde gedeelte van 'Veertien dagen' (Ts. v.N.-I. 1842, deel I, pag, 294) met een aanhaling van Jonathan (W. en Dr., 2e dr. 1840, pag. 29). In 'Graven' (Ts. v.N.-I. 1842, dl. II, pag. 181) leest Jeronimus de grafschriften, terwijl Jonathan zegt: 'Evenmin als ik op een kerkhof eenen grafsteen ongelezen kan laten, sla ik hier (- nl. bij de overlijdensberichten in de Haarlemsche Courant -) een enkel bericht over' (W. en Dr., pag. 15). In 'De Japansche Steenhouwer' wordt Jonathan met name genoemd;

1) Tijdschrift voor Neêrlands-Indië, uitgegeven te Batavia, onder redactie van Dr W.R. van Hoëvell, Dr S.A. Buddingh en Mr P. Meijer.
2) Vgl. J. de Gruyter; Het leven en de werken van Eduard Douwes Dekker (Amsterdam 1920), pag. 39.
3) Zie over hem: Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, deel I, kol. 1128, en de aldaar vermelde tijdschriftartikelen.

Jeronimus betwist hem daar de stelling dat een mens om de 7 jaren verandert; volgens hem gebeurt dit veel vaker (vgl. W. en Dr., pag. 163-164).

De wijze waarop Van Hoëvell zijn verhaal van de Japanse steenhouwer vertelt, mag dus beschouwd worden als door het voorbeeld van Jonathan bepaald. Hij begint met een lange inleiding over de menselijke zucht naar verandering. De stelling ‘varium et mutabile semper foemina’ is onjuist, want niet alleen de vrouw, maar ieder mens is veranderlijk. ‘Maar o, bedwing die zucht naar verandering, volg haar niet, 't is een bedriegelijk schaduwbeeld, wat zij U voorhoudt, dat U ontvlugt als gij het grijpen wilt!’ Na verschillende voorbeelden van veranderzucht en na de aanhaling van een Horatiaanse satyre op dit euvel, voert deze lange inleiding tenslotte tot het eigenlijke hoogtepunt: het verhaal. De feitelijke gang daarvan is nagenoeg dezelfde als in de parabel van Multatuli. Maar Jeronimus tracht een humoristisch effect te bereiken door dit sprookje te vertellen *alsof* hij een historisch geval beschrijft. Voortdurend beijvert hij zich om de mogelijkheid van historiciteit zo sterk mogelijk te doen uitkomen. Hij noemt Japanse plaatsnamen, schildert Japanse zeden en gebruiken, vergelijkt zelfs de wonderbare levensloop van de Japanse steenhouwer met die van Napoleon en Bernadotte, ten bewijze dat onverwachte verheffingen tot het keizer- en koningschap inderdaad plaats vinden. Hij vindt deze humoristische fictie blijkbaar zelfs zó belangrijk, dat hij daaraan de climax van zijn verhaal opoffert. Want zo uitvoerig als hij de metamorphosen van steenhouwer tot burgemeester, en landsheer, en sjogoun, en mikado beschrijft - zo beknopt wordt hij plotseling bij die tot zon en wolk en rots en wéér steenhouwer, waarbij de fictie uiteraard niet valt vol te houden. Daardoor wekt hij onbedoeld de indruk alsof dit slot de moeite van het uitvoerig vertellen eigenlijk niet meer waard was; bovendien verliest de pointe (de terugkeer van de steenhouwer tot zijn oorspronkelijke status) hierdoor alle kracht.

Multatuli daarentegen geeft het verhaal vrijwel zonder inleiding: onverwacht en daardoor verrassend. Hij breekt volkomen met de fictie van historiciteit en krijgt zodoende de gelegenheid ook het slot volledig tot zijn recht te doen komen. ‘Japans’ is zijn steenhouwer (behalve in de titel) in geen enkel opzicht meer; de enkele bijzonderheden doen eerder aan Indië denken, zodat de kleine Si Oepi Ketch zich alles gemakkelijk zou kunnen voorstellen. De bouw is zo strak mogelijk, zonder één enkele overbodige uitweiding. Opvallend is het telkens samenvallen van de alinea met de rhythmische zin. Dit alles is echter te bekend dan dat er nog eens op gewezen behoeft te worden.

Merkwaardig is nog de wijziging die Multatuli aanbrengt in het slot. Hij beëindigt zijn parabel met de woorden: ‘En hij was een steenhouwer. En hij hieuw steenen uit de rots, met zwaren arbeid, en hij arbeidde zeer zwaar voor weinig loons, *en hij was tevreden*’. De laatste vier woorden komen bij Jeronimus niet voor, en daarmede laat deze eigenlijk doorschemeren dat de kringloop opnieuw beginnen kan: zelfs het wonder verandert immers niets aan de menselijke natuur en de eeuwige ontevredenheid. Zulk een slot is geheel in overeenstemming met de strekking van het verhaal en daarom logischer dan dat van Multatuli. Maar deze blijkt optimistisch: hij laat de ervaringen van zijn steenhouwer een positief resultaat hebben, hij gelóóft in hem. Ligt aan deze verandering niet hetzelfde optimisme ten grondslag, waaruit zijn aanvankelijk vertrouwen in de reactie van Duymaer van Twist en de kiezers van Nederland voorkomt?

G.A. SYBENGA.

Boekbeoordelingen.

Verkenningen op het gebied van taal en taalonderwijs door fr. Victor van Nispen *Opvoedkundige Brochurenreeks*, (Tilburg - Drukkerij van het R.K. Jongensweeshuis - 1946. Prijs f 2,90).

Door zijn verkenningstocht op taalgebied wilde de schrijver leiding geven aan het taalonderwijs, voornamelijk bij het lager onderwijs. De eerste vier hoofdstukken zijn van oriënterende aard. Ze bevatten een beschouwing over het taalgebied, over dialektische en sociale verscheidenheid, wording van taaleenheid, verhouding van Algemeen Beschaafd en dialekt, beschouwingen die helder en duidelijk zijn, maar niet veel nieuws kunnen brengen. Op blz. 64 met *De taal en het onderwijs* komt de schrijver meer op paedagogisch terrein. Doel van het taalonderwijs - dat zal niemand ontkennen - is: de leerling vertrouwd te maken met het algemeen-beschaafde taalgebruik. Maar dan doet zich de vraag voor wat wij daaronder eigenlijk te verstaan hebben. Om tot helderheid te komen onderscheidt de schrijver drie taallagen: de gemeenzame omgangstaal de normale omgangstaal en de cultuurtaal.

De eigenschappen van de beide uiterste worden opgesomd op blz. 86 en 93. Terecht wordt aan de benaming 'cultuurtaal' de voorkeur gegeven boven 'schrijftaal', 'Niet het feit dat ze gewoonlijk geschreven wordt, is het meest karakteristieke er van, maar de grotere mate van denkarbeid die aan de uiting voorafgaat' (blz. 88). Tussen die beide staat *De normale omgangstaal*: 'ze mist de betrekkelijke eenzijdigheid van de twee uiterste taallagen. In dit opzicht mag men ze de meest *algemene* taal noemen' (blz. 95). Het doel van het Lager Onderwijs acht de schrijver: 'de meestal dialectisch gekleurde gemeenzame omgangstaal van het kind te ontwikkelen tot de normale omgangstaal van het sociale verkeer' (blz. 103 vlg.). Om het grote belang daarvan aan te tonen stelt hij in het licht dat 'de taal een noodzakelijk hulpmiddel is voor het denken' (blz. 129) Na al deze voorbereiding slaat hij *Een blik op het operatieterrein van het taalonderwijs*. Een onderscheid makende tussen 'taal' en 'spraak', stelt hij vast dat de 'spraak' bij het onderwijs moet dienen als contrôlemiddel en vooral als 'aanvoermiddel' om de 'taal', de inwendige taalschat van de leerlingen te verrijken. Zo moet de kindertaal steeds meer deelnemen aan de 'moedertaal', die als het ware 'voor ons denkt'. Met de 'dictatuur van het spellingonderwijs' (blz. 150) dient gebroken te worden. Hoofdzaak moet blijven: 'het individueel taalbezit uit te breiden uit en onder de invloed van de super-individuele Moedertaal' (blz. 152). Het slothoofdstuk begint dus: 'Het kind moet uit zijn isolement van de huis- en heemtaal worden verlost. Grenzen moeten doorbroken worden.' Als hulpmiddelen worden dan aangewezen: het leesboek, dat tegelijk taalboek dient te zijn, de declamatie en het toneelspel.

In dit boek geeft fr. Van Nispen blijkt van grondige studie, zowel op taalkundig als op paedagogisch gebied, van een weloverwogen, op toegewijde praktijk berustend oordeel. Zijn werk is met smaak en boeiend geschreven, en zal in de kringen van het Lager Onderwijs stellig de verdiende aandacht trekken. Maar ook voor het voortgezet onderwijs is kennismaking met 'verkenningsvluchten' aan te bevelen, omdat men op menige bladzijde leerzame en behartenswaardige opmerkingen aan zal treffen.

C.G.N. DE VOOYS.

Dr Rob. Antonissen: *Herman Gorter en Henriette Roland Holst*. Uitg. De Sikkel, Antwerpen en De Haan, Utrecht, 1946. Geb. f 17.50.

Deze studie, oorspronkelijk een Leuvense dissertatie van 1942, kwam gereed in 1943, maar bleef tijdens de bezetting onuitgegeven. Eind 1946 verscheen zij te Antwerpen en Utrecht als eerste boek, waarin we een synchronische behandeling aantreffen van de werken en de levens der beide in de titel genoemde dichters. Het doel van de schrijver is op deze wijze de overeenkomsten en verschillen tussen beiden, die in dezelfde tijd en veelal met dezelfde bedoelingen het geestelijk leven in ons land hebben beïnvloed, te bepalen.

Men zou de vraag kunnen stellen of door een dergelijke behandeling niet een te nauwe band om beiden wordt geslagen. Juist naar aanleiding van een studie als deze, maar eveneens op grond van andere werken, valt de opvatting te verdedigen, dat tegenover de zéér wezenlijke verschillen tussen Henr. Roland Holst en Herman Gorter hun tijd- en strijdgenootschap van geringe betekenis geacht moeten worden. Men kan het zelfs waarschijnlijk noemen, dat latere tijden min of meer als toevalligheden zullen beschouwen al hetgeen ons heden beider namen tezamen in de gedachten brengt. Want de historie voegt het liefst bijeen hetgeen zij wezenlijk gelijke trekken meent te moeten toekennen. Wat heeft Vondel en Rembrandt in hun tijd verbonden? Oneindig minder dan waarom wij ze heden gaarne tezamen noemen en het toevallig achten, dat ze elkaar nauwelijks hebben gekend.

Hoe het zij, de Heer A. weet ons te overtuigen, dat een opzet als de zijne gerechtvaardigd is. Hij bezit het aantrekkelijke van een oorspronkelijke aanpak, en beider werken in hun gelijktijdigheid aan ons te zien voorbijtrekken, verscherpt ongemeen het gezicht op de literatuur van die jaren. Maar zijn boek biedt veel meer. Het is menigmaal zeer verhelderend omtrent beide dichterlijke persoonlijkheden en komt soms tot belangwekkende conclusies.

Wij begrijpen, dat het als Zuidnederlandse uitgave de werken van H.G. en H.R.H. vrij uitvoerig parafraseert, waardoor het een dik en prijzig boek is geworden. A. citeert ook veel, hetgeen wellicht om dezelfde reden noodzakelijk is, want jaargangen van *De Nieuwe Gids* en *De Nieuwe Tijd* zullen in zijn buurt nog minder gemakkelijk ter hand genomen kunnen worden dan hier.

De schr. ontwikkelt geen nieuwe visie op H.G. en H.R.H. Ook hij beschouwt hun dichten en denken in hun innige samenhang. Voor hem houdt Gorter niet op dichter te zijn van het ogenblik af dat hij marxist wordt. Voor hem ook is de ontwikkelingsgang van H.R.H. er een, waarin zij naar het heden toe steeds meer aan diepte wint, zij het niet aan dichterlijke kracht. In al deze opvattingen is hij goed traditioneel. Eigen wegen echter gaat hij bij zijn onderzoek naar hun invloed op elkaar: literair, politiek en inzake de literaire kritiek. Invloed van H.R.H. op H.G. neemt hij aan voor zover het haar eerste sonnetten betreft, later ondergebracht in haar eerste bundel, en Gorters filosofische verzen sedert 1893. Tot 1909 constateert hij een sterke invloed van H.G. op H.R.H. op politiek terrein en in de literaire kritiek, hoezeer hij ook bij H.R.H. al vroeg eigen geluiden verneemt. Hoewel A.m.i. op veel te zwakke gronden (want wat weten we er eigenlijk van!) de jeugd van G. reconstrueert,

is voor hem deze dichter van jongsaf de revolutionnaire geest, die hij altijd gebleven is. Hij constateert dat G. zijn aanleg en aard getrouw was, zijn leven lang. Omtrent H.R.H.'s jeugd maakt hij voor haar deze opmerking niet. A. heeft in zijn boek de diss. van Van Praag niet kunnen verwerken. Anders zou hij gezien hebben, dat men van haar hetzelfde zou kunnen zeggen.

Hun overgang naar het socialisme ziet A. aesthetisch-ethisch gemotiveerd en wel zo, dat voor H.G. het accent op het aesthetische, voor H.R.H. op het ethische ligt. In het algemeen heeft A. veel oog voor haar als ethische persoonlijkheid. Zeer juist schrijft hij aan hun spinozisme toe, dat beiden een sterk besef bezitten van de eenheid van het heelal. Eveneens ziet hij duidelijk dat hun socialisme tevens hun wereld- en levensleer is geweest. Hoe zich in hen de overgang van spinozisme naar marxisme voltrekt, wordt bij A. niet helder. Dat het bij Gorter zou zijn gegaan om een tegenstelling tussen spinozisme en behoefte aan daden, teruggetrokkenheid en een leven van strijd, is, naar ik meen, niet aannemelijk te maken. Evenmin dat G. zocht naar een object voor de alomvattende liefde, die Spinoza hem leerde kennen. Voor Gorter ging het bij welke idee ook tevens onmiddellijk om de zinnelijk waarneembare manifestatie ervan. Hij moet deze alomvattende liefde *zien* ergens in zijn wereld. Dat is de waarde van het socialisme voor hem. Omtrent H.R.H. merkt A. op dat Spinoza's mystiek haar te intellectueel is geweest. Haar overgang naar het marxisme wordt daarmee niet duidelijker. A. wil zeggen, dat zij daardoor veel sterker in de werkelijkheid treedt. Zonder twijfel is dat het geval, maar meer dank zij haar ethische gerichtheid dan vanwege het marxisme, dat immers bij H.G. voor A. vlucht uit de werkelijkheid met zich meebrengt en naar het ijle rijk der Idee. Bij H.G. mag men echter nooit vergeten, dat dit ‘ijle rijk’ voor hem onbestaanbaar was zonder een werkelijkheid, die iets daarvan manifest in zich droeg. Indien A. zegt, dat H.G. gemakkelijk een scheiding kan maken tussen de ellende der wereld en het rijk der schoonheid, is dit alleen juist als men van een socialistisch dichter per se in verzen uitgedrukte deernis met het lot der onterfden verlangt, onjuist echter indien die dichter zich een andere taak heeft gesteld. Omdat ik in A.'s formulering, dat H.G. bovenal om aesthetische redenen socialist werd, dit verwijt voel, wil ik dat ‘aesthetisch’ veel voorzichtiger hanteren dan hij doet. Geheel van tegenspraak op dit punt is A. ook niet vrij. Gorter heeft het nergens, zegt hij, over de ellende der arbeiders. Maar in de tweede zang van de uitgebreide Pan van 1916 vindt hij geen ander onderwerp. Intussen heeft hij gelijk, dat het daarom bij H.G. niet gaat. Maar juist om die reden mag men de vraag naar H.G.'s verhouding tot de werkelijkheid zo niet stellen. Men is, naar ik meen, in de vergelijking van H.R.H. en H.G. als marxisten tegenover de werkelijkheid dichter bij huis, indien men uitgaat van het duidelijke verschil tussen de dichteres en de dichter, de vrouw en de man.

Bizonder goed is, hoe A. in het werk van beide dichters omstreeks 1907, dus in *Een Klein Heldendicht* en *Opwaartse Wegen* het verschil in opvatting bespeurt over de socialistische kunst. Hoewel ik zijn oordeel over Een Klein Heldendicht niet deel, omdat hij van de dichter, die volgens hemzelf nooit tussen twee polen zweeft, maar absoluut het een of het ander is, zielsconflicten verlangt, die hij eerder bij H.R.H. mag verwachten, kan men inderdaad zeggen, dat H.G. in dit werk volgens zijn theorie te

werk ging, die luidde, dat reeds iets van socialistische kunst gemaakt kon worden. H.R.H. daarentegen meende, dat men slechts de wording van het socialisme kon bezingen, niet, dat er reeds socialistische kunst kon bestaan. Vandaar dat haar scheppend werk onafhankelijker is van haar theorieën omtrent de literatuur. Mooi is ook de wijze, waarop A. aantoont dat voor H.G. alleen het vizioen van een al-lichte wereld hoofdzaak is, terwijl H.R.H. weet dat licht en donker niet zonder elkaar kunnen. Waaróm dat in H.R.H. zo sterk beseft wordt, zegt A. niet. Hier gaat Van Praag dieper. Deze tegenstelling tussen H.R.H. en H.G. bepaalt ook hun houding tegenover de toekomst omstreeks 1917. A. zegt heel duidelijk: H.G. *leeft* in Pan de toekomst, H.R.H. *droomt* haar terzelfdertijd in Het Feest der Gedachtenis. Voor Gorter is het dan een gouden tijd, die het absolute licht belooft, H.R.H. gelooft niet dat de toekomst volmaakt zal zijn. Zeer scherp ziet A. ook, dat H.R.H. gepijnigd wordt door de scheur, die altijd tussen de mensen doorloopt. In Van Praag kan men nalezen, waarop dat besef in haar zelf teruggaat.

Naar ik meen is bij A. de ontwikkelingsgang van H.R.H. gaver weergegeven dan die van H.G. Ik vind er minder tegenstrijdigheden in en, hoezeer hij ook is ingenomen met haar geestelijke ontwikkeling sedert 1927, toch annexeert hij haar niet voor een dogmatische opvatting van het Christelijk geloof en stelt zulks ook niet in het vooruitzicht. H.G.'s levenslijn is minder duidelijk, juist daar, waar het op aankomt: zijn grote liefde voor de zinnelijke en ideële wereld. Op blz. 232 zegt hij, dat in Verzen 1903 de vergeestelijking van zijn liefde haar hoogste ontwikkeling heeft bereikt, op blz. 354 echter heet het dat in Pan G.'s erotiek bijna haar hoogtepunt bereikt, hetgeen dus dat hoogtepunt naar later verlegt. Dat komt dan ook, want in Verzen I en II (uitg. 1928) heet G.'s liefde rein in de hoogste betekenis van dat woord. Wie dat zo zegt, miskent toch, naar ik meen, de aard van G.'s liefde, doordat hij een steeds diepere ervaring van het leven als zinnelijk-geestelijke eenheid, aanziet voor een proces van vergeestelijking, dat principiëel deze eenheid loochent. En nadat A. eerst geconstateerd heeft dat G. in zijn consequentheid ook het marxisme op een bepaald punt kan loslaten en juist omstreeks 1925 theoretisch groter bewegelijkheid vertoont, mag hij niet zeggen dat H.G. altijd hardnekkig aan het marxisme heeft vastgehouden, H.R.H. daarentegen tot ‘duurzamer’ opvattingen is gekomen. Indien zij, evenals H.G., in 1927 gestorven was, zou zij als lid van de C.P.N. en voor de wereld als marxiste haar leven hebben beëindigd. Het gaat immers niet om hardnekkigheid of niet, maar om de vraag naar een rijk en geestelijk dichterschap.

Onze conclusie moet luiden, dat A. een zeer belangwekkend boek heeft geschreven, dat veel stof levert voor een goed begrip omtrent H.R.H. en H.G. Uitgediept heeft hij zijn onderwerp niet. Een vergelijking met de diss. van Van Praag laat dit onmiddellijk zien voor zover het H.R.H. betreft. A. is in het algemeen overzichtelijk, maar blijft te feitelijk. Zijn conclusie op blz. 569 doet verlangen naar een hoofdstuk, dat beider typen diepgaander naast en tegenover elkander stelt. Zijn werk geeft daartoe overwegingen genoeg. En dat zal er ongetwijfeld de verdienste van blijven.

J.C. BRANDT CORSTIUS.

J.P. van Praag: *Henriëtte Roland Holst, wezen en werk*. Proefschrift A'dam 1946. Uitg. Contact.

Jan Veth uitgezonderd - Van Eeden ook zullen sommigen willen zeggen - hebben de grote tijdgenoten van Henriëtte Roland Holst, voor zover zij niet meer tot de levenden behoren, nog geen bevredigende biografie gekregen. Wij leren, wat hen betreft, in het tijdperk van de persoonlijke herinneringen, de mededelingen uit correspondenties en gesprekken, de brokstukken uit brieven, het bijeenbrengen van biografisch materiaal of het betoog van man tegen man. Daaronder zijn waardevolle publicaties. De persoonlijke herinneringen, opgetekend door Van Valkenburg over Huizinga, door Henriëtte Roland Holst over haar man en over Herman Gorter, door Schmidt - Degener over Leopold, behoren daartoe. Wie denkt, bij het betoog van man tegen man niet aan Marsmans boekje over Gorter? Een goed voorbeeld van bijeengebracht biografisch materiaal is het boek van Proost over Henriëtte Roland Holst. En verspreid over vele artikels en boeken liggen de fragmenten van brieven en gesprekken. Maar hoeveel méér brieven en mémoires bleven ongepubliceerd!

Daarnaast neemt het aantal analytische studies gestadig toe. Persoonlijkheid en werk van de literaire kunstenaar zijn objecten van historisch, psychologisch, filosofisch, stilistisch en verstechnisch onderzoek: werken als van Reichling, Stuiveling, Mej. Ariëns. Meer in de lijn van van Trichts dissertatie over Van Eeden ligt het boek van Van Praag. Zoals het citaat, waarmee hij het opent, te kennen geeft, wil hij ten aanzien van Henriette Roland Holst een voorlopige samenvatting geven door de eenheid te formuleren van haar wezen en werk, van welke eenheid uit de analyses van haar enorme oeuvre kunnen worden verricht zonder brokkelige detailarbeid te worden. Het gevaar is immers groot, dat de ontwikkelingsreeksen, die vastgesteld kunnen worden door onderzoek van haar werk zaamheid op verschillende levensgebieden, los naast elkaar blijven staan, terwijl eerst door de eenheid, die haar persoonlijkheid is, elk zijn zin verkrijgt. Zonder voorstelling van het menselijk lichaam zouden wij uit een compleet stel losse lichaamsdelen geen geheel kunnen maken. Tot richtsnoer en ter toetsing bij een definitief onderzoek biedt Van Pr. zijn voorstelling van Henriette Roland Holsts persoonlijkheid en werk aan.

Zijn aangrijpingspunt is hierbij wat hij noemt: de fundamentele gespletenheid van haar wezen. Hieronder verstaat hij iets anders, dan de ten aanzien van Henriette R.H. reeds vaak gehanteerde tegenstelling tussen droom en daad, of die tussen ideaal en werkelijkheid, al spelen zij uiteraard daarin mee. Waar Van Pr. op doelt is een zodanige verheviging van de tegenstelling tussen de naar buiten en de naar binnen gerichte krachten der ziel, dat er een conflict van geheel andere orde ontstaat, hetwelk hij terecht fundamenteel noemt. Hetgeen hij door zijn studie wil waar maken is de visie, dat het gehele leven van H.R.H. in al zijn uitingen, van welke aard die ook zijn, wetenschappelijk of politiek, filosofisch of literair, een poging is tot overbrugging van deze kloof (blz. 7). En deze overbrugging, de overwinning van haar fundamentele gespletenheid is de idee van de kosmische eenheid, het streven naar de eenheid van al het zijnde, dat het leven van H.R.H. kenmerkt.

In hoofdzaak slaagt Van Pr. er in zich aan zijn opzet - een voorlopige samenvatting te geven - te houden. Het is op zich zelf een bewijs,

dat hij zijn onderwerp beheerst. Hoe spoedig komt men in zijn situatie tussen twee stoelen te zitten: tóch met de uitvoerige analyse een begin maken of tóch een eind de weg op gaan van de biografie. Vrijwel steeds te rechter tijd blijft hij na zeer doorvorsende arbeid bij de principiële behandeling. Hij is niet bezweken voor de verleiding haar te schetsen in het politieke milieu, waarin zij zovele jaren een dominerende plaats heeft ingenomen, maar hij geeft een overzicht en samenvatting van haar politieke opvattingen. Eveneens vermeed hij een uitvoerige beschrijving van haar geestelijke en artistieke omgeving, van haar plaats in het geestelijk leven van Nederland, van de kritiek en van haar invloed, maar wel concludeert hij uit haar filosofische, psychologische en literair-kritische arbeid. Het is geen boek, dat de reeksen van haar lyrische, dramatische en biografische werken minutieus beschouwt. Die werken komen ter behandeling voor om de aard van haar persoonlijkheid en van haar werk te verduidelijken, dus niet als object van een veelomvattend onderzoek naar hun kwaliteiten en karakteristieke eigenschappen.

Alleen betreffende de techniek van haar vers heeft Van Pr. zich laten verleiden tot een analyse, die op zich zelf zeer zeker, hier echter niet op haar plaats is. Intussen laat dit gedeelte van zijn proefschrift niet alleen zien, hetgeen elders beter gedaan had kunnen worden, maar ook wat Van Pr. ermee bereikt. Want al is het ongetwijfeld te vroeg om conclusies te trekken uit de ontdekking, door hem gedaan, van de golfbeweging in haar lyrische werk tussen de polen van harmonische structuur en uiterste variabiliteit der vormen en ritmen - het is wel duidelijk, dat deze constatering tot dieper inzicht kan leiden in het geheel van haar levensbeweging.

Ondanks het feit, dat zijn bewondering voor H.R.H. soms tot gevolg heeft, dat haar gedachten en haar taal door zijn woorden heen spreken, is Van Pr. tot een zelfstandig stuk werk gekomen, waarop valt voort te bouwen. De uitkomst van zijn studie is een synthetisch beeld van de dichteres, die in onze literatuur optreedt met een welomlijnde levensbeschouwing, nl. het bewustzijn van een wordende eenheid van al het bestaande, welke eenheid zij liefde noemt en die beantwoordt aan haar streven naar verzoening der tegendelen, dat in de dynamiek van haar eigen psyche zijn oorsprong vindt (blz. 98). Haar werk is bovenal de verbeelding van de botsing tussen deze visie en de wereld van strijd en zelfzucht en tevens de uitdrukking van het verlangen naar een onvergankelijk goed, dat zij eerst als innerlijk evenwicht, dan als menselijke gemeenschap, tenslotte als universele eenheid ervaart (blz. 46). Het filosoferen heeft voor haar tot zin de erkenning van de kosmische eenheid (blz. 110), terwijl over de religieuze dichteres zijn conclusie is, dat achter de wisselende vorm harer overtuigingen en als laatste motief voor haar argumenten haar religieuze ervaring blijkt te zijn het beleven van die eenheid, van universele verbondenheid, van het heil der oneindige liefdesgemeenschap (blz. 133). De politieke dichteres blijkt ook na lezing van deze dissertatie, ondanks haar langdurige marxistische periode, dichter bij Van Eeden, Tolstoï en Gandhi te staan. H.R.H. is in de eerste plaats een ethische persoonlijkheid, voor wie de vraag naar de samenhang van doel en middelen de centrale vraag is van elke politiek.

Het boek van Proost en de dissertatie van Van Pr. zullen een goede leidraad kunnen zijn bij de beantwoording van de vragen, in welke mate

H.R.H. aandeel heeft gehad in de leef-, dicht- en denkwijzen van haar tijd, in welke mate zij haar tijd heeft bepaald, wat hier het algemene en het bizondere is; hóe zij behoort tot het voor ons zo rustige tijdperk der grote verwachtingen en der grote monistische wereldbeelden en hoe zij de huidige wereld heeft aanvaard - twee vragen, die onmiddellijk samenhangen voor haar en haar grote tijdgenoten, die de tijd vóór 1914 achteraf gelukkig hebben genoemd en daarna zovele decepties beleefden, sommigen twee wereldoorlogen door! Hoe zich zelf en zeker bleef daarbij Verwey, hoe steeds absoluter idealist werd Gorter, hoe onthand stond Huizinga tegenover veel verschijnselen van deze tijd, hoe religieus H.R.H. in universeel kosmische zin. Zij zijn allen figuren, voor wie geldt het woord van de dichteres: op de kentering der tijden geboren, levende tijdens de overgang van het 19e eeuwse wereldbeeld in dat wat we wel het 20ste eeuwse zullen gaan heten, aan welke omslag hun geest mede richting heeft gegeven. Zolang wij de werkingen van dit samenspel niet overzien, blijft zonder studies als de onderhavige, veel slechts min of meer aangevoeld of hypothetisch. Het is de verdienste van Van Pr. over H.R.H. - zeker niet de gemakkelijkste figuur - een ernstige studie te hebben geschreven, die onze belangstelling waard is.

J.C. BRANDT CORSTIUS.

Dr J. Hulsker, *Aart van der Leeuw, Leven en werk*. Uitgeverij Contact. Amsterdam.

Aart van der Leeuw is niet verwend geworden door overmaat van belangstelling en waardering. In 1928, dat was drie jaar vóór zijn dood, schreef de N.R. Courant naar aanleiding van mijn studie over zijn werk in *De Gids*: ‘Het werd werkelijk tijd dat eens in een belangrijk tijdschrift werd gewezen op dezen schoonen dichtergeest’. Alleen Laurens van der Waals had in hetzelfde tijdschrift een beschouwing gegeven van zijn proza (1925) en Pannekoek een interview met de schrijver in *De Gulden Winckel* van dat jaar. Hoezeer deze verwaarlozing door de officiële literatuurkritiek de bescheiden werker smartte, blijkt uit een brief aan Verwey: ‘Ik voel, dat het niet gemakkelijk is om blijmoedig voort te werken als je niet door appreciatie gesteund wordt .... Natuurlijk laat ik er mij niet door storen in mijn arbeid, maar soms is het toch wel moeizaam en beklemmend.’

Na zijn heengaan neemt het aantal publicaties over zijn werk, blijkens Hulsker's lijst van ‘Artikelen over Van der Leeuw’ snel toe. Een reeks, bekroond door het lijvige en uitnemende proefschrift waarop de Heer Hulsker promoveerde aan de Leidse universiteit.

Uitnemend door volledigheid en degelijkheid van bewerking, die getuigt van liefde en helder inzicht. Het werk ontstond onder leiding van de vriend van Van der Leeuw, Prof. van Eyck, en de schrijver beschikte over de vrijwel volledige handschriften en een schat van brieven, die niet alleen licht verspreiden over de achtergrond van menig gedicht, maar ook merkwaardige uitingen bevatten omtrent de kunstbeschouwing van de dichter.

‘Leven en werk’ luidt de titel. Maar Hulsker heeft begrepen, dat het werk zelf hierin de eerste plaats moest innemen, omdat de psychische structuur van de kunstenaar nergens zuiverder te vatten en nergens

oorspronkelijker te speuren is dan in zijn werk. Vooral geldt dit van een schrijver van zo sterk lyrisch karakter als Van der Leeuw. Ook heeft hij niet, als in de oudere literatuurbeschouwing maar al te zeer gewoonte was, buitengewone waarde gehecht aan de studie van mogelijke invloeden. Onderschrijvend het woord van Albert Verwey: 'Zijn proza en poëzie vormen een gewest op zichzelf, dat grenst, schijnt het wel, aan geen enkele reisroute,' heeft hij er naar gestreefd, de oorspronkelijkheid van dit werk en de persoonlijke betekenis welke het bijna altijd voor de schrijver bezat, te doen uitkomen. 'Wel worden hier en daar de kunstenaars genoemd die zijn reisroute kruisten en die voor hem van belang waren omdat hij in hen geestverwanten herkende.'

Zo laat dit boek Van der Leeuw uit zijn werk spreken als 'een der allerbesten van zijn tijdgenoten'. Een zuiver en waar mens, die het leven aanvaardde en liefhad met z'n vreugde maar ook met z'n leed - dat hij erkende als de weg ter loutering -, en in dat alles onveranderlijk bleef de zanger der blijmoedigheid, omdat hij het aardse leven zag in het licht der eeuwigheid. Dit verdiept zijn natuurvreugde van Arkadisch geluk 'in de tuin van Pan' tot geestelijk schouwen van het 'aardse Paradijs', waarin de natuur hem meer en meer werd de openbaringsvorm, het 'teekenschrift' van het goddelijke. Daarom gaf hij gaarne 'alle wonderen van dezen achtsten dag voor Gods heilige zeven'. En daarbij had hij de gave, in het geringe het wonder te zien, het oog voor de kleine dingen, 'waarin god zijn liefste boodschap als een parel te verbergen pleegt'. Dit verklaart de rijkdom van zijn natuurgedichten, waarin een tere sprookjessfeer en de scherpste werkelijkheidsobservatie harmonisch samengaan; dit is het geheim van de verbeeldingsweelde, immer verrassend van associatie, in zijn verhalen van gedachte en droom.

Ook de stilistische karakteristieken, voornamelijk van het proza, zijn verdienstelijk. Ze accentueren in het bizonder de ontwikkelingslijn van Van der Leeuw's proza uit de te weelderige beschrijving en de overgecultiveerde taal, die sterk doet denken aan Van Schendel's eerste periode, met z'n voorliefde voor het 'schone', het zeldzame en daardoor vaak onnatuurlijke woord, naar de versobering en verinnerlijking van stijl in zijn later werk, gedreven door zijn ideaal van 'hoogste eenvoud, aan opperste kunstvaardigheid gepaard'.

Een rijk boek, te rijk soms en enigszins vermoeiend door wat overvloedige documentatie en detail; bovenal een werk van toegewijde aandacht.

W. KRAMER.

Dr L.L. Hammerich, *Indeling en ontwikkeling van het Germaans*. Rede uitgesproken bij de officiële aanvaarding van het hoogleraarsambt aan de R.U. te Utrecht. N.V.A. Oosthoek's Uitg.-Mij. Utrecht, 1946.

De opvolger van prof. A.G. van Hamel is niet de eerste Deen, die hoogleraar is aan een Nederlandse universiteit. Ook hebben veel Nederlanders, vooral vroeger, aan Deense universiteiten gedoceerd. Dat Denemarken taalkundigen van formaat oplevert, weet wie met het werk van Otto Jespersen heeft kennis gemaakt.

Deze inaugurele oratie geeft een overzicht van de oorsprong en de

ontwikkeling van de 11 of 12 Germaanse talen, die we tegenwoordig kennen. Geografies gezien, vinden we ze in het uiterste Zuiden van Afrika tot hoog in het Noorden van Europa, in IJsland. Enige ervan, die niet onder dit aantal zijn begrepen, zijn uitgestorven.

Als biezondere taaleenheid bestond de moeder van al deze talen al sinds onheuglike tijd vóór onze jaartelling. In welke periode zich een splitsing heeft voorgedaan, is niet vast te stellen. Ongeveer drie eeuwen vóór onze jaartelling, dat weten wij, ontstond het Westgermaans, dat zonder twijfel een biezondere taaleenheid is geweest en, vergeleken met het Oergermaans, verschillende eigenaardigheden vertoont. Het zou ontstaan kunnen zijn als de taal van een godsdienstig-staatkundige eenheid van belangrijke Germaanse stammen, indien we Plinius' en Tacitus' berichten over een dergelijke indeling, die intussen zeer onzeker is, als maatstaf aanleggen.

Na enige eeuwen gaat een noordelike groep van het Westgermaans een nieuwe, afzonderlike eenheid vormen. Dit Noordwestgerm. moet ouder zijn dan de verovering van Brittannië in de 5e eeuw na Christus. Het is moeilik een zekere Anglo-friese eenheid te ontkennen, aangezien er opvallende overeenstemmingen zijn tussen het Fries en het Engels. De aangenomen gemeenschappelike taaleigenaardigheden tussen het Noors en het Engels zijn daarentegen twijfelachtig. Wel is er een reeks merkwaardige overeenkomsten tussen het Fries en het Oudnoors, soms meer speciaal het Ouddeens, hetgeen minder bekend is. Middeleeuwse teksten, geschreven in Nederlands (en Oost-)Friesland, leveren de bewijzen voor de laatste stelling. Vooral Gosses heeft gewezen op de ‘Deense heerschappij in Friesland gedurende de Noormannentijd’ en daarin ligt wel de meest waarschijnlike oplossing.

Het Saksies, zonder twijfel Noordwestgerm. en ook Nederduits geheten, is als kultuurtaal nauweliks meer van belang. Als de Noordwestgerm. groep zich zelfstandig heeft ontwikkeld, blijft van het Wgerm. de Zuidwestgerm. groep over, waaruit later het Hoogduits en Nederlands zullen ontstaan. Door de Hgd. klankverschuiving ontstaat in de 6e-7e eeuw een nieuwe taal binnen het Zuidwestgerm. Politieke verhoudingen hebben niet alleen de uitbreiding, maar ook op eigenaardige wijze de uitbreiding van het Hgd. zelf bepaald. Vermoedelik in de 8e eeuw blijft dan over de taal van de lage landen bij de zee, hoofdzakelik ten Z. van de rivieren en door de straatweg Aken-Boulogne afgegrensd tegen het Romaans. Het Nederlands is oorspr. nader verwant met het Hoog- dan met het Nederduits; de latere overeenkomst met het laatste berust op het feit, dat geen van beide deelnemen aan de Hgd. klankverschuiving en de invloed van het Hgd. op beide.

Noord-oostgerm. zijn o.m. Noors en Goties, die duideliker verschillen dan overeenkomst vertonen. Het Oernoors was oorspr. de meest konservatieve taal van de bewaarde Noordgerm. dialekten. Omstr. 900 splitst het Oudnoors zich in Oostnoors, waaruit zich het Deens en Zweeds ontwikkelden en Westnoors, de moedertaal van het Nieuwnoors, Faeroes en het IJslands. Het laatstgenoemde is tot nu toe de meest behoudende Germ. taal gebleven, een uitvloeisel van de isolatie van IJsland, die, gelijk meer in de taalhistorie is vast te stellen, konserverend werkte.

Na deze in vogelvlucht gegeven en met sprekende vbb. toegelichte schets van de a.h.w. biologiese ontwikkeling van de Germ. talen, waarin

iets waars zit, doch die een onvolledig beeld geeft van de werkelikheid, omdat zij als basis de opvatting huldigt, dat taalwijzigingen zich in hoofdzaak 'spontaan' voltrekken, m.a.w. in de taal zelf liggen, wijst dr H. erop, dat deze voorstelling een aanvulling eist. Er zijn nl. taalveranderingen, die zich op overeenkomstige wijze in verwante talen demonstreren, evenwel niet in een ouder tijdvak van eenheid van de verwante talen, doch lang nadat zij zelfstandig zijn geworden. Voor de verandering van de volgorde van de woorden in de oudere fases van de ontwikkeling van de niet Gotiese Germ. talen heeft J. Fourquet deze 'convergente ontwikkeling' duidelik aangetoond. ('L'ordre des éléments de la phrase en Germanique ancien'. 1938). Later, als we spreken van Middelnederlands, -engels, -neder en hoogduits, bestaat die overeenkomst niet meer. Een dergelike convergente ontwikkeling toont wsch. ook de drievoudige verandering, die een kenmerk is van de klankstruktuur van de nieuwere Germ. talen, i.t. st. tot de oudere: het verdwijnen van het kwaliteitsverschil in zwakke klinkers (vooral in buig. uitg.), rekking van korte klinkers in open lettergrepen en verkorting van lange medeklinkers. En vermoedelik is deze ontwikkelingsgang ook te zien in de diftongering van de hoge klinkers in Nederl., Hgd. en Eng. (Nederd. en Deens *mīn hūs* tegenover resp. *mijn huis, mein Haus, my house*).

Doch ook met deze aanvulling is het beeld nog allerminst kompleet, omdat de taal geen organisme *is*, aan biologiese wetten onderhevig, doch anders en meer, o.m. een functie van een bestaande gemeenschap van mensen en dus van de lotgevallen van dezen afhankelik. De sociale, kommersiële, religieuze, politieke of andere kulturele invloed van de ene sociale gemeenschap op de andere weerspiegelt zich ook in de taal, hetgeen Kloeke voor de Holl. expansie heeft beschreven. Prof. Hammerich spreekt hier van taalstromingen, waarvan hij er drie noemt in de Germ. talen.

Het eerste vb. biedt het verschijnsel, dat, wat het Goties nog niet kende, en de oudste teksten van de andere Germ. talen in wording laten zien, de onv. verl. tijd van de overgankelike, soms ook van de onoverg. wkw. in alle nieuwere Germ. talen door middel van het hulpwerkw. gevormd wordt: *ik heb hem gezien, Ich habe ihn gesehen, I have seen him, jeg har set ham*. Sommige Romaanse talen (Frans: *je l'ai vu*) kennen dezelfde uitdr. wijze en hier is zij ouder, zodat er geen sprake is van een converg. ontwikkeling, doch hogere kultuurinvloed, die de intiemste struktuur van deze talen geraakt heeft, de bewerker van het verschijnsel is. De andere vbb. leveren de hgd. klankverschuiving (± 600) en de *i*wijziging. In het Nederl. hebben de latere fases van het umlautsverschijnsel op andere klinkers als de korte *a*, zich niet kunnen doorzetten.

De beide laatstgenoemde stromingen, in hoofdzaak in dezelfde periode optredend, de eerste op Westgerm. terrein zich richtend van het Z.O. naar het N.W., de andere het gehele niet-Gotiese Germaanse gebied overstromend en op Westgerm. gebied zich bewegend van N. naar Z., kunnen we beschouwen als spontane convergente bewegingen, doch moeten daarbij wel bedenken, dat de reden van hun uitbreiding een andere is als de reden van hun ontstaan, omdat zij beide over verschillende talen en tongvallen heenschuiven en daar niet eendere voorwaarden of gelijke ontvankelikheid ontmoeten. Een overeenkomst ligt hierin, dat zij allebei doodlopen in het Nederlands. Waaraan ontleende dit de kracht om ze een

halt toe te roepen? Volgens dr H. aan de omstandigheid, dat de in Nederland wonende Franken, toen deze bewegingen hun gebied bereikten, al een vaste taaleenheid vormden, welker eigenschappen voor het doorzetten van beide tendenzen onoverkomelike beletselen opleverden.

Vandaar, dat Th. Frings ('Die Stellung der Niederlande im Aufbau des Germanischen', 1944) met veel recht mocht spreken van de 'sleutelpositie van het Nederlands.' Dr Hammerich eindigt zijn voorzichtig en even overzichtelijk en leerzaam als belangrijk en belangwekkend betoog met het uitspreken van het voor een juist inzicht in wording en ontstaan, geschiedenis en struktuur, aard en wezen van onze taal gewichtig vermoeden, dat de bestudering van de onderlinge verhouding van de talen, die langs de Noordzee van Denemarken tot Frankrijk gesproken worden, waardevolle gegevens zal opleveren voor een helderder voorstelling van de vorming en de uitbreiding van de Germaanse talen.

Zeist.
G.J. UITMAN.

Dr F. Veenstra, *Bijdrage tot de kennis van de invloeden op Hooft*. Teksten en Studiën Deel X. Assen, Van Gorcum & Comp. N.V., 1946.

Het onderzoek naar de beïnvloeding van Hoofts denkbeelden door klassieke schrijvers en Renaissancistisch-humanistische auteurs uit Frankrijk en Italië is in volle gang. Het aantal publicaties die zich met deze aantrekkelijke materie bezighouden, neemt geleidelijk toe, stuk voor stuk bouwstoffen leverend voor de levensbeschrijving van Hooft waarop nog steeds gewacht wordt. Een welkome bijdrage tot de naderende herdenking van het derde eeuwgetij van Hoofts sterfdag is bovengenoemd proefschrift. Dr Veenstra onderzocht aan de hand van tal van parallellen de invloed van Montaigne op Hooft, en bevestigt door de resultaten van zijn onderzoek op overtuigende wijze de reeds lang als vaststaand aangenomen, maar nog nooit grondig bewezen inwerking van de 'Gascoense wijzeman' op de drost van Muiden. Dit is verreweg het belangrijkste hoofdstuk van dit boek. Verder gaat schr. de invloed van klassieke auteurs als Lucianus en Lucanus na en vergelijkt hij Hoofts Reden van de Waerdicheit der Poësie met Tacitus en Horatius. Tenslotte wijdt hij een hoofdstuk aan de overeenkomsten tussen de ethische en politieke denkbeelden van Hooft en zijn oudere tijdgenoot Lipsius.

C.G. DE BRUIN.

Dr W. Hellinga *De Neerlandicus als taalkundige*. Inaugurele rede op 16 December 1946. J.M. Meulenhoff Amsterdam.

De nieuwe Amsterdamse hoogleraar, leerling en opvolger van prof. dr A.A. Verdenius, vraagt zich in zijn intree-oratie af, welke plaats de Neerlandicus inneemt op het ruime

veld van de taalkunde. Wie één taal - toevallig b.v. het Nederlands - bestudeert, wordt aanvankelik afgeleid van de eigenlike *taal*studie. De linguist, die zich afvraagt ‘wat taal is’, staat met die vraag terstond voor een kernprobleem van zijn studieterrein. De specialist daarentegen heeft veelal allerlei vragen van

sociologiese, geografiese en politieke aard te behandelen alvorens hij aan het eigenlike doel van zijn studie toe is. De publikaties van Neerlandici bewijzen voorts maar al te dikwels, dat de auteurs van buitenlandse vakliteratuur geheel onkundig zijn. Dr H. aarzelt niet dit verschijnsel te brandmerken als provincialisme - van specialisme mag men hier niet meer spreken - dat slechts bestreden en verworpen kan worden.

Wie b.v. de betekenisnuanseringen in het Nederl. bestudeert, moet zich ervan bewust zijn, dat bij het feit van de betekenis-verandering een linguisties apriori betrokken is. Doch al onthult hij alléén het wezen van dit moment in het verwonderlik taalgebeuren niet tot de grenzen van het menselik vermogen, door Verfijnde waarneming ont-dekt en leert hij be-grijpen het eindeloos gevarieerd vormen en vervormen tengevolge van het rusteloos en uiterst gekompliceerde spel van krachten. Zowel hij, die dè Taal als hij die een taal bestudeert is onmisbaar, omdat zij elkaar aanvullen. De linguist kan de specialist niet missen. Dat de besten van hen steeds de andere in zich hadden, getuigt het werk van Van Ginneken, Reichling, Vendryes, Meillet.

Doch ook in afwijking van het linguisties oordeel kan de Neerlandicus tot een eigen oordeel komen, hetgeen de schr. aantoont aan de hand van een geval van taalwaardenbepaling, m.a.w. de waarde, die een bepaald woord in verschillende gevallen heeft. Zodoende vraagt de nu *taaltypoloog, stilistikus* geworden onderzoeker naar *wat taal vermag*, in zijn steeds verder opgevoerde en verfijnde taalwaarneming strevend naar het inzicht in het leven, dat is het waarden scheppen van de taalvormen in de taalwerkelikheid.

Met een gedicht van Leopold duidt de auteur aan, hoe door ínlezen in een bron, dus het zich inleven in één bepaalde taalsituatie, de Neerlandicus het taalgebeuren, dat aanvankelik als verstarde vorm voor hem ligt, in zijn werking weer in zich tot leven *kan* brengen, zodat een uiterst gevoelig doorschouwen van waarden mogelik wordt. Binnen de toevallige grenzen van zijn studieterrein vestigt hij zijn aandacht op het taalmateriaal, dat zich daar bevindt en hij tracht daarvan het zo-zijn en het zo-geworden-zijn te begrijpen. Dan kan een inzicht ontstaan, waarin *al het toevallige verdwijnt*, omdat de Taal in de hardnekkige concentratie op een enkel punt, om het te beleven in zijn betrokken zijn op het totaal van de situatie waarin het voorkomt, m.a.w. in het beleven ervan in zijn functie in een taal ‘gestalte’, aanschouwd wordt in het *scheppende moment*.

Dan heeft hij een ander *wezensaspekt* van Taal ontdekt dan het apriori van de linguist, omdat de Neerlandicus *als taalkundige* dan het vermogen verworven heeft

> To see a World in a grain of sand
> And a Heaven in a wild flower.

Zeist.

G.J. UITMAN.

Iets over kamptermen.

In het artikeltje over 'Nederlandse Soldatentermen in Indië' door H.L. Bezoen wordt gewezen op de uitdrukking: *witte muizen* of *zet 'm op, witte muizen*, als een aansporing bij het verrichten van zware arbeid.

De schrijver merkt daarbij op dat deze term vooral zeer populair Werd in de krijgsgevangenkampen.

Uit eigen ervaring in een van de Duitse werkkampen opgedaan, zou ik willen opmerken, dat ook daar de genoemde uitdrukking zeer frequent was; niet zozeer als aansporing, dan wel als waarschuwing werd deze kreet door ons gebruikt om de nadering van de een of andere hoge 'Bauführer' aan te kondigen. Wat dus oorspronkelijk als aansporing tot het werk bekend was bij het volk, werd hier weer spontaan tot waarschuwingskreet zonder dat men zich bewust was van de oorspronkelijke betekenis. (De uitdrukking wordt, zoals Bezoen ook mededeelt, meestal verklaard als waarschuwingskreet ontstaan in de oorlog van 1914-1918 toen men 'witte muizen' losliet in het veld als voor een gasaanval gevreesd werd).

De invloed van het Duits op het Nederlands was natuurlijk ook in de werkkampen duidelijk waarneembaar ondanks de afkeer, die men aan de dag legde. (Er werden 'op bevel' bij voorkeur Engelse of Nederlandse liederen gezongen bij het naar huis marcheren). Toch werd er al spoedig niet meer van: *eten halen* gesproken, dit werd naar Duits model: de *verpleging halen*. De ziekenverpleger kreeg het 'vererend' praedicaat: *sanitator*, enz.

Een zeer merkwaardig woord was het zo populaire *bietchen*.

De betekenis komt ongeveer overeen met: *bedelen, schooieren, opschooien*.

Men gebruikte het in verschillende vormen: *bietchen, op de bietch gaan een bietcher, de bictchploeg* (lui die gestraft waren omdat ze bij de boeren om brood gebedeld hadden). Het woord is stellig niet van Duitse oorsprong, waarschijnlijk is het een term uit het Bargoens, doch zekerheid daaromtrent kon ik mij niet verschaffen. Ik had het woord voordien nimmer gehoord en ook thans lijkt het weer verdwenen; een typisch kampwoord dus, dat toen voor ons; afgestompte en verdierlijkte wezens, het centrum vormde van ons ellendig bestaan.

Aerdenhout.

F.G. HESMERG.

Aankondigingen en mededelingen.

Een abel spel vanden winter ende venden somer.

Terwijl de *Esmoreit* en de *Lanseloet* sinds lang afzonderlijk verkrijgbaar waren, was het spel *Vanden winter ende vanden somer* alleen te raadplegen in de volledige uitgave van Leendertz. Door de goede zorg van Dr Rob. Antonissen bezitten wij nu een degelijke uitgave (in de reeks 'Klassieke Galerij' VI, Antwerpen, Ned. Boekhandel 1946, Amsterdam W.B.). In een uitvoerige inleiding van 40 blz. worden besproken: de Inhoud, het toneel en de vertoning, waarde, oorspronkelijkheid en bronnen, verstechniek, wijze van uitgave. De annotatie is berekend op een brede lezerskring, en onderstelt geen kennis van het Middelnederlands. Bij zijn

verklaringen en in de Aantekeningen aan het slot blijkt dat de schrijver kritisch staat tegenover zijn voorgangers, en dat hij aan dit werk veel zorg besteed heeft.

De autobiografie van Stijn Streuvels.

Na de aardige beschrijving van zijn jeugdjaren te *Heule* schreef Stijn Streuvels een niet minder onderhoudend, vaak boeiend verhaal van zijn leven als bakker, en de eerste ontwikkeling van zijn talent te *Avelghem* (Antwerpen - Standaardboekhandel - 1946). Een derde deel, getiteld *Ingooyghem*, is in wording.

Diversche Liedekens van Matthys de Castelein.

Van dit zeldzame bundeltje is een herdruk in luxe-uitvoering en beperkte oplage verzorgd door Korneel Goossens (Brussel - Uitgeverij Steenlandt - 1943). Grondslag is het enige exemplaar van de oudste druk (1574), te Gent bewaard. Een ‘woord ter inleiding’ (blz. VII-XXVIII) beperkt zich in hoofdzaak tot de bibliografie. In de nauwkeurige afdruk van de tekst ontbreekt de melodie, wat enigszins bevreemdt, omdat de uitgever juist wijst op de betekenis van het oude Nederlandse lied. De woord- en tekstverklaringen zijn afzonderlijk gebundeld in de omslag gelegd. Menige lastige plaats - er zijn er vele - wordt er door opgehelderd, maar er blijven vraagtekens te plaatsen, vooral waar de uitgever de betekenis eenvoudig uit het verband meent te kunnen opmaken.

Theorie en praktijk van de straatnaamgeving.

Deze uitvoerige verhandeling (60 blz.) van Dr J. Leenen is verschenen in de reeks *Toponymica*, deel X (Brussel - Standaardboekhandel - 1946). Onder de *Theorie* bespreekt de schr., na een inleiding, achtereenvolgens *Oude en nieuwe straatnamen* - in hun ontstaan en vergaan, taalvorm, begripsinhoud, bruikbaarheid, doelmatigheid - en *Levende straatnamen*. Beknopter behandeld is de *Praktijk van de straatnaamgeving*: de keuze en de vorm van de namen.

Beknopte geschiedenis van de Oud- en Middelnederlandsche letterkunde.

Dit bekende boek van Dr J. van Mierlo, dat van 1930 dateert, is reeds in 1941 en 1942 om- en bijgewerkt, ter aansluiting aan zijn grote *Geschiedenis* van 1940. Een vierde druk (1942) werd opnieuw aangevuld, terwijl nu reeds een vijfde druk nodig werd (Antwerpen - Standaardboekhandel - 1946; ook kantoor Tilburg. Prijs geb. f 7,50. Door het streven naar volledigheid, ook in de bibliografie, kan dit werk met vrucht geraadpleegd worden. Van belang is ook de mededeling in de *Voorrede* dat

de schrijver arbeidt aan een omwerking van zijn grotere geschiedenis, die uitverkocht is, en waarvoor de uitgever twee delen geheel ter beschikking stelt.

Nederlandsche Spraakkunst.

Van de in het Zuiden veel gebruikte spraakkunst van Pater E. Bauwens S.J. verzorgde Dr J. van Mierlo S.J. ‘een grondig vernieuwde omwerking’, aangezien zijn voorganger zich ‘wel wat al te nauw aansloot bij de toen in gebruik zijnde Latijnsche en Grieksche grammatica's’. Wie na deze verantwoording een grondige modernisering verwacht, zal zich teleurgesteld zien. Maar wie Van Mierlo kent als de bestrijder van de vereenvoudigde spelling en de vernieuwing van ons taalonderwijs, zal zich niet verwonderen

dat hij in hoofdzaak met Pater Bauwens principieel van de 'schrijftaal' blijft uitgaan. Voor de kritische lezer valt er op menige plaats wat uit te leren, maar van ons standpunt hopen wij dat de leraren in Vlaanderen voorkeur zullen geven aan hand- en leerboeken in de geest van het moderne moedertaalonderwijs.

Inleiding tot de stilistische interpretatie van literaire kunst.

Onder deze titel gaf W. Kramer een omgewerkte herdruk van twee vroeger verschenen werkjes 'Het literaire kunstwerk' en 'Inleiding tot de statistiek', bedoeld als 'inleiding tot het *lezen* en interpreteren van literaire kunst' (Groningen - J.B. Wolters - 1947).

De Ierse letterkunde als toetssteen.

Dit onderwerp koos Dr Maartje Draak voor een openbare les op 10 Dec. 1946 als privaat-docent aan de Amsterdamse Universiteit. De tekst is in druk verschenen bij de firma J.M. Meulenhoff te Amsterdam (1946).

Niederdeutsche Mitteilungen Jahrg II.

Door de zorg van de *Niederdeutsche Arbeitsgemeinschaft* te Lund werd opnieuw een interessante bundel opstellen gepubliceerd (Lund - C.W.K. Gleerup; Kopenhagen - Einar Munksgaard - 1946). Dit deel begint met de herdenking van twee vooraanstaande geleerden op het gebied van de Nederduitse taalkunde. Conrad Borchling wijdt gevoelvolle woorden aan de nagedachtenis van Agathe Lasch, slachtoffer van de Duitse barbaarsheid. Intussen is hij zelf ook overleden. Erik Rooth eert zijn grote verdiensten in een levensschets (*Conrad Borchling zum Gedächtnis*). Onze landgenoot Chr. Stapelkamp levert een bijdrage over *Einige merkwürdige mittelniederdeutsche Wörter* o.a. *vrancken*, door Friedländer onjuist verklaard, maar waarin hij met behulp van het Nederlandse *franken* een werkwoord gaan herkent. - Erik Rooth publiceert en commentarieert *Mittelniederländische Reimsprüche aus Lund*. De verdere inhoud beweegt zich op Nederduits gebied.

Sprookjes van de Russische Wouden en Steppen.

Wij ontvingen ter aankondiging deze royaal opgezette sprookjesbundel (Leiden - Nederl. Uitgeversmaatschappij N.V. - 1947. Prijs geb. f 6,75), naverteld door Dr B. Raptschinsky, en aantrekkelijk geïllustreerd met houtsneden van B. Grosser. Voor belangstellenden in volkskunde zal deze rijke verzameling ongetwijfeld welkom zijn.

Hugo de Groot en Gouda.

De gemeente-archivaris van Gouda, Drs J. Taal heeft een boekje samengesteld, waarin hij de Goudse relaties van Hugo de Groot beschrijft, de maaltijden waaraan hij deelgenomen heeft en de geschillen waarin hij betrokken werd. (Gouda - Uitgeverij 'Gouden Garven' - 1946, 44 blz. met platen en facsimilé's).

Het Vondel-Museum: 20ste-22ste Verslag der Vereniging 1940-1945.

Behalve de jaarverslagen, bevat dit deel een *In Memoriam Dr J.F.M. Sterck* door Dr J. Aleida Nijland, die verderop een vervolg geeft van haar verslag van Vondel's Tasso-vertaling (*Godefroy of Hierusalem Verlost Canto XIX*). - P. Maximilianus O.F.M. schrijft een toelichting *Bij onbekende uitgaven van twee Vondelteksten*. - Aleida Nijland vond een herinnering aan Seneca in Vondel's *Lof der Zeevaart*, vs. 421-431. - W. Asselbergs en C.C. van de Graft leveren enkele *Vondel-sprokkelingen*.

C.D.V.

Uit de tijdschriften.
(Januari-Februari.)

De Gids. Jan.

W.A.P. Smit publiceert een aantal *Vondel*-verzen, over de geboorte en de jeugd van de dichter. - Leopold Aletrino schrijft een artikel over *Een Nieuwe-Gidser*; *Dr Arnold Aletrino*, die voor dertig jaren overleden is.

Critisch Bulletin. Jan.

Hendrik de Vries bespreekt, in een artikel *Vestdijk, episch dichter en verteller*, uitvoerig zijn gedicht *Mnemosyne in de Bergen*. Daarop volgt een bespreking van *Iersche Nachten*, van dezelfde auteur, door Elisabeth de Roos. - Een artikel van Sjoerd Leiker is getiteld: *Theun de Vries en de goden van Babylon*, naar aanleiding van zijn jongste roman *Sla de wolven, herder*. - W. Gs. Hellinga vestigt de aandacht op het *In Memoriam J.H. van den Bosch*, door Dr H.J. de Vos. De beweging op het gebied van het moedertaalonderwijs, waaraan Van den Bosch zo volijverig deelnam, noemt hij *Voorjaarsstormen van de taalstrijd*.

Voortgang. Tijdschrift voor Christendom en Cultuur.

Dit tijdschrift, bedoeld als vervanger van *Stemmen des Tijds*, is voorlopig weer verdwenen, na drie afleveringen, nl.

Sept., waar J. Haantjes, een begin makende met zijn *Letterkundige aantekeningen*, de bundel *Vuur en Wind* van Muus Jacobse beoordeelde.

Okt. J. Haantjes, aanknopende bij *Het nieuwe Geuzenlied* van G. Stuiveling, waar de schrijver in een symposion tien personen laat discussiëren over de waarde van de verzetspoëzie, voert als *De elfde gast* Heeroma ten tonele, die hij een Christelijk getuigenis in de mond legt. Verder bespreekt hij, onder het opschrift *Komen en Gaan* de inaugurele rede van Prof. W.A.P. Smit, waarbij er op wijst dat de litteratuur-aesthetische richting aan onze universiteiten veld wint tegenover het historische element.

Nov. Onder de titel *Wilhelmus-problemen* bespreekt J. Haantjes het proefschrift van Dr Drewes. Hij veronderstelt dat dit gedicht in twee gedeelten geschreven zou zijn: de eerste helft tijdens, de tweede helft na de veldtocht van 1568. In aansluiting bij zijn artikel schrijft J.C.H. de Pater over het *Wilhelmus en het Calvinistische verzetsrecht*.

Roeping. Jan.

Fr. van der Ven vraagt aandacht voor *Een Brabants debuut*, nl. van de jonge auteur Anton Eijkens, die gelijktijdig drie boeken uitgegeven heeft: *Een handvol verzen*,

een bundel *De Sprookjeshoorn* en een roman *Onder de toren*. De beoordelaar stelt de sprookjes, wegens het verteltalent, het hoogst.

Wending. Jan.

P. Minderaa geeft een kritisch overzicht van *Achttien bundels lyriek*, die in de laatste tijd van de pers kwamen, maar grotendeels in de oorlogsjaren, onder de indruk van de tijdsomstandigheden geschreven zijn.

Nieuw Vlaamsch Tijdschrift. Nov.

F.V. Toussaint van Boelaere herdenkt Arthur van Schendel onder het opschrift *Een groot schrijver is heengegaan*. Daarna geeft ook Jan Greshoff een beschouwing over het werk en de betekenis van *Arthur van Schendel*. - In een Kroniek schrijft Maurits de Vroede uitvoerig over *De Vlaamsche reacties op de Februari-omwenteling*

van 1848: Aan de Vlaamse strijdliteratuur van Maart 1848, gericht tegen Franse annexatie-lust, namen bijna alle letterkundigen en dichters deel, o.a. Dodd, Snellaert, Van Peene en Alfried de Laet.

Dietsche Warande en Belfort. Jan.

Onder het opschrift *Spiraalgang* geeft Rob. Antonissen een algemene beschouwing bij het werk van Henriette Roland Holst-Van der Schalk. Hij betoogt dat haar innerlijk leven en de evolutie van haar oeuvre 'tweemaal een gelijkaardigen cyclus van ongeveer vijf en twintig jaar doorloopen', nl. 1890 en 1915 en 1915-1940, wat hij door een tekening verduidelijkt. - In de *Kroniek der Poezie* beoordeelt Albert Westerlinck *De Parelvisscher* van Jan Vercammen, terwijl hij in 'De laatste ronde' protest aantekent tegen 'Een documentje van bekrompen en geestlooze papenvreterij', nl. een 'Brief aan een jong Katholiek romanschrijver', van Albert van Hoogenbeemt.

De Vlaamsche Gids. Jan.

Hubert Lampo kenschetst als *Twee die iets te vertellen hebben* de romanschrijvers Louis Paul Boon, in zijn jongste werk *Vergeten straat*, en Piet van Aken, in zijn jongste roman *De Duivel vaart in ons*. Van beider talent koestert hij grote verwachtingen. - Adriaan van der Veen publiceert een voordracht over *Multatuli's belang voor een jongere generatie*. Hij constateert dat deze, in tegenstelling met Marsman en Du Perron, 'op het oogenblik niet intens leven met Multatuli'. - K. Jonckheere beoordeelt de laatste roman van *Arthur van Schendel*, met de ondertitel: 'de schaduw van het volmaakte geluk'. Hij ziet daarin een episch tekort: het is 'een vertraagde fuga van Bach'. - Jan Schepens (*Kroniek van het Essay*) trekt een parallel tussen Westerlinck's *Van Langendonck-diagnose* en Cornette's *Octaaf*. Hij plaatst daarboven: *Van donkere diepte naar zonnige ruimte*.

Columbus. Jan.

Paul Rodenko geeft een beschouwing over *Het einde van de psychologische roman*, dat door sommige beoordelaars verwacht wordt.

Klaverdrie. Sept.-Nov.

Pierre H. Dubois (*Critisch Memorandum*) bespreekt de bundel *Horror coeli en andere gedichten* van de jonge dichter W. Hermans. - Jan Schepens (*Kleine Poëziekroniek*) vraagt aandacht voor het dichtwerk van Adolf Herckenrath.

Tijdschrift voor Geschiedenis. Jan.

H.L. Bezoen beoordeelt G. Brom's *Geschiedschrijvers van onze Letterkunde*. Hij verwijt de schrijver gebrek aan waardering voor auteurs als Jonckbloet en J. te Winkel.

Museum. Jan.

In de nieuwe jaargang verschijnen ook recensies in het Frans, Engels en Latijn. Recensies die voornamelijk voor Nederlanders van belang zijn, blijven in het Nederlands. Dit nummer bevat o.a. een beoordeling van Th. Frings: *Die Stellung der Niederlande im Aufbau des Germanisch*, door K. Heeroma. *Mestreechter sproak, doe zuete taol*, een dialektbloemlezing van H.J.E. Endepols, wordt beoordeeld door Gerlach Royen; *Paden fen Fryslân* III. van G.A. Wumkes wordt beoordeeld door G. Gosses.

C.D.V.

Hoofts ‘Ariadne’ en Julietta.

Onder de vroegste minnepoëzie van Hooft treffen wij het volgende sonnet aan:

Om beter.
Sonnet.

Op d'Historie van Ariadne, die van Theseus verlaten sijnde, van Bachus tot vrouwe gecosen wert.

Als Ariadne sat en deed' haer droeve clachten,
Over het wreet vertreck van Theseus diese siet,
Dat met sijn schip en volck meinedich van haer vliet,
Die in vergeldings plaets haer trouwe min belachten
Sij dorsten nae de Doot mistroostich van gedachten,
Dat haer, de geen, die sij behouden had, verriet.
Een Godt haer edel Deucht niet onvergolden liet,
Troost wt den hemel quam wa'en sijse minst verwachten.
Want Bachus die haer sach soo schoon en soo bedroeft,
Door medelijden Mins beginsel heeft geproeft,
Die door haer claere deucht gevoet wert in sijn sinnen.
Hij coos haer tot sijn vrouw en als Godin verhief,
Om beter, sij verloor, een vals en tijtlijck Lief.
En creech een die haer mint, en eeuwich sal beminnen.
Emblema. Geschildert int boeck van S.L.W.
Julietta.[1)]

Blijkens het onderschrift werd dit sonnet dus geschreven in het album van S(ignora) L.W., een van Hoofts eerste liefden, die hij bezong onder de naam Julietta. ‘Emblema’ en ‘geschildert’ wijzen er op, dat het de verklarende tekst vormde bij een gekleurde tekening waarop de verlaten Ariadne was voorgesteld, terwijl zij door Bacchus getroost en tot zijn vrouw uitverkoren werd; op de achtergrond was het wegzeilende schip van Theseus nog zichtbaar: ‘Theseus diese *siet*, // Dat met sijn schip en volck meinedich van haer vliet’.

Ditzelfde sonnet komt echter ook voor in Hoofts tragi-comedie[2)] [*Theseus*

1) Gedichten van P.C. Hooft, ed. Leendertz-Stoett, deel I, pag. 12.
2) Zowel Worp (1904) en Kalff (1909) als Te Winkel (1923) noemen dit stuk een treurspel. Worp (*Drama en Toneel* I, pag. 250-251) geeft daarvoor geen nadere motivering. Kalff (*Gesch. Nederl. Letterk.* IV, pag. 204) verwerpt de naam tragi-comedie ‘omdat het komisch element er in ontbreekt’. Te Winkel (*Ontwikkelingsgang*, 2e druk, III, pag. 130) erkent wel het afwijkend type, maar blijft toch het stuk onder de klassieke treurspelen rangschikken: ‘het meedoogenloos fatalisme, dat uit Seneca's treurspelen spreekt, verloochent zich ook hier niet, ondanks het slot, dat de Ariadne tot een “bly-eindend spel” maakt’. Het komische element behoort echter niet tot het wezen der tragi-comedie. In zijn *Spiegelboeck* (1600) geeft Jonkheer Jacob Duym als definitie slechts: ‘Tragi-comedie, dat is van heerlycke menschen, wiens bedryf eerst droevich, doch de uytcoemste blijde is’ (vgl. W.J.M.A. Asselbergs, *Pascha Problemen*, pag. 4). Weliswaar maakt hij zelf van komische nevenfiguren gebruik, maar Vondels tragi-comedie *Het Pascha* bewijst, dat deze niet als essentiëel voor het genre beschouwd werden. Hoofts *Ariadne* voldoet in alle opzichten aan Duyms definitie. Het ‘meedoogenlooze fatalisme’, waarvan Te Winkel spreekt, kan ik in zijn stuk niet ontdekken; het onverwachte (en onverdiende!) ‘bly-einde’, dat naar mijn mening juist de kern daarvan uitmaakt, is met een dergelijk fatalisme niet verenigbaar. Ik zie voor de *Ariadne*

ende] *Ariadne*. Aan het slot van het laatste bedrijf, wanneer Ariadne en Bacchus afscheid hebben genomen van de 'voester' Coreyne en naar de hemel zijn opgestegen, wordt het in de mond gelegd van *T'Gerucht*, dat alom het gebeurde bekend maakt[1]. In aansluiting op de slotregels ('Om beter .... enz.') volgt dan de verdiepte bezinning van het *Choor* op dit 'Om beter': Om beter alle quaet // De grote Godt laet schieden.

De vraag dringt zich dus op, of het sonnet oorspronkelijk voor Julietta geschreven is en eerst daarna in het toneelspel verwerkt werd, dan wel of - omgekeerd - Hooft het achteraf uit zijn spel heeft gelicht als een passende bijdrage voor Julietta's 'Vrundtboeck'. Zekerheid is hier natuurlijk niet te verkrijgen, hoogstens kunnen wij een waarschijnlijkheid nagaan.

Die waarschijnlijkheid nu wijst in de richting van een *latere* invoeging van het (reeds bestaande) sonnet in het toneelspel. In de eerste plaats vormt het optreden van het Gerucht aan het einde van het stuk allerminst een integrerend deel daarvan; eigenlijk is deze korte samenvatting van wat zo juist uitvoerig was vertoond, zelfs volkomen overbodig. Het motief van het sonnet ('Om beter') wordt door het onmiddellijk daarop volgende koor breder en dieper uitgewerkt, zodat dit zonder enig bezwaar gemist zou kunnen worden. - Het Gerucht is de enige allegorische figuur uit het gehele stuk (Te Winkel heeft daarop reeds gewezen), waardoor de indruk versterkt wordt dat het er niet essentiëel bij behoort. - Bovendien komt de strekking van het sonnet niet geheel overeen met die van het stuk. Het eerste legt de nadruk op Ariadne's 'trouwe min' die door Theseus zo schandelijk beloond wordt, zonder blijk te geven van enig bezwaar tegen het optreden van deze prinses zelf. In het toneelstuk echter wordt Ariadne, zij het voorzichtig, toch min of meer getekend als de verleidster van Theseus: zij kan haar hartstocht voor hem niet bedwingen en wordt daardoor de oorzaak van haar eigen ongeluk. - Het sterkste argument evenwel vormt de versregel: '... diese *siet*, // Dat met sijn schip en volck meinedich van haer vliet'. De daarin uitgedrukte situatie past precies bij een tekening, maar niet bij het drama. Op de tekening immers was een bepaald moment gefixeerd: we zullen er ons Ariadne hebben voor te stellen, op wie Bacchus troostend toetreedt, terwijl in de verte het schip van Theseus inderdaad nog zichtbaar is. In het drama echter is de toestand geheel anders. Ariadne *heeft* Theseus' schip zien wegvaren, maar daarop is Bacchus' liefdesverklaring gevolgd: zij heeft die met verrukking aanvaard en op het moment dat het Gerucht gaat spreken, *is* zij reeds met hem naar de hemelse Olympus vertrokken. Het zien van het wegvarende schip is dus volledig verleden geworden, een voorbij en zelfs bijna vergeten moment, waarover het Gerucht hoogstens in de verleden tijd had kunnen spreken. Dat toch de tegenwoordige tijd gebruikt wordt, maakt daarom de invoeging van een reeds bestaand sonnet waarschijnlijk.

Ook wanneer wij uitgaan van Hoofts minnepoëzie en de plaats die het bewuste sonnet daaronder inneemt, komen wij tot eenzelfde conclusie van waarschijnlijkheid. Behalve dit vers vinden wij daar namelijk nog een tweede gedicht voor Julietta, met het onderschrift: 'S.L.W. Voor. Julietta. - Tegens. Deianira'. De inhoud daarvan is allereerst een verwijt

dan ook geen enkel bezwaar tegen het gebruik van de term 'tragi-comedie'. In hoeverre aan invloed van de Franse tragi-comedie gedacht mag worden (vgl. G. Kamphuis, Nieuwe Taalgids XXXVI, pag. 241-247), dient nog nader te worden onderzocht.

1) Leendertz-Stoett, deel II, pag. 142-143.

aan Deianira, die blijkbaar vergeefs door Hooft bemind was. Zij is schoon en blond, maar:

Ghij versuirt uwe manieren
Met u trots, en hovaerdij,
Hoeveel d'ander gaven cieren
Alsoo veel ontcieren sij.

En daarom keert Hooft zich nu definitief van haar af. In Julietta heeft hij een waardiger object voor zijn liefde gevonden:

Ghij moocht ander gaen vermaken
Die soo schoon u selven vijnt.
Julietta doet mij blaken
Die mij veel volmaeckter schijnt.

Julietta dunckt mij waerdich
Datse mensch' en goden brant,
Die met haer beleeftheit aerdich
Ciert haer edel hooch verstant.[1)]

Al weten wij niets omtrent de bijzonderheden van dit kleine liefdesdrama, de hoofdzaak daarvan is uit het gedicht volkomen duidelijk. Hoofts verliefdheid op Deianira heeft tot een teleurstelling geleid, en hij is er ongelukkig om geweest. Maar nu is uit het kwade iets goeds voortgekomen: méér dan hij verloor, heeft hij teruggevonden in Julietta, ‘die mij veel volmaeckter schijnt’ - omdat zij hem haar wederliefde schonk.

In het album van deze Julietta schrijft Hooft dan zijn emblematorisch sonnet, dat eerst tegen deze achtergrond zijn volle betekenis krijgt. De ‘Historie van Ariadne, die van Theseus verlaten sijnde, van Bachus tot vrouwe gecosen wert’ is immers een volkomen parallel van de ‘Historie van Hooft, die van Deianira verstooten sijnde, van Julietta tot haer lief gecosen wert’. De dichter identificeert zich met Ariadne - d.w.z. niet met de Ariadne op Creta, die Theseus tot wederliefde verleidt, maar met de verlaten en wanhopige Ariadne op Naxos. De voorgeschiedenis wordt geheel buiten beschouwing gelaten: vandaar dat er in dit sonnet enkel aandacht is voor Ariadne's ‘trouwe min’. Zoals zij, ‘sat’ ook Hooft en ‘deed' sijn droeve clachten’. Maar ook in zijn geval ‘troost wt den hemel quam wa'en hijse minst verwachten.’ Zoals Bacchus getroffen werd door de droefheid van Ariadne, zo ook Julietta door de zijne: wellicht was inderdaad ook voor haar het medelijden ‘Mins beginsel’ geweest. In ieder geval konden de laatste twee regels van het sonnet op Ariadne:

Om beter, sij verloor, een vals en tijtlijck Lief,
En creech een die haer mint, en eeuwich sal beminnen.

letterlijk van toepassing zijn op Hoofts eigen ondervinding:

Om beter, hij verloor, een vals en tijtlijck Lief,
En creech een die hem mint, en eeuwich sal beminnen.

1) Leendertz-Stoett, deel I, pag. 13.

Een onbewimpelder hulde voor Julietta is nauwelijks denkbaar. ‘Om beter’, d.w.z. *om haar*, leed hij zijn liefdesverdriet ten aanzien van Deianira. ‘Om beter’ wordt daarom de titel en de samenvatting van het

sonnet: de hele geschiedenis van Ariadne wordt een ‘emblema’ van wat zij en hij in eigen leven ondervonden hebben!

Indien deze veronderstelling inderdaad juist is, dan volgt daaruit dadelijk wat er verder is gebeurd. Hooft moet door deze parallel zozeer getroffen zijn, dat hij de historie van Ariadne is gaan uitwerken. Van het sonnet kwam hij tot het toneelstuk, van een persoonlijke liefdeservaring tot de mythologische parallel.

In verband met dit alles staat het voor mij vast, dat wij ‘Om beter’ moeten beschouwen als het hoofdmotief van de *Ariadne*. Ik wijk daarmee af van de mening van Te Winkel, die concludeert: ‘Schaamte en ingetogenheid behooren de gezellinnen der liefde te zijn: deze idee heeft Hooft in zijn treurspel willen dramatiseeren’[1)]. Dat het stuk onmogelijk als *treurspel* beschouwd kan worden, springt bij mijn opvatting dadelijk in het oog: het ‘bly-einde’ is dan niet een toevallig met het motief gegeven slot, maar de kern waarom uiteindelijk alles begonnen is. Toch heeft Te Winkel niet geheel ongelijk. Het motief waarop hij de aandacht vestigt, lijkt mij in het stuk inderdaad aanwezig; alleen moet het niet als hoofdmaar als bijmotief worden gezien.

Bij de nadere bestudering van zijn onderwerp, die voor de dramatische uitwerking nodig was, moet Hooft namelijk Ariadne anders zijn gaan zien dan hij oorspronkelijk deed: niet alleen als het slachtoffer van trouwe min, maar ook als de verleidster van Theseus. Wel bleef hij vasthouden aan zijn hoofdmotief dat aan het slot (Ariadne op Naxos) triomfantelijk doorklinkt, maar in het voorafgaande gedeelte (Ariadne op Creta) werd het tijdelijk verdrongen door een tweede gedachte: Ariadne's toegeven aan haar zinnelijke hartstocht is verkeerd en daardoor is zij de oorzaak geworden van haar eigen ellende en indirect ook van Theseus' schande. Deze beide motieven heeft hij niet tot een harmonische eenheid weten te verbinden; in zekere zin was een harmonische verbinding trouwens ook niet mogelijk: het ‘bly-einde’ staat geheel buiten de causaliteit schuld-straf, die daaraan voorafgaat. Dit leidt tot een innerlijke tegenstrijdigheid, die oorzaak werd dat het sonnet voor Julietta zich naar zijn strekking niet zuiver in het stuk liet invoegen. Bovendien werken de conclusies van het drama daardoor enigszins verwarrend.

Hooft heeft er bij de uitwerking van zijn emblema niet voldoende rekenig mee gehouden, dat een emblema symbolische betekenis wil verlenen aan een *geïsoleerd* moment uit een verhaal, waarbij geen aandacht wordt geschonken aan alles wat aan dat moment voorafgegaan is en er toe heeft geleid - terwijl bij een drama juist de *samenhang* der opeenvolgende feiten een beslissende rol speelt.

W.A.P. SMIT.

1) T.a.p., pag. 131.

De tafelspelen van Hooft.

Het is wel merkwaardig, dat reeds het vroegste litteraire werk van Hooft ons een indruk geeft van 's dichters persoonlijkheid, die door al zijn latere prestaties principieel niet meer wordt gewijzigd. Vergeleken met voorgangers en tijdgenoten vertoont de drost van Muiden zich als de meest autonome van onze dichters. Verwonderen doet ons dit niet, wanneer we denken aan het milieu, waarin hij werd geboren en opgevoed. Van een zoon van de Amsterdamse burgemeester C.P. Hooft kan men geen onzelfstandigheid verwachten. Onafhankelijkheid van oordeel in godsdienstige en politieke aangelegenheden zal in dit gezin voldoende zijn aangekweekt. Dat zijn litteraire vorming echter weinig verband heeft gehouden met de traditie, zou men a priori niet gaarne willen beweren. De rederijkerskamers, waarin het letterkundig leven zich bij de eeuwwisseling nog voor een goed deel bewoog, waren de bewakers en bewaarders van de heilige overlevering en Hooft heeft in de kamer De Eglentier zijn litterair ABC moeten leren. Desondanks verraden zijn eerste pennevruchten niets van een leerling, die levend in de traditie onbewust navolgt, maar demonstreren ze integendeel een onafhankelijkheid van geest, die werkelijk verbluffend is.

Een nadere beschouwing van Hooft's tafelspelen kan ons daarvan het best overtuigen. Het tafelspel immers is een rederijkersgenre, dat krachtig in de traditie ligt verankerd en dat tevens in verjongde gedaante nog tot in de achttiende eeuw blijft voortleven. De zuiver rhetoricale opvatting van het genre in de 15e en 16e eeuw leent zich moeilijk voor een rationeel begrijpen. Het wezen van het tafelspel uit die tijd is gemakkelijker te ervaren dan te beschrijven. Er is bij de oude Mercurialisten nog geen distantie tegenover ons genre, zoals in de rationalistische Nieuwe Tijd en reeds bij onze Hooft. Men objectiveert nog niet, kiest niet bewust zijn individuele vorm. Daarom ook geen vormanalyse en codificering van de samenstellende motieven nòch bewust-willekeurige persoonlijke keuzebepaling van wat men van de overgeleverde vormen wenst te behouden nòch uitbreiding door toevoegingen van individuele of nieuwmodische bestanddelen.

Trouwens de grenzen van het genre zelf zijn niet scherp te trekken. Het onderscheidt zich niet altijd even duidelijk van het esbattement of de factie. Overgangen van het een in het ander zijn niet sporadisch. Grote voorzichtigheid is geboden bij het definiëren. Misschien mogen we niet verder gaan dan in de feesten van de vastenavond, Driekoningen en bruiloften de gelegenheden te zien, die het tafelspel, althans het comische, het aanzijn hebben geschonken. Gaan we verder terug, dan komen we voor de nog onopgeloste raadsels te staan van de oorsprong der middeleeuwse mimische kunst.

Binnen het genre zelf leert men de varianten het best kennen door uit te gaan van de verschillende gelegenheden. Voor de ernstige tafelspelen wordt dit weliswaar bemoeilijkt door de onduidelijkheid der omstandigheden, waaronder ze werden vertoond èn de historische ontwikkeling, die er al spoedig toe leidde, dat ze zonder de aanleiding van een bepaalde feestelijkheid werden geschreven. Het laatste is trouwens begrijpelijk. Want het tafelspel lokte eerder uit tot navolging dan het ingewikkelde en uitgebreide zinnespel. Het gaf bovendien door zijn dialoog

in de mond van twee contrasterende personages een gewenste gelegenheid tot ernstige gedachtenwisseling (eventueel beslecht door een gematigde derde) of bespotting van bepaalde voorstellingen.

Kunnen we dus de varianten van het ernstige spel moeilijk naar de speelgelegenheden onderscheiden, in het comische herkennen we althans het bruiloftsspel gemakkelijk als een bijzonder speltype[1]. Het is een samenspraak van twee of drie personen. Uiteraard doet de ernst van onze rederijkers zich daarbij gelden. Minstens een der personages, maar ook wel eens twee, behandelen het huwelijk als een serieuze aangelegenheid. Maar het comische is nimmer geheel verloren gegaan. Het is vaak een zot, die voor de note gaie zorgt. Hij ridiculiseert de ernst van zijn medespeler(s). Contrastwerking is geliefd onder het laat-middeleeuwse volk. Men hield er van het vroede met het sotte te verenigen: door het eerste dreigde men te vervallen in 'melancolije', die men door het laatste verdreef! De wijsheid der ernstige personages is Christelijk-moralistisch van strekking. De grappigheid van de zot, het enfant terrible, is goed bedoeld en door en door volksaardig. Van werkelijk cynisme is geen sprake. Hij laat zich trouwens aan het slot doorgaans gezeggen en biedt braaf zijn geschenken aan: practische zaken veelal.

Er zijn een aantal spelen, waarin het ernstige woord en de snaakse opmerking weliswaar niet ontbreken, maar toch op zichzelf weinig betekenen; ze dienen meer als aanloop voor de aanbieding van een geschenk, waarom het gehele spel draait. Men kan hier van presentspelen spreken. De vrolijkheid wordt in deze spelen nog verhoogd, doordat er veelal het een of ander met het geschenk aan de hand is. Blijkt het achteraf geen fopperij te zijn, dan laat bijvoorbeeld een onhandige sukkel het uit zijn handen vallen.

Deze laatste spelsoort heeft evenmin als de 'bruytsprake' de Nieuwe Tijd overleefd. Van het zeventiende-eeuwse bruiloftsspel vormt de aanbieding van het geschenk geen essentieel motief. Het is trouwens de vraag, of het tafelspel als genre er niet helemaal zou zijn aangegaan, indien de bruiloft niet vroeg om een passend spel, teneinde in de aristocratische kringen, die anders aan deze volkskunst met minachting zouden zijn voorbijgegaan, als tegenwicht te dienen voor de lucullische tafelvreugden en alzo de culturele standing op te houden. Zeker, het tafelspel is inderdaad in de 17e eeuw nog een enkele keer gebruikt in dienst van de didactiek of de politiek[2], maar dat zijn uitzonderingen en ik geloof niet, dat we ons schuldig maken aan te veel overdrijving, wanneer we aannemen, dat de begrippen tafelspel en bruiloftsspel voor het 17e-eeuwse bewustzijn wel ongeveer samengevallen zijn, behalve natuurlijk voor hen, die het woord tafelspel gebruikten in de betekenis van klucht.

1) Ik wil hier de zog. 'bruytsprake' buiten beschouwing laten. Het is een monoloog, waarin de bruid uit naam van de bruidegom toestemming wordt gevraagd tot het huwelijk, doorgaans verbonden met de opwekking zich naar de kerk te begeven, en gevolgd door een dankbetuiging na ontvangst van het jawoord. Een enkele keer treffen we de dialoogvorm aan, stellig onder invloed van het tafelspel, maar daarom zou ik de 'bruytsprake' nog niet tot het genre willen rekenen.

2) resp. o.a. door J. Celosse in zijn spelen van *Locht, Aerde en Mensche* en van *'t Vyer, 't Water, Redelijck Verstandt*, beide in *Den Nederduytschen Helicon* enz. (Haerlem 1610) en door H. Smout in *Een leer-lijck Taefel-spel van drie Persoonen, te weten: Patrija; Respublicu; Lijbertas*, uitg. d.N.v.d. Laan *Rederijkersspelen* (Den Haag 1932) bl. 70 e.v.

Hoe moeten we nu dit zeventiende-eeuwse bruiloftsspel verstaan? Met een gewaagde beeldspraak zou ik daarop willen antwoorden: het oorspronkelijke genre is in factoren ontbonden en men heeft bewust en willekeurig daarvan gehonoreerd, wat nog levenskrachtig was en voorts toegevoegd, wat de tijdgeest verlangde. De twist der contrasterende personages met verzoening of bemiddeling door een derde is in de meeste spelen behouden gebleven, maar de twist wordt niet meer veroorzaakt door de tegenstelling tussen het vroede en het sotte, of de leer en het leven, waarbij tenslotte het vroede, d.i. de Christelijke moraal het wint. Integendeel, de ethiek is gesaeculariseerd, de problemen zijn van psychologische of praktisch-filosofische aard. In het Bruylofts Tafel-Spel van Zacharias Heyns[1] kibbelt Vreucht met Druck, omdat zij meent, dat Druck op deze bruiloft niet aanwezig behoort te zijn. Hoog loopt de ruzie echter niet, want de dichter legt zijn personages al spoedig wijze beschouwingen in de mond over de betekenis en het nut van beiden in het leven. In Rodenburgh's bruiloftsspelen[2] wordt getwist om de voorrang tussen Liefde en Min, Zeegbaerheyt en Begheerte, Ja en Neen. Het gaat er om, wie van beide de eer toekomt het huwelijk te hebben bewerkt.

Daarover twisten ook Heusheit en Min in het bruiloftsspel van Hooft ‘gespeelt ter bruiloft van Catharina Quekels met Campen. Anna Bannings met Mirop’[3]. In psychologisch raffinement staat dit spel ver boven de *Mommery* in hetzelfde jaar 1602 gespeeld[4]. Ofschoon we ook hier reeds getroffen worden door het vernuftselement in mythologisch kleed, dat de gehele moderne 17e-eeuwse kunst voor een goed deel zal bepalen, zijn de personages Hopende, Wanhopende en Genietende nog stereotiep van opvatting en uitbeelding. Ze treden op als slaven met gouden ketenen aan de benen en als typen verschillen ze feitelijk niet van de bekende figuren in de middeleeuwse hoofse minne-lyriek. Alleen Cupido met het schild van Medusa, zonder pijl en boog, is nogal oorspronkelijk geconcipiëerd. Maar wat de meeste indruk op ons maakt is dat ook hier - als in al Hooft's tafelspelen - de moderne speelse hantering van stof en genre, het aristocratische karakter van zijn kunst en de grondtoon van levensvreugde - niets gaat boven het aardse liefdegeluk! - een onheelbare breuk met het verleden hebben geslagen.

Speelse hantering van de stof! In het bruiloftsspel voor Catharina Quekels en Cornelis van Kampen zegt de Min:

> Een overselsaem luck van eenen Godt te sien
> Gebeurt ulieden, en ghij valt niet op u knien?

Neen, hier valt men niet meer voor God of goden op de knieën. We verkeren niet meer in de irrationele sfeer der religie of religieus geschematiseerde ethiek. Het is alles slechts wereldse wijsheid. We blijven met het machtsvertoon van de liefde in de orde van de natuur. De liefde, die zijn wilde wetten stelt aan de stervelingen, schenkt de opperste zaligheid.

1) achter *Deuchden-schole ofte Spieghel der jonghe-dochteren*, enz. (Rotterdam 1625) bl. 51 e.v.
2) in *Eglentiers Poëtens Borst-weringh* (Amsterdam 1619) bl. 191 e.v., 213 e.v., 239 e.v.
3) uitg. F.A. Stoett *Gedichten van P.C. Hooft* dl. II (Amsterdam 1900) bl. 8 e.v.
4) uitg. Stoett *a.w.* bl. 3 e.v.

Maar, let wel, voor de rationalist alleen, indien het gezond verstand wegen en grenzen bepaalt. Dan smaakt men

> Een vreuchde, niet bekent bij de gemene lieden[1)]

Maar, afgezien nu daarvan, welk een rijkdom aan fijne psychologische trekjes in de parafrasering van de dictatuur der liefde, welk een genieten in de erotische recreatie - heel even maar - na de overtuigende, ofschoon hier reeds soms vermoeiende matigheidsmoraal of al te precieusvernuftige beeldsprakigheid. Hoe getuigt ook dit bruiloftsspel van Hooft's fijne smaak inzake compositie. De bouw van het spel is sober en beheerst. De polemiek van Heusheid en Min blijft voornaam. Hun toespelingen op het bruidspaar, dat voor hen zit, hebben niets van de hinderlijke directheid en onwaarschijnlijkheid, die ons bij de mindere goden zo kan ergeren. Merkt men in de zestiende eeuw nog niets van een verband tussen spel en bruidspaar, kan het bij elk huwelijk zonder bezwaar weer opnieuw worden voorgedragen, in de zeventiende eeuw wordt het accent gaarne van het abstracte verlegd naar het concrete en worden de naam, het beroep en de eigenschappen van bruidegom en bruid er bij te pas gebracht, soms geestig-humoristisch, maar gewoonlijk onderdanig-byzantinistisch[2)]. Hooft is daar ver boven verheven. Evenmin ontsiert hij zijn spel door een onpassend gebruik van tussenzangen - Van Hoogstraten voert n.b. de reizang van het klassieke drama in! - of vertoningen, de nakomelingen van de rhetoricale togen, waarmee bijv. Theodore Rodenburgh zeer kwistig is. Heusheid en Min erkennen tenslotte elkaars rechten, ze strijken hetzelfde vonnis en roepen de Nacht aan om het uit te voeren. Wat betekenen bij deze beheerste en verantwoorde compositie, bij de meesterlijke dictie - ik denk hier aan de evocatieve adjectieven, het zinrijke parallelisme, de nimmer dreunende alexandrijnen - het overtuigende pleidooi voor een rustige, harmonische levenshouding, nog de schaarse dubbelrijmen of het allegorische geschenk der twee gewonde en verbonden harten? Trouwens daarin was niet veel meer te moderniseren. Symboliek in de echte zin des woords had lang vóór Hooft al in vele spelen plaats moeten maken voor de opzettelijk gezochte, verstanddelijke allegorie.

Naast het Bruyloftsspel van 1602 slaat *De gewonde Venus* van 1607 maar een pover figuur. Misschien heeft de latere verandering van de tweespraak in een driespraak, waarbij de hoofdrol werd verdeeld over twee personages, Jupiter en Mercurius, er geen goed aan gedaan. Want nu ontbreekt het vruchtbare meningsverschil in de dialoog van deze twee goden en de dichter gebruikt hen alleen nog om zijn mythologische kennis te etaleren en die dienstbaar te maken aan de humanistische moraal, die neerkomt op een verheerlijking van de deugd der redelijkheid. Zo nodig levert de mythologie dan voor deze prediking de exempla.

Het laatste spel, *Paris Oordeel*, is een meesterwerk in sijn soort. Mercurius, die bemiddelt tussen de godinnen en Paris, is een tactische bode. Daarbij zorgt hij tevens voor de vrolijkheid, die in dit au fond ernstige spel zeer welkom is. In de verte herinnert hij nog aan de rhetoricale ‘sot sonder erch’, wanneer hij Paris benijdt om zijn voorrecht de naakte go-

1) Stoett *a.w.* bl. 16.
2) vg. bijv. S.v. Hoogstraten's *Bruylofts Tafel-spel, of Parnassus Eer-gaef*, enz. ('s-Gravenhage 1654).

dinnen te mogen aanschouwen. Meteen geeft dit toneeltje mèt het verslag van Juno aan Venus over Paris' gedrag bij het onderzoek een vleugje erotiek, dat in het milieu van de dichter wel in de smaak zal zijn gevallen. Maar overigens, hoe modern zijn onze godinnen geconcipiëerd. Hoe Kalff[1] kon zeggen, dat Hooft's opvatting niet veel verschilt van de middeleeuwse dichters, is een raadsel. De mythologie is zuiver rationalistisch geïnterpreteerd, de godinnen zijn de personificaties van abstracte begrippen: Juno van de macht, Pallas van de deugd, Venus van de min.

De pleidooien der godinnen zijn van een verbluffende virtuositeit. Men vraagt zich met spanning af, wat Pallas en Venus nog zullen vertellen, wanneer Juno het woord heeft gevoerd. Wat heeft ze al niet aan te bieden: heerschappij, huiselijk geluk en ... geld! Ja, ook het almachtige geld, waarvan de lof en passant zo heerlijk satirisch wordt bezongen, het geld, dat

> van een deughniet maekt ... een man met eeren.[2]

Maar dan komt Pallas met haar rationalistisch-stoïcijnse moraal. Ze predikt de 'Deugd, die zelv' haer waerde loon is'. Nu, er was eigenlijk geen weerlegging van Venus voor nodig om daarin niet te geloven. Toch doet het mij, eerlijk gezegd, goed, dat Hooft haar zo brillant door de godin der liefde laat bestrijden. Hier toont de dichter zich in zijn volle kracht. Moeten we de overtuigingskracht van Venus' pleidooi op rekening schrijven van 's dichters epicurisme of van zijn jeugd? Later zal Hooft wel een ander geluid laten horen, maar reeds de Granida pleit voor een 'ernstiger' levenshouding. Gemakkelijk had de Cyprische godin het intussen niet. Ze moet het tegen twee tegelijk opnemen, die beiden met krachtige argumenten waren komen aandragen. Maar hoe gemakkelijk valt haar de ontzenuwing. Juno's lokroep kan slechts een grijsaard verschalken, die van niets anders meer weet dan van geld. En Pallas

> .....lichtelijk belezen kon een kindt,
> Dat schoolpraet amelt, en niet ongelooflijks vindt
> In wijdtgehaelde reen van ingebeelde goeden,
> Die nae onzaedbren windt doen hongren de gemoeden;
> Tot dat zy, aen de proef, bevinden het bedrogh[3]

Daarbij, laat Juno niet stoffen op haar macht, want Cupido, Venus' zoon, is Jupiter zelf de baas. En haar huwelijksgeluk zou niet bestaan zonder Venus' brand! En wanneer Pallas al beschikt over oorlog en vrede, zij, Venus, alleen houdt de staten in stand door ze te bevolken. Wanneer Venus daarna nog haar eigen verlokkingen aan Paris voorhoudt, behoeven we niet meer te vragen, aan wie hij de prijs zal toekennen, zelfs al moet hij zich daardoor blootstellen aan de wraak der vertoornde godinnen[4].

Wij keren terug tot ons begin. Hooft is de autonome dichter bij uitnemendheid. Ook tegenover de buitenlandse dichters handhaaft hij zijn zelfstandigheid. Afgezien

1) *Literatuur en Tooneel te Amsterdam in de zeventiende eeuw*, 2e dr. (Haarlem 1915) bl. 198.
2) Stoett *a.w.* bl. 34.
3) ald. bl. 36.
4) Van *Paris Oordeel* zijn r. 237-242 later lichtelijk gewijzigd overgenomen in het *Bruyloftdicht* op 't huwelijk van A.W. Verhee en K.G. Kop r. 17-22 (Stoett *a.w.* dl. I (Amsterdam 1899) bl. 74.

van *De Gewonde Venus*, die op verscheidene plaatsen sterk aan Montaigne herinnert[5] heeft men van Hooft's tafel-

5) F. Veenstra *Bijdrage tot de kennis van de invloeden op Hooft*, diss. Groningen 1946 (Assen z.j.) blz. 36 e.v.

spelen slechts enkele regels bij Homerus of Tasso terug kunnen vinden[1]. Stellig moet hij veel geleerd hebben van de nieuwe Renaissancekunstenaars in de landen, die ons vooruit waren. Maar zoals ten aanzien van de traditie bleef ook tegenover hen zijn houding te onafhankelijk om meer van hun motieven over te nemen dan met eigen overtuiging en smaak strookte.

Leiden.

J.J. MAK.

Hooft herdacht als toneelschrijver. (Ao. 1881).

In 1881 vierde men te Amsterdam de driehonderdste terugkeer van Hooft's geboortedatum. Men wilde hem ook als dramatisch dichter herdenken en achtte algemeen de 'Warenar' daartoe het meest geschikt. In de voorbereidende commissie ontstond echter ernstige onenigheid over de vorm, waarin het stuk voor een gemengd publiek op de planken gebracht diende te worden. De meerderheid, w.o. de ruim twintigjarige Frank van der Goes, stelde zich op het juiste standpunt, dat men het moest vertonen, zoals Hooft het geschreven had. De minderheid, bestaande uit Alberdingk Thijm, Ten Brink en Hofdijk, meende dat 'de openbare decentie niet in het aangezicht (mocht) worden geslagen' en wenste een gekuiste 'Warenar' op te voeren[2]. Thijm trad op als voorvechter voor deze richting. Toen zijn plan in de betreffende sub-commissie de nederlaag had geleden, kwam het nog eens ter sprake in de vergadering, die de algemene commissie op 28 October 1880 in (nomen *non* est omen!) 'De Eensgezindheid' op het Spui hield[3]. Ook hier had het geen succes, Thijm maakte er een principiële kwestie van en verliet met Schaepman de commissie[4]. Zij organiseerden daarop met hun aanhangers op 16 Maart 1881 in de Stadsschouwburg een voorstelling van het stuk, zoals het uit de hand van Thijm was gekomen, die gezuiverd en - verminkt had. Wat er tussen Claertje en Ritsart was voorgevallen had hij geschrapt, doch hij had niet systematisch nagegaan, welke wijzigingen daardoor tevens vereist waren, zodat het bekende qui pro quo tussen Warenar en zijn aanstaanden schoonzoon geforceerd en onbegrijpelijk klonk. Terecht schreef 'De Amsterdammer'[5], dat de 'Warenar' op twee benen staat: de pot en het kind, waarvan het kind door Thijm geamputeerd werd, zodat zijn product mank ging. - Toen de commissie, omdat haar meerderheid er toe besloten had, de originele 'Warenar' op haar programma plaatste en zich vervolgens tot de 'Vereeniging het Nederlandsch Tooneel' wendde, ontving zij daar een weigering, zoals Van der Goes, die het blijkbaar nog niet verkroppen kon, later schreef[6].

Den Helder.

C.G.L. APELDOORN.

1) Kalff tap.
2) 'Rapport van de sub-commissie voor de tooneeluitvoering', als bijlage toegevoegd aan Dr W. Doorenbos, 'Pieter Corneliszn Hooft'; zie blzz. 32-33 aldaar (A'dam 1881).
3) Archief-Van der Goes.
4) De Beer, 'De vertooning van Hooft's "Warenar"' ('De Portefeuille', jg. 1880-'81, blz. 290, 6 November).
5) Op 27 Maart.
6) 'De Warenar-vraag nog ééns' ('De Amsterdammer', 31 Maart).

Wat is impressionisme?

Zich nauwkeurig rekenschap te geven van het litterair-historisch begrip ‘impressionisme’, het scherp te omlijnen en af te zonderen van het verwante, vaak in één adem ermee genoemde, zo niet er mee vereenzelvigde, begrip ‘naturalisme’, is een verre van gemakkelijke zaak. Naar illuster voorbeeld heeft dr G. Stuiveling deze knoop minder ontward dan doorgehakt. Zijn ogenschijnlijk heldere en afdoende argumentatie heeft mij niet bevredigd; ook ontgaat mij de consequentie in de wijze, waarop hij de van een nieuwe inhoud voorziene term hanteert.

Voornamelijk op de pagina's 46 en 47 van zijn boek ‘*De Nieuwe Gids als geestelijk brandpunt*’, tekent dr Stuiveling terecht protest aan tegen de gangbare, stelselloze[1)] toepassing van de termen impressionisme en naturalisme. Na te hebben gewezen op het determinisme en positivisme als theoretische grondslagen van het naturalisme, constateert Stuiveling: ‘De term naturalisme heeft derhalve betrekking op de verhouding tussen den schrijver en zijn stof, niet op de stijl. Wel ligt het voor de hand, dat de naturalistische kunstenaar meestal een zeer realistische, vaak impressionistische stijl zal schrijven, maar deze stijl is niet enkel hèm eigen. De moderne romantiek - Van Schendels Fregatschip - heeft er evenzeer gebruik van gemaakt, terwijl het naturalisme van Zola of Van Deyssel in grote gedeelten realistisch noch impressionistisch genoemd kan worden.’

Daar wordt dan nog aan toegevoegd: ‘Wij missen inderdaad de verschillende woorden om de verschillende wijzen-van-zien èn de verschillende wijzen-van-weergeven, de kunstopvattingen èn de stijlvormen aan te duiden. *Impressionisme* is geen kunstopvatting, maar *een stijlvorm*[2)]*, naturalisme* geen stijlvorm, maar *een kunstopvatting*; doch realisme kan betrekking hebben op beide en daarmede is een aantal misverstanden vrijwel onvermijdelijk geworden.’

De door mij gecursiveerde bondige definities zullen geen aanleiding tot misverstand geven, maar zijn ze juist??

Tenslotte leest men dan nog op p. 47: ‘Het is duidelijk, dat het naturalisme naar zijn bedoeling een absoluut objectivisme wil zijn en derhalve volstrekt tegengesteld is aan het individualistisch subjectivisme der moderne dichters.’

Alleen al op grond van de bekende stelling van Tachtig: ‘Inhoud en vorm zijn één’, zou men zich bij een naar de zienswijze, naar de geest,naturalistische roman slechts een naturalistische stijlvorm kunnen denken. Het is dus op zijn minst zeer misleidend de uitwendige vorm van een geestelijk verschijnsel zó te benoemen, dat van een verband daarmede niets meer blijkt. Mocht evenwel blijken, dat de gangbare stijlvorm der naturalistische romans daarvan een puur-toevallige bijkomstigheid is in plaats van een logisch uitvloeisel, dan alleen bestaat er reden om te

1) Zelfs Prof. Huizinga bevordert de begripsverwarring: ‘het litteraire impressionisme doorgaans realisme genoemd’ (*Geschonden Wereld*, p. 179).

2) Op welk gezag steunt deze verzekering? Op dat van wijlen prof. Overdiep? Die schreef nl. (*Onze Taaltuin*, Jaargang VI p. 172). ‘De litteraire vorm van het oude naturalisme namelijk de techniek van het impressionisme, is aan dit volslagen moderne boek vreemd.’

volharden in die gewoonte om interieur en exterieur van boeken als ‘La Terre’ verschillend te benoemen.

Hoe is nu de practijk bij dr Stuiveling? Allereerst constateert hij, dat ‘het naturalisme van Zola of Van Deyssel in grote gedeelten realistisch noch impressionistisch genoemd kan worden.’

Nog afgezien van de vraag of vogels van zo diverse pluimage als Zola en Van Deyssel hier in één adem genoemd mogen worden, is het verre van duidelijk hoe dr Stuiveling nu eigenlijk over dat proza denkt. Hij vindt het voor de hand liggend, dat de naturalisten ‘meestal’ ‘een zeer realistische, vaak impressionistische stijl’ schrijven. Het onderscheid tussen realistisch en impressionistisch wordt niet aangegeven, vermoedelijk verstaat S. onder beide: ondogmatische, d.w.z. niet van naturalistische geest doortrokken, werkelijkheidsbeschrijving. Dit schilderende proza acht hij blijkbaar niet karakteristiek voor het naturalisme, niet noodwendig uit de naturalistische verhouding tot de stof voortvloeiend, maar een toevallig technisch accessoire, waarvan ook ‘de moderne romantiek - Van Schendel's “Fregatschip”!’ zich zou hebben bediend. Hele passages bij Zola en Van Deyssel zouden dan ook ‘realistisch noch impressionistisch’ zijn. Onze voor de hand liggende vraag: hoe dan wel? wordt niet beantwoord.

Als inderdaad het proza van het ‘Fregatschip’ grote uiterlijke overeenkomst zou vertonen met dat der naturalisten, wat ik weiger aan te nemen, zou dit voor mij enkel uiterlijke nawerking van het naturalisme zijn. Romantici ná Tachtig schrijven nu eenmaal anders dan er vóór. Maar als het bedoelde proza van v. Schendel volledig ontleed zou worden, zou ongetwijfeld de romantische geest de structuur ervan blijken te hebben bepaald, krachtens de eenheid van inhoud en vorm.

Een zinsnede op p. 48 wekt dan weer de indruk, dat de impressionistische vorm voor S. de bij de naturalistische zienswijze passende stijl is: ‘De andere prozaschetsen zijn eigenlijk te gering van omvang om typisch naturalistische kanten te kunnen tonen, al is de nieuwe suggestiefimpressionistische stijl zowel bij Netscher als bij Aletrino zuiver aanwezig.’

Van Van Looy heet het: (hij) ‘is geen naturalist en hij is het ook nooit geworden.’[1] Zijn proza wordt gekenschetst als ‘picturaal realisme, ontstaan zonder welke theoretische overwegingen dan ook ....’

Moet nu het proza van Aletrino en Netscher impressionistisch heten, omdat men toevallig van hen weet, dat zij de naturalistische dogmata aanvaardden, terwijl het toch zo ten nauwste verwante proza van Van Looy, die dit niet deed, onder ‘realisme’ gerubriceerd wordt?

De beschouwing over ‘*Een Liefde*’ op pag. 67 van Stuivelings boekje spreekt evenmin het verlossende woord. Daar wordt vastgesteld, dat ‘onze eerste grote naturalistische roman’ gedurende de gehele tweede helft in een ‘uiterst Van Deysseliaanse’, totaal andere stijl is geschreven dan de eerste hoofdstukken, en dat de auteur zich daar ‘eenvoudig heeft geïdentificeerd’ met zijn hoofdpersoon, terwijl hij toch in het eerste gedeelte wel degelijk getracht heeft zich in te denken in de psyche van Mathilde. Dr Stuiveling zal er dus wel geen bezwaar tegen hebben, de geest van de slothoofdstukken als uitermate subjectief te kwalificeren.

1) Van Deyssel, die het weten kon, zegt echter van ‘*De Maaier*’: ‘Dit is van het aller-beste naturalisme.’ (*V.O.* VIII, 20).

Daaruit zou volgen, dat de naturalistische kunstopvatting hier ontbreekt en (zie o.a. mijn eerste citaat uit het boek van dr S.) dus ook de daarbij te verwachten realistische of *impressionistische* stijlvorm. Deze conclusie zou echter volkomen in strijd zijn met alle gangbare kwalificaties van de stijl van die passages, die immers steeds van impressionisme gewagen[1)] En die gangbare karakteristiek van het proza in het dertiende hoofdstuk is nu eens niet onjuist.

Als er naturalisme te vinden is in 'Een Liefde', zal men dat in de gematigde, tamelijk objectieve eerste hoofdstukken moeten zoeken en ik zie niet in, waarom de *stijl* daarvan globaal gesproken anders zou moeten worden aangeduid. Van de rest van het boek is de vorm daarentegen onmiskenbaar impressionistisch, waaronder ik versta dat stijl èn geest dier passages een ongebreideld subjectivisme ademen. Voor mij is impressionisme dus de noodzakelijke stijlvorm van een bepaalde verhouding tot de stof en *niet enkel* een stijlvorm. Hoe komen we nu tot een welverantwoord gebruik van die netelige term impressionisme? Mijns inziens zal het zaak zijn zeer veel gewicht te hechten aan het woordgebruik van een door en door bewust en volkomen bevoegd practicus en theoreticus in-enen als Lod. van Deyssel. Definities a priori zijn hier uit den boze!

Dat Van Deyssel de literatuurwetenschap inderdaad zeer betrouwbare maatstaven kan aanbieden heeft het opstel over H. van den Berg van den toen twintigjarige al afdoende bewezen. (*Verz. Opst.* II). Dit opstel bevat de volgende definitie (cursivering van mij):

'Door impressionistisch wordt hier verstaan, dat *de schijn*, die de dingen aannemen voor het oog van den schrijver, *zonder nader onderzoek omtrent hun wezen*, vertolkt wordt. Daarin ligt ook de geheele beeldspraak. Daarom is impressionisme alleen een genre van beeldende kunst en is de impressionistische literatuur, die, welke het meest de schilderkunst nadert.'

De *fantazie* der werkelijkheid treedt hier in de eerste plaats te voorschijn, maakt zich geheel van den stijl des schrijvers meester ....

Op grond van bovenstaande definitie mag men dus zeggen, dat de voorstelling van de nachtegaal in '*Mei*' impressionistisch is:

> .....'*er is geluid*
> Ver in het bosch, maar boven alles uit
> Kweelt toch het *zwarte* vogeltje zijn slag.'

De zeldzame verdienste van Van Deyssels voorbeeldige definitie komt nog meer aan het licht, als men weet, dat Georg Loesch (*Die impressionistische Syntax der Goncourt*) bij geen der bekende theoretici van het Franse naturalisme o.a. bij Brunetière, Bourget noch Desprez, een hem bevredigende bepaling heeft kunnen vinden en tenslotte zelf een langs wetenschappelijke en empirische weg afgeleide definitie opstelt, die in de kern volkomen overeenstemt met die van Van Deyssel: 'Die literarischen Impressionisten sind somit Schriftsteller (oder Dichter), die erstens die gleichen ästhetischen Ansichten, zweitens die gleiche subjektivsinnliche Auffassung der Umwelt wie die impressionistischen Maler haben; drittens in der "écriture artiste" eine Stiltechnik anwenden, die der impressionistischen Maltechnik durchaus parallel ist.'

1) Bijv. F. Erens, *De Gids* 1926 noemt het tweede gedeelte: 'een volkomen impressionisme.'

Er is bij Van Deyssel nog veel meer bruikbaars te vinden. Het belangrijkste daarvan moge hier volgen. Dat voor dezen Tachtiger in strijd met Stuivelings verzekering impressionisme een kunstsoort is, niet enkel een stijlvorm, blijkt op tal van plaatsen, bijv.:

Verz. Opst. I, 1e druk, p. 75: 'die groote school van het fransche naturalisme en impressionisme.'

V.O. I 95: 'Men zou de schetsen van den Heer Netscher in impressionistische en naturalistische kunnen verdeelen.'

Zie verder o.a. *V.O.* II, 140.

Zeer belangrijk is de passage op blz. 329 van *V.O.* II. Na de lectuur van een naturalistisch werk houdt men over: 'de vreugde van het zoo (prachtig, enz.) *helder massief* zien der lichaam-menschen, met de duidelijke boomen, wolken, enz. (waar alleen een "kunstenaar" zoo op letten kan).

Zoo na een impressionistisch werk: de vreugde over het ontmoeten der subjectieve kunstenaarsverrukking, als ruischende licht-wolken over de lichaam-menschen, bosschen enz. gespreid.

Bij impressionisme beteekent het woord "ziel": lyrische zinnenverrukking. De zielekracht besteedt zich aan de veredeling der zinnenwerking.'

Opnieuw vestigt v.D. dus de aandacht op het *subjectieve* element van impressionisme, als iets karakteristieks. Zo ook *V.O.* IX, p. 291:

'*Objectief* precies, in tegenstelling tot het "vlekken" van boomgebladerten, wolken of huizen, waarvan de impressionist zal spreken.' Vgl. verder *Werk der laatste jaren*, p. 109 en 111. Completerende trekjes van de kenschets dezer kunstsoort zijn verder:

V.O. IX p. 254: 'het fijne uit-spinnen en samen-weven van het eigenlijke gezegde impressionisme' (1), p. 268 'het stellen van het precize, alleen hóófdzaak-beeldende, woord, in de plaats der impressionistische uitvoerigheid'....[1)] p. 263 'als met een schokje van welbehagen veroorzaakt door den aard juist der nauwkeurigheid (essentiëele eigenaardigheid van het impressionisme)....'[1)]. Om het ontbreken van genoemde eigenschappen noemt Van Deyssel de schetsen van Erens niet-impressionistisch.

Dat de grote Tachtiger altijd consequent of, om me voorzichtiger uit te drukken, ondubbelzinnig helder is geweest in zijn terminologie, zou ik niet willen beweren. Opmerkelijk en verwarrend is het feit, dat hij de doorgaans, en terecht, als typische impressionisten beschouwde gebroeders De Goncourt realisten noemt. Ik acht het evenwel zeer waarschijnlijk, dat hier *niet op de stijl* gedoeld wordt, die hij moderner noemt dan die van Zola (*V.O.* I 1e druk, p. 233 'De Goncourt de genesis van het proza der twintigste eeuw, Zola het proza der negentiende.')

Verwey, en in navolging van hem waarschijnlijk vele schoolboeken, noemt Ary Prins een impressionist, maar v.D. niet. Het is duidelijk, dat in zake naturalisme en impressionisme het anders zo grote gezag van Verwey onderdoet voor dat van Karel Thijm, trouwens alleen al om Verwey's bekende bevooroordeeldheid in dezen. Het is zeer te betreuren, dat, althans bij mijn weten, André Jolles niet over deze kwesties heeft gehandeld, aangezien deze geleerde een bij ons ongeëvenaarde combinatie

1) Waar vindt men in het'*Fregatschip*' passages, die hieraan beantwoorden?

1) Waar vindt men in het '*Fregatschip*' passages, die hieraan beantwoorden?

van wetenschappelijke exactheid en op kunstenaarschap gebaseerde kunstkennis bezat. Ook het gezag van Vermeylen is stellig groter dan dat van de meeste literaire critici. Vermeylen maakt o.a. de rake opmerking, dat het proza van Streuvels niet impressionistisch is[1)], omdat daar geen sprake is van 'een reeks broksgewijs naast elkaar gestelde indrukken,' maar omdat 'zijn beteekenis ligt in den rythmus die alle beelden verbindt ....'

Met andere woorden: Streuvels heeft het verhaal in ere hersteld, hij is en blijft, evenals Couperus in *Iskander*, in weerwil van de overvloedige plastiek, een verteller. Maar dit neemt niet weg, dat men het impressionisme volledig kan demonstreren aan de overvloed van impressionistische détails in zijn kunst. Het is niet mijn bedoeling een volledig overzicht te geven van hetgeen er te onzent zo al over het impressionisme in verband met het naturalisme is te berde gebracht. Ik zou dan stellig langer moeten stilstaan bij het uitstekende boekje van Dr R.F. Lissens: '*Het Impressionisme in de Vlaamsche Letterkunde*', waarin het impressionisme ook als een kunstsoort, niet als een stijlvorm wordt beschouwd. Dr Lissens gaat zelfs zo ver het impressionisme 'een levenshouding' te noemen. Op pag. 60 van zijn boek confronteert hij naturalisme en impressionisme, 'deze twee richtingen, beide uitdrukking van den nieuwen, zinnelijken mensch, veel gemeens vertoonen, elkaar soms schier volkomen dekken.' Het naturalisme wordt z.i. beheerst door 'het buiten-ik', terwijl het impressionisme zich zou kenmerken door 'de dionysische overgave aan het object', m.a.w. ze verhouden zich als objectieve[2)] en zeer subjectieve kunst.

Poogden we tot dusver tot het wezen van de hier behandelde kunstsoort door te dringen door overweging van gezaghebbende uitspraken daarover, een tweede methode om de term impressionisme van een welgefundeerde inhoud te voorzien zou natuurlijk hierop neerkomen, dat men de aard vaststelde van de geschriften, door Van Deyssel en andere bevoegde en voldoende serieuze litteratoren als impressionisme aangeduid. Die determinering zou niet alleen literair-historisch, maar ook en vooral syntactisch-stilistisch moeten zijn, om de verheugende mate van concreetheid en exactheid door de methode-Overdiep geboden. Enkele facetten van het impressionistisch proza heb ik in mijn proefschrift over Van Deyssel trachten te ontleden. Als ik het wel heb, zullen bij een voortgezet onderzoek o.a. het duratief aspect en vooral de *datief-verbindingen* karakteristiek blijken te zijn, ook onpersoonlijke constructies met het onbepaalde vnw. 'het' Bijv.:

Jac. van Looy: '*Reizen*', p. 28 'Diep uit den nacht der bergen zong *het* breed en innig ...'

Stil. Grammatica p. 382: '*Het* kregelde in hem'.

Van Looy, opus cit. p. 65: 'kevers, *wien* een larvig lijf nasleepte, zwart, doorringeld met rood als Japansch verlakt'.

p. 88: 'dotten haar hingen *hem* tot een woesten baard'.

p. 62: 'en over een duinig stuk grond, dennig-donker door olijvengroen bekroond, was onverwacht een ruiterbende tegemoet *hun* rijdend in het water-klare licht.

1) Hij gaat zelfs zover, dat hij het 'het tegendeel van impressionistisch' noemt. (*Van Gezelle tot Timmermans* p. 103).
2) cum grano salis!

Jacques Perk: "*Mij* huivert", "Het harte popelt *haar* ...."

Die datief-constructie, zo uitnemend geschikt om het willoze, *lijdelijke* weer te geven, gaat vaak samen met werkwoorden voorzien van het voorvoegsel "ont".

Reizen, p. 210. "Een woest geroezemoes *ontzwermde* het kamp ...."

In de algemene taal is "een kreet *ontsnapte* zijn lippen" het impressionistisch pendant van "hij slaakte een kreet".

Men kan verwachten, dat een onvervalst naturalist, instemmend met het theoretisch stijlideaal van Zola (une langue sobre, solide, juste', *Les romanciers naturalistes*, p. 121) zijn neus zal optrekken voor de gewrongen zinsbouw der impressionisten; vgl. hoe Zola de stijl der Goncourts omschrijft: 'la langue était étrange, pleine de néologismes, de tournures inventées, de phrases compliquées traduisant des sensations que des artistes seuls peuvent éprouver.' (*Les rom. nat.* p. 250). Om dit na te gaan heb ik de stijl bestudeerd van Cyriel Buysse's *Het Bolleken*, door Van Deyssel (Verz. Opst. X) beschouwd als een door en door karakteristiek en uitermate objectief naturalistisch kunstwerk. Het resultaat van mijn onderzoek was, dat stijlvormen, als de hierboven als impressionistisch geciteerde er nauwelijks in voorkwamen; enkele voorbeelden:

'Het nevelde en gloeide rood vóór zijn oogen ....' (p. 148).

'Weer proestte en giegelde 't om de heele tafel ....' (p. 35).

In Van Schendels *Fregatschip* vindt men niets van die aard en in de boeken, waarin Emants zich zelf is, zal men waarschijnlijk evenmin met veel succes op jacht gaan.

Uitgesloten acht ik het ook, dat een rasecht naturalist naar willekeur of althans zeer vrij zal omspringen met de woordbetekenissen ter wille van een plastisch effect of om te voldoen aan een zeker etymologiserend taalgevoel. Van Deyssel spreekt bijv. van treinen '*vluchtend* onder de kletsende regens', van 'een *kermis* van snelle bewegingen om zijn groengekleurde das heen', noemt een opstuivende stofwolk 'een stoffelijk *gejuich*'; Van Looy: 'Koolzwart *roezemoesde* uit het kappe-open knevel en baard ....'. Van Looy noemt de paling in 'De Hengelaar' ergens een slang: 'regenbloeddruppels drupten van zijn hand waar de *slang* in wrong ....'.

Prof. Huizinga (*Leven en Werk van Jan Veth*, p. 133) kon dit verschijnsel zelfs bij den exacten Jan Veth constateren: Soms kiest hij een woord op den klank af, om iets heel anders uit te drukken dan het beteekent, en gebruikt 'bollebozig' voor bol en blozend, 'schrijlings' voor 'schuin.'

De principiële opmerking zij hier nog gemaakt, dat overigens voortreffelijk plastisch proza niet impressionistisch genoemd mag worden, als soortgelijke syntactische eigenaardigheden ontbreken. Georg Loesch rekende Flaubert en Gautier, die de klassieke logische syntaxis in ere hielden, hun zeer beeldende proza ten spijt, niet tot de impressionisten.

De oorzaak van het klakkeloos door elkaar gebruiken van de termen impressionisme en naturalisme zou ik hierin willen zoeken. De eigenlijke vader van de laatstgenoemde romankunst is niet Emile Zola, maar het schrijvers-broederpaar E. en J. de Goncourt[1)], die mirabile dictu, streng

1) Zola - *Les romanciers naturalistes*, p. 239: 'Ils ne sont qu'un, il faut parler d'eux comme on parlerait d'un seul grand écrivain.' Een advies door Van Deyssel den radicale, in het vermaarde opstel in de eerste bundel consequent nageleefd.

genomen nauwelijks naturalisten[1] waren. Deze auteurs waren nl. de eersten, die de milieu- en erfelijkheidstheorieën in volle omvang toepasten en bovendien in *Germinie Lacerteux* en andere romans hun stof aan de later voor het naturalisme schijnbaar onvermijdelijke zelfkant der maatschappij zochten. Die ontegenzeggelijk objectief-wetenschappelijke basis van hun romans strookt met hun aesthetiek en met de tijdgeest, maar is in disharmonie met de hen veel inniger typerende *subjectieve* mentaliteit, die zich o.a. openbaarde in de gedistingeerde, zeer persoonlijke, ja ultra-excentrieke stijl hunner geschriften, zelfs, n'en déplaise Van Deyssels desbetreffende opmerking, van hun geschiedkundige monographieën.

Het is bekend, dat *Germinie Lacerteux* den naturalist Zola aan zich zelf heeft ontdekt, en dat tal van naturalisten op dit of een ander boek der Goncourts hebben voortgebouwd. Zo zou het te verklaren zijn, dat de brillante, zuiver-impressionistische stijl van Edmond en Jules aan vele naar de geest naturalistische romans een daarmede contrasterend, min of meer impressionistisch stijlkarakter heeft gegeven, m.a.w. vele echte, objectieve naturalisten stapten niet rond in het stemmig zwart, dat deze 'wetenschappelijke' heren zou hebben gevoegd[2], maar in het bonte, opzichtige stijlcostuum der Goncourts. Met een tekenend staaltje wil ik dit demonstreren.

P. Sabatier, die in zijn boeiend boek over *L'esthétique des Goncourt* ook hun stijl tracht te kenschetsen, citeert o.a. de volgende zijns inziens karakteristieke zin uit *Germinie Lacerteux* (p. 254): 'Sur le siège, *le dos* du cocher était étonné d'entendre pleurer si fort'. Ik vond deze subjectieve visie woordelijk terug in Zola's schildersroman *L'Oeuvre*, die 21 jaar later verscheen. Een frappant geval van beinvloeding, omdat die Goncourtvisie, die volkomen strookt met die van hun Hollandsen leerling Van Deyssel, bepaald vloekt met de eenvoudige, 'klassieke' visie van Zola:

'On voyait *le dos* de Bongrand s'irriter à chaque phrase' (p. 245).

Edmond en Jules de Goncourt hebben dus in de 'physiologische' roman een subjectief element binnengesmokkeld, dat naar gelang van de persoonlijke aard hunner talrijke navolgers in meerdere of mindere mate is overgenomen, maar dat indruist tegen 'de idee' naturalistische, d.w.z. objectieve roman en er dus niet thuis hoort. Maar dat element is *één* persoonlijk, één subjectief ingrediënt, terwijl uiteraard ieder ook nog zo doctrinair naturalist op *zijn* wijze gefaald heeft in de verwezenlijking van deze idee.

Zodra de slechts in zijn critieken - en ook dan nog maar ten dele - overtuigde naturalist Van Deyssel zijn ware (d.w.z. impressionisten-)aard ontdekt, zet zijn proza op persoonlijke wijze dat der Goncourts voort en niet dat van Zola. Die zelfontdekking vindt plaats in de tweede helft van *Een Liefde* en in de consequenties daarvan, plus Goncourtistes que Goncourt, *De Kleine Republiek* en *Menschen en Bergen*.

Een waarachtiger naturalist dan Van Deyssel was Frans Netscher,

1) Brunetière, die niet met hen sympathiseerde, sprak van 'Le faux naturalisme.'
2) Zie bijv. Zola's *doctrinaire* voorliefde voor de zakelijke stijl van Stendhal, in strijd met zijn innerlijke voorkeur: *Les Romanciers naturalistes*, p. 118: 'Je l'acceptais de tête, par théorie, lorsque je ne le lisais pas. Dèsque je l'étudiais, je me sentais pris d'une malaise; en un mot, il ne me satisfaisait point.'

de naturalist bij uitnemendheid was echter Marcellus Emants, in woord en daad, naar geest, taal, stijl en zelfs spelling[1].

Naschrift. Na de voltooiing van dit opstel heb ik over de kwestie naturalisme-impressionisme mogen corresponderen met dr K.J.L. Alberdingk Thijm, die mijn zienswijze bleek te delen. De Nestor onzer critici gewaagde o.a. van 'het essentièele karakterverschil tusschen den stijl van het naturalistische en dien van het impressionistische kunstwerk' en achtte het impressionisme voortgekomen uit het naturalisme. 'Toch staan zij principièel philosophisch tegenóver elkaar,' omdat voor de naturalist 'de waarheid is wat hij ziet en weet, dat buiten hem bestaat,' terwijl de impressionist 'leert, alleen te kunnen weten, en dus als waarheid kennen, wat zijn indruk van de dingen is.'

Sneek.

F. JANSONIUS.

Hij heeft luie Evert op de rug III.

Verdenius heeft in N.T. 38, 5e afl. blz. 154 aan het slot van zijn opmerkingen over dit spreekwoord de vraag gesteld, of men in de Evert van deze uitdrukking een willekeurige persoonsnaam moet zien.

Van Unnik (N.T. 39, 4e afl. blz. 119) helt over tot de mening, dat de naam Evert met opzet is gekozen, dat men daarom spreekt van Evert, omdat dit een verkorting is van Everhardus uit Eberhard. De betekenis van Everhard is zo moedig of sterk als een ever. Van Unnik wijst op de Engelse zegswijze: *he has lazy Laurence on his back*.

In mijn familie werd het volgende voorval verteld, dat ± 1860 gebeurd zal zijn: Een huisvrouw, ongedurig geworden door de traagheid van haar dienstmeisje, berispte haar met, ik zal de zegswijze maar herhalen zoals ze uitgesproken werd: *Dern, ge hè vandaag Bernt op te rug*. Waarop het meisje, dat de uitdrukking blijkbaar niet kende, flegmatiek vroeg: *Waor zit-tie dan, vrouw*?

Een variant van de besproken zegswijze uit de west-Betuwe. Luie Evert is hier vervangen door Bernt. Deze naam is als *Bernard* en *Barend* in Holland bekend, als *Berend, Bearn* (Beern) en *Beart* (Beert) in Friesland, de Oudvlaamse vorm van deze naam is *Beernaert*.

In het Oudgermaans komt hij in de gedaante van *Bernhard* voor. Als betekenis van *Bernhard* = *Berenhard* geeft Winkler zo sterk als, met de geaardheid van een beer. De beer, hier bedoeld, is wel de bekende zoolganger.

Maar *Bernt* werd in Ochten (L 51 op de kaart voor het Noord- en Zuid-Nederlands dialectonderzoek) tot voor korte tijd gebruikt als benaming van de duivel. Mij zijn verhalen bekend van iemand, die telkens in allerlei situaties bezoek kreeg van *Bernt*.

De duivel dwingt, volgens de volksverhalen, de mensen hem te dragen. Boskatten, lynxen, evers en beren eisen, verklaart Unnik, dezelfde dienst.

1) Die spelling was die van Kollewijn (zelf naturalistisch romanschrijver) en dat is de rationalistisch-naturalistische; de oude spelling van De Vries en Te Winkel was de historisch-romantische.

Mij lijkt, dat deze dieren dan gezien moeten worden als gestalten, waarin de duivel zich vertoont. Voor de beer is dat uit de aangehaalde uitdrukking wel duidelijk geworden, voor de ever lijkt het uit *luie Evert* eveneens waarschijnlijk. Alleen hoe is het adjectief *lui* te verklaren?

Misschien bestaat er nog een variant, waarin sprake is van de kat; over de lynx zal in onze streken wel niet gerept worden.

A.R. HOL.

Het Spotkoning-thema in het Middelnederlands.

Dr Heeroma heeft het ritueel van de Spotkoning, gecondenseerd tot litterair thema, aangewezen in Vondel's Joseph in Dothan[1]. De aandacht er eenmaal op gevestigd zijnde, ontmoette ik het thema in het Kinderconinghspel bij Olivier de Wree in de 17e eeuw[2]. Niet overtuigd, dat het door Gillis li Muisit in zijn kroniek ten jare 1282 vermelde koningspel een volks spel is geweest evenmin, dat de aanduiding van de Doornikse abt een spel van 'de verkeerde wereld' betrof, bleef m.i. de plaats van de Spotkoning in het Middelnederlands open. Maar leeg behoeft ze niet te blijven: het Spotkoning-thema en het ritueel zijn te herkennen in de parabel van de Jaarkoning uit de Barlaam en Joasaph.

In dit uit het verre Oosten stammend werk vormt de parabel met die van de eenhoorn (de versie van Lodewike's sproke) en die van de Drie Vrienden (de oorsprong van Elckerlijc) een der oudste kernen[3]. Rendel Harris neemt aan, dat de in de Barlaam opgenomen tien parabels, 'not necessarily Christian, and not improbably Indian', genomen zijn uit een verzameling van Oosterse verhalen. Een hs. ervan zou aanwezig zijn geweest in de bibliotheek van het klooster St. Saba aan de Dode Zee met andere hss. die de auteur van de Barlaam als bron gediend hebben. Misschien was de schrijver Johannes van Damascus, zoals Rendel Harris wel zeer geneigd is aan te nemen[4]. Is Johannes Damascenus het niet geweest, dan moet toch iemand uit zijn naaste omgeving de auteur zijn, menen Woodward en Mattingly, de uitgevers en vertalers van de Griekse tekst[5].

Na zijn lange weg uit het binnenste van Azië naar Babylon, Syrië, Egypte en Europa heeft de historie van Joasaph's bekering op drieërlei wijze de Nederlanden bereikt nl. door een vertaling in versvorm, waarvan slechts fragmenten over zijn[6], en door de verkorte Lat. teksten resp. van Vincentius Bellovacensis en van Jacobus de Voragine. Daar van de versroman geen fragment bewaard is, dat de Jaarkoning bevat, kan ik de metrische vertaling buiten beschouwing laten. Hoogst waarschijnlijk heeft ook deze de parabel bevat, want de oude kern vindt men in het algemeen goed bewaard, getuige b.v. de bewerking van Rudolf von Montfort[7].

Vincentius neemt de Barlaam op in zijn Speculum in een populair theologisch uitgewerkte vorm. Hiernaast staat de legende in de Legenda aurea van Jacobus als een eveneens verkorte maar praegnante volkse redactie, moraliserend en aanschouwelijk. Naar Vincentius zijn vertaald de Mnl. fragmenten, die men oorspronkelijk meende te moeten beschouwen als delen van een op zichzelf staand werk[8], maar die een plaats werden

1) N. Taalgids 1936 p. 10.
2) N. Taalgids 1943 p. 167.
3) Ernst Kuhn, Barlaam und Joasaph. (Abhandlungen d. Kgl. Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-philologische Klasse XX 1897) p. 20.
4) The Sources of Barlaam and Joasaph. (Bulletin of the John Ryland Library 1925) p. 127.
5) St. John Damascene, Barlaam and Joasaph. (London, N. York 1914). p. XII.
6) W. de Vreese, Tijdschrift XIV (1895) p. 168 e.v.
7) Uitg. door Fr.K. Köpke (Königsberg 1818) p. 127.
8) Taalkundig Magazijn IV 1840 p. 20 e.v.

aangewezen in Philip Utenbroeke's Spieghel Historiael[1]. Naar de Legenda aurea is vertaald de legende van Barlaam, zoals men die vindt in de Mnl. hss. en incunabels van het Passionael.

In het hs. van 1439, geschreven in Westelijk Mnl. met hier en daar Oostelijke vormen[2] leest men fol. 256:

'Voert seyde Barlaam, hoe dattet een gewoente was in eenre groter stat, dat si daer alle iaer coren tot enen prince enen vreemden man, die men niet en kende. Ende als hi gecoren was, so mocht hi doen al dat hi woude ende regieren alt lant na sinen goetdoncken. Mer als deze in alre weelden was ende hi waende, dattet altoos also mit hem dueren soude, *so stonden vluchts na dat iaer die burgers van der stat op tegens hem ende sleeptenen al naect alle die stat duer ende versenden hem in ellenden tot enen verren eylande*, daer hi en vant noch teten noch te drinken, noch cledinge, daer hi zeer gepijnt wert van honger ende van couden. Ten lesten quam daer een ander int heerscap. Ende doe hi int heymelic verstont die gewoente vanden lande so besate hi hem wijslic totter aenstaender armoeden, ende sende al heymelic bi sinen sonderlingen vrient tot dien eylande ontelliken scat van goude ende zulver. Ende doe hi na dier gewoenten in dat eylant versent was, so leefde hi daer in groeter weelden, daer sijn voervaders ende die ander in armoeden ende gebreke waren. Die stede is die werelt, die burgers sijn die duvelen, die ons bedriegen mitter valscher genuechten deser werelt. Ende als wijs minste vermoeden, so coemt ons die doot opten hals, ende wi werden dan gevuert in die stat der duusternissen ende ewiger ellenden,ist dat wi in enen quaden eynde gevonden worden; mer die rijcheiden, die wi nu voer senden sullen ende die ons dan alleen mogen baten, dat sijn deuchdelike werken ende aelmissen, want die rijcheyden die wi hier den armen geven die sellen ons aldaer bereyden ewige weelden.'

In beide vertalingen, die van Vincentius en die van Jacobus, is de toepassing dezelfde, alleen worden door de sociaal denkende historicus van het Speculum de 'quade princen' (vs. 155) mee opgenomen onder de duvels. De moralist van het Passionael vermaant tot goede werken als het geven aan de armen. De redactie van Vincentius bevat de herinnering aan het ritueel niet.

Ten slotte is het thema van de Spotkoning, voorzien van een nieuw motief, te vinden in de Gesta Romanorum, waar het geheel de titel van De Narrenappel zou kunnen dragen. Een koning, zo wordt er verteld, geeft stervend aan zijn zoon een gouden appel om deze te schenken aan de grootste dwaas, die hij zal ontmoeten. Op zijn tocht door de wereld aangekomen zijnde in een stad, ziet de prins een koning met grote praal rijden. De burgers vertellen hem, dat er jaarlijks een andere vorst wordt gekozen en de oude verjaagd. Aan deze Jaarkoning nu geeft de vorstenzoon de appel. Op de vraag, waarom een vreemde koning aan een onbekende een geschenk zendt, antwoordt de prins: 'Omdat gij de grootste dwaas zijt'. Op deze wijze is de Jaarkoning gewaarschuwd, en neemt zijn maatregelen tegen de komende ellende. De appel is de wereld, de Jaarkoning is iedereen[3].

1) Uitgave De Vries en Verwijs. (Leiden 1863) p. 2; IIe Partie Boek VII.
2) G. Lieftinek in Bouwstoffen art. 691.
3) Gesta Romanorum ed. Oesterley (Berlin 1872) Caput 74; in de uitgave door W. Dick van het Innsbruckse hs. van 1342 Cap. 206.

Ook deze versie is in de Nederlanden bekend geweest, zoals blijkt uit de in 1481 gedrukte Historien ghetoghen wten gesten ofte eronik ender Romeynen caput 74, die een vertaling zijn van de Gesta Romanorum moralisata; en bovendien uit de Delftse druk van 1483 eveneens caput 74.

Het is zeer onwaarschijnlijk, dat het in een kinderspel bewaarde Spotkoning-ritueel waarvan we door Vondel en de Wree weten, dat het in de 17e eeuw bestond, waarschijnlijk kunnen we hier zeggen ‘nog bestond’, aan de parabel zijn oorsprong dankt. De hoon en het verjagen worden er in één zin saamgevat, zonder enige dramatisering. Wel kan de Barlaam uit het Passionael, dat zo sterk verbreid was, tot levendig houden van het kindereeremonieel hebben bijgedragen.

MARIE RAMONDT.

Het dialect van de Legende van het Heilig Kruis.

Dit gedicht, dat de aesthetisch weinig belangrijke verbinding bevat van de legende van het heilig kruis en de Denensage te Breda, is reeds drie maal gepubliceerd. Eerst gaf C.B. Hermans het uit (naar een copy van het overgebleven handschrift) in: *Geschiedkundig Mengelwerk over de provincie Noord-Brabant* 1841, 's-Bosch. Later deed hij het nog eens (naar dit hs. zelf) in: *Bijdragen tot de geschiedenis, oudheden, letteren, enz. der provincie Noord-Brabant*, 's-Hertogenbosch 1845. Tenslotte publiceerde L. Wirth het als *Het heilige kruis en de Denensage te Breda*, Leiden z.j. Het handschrift, dat zich in het archief der St. Barbarakerk te Breda bevindt, is zelf ook weer niet oorspronkelijk, maar een copie uit de 15e eeuw. Het is behalve het slot van het prozaverhaal der mirakelen geheel met dezelfde hand geschreven. Dit alles is bijeengezet door Wirth, naar wiens uitgave wij hier citeren.

Zeker is het handschrift niet wat men noemt ‘dialectzuiver’. Vlak bij elkaar treft men doubletten als *harde dicke* (vs. 112) en *herde wit* (114) of *legghen* liggen (516) en *ghi ligt* (571). Opvallend is op blz. 43 een hypercorrecte vorm als *coede* voor koeien.

Al is uit het meeste materiaal weinig af te leiden, toch zijn er enkele gegevens die er op wijzen dat het althans in de omgeving van Breda geschreven *kan* zijn. Zo zijn er immers van de ene kant Zuidelijke vormen als *wi selen* wij zullen (vs. 76; vgl. W.H. Beuken, *Vanden Levene ons Heren*, Purmerend 1929, 68), *boter* boter (vs. 116; vgl. K. Heeroma, *Hollandse Dialektstudies*, krt 15), maar daarnaast even goed noordelijke gelijk *legghen* voor liggen (vs. 516) en *metselaer* (vs. 464 cfr. A. Weijnen, *Onderzoek*, § 331). Het gedicht kan dus op de scheidingslijn van noord en zuid geschreven zijn. Het vernoemen van het kleine *Haerle* in de opsomming van Westelijk-Noordbrabantse plaatsnamen in vs. 615 vlgg. doet bovendien vermoeden dat de dichter in West-Noord-Brabant persoonlijk goed bekend was. Maar zoals men ziet is er geen enkel klemmend bewijs dat het stuk zelfs maar in het westen van Noord-Brabant geschreven is.

A. WEIJNEN.

Over Potgieters ‘Afrid ter Valkenjagt’ (1842).

Het gedicht ‘Afrid ter Valkenjagt’ is een van de hoogtepunten in Potgieters persoonlijke lyriek. Dat het, ondanks het feit dat Verwey in zijn ‘Leven’ er een tiental bladzijden aan wijdde, betrekkelijk onbekend is gebleven, zal er wel aan te wijten zijn dat een behoorlijk gecommentarieerde uitgave ontbreekt; en enige toelichting kan het wel lijden. Het is te betreuren dat van Heerikhuizen het in zijn overigens zo goed gekozen verzamelingetje geen plaats gaf. Nu moet de belangstellende de Gids van 1842 ter hand nemen, of Verspreide en Nagelaten Poëzie II, waarin de lezer geen enkele hulp wordt geboden en bovendien enige zinstorende drukfouten voorkomen[1]. Om de toekomstige commentator van dienst te zijn (want het is een grove misvatting, te menen dat deze poëzie bij de belangstelling van een breder publiek geen toekomst meer zou hebben; het is zeer wel mogelijk dat de waardering voor deze zeer persoonlijke combinatie van intellectualiteit en impressionabiliteit weer gaat groeien) en om het merkwaardige ontstaan beter te laten zien, volgen hier enkele aantekeningen.

‘Minnaarsmijmering uit het einde der zeventiende eeuw’ luidt de ondertitel. De inhoud is, in 't kort, als volgt.

Een jongeman, een militair uit het leger van de Koning-stadhouder - hij heeft veldslagen en perioden van vervelend wachtlopen in garnizoensplaatsen meegemaakt - is naar het Vaderland teruggekeerd. Hij staat op een zomeravond voor het landhuis, in welks rijk verlichte zalen de gasten, die morgen de opening van de jacht mee zullen vieren, feestelijk bijeen zijn. Hijzelf kan niet meedoen - hij moest zijn geliefde, 's landheers dochter, voor enkele jaren ‘door vaders wreeden dwang’ zonder hoop verlaten - maar zal morgen wel mee ter jacht gaan. Alleen buiten, in het maanlicht, ziet hij hoe een ander, wèl geaccepteerd, een feestdronk instelt, maar hij voelt nauwelijks enige naijver bij zich opkomen. Vol vreugde over wat morgen gebeuren zal beleeft hij in visioenen het komende jachtfeest en de voorbereidingen daartoe, en als zeker van zijn succes verbeeldt hij zich de scènes waarin hij zijn aangebedene, die nu binnen schittert, kan naderen, tenslotte zelfs voor zich winnen.

Over de aanleidingen tot dit gedicht zegt Potgieter in een noot zelf al iets.

‘Een der meesterstukken onzer oude schilderschool, op het Rijksmuseum, te Amsterdam, een Afrid ter Valkenjagt, van J. Hackaert en A. van de Velde (No. 106), gaf aanleiding tot deze proeve van poëzij. De auteur zal zich gelukkig rekenen, zoo men oordeelen mogt, dat hij geslaagd is, niet in het evenaren hunner schoonheden, - want zulk eene voorstelling der natuur is boven zijn bereik - maar in het treffen van den toon des tijds. Hem zweefde de even krijgshaftige als dichterlijke figuur van Joan van Broekhuizen voor den geest, de laatste minnedichter der zeventiende eeuw ten onzent; wiens luit hem echter wel het minst boeide, door het nagalmen van Grieksche en Latijnsche klanken, welke hij in dit vers met zijn[2] voorbeeld verontschuldigt. Doch welligt reeds te veel over een dichtstukje, dat al het belang, 't welk het kan inboezemen,

1) Pg. 179, vs. 137 *getuigen*, lees: *getuige*; pg. 185, vs. 306: *Drijf*, lees *Drijft*.
2) D.i. van Broekhuizen's, Sm.

zal hebben dank te weten aan de zucht van een' onzer Prinsen voor eene uitspanning, waarmede zijn laatste groote Voorzaat, uit het Huis van Willem I, de zorgen voor het lot van Europa verpoosde.'

De aantekening is weer typisch voor Potgieters overgrote bescheidenheid. Natuurlijk voelde hij de waarde van dit gedicht, al werd het dan geen wereld-literatuur. Het moet hem een grote bevrediging hebben geschonken. Maar tegenover het publiek voelt hij zich zijn zekerheid weer ontzinken, hij excuseert zich, hoopt dat hij tenminste 'de toon des tijds' heeft getroffen, vreest dat hij al teveel zegt, en zoekt tenslotte - haast hulpeloos - nog enige steun in de actualiteit, die, zo ze al ooit voor iets gegolden heeft, voor ons alle belang heeft verloren. Merkwaardig gebrek aan zelfvertrouwen!

Het schilderij dat Potgieter zo nadrukkelijk als inspiratiebron noemt, heet tegenwoordig 'De Essenlaan'[1], een feitelijk èn uit artistiek oogpunt betere naam, omdat valken er misschien op te vermoeden maar zeker niet op te zien zijn, en omdat de laan het onderwerp is, het jachtgezelschap stoffering. De beschouwing ervan verrast de bewonderaar van het gedicht enerzijds, stelt hem anderzijds te leur. Want al is er materieel heel wat op terug te vinden, met de gloedvolle bewogenheid van Potgieters 'proeve' vormt de koele helderheid van het overigens zeer fraaie schilderij een opvallende tegenstelling.

Het stelt een laan voor die langs een brede vliet naar de toeschouwer toebuigt. Het zware lover, waardoor het vroege zonlicht heendringt - wat vlossig en elegant geschilderd, in de smaak van Claude Lorrain - is de roem van het schilderij, dat 'een der best geslaagde sous-boiscomposities' uit het eind van de 17e eeuw heet[2]. Dit lichtdoorspeelde lover is Hackaerts prestatie geweest, en het heeft Potgieter, die, naar beweerd wordt, schilderijen uitsluitend met politiek-historisch interesse of romantisch-sentimenteel beziet, ook zo geboeid dat hij in zijn hele gedicht een park-achtige sfeer gehouden heeft en zelfs een poging doet dit sous-bois te schilderen. Hij merkte zelf al op dat hij beneden zijn origineel bleef - niet, doordat de essenlaan een beukendreef wordt, en het gedicht een droger, meer Veluws landschap suggereert.

'O, Verbeelding', roept hij uit,
  Doe nog eens de dreef me aanschouwen
Waar ik op zoo menig stam
  Haren naam heb uitgehouwen,
Wijl ze er 't eerst te moet mij kwam!

Lieflijk smelten stilte en weelde
  Zamen in dier beuken schaaûw;
Als de zon op 't loof niet speelde,
  Aêmde 't vredig landschap naauw;
Maar nu enk'le vlugge stralen
  Dringen door het groen gewelf,
Om langs tak en twijg te dwalen,
  Streelt zijn roereloosheid zelv':
Steelsgewijze neergezegen
  Op der wortels donker mos,
Lacht de hemel de aarde tegen,
  Tot in 't schemerzieke bosch;

1) Cat. no. 1021.
2) Dr. W. Martin: Rembrandt en zijn tijd, p. 323.

Komt hij hier wat te weinig los uit de woorden die voor zulke tafrelen bekend zijn, beter geslaagd is de erop volgende schildering van de zwanen die op het water drijven, waarin een herinnering aan Vondel op te merken is:

> En het murmelend geklater
> Van den straks nog effen vloed
> Kondt de blijdschap aan van 't water
> Dat het rijzend licht begroet.
> Uit heeft duisternis en kilte!
> Uit heeft sluimering en rouw!
> Waar in weelderige stilte
> 't Zwanenpaar zich baden zou?
> Op den kristallijnen spiegel
> Drijft naar 't zonnigst vak het toe,
> Nimmer 't kronk'lend halsgewiegel,
> Nooit het dart'lend duiken moê, -
> Zie, de vloeib're paarlen stuiven
> Langs de hagelwitte leên,
> Zie, de breede wieken wuiven,
> Wolkjes scheppende om zich heen.
> Hoe voltooijen, hoe volmaken
> 's Waters kalmte en 's oevers rust,
> 't Hooger leven dat zij smaken
> In bewegings zoeten lust!

Maar het anecdotische element in het schilderij, dat van de Velde voor zijn rekening nam, bevat de kern waarom het gedicht zich heeft gekristalliseerd.

Links op het middenplan staat de hofpoort in een parallel aan de weg lopende hoge muur open. Een zestal knechten en een ruiter komen met een meute naar buiten. Enkele honden zijn de laan al opgerend, naar de voorgrond toe; een ervan blaft de zwanen aan (bij Potgieter vs. 365-368).

Dat hele drukke gedoe is knap geschilderd, beter wel dan de ruiter en de amazone op het voorplan, waarvan de figuurtjes wat klein uitgevallen zijn: de ruiter op een zware, donkere, steigerende hengst, met de rug naar de aanschouwer, de amazone wat stijfjes op een rustig roomblank paard - het oer-tweetal voor ‘Gedroomd Paardrijden’, zou men zeggen, als het motief van het paardrijdende paar al niet eerder in Potgieters poëzie voorkwam. De beschrijving hiervan is in het gedicht gedramatiseerd: eerst komt de jachtstoet in volle drukte de hofpoort uit, daarna verschijnen de twee hoofdpersonen, galopperend in een stofwolk. Ze worden door het jachtvolk wat opera-achtig toegejuicht. De passage (vs. 334-432) is te lang om te citeren. De valken voerde Potgieter door de titel geïnspireerd, in.

Een honderd-vijftig versregels van de ruim zes honderd die het gedicht er telt, zijn zo vrij directe weergave van het schilderij[1)]; een povere maatstaf overigens om het belang af te meten: de voorbereiding van de jacht en het verloop ervan vloeien bij dramatisering natuurlijk uit de afrit voort. Zelfs de figuur van de potentiële medeminnaar, die op twee plaatsen in het gedicht verschijnt, is van het schilderij afgelezen: het is de ruiter in de poort, die in Potgieters voorstelling bij het wegrennen naast de beminde komt rijden (vs. 493-504).

1) Dit tegenover Verwey Leven p. 251, die zegt: Als ge het gedicht leest, ge zult er van een beschrijving van het schilderij heel weinig vinden.

Wat de tweede door Potgier genoemde bron van inspiratie, de historische Joan van Broekhuizen, aangaat: het staat ontwijfelbaar vast dat hij de verliefde mijmeraar is. Potgieter identificeert hier zijn verbeelde ik met de dichter-krijgsman, die op zijn tochten ter zee en te velde zijn lier niet vergat. Hij heet hier juist teruggekeerd uit de Ardennen, vanwaar hij een mooie valk voor zijn aangebedene heeft meegenomen. Toch aarzelt men, het gedicht doorlezend, even met de beslissing; want de medeminnaar, die, zoveel gelukkiger, tot het avondfeest vóór de jacht wel toegelaten wordt, zingt bij de dronk die hij instelt, een lied (Moge Febus Diane's dag volmaken; vs. 125-140) dat de enige als Broekhuizenimitatie bedoelde passage in het gedicht is. Is hij dus de mythologiserende dichter? Blijkbaar heeft Potgieter de gegevens omtrent van Broekhuizen voor beide figuren gebruikt.

De associatie van Joan van Broekhuizen met het schilderij is historisch volkomen verantwoord. Chronologisch vallen ze in dezelfde periode (± 1680), aesthetisch zijn ze elkaar niet vreemd - al is van Broekhuizen veel meer italianiserend-pastoraal, veel meer uit op klare elegantie dan het schilderij, dat op Hollands-realistische basis slechts een zuidelijke inslag heeft. Hem te introduceren in het gedramatiseerde tafreel was een vondst.

Verwey meende[1)] dat er in het gedicht van ‘toon en wendingen’ van van Broekhuizen niets te vinden was. Het is zeker dat Potgieter, buiten de genoemde passage, geenszins heeft getracht van Broekhuizen te imiteren. Toch is het mogelijk enkele onder diens gedichten aan te wijzen die Potgieter blijkbaar pas gelezen had toen hij het gedicht schreef. Het zijn in het biezonder ‘Hageroos’ en ‘Veldman’, twee herderszangen[2)]. Het begin van het eerste

> ‘Hier onder lommer van bemoste beukeboomen,
> Daar 't weste windeke de zilverblanke stroomen
> Met zachte golfjes krult, en spreekt de takjes aan’

beïnvloedde mogelijk de omzetting van de essenlaan in een beukendreef, en de kleine sfeer-verandering waarover hiervoor gesproken werd. Voorts vond het lied tot Febus van de medeminnaar zijn voorbeeld in ditzelfde gedicht, dat grotendeels een apostrofe tot de zon inhoudt, een verzoek om spoedig onder te gaan, navolging zelf weer van Hoofts geniale ‘O Phebus, fiere proncker’. Zodat voor deze passage de lijn via van Broekhuizen naar Hooft loopt. De vermelding, bij Potgieter, van Leukothoë (vs. 500) vond zijn aanleiding in vs. 47-49; de stroomnimf en haar groene grot (bij Potgieter vs. 339-340) zijn te vinden in ‘Veldman’ vs. 12-14. De toeroepen tot het woudgebloemt, het koeltje, de zon, de hele natuur, om de schone welkom te heten (vs. 461-484) kan men, evenals de blijdschap van het water in 't begin van het tweede hiervoor gegeven citaat, zeer bepaald stellen naast van Broekhuizen's ‘Aan Mejuffrou Charlotte Lochon’ vs. 34-42, waarin de volgende regels voorkomen:

> hoe zouden op zijn zingen
> Ten reie gaan het kruid, de dartle telgen springen,
> En al 't gestruikte volk aan vreugde geven bot!
> Charlotte 't windeke zou in de boomen fluiten,
> Charlotte riep het veld, Charlotte 't bos van buiten,
> Charlotte 't vlugtig wild -

1) Leven, p. 252.
2) In Kollewijn's editie pgg. 8-11 en 12-14.

Onnodig te zeggen dat van Broekhuizen hier weer teruggaat op Hooft (o.a. ‘Klaere’).

De toeroep tot de dromen die bij Potgieter aan dit gedeelte voorafgaat (vs. 437-460) is misschien een te algemeen motief - het heeft literairhistorisch een afstamming die tot in de middeleeuwen teruggaat - om het direct naast van Broekhuizen's ‘Aan de Gedachten’ te plaatsen. Pastiches als ‘Levendt goud’ voor 't zonlicht (Afrid 134, Hageroos 22), algemeen 17e eeuwse woorden en directe reminiscenties aan Hooft en Poot, die we hier wel ongenoemd kunnen laten, bewijzen trouwens dat het inderdaad meer ging om ‘het treffen van den toon des tijds’, om een archaïsche tint, dan om de poëet van Broekhuizen. Bovendien, welk een verschil tussen diens bedaard-evenwichtige welsprekendheid, diens gratieus en elegant, iets te glad smeden van verzen ‘konstelijk op kostelijke leest’ (Aan Mej. Charl. Lochon vs. 4-6) dat zich veel meer om fraaie dictie dan om originaliteit bekommert, en Potgieters forse uitbundigheid, zijn stormachtig tempo, zijn onberekenbare sprongen, zijn kleurige en drukke visioenen, waartussen de band alleen met studie te vinden is. Verwantschap met de ‘laatste minnedichter der zeventiende eeuw ten onzent’ dan misschien in opvatting van de liefde?

Zeker ligt hier een voorname trait d'union. In de romantische erotische lyriek zijn de oude vormen van hoofse verering, van complimenteuze chevalerie verlaten. Bij Potgieter, met zijn levende landjonkerscourtoisie, zijn ze dat niet. Natuurlijk is voor hem het gevoel van afstand van waaruit hij de geliefde ‘en gentilhomme’ benadert (vs. 256, het slot), haar in zijn verzen vergoddelijkt (vs. 432). Hier is verwantschap met ‘de laatste minnedichter’. Maar tevens ligt er een romantische hartstochtelijkheid in het gedicht, een liefdesontroering (vs. 617-624 en 633-640) die de klassiek-literaire grenzen passeert, en het verschil met van Broekhuizen essentieel maakt. Zodat van Broekhuizen hier in somma meer Potgieter wordt dan Potgieter van Broekhuizen.

Een derde bron die Potgieter in zijn aantekening niet noemt, maar die meer geleverd heeft dan de Broekhuizenfiguur en evenveel als het schilderij, namelijk de in- en uitwendige literaire vorm van het gedicht, viel de in Bilderdijk belezen tijdgenoten wellicht direct op, maar wordt in de Potgieter-literatuur niet vermeld.

Het vierregelig refrein, waarmee het gedicht opent, en dat met onregelmatige tussenpozen zesmaal herhaald wordt, het laatst, zeer zinvol, aan 't slot, herinnert de lezer die de visioenen praesentisch beleeft er telkens weer aan dat het beschrevene droom is van wat morgen gebeuren moge. Het doet, ook voor Potgieter, iets te gekunsteld aan:

> Morgen jaag' wie nimmer jaagde,
> Morgen jaag' wie nimmer joeg;
> Of de dageraad reeds daagde,
> Of mijn hand den valk al droeg'!

Het blijkt een echo te zijn van het refrein in Bilderdijks ‘Lentefeest’[1]:

> Morgen minn' die nooit beminde;
> Morgen minn' die niet meer mint!
> Morgen, morgen is het Lente;
> 't Blijde Lentefeest begint!

1) Van Vlotens bloemlezing pg. 83-84:

Met dat gedicht vertaalde Bilderdijk vrij het beroemde laat-Romeinse Pervigilium Veneris, een extatische hymne aan de vooravond van het Venus-feest op Sicilië, met het refrein

> Cras amet qui nunquam amavit,
> Quique amavit cras amet.

Zou Potgietes reminiscentie onbewust zijn geweest? Het mag misschien aanvankelijk zo lijken, nadere beschouwing maakt het onwaarschijnlijk. Er zijn namelijk meer parallelen dan rythme en bewoording van het refrein. Terwijl in het Pervigilium Veneris Venus verheerlijkt wordt, heeft de ‘Afrid’ eerst in vs. 7-8

> En de dankbre landliên galmen
> 't Loflied aan Sint Jacob uit,

en vervolgens, vooral, in vs. 13-16

> Morgen jaagt de schelle horen
> In de ruigte van de blaên,
> 't Schuwe wild den schrik in de ooren,
> En Sint Huibert's feest vangt aan!

waarmee het Pervigilium Veneris een Pervigilium Sancti Huberti, of, naar de inhoud, Sancti Huberti et Veneris in énen wordt: feest van jacht èn liefde, van liefde tijdens de jacht.

Of, behalve voor het refrein, de versvorm en deze opzet die een nieuw element toevoegt, de ‘Afrid’ ook voor zijn feestelijke toon nog iets aan het ‘Lentefeest’ verschuldigd is, is een vraag die niet met zekerheid beantwoord kan worden. Een stemming kan alleen opgewekt worden wanneer die er potentieel al is, en het opgewekte tempo van het gedicht treft ook in ander werk van Potgieter, zij het misschien niet in die mate.

Op de fase van voorbereiding die aan de realisatie van de ‘Afrid’ voorafging, kan men nu echter een blik werpen. Toen het schilderij Potgieter eenmaal had doen verlangen naar de dramatisering van het afgebeelde: een zeventiende-eeuwse valkenjacht in een schone natuur, was daarmee tegelijk de wens levendig geworden zelf in ideale staat daarin mee te leven, d.i. als de aristocratische vurige minnaar die hij in zijn vorige werk al in verschillende modificaties vorm had gegeven, en die later weer zou optreden, het meest persoonlijk in de landjonkerfiguur. Hier, in deze laat-zeventiende eeuwse wereld, identificeerde hij zich met Joan van Broekhuizen, de laatste minnedichter van de zeventiende eeuw. Maar hoe deze figuur, die hij zelf was, in het verhaal te betrekken? Het lag het meest voor de hand, als ruiter mee persoon in het verhaal te zijn, een vorm die in grote gedeelten van ‘Gedroomd Paardrijden’ en in ‘Het Togtje naar ter Ledenstein’ ook inderdaad voorkomt. Deze objectieve vorm, waarmee het verhaal eenvoudig episch verteld had kunnen worden, koos Potgieter niet. Hij verlangde een subjectiever vorm, waardoor hij ‘zelf’ vrijer ten opzichte van het verhaal kwam te staan, dichter bij de beschouwer van het schilderij die hij in werkelijkheid was, en toch erin betrokken. Eenzelfde verlangen, echter anders tot een oplossing gebracht, vinden we in ‘Gedroomd Paardrijden’, met zijn zeer originele vorm van ‘brief over een droom’. Hoe hij nu bij het zoeken naar een geschikte positie op de vertelwijze van het ‘Lentefeest’ komt,

is natuurlijk niet na te gaan. De associatie kan via de Latijnse poëet van Broekhuizen, de vertaler van de met het Pervigilium verwante Lijkzangh op Adonis van Bion, tot stand gekomen zijn, maar het toeval kan hier ook een rol gespeeld hebben. In ieder geval liet de opzet daarvan (alles zal morgen gebeuren) hem, met zijn voorkeur voor 'dissolving views', alle vrijheid om van de jachtgeschiedenis alleen een serie los samenhangende, soms filmisch verschuivende droomtafrelen te schilderen, en zijn verbeelde ik als de buitengeslotene, in de verbeelding deelhebbende een plaats te geven. Op dit punt gekomen (de minnaar, alleen, als uitbeelder van de komende jacht waaraan hij bijna al deelneemt) vindt hij aansluiting bij de romantische traditie van de lyrische liefdesmijmering in de avondlijke vrije natuur, die we bij Potgieter zelf o.a. vinden in 'De Zangeres'. Onder invloed van het Pervigilium is deze romantische mijmering echter niet retrospectief, zoals ze gewoonlijk is, maar prospectief: een vergroeiing, een nieuwe schepping uit twee in de traditie min of meer gereed liggende vormen.

Dat de eerstgenoemde, het meest voor de hand liggende opzet: de ik-figuur als ruiter reëel in het verhaal te plaatsen, ondanks deze nieuwe positiebepaling, door Potgieter oorspronkelijk toch ook (hoe weinig bewust misschien) als mogelijkheid overwogen is, kan blijken uit het feit dat de medeminnaar ook van Broekhuizen-trekken heeft gekregen, en wel zoveel dat daarin een onlogisch element op te merken valt.

Meer dan een blik op de wording van het gedicht is dit niet. Maar wel laat de vergelijking met verwante vormen zien hoe eigenzinnigoorspronkelijk Potgieter zich een vorm schept, om zijn eigen droom van liefdesverlangen en liefdesvervulling in een ideale omgeving van schoonheid, ridderlijkheid en kracht te realiseren. Dat dit hem, vooral in het slot, meesterlijk gelukt is, gelieve de aandachtige lezer in de tekst zelf op te merken.

Zwolle, Maart 1947.
JC. SMIT.

Brabants en Vlaams in de zestiende eeuw.

Dat het onderscheid tussen Brabants en Vlaams nog beseft werd, maar beide als gelijkwaardig gevoeld, blijkt uit een waarschuwing van de drukker bij een uitgave van *De Conste der Minnen*, door Cornelis van Ghistele, door Jan van Ghelen (Antwerpen, 1581):

Weet goede Leser, dat in dit boecxken veel Brabantsche woorden sijn die men in Vlaanderen luttel verstaet, oock zijnder Vlaemsche woorden diemen in Brabant weynich bekent, diemen wten sin lichtelyck verstaen can. Vryen in Brabant is in Vlaenderen Minnen: een Vryer, dats een Minnaer, etc.

C.D.V.

De cokes is er.

De 28ste April '43 hield ondergetekende voor de katholiek-wetenschappelijke vereniging met de onmogelijke naam, een voordracht over: Herijking of funktieverandering van fleksievormen in het Nederlands. Daarin sprak ik o.m. ook over meervouden op *-s*, die vanwege hun kollektieve betekenis singularisch werden opgevat, en daarna zo nodig weer gepluralizeerd op *-en*. Bij *lucifersen, railsen, bielsen, canadassen* is het reïnterpretatieproces geheel van nederlandsen huize, alhoewel het nog geenszins afgesloten is; ontleend werden de enkelvouden lucifer, rail, biel, canada. Daarentegen hebben wij *cokes* in de meervoudsvorm overgenomen, maar om semantische redenen - het indistinkte massa-begrip domineert - is hierbij de kans op hernieuwde vermeervoudiging op *-en* niet zo heel groot. Dit kollektivum fungeert zonder vormverandering afwisselend als meervoud en als enkelvoud: 'De *cokes* van de Stm. Emma en Maurits w e r d e n vanwege h u n uitnemende kwaliteiten een belangrijk exportartikel' (M. Kemps, Limburg 1839-1939, blz. 179). 'De zon kwakt licht door het boomloof op de lading, de *cokes* b l i j f t dof' (Bordewijk, De korenharp 167). Dit singularisch gebruik is even begrijpelijk als het pluralische. Bij het enkelvoud overheerst de eenheidsvisie (het kollektieve, het soortbegrip); bij het meervoud de distributieve veelheid. - Bij de gedachtenwisseling kwam een leraar-Engels op tegen de bewering, dat wij 'cokes' in de meervoudsvorm hebben overgenomen, aangezien het Engels uitsluitend de enkelvoudige vorm 'coke' kent. Ik zou op deze kwestie niet zijn teruggekomen, wanneer het debat niet een gevolg had gehad, dat ook anderen belang kan inboezemen.

Ik begin met de etymologie van 'cokes', die nog ontbrak in Franckvan Wijk, maar door Van Haeringen werd aangevuld (Supplement 29 v.): 'Laat-nnl. uit het mv. van eng. *coke*, waaruit fr. *coke*, dat als *kok* in het Zovla. is overgenomen. Uit de eng. meervoudsvorm ook hd. de. zw. *koks*'. - Weigand zegt er in zijn Deutsches Wörterbuch[5] I 1093 het volgende van: '*Koks*, m. (Pl., meist, aber Sg.): abgeschwefelte Steinkohle. Aus dem Pl. (*cokes*) des engl. gleichbed. *coke* (in schlechter Schreibg. *coake*). Dialektisch bedeutet das Wort auch 'Asche' und 'Mark von etwas, Kernhaus'. Die ältere Form ist *colke*, das mit schwed.-dial. *kälk* 'Mark in Knochen' zu gr. gelgís 'Kern im Knoblauchskopf' gehört. 1813 bei Campe'. Zo ook in Falk-Torp, Norwegisch-dänisches etym. Wtb. I 560. - Bij Block, Diet. étym. de la langue française I 159 lezen we: '*Coke*, 1827 (antérieurement *coak*, 1773, par orthographe hyperanglicisante). Emprunté de l'anglais *coke*, d'origine douteuse, probablement altération de *colk*, d'un ancien dialecte du Nord'. - Vercoullie is in z'n Beknopt etym. Wdb.[3] zeer bondig: '*cokes* v., uit Eng. id., met onderdrukte *l* nevens Eng. dial. *colk*, een afleid. van 1. *kool*'. Bedoeld is kool 'brandstof' Voor kennisgeving aangenomen.

Kruisinga antwoordde mij, indertijd op mijn vraag om inlichtingen, dat hij slechts kon herhalen wat het New English Dictionary zegt. Het was me nl. te doen om het meervoudige eng. 'cokes', waar de etymologische woordenboeken van spreken, en trouwens ook het Wdb. der Ned. Taal III 2059: 'Cokes, znw. vr. slechts in den vorm van het mv. Ontleend aan het mv. van eng. *coke* ... Als een enkelv. wordt *cokes* opgevat in *Een stuk cokes*'. Kruisinga schreef me dan: 'De vorm cokes en coaks

komt wel voor, in de 17e eeuw, trouwens de vorm coke zelf komt ook niet eerder voor. Het oudste vb van coke is van 1669 in Worlidge, Syst. Agriculture: Coke is Pit-coal or Sea-coal burned or converted into the nature of charcoal. En in 1679 bij Plot, Staffordshire deze zin: The coal thus prepared (d.w.z. by charring) they call coaks. Uit de citaten blijkt wel dat het woord technies van aard was, niet buiten vakkringen bekend. In de 19e eeuw, toen coke algemeen bekend was, gebruikte men uitsluitend de stamvorm als kollektief. Het NED zegt omtrent de oorsprong dat het woord mogelik identiek is met colk, dialekties Noordengels voor klokhuis van 'n appel (in het beschaafde Engels nu core). De samenhang van colk met Ndl kolk enz. is onzeker, door het verschil van betekenis'. Naderhand voegde Kruisinga hier nog aan toe: 'Waarschijnlik ten overvloede opper ik de mogelikheid dat het Ndl *klokhuis* van 'n appel de verbindende betekenis-schakel zou kunnen zijn tussen het dial. Eng. colk d.i. [kook] en het algemeen gebruikelik coke voor ons *kooks*. De samenhang van klok(huis), colk en het kontinentale Germ. kolk lijkt zo heel goed mogelik'.

Deze laatste gissing kunnen we terzijde laten. Franck-van Wijk 318 legt dat verband niet: 'Klokhuis znw. o., sedert Kil. Mnl. wel al *clochuus* o. 'klokketoren'. Kil.'s etymologie: 'q.d. campanile, intra quod sonant semina et nuclei' is juist. Oostfri. komt naast *klokhü□ske* ook *belhüske* voor'. Klok zelf is ontleend uit mlat. *clocca* (fr. cloche). Vgl. echter nog Suppl. 87. - Er heeft dus zeker een engelse meervoudsvorm bestaan; het bezwaar van de leraar-Engels was bijgevolg niet afdoende. Maar wat het N.W. niet wist, en ook in het Supplement niet vermeld werd, is: dat ook in Noord-Nederland de enkelvoudige vorm is voorgekomen. Ik dank die kennis aan mej. Annie C. Kersbergen, die zich tijdens de bovengenoemde gedachtenwisseling meende te herinneren, dat zij bij een haar 'opgedragen onderzoek naar de oudste gasfabriek in Rotterdamsche stukken ook de vorm c o k e tegengekomen was'. Mej. Kersbergen was zo welwillend die stukken nog eens na te slaan, en mij het resultaat daarvan in extenso mede te delen. Ik noemde het straks: een gevolg dat ook anderen belang kan inboezemen; en laat die gegevens daarom letterlijk volgen, zoals ze mij ter kennis werden gebracht:

In antwoord op Uw verzoek van 16 Mei l.l. betreffende de schrijfwijze van het woord *coke*(*s*) kan ik U de volgende plaatsen geven.

Bij de 'ingekomen missive bij het Gemeentebestuur van Rotterdam 1830 nr. 20', dat is een request d.d. 31 Dec. 1829 van kooplieden in steenkolen die te kennen geven,

> 'dat zij in ervaring gekomen zijn, dat de door de Directie der alhier ter stede gevestigde gas-fabriek gebruik wordende steenkolen, nadat het gas daaruit getrokken is, die zoogenaamde gesmoorde kolen, vervolgens door hen aan particulieren, ten dienste voor haard- en kagchelbrand, worden verkocht en afgeleverd, zonder dat daarvoor door hun, of van hunnentwege, den verschuldigden stedelijke impost van vier gulden per vijfttien honderd nederlandsche ponden wordt betaald.'

zijn, twee bijlagen opgenomen, n.l.

1e. het advies van den directeur der stedelijke belastingen d.d. 21 Jan. 1830, waarin de volgende passages voorkomen:

> ‘Met terugzending der requeste van de kooplieden in steenkolen binnen deze stad, heb ik de eer UWEdl Achtbaren te berigten, dat zoo als het UWEdl Achtbaren bekend is, het een punt van overweging is geweest om *de cooke* te belasten, doch dat de geringheid der kwantiteit, volgens opgave der directie van de Gasfabriek, van dit plan heeft doen afzien.’
> ‘*De Cooke* zodanig te belasten, als of dit gewone koolen waren, zoude ongerijmd zijn’....
> ‘Het zoude mij alzoo voorkomen om in deze met de meeste onpartijdigheid te werk te gaan, dat de zogenaamde *Cooke*, provisioneel w i e r d onderworpen aan de formaliteit om bij vervoer door consenten te worden gedekt’....

2e. een memorie op de voorstelling van een stedelijke belasting te leggen van 12 cents per mud op *de coke* of gazkolen, waarin de volgende passages voorkomen (d.d. 28 Nov. 1829):

> ‘Daar *de Coke* zoo wel als de koolteer een voortspruitsel van fabrikatie i s , zoo zijn die ook gevolglijk een gedeelte, waaruit de Maatschappij hare voordeelen trekt en waarop zij reekende bij de oprichting der fabriek en bij de bepaling der prijzen van de lichten.’
> ‘want de belasting zoude haar noodzaken de prijzen *der coke* te verminderen, omdat die anders te hoog zoude zijn tegen die der kagchelkolen.’
> ‘De Direktie vreest buitendien de prijs *der coke* te zullen moeten verminderen om de traage verkoop’....
> ‘behalven dat is eene belasting op *de Coke* zeer bezwarend en zij durft het gerustelijk zeggen, dat zij tot aanmerkelijk nadeel der fabriek strekken zoude’....

In de resoluties van Burgemeester en Wethouders van Rotterdam van 27 Jan. 1830 komt het volgende, op het hier bovenstaande genomen besluit voor:

‘Op welk rapport zijnde gedelibereerd, is goedgevonden en verstaan om aan de supplianten te kennen te geven, dat er geen termen gevonden zijn om de gaz-kolen, waarvan het gebruyk gering is, aan de stedelijke belasting te onderwerpen, dat van de kolen, die door traficanten aan enkele particulieren tot huisselijk gebruik worden afgegeven, de stedelijken impost wordt betaald; - doch dat die onverminderd de zoogenaamde *cooke*-gazkolen zullen worden onderworpen, zoo als geschied bij deze, aan de formaliteit om bij vervoer door consenten gratis te worden gedekt, waar uit als dan stellig zoude kunnen blijken, zoo wel de quantiteit van den vervoer als de bruikers, ten einde in vervolg van tijd kunne worden beslischt, in hoe ver *dezelve Cooke* billijk als belastbaar z o u d e kunnen worden beschouwd.’

In de daarop volgende jaren komt de cokes in officieele stukken niet ter sprake, zoodat ik niet heb kunnen vaststellen, wanneer men begonnen is een *s* aan het woord toe te voegen.

Tot zover mej. Kersbergen. Gegevens van elders zouden misschien opheldering kunnen geven van plaats en tijd, waarin ‘cokes’ het eerst of reeds voorkomt. De drie aanhalingen in het N.W. zijn zonder jaartal.

Weigand gaf voor het duitse meervoud 1813; Bloch voor het franse enkelvoud coke 1827, voor coak 1773. Ik eindig met nog enige zinnen waarin het ndl. *cokes* enkelvoudig gekonstrueerd wordt. De verkleinvorm 'cokesje' is daarbij al zeer interessant en leerzaam: 'We haalden hem [= de haard] uit. Er was zelfs geen *cokesje* geschroeid. We maakten hem aan: Het hout brandde uitstekend, de turf ook, maar de *cokes* h a d de uitwerking van een emmer water, veel rook en na drie minuten uit. De *cokes* h a d niets van het vuur geleden .... 'Da's nogal wiedes' sprak ze [de werkster]: 'Azziegietkooksstook krijjerook ...' 'I s die *cokes* niet goed?' vroeg ik ... Wat we met de cokes gedaan hebben? Die l i g t thans verspreid over de zoldervloer' (Utr. Cour. 19 III '41). 'Hetzelfde is het geval op industrieel gebied, waar *cokes* een gewild artikel i s , waarmede wij evenwel zeer zuinig moeten omspringen' (Volkskrant 25 V '46). In het volgende voorbeeld wordt het enkelvoud nog geaksentueerd door 'turf': 'Opeens kan zij dan op ongeduldigen toon tegen Maarten zeggen, dat er *cokes en turf* gehaald m o e t worden' (H. Nesna, De Broedertrouw 217). Nog sprekender is: 'Om ruw ijzer te verkrijgen m o e t in een hoogoven *cokes, erls en kalksteen* worden gegooid'; dan: 'Van de kolen van Limburg m o e t eerst *cokes* worden gemaakt, alvorens de hoogoven er genoegen mee neemt'; en verder nog: 'Intussen h e e f t de *cokes* ... h a a r weg naar de hoogovens gevonden' (Volkskrant 16 I '47).

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

Een bijzonder geval van meervoudsvorm voor enkelvoudsfunctie in het Fries.

Het WNT zegt onder het hoofd *lucifer*: 'een in Engeland tegelijk met de zaak uitgedachte naam.' De vroegste voorbeelden van het woord, die men in het WNT aantreft, komen uit Hasebroek en Potgieter. Het ligt in de aard der zaak, dat bij dit ontleende woord de meervoudige vorm primair is, al is natuurlijk onmiddellijk ook behoefte ontstaan aan een enkelvoud. Zo hebben wij dus naast een zowel collectief als distributief meervoud *lucifers* een enkelvoud *lucifer*.

In Friesland zijn de verhoudingen gewijzigd. Een Fries die zijn pijp wil aansteken, zal doorgaans zeggen: 'Jouw my even *in lusjefers* (geef mij even een l.)'. Hij gebruikt dus de meervoudsvorm met enkelvoudsbetekenis. Hoe is dat te verklaren? In het Fries is in de verbinding korte voc. + r + dentaal de r verdwenen (vgl. Eng. en Saks.). De spelling is hier misleidend, want tot op heden blijft het Fries de r schrijven. Men *zegt* dus: 'een doaske (doosje) *lusjefes*'. Hieruit laat zich voor het Friese oor geen enkelvoudsvorm construeren: *lusjefè* komt niet in aanmerking (è komt in Auslaut niet voor)[1]. *Lusjefer* zal men onder invloed van gesproken en geschreven Nederlands wel eens horen, maar de gangbare vorm is *lusjefes*. Daarmee heeft het woord dus zowel enkelvoudige als meervoudige betekenis. Maar daarmee is ook de mogelijkheid geopend voor een nieuw meervoud, nl. *lusjefessen*, dat alleen in gebruik is als distributief meervoud: der lizze (liggen) trye lusjefessen. Zo heeft zich dus in het Fries naast de collectieve meervoudsvorm *lusjefes* (die ook enkelvoud is) een distributieve meervoudsvorm *lusjefessen* ontwikkeld.

Amsterdam Febr. 1947.

1) Natuurlijk zijn bijzondere gevallen als tussenwerpsels en klank nabootsende woorden uitgezonderd.

A.A. VERDENIUS.

Het algemeen beschaafd in Vlaanderen[1].

Eerst gaandeweg is de Vlaming kritisch geworden bij zijn taalgebruik. In de strijdatmosfeer die na 1830 gedurende twee volle generaties blijft heersen, kon men de dingen niet anders dan simplistisch zien: 'Vlaams of Frans' gold het, en op de kwaliteit van dat Vlaams kwam het minder aan. Pas omstreeks 1890, als de wind gekeerd is en een gestadige groei begint, kan de Vlaamse Beweging zijn anti-karakter afleggen, en wordt het meer een strijd voor verheffing van de zo achtergebleven eigen beschaving.

De Vreese en Meert zijn de eersten die bij het optrekken van de kruitdamp zich rekenschap hebben gegeven van het gehalte van de Zuidnederlandse schrijftaal, en zij kwamen tot ontstellende conclusies. Het bevrijde Vlaams droeg de kentekenen der vreemde overheersing nog met zich mee in zijn taalgebruik (gallicismen). Meert zag de Vlaamse akker overwoekerd door 'Distels'.

Hoezeer elke overwinning het begin is van een reeks nieuwe problemen, bleek nog eens met de strijd om een Vlaamse Universiteit. Al strijdend had men met Lambrechts gezongen en gehoopt:

> Bant gij uw taal naar kenken noch stal,
> Klinkt zij in school en kloosterhal.
> Heerscht zij in hut en heerenwoon,
> Vriend en vreemd zal tuigen: 'Hoe schoon!'

Maar wanneer de studenten in 1930 uit de mond van hun professoren eindelijk het zo vurig begeerde Nederlands mogen beluisteren, is hun reactie anders dan 'Hoe schoon!'; de studentenpers moest een rubriek 'De professorale Ezelsbank' openen om de kromtaal van vele hooggeleerden aan de kaak te stellen.

De opvatting dat het Algm. Beschaafd van het Noorden de beste norm is om zich naar te richten, is thans wel algemeen; maar hoe het te leren beheersen? De Vlaming leeft in verschillende taalkringen: in het huiselijk verkeer spreekt men meestal dialekt; in het beroep is een geregeld gebruik van het Frans nog vaak noodzakelijk; en veel van het 'Beschaafd' dat men gedrukt onder ogen krijgt, vertoont nog de houterigheid van het overheidsvlaams met zijn 'bureeloversten' en zijn 'wij bestatigen's. Natuurlijk treedt hier wederzijdse besmetting op, en zo blijft het beschaafde Nederlands niet vrij van dialektismen, gallieismen en 'fabricismen'.

Een gevoel van onzekerheid in de woordkeus, een gebrek aan zelfvertrouwen schiep de behoefte aan taalgidsen door deze doolhof. In de schoolboeken spelen lexicologische oefeningen dan ook een belangrijke rol; voor ouderen zijn er handboeken in grote verscheidenheid: sommige hiervan streven naar volledigheid en verkiezen de vorm van een woordenboek van '-ismen'; andere doen een keus uit de belangrijkste gevallen, en bespreken die uitvoeriger.

Toch blijft het de vraag of men het taalgebruik afdoende kan verbeteren langs schriftelijke weg. Dagelijks horen, dagelijks spreken van beschaafd Nederlands is onmisbaar. Een levend contact tussen Noord- en Zuidnederlanders kan meer werk doen dan alle taalgidsen samen. Misschien zal de Tolunie helpen bevorderen dat wij eens 'dagelijks door elkander geschoten worden als een partij weversspoelen'. In dat geval zal iedere

1) J.A. Daman: *Het Algemeen Beschaafd in Vlaanderen*. (Gent-Daphne-uitgaven-1946).

reiziger een levende taalgids zijn. Maar tot zolang moeten wij ons met surrogaat tevreden stellen en dankbaar zijn voor elke goede papieren gids die zich aanbiedt.

Tot dusver waagden zich alleen Zuidnederlanders op dit terrein: wie beter dan de Vlaamse taalkenner kan uitmaken welke leiding de leek behoeft, welke soorten van 'distels' als de schadelijkste dienen te worden gebrandmerkt? Toch kan de Noorderling wel eens een oorspronkelijke kijk geven. Hij kan beter afstand nemen; is minder gebonden door persoonlijke wrok tegen bepaalde woorden (een vergrijsd taalstrijder gaat er onvermijdelijk enige stokpaarden op na houden); hij staat onafhankelijker tegenover traditionele voorstellingen. Ook kan zijn speurderstalent groter zijn tegenover wat afwijkt van de norm. Het getuigenis 'dat zegt men niet' klinkt bij hem toch iets beslister dan bij zijn Zuidelijke collega, bij wie reminiscenties aan eigen dialekt of boekentaal een rol kunnen spelen. Maar natuurlijk loopt de Noorderling altijd gevaar met woorden te komen aandragen, door een individueel kunstenaar, éénmaal gebruikt, of zelfs met aperte taal- of zelfs drukfouten. Ook hier zou samenwerking van Noord en Zuid van belang zijn.

Het werk van de Heer Daman is dus een Hollands initiatief, en verdient als zodanig lof; het weerspiegelt de groeiende belangstelling waarmee het Noorden het ontwikkelingsproces in het Zuiden gadeslaat. Daarbij toont schr. kennis van zaken, berustend op een veeljarig contact met Vlaanderen, en een fijn ontwikkeld taalgevoel bij het omschrijven van de vaak zo subtiele betekenis- of gevoelsverschillen. Wel is hij er niet geheel in geslaagd de nadelen van zijn Noordnederlanderschap te ontkomen. De opname van woorden als 'kliek' = club, en 'oogbeeld' (dat Karel van de Woestijne ergens gebruikt, waar schr. 'gezichtsbeeld' zou verkiezen) lijkt wat gezocht, terwijl stonde (= ogenblik) ten onrechte is vertaald door 'uur'.

Daar staat tegenover dat schrijver (op blz. 159) scherp opgemerkt heeft de eigenaardige woordschikking in een geval als: 'Ik heb er niet willen van spreken' of 'Men zou er moeten om lachen'. Hier is een geval dat in Vlaanderen, naar ik meen nog nooit de aandacht trok; wie oplet neemt het bij de beste Vlaamse sprekers en schrijvers waar.

Dat enkele der meest gewone Zuidneerlandismen ontbreken (als sukkelaar, doorzenden, schielijk, vermits) schaadt de volledigheid wel; maar schr. heeft vooral een *leesbaar* boek willen geven, geen woordenboek. Een keus was dus nodig uit de meest kenmerkende eigenaardigheden, en deze keus is in't algemeen geslaagd. Aardig is vooral het hoofdstuk 'Door het land van puid en roeter', een taalkundige wandeling langs veld en wei, door boerderij en huiskamer, om zo de woorden van huiselijk gebruik in eigen sfeer te plaatsen, los van de vele '-ismen' uit andere taalkringen. Het grammatikaal gedeelte dat het boek besluit is wat brokkelig uitgevallen (zoals de materie zelf) en munt niet uit door verteerbaarheid.

Waar schrijver zelf tussen de feiten door, uit de hoek komt, (helaas te weinig: de beste citaten van Hooggeleerden vormen met elkaar nog geen betoog) beschouwt hij de zaak van het standpunt van een Noordnederlands beschouwer, met een vaak frisse kijk.

Wij wensen het boekje in heel het Dietse taalgebied (zeker ook in Noord-Nederland) de belangstelling toe waarop het recht heeft.

J.F. HENGEVELD.

De jeugd van Constantijn Huygens.

De jeugd van Constantijn Huygens door hemzelf beschreven, bewerkt door Dr A.H. Kan. Rotterdam-Antwerpen. Ad. Donker, 1946. (Prijs geb. f 4,50).

De studie van het letterkundig leven ten onzent in de 17de eeuw zoals die meestal wordt beoefend, geeft eigenlijk een onvolledig beeld, zolang men de Nederlands-Latijnse geschriften van die dagen - noodgedrongen - buiten beschouwing laat. Over de bewondering van Hooft en Vondel voor Barlaeus plegen we te glimlachen; ik kan niet beoordelen of we er het recht toe hebben. Heinsius en Grotius hebben met hun Auriacus en Sophompaneas tijdgenoten geïnspireerd. Huygens is voor de meesten van ons de dichter van de Korenbloemen; van het Latijnse gedeelte van de Otia plegen we alleen de titel te kennen. Als nu een classicus verklaart, dat Huygens' Latijn door ingewikkelde zinsbouw en de van ongewone belezenheid getuigende en bovendien soms ‘min of meer verscholen’ citaten zelfs voor latinisten grote moeilijkheden oplevert, mag een neerlandicus dankbaar zijn als hij diens door Worp uitgegeven autobiografie voor zijn weetlust toegankelijk vindt gemaakt. Het betreft hier de door de 31- tot 33-jarige dichter bij tussenpozen opgestelde levensbeschrijving, die hij, tot zijn 18de levensjaar gekomen, heeft gestaakt; zomin zijn later Latijns gedicht De vita propria als de autobiografische stukken Dagwerck en Cluyswerck zijn er de voortzetting van. Dat die jeugdbeschrijving veel belangrijks bevat, was wel door de uittreksels er van, in onze literatuur-geschiedenissen gegeven, voor niet-latinisten geen geheim gebleven, maar in zijn geheel vond men het te boek gestelde nog niet in vertaling, en toch is kennisneming er van niet te versmaden. Huygens' breed opgezet relaas immers ziet men - zoals later Potgieters eveneens torso gebleven Leven van Bakhuizen van den Brink - tot een beeld van zijn tijd uitdijen, en doordat hij niet streng chronologisch te werk gaat, in zoverre hij de bespreking van een of ander onderwerp, naar hij er aanleiding toe vindt, genoeglijk uitbreidt en er later bij hem opgekomen beschouwingen aan vastknoopt, zijn sommige gedeelten er van tot boeiende essay's geworden.

Ieder weet, hoe veelzijdige belangstelling Huygens zijn hele leven aan den dag legde. Zeker kwam die voor een voornaam deel voort uit eigen gelukkige aanleg, maar hoe die aanleg een erfgoed was en hoe de vader alles deed om zijn zoons - van de dochters leest men niet! - een goede opleiding te geven, ook in zaken waarin hij bij zich zelf een tekort gevoelde, wordt door menige bladzijde treffend in het licht gesteld. Doorlopend wordt de uiterst nauwgezette wijze geschilderd waarop de vader hun ontwikkeling wist te leiden, en niet zelden wordt men verrast door de modern aandoende methodes van ‘spelende opvoeden’ die hij zelf in praktijk bracht of door zorgvuldig gekozen gouverneurs in praktijk liet brengen; de schoolmeesters van zijn dagen stelde hij niet hoog en van de blijkbaar hierin later met hem instemmende Constantijn krijgen ze meer dan eens een veeg uit de pan! Over allerlei onderwerpen die bij de geleidelijke maar vroege ontwikkeling van de kinderen aan de orde kwamen, keuvelt de schrijver in deze herinneringen, slechts voor hem zelf en voor zijn familie bestemd, met grote openhartigheid, ook wel niet zonder enige door bescheidenheid getemperde zelfingenomenheid en vaak met de

levendigheid die men alleen in dergelijke werken kan aantreffen en die er zoveel toe kan bijdragen om een historische figuur nader te brengen tot zijn lezers.

Uit het ouderlijk huis brengt Constantijn liefde voor de schilderkunst en eerbied voor haar beoefenaars mee. De beroemde passage over Lievens en Rembrandt, als aankomende schilders door hem ontdekt, leest men hier in het verband van een vrij uitvoerig overzicht over de contemporaine schilderkunst en in - naar men veilig mag aannemen - juistere vertaling dan tot dusver was gegeven. Men weet dat Huygens' oordeel over een van Rembrandts vroege stukken nog steeds door bij uitstek deskundigen wordt onderschreven. Hoe beminnelijk is, in weerwil van wat hij hun als een verkeerde eigenzinnigheid aanrekent, namelijk dat ze doof bleven voor zijn welmenende raad om toch vooral in Italië een kijkje te gaan nemen, de sympathie waarmee hij zich over de in zijn oog zo veel belovende jonge mannen uitlaat.

Onze blik op de literatuur van de 17de eeuw kan er alleen maar door worden verhelderd als we lezen hoe Huygens, volgens zijn vertaler ‘beter in de Oudheid thuis dan tegenwoordig menig klassikus van professie,’ die Oudheid niet overschat en er herhaaldelijk op terugkomt, dat ze geen maatstaf mag zijn voor later tijden, waarvan hij zich bewust is dat ze het op menig gebied verder hebben gebracht. Een bewondering voor de klassieken die dan toch wat meer bezonnen was dan we, ten onrechte generaliserend, soms onze 17de-eeuwers willen toedichten. Dat een andere bewondering, een die, als we uitingen in Hoofts brieven voor honderd procent ernstig gemeend willen nemen, door de laatste werd gedeeld, nl. die voor de Engelse dichter Donne, toch niet alleen de bij ons min of meer beruchte marinistische dictie van dat ‘overvliegend vernuft’ gold, wordt duidelijk als men Huygens hem en Wtenbogaert als ‘de beide onvergelijkelijk grote kanselredenaars van onze tijd’ hoort roemen. Hij prijst hun beider voordracht als ‘òf eenvoudig òf hartstochtelijk verheven, maar in elk geval natuurlijk’; ‘zij versmaadden kunstmatige lokmiddelen, wat hun stijl ten goede kwam.’ De ware redenaar immers, betoogt Huygens, heeft geen rhetorische hulpmiddelen nodig; hij behoort, naar het woord van Cato, slechts te zijn ‘een goed man ervaren in het spreken’, en bij zijn kenschetsing van Donne en zijn evenknie denken we of die hem misschien voor de geest hebben gestaan toen hij een jaar of zeven vroeger in zijn Zedeprinten van ‘Een goed Predikant’ schreef:

> Onraed van woorden-keur beswaert sijn' uytspraeck niet;
> Wel-spreken is 't bestel van Die hem spreken hiet.

Hij komt over hen uit te weiden waar hij de redenaarskunst van zijn tijd, op de kansel, in de balie of in de statenvergadering, critiseert, wat ook aanleiding geeft tot een opmerkelijke vergelijking van Franse en Engelse welsprekendheid.

Rekenschap gevende van zijn eigen manier van werken betuigt Huygens, steeds uit te zijn op ordelijke indeling van de stof. Hoe duidelijk staat de overwegend verstandelijke dichter voor ons, als we hem horen verklaren ‘dat hij zich er steeds aan heeft gewend om bij de aanvang niet alleen de onderdelen van zijn geschrift, maar in het bijzonder het slot en niet zelden de laatste regel vooraf in zijn brein te concipiëren.’

Zo zou er heel wat meer kunnen worden aangehaald. Vraagstukken van toegepaste natuurkunde leiden hem tot bespreking van de kwestie

of men al in de Oudheid brillen heeft gekend; tot beschrijving van de door Drebbel verbeterde camera obscura, die hij uit Engeland had meegebracht. Waar hij zich op de innerlijke waarde en geschiktheid van verschillende talen bezint, treft weer het moderne van sommige van zijn opvattingen als hij oordeelt, dat talen niet uit zich zelf minder of meer voortreffelijk zijn, maar door de behoefte worden gevormd; erkennende dat de ene de andere in sommig opzicht overtreft, zegt hij 'deze voorrang is wederkerig. Ieder op zich zelf heeft iets bijzonders waardoor zij boven de andere uitmunt.' In die lijn ligt de geestdriftige bespreking van de pogingen van Stevin en De Groot om het Nederlands als taal van de wiskunde en van de rechtsgeleerdheid te ontwikkelen. Met bevreemding neemt men kennis van zijn gebrek aan waardering voor de Nederlandse gedichten van Heinsius.

De oud-rector Kan - die het binnen ons bereik brengen van Latijn schrijvende Nederlanders tot een waardige familie-traditie verheft - heeft zich geen geringe moeite getroost om de vertolking zo goed mogelijk aan het doel te doen beantwoorden. Een letterlijke vertaling zou z.i. hier het doel voorbijschieten; de ingewikkelde perioden van Huygens in het Nederlands nabootsende, had hij geen leesbaar boek kunnen aanbieden. Dat hij dit wel heeft gekund, is het gevolg van een wel overlegd geven en nemen. 'Ik heb Huygens laten spreken zoals ik meen dat een man van zijn standing zich zou hebben geuit wanneer hij 300 jaar later had geleefd'; de vertaling is 'zoo woordelijk als mogelijk, zoo vrij als noodig was'. Alle belangstellenden in Huygens' leven en kunst zullen er hem dankbaar voor zijn. Ten slotte verhogen een bondige Toelichting en een heerleger van verklarende noten - bescheidenlijk achterin geplaatst - de bruikbaarheid, en vermeerderen een afzonderlijk opstel over de schilder Torrentius en een (van de hand van G. Kamphuis) over Constantijn Huygens als Kunsteriticus de waarde van het boek, dat bovendien versierd is met enige portretten, waaronder men vooral zal opmerken dat van Huygens' moeder, fragment van een familiestuk van Frans Pourbus de Oude dat het eigendom is van het Koninklijk Museum te Brussel.

D.C. TINBERGEN.

Bloemerant.

Dit is een kleurnaam. F. Verhagen, in zijn economisch-statistische beschrijving van de noordbrabantse gemeente Geldrop[1)], somt aan de hand van een inventaris, gedagtekend van 1767, een aantal lakens op in de kleuren blauw, wit, pisblauw, ligt blauw, bloemerant, swart, mantelblauw e.a.

Bij *bloemerant* tekent de schrijver aan dat het was 'een kleur, die vaak vermeld wordt, maar waarvan niet kon worden achterhaald, wat er mede wordt bedoeld'.

Inderdaad komt het in de gangbare woordenboeken niet voor, ook niet in WNT, tenminste niet als lemma.

1) Tilburgse diss. 1946.

De vorm van het woord wijst op romaanse herkomst; men kan vermoeden dat de gelijkenis met *bloem* op vervorming berust. De omgeving waarin het staat, overwegend variëteiten van blauw, geeft een aanwijzing voor de richting waarin men zoeken moet, voorzover althans dit licht niet achteraf begint te schijnen.

In de gedaante die het woord in Verhagen's teksten vertoont, treedt het op in F. Halma's Nederduits-Frans Woordenboek[1]: Bloemerant, ond.w. (d.i. 'onduitsch woord'), Bleekblauw, *Bleu-mourant, bleu pâle*. Onder Bleu-mourant wordt verwezen naar Bloemerant. Bij Salverda de Grave ontbreekt het.

Slaat men nu echter, aldus wijs geworden, andermaal het WNT op, dan vindt men daar wel *Bleumerant*, met de toelichting: 'waarschijnlijk ontstaan uit den kleurnaam *bleu mourant*, bleekblauw'. Toegevoegd wordt, dat Littré van de franse naam een voorbeeld geeft, alsook dat het woord zeer gewoon is in de nederduitse volkstaal; Berghaus heeft de vormen *blümerand* en *bläumerant*. Het opvallende is nu, dat van de twee nederlandse bewijsplaatsen, een uit Asselijn, een uit een bij Schotel aangehaald werk van 1780, de tweede de vorm *bloemerant* vertoont, welke in afwijking van hetgeen wij over Halma zeiden, als titelwoord ontbreekt: 'een bloemeranten satijnen vrouwenjapon'. De uitgang *-en* doet de vraag rijzen, of wellicht deze auteur meende met een stofnaam te doen te hebben, ter aanduiding van een stof in die kleur. Het geval ware dan te vergelijken met de kleurnaam *purperen*.

Weiland, Kunstwoordenboek, heeft *bleu-mourant*, 'ligtblaauw, bleekblaauw'. Onder de variëteiten van blauw vinden wij *bleumerant* bij Brouwers, Het juiste woord; maar overeenkomstig de aard van dat werk zondere nadere aanduiding, behoudens inzover die kan worden afgelezen aan de rangschikking; de naaste buren zijn: marineblauw en bleumarin links, bleu de Paris en Parijsch-blauw rechts. Men mag daaruit niet afleiden, dat de schrijver bleumerant voor een andere vorm van bleumarin houdt.

Ter beantwoording van de vraag hoe de vormverandering is tot stand gekomen, kan men denken aan een volksetymologie, op het ontstaan waarvan heeft ingewerkt anticipatie van de *oe* (*ou*) in de tweede lettergreep. Het bezwaar dat deze *oe* geen klemtoon had, wordt beantwoord met de opmerking dat hij in de werkelijk-franse uitspraak een levend muzikaal accent draagt, ruimschoots voldoende voor een psychische overwaarde.

De nederduitse vormen wijzen op fonetische ontwikkeling in protonische lettergreep (*blü-*), resp. op spellinguitspraak (*bläu-*).

L.C. MICHELS.

1) Ik gebruikte de derde druk, 1758; men vgl. voor het Frans: Richelet, Dict. françois augmenté, Amsterdam, 1706.

Boekbeoordelingen.

Oude en Nieuwe Geuzenliederen; gekozen, ingeleid en toegelicht door Yge Foppema (De Bezige Bij, Amsterdam 1946).

Yge Foppema heeft dit boekje, waarvoor het plan 'is ontstaan in de Duitse gevangenis te Scheveningen', nog geheel tijdens de bezetting samengesteld. Hij wilde daarmee een aantal gedichten uit het onde Geuzenliedboek, die door de omstandigheden een nieuwe actualiteit gewonnen hadden, gemakkelijker toegankelijk en zodoende meer bekend maken - en tevens de aandacht vestigen op overeenkomst en verschil tussen de strijdpoëzie ten tijde der Spaanse en der Duitse overheersing. De bevrijding kwam echter, voordat met de clandestiene uitgave een begin was gemaakt, In 1946 is deze bundel dus in een geheel andere situatie verschenen dan waarvoor hij eigenlijk bedoeld was. Bij onze beoordeling mogen wij dit niet uit het oog verliezen.

Intussen blijkt toch de waarde van deze bloemlezing voornamelijk een historische. De uiteenzettingen en toelichtingen van Foppema zijn typerend voor de sfeer van het intellectuële verzet uit de laatste bezettingsjaren. Bovendien is het van betekenis, dat hier werd vastgelegd op welke wijze men zich tijdens de bezetting verbonden voelde met de Geuzentijd.

Overigens blijkt de vergelijking tussen het oude en het nieuwe Geuzenlied tot weinig positieve resultaten te leiden. Wel komt vast te staan, dar een vrij groot aantal verzetsdichters, zowel in toon als in vorm, bewust aansluiting heeft gezocht bij het Geuzenliedboek; maar zelfs dan blijft de overeenkomst meer formeel dan essentiëel. Terecht wijst Foppema er namelijk op, dat in het Geuzenliedboek geloofsstrijd en politieke oorlog niet te scheiden zijn, terwijl onder de Duitse bezetting enerzijds Rooms-Katholiek en Protestant broederlijk naast elkander stonden en anderzijds het geloofselement bij vele dichters ontbrak. Ik meen, dat in deze totaal andere godsdienstige geaardheid het kenmerkende onderscheid tussen het Geuzenlied der 16de en dat der 20ste eeuw gezocht dient te worden: naast dit principiële verschil blijven de overeenkomsten (in motief) secundair.

Ondanks zijn constatering laat Foppema dit onderscheid niet voldoende tot zijn recht komen. Dat hij in zijn bloemlezing de nadrukkelijke 16de-eeuwse spotliederen met het R.K. geloof niet opneemt, is volkomen begrijpelijk. Maar wanneer hij bovendien uit de Geuzenliederen die hij wèl een plaats geeft, zoveel mogelijk alle strofen schrapt, waarin - soms uitvoerig, soms terloops - iets onvriendelijks over Rome of den Paus wordt gezegd, dan doet hij deze liederen geweld aan door ze van een essentiëel kenmerk te beroven. Bovendien wordt hierdoor soms de strekking van het lied beïnvloed of komt het accent geheel anders te liggen.

Dit vrije omspringen met het (oude) Geuzenlied is trouwens mijn voornaamste bezwaar tegen deze bundel. Uitgaande van de bekende uitgave van Kuiper-Leendertz, heeft Foppema de tekst gemoderniseerd[1)], verduidelijkt, bekort, en zelfs samengevat, waar hij dit voor de verstaanen leesbaarheid gewenst achtte. Hij komt daar trouwens rond voor uit: 'Goed, de lezer krijgt hier dus een "vervalste" tekst. Maar dan toch alleen in

1) Ik bedoel daarmee niet de modernisering van de spelling, waartegen ik in dit verband geen enkel bezwaar heb.

zo ver vervalst als iedere vertaling een vervalsing is'. Op dat laatste zinnetje valt echter wel een en ander af te dingen. Bekorten en samenvatten kan toch moeilijk als 'vertalen' worden beschouwd. Bovendien blijken de veranderingen soms wel heel eigenmachtig: in het lied van Maximilianus de Bossu wordt de regel 'Al leefd' ick noch vijftich jaren' veranderd in 'al werd ik honderd jaren' (pag. 60); op pag. 64 wordt volkomen nodeloos 'rijm' vervangen door 'woord'; op pag. 90 'vroom' (dapper) door 'vrolijk'; op pag. 118 '*het* is aen alle zy' door '*hij* is aan alle zij'; het beroemde ballingenlied van Coornhert wordt gegeven in een versie die een amalgaam is van die uit het Geuzenliedboek en uit Coornherts eigen Liedboek. En dan zwijg ik nog van de talloze veranderingen die inderdaad de tekst verduidelijken, maar bijna steeds ten koste van een nuance en/of van het rijm; terwijl meermalen de 'verduidelijking' blijkt te berusten op een misverstaan van de tekst. Een enkel voorbeeld moge dit doen uitkomen. '[Duckdalba sal u scheeren snel] .... Ende veghen u de kist' (en uw geldkist leeg vegen) wordt: '... en vegen u *in* de kist' (pag. 72); '[Had ons de Geus verdreven] als sy wel worden ghedaen' (zoals hun wel wordt aangedaan) wordt: '.... als *door* hem wel wordt gedaan' (pag. 73). Foppema heeft zich met dit alles op een uiterst gevaarlijke weg begeven - en het ergste is, dat de lezer daardoor van de klassieke Geuzenliederen een verkeerde indruk zou kunnen krijgen.

Ook Foppema's historisch overzicht geeft tot allerlei opmerkingen aanleiding. In het korte bestek van deze bespreking kan ik daarop echter niet nader ingaan, zodat ik mij beperk tot één enkel punt. Op pag. 24 lezen wij: 'Het ritme zoals wij dat kennen en dat berust op een regelmatige afwisseling van beklemtoonde en onbeklemtoonde lettergrepen is een product van de Renaissance'. Een dergelijke verwarring van rhythme en metrum (op pag. 29 in ander verband nog eens herhaald) verwacht men toch niet van een *dichter*! Gelukkig maakt Foppema in dit opzicht veel goed door zijn uitvoerige en voortreffelijke weergave van 'Het ontstaan van een Geuzenlied' op pag. 15-22: de geboorte-geschiedenis van een modern verzetsvers, die ik als het hoogtepunt van zijn proza-tekst beschouw.

In deze bundel kunnen wij dus zowel de nobele opzet als de documentair-historische betekenis waarderen; bovendien vindt men er een mooie bloemlezing van het moderne Geuzenlied. Ten aanzien van het *oude* Geuzenlied echter blijkt Foppema een gids, dien men met grote omzichtigheid moet volgen.

W.A.P. SMIT.

Em. Janssen S.J.: *Stijn Streuvels en zijn Vlaschaard. Essay over zijn eerste productie tot aan het meesterwerk* (1894-1907). Tielt - J. Lannoo; Antwerpen - N.V. Standaard-Boekhandel - 1946, 145 blz. Prijs 75 fr.

Bij de 75ste verjaardag van de grote Vlaamse schrijver is vrijwat over zijn persoon en zijn werk gepubliceerd, maar het belangrijkste is ongetwijfeld het bovenstaande boek dat zich onder de bescheiden naam van 'essay' aandient. Het is voortreffelijk gecomponeerd, kunstzinnig en diepgaand in zijn beschouwingen. Uitgangspunt is de Vlaschaard, 'het machtigste en meest harmonische van zijn scheppingen.' In het eerste hoofdstuk

wordt dit werk in zijn bestanddelen ontleed; het laatste, zevende hoofdstuk keert weer tot de Vlaschaard terug. Uitgespannen tussen die steunpunten wordt in vijf hoofdstukken de ontwikkelingsgang van de auteur nagegaan, in vier stadia: eerst naar de vorm, het voor Streuvels zo karakteristieke *Beschrijvend verhalen* (Hoofdstuk II); dan naar de inhoud: III. *De aanhef* (Lenteleven) (1894-1899); IV. *Groeikracht en Gespletenheid* (Zomerland, Zonnetij, Doodendans, Langs de wegen) (1899-1901); V. *Bezinning en verdieping* (Dagen, Minnehandel, Dorpsgeheimen) (1902-1903); VI. *Vernieuwing* (Openlucht, Stille avonden, Het uitzicht der dingen) (1904-1906).

Eerst wordt dus de vraag gesteld: Hoe kwam Streuvels tot het verhalend beschrijven? Het antwoordt luidt: door drie factoren: de tijdstroming (naturalisme, realisme, pessimisme), zijn temperament en aanleg, zijn landelijke opvoeding. Na zijn *Lenteleven* volgt een uitbarsting van vitaliteit, wilde verbeelding gevolgd door versobering. In *Minnehandel* het gehele complex van natuur en mensenleven; in zijn laatste werken: bevrijding en vernieuwing in een ander décor: het leven te Ingooigem, waar hij zijn roeping kon volgen en zijn huiselijk geluk vond.

Maar in het verhaal maakt zich de kunstenaar, verborgen, bekend. Dat blijkt uit de nauwkeurige verdere ontleding van zijn omvangrijk werk. Al vroeg treft men daarin aan: de symboliek en de sfeer der scizoenen. Van het anecdotische komt hij tot het breder opgezette verhaal, het eerst in *Langs de wegen*, maar vooral in *Minnehandel*, het voorspel van zijn *Vlaschaard*: daarin wordt reeds de aandacht op de mens verplaatst, maar eerst moet nog de vernieuwing van de laatst besproken periode volgen, eer alle voornaamste elementen uit de vroegere geschriften kunnen kristalliseren tot het meesterwerk. Daarin ‘scheen, vloed na vloed, periode na periode van Streuvels' voorgaande productie weer op te duiken.’ De conclusie, in het laatste hoofdstuk, luidt dat *De Vlaschaard* ‘gekenmerkt kan worden met drie hoedanigheden: een landelijke roman; een psychologische roman; een tragische roman.’ Daartegenover stelt de schrijver een drievoudig tekort: ‘aan vrouwelijke gestalten en leven; aan een alles doorlichtend zedelijk bewustzijn; aan een warme godsdienstigheid.’ Hij ziet evenwel niet voorbij, dat er in Streuvels' werk nog elementen aanwezig zijn, die in zijn geschriften na de Vlaschaard tot rijpheid zullen komen.

In het bovenstaande is de rijke inhoud van dit geschrift maar gebrekkig weergegeven. De schrijver beschouwt dit essay als ‘een aanloop tot een bredere studie.’ Als wij die van hem mogen verwachten, dan zal daardoor De Pillecyn's boek een waardevolle en onmisbare aanvulling verkrijgen.

Aan het slot vindt men behalve verklarende noten en een bibliografie nog interessante *Bijlagen* (blz. 118-141) met *Enkele teksten ter illustratie*, vijf fragmenten, gekozen uit verschillende perioden, met een korte commentaar, om reden en doel van de plaatsing aan te geven.

C.G.N. DE VOOYS.

Aankondigingen en mededelingen.

Ongaaf Nederlands.

Van deze studie, die Gerlach Royen in de reeks Mededeelingen der Kon. Ned. Akademie liet opnemen, verscheen in 1946 reeds een derde, verbeterde druk (Amsterdam - N.V. Noord-hollandsche U.M. 98 blz. Prijs f 2,25), een bewijs dat het rijk gedokumenteerde werk van deze fijne taal waarnemer en zuiveraar op prijs gesteld wordt.

Die ontstaan van ons Afrikaanse psalm- en gesangboek, door Prof. Dr E.C. Pienaar (Uitgave deur die Suid-Afrikaanse Bybelvereniging - 1944).

Na de invoering van de Afrikaanse bijbelvertaling stelden de gezamenlijke kerken van Zuid-Afrika zich tot taak, voor het kerkgezang gezaghebbende teksten voor de psalmen en gezangen samen te stellen. Langenhoven, Totius en andere Afrikaners hadden voorbereidend werk gedaan, maar men meende hun werk niet zonder kritiek te kunnen aanvaarden. Uit Pienaar's boek kan men leren hoeveel jaren van ingespannen arbeid, door kommissies van theologen, reviseurs, taal- en letterkundigen, daaraan gewijd zijn. Uitvoerig wordt de externe geschiedenis beschreven. Voor Nederlandse lezers is de interne geschiedenis belangrijker (blz. 32-79). Daar wordt met een aantal bekende ‘psalm- en gesangtekste’ aangetoond hoe uit allerlei redakties en emendaties de definitieve tekst ontstaan is. Een dergelijk compromis, met aansluiting bij de vanouds vertrouwde Nederlandse tekst, is niet altijd winst. Terecht hebben de litteratoren herhaaldelijk gepleit voor de dichterlijke vertaling van Totius, b.v. de bekende aanhef van Ps. 42:

> Soos 'n hert in dorre streke
> skreeuend dors na die genot
> van die helder waterbeke,
> skreeu my siel na U, o God!

Of in Ps. 65, waar de Afrikaanse sfeer bewaard is:

> Ons sien die kleinvee langs die hange
> wat juigend veldtoe gaan;
> ons hoor omlaag die windgesange
> van hooggehalmde graan;
> omlaag die dale, omhoog die rante
> ja, alles jubel weer;
> dit sing en roem van alle kante
> die goedheid van die Heer.

Dit klinkt heel wat dichterlijker dan:

> De velden zijn bedekt met kudden;
> De dalen zijn bekleed
> Met halmen, die van zwaarte schudden,
> En loonen's landmans zweet, etc.

***Patriot-digters. Bloemlesing uit die dig- en rymwerk van die Patriot-tydperk* (1875-1905).**

Opmerkelijk is de levendige belangstelling die zich de laatste tijd door allerlei publicaties openbaart voor de strijdperiode van het Afrikaans. Prof. E.C. Pienaar heeft daarin aanleiding gevonden om de bovengenoemde bloemlezing samen te stellen (Kaapstad-Jac. Dusseau-Pretoriar-J.H. de Bussy-1945, Prijs 6/6). *Ter Inleiding* wordt herinnerd hoe deze gedichten geboren zijn uit de nationale nood van

het Afrikanervolk. De stoot werd gegeven door het *Genootskap van Regte Afrikaners* (1875) met hun orgaan *Die Afrikaanse Patriot*. Een uitnodiging tot de lezers bracht een stroom van rympjes in beweging, die in 1906 gebundeld werden. 'Die Patriot-digters het nie as woordkunstenaars opgetree nie, maar as taal- en nasiebouers.' - Maar al val daar uit skoonheidsoogpunt weinig te waardeer, uit 'n kultuurhistoriese oogpunt is hierdie ongekultiveerde volksdigting van die grootste betekenis Grondslag van deze nieuwe verzameling zijn de door F.W. Reitz *Tweeen-sestig uitgesogte Afrikaanse Gedigte* (1909), met latere vermeerderd. Pienaar heeft ze gerubriceerd in zes afdelingen: I *Land, volk en taal*, II. *Historiese temas*, III *Huislike en maatskaplike lewe*, IV *Berymde vertellings*, V *Vertalings en bewerkings*, VI *Van vry en trou*. Doorlopend zijn de afzonderlijke gedichten beknopt toegelicht. Ongetwijfeld zal deze verzameling ook in de Nederlanden belangstellende lezers vinden.

Die Verkleinwoord in Afrikaans.

Dr W. Kempen, lektor in Nederlands en Afrikaans aan de Universiteit van Stellenbosch, publiceerde in 1940 een grondige studie over dit onderwerp (Kaapstad - Nasionale Pers, Beperk, 135 blz.), gegrond op een uitvoerige vergelijking van de beide talen en statische gegevens, geput uit tal van geschriften. Achtereenvolgens gaat hij na I Hoe Diminutiva in Afrikaans gevorm word, II Die veelvuldige gebruik van diminutiva, III Vergelijking met Nederlands, IV Nadere bespreking van verskille. Een bibliografie en 'lys van geëkserpeerde bundels' besluit dit boek. Wij vernamen dat het reeds uitverkocht is, maar dat de schrijver een nieuwe druk voorbereidt.

Nederlandse vertalingen uit de klassieke oudheid.

De Nederlandse Boekhandel te Antwerpen heeft een *Klassieke Galery* op touw gezet, met een onderafdeling: *Klassieke Oudheid*. Daarvan ontvingen wij twee delen ter aankondiging, nl. de *Bucolica* van Vergilius, vertaald door Marc Moonen, met een uitvoerige *Inleiding* (blz. 7-30) en *De Zelfkweller* van Publius Terentius Afer, vertaald door Dr J.C. van Deventer en bewerkt door Dr J. Humble. Deze deeltjes zijn in Nederland verkrijgbaar bij de Wereldbibliotheek.

Beknopte geschiedenis van de Oud- en Middelnederlandsche letterkunde.

Van dit bekende werk van Dr J. van Mierlo bleek reeds een vijfde bijgewerkte en verbeterde druk nodig te zijn (Antwerpen-Standaardboekhandel - 1946). De schrijver deelt daarbij mee, dat hij bezig is met een omwerking van zijn grotere, uitverkochte geschiedenis, waarvoor de twee delen geheel tot zijn beschikking gesteld worden.

Jan Smeken's gedicht op de feesten ter ere van het Gulden Vlies te Brussel in 1516.

Als pendant van *Dwonder van claren yse en snee* verscheen een even zeldzaam boekje van deze Brusselse rederijker, als uitgave voor de Seven Sinjoren uitstekend verzorgd (Antwerpen - De Sikkel - 1946. Voor Nederland verkrijgbaar bij de W.B.). De inleiding en de interpretatie werd toevertrouwd aan Dr Gilbert Degroote, die geen moeite gespaard heeft om dit geschrift alzijdig toe te lichten. De *Inleiding* (blz. VII-XLI)

biedt een volledige kritische samenvatting van wat tot nu toe van Jan de Baertmaker, alias Smeken bekend is. Degroote handhaaft zijn auteurschap van het spel *Vanden sacramente vander Nieuwervaert* en wijst er op, dat het spel *Hoe Mars en Venus tsaemen boeleerden* nog een onderzoek verdient. Bovendien verschaft hij alle gegevens voor de ontwikkeling en de feesten van het Gulden Vlies, met Bourgondische praal gevierd. Evenals in de uitgave van Jan van der Dale toont hij in de brede aantekeningen een grondige kennis van de rederijkerstaal, terwijl de gehele woordvoorraad in een glossarium bijeengeplaatst is. De tekst (blz. 1-24) bestaat uit 37 twaalfregelige baladen, kundig gecomponeerd, maar met tal van stoplappen, een echt rederijkersprodukt in de ongunstige zin van het woord. Wij kunnen ons dus niet verenigen met het zeer gunstige oordeel van de uitgever omtrent de aesthetische waarde van dit geschrift: ‘Het getuigt van een kleurige en sappige ongekunsteldheid zoodat niemand zal aarzelen het in zijn geheel mooi te vinden.’ Dat neemt echter niet weg dat deze tekst letterkundig- en kultuurhistorisch belangwekkend blijft en ten volle deze model-uitgave verdiend heeft.

Nederlandse literatuur in de Middeleeuwen.

Voor Servire's Encyclopaedie schreef Dr D.C. Tinbergen een deeltje over onze Middeleeuwse letterkunde (Den Haag - N.V. Servire - 1947; 125 blz.) waarin voor een bredere lezerskring in aantrekkelijke vorm en met veel illustraties een volledig overzicht geboden wordt.

C.D.V.

Nederlands voor Walen.

Dr J.L. Pauwels te Leuven, in Noord-Nederland vooral als dialectonderzoeker bekend, heeft voor Waalse leerlingen van Belgische athenea een boekje samengesteld onder de titel *Les difficulté's de la phrase néerlandaise* (2e druk, Luik 1945; 77 bldz.). Dit leerboek, voortgekomen uit twintig jaar onderwijspraktijk, ontmoet blijkens het debiet in België waardering: de 1e druk verscheen in 1941. Het verdient de aandacht ook van Noordnederlanders die zich met syntactische studiën bezighouden, omdat er tal van bijzonderheden in de zinsbouw besproken zijn, waarvan onze grammatica's òf heel beknopt en algemeen òf in 't geheel geen melding maken, omdat er voor de Nederlands-sprekende gebruiker weinig opmerkelijks aan is. Pauwels' schoolboek illustreert, hoe de grammaticale studie van een taal gebaat is bij de nauwgezette waarneming die nodig is voor het aanleren van die taal door vreemdelingen. Het Engels heeft daarvan allang en rijkelijk geprofiteerd. In het tweetalige België kan de grammaticale beschrijving van het Nederlands daarvan profijt trekken.

T.H. le Roux en J.J. le Roux (†): Middelnederlandse Grammatika.

Deze middelnederlandse spraakkunst, van de hand van twee Afrikaanse hoogleraren, verscheen voor het eerst in 1935. Thans is daarvan een tweede herziene druk verschenen (Pretoria, 1945). Sporen van de herziening zijn op bijna elke bladzijde waar te nemen, maar toch is het boek niet ingrijpend veranderd; de oude paragrafentelling kon zonder bezwaar behouden blijven. Nieuw toegevoegd zijn alleen enkele paragrafen over ‘aspek’ aan het slot. Zo is deze herdruk geen omwerking; hij mag zelfs niet als ‘bijgewerkte druk’ worden bestempeld. De gebruiker, die bij de eerste druk in margine vraagtekens of opmerkingen had geplaatst,

kan die vrijwel ongewijzigd in de tweede druk overnemen. Het is symptomatisch, dat de lijst van 'boeke en tydskrifte waarna verwys word' onveranderd is gebleven, behoudens de toevoeging van één Afrikaanse publicatie. Latere drukken van in die lijst genoemde werken of supplementen daarop worden niet vermeld. Ten dele, maar toch niet geheel, is dat te verklaren uit het verbreken van de verbinding met Nederland door de oorlog. Nergens blijkt dat studies als die van Van Loey over het Zuidwestbrabants in de 13e en 14e eeuw of die van Van Es over de attributieve genitief - om maar twee belangrijke vooroorlogse werken op specifiek middelnederlands gebied te noemen - op de inhoud enige invloed hebben gehad.

Maar gebleven zijn ook de grote deugden van de eerste druk. De heren Le Roux hebben geen studiegrammatica willen maken, maar in de eerste plaats een leerboek voor studenten, en als zodanig verdient hun boek waardering. Het is helder, systematisch en overzichtig, voor studenten heel wat aantrekkelijker dan de wel zeer afschrikwekkend zwaarwichtige Franck. Voor Afrikaanse studenten bestemd, is Le Roux ook voor Nederlandse studenten alleszins bruikbaar, en wij kunnen er ons over verheugen dat dit handzame leerboek opnieuw is verschenen. Het is jammer dat wegens de veel besproken 'deviezenpositie' het verschijnen van een boek in het buitenland, ook al is dat buitenland ons zo weinig uitheems als Vlaanderen of Zuid-Afrika, nog niet wil zeggen dat het in Nederland gemakkelijk verkrijgbaar is.

C.B.v.H.

Ontvangen herdrukken.

L. Leopold: *Nederlandse schrijvers en schrijfsters*. Dertiende herziene druk door Dr W.L. Brandsma, 2 delen (Groningen - J.B. Wolters - 1947). Prijs geb. f 8,90.

W. Kramer: *Taalstudie en stijloefeningen*. Tweede deeltje. Elfde druk (Groningen - J.B. Wolters - 1946). Prijs f 1,25.

A. Wildschut: *Onze stijlfouten*. Achtste druk, bewerkt door Dr J. Karsemeyer (Groningen - J.B. Wolters - 1946). Prijs f 1,00.

Dr D.C. Tinbergen: *Beatrijs*. Dertiende druk (Groningen - J.B. Wolters - 1947). Prijs f 1,25.

Uit de tijdschriften. (Februari - April).

De Gids. Maart.

L. van den Ham beoordeelt een dichtbundel van Jacoba Eggink (*Kyrie Eleison*) en een van Victor E. van Vriesland (*Vooronderzoek*). - C.J. Kelk beoordeelt twee nummers van *De Vrije Bladen*, nl. *Het Nieuwe Geuzenlied* door Garmt Stuiveling, en *Herman Gorter en de School van Verwey* door J.C. Brandt Corstius.

April. E. Smedes publiceert het eerste gedeelte van een studie *Over de geboorte van de barokcultuur*. L. van den Ham beoordeelt dichtbundels van Gabriel Smit

(*Spiegelbeeld*), J.C. van Schagen (*Onderaardsch*), en van M. Mok (*Salvis Titulis*).
- G.W. Jongens beoordeelt *Schylgeralân*. van Gerrit Knop.

Critisch Bulletin. Maart.

Onder het opschrift *Eiken op steriele grond* levert Theun de Vries een afbrekende kritiek op de jongste roman van F. Bordewijk: *Eiken van Dodona*. De voorafgaande ontwikkeling schetst hij met waardering en bewondering wegens de stijlvernieuwing, maar in dit laatste werk ziet hij 'inzinking van zijn schrijverschap'. - C.J. Kelk beoordeelt *Een avond in Amsterdam* van A. Defresne (*Gedramatiseerde levenservaring*. - Hendrik de Vries schrijft over *Ontsporing* van Albert Helman. - Han G. Hoekstra karakteriseert *Het gulle vers* bij Anton van Duinkerken, naar aanleiding van *Tobias met den Engel* en *Verzen uit St. Michielsgestel*.

Katholiek Cultureel Tijdschrift. Maart.

In een beschouwing *Rond het Probleem der Renaissance in de Nederlanden* oefent G. Jo Steenbergen kritiek op Overdiep's uiteenzettingen in het derde deel van de *Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden*. Hij verwijt hem dat hij een te nauw verband legt 'tussen Renaissance, nationale vrijmaking en Calvinisme', 'zonder rekening te houden met wat in het zuiden gebeurde', waardoor hij 'de culturele eenheid der Nederlanden verminkt'. - H.J.E. Endepols beoordeelt het derde deel van Stephanus Axters' *Mystiek Brevier*, een bloemlezing uit mystieke poëzie. Ondanks veel waardering oppert hij bezwaar tegen de bonte verscheidenheid, waarbij ordening ontbreekt en tegen het weinig dichterlijke gehalte van sommige opgenomen gedichten.

Roeping. Maart.

Arie Peeters geeft een *Overzicht der Jongste Vlaamsche lyriek tijdens de bezetting*, voornamelijk over de jonge dichters die zich groepeerden in het tijdschrift *Podium*.

Nieuw Vlaamsch Tijdschrift. Jan.

Johannes Tielrooy geeft een uitvoerige beschouwing over *Literatuur en Humanisme*.

De Vlaamsche Gids. Febr.

In de *Kroniek van het Proza* bespreekt Karel Jonckheere *Bid voor Camille Willocq* van Cola Debrot en *Silvesters tweede leven* van Fanny Leys.

April. J. Hoste wijdt een hoofdartikel aan *De samenwerking van de lage landen*. - Charles Verlinden bespreekt een boek van Hans van Werveke over *Gent door de eeuwen heen*. - Gaston Burssens en Raymond Brulez verkondigen hun lijnrecht

tegengesteld oordeel over de waarde van Van Ostaijens gedichten: piëteitsvolle verering staat tegenover absolute geringschatting.

Dietsche Warande en Belfort. Febr.

Marnix Gijsen geeft verslag van een *Ontmoeting en gesprek met Anna Bijns*. Op geestige wijze laat hij de geest van de Antwerpse schoolmaitres aan het woord, maar in een noot getuigt hij: ‘De Anna Bijns in den mond gelegde beweringen zijn rechtstreekof indirect aan haar geschriften ontleend. De aardigheden en de booss aardigheden zijn voor rekening van den schrijver.’ - Fr. Nooyens beschrijft uitvoerig de ontwikkelingsgang van de romanschrijver *Herman de Man*. - J.L. Pauwels bespreekt in de Taalkundige Kroniek *De spelling van de aardrijkskundige namen*. Hij betreurt dat deze bij de jongste spellingregeling nog niet afdoende geregeld is. - *De laatste ronde* bevat een uitvoerige polemiek tussen Gerard Walschap en de redakteur A. Westerlinck. De *Boekbesprekingen*, grotendeels van A. Westerlinck, gelden dichtbundels van jongeren.

Dietsche Warande en Belfort. Maart. April.

Edw. Rombauts publiceert de rede, waarmee hij de eredoctor Pater Van Mierlo begroet heeft, getiteld *De groei in het levenswerk van Prof. Dr J. van Mierlo S.J.* - De redakteur Albert Westerlinck geeft *Principieele beschouwingen na een polemiek*, waarin hij de 'christelijk-humane kunst- en levensopvatting' uiteenzet, door dit tijdschrift sedert de stichting voortdurend gehandhaafd. - In de *Kroniek van het Nederlandsch Proza* beoordeelt André Demedts de jongste romans van Gerard Walschap (*Ons geluk*) en van Louis Paul Boon (*Vergeten straat*). - J. van Mierlo beoordeelt twee Mnl. tekstuitgaven: *Karel ende Elegast*, bezorgd door Rob. Roemans, en *Floris ende Blancefloer*, bezorgd door P. de Keyser (Antwerpen - N.V. Nederl. Boekhandel). Tegen beide oppert hij ernstige bezwaren, zowel wat de tekst als de toelichting betreft: 'ze teren te veel op andermans goed', bevatten onnodige tekstkritiek en onjuist verklaarde plaatsen.

Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde. LXV, afl. 1.

J.A.N. Knuttel bestrijdt de mystieke interpretatie die Van Eyck vroeger (deel LVIII) verdedigd heeft van het Mnl. gedicht *Van der Feesten*. - K. Heeroma bespreekt de lotgevallen van *De germaanse eu in het Nederlands*. - J.F.J. van Tol geeft een overtuigende verklaring van de bekende uitdrukkingen '*Deus aes*' d.i. de worp twee-een in het dobbelspel en '*Sisink* (*six-cinq*)' als de gunstigste worp bij het triktrakspel. - J.A.N. Knuttel verdedigt de afleiding van *fiets* uit de naam van de Wageningse rijwielhandelaar Viets. - H. Ribbius publiceert een Mnl.-Frans *fragment van een Leere van hoveschede*. - De *Varia Tubantica* van H.L. Bezoen bieden een nalezing bij zijn proefschrift over *Klank- en Vormleer van het dialect der gemeente Enschede*. - B.H. Slicher van Bath verzamelde een groot aantal *Nederlandse woorden in Latijnsche oorkonden en registers tot* 1250. - B. van den Berg levert een *Bijdrage tot de geschiedenis der spelling in Holland*. - C. Kruiskamp beoordeelt de uitgave van Jan Smeken's *Dwonder van claren ijse en snee*.

Volkskunde N.R. V No. 4.

Maurits de Meyer geeft een uitvoerig geïllustreerd artikel over *Sikkel, Zichte, Zeis en Pik*, met een bijliggende kaart van de Zuidnederlandse gewesten. - Tj. W.R. de Haan oordeelt zeer ongunstig over *Een Drents Sagenboek* van J.R.W. Sinnighe, een haastwerk dat door te magere inhoud en slordige bewerking 'naast de roos geschoten heeft.' - J.J. Mak besluit zijn degelijk toegelichte *Vlaamse Volksdevoties in een Geuzenlied uit de 16e eeuw*. - Verder bevat deze aflevering *Kleine Mededeelingen* o.a. een oproep voor een algemene folkloristische bibliografie, een lijst van 'Duytsche verboden boeken' van 1570, en een *Tijdschriftenschouw*.

Neophilologus. Jan.

G.G. Ellerbroek schrijft over *Un adversaire hollandais de Montaigne: Johan van Beverwijck*. Deze Dordtse medicus en schrijver verzette zich met kracht tegen sommige opvattingen van Montaigne en tegen zijn geringschatting van de medische wetenschap en de dokters.

Leuveuse Bijdragen XXXVI, afl. 1-2 Bijblad.

L. Grootaers betoogt de wenselijkheid van een onderzoek van de *Wisseling t-k-stembandocclusief* in de Zuidnederlandse dialekten, en geeft een verslag van het *Zuidneder-*

lands Dialectonderzoek. Verder bevat deze aflevering een zeer uitvoerige *Inhoud van Tijdschriften* in de laatste jaren, waarbij ook een lijst van *Zuidafrikaanse Publicaties*, bewerkt door D. Bax.

Tijdschrift voor Levende Talen. XIII, afl. I.

A. Borguet ontleedt in een technisch artikel *De 'Princhе' van het Referein* op grond van een aantal bekende refeinenbundels. - J. Moors (*De betekenis van Kiliaan en de vroegste vertaalwoordenboeken*) bespreekt Verdeyen's uitgave van het *Naembouck*. - Fr. Closset bespreekt in de rubriek *Nederlandse Letteren* werk van Frans Coenen, A. van Schendel, S. Vestdijk, F. Bordewijk, C.J. Kelk, Bertus Aafjes en Cola Debrot.

Levende Talen. April.

In deze aflevering vindt men de voordracht van Gerlach Royen over *Biologische en Grammatische Vervrouwelijking* volledig opgenomen. - G.W. Wolthuis beoordeelt de bundel *Dichters om Oranje*, samengesteld door Anton van Duinkerken en P.J.G. Huincks.

Ons Eigen Blad. Febr.

In een artikel *Niet buigings-n maar naamvals-n* dringt Gerlach Royen er op aan, deze benamingen goed uit elkaar te houden. Ook de genus-*n*, de meervouds-*n* dient als buigings-n beschouwd te worden. In het tweede gedeelte wijst hij op de toenemende neiging om in oude dativische voorzetselverbindingen de *n* weg te laten. gelijk uit aangehaalde voorbeelden blijkt, als: in *de* beginne, van christelijk*e* huize, in *de* lande, in levend*e* lijve, e.d.

Erasmus, Febr.

A. van Loey bespreekt de Academieverhandeling van C.G.N. de Vooys over *Duitse invloed op de Nederlandse woordvoorraad*.

Apollo. Febr.

F.V. Toussaint van Boelaere begint een artikel over De Vlaamse literatuur onder de bezetting. - J. Tielrooy eert de zeventigjarige romanschrijver P.H. van Moerkerken, en bespreekt een studie van S. Dresden: *Existentie-philosophie en*

literatuurbeschouwing. Hij acht het standpunt dat de schrijver verdedigt, niet zo nieuw als deze zelf meent, en staat er sceptisch tegenover.

Wending. Maart.

Onder het opschrift *Triomf van de droom*? ontleedt en beoordeelt J. Haantjes de gedichten van Koos Schuur, bijeengebracht en opnieuw gerangschikt in de bundel *Herfst, hoos en hagel*.

Criterium. Febr.

Henri A. Ett publiceert *Twee brieven van Multatuli aan A.C. Loffelt*, terwijl A. Morrien een artikel bijdraagt over *De Minnebrieven van Multatuli*.

Paedagogische Studiën. April.

Van der V[elde] geeft een beknopte beoordeling van de *Nieuwe Nederlandse Spraakkunst* met oefeningen, door Dr B.H. Erné en Dr J. Smit.

Bezinning. Maart.

Onder het opschrift *Roman der actualiteit* beoordeelt W.J.C. Buitendijk uitvoerig *Gebroken Horizon* van Bert Schierbeek. Verschil makend tussen de tendenzroman en de actuele probleemroman, ontleedt hij dit boek, waarin ‘de tijdsproblematiek behandeld wordt in gestileerde vorm.’ Van zijn Calvinistisch standpunt oppert hij ernstige bezwaren tegen de schildering van richtingen en personen: de troosteloze geest van het boek laat hem volkomen onbevredigd.

C.D.V.

Naam en zaak.

Kleine Jan had 's middags uit een gesprek tussen ouderen het woord ‘lak’ opgevangen zonder de zin er van te kunnen achterhalen. Maar hij knoopte het in z'n oren, nam het er echter in de namiddag weer uit om er al z'n doen en laten mee te begeleiden, zelfs de slagen op z'n trommel: ‘Lak!’ ‘Lak!’ ‘Lak, lak, lak!’... tot ten slotte 's avonds vader thuis kwam en toen direkt te horen kreeg: ‘Wat is lak?’ Zonder iets te zeggen nam vader toen een pijp lak uit z'n buro, gaf het de kleine in de hand en zei: ‘Da's lak’, borg het toen weer in de la, want het was etenstijd; de kleine wist nu in elk geval wat lak was.

Wat lak ‘was’? Of wat de *naam* ‘lak’ *betekende*?

Allebei! maar toch domineerde sterk de *naam*. Het andere, de *zaak* ‘lak’, zou eerst twintig jaar later hoofdzaak worden, want in die tussentijd zou de kleine zich gaandeweg ontpopt hebben als scheikundige, en dan zou hem bij de vraag ‘Wat is lak’ niet meer het gebruik van de *naam* zo interesseren maar de analyse van de *zaak*.

Het volgende schema kan het behandelde samenvatten:

Aan het bovenstaande is te denken, nu onlangs in dit tijdschrift (Januari 1946) P.C. Paardekooper de vraag stelde ‘Wat is genus?’

Immers ook dat woord ‘genus’ zou bij gelegenheid door kleine Jan uit een gesprek kunnen opgevangen zijn, bijvoorbeeld als oudere jongens het over een nieuwe woordenlijst hadden; en dan zou de kleine, intussen zò groot geworden, dat hij de lagere school bezocht, kunnen vragen: ‘Wat is genus?’

Tot antwoord zou Meester dan uit de zin ‘Als je op een pijp lak slaat, dan kan-i breken’, het woord *i* kunnen losmaken; zo ook uit de zin ‘Als je lak laat branden, dan smelt het’ het woord *het*, om dan telkens zo'n woord de kleine a.h.w. in de hand te geven met telkens de bijvoeging: ‘da's genus’ of ‘zo iets heet genus’. Dat was dan alvast een begin geweest om de kleine geleidelijk aan te leren, hoe aan de *naam* ‘genus’ de gedachte aan een *zaak* te koppelen.

Die zaak was hier dan telkens zekere woordvorm (*i, het, ze* e.d.); en Meester erkent dan voor zich een ‘*woord*genus’ of ‘*woord*geslacht’, ter onderscheiding van een ‘familiegeslacht’, een ‘plantengeslacht’ e.d.

Echter gaat dat dan nog niet verder, dan dat Meester onder ‘genus’ zekere woord*vormen* verstaat (nog geen woord*inhouden*), zodat zijn hele genusleer is samen te vatten in het volgende schema:

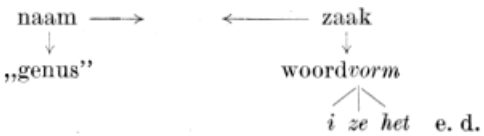

De simpelheid van dit schema verraadt de oppervlakkigheid van de strekking; die gaat nog niet dieper dan wat enkel te horen of te zien is, namelijk het woord ‘genus’ en de woorden *i, ze* en *het*. Zo reikte ook Jantjes begrip thuis nog niet verder dan de *hoorbare naam* ‘lak’ en de *zichtbare* vorm van de *zaak* ‘lak’.

Maar zelfs als hij later, als student, van het lak een minder oppervlakkige kennis krijgt, namelijk bij de analyse in het laboratorium, dan is dat diepere toch nog oppervlakkig te noemen, vergeleken bij de kennis die hij in een andere faculteit zou kunnen opdoen van de zaak ‘genus’. Dan zal wel het groot verschil blijken tussen de leer van het physische, de physica, en de leer van het psychische, de psychologie; het eerste vak heeft tot objekt het zintuiglijke, dat uiteraard te meten of te wegen is; het tweede heeft tot objekt het onzintuiglijke, het zgn. imponderabele, altans in het tweede deel. Het eerste deel van dat vak, in ons geval betreffende het genus, reikt nog niet verder dan het woordgeslacht, iets physieks; het tweede dringt tot de woord*inhoud* door, gesteld dat de woorden (o.a.*i, ze, 't*) geen holle klanken zijn. Die redelijke veronderstelling houdt dus ook in, dat de term ‘taalpsychologie’ in ons geval een tautologie is, tenzij ter onderscheiding van ‘rechtspsychologie’, ‘kinderpsychologie’ e.d.

Het tans behandelde geeft het volgende schema met een imponderabel, dus voor wiskundig georiënteerde geesten bedenkelijk, slot; vooral bedenkelijk, nu dat imponderabele wel zeer onmeet- en onweegbaar is van wege het *on*bewust-psychisch karakter; dubbel bedenkelijk in een tijd die, beheerst door de Ingenieur, als eerste eis meet- en weegbaarheid stelt, eerste voorwaarde voor ‘structurele’ mogelijkheden. 't Is dan ook niet zonder schroom, dat ik gezegd schema tans - in deze Tijd! - ga publiceren:

Die vraagtekens zijn meer dan eens beantwoord geworden, vooral in de tijd toen ik niet meer de taak had jonge mensen af te richten voor rijksexamens en dus meer vrij was, meningen te publiceren die afweken van de gangbare. Toen was het dat een protesterend examinator me eens zei:

‘Al wat u geschreven hebt over “de inhoud” van die genusvormen (*i, ze* en '*t*), is fantasie; een inhoud van die vormen bestààt niet eens! Weliswaar betekent in de zin *Als je een kachel aansteekt, dan brandt-i*, de vorm *i* “een kachel”, maar die inhoud is dan te danken aan het toevallig verband; op zichzelf heeft zo'n terloopse aanduiding heel geen inhoud, want een andermaal betekent diezelfde terloopse vorm (*i*) een stoel of een tafel, of een stof bijv. kaas, of zelfs een abstraktie, bijv. de eerlijkheid[1)], ook weer telkens naar gelang het verband; genusvorm is innerlijk zoals een kameleon uiterlijk is; die is zonder eigen kleur, genusvorm is zonder eigen inhoud. Trouwens de grootmeester der Europese taalkunde, Brugmann, heeft eens kortweg verklaard: “genus

1) ‘De eerlijkheid is alleen goed omdat-i z'n drager gelukkig maakt’. (Prof. Polak over de zedelijke heteronomie).

is inhoud*loos*"; dat was ook eens duidelijk te zien, toen G. Royen de tegenstelling *eng-Hollands breed-Nederlands* belichtte met de genusvormen van zijn dialekt, Heerlens.'

Op die officiële kritiek heb ik toen veel moeten antwoorden dat weinig of niet het genus-zelf betrof, o.a.: U en de uwen hebben het altijd druk over de betekenis van dìt woord en over de betekenis van dàt woord, maar nooit over de betekenis van het woord 'betekenis'-zelf. Daardoor hangt uw betekenisleer als systeem in de lucht. Weliswaar hebben enkelen van u omtrent het woord 'betekenis' gezegd: 'Het houdt in, wat iemand die een of ander woord gebruikt, daarbij denkt of voelt'; maar dan vergeten die taalkundigen, vooraf te zeggen wat het woord 'denken' betekent contra het woord 'voelen'. Dan blijken die taalkundigen van hetzelfde hout gesneden als de niet-taalkundigen; die mensen praten graag gevoelig en daarom vragen ze elkaar vaak op het meest bedachtzame moment: 'Voelt u wel?' als ze bedoelen: 'Snapt u dat?' of: 'Dat begrijpt u toch wel?'

Ook examinatoren laten in een zelfde woord (o.a. 'voelen') twee geheel tegengestelde betekenissen tegen elkaar botsen. Zo iets gebeurt dan zelfs in een vakterm o.a. in 'betekenis'; welnu, zo'n inwendig verdeelde vakterm blijkt dikwijls ook 'gevoelswaarde', alsdan volkomen synoniem van het zo problematische 'gevoel'.

Vandaar dat het begrip 'gevoelswaarde' het in menige geest niet verder brengt dan tot een slecht begin. Maar gesteld al, dat het begin goed is, dan is een begin toch altijd nog geen voortzetting noch een einde. Ook het begrip 'gevoelswaarde' is, als het volledig is, drieledig: Er is gevoelswaarde van het Woord èn .... gevoelswaarde van de Volzin; en wat het Woord betreft, er zijn noemende èn .... aanduidende woorden. Maar voor de man die ons het eerst, - en op pakkende wijs -, met de Gefühlswert bekend maakte, waren er alleen woorden als 'leeuw', 'brullen', 'woestijn', dus alleen *noem*woorden; en ook De Vooys, die zijn werk, op even pakkende wijs -, in Nederland introduceerde aan de hand van Nederlandse voorbeelden[1)], ging nog niet verder dan tot de *noem*woorden.

En toch zit juist in *aanduidende* woorden de meest echte, de meest volle gevoelswaarde, altans in de woorden *i, ze* en *het*.

Dit 'meest echte' en 'meest volle' te bewijzen, door een scherpe begrenzing van het begrip 'gevoelswaarde' voorop te stellen na die scherpe begrenzing aannemelijk te hebben gemaakt, dat valt niet binnen ons bestek; er binnen valt wel, bloot te leggen waarin speciaal de *pronominale* gevoelswaarden bestaan die samen het genus vormen, de *innerlijke zaak* 'genus'.

Die blootlegging is echter al zo vaak geschied, in dit tijdschrift en daarbuiten, dat volstaan kan worden met te herinneren, aan wat jaren achtereen als de 'onbewuste inhoud' van de pronominale genusvormen is aangegeven geworden, onder verschillende namen naargelang het minder of het meer algemeen oogpunt. Vanuit het minst algemene oogpunt heette toen die gevoelswaarde: 'graad van menselijkheid'[2)]; vanuit het meest algemene oogpunt heette die inhoud: 'gegradueerde kracht'[3)];

1) *De 'Gevoelswaarde' van het woord* in De N. Taalgids I 158.
2) In de brochure 'Hij of Zij of Het?'
3) In de bundel 'Nederl. Spell. Geslacht en Verbuiging' 266; in De N. Taalgids XIII 211.

vanuit het oogpunt ‘leven’ heette die inhoud eens ‘graad van animo’[1] en uit een ander, dergelijk oogpunt: ‘eenheidsgraad’[2].

Ziedaar toen vierderlei resultaat van de poging om, aan de hand van vier reeds bestaande begrippen, ook een genusbegrip te vormen en dit zo imponderabele objekt thuis te brengen in een systeem.

Tans is dat vierderlei samen te vatten, - ook weer uit een zeer algemeen oogpunt! - als ‘graad van belangstelling’, en die term is dan te gebruiken in het hierna volgende, laatste schema.

Daarin wordt dan echter ook betrokken wat niet het genus zelf betreft. Genus toch is, - het sexuele uitgezonderd! - niets dan gevoelswaarde, louter onbewustheid, en het is dus heel niet, wat onze examinator zo uitdrukkelijk ‘betekenis’ mocht noemen. Toch is ook ‘betekenis’ in het schema opgenomen, om de volgende reden: Elk begrip, - ook het begrip ‘pronominale *gevoelswaarde*’ -, wordt pas volkomen duidelijk, als z'n tegendeel er naast wordt geplaatst, i.c. de ‘pronominale *betekenis*’; en dit is dan het zeer *eigen* tegendeel; het minder eigen tegendeel is dan de ‘*nominale* betekenis’, o.a. ‘de kachel’. Die minder eigen betekenis van het pronomen is niettemin voor onze examinator de *enige* betekenis. Weliswaar is hij gewoon, bij andere gelegenheden een andere betekenis te doceren, nl. als hij definieert: ‘Persoonlijke voornaamwoorden duiden zelfstandigheden aan’; maar dan is hij niet gewoon te concluderen dat die ‘zelfstandigheden’ een *eigen* betekenis van die voornaamw. zijn d.i. een betekenis die niet afhankelijk is van het verband. Toch is die eigen, verbandloze betekenis niet de *bedoelde* betekenis; immers wie vraagt ‘Brandt-i al?’ bedoelt met dat *i* niet een algemeen *begrip* maar een biezonder *ding*, de kachel. Die *bedoelde* betekenis kan men dan de *uiterlijk waarneembare* betekenis noemen, dus ook de *physieke* betekenis, tegenover de *psychische* of *innerlijke* betekenis van datzelfde voornw. *i*, het algemeen begrip ‘zelfstandigheid’. Echter is met de andere betekenis (nl. het ding ‘kachel’) de onmiddellijke levenspraktijk het meest gemoeid, want bij de kachel is het dat iemand zich gaat warmen en niet bij het begrip ‘zelfstandigheid’; vooral het uiterlijke dient de onmiddellijke levenspraktijk zowel van mensen als van dieren, en aan die onmiddellijke praktijk wordt volkomener beantwoord door het substantief (i.c. ‘kachel’) dan door het voornw. (i.c. *i*); ‘een substantief is veel *duidelijker* dan een voornaamwoord’, luidt het kortweg. Er blijkt dus voor het populaire taalbegrip een duister verschil te bestaan tussen de *uiterlijke* realiteit die zich in een *substantief* als ‘kachel’ vertolkt, en de realiteit die zich in een *voornaamw.* vertolkt en die meer *psychisch* is met een *zeer algemeen* karakter. Daarom eist speciaal de kennis van het voornaamw. een studie die *psychologisch* is en daarom moeilijk te verrichten is door taalkundigen wier natuur het niet kan verdragen dat ze nu en dan zich sterk afkeren van de zorg voor het *uiterlijk* waarneembare: spijs en drank, kleding en huisraad, vrouw en kind, vriend en buur en winkelier.

Verband hiermee houdt ook het grote verschil tussen de schilder die een landschap weergeeft zoals hij het met horizon -en-al ziet, en de pientere dagjesmensen die het landschap pas echt vinden als ze het mogen zien door een goeie verrekijker, net als indertijd Napoleon altijd deed.

Maar over dàt psychologisch verschil tans niet nader! Tans het schema

1) In De N. Taalgids XXXIII 145, 165, 308.
2) In De N. Taalgids XIII 211.

(waarin slechts heel summier een plaats is zowel voor het pientere en het belligerente als voor het artistieke en het psychologische):

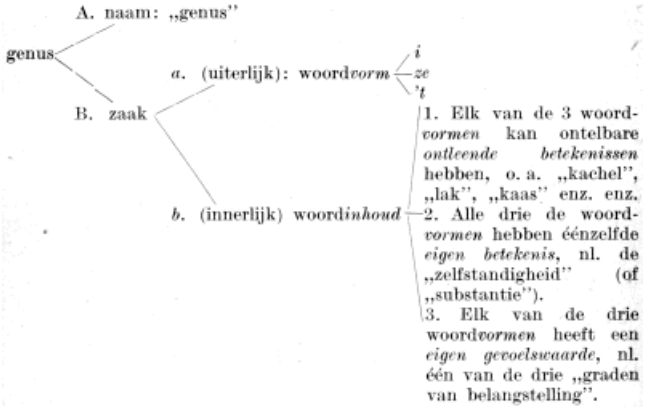
A. naam: „genus"
genus
a. (uiterlijk): woordvorm
i
ze
't
B. zaak
b. (innerlijk) woordinhoud
1. Elk van de 3 woordvormen kan ontelbare ontleende betekenissen hebben, o. a. „kachel", „lak", „kaas" enz. enz.
2. Alle drie de woordvormen hebben éénzelfde eigen betekenis, nl. de „zelfstandigheid" (of „substantie").
3. Elk van de drie woordvormen heeft een eigen gevoelswaarde, nl. één van de drie „graden van belangstelling".

Aan de hand van dit schema kan de daaraan voorafgaande inleiding in het kort worden herhaald:

De *betekenis* in *b*. 1. is van onmiddellijk belang voor de levenspraktijk.

Die *betekenis* is in *b*. 2. minder duidelijk en kan daardoor een meer algemeen begrip dienen.

De *gevoelswaarde* in *b*.3. is van uitsluitend *on*bewuste aard en dus geheel *on*bedoeld; alleen in *b*.1. en *b*.2. kan van enige 'bedoeling' sprake zijn, maar daardoor wordt er ook niet de genuskwestie *in het hart* geraakt; dat geschiedt alleen in *b*.3.; alleen daar kan op meest innerlijk-gevoelige wijs sprake zijn van 'taalbelang'.

Welk van de hierboven gegeven vier schema's is nu als stramien toereikend, om er het antwoord op te borduren dat Paardekooper zelf gaf op zijn vraag: 'Wat is genus?'

Hij richtte zich niet tot scholieren, maar tot studenten, leraren en hoogleraren. Men zou dus zeggen: Het gaat nu niet vooral om de *naam* 'genus', noch om de oppervlakte van de genus*zaak*; het gaat dus niet om *woord*geslacht zonder meer, maar ook - als het kan! - om woord*inhouds*geslacht; het gaat dan bijv. bij de genusvorm '*t* niet zozeer om de 'onzijdigheid' van die woord*vorm*, dus niet zozeer om een *formele* 'onzijdigheid' dan wel om een meer essentiële 'onzijdigheid' i.c. een *psychische* 'onzijdigheid', niet om de onzijdigheid à la Brugmann, (die alleen physiek is!) maar om een genusbegrip dat psychologisch is en waartoe een Hollander kan komen krachtens de genusvormen van zijn dialekt en krachtens de mogelijk psychologische aanleg van zijn persoonlijke geest.

Toch heeft de Nederlander P. dàt soort genusbegrip heden niet bedoeld; hij heeft heden niet zo tot de kern van zijn vraag willen doordringen;

zaak was hem nu alleen de genus*vorm*, het *woord*geslacht; alleen die *uiterlijk*heden van de zaak ‘genus’ zijn tans voor hem in het geding; alleen ons *tweede* schema (blz. 145) wil hij door zijn vraag ‘Wat is genus?’ geraakt zien.

Maar waartòe die beperktheid! Waartoe alzo een kwestie te stellen die Jantje reeds op de lagere school vindt opgelost?

Omdat P. die oplossing niet de juiste acht en omdat dan niet alleen Meester te veroordelen blijkt maar ook leraar en hoogleraar, zo dikwijls die vasthouden aan dat foutieve begin van de genusdidaktiek.

Hoe dan volgens P. die didaktiek voortaan beginnen moet?

Met een definitie van het genus zoals P. die citeert uit het werk van J. Wils en van G. Royen onmiddellijk nadat hij, als titel van zijn N. Taalgidsbijdrage, de vraag ‘Wat is genus?’ heeft gesteld.

Die twee definities komen zozeer in geest overeen, dat ze samen hier verder te vermelden zijn als ‘de definitie-W.-R.’ De formulering er van door de schrijvers-zelf is tamelijk algemeen en daardoor zeer abstrakt; dat kan in ‘zuiver’ wetenschappelijk opzicht een verdienste worden geacht, maar voor studerenden die (en zo zijn er veel!) eerst na een zware dagtaak hun ernstig vaktijdschrift kunnen ter hand nemen, acht ik het dienstig, dat ik hier die definitie-W.-R. zo praktisch mogelijk weergeef, in huishoudelijke taal:

‘Denk er om! Met de naam genus is een heel andere zaak bedoeld dan je denken zou! In lidwoorden en voornaamwoorden zit heel geen genus, tenzij in schijn, slechts als *weerspiegeling* van een werkelijk genus, dat zelf helaas bijna nooit te zien is. Dat originele genus zit in slechts één woordsoort, namelijk in het substantief’.

Op mij maakt dat ‘onzichtbare’ en toch ‘weerspiegelde’ de indruk van een sprookje, en als de prins in dat sprookje zie ik dan het geprivilegieerde substantief. Misschien dat daarom ik de eerste ben, tegen wie P. zich keert als hij de exaktheid en deugdelijkheid van die definitie versterkt, door er de foutiviteit van anders denkenden tegenover te stellen in details.

Dan schrijft hij o.a.: ‘Ik begrijp dan ook niet, wat Simons bedoelt als hij zegt: Men mèènde ook altijd, dat geslacht allereerst iets van het *naam*woord was en niet van het *voor*naamw. en *lid*woord’.

Verder citeert P. ook het anders denkende driemanschap Talen-Kollewijn-Hettema, die in hun ‘Nederlandse Taal’ § 7 zeggen: ‘Geslacht onderscheidt men in het enkelvoud van de volgende woordsoorten: 1. 't zelfstandig naamw., 2. 't bepalende lidwoord, 3. de meeste voornaamwoorden’. (‘Onjuist!’ luidt dan het oordeel van P.).

Ten slotte citeert hij ook Overdiep waar die in zijn ‘Stilistische Grammatica’250 Simons bijvalt, door te zeggen: ‘Er zijn alleen geslachtsvormen van voornaamwoorden en lidwoorden’.

Geen wonder als P. vooral dat laatste genusbegrip verkeerd acht, want het houdt precies het omgekeerde in van zijn eigen begrip; voor hem zelf toch is in zake genus het substantief alles, voor Overdiep is het niets.

Geen wonder ook, dat P. nog mèèr afkeurende predikaten dienstig acht (o.a. ‘dubbelzinnig’, ‘onduidelijk’, ‘misverstand’), want nu Overdiep en de andere genoemden zich niet gehouden hebben aan de definitie-W.-R., hebben zij wel het ergste gedaan wat mogelijk is.

Immers in een vak van wetenschap kan alles staan of vallen met de juiste of onjuiste opvattingen van de vaktermen en het is daarom nodig, niet alleen met een definitie de betekenis van die termen voorop te stellen maar ook, zich daarna strikt aan die definities te houden. Helaas echter, - zegt P. met het oog op anders denkenden -, 'leert de ervaring, dat lang niet iedereen zich voldoende rekenschap geeft van de consequenties die uit deze definiëring voortvloeien'.

Geen wonder dus dat P. onze aandacht herhaaldelijk vestigt op wat in zijn genusdefinitie (die van W.-R.) het kardinale punt is, namelijk 'weerspiegeling'; die term toch is het die de genusvormen van lidwoord en voornaamw. slechts tot een schijngenus maakt en die het onzichtbare genus van zelfstandige naamwoorden maakt tot een werkelijk genus. Die esoterische term 'weerspiegeling' te herhalen, wordt P. dan ook niet moe, liefst in de vorm van allerlei synoniemen.

Als bijvoorbeeld ook Wils een synoniem geeft, namelijk 'kenteken', en als ook R. daarvoor synoniemen geeft, namelijk 'exponent' en 'reflexie', wordt dat alles door P. niet alleen herhaald, hij voegt er ook een vijfde aan toe: 'indicator', ook nog een zesde: 'classificator', allemaal 'scherp geslepen termen' zoals hij zelf zegt.

'Maar al die scherpte', denkt de lezer nu, 'snijdt nog niet door de oppervlakte heen; het blijft bij het genus als *naam* en als slechts *uiterlijke zaak*!'

Die schrandere lezer wil eindelijk eens een poging zien aangewend, om de genusstudie op een ander plan te brengen, door tot het meer *innerlijke van de zaak* door te dringen.

Maar als dan die lezer verneemt dat zo'n poging reeds is ingezet geworden in 1893[1)] en dat daaraan is voortgewerkt tot op heden, getuige de boven geleverde schema's, dan zal diezelfde lezer zich verwonderd afvragen, hoe P. er toe gekomen is, door dat vijftigjarig werk een streep te trekken.

De verklaring kan eenvoudig zijn: Het aanschijn der aarde is veranderd, ook de denkwijs der aardbewoners. In hoever die laatste verandering evenals de eerste, afbraak betekent en afbraak zal blijven, kan de toekomst leren. Op het ogenblik is het herstel nog gering op veel plaatsen en in veel geesten; en of dat herstel meer is dan een bevrediging van de behoefte aan iets anders, ook dat zal de toekomst uitwijzen.

1°. Iets anders is de deduktieve taalkunde en iets anders de induktieve.

Deductief is o.a. P.'s denkwijs in zijn laatste N. Taalgidsbijdrage. Hij plaatst daar de genusdefinitie van gezaghebbende geleerden voorop en uit die waarheid, - die dan geen bewijs behoeft -, leidt hij allerlei

1) Toen mengde Van den Bosch zich in een schrijfwijs-kwestie tussen Den Hertog en De Geus (Zie v.d. Bosch-z'n 'Pleidooi voor de Moedertaal' blz. 59 noot); het ging toen over de pronominale aanduiding van een abstraktum, nl. een aardigheid.
Daarna werd de tegenstelling 'abstrakt-konkreet' het stramien waarop Kollewijn in 1908 zijn N. Taalgids-bijdrage borduurde: 'Woordgeslachtsmoeilijkheden'.
Aan de oplossing van die moeilijkheden is toen voortgewerkt door anderen, op hetzelfde stramien; terecht! Immers ook de 'graduering van belangstelling' (zie het slot van het boven gegeven vierde schema!) is gegrond in de tegenstelling abstrakt-konkreet: de hoogste graad van konkreetheid wekt meestal de hoogste graad van belangstelling; zelfs boven de drie gesignaleerde graden uit; want er zijn feitelijk vijf graden, in dalende climax: *hij* (met accent), *i, ze, 't, er*.

andere waarheden af, o.a. dat het genusbegrip van anderen ‘onjuist’ is, ‘onbegrijpelijk’, ‘dubbelzinnig’ enz.

Deduktieve taalkunde heeft altijd in hoog aanzien gestaan. Niet alleen is tot dat feit te besluiten uit hetgeen te lezen is in onze jongste ‘Geschiedenis der Taalwetenschap’[1)], maar het is ook bij voorbaat te begrijpen: op profaan gebied gold altijd als ‘de wetenschap der wetenschappen’ de wiskunde (die zich strikt moet houden aan de vooropgestelde definities van ‘punt’, ‘lijn’, ‘vlak’ e.d.); en op gewijd terrein bestond altijd de hoogste wetenschap, de theologie, in de kunst, uit vooropgestelde niet te bewijzen dogma's, andere waarheden af te leiden.

In de nieuwste tijd, meer dan in de negentiende eeuw, blijkt in grote groepen van de bevolking de behoefte te bestaan, ook op profaan gebied uitspraken van hoog geplaatste personen te aanvaarden zonder dat om verantwoording van die uitspraken wordt gevraagd.

2°. De eerbied voor dat hoge standpunt past bij de dunk die men de eeuwen door van hogescholen heeft gehad. Daar wordt door de docenten zelf dat hoge vaak ‘zuiver’ genoemd, inzover namelijk een of ander vak, bijv. de taalkunde, ‘belangeloos’ wordt beoefend d.w.z. alleen theoretisch, zonder enige ‘toepassing op de taal*praktijk*’. Wel is daar de laatste decennia een verandering in gekomen; o.a. herinnert zich iedereen hoe onlangs een pas afgetreden hoogleraar (Muller, in zijn Leidsche Bijdrage) zich er over berouwde, zijn studenten nooit te hebben geoefend in het goede schrijven; maar P. neemt, in zake genus, weer het hoge standpunt van de Alma Mater in: Reeds op de eerste bladzij van zijn bijdrage wil hij van geen verband weten tussen zijn akademische genusdefinitie enerzijds, en een of andere ‘schrijfwijze’-kwestie anderzijds; en juist die kwestie was eens uitgangspunt en einddoel van de genusstudie waarvan hij het resultaat bestrijdt, nl. de studie van Kollewijn e.a.; speciaal de *pronominale* schrijfwijs stond hun steeds als kwestie voor ogen en werd ook weer onlangs in onze Senaat een kwestie ‘van taalbelang’ geacht. Uit die schrijfwijskwestie zijn dan ook reeds verschillende staatskommissies voortgekomen, o.a. de kommissie-Van Haeringen (1936), en speciaal tegen die kommissie keert zich P., - ook reeds op de eerste bladzij van zijn bijdrage -, omdat hij in het betreffende rapport de termen ‘geslacht’ en ‘voornaamwoordelijke aanduiding’ naast elkaar geplaatst ziet. Dat wekt ‘misverstand’, oordeelt hij.

3°. Naast die oude academische zuiverheid (‘Theorie los van Praktijk!’) bestaat nog een tweede, heel nieuwe zuiverheid.

Die vindt men vermeld in Van Hamel's ‘Geschiedenis der Taalwetenschap’[2)].

Daar gaat het (bl. 79 en 81) over de nieuwste taalkunde, de ‘structurele’; en daarnaast heet dan de niet zo nieuwe, de psychologische taalkunde, geen zuivere linguistiek.

Nu is het principiële beginvak van die nieuwste taalkunde de fonologie, en daarvan heeft P. eens een proeve geleverd die stellig menigeen evenals mij, naar meer heeft doen verlangen (De N. Taalg. 1944).

1) Door Prof. Dr A.G. van Hamel (Servire, Den Haag 1945), blz. 29.
2) Een vergelijking tussen dat boekje van 1945 en een gelijknamig van 1915, geschreven door De Josselin de Jong, kan voor studerenden leerzaam zijn, vooral wat betreft twee soorten taalpsychologie en verschil van waardering in dezen.

Is het nu zo heel verwonderlijk als structurist P. zich in zake genus, van meet af, keert tegen een groep vakgenoten in wie het genusbegrip een vrucht was van psychologisch onderzoek, dus van ‘niet zuivere linguistiek’!

4°. Een vierde punt in de huidige denkwijs raakt direkt ons onderwerp ‘naam en zaak’; tussen die twee is heden een revolutie gaande, op allerlei gebied, het meest opvallend in de staatkunde, het minst bekend in de taalkunde ofschoon omtrent dat laatste reeds een kwart eeuw geleden geschreven is, meer dan eens.

Opnieuw mag Schr. dezes iets daaromtrent konstateren, nl. in P.'s bijdrage. Daar (blz. 27) ‘verbreedt’ hij de betekenis van de *naam* ‘nominaal’ om aldus met die éne naam twee *zaken* tegelijk te vermelden nl. het begrip ‘nominaal’ èn het begrip ‘pronominaal’; dusdoende is van het tweeërlei genus (het *nominale* van W.-R. en het *pronominale* van schema No 4) één genus te maken.

Die ‘verbreding’ van de naam ‘nominaal’ acht P. zelf een van die terminologische vernieuwingen die hij ‘hachelijke ondernemingen’ noemt. Maar wie niet waagt die niet wint! Waagstukken zijn eigen aan alle grote tijden, groot door revoluties en door nog groter oorlogen. Schr. dezes is tegen de semantische figuur ‘verbreding’ meermalen gebotst tijdens zijn lectuur over de Franse Revolutie en over hetgeen daarop is gevolgd: de Napoleontische oorlogen en de nasleep daarvan: de oorlogsgeest van de vrede.

Nu die historische realiteit een hergeboorte beleeft, zou het de moeite waard kunnen zijn, de beschouwing uit te breiden tot andere grammatische termen dan ‘genus’ en er zelfs letterkundige termen bij te betrekken, ook weer met het oog op de verhouding tussen naam en zaak.

Een vakgenoot, aan wiens oordeel ik zo vaak hecht, schreef me omtrent het bovenstaande:

‘De lezers zullen wel bemerken, dat U zich geheel op het standpunt stelt van de Noordnederlander voor wie alleen bij voornaamwoordelijke aanduiding sprake is van genusonderscheiding. Van Zuidnederlands standpunt, met genus-aanduiding bij pronomina (door *-n, 'ne, -e*) en adjektieven (*n*), wordt de zaak toch weer ingewikkelder’.

Mijn antwoord zal misschien de lezers interesseren:

Ik stel mij noch op het standpunt van de *Noord*nederlandse taal*gebruiker* noch van de Zuidnederlandse, maar alleen van de objektieve taal*onderzoeker*. Wel is mijn te onderzoeken objekt niet elke keer beiderlei genus (dus niet het hele Nederlandse genus), maar steeds blijft bij mijn onderzoek van het ene genus de belangstelling ook voor het andere genoegzaam aanwezig (al is het slechts latent) om te voorkomen dat mijn conclusies omtrent het een de waarheid omtrent het ander te kort zouden doen. Maar dat daarom het een 'n even ‘ingewikkeld’ objekt is als het ander en dat daarom het een 'n even ‘grondig’ onderzoek vereist als het ander, dat geloof ik niet; 't ligt er maar aan, wat men met die adjektieven bedoelt. Bijv. bij de dood van de letterkundige Jan te Winkel prees een jongere vakgenoot zekere ‘grondigheid’; immers de overledene had zich nooit rust gegund vòòr hij omtrent een gedicht of dichter alle juiste data had gevonden, en ook de meest dubieuse had opgehelderd. Maar was die zo volledige en zo nauwkeurige vakbeoefening daarom ‘gron-

dig'? en was daarom het zo veeltallige onderzoekingsobjekt *in*gewikkeld, tenzij door het verband met allerlei àndere *uit*erlijkheden, allemaal dingen van de oppervlakte! Maken de *vele* Zuidnederlandse uitgangen (*-n, 'ne, -e, n*) de genuskwestie 'ingewikkelder'? Misschien historisch en fonetisch ingewikkelder, maar toch niet semantisch! Al die vormpjes staan immers op een en hetzelfde oppervlakkige niveau! 'k Geloof niet, dat onder de leiding van een Zuidnederlander, bijv. Van Mierlo, de Noordnederlanders hun eigen genusstudie grondiger zullen kunnen beoefenen noch hun studie van het genus in het algemeen; want wat speciaal het Zuidnederl. genus kenmerkt, n.l. het oppervlakkige, het inhoudloze, dat bezit het Noordnederl. genus op enkele punten ook. Weliswaar heeft de benedenmoerdijker Royen gemeend, over het Nederlandse genus een meer 'gefundeerd oordeel'[1)] te helpen vormen, o.a. door historische en dialektische feiten bij te brengen, speciaal de Zuidlimburgse genusvormen; maar over het voornaamste resultaat daarvan nl. de renaissance van het antieke begrip 'vervanging'[2)] is hij zelf niet meer zo tevreden. Hier zij omtrent dat oude begrip verwezen naar wat ik blz. 148 schreef over een 'populair' taalbegrip (dat ik toen zo populair mogelijk belichtte, door als voorbeelden alleen die substantieven te kiezen waarvan de betekenis iets tastbaars is, o.a. 'kachel'). De daarbij besproken gangbare mening, dat in het substantief de *enige* inhoud van het voornaamw. is te zoeken en dat dus dat woordje op zich zelf semantisch eigenlijk niets is, dit kinderlijk taalbegrip was ook de Antieken reeds eigen; en uit dat begrip zie ik voor mij het begrip 'vervangen' ontstaan. Hoe dit later in Royen zo sterk herleven kon? (altans enige jaren!). Daarover zou en passant te handelen zijn in een kritiek op Royen's laatste Amsterdamse lezing (,gepubliceerd in Levende Talen April 1947. - In die kritiek zou dan tegelijk kunnen blijken, dat in het genus-'sprookje' toch wel enigszins te geloven is, nl. waar dat genus iets doods is: de dood brengt nu eenmaal vreemde dingen mee.)

Den Haag, April 1947.
PH.J. SIMONS.

Vondel en Hugo de Groot.

Toen Vondel in 1632 zijn bekend gedicht over *Huigh de Groots verlossing* schreef (W.B.-uitgave III, 380) herinnerde hij zich waarschijnlijk een Latijns gedicht van Hugo de Groot: *Silva ad Thuanum* (1621), waarop C. van Vollenhove in *De Gids* van November 1932 door een vertaling de aandacht gevestigd heeft (*Wildzang voor Fr. de Thou*). Daarin wordt gesproken van 'Wacht bij wacht, onder hondengebas, binnen dubbele grachtmuur', en verderop van de 'Eeuwige eer van de vrouw, die des slotvoogds mannen te erg was'. Een bewijs dat Vondel deze *Silva* gekend heeft, levert Van Vollenhove op blz. 134, waar hij aantoont dat Vondel 'een twaalftal regels uit deze Silva in alexandrijnen nagedicht heeft'.
C.D.V.

1) Zie zijn monografie van 1935 'Pronominale Problemen in het Nederlands' blz. 8.
2) 'Pronominale Problemen in het Nederlands' blz. 66.

Coornhert en Colyn van Ryssele.

In 1561 kwam van de persen van Jan van Zuren en D.V. Coornhert te Haarlem een door laatstgenoemde verzorgde uitgave van de Spiegel der Minnen, het bekende burgerlijke drama van Colyn van Ryssele. Coornhert erkende in dit stuk dus kwaliteiten die een uitgave wettigden. Als we aan de aard van zijn eigen toneelwerk denken, verbaast ons dat in hoge mate. Immers, de 'minne', waarvan Colyn ons de spiegel voorhoudt, de hartstochtelijke, alle daden en gedachten beheersende liefde tussen twee jonge mensen is nooit het onderwerp geweest van Coornherts comedies. Hij toont zich daarin als een uiterst verstandelijk, ja nuchter man. De enkele malen, dat hij deze onderlinge aantrekkingskracht der sexen beschrijft, ziet hij hierin weinig meer dan een verlangen zich over te geven aan zondige begeerten en de éne keer, dat er van werkelijke liefde sprake is (Johanna en Aeneas in 'Der Maeghdekens Schole')[1], is deze drang zo weinig overheersend, dat een tegenovergestelde wens der ouders in staat zou zijn geweest ze te onderdrukken. Het begrip 'liefde' is bij Coornhert òf de liefde van de mens tot God, òf die, welke wij gewoon zijn te noemen liefdadigheid. Het huwelijk vindt slechts een biologische rechtvaardiging: Johanna drukt dat in haar gebed aldus uit: .... dat ick desen staet mach aengaen sonder alle vleeschelycke begeerlycheyden, alleenlyck om na uwen bevele myn moeder te ghehoorzamen tot Kinder-teelinghe, ter eeren uwes Heylighen namens.

Daarom in de eerste plaats verbaast ons Coornherts belangstelling voor de Spiegel der Minnen. Wij zouden ons minder verwonderen als na die mislukte liefde tussen Dierick den Hollander en Katherina Sheermertens de beide partners hun fout hadden ingezien en zich tot God hadden gewend, prijzende diens liefde boven elke andere. Maar ook hiervan geen spoor; de Spiegel der Minnen heeft geen godsdienstig karakter. Het kunnen dan ook alleen maar morele en didactische overwegingen zijn geweest, die Coornhert tot de uitgave deden besluiten, want 'al de conste van rhetorycke streckt alleenlyc tot lustighe en profitelycke leeringhe'[2] en 'Ick hoore 'tspelen gaerne, want het met lusten leert'[3].

Juist dat didactische zit hem hoog. Daarom ook verfoeide hij de comedies van Terentius en van de 'gheyle'. Plautus, die inderdaad als leerstof voor de opgroeiende jeugd totaal ongeschikt waren. Het getuigt van Coornherts paedagogisch verantwoordelijkheidsbesef, dat hij het zedelijk gevaar, in deze stukken aanwezig, duidelijk zag en dat hij, evenals sommige rectoren van Latijnse scholen o.a. Schonaeus, en waarschijnlijk in hun voetspoor, zelf comedies ging schrijven met een zedelijke strekking, vrij van aanstootgevende (moreel, niet theologisch gesproken) elementen[4]. Met zekerheid weten we zelfs dat één van deze stukken op een school in Deventer is opgevoerd[5]. Een nieuw gevaar dreigde natuurlijk in

1) W.W. I fol. 387v-399.
2) Narede van Coornhert op de Spiegel der Minnen. Zie de uitgave van M.W. Immink, Utrecht 1913, bl. 220.
3) Voorreden van Abrahams Uytganck.
4) P.v.d. Meulen, De comedies van Coornhert. Assen 1945, bl. 24.
5) Comedie van de Blinde voor Jericho. Zie: W. van Hooff-Gualthérie van Weezel: Zijn de spelen van Coornhert ooit opgevoerd? Ned. Arch. v. Kerkgesch. dl. XXII.

deze eeuw van godsdienststrijd, n.l. dat de opvattingen van de nieuwe comediedichters wel eens niet strookten met de gangbare in de heersende kerk; de bovengenoemde Deventer opvoering levert daarvan een sprekend voorbeeld.

Coornhert geeft toe, dat ook de Spiegel der Minnen niet in alle opzichten volmaakt is. De liefde tussen de beide hoofdpersonen is een 'dolinghe, (die) niet te verschoonen en is', 'maar daerom en ist niet verboden alsulex te bescrijven'[1], hoe weinig zou er dan over blijven dat als exempel zou kunnen dienen. Immink vindt dit een eigenaardige verdediging[2]. Toch past ze geheel in Coornherts systeem. Men moet het kwade kennnen om het te kunnen nalaten. Hierin staat hij lijnrecht tegenover de door hem met instemming gelezen en nagevolgde humanist J.L. Vives, die vindt dat het niet nodig is het kwade te leren kennen, omdat het zich in het leven duidelijk genoeg openbaart[3]. Maar met het kwade kennen bedoelt Coornhert: het kwade kennen *als kwaad*! Dat achtte hij wèl aanwezig in de Spiegel der Minnen en niet bij Terentius en Plautus. Ook buiten het toneel streefde Coornhert er naar de jeugd geschikte stof in handen te geven. Zo betrachtte hij ten opzichte van de lectuur een kieskeurigheid, die niet alleen voortvloeide uit zijn nog al ascetische-gerichte levensbeschouwing, maar ook uit het besef, dat de deugd vooral versterkt kan worden door het goede voorbeeld. Zo wijst hij (op voorgaan van Vives[4]) Amadis, de Heemskinderen, Malegys en een verloren gegaan volksboek Clamide af. Van de door Vives veroordeelde Decamerone gaf hij een bloemlezing uit 'Vijftigh Lustighe Historiën'[5], waarbij hij zich volgens Nauta liet leiden door zijn streven niet alleen een lustig, maar ook een 'eerlyck ende leerlyck' boek aan te bieden. Wij kunnen hem niet volgen, als hij beweert, dat er genoeg passende lectuur voor jonge meisjes is te vinden in de verhalen uit de bijbel, van heiligen enz., maar we waarderen de ernst waarmee hij een dergelijk opvoedkundig probleem behandelt.

Welke waren nu de morele verdiensten van de Spiegel der Minnen? Ze waren negatief: de 'onsinnige en dolle sotheyt' leidt tot het verderf der gelieven; zo gaat het, als de jonge mensen niet luisteren naar de raad der ouders. Vooral dit laatste is kenmerkend voor Coornhert. 'Men vindt nauwelijcx sorchvuldicheyt inden ouders voor hun kinderen die quellijcker ende ancxtelijcker becommert, dan dat huer sonen of dochteren, houbaer zijnde huer selfs (buyten der ouders weten ende believen) mishilijcken enz.'[6]. Daarom moeten de kinderen, ook in dit opzicht, hun ouders gehoorzamen. Hoe duidelijk blijkt dat uit Der Maeghdekens Schole! Johanna's hart is niet vrij, maar ze onderwerpt zich zonder tegenstribbelen aan de wens van haar moeder 'Ick moet' zegt ze tot haar geliefde 'mijn moeders raedt volghen boven mijn sinnelyckheyt, o, hadde ick u, noch ghy my noyt ghekent .... Volght mede (als ick doe) des Heeren wille boven uwe sinnelyckheyt'. Gehoorzaamheid aan de ouders is dus een goddelijke ordonnantie. Coornhert aanvaardt in zijn werk duidelijk een hiërarchie ten aanzien van de gehoorzaamheid: de

1) Narede.
2) a.w. bl. LIX.
3) v d. Meulen, bl. 79.
4) id., bl. 79.
5) G.A. Nauta, XX Lustige Historien, Gron. 1903, bl. XVI.
6) Narede.

jongeren moeten de ouderen volgen, de vrouw de man en deze laatste God[1].

Mij dunkt, dat juist deze tendenz in de Spiegel der Minnen: het niet volgen van de raad der ouders leidt tot verderf, Coornherts houding heeft bepaald. Voor de, in onze ogen, meer voor de hand liggende strekking: de ouders mogen hun kinderen niet in de weg staan, als deze naar hun eigen geluk streven, of zelfs deze: geef geen gehoor aan de inblazingen der zinnekens, heb meer vertrouwen in elkaars liefde - was Coornhert m.i. te nuchter, te zakelijk.

Hoe is de verhouding Coornhert - Colyn van Ryssele literair gezien? In 1561 stond Coornhert nog onder invloed van de rederijkerskunst. Elders[2] heb ik getracht aan te tonen, dat deze invloed gaandeweg in zijn werk afneemt. Nooit had hij dat pralerige, gezochte, dat gegoochel met rijmen, waaraan de echte rederijker, ook Colyn van Ryssele terstond herkenbaar is. Wij merken bij hem een grotere beheerstheid op, een nuchtere degelijkheid, die hem er ten slotte toe brengen al dat eigenaardige rederijkersgedoe aan kant te schuiven, waardoor hij komt tot zijn eigen, zijn persoonlijke vorm. Alleen de allegorie bleef hij trouw; die kon hij niet missen, omdat ze tot zijn paedagogisch arsenaal behoorde.

Een typische overeenkomst tussen de Spiegel der Minnen en Coornherts vroegste comedies (Vande Rijckeman - Troerspel van de kettersche Werelt - Comedie van Lief en Leedt) treft ons in de behandeling der zinnekens. Het komische intermezzo: korte taalvorm - antwoorden ad rem - scheldpartijen - obscene opmerkingen en dubbelzinnige toespelingen - soms handtastelijkheden, althans uitingen van ernstige onenigheid, is van algemene aard. Bij Coornhert treffen we de indecente dialogen niet aan, waarin Colyn een meester is. Maar opvallend is, dat de zinnekens in beider werk een speciale rol vervullen: ze stellen de beroeringen in de harten der spelers voor, en hebben dus een belangrijke functie in de ontwikkeling van het spel. Hoewel deze overeenkomst niet direct een geval van navolging behoeft te zijn, wijzen nog enkele trekjes toch in die richting.

De uitroepen der zinnekens in Coornherts Troerspel van de kettersche Werelt: Hach, hach, hay, werden niet door Haslinghuis vermeld[3]. Het Ned. Wdb. geeft slechts enkele voorbeelden. Nu komt deze uitroep twee keer in de Spiegel der Minnen voor. (I 1036, VI 5464). Mij dunkt, dat Coornhert hem daar heeft aangetroffen en hem in die tijd zelf ook heeft gebruikt (in de Rijckeman - 1550 - en in de Comedie van Lief en Leedt - 1567 - komt hij niet voor, m.a.w. in de Rijckeman nog niet en in de Com. v.L. en L. niet meer).

Maar ook bij het ‘naar binnen’ gaan van de zinnekens valt iets eigenaardigs op. Wie zal voorgaan? Daarover ontstaat enige woordenwisseling. Bij Colyn gunnen ze elkaar de voorrang, bij Coornhert betwisten ze die elkaar. Ten slotte besluiten ze dan maar tegelijk te gaan.

Ik wil niet beweren, dat deze punten van overeenstemming[4] een over-

1) Abrahams Uytganck. 5e bedrijf.
2) a.w. Hoofdstuk II.
3) De duivel in het drama der Middeleeuwen, Leiden 1912.
4) merkwaardig is ook, dat de bekende interjectie ‘ke’, zeer gewoon in de Sp. d. Minnen, bij Coornhert *alleen* in het Troerspel voorkomt.

tuigend bewijs leveren voor de veronderstelling, dat het Troerspel van de kettersche Werelt geschreven is in de tijd, dat Coornhert bezig was de Spiegel der Minnen persklaar te maken. Maar gevoegd bij de argumenten, reeds in mijn proefschrift in het geding gebracht tegenover die van Bonger[1], zijn ze een aanwijzing te meer, dat het Troerspel tot het oudste werk van Coornhert gerekend moet worden.

's-Gravenhage.
P.V.D. MEULEN.

En in haar gulden boeijen sluit deze keten mij.
Potgieter, Poezy II, Onder de Linde I, 3 laatste regels.

Deze verzen zijn door Den Hertog in zijn Aanleiding tot Studie van Literatuur, no. 2, Potgieter's Poezy II, m.i. verkeerd verklaard.

Op een warme zomerdag droomt de landjonker, gezeten onder de linde, die hem reeds zo vaak een zoete kluis is geweest, zich terug in de Middeleeuwen. Het slot wordt bevolkt door ridders en jonkvrouwen. Welke plaats zal hij onder hen innemen? Zal hij als ridder ten strijde trekken? Neen.

> 't Waar lust geweest te zingen
> Voor liefelijker kringen

Hij zal dus voor de achterblijvende vrouwen als troubadour optreden. Zijn verkeren onder hen is als het leven van een vlinder, die genietend van bloem tot bloem vliegt. Zijn lied ontroert hen zo zeer, dat er tranen in hun ogen blinken.

> Zie drupp'len dauws besproeijen
> De bloemen die me ombloeijen
> Ten loon der melodij,
> En in haar gulden boeijen
> Sluit deze keten mij.

Den Hertog geeft nu als verklaring: bij deze woorden maakt de landjonker een trots gebaar en wijst op een gouden keten, die de slotvrouwe hem tot beloning heeft geschonken.

Dit lijkt mij onjuist, ten eerste omdat er een komma staat na melodij. De voorafgaande tranen der jonkvrouwen, de ontroering dus vormen zijn beloning. Ten tweede omdat een gebaar van de landjonker bij deze verzen een te sterke nadruk op '*deze* keten' zou vereisen. Bovendien past een wijds of trots gebaar niet bij dit dromerige gedicht.

Veel beter lijkt het mij 'deze gulden keten' als beeldspraak op te vatten, waarmee dan de jonkvrouwen worden bedoeld. Zij zijn reeds met bloemen vergeleken, van bloemenketen tot gulden keten is slechts een kleine stap, vooral omdat de landjonker nu wil zeggen, dat zij hem dringend smeken te blijven en nog meer te zingen, zij willen hem niet laten gaan en houden hem in hun midden gevangen.

GEERTRUIDA M.J. DUYFHUIZEN.

1) H. Bonger, Dirck Volkertszoon Coornhert, Lochem 1942, bl. 129.

Ende en ofte in de verdrukking.

‘Op en top’ luidde eenmaal ‘op ende op’. Er zijn zelfs schrijvers die dat wisten en weten: ‘Georges Bellavin was een betrekkelik jong frans schilder .... die *op ende op* de artiest was, waarover je droomt als je zeventien jaar bent geweest’ (v. Duinkerken, Vertelsel in de hut 44). Vanwege de eenheid van betekenis worden er ook wel streepjes tussengezet: ‘Maar dit nog in 't midden latend, is die vraag .... *óp-ende-op* dwaas’ (Querido, Over literatuur 132); ‘doch hij is *op-ende-op* een moderne van 't beste soort’ (Kloos VI 2), ‘zelfs van Hulzen, de *op-ende-op* moderne, de het-levende-Leven-ons-voor-oogen-brengende’ (VI 45). Waarom zou een letterkundige niet mogen archaïzeren, en er tegelijk door verbindingstreepjes een modern tintje aan geven? Toch kan ouderwets-doen ook wel mislukken, zoal niet op de schrijftafel dan aan de zetmachine: ‘Hun schrijver bleef in het noorden de *op en de op* méridional, die hij altijd geweest is’ (v. Duink., Roofbouw 129); ‘Zoowat *om en de bij* hetzelfde’ (Canter, Een droomer ter haringvangst[2] 42); ‘Dit geldt .... ook voor de neutralen, die .... *op-en-de-top* paraat dienen te zijn’ (Centrum 12 II '40). Zo stond het er echt! een kontaminatie van oud en nieuw. Nu kan men het drukfoutenduiveltje wel veel in de schoenen schuiven, maar die verbindingstreepjes lijken toch wel authentiek, al moet ook daarbij al eens iets eventjes scheef van de pers komen: ‘Natuurlijk .... is het *op en-de-op* Coenen-karakteristiek’ (Querido, Studiën[2] 158)[1]. Geen mens zal aan zulke geïsoleerde curiosa al te veel waarde hechten, zelfs niet bij een Querido, die ook in honderd andere ‘taal’-dingen uiterst vreemde kunsten vertoonde. Ik citeer nog: ‘als je niet zóoveel kraat *om-en-de-bij* per week afmaakt, dan neme ze 'n ander’ (Levensgang[4] II 56). Geen haar beter zijn de varianten bij Van Beek in een dialektische tekst: ‘iemand, dêe met 't ‘neugen’ nêet *heel-en-d'-al* bekend was’ (Dêventer vrogger en noe I[2] 139), ‘en in 't leste verdrongen ze de hölten, dêe we toetertied veur êen of twêe cent bie de kuper haalden, *heel en-d'al*’ (I[2] 159), ‘tiepen .... dêe, óf *heel-en-d'al* verdwenen zint van 't tapiet óf dêe goandeweg in antal vermindert’ (II 13 en 20). Drie, één, twee! Hoe de keuze ook moge uitvallen, ‘end(e)’ was telkens het gespleten kind van de rekening.

We komen op ons uitgangspunt terug: ‘op ende op’, waarnaast ook thans nog ‘op end op’ voorkomt, met en zonder apostrofe: ‘deze .... nooit sectarische, wijl *op end'op* breede, rechtvaardige, naar alle zijden openstaande geest’ (de Bom, Het levende Vlaanderen 47); ‘Onderpastor *op end op* en van de nieuwste-soort’ (Streuvels, Dorpslucht II 261); ‘En ik ken de verhalen wel *op end op* Van ouden en grijzen’ (Hél. Lap.-Swarth, Roem. volksliederen 121). De zuidnederlandse vorm ‘op-en-dop’, die Koenen-Endepols[19] 741 aangeeft, vind ik zó niet in mijn aantekeningen; en evenmin in het N.W. XI 318 v. Laat me daarom overnemen wat De Bo van de verbinding zegt in zijn Westvla. Idioticon (787): ‘Op en op, op end op (wvl. ip end ip), is hetzelfde als op ende uit (wvl. ip end uut), bij Kil. op-en-wt, l. plane, omnino. Hij gelijkt zijnen vader ip end ip (d.i. gansch en geheel). Het vlaamsch volk verandert dikwijls ip end ip

1) In het laatste voorbeeld is ‘op-ende-op’ al op de adjektivische weg; die weg is ten einde in: ‘want de generaal is een *op-ende-op* Democraat’ (Volkskrant 14 III '47). Het N.W. XI 319 noemt dit ‘minder juist’ bij het voorb.: ‘als ik er geen *op en t'op* zeeman van maak’.

in ip nen tip, en ip end uit in ip nen tuit, even als de Hollanders *op ende uit* veranderen in *op eenen duit* (zie Weil. op DUIT). Vgl. ook het holl. aan en aan (d.i. onophoudelijk) dat bij Hooft aanendaan en anendan geschreven staat. In Braband zegt men *op en dop* (op end op): hij gelijkt zijnen vader op en dop gelijk twee druppelen water. (Alg. Vl. Idiot.)'. Voor andere verbindingen met 'end(e)' zie men ald. 304, en de plaatsen die van daaruit makkelijk te vinden zijn.

Weiland's 'op eenen duit' lijkt me zeer verdacht. Al werd 'op end uit' door metanalyse 'op en duit', en zo via 'op 'n duit' tot 'op een duit'; dat de Hollanders daar nog weer 'op enen duit' van zouden gefabriceerd hebben, is niet waarschijnlijk. Dit moet een hypergrammatische papieren vorm zijn. Terloops zij opgemerkt dat het N.W. III 3608 verschillende voorbeelden van 'op een duit' zonder nadere uitleg bij duit 'muntje' opgeeft, en niet verwijst naar XI 319 v., waar we beter waren ingelicht. Maar of XI 318 ons ook juist inlicht over '*op ent op*, wat bij het vlug spreken geheel natuurlijk wordt *op 'n top*', is een tweede: 'Geen wonder dat men, toen de oorsprong der uitdrukking niet meer gevoeld werd, vooral door de groote overeenkomst in vorm en beteekenis met *van top tot teen*, langzamerhand in *top* het znw. heeft meenen te zien, en dan ook geschreven heeft *op een top*'. - Nog afgezien van die 'groote overeenkomst in vorm', blijft het jammer dat het Wdb. geen enkel voorbeeld van 'op een top' vermeldt. Zelf kan ik er ook geen geven. De wisseling '*op en top* humanist': '*op-en-top* humanist' bij dezelfde schrijver (Lammertse, Het protestantisme I 52: 60), kan ons nu maar matig meer interesseren. Wèl zou men kunnen vragen: waarom werd 'end' in het noorden tot 'ent' verscherpt: op ent op > *op en top*, en bleef het in Brabant stemhebbend: op end op > *op en dop*? We komen erop terug, met op end uit > *op* (*e*)*en duit* erbij.

'Over end weer' levert zoveel schrijfvarianten, dat het moeilijk wordt vast te stellen, wat 'men' er in is gaan voelen. Ik begin met voorbeelden die grafisch in orde zijn, al wisselt dan 'end' met 'ent': 'Hij wandelt *over end weder*' (Verriest, Twintig vla. koppen[2] II 172), 'Zij gaat nog *overendweêr*' (dez., Regenboog[5] 13); 'Hij bezielt hen *overendweer*' (Timmermans, De Pastoor uit enz.[5] 56; maar 120: hij 'wandelt over en weer'); 'Hier is 't geen plaats voor verhalen *over ent weer*' (de Man, De kl. wereld[5] 96), 'er wieren roepen *over ent weer* vernomen' (103), 'Waarom zou hij met dat *overentweer* dreinzen de mooiste kans vergallen' (dez., Het wass. water[3] 29; 120). - Nu begint het spul: 'Dok zelf liep *overent-weer*' (El. Mare, Cleemke's fortuintje 89). Het wordt al te dol, als iemand er een 'lidwoord' van maakt: 'gedachten die gaan, *over en 't weer*' (Coolen, Kinderen v. ons volk 17). Dat gebeurt niet één keer, maar herhaaldelijk, en bij verschillende auteurs: 'een vriendschap ... waarin *over en 't weer* veel werd gezwegen' (dez., Dorp aan de rivier[3] 171); 'Ongenoegen *over en 't weer* hebben ze niet' (de Man, Zonen v.d. Paardekop 20), 'De boeken *over en 't weer*' (624); 'Hij begon *over en 't weer* te wandelen' (Timmermans, De harp 226). Dat we dit type niet zo maar met een verontschuldigend lapsus calami kunnen afdoen, bewijst G. van der Hallen die er in een klein boekje (Cheiks, pelgrims en rabbijnen) vijfmaal mee komt aandragen: 'het grotere kind wiegt zachtjes de slapende zuigeling *over en 't weer*' (15; 30 bis, 41, 82), tegenover ééns: 'en gewichtige huissiers lopen *over en weer* in de ruime gangen' (93). Wie

fluisterde bij dit laatste van drukfout? - Het N.W. VI 295 haalt '*hen en 't weer*' aan uit Molema. Ik noteerde alleen: 'bij elk tochtje dansten ze *heenentweer*' (Timmermans-Thiry, Begijnhofsproken 160); 'en het *heenendweer* eeuwig *heenendweer* wiegend dofdonderend geruisch van de eenzame zee' (Vermeylen, gecit. bij Poelhekke, Taalbloei I[3] 232).

Aardig sluit hierbij aan: 'verdrietig *om-en-tweer* kuierend' (de Man, Het w. water[3] 14). Er zijn meer verbindingen die met 'om' beginnen. We wezen al op *om en de bij*. Een paar varianten zijn nog: 'Er was altijd een soort van vadsigen slenter, van duffe luiwammeserij *omme-en-bij* de pianozaaltjes' (v. Deyssel V 186), 'in de donkere kerkhoeken *omme'nen-bij* den biechtstoel' (VI 214). 'Altijd nog een reisje van *ommerdebij* een maand' (Volkskrant 16 XI '46), 'Het geval zal *ommerdebij* 125 millioen dollar kosten' (24 I '47), Hij verklaarde 'dat feitelijk ieder Nederlands gezin zo *ommerdebij* duizend gulden schuld heeft in het buitenland' (21 XI '46). Het N.W. X 151 kent dit geval niet, waarin ik een d i s s i m i l a t i e zie, al is die dan anders dan de dissimilatorisch verdwenen *n* uit: 'alles wat daar *ommetom* opgehoopt lag' (Claes, Kiki 39). Van dit 'om ende om' geeft het N.W. X 150 v. variërende voorbeelden met '*om end'om*, ook wel in één woord *ommendom* en *ommentom* geschreven', en zelfs '*om-en-tom*'. Er is in het zuiden weer afwisseling genoeg: ''k en hoore niets, al *om end'om*, van 't zoetgekeelde vogelendom, 't en zij, in 't donker loof beneên, den nachtegaal zijne avondbeên' (G.G.); 'Dat was droevig van aanzien, die verlatene kerk, die alleenstaande kerk, zonder volk *om-end-om*, zonder gezwerm en gezwier, zonder gewoel en geboel, in eenzaamheid en zwaarwegende stilte, dood tusschen doodschheid' (Vermeulen, De pauwenschreeuw 379; 82); 'Achter de heuvelen *omendom* deinen er andere heuvelen' (Timmermans, De Pastoor uit enz.[5] 2); zo ook bij Streuvels, Thiry, Gijsen en andere zuidnederlanders. 'alles draaide *ommendomme*' (El. Mare, Cleemke's fort. 72). 'Half' hoort hier ook bij uit Van Deyssel: 'Reeds smijten de onmetelijke schaduwen zich *rommendom* door den tuin' (III 5; V 131, 266), 'het hooren weêr van het beneden-*rommendomme*' (III 238). Het N.W. XIII 1016 zegt bij *rommentom, romentom*, zuidndl. *rommeton* en *rommedom*: 'Ontstaan uit *Rond end' om* door bijgedachte aan *Ommentom* (omentom)'. Het haalt dan o.m. een voorbeeld aan van De Génestet: 'Een duiveltje springt *rond-end'-om* in mijn hart'; en zuidnederl. voorbeelden met *rommetom* en *rommedom*[1)] (uit rommendom, zoals boven ommetom uit ommentom). Uit Zuidlimburg en uit het brabantse is mij nog de vorm *rontelom* bekend. Zou dat geen dissimilatie kunnen zijn uit ront-en-om?

De vormen 'ommentom, rommentom' met hun *t* brengen ons weer bij 'op-en-top', maar ze zetten geen kracht bij aan het betoog dat we boven uit het N.W. aanhaalden ter verklaring van 'op en top'. Weliswaar wordt 'top' bij voorkeur afzonderlijk geschreven, maar fonetisch staat het geheel op één lijn met '-tom'. In beide gevallen werd 'end' tot 'ent' verscherpt, waarnaast we ook de onverscherpte vormen met *d*: op en dop (Brab.), omendom leerden kennen. Dit verschil moet van dialektische aard zijn[2)], maar ik moet dat verder aan de dialektologen

1) Zie het M.W. VI bij *rontomme*, in de 16de eeuw ook *rontsomme, rondsomme*; N.W. XIII 1103; De Bo 949.

2) Vgl. Lecoutere-Grootaers, *Inleiding tot de taalkunde* enz.[4], blz. 117 noot 2.

overlaten. Vóór ‘een’ en ‘al’ ben ik de -*t*-vorm nooit tegengekomen; ook niet voor ‘uit’. Behalve ‘op een duit’, dat in kontakt kwam met ‘duit’ noteerde ik alleen: ‘zoodat hij volstrekt *uit-end-uit*, totaal anders was’ (Vermeulen, De pauw. 83). Bij ‘-al’ is er grafische afwisseling: ‘werkelijk *heelendal* onzelfzuchtig te zijn’ (de Meester, De zonde[3] 84); Anne de Vries spelde in Bartje: ‘En wie d'r komt, die zet hij *helendal* in de kleren’ (288; 278), maar in Bartje zoekt het geluk: ‘Ik heb mij al verwonderd, ie liekt er wel *heelendal* af te wezen’ (203; het was aan het eind van de regel afgebroken: heelen-dal). We trekken daar geen verdere konklusies uit. Het buitenissige ‘*heel-en-d'al*’ kreeg boven al een beurt. Het N.W. VI 277 citeert uit Beets: ‘Dan zijn zij *heel end'al* verrukt’. Voor ‘heel en al’ zie VI 270 en II 62.

Tot besluit van ‘end(e)’ nog verbindingen met ‘een’. Het N.W. III 4079 kent alleen ‘elkeen’ niet ‘elkendeen’; wel weer ‘ieder end'een’, zelfs ‘ieder end' ieder end' een’ uit Antwerpen (VI 1367). Ik las bij een noordbrabantse schrijver: ‘*Iederendeen* z'n moedertaal is verreweg de schoonste taal van hil de wereld’ (Heerkens, Den örgel 3); zo ook in De mus: ‘Want *iederendeen* die draogt z'n kruis’ (36; 41). Hierin stiet ik ook op ‘rontelom’ (dat Antoon Coolen passim gebruikt): ‘Zie daor naa dieën hoogen toren *rontelom* in golvend koren’, en wat verder: ‘'t Valt weer stil dan *rontalomme*, 'k heur alleen nog 't zuute bromme van den alderlesten toon’ (De mus 26); dit laatste lijkt verbazend veel op ‘rontelomme’. - Voor het saksische taalgebied citeer ik uit G.A. van der, Lugt: ‘Ze was van nette luu, dee-t deur *iederen-eene* estimeart wodden’, en daarna zonder streepje: ‘Vuur *iedereneene* had ze 'n vrendeluk woord, zelfs vuur 'n baedelder’ (De Mölle 130). H.J.E. van Beek doet het in Dêventer vrogger en noe I[2] weer grafisch anders: ‘*Ieder-en-'êene* had doar vrie antree’ (25), maar verder telkens *ieder-en-êene* (29, 41, 60, 65, 67, 75, 115, 138); maar ook één keer: ‘en 't gevolg was, dat *ieder en êene* zien ciens an den vent betaalden in den vorm van 'n cent’ (36), juist als: ‘*Elk en êene* kenden 'm en was d'r vrind met’ (73).

Met dit laatste kan men vergelijken: ‘Wijlui laten *een elkeneen* met rust’ (Hoogenbirk, De kinderen van A-quadraat 118), naast: ‘Dat kon op den klaren dag *een elkeen* zien’ (de Man, Het wass. water[3] 15), ‘'*n Elkeen* wilde .... een goeie beurt’ (78); ‘Zoo'n ongeluk kan *een elkeen* overkomme’ (Canter, Twee weken bedelaar[4] 92). Ook dit laatste ontbreekt in het N.W. III 4079, juist als het zuidelijke ‘elk end een’: ‘In zijn eigen huis echter oefende de pastor, met *elk end een*, voluit de vriendelijkheid’ (Streuvels, Dorpslucht I 272; 293); ‘Ze waren stout en uitdagend met *elk endeen*’ (dez. gecit. bij Poelhekke, Taalbloei I[3] 110); ‘*elkendeen* scheen de spraak verloren te hebben’ (de Cneudt, De secretaris der dekenij 97; 59). Timmermans houdt zich trouw aan ‘elkendeen’. Ik las het ook bij Van Duinkerken: ‘De mens, die *elkendeen* was, werd hun voorgevoerd op weg ter zaligheid’ (Verdediging v. carnaval 22). Het ene: ‘dat .... *elkeendeen* naar huis mocht’ bij Timmermans (De harp 12) is klaarblijkelijk een proleptische drukfout.

Bij ‘ofte’ is de kans op variatie niet zo groot, omdat het gebruik ervan haast beperkt is tot *nooit ofte nimmer*[1)]: ‘Jody had *nooit ofte nimmer*

1) Het N.W. X 60 spreekt ook nog van ‘ofte niet’, ‘ofte wel’.

zoo'n enorm-groote cake gezien' (Rawlings, Jody 339). In een andere kombinatie is 'ofte' iets extra's. Zo bijv. toen A. van de Velde schreef, dat 'het moderne repertorium tot in den treure herviel in een fantaseren *ofte* borduren op het eeuwige 'probleem' der liefde' (Het eeuwig masker 92). Daar dit 'ofte', een mnl. vorm van het jongere 'of' niet meer begrepen wordt, maken velen er twee woordjes van: 'of te', die wel ieder op zich goede bekenden zijn, maar samen er niet toe kunnen bijdragen om het onbegrepene begrijpelijk te maken:

'Nadat juffrouw de Bruin van vier hoog voor de vijftigste maal het vaste besluit had genomen *nooit of te nimmer* meer een woord te spreken tegen juffrouw Van Ommeren van drie hoog' (Herstel 10 III '38); 'Maar ik zeg u, *nooit of te nimmer* zal ik toestaan, dat deze getrouwen .... van mij gaan' (Boudier-Bakker, Vrouw Jacob 172). Als men die gesplitste vorm maar een hoogst enkele keer tegenkwam, zou het bekende duiveltje uitkomst kunnen brengen; maar als men het gevalletje telkens en telkens bij eenzelfde schrijver aantreft, moet zo'n auteur er een 'eigen' kijk op gehad hebben. Ik denk bijv. aan Kloos, die ergens van kleine naturen spreekt, 'die hun geheime, persoonlijke, door de omstandigheden veroorzaakte en versterkte wreveltjes *nooit of te nimmer* vergeten kunnen' (II 183; item III 195, VII 68, XII 136). Nu zag ik bij hem ook wel: 'dan had hij die latere bundels-van-hem ook *nooit-ofte nimmer* op 't papier gezet' (III 178), maar hier moet dat geheimzinnige streepje weer onverklaard blijven. H. de Man legde iemand in de mond: 'zeg op: jaat *of de* neent' (Het w. water[3] 64). Daar deze auteur evenwel meer dan eens schijndialekt laat spreken, kan ik er geen betoog op bouwen. Toch zou 'ofde' juist kunnen zijn: '*Ofte* is .... bij ons de oorspronkelijke vorm, het naast overeenstemmende met ags. *ofdhe*, ofri. *oftha*, die eigenlijk een ndl. *ofde* onderstellen, dat echter *ofte* werd, daar de invloed der *f* de *d* tot *t* verscherpte' (N.W. X 60; vgl. Franck-v. Wijk 466). In zuidelijke dialekten met proleptische assimilatie (bijv. hij stravde = 'strafte') zou *ofde* de klankwettige vorm zijn.

De stap van 'ofte' naar 'of te' werd door een tweede gevolgd: 'en te', een stap die steeds meer en meer navolging vindt: 'Het moest natuurlijk voldoende zijn .... *nooit en te nimmer* er ook maar over te denken, met zoo'n vrouw mee te gaan' (Alb. Schelfhout-v.d. Meulen Jongeman, luister eens 16). Dat de gedachte die de schrijfster wilde uitspreken, ook nog in ander opzicht mislukte, is hier bijzaak. Het is ons om 'en te' te doen. Of 'nooit en nimmer' rechtstreeks van de verbinding met 'en te' is gevormd, durf ik niet zonder meer beweren: 'Nu zou hij *nooit en nimmer* weten, of de bemoste ruiter in het zonsondergangsgoud diezelfde Spanjaard was' (Rawlings, Jody 225). Toch houd ik het niet voor onmogelijk, daar ik verband zou willen leggen tussen: 'maar *nooit en te nimmer* zou hij eraan gedacht hebben om mij in die richting te laten opleiden', en: 'dat het doel van het geschiedenisonderwijs *nooit en nimmer* kan gelegen zijn in het van buiten leeren en afdraaien van geschiedkundige data en gebeurtenissen', zoals Steven Barends geautorizeerd vertaalde in Mijn kamp (8 : 12). - De vertaler van Het beklemde dal van Stöger was wel heel zeker van zijn 'vernieuwing', toen hij het als alle goeie dingen in drieën deed: 'want *nooit en te nimmer* zou het water tot het inzicht komen, waarom het die boog moest beschrijven' (355), 'zij kenden de ware liefde niet meer, die *nooit en te nimmer* kon worden geblust' (374),

'en verklaarde met kalme en overtuigende stem, dat het *nooit en te nimmer* goed zou gaan als één ding onder twee meesters stond' (478).

In plaats van nog meer voorbeelden te geven, wil ik mijn belangstellende lezers tot besluit liever een zegswijze voorleggen, waar ik niet uitkom: '*Uit en te na* werd over de papiernood geschreven, maar het doel is nog steeds niet bereikt' (Volkskrant 11 II '47), 'een stuk, waarover in het kabinet Gerbrandy-Van Mook *uit en te na* gedokterd is' (6 I '47), 'Tegenover artikelen in de provinciale pers .... wilde hij getuigen stellen, die de toestanden ter plaatse *uit en te na* kennen' (27 XII '46); 'een afgesloten periode .... die .... *uit en te na* vanuit alle cultuuraspecten individueel bekeken is' (Sol Justitiae 1 II '47). Maar Joris van den Bergh schrijft: 'Dokters, die *uit- en ter na* een knie beduimen' (Mysterieuze krachten in de sport[3] 197). In het Duits woordenboek van Van Gelderenvan Beckum II[8] 808 wordt *uit-en-derna* door immer wieder, unaufhörlich vertaald. Kan iemand de oplossing geven van dit drievormig raadsel? Speelt hier mogelijk 'end: ent' een rol?[1)]

Utrecht, St. Ludgerusstraat 1.
P. GERLACH ROYEN O.F.M.

Dit, dat en nog wat.

Onlangs is mij bij het lezen van een boek opgevallen dat de schrijver één van de personen die in het verhaal voorkomen, laat zeggen: 'In *dit* geval .....' en vlak daarop: 'In *dat* opzicht .....'.

Aanvankelijk heb ik gedacht aan slordigheid van de zijde van de auteur, maar toen ik daarna bij mijn lectuur wat meer aandacht ging schenken aan de Aanwijzende Voornaamwoorden, kwam ik al gauw tot de ontdekking dat er in het algemeen in boeken, tijdschriften, kranten, enz. zeer willekeurig met die woorden wordt omgesprongen.

Om dat aan te tonen, laat ik hieronder enkele aanhalingen volgen uit twee verschillende artikelen van de hand van leraren in 'Levende Talen', nummer 134 van April 1946, dat toevallig onder mijn bereik ligt.

a. blz. 35. Men zegt dat *dat* de mensheid .....
En toen het eenmaal oorlog was, werd *dit* niet alleen .....
De fijngevoelige zal *dat* niet betreuren .....
blz. 36. Van *dit* gezellig woord .....
Deze omwenteling van het .....
Dat woord stond vroeger .....
blz. 37. *Die* manier ..... *Dat* germanisme ....., enz. enz.
blz. 56. Hoe smartelijk worden we aan *deze* woorden herinnerd.
Deze zelfwerkzaamheid .....
blz. 57 ..... voor zover *dit* woorden .....
Deze drie wisselen elkaar af.
Deze berijming ..... *Deze* originele opvoeringen ....., enz.
..... hem er toe brengt, *daar*van een en ander .....
*daar*bij zal dan tevens blijken .....

1) Over 'ende' in het vervormde '*Ende despereert niet*' zie men Taal en Leven VII 60.

blz. 58. We zien *hier*uit .....
doch ook *hier* moet nog wel iets .....

b. blz. 36. Alleen met *dát* verschil dat we .....

Zoals daaruit blijkt, zijn niet alleen de Aanwijzende Voornaamwoorden, maar ook de daarmee op één lijn te stellen Aanwijzende Bijwoorden (daarvan, daarbij, hieruit) dooreengehaspeld.

Is men op dat dooreenhalen eenmaal opmerkzaam geworden, dan werkt het enigszins storend bij het lezen. Bepaald hinderlijk wordt het echter, als men naar de nieuwslezer of een andere spreker voor de radio luistert. Men zègt nu eenmaal niet:

> Op *dit* gebied bestaat nog steeds .....
> Met *deze* woorden besloot .....
> En *hier*mede, luisteraars, ben ik .....

om slechts een paar voorbeelden te geven. Wie dat wel doet, laat duidelijk blijken dat hij een geschreven tekst voorleest en levert daarmee het bewijs dat het geschrevene niet juist is, omdat het niet in overeenstemming is met het algemeen spraakgebruik. Ongetwijfeld toch zijn wij het er allen over eens dat de schrijftaal naar mogelijkheid moet worden aangepast aan de spreektaal. En wie zijn oor te luisteren legt, kan nagenoeg ieder ogenblik van de dag horen dat men zègt:

a. *Dat* zou je wel willen.
Wie *dat* gelooft, heeft een .....
Nee, *die* is goed.
Och, *die* is nooit te vertrouwen geweest.
In *dat* geval zie ik er van af.
Onder *die* omstandigheden doe ik het liever niet.
Op *die* manier komen we niet verder.
Daar heb ik geen ogenblik aan gedacht.
Wat zal Jan *daar* wel van zeggen.
En *daarmee* werd het onderhoud besloten.

b. Wat ik niet goed begrijp is *dit*:.....
Mijn bezwaren tegen het voorstel zijn *deze*:.....
Ten slotte komt 't *hierop* neer dat .....
De mislukking is wel *hieraan* te wijten dat .....

Uit die voorbeelden blijkt zonneklaar dat in de spreektaal de Aanwijzende Voornaamwoorden *dat* en *die*, evenals de Aanwijzende Bijwoorden *daar*aan, *daar*van, *daar*mee, enz. worden gebruikt, als ze betrekking hebben op *iets, dat al genoemd is*. Men vindt dat trouwens bevestigd in de bijwoorden *dien*aangaande, *dien*overeenkomstig, *diens*volgens en *dien*tengevolge.

En dat men zich bij het spreken bedient van *dit, deze, hier*aan, *hier*op, enz., als men denkt aan *wat volgt*.

Toen ik dat eenmaal had vastgesteld, heb ik er mijn Nederlandse Spraakkunst eens op nageslagen. De daarin voorkomende regels voor het gebruik van de Aanwijzende Voornaamwoorden luiden ongeveer als volgt:

1. Wanneer men door een tegenstelling wil uitdrukken dat de ene zelfstandigheid dichterbij is en de andere verderaf - ook in figuurlijke zin - gebruikt men *deze* en *dit* om de kleinere, *die* en *dat* om de grotere afstand aan te geven.
2. Bij eenvoudige aanduiding worden vrijwel uitsluitend *die* en *dat* gebruikt.

Bij de toepassing van regel 1 zal wel niemand voor moeilijkheden komen te staan. Regel 2 daarentegen is vaag en dat zal wel de reden zijn, waarom het voor vrijwel iedereen blijkbaar een onoverkomelijk bezwaar is, in de schrijftaal het juiste Aanwijzende Voornaamwoord of het juiste Aanwijzende Bijwoord te gebruiken.

Naar mijn mening kan dat bezwaar gemakkelijk uit de weg geruimd worden, wanneer H.H. grammatici regel 2 laten vervallen en die vervangen door:

> Worden *niet* twee zelfstandigheden tegenover elkaar gesteld, dan gebruikt men *dat* en *die* als verwijzing naar wat voorafgaat, *dit* en *deze* met betrekking tot wat volgt.
> Datzelfde geldt voor de Aanwijzende Bijwoorden *daar*aan, *daar*uit, enz. tegenover *hier*aan, *hier*uit, enz.

De kinderen zullen dan reeds op school leren, de door het spraakgebruik gewettigde en daarom juiste Aanwijzende Voornaamwoorden, enz. te gebruiken.

Heeft mijn uiteenzetting bovendien tot resultaat dat allen, die iets te schrijven of te vertellen hebben, de door mij voorgestelde, nieuwe regel in practijk brengen, dan zal onze taal niet langer door een onjuist gebruik van de Aanwijzende Voornaamwoorden en Aanwijzende Bijwoorden worden ontsierd en zullen sprekers voor de radio of op vergaderingen voortaan ‘spreektaal spreken’.

Amsterdam, Maart 1947.
J. KEIJZER.

Naschrift.

De heer Keijzer zal wel gelijk hebben, als hij *deze, dit, hieraan, hierop* enz., terugwijzend op iets dat voorafgaat, beschouwt als schrijftaalvormen, die in de omgangstaal weinig leven. Daarmee is nog niet gezegd dat we ze nu ook in geschrifte vermijden moeten. Wie schrijft, bouwt meer ingewikkelde zinnen en meer doordachte perioden dan wie spreekt, en heeft meer behoefte om door variatie en differentiatie van pronomina nauwkeurig te zijn dan in het gesprek. En daarbij kan een terugwijzend *deze* of *dit* goede dienste bewijzen, ook al zouden beide in hoofdzaak een papieren leven leiden. Zo in een voorbeeld als het volgende. *Niet iedereen is tevreden over de financiële maatregelen van Minister Lieftinck. Deze bewindsman zet er volgens velen het mes te diep in*. Hier[1)] zou *Deze bewindsman* wel door *Die bewindsman* kunnen vervangen worden. Maar voegen we na *bewindsman* een uitbreidende bijvoeglijke bijzin met *die* toe, dan wordt *Die* bezwaarlijk: *Die bewindsman, die een sluitende begreting van het eerste belang acht, zet er...* enz. En zulke uitbreidingen zijn in geschreven taal soms onmisbaar. Een soortgelijk voorbeeld is: *Dit onderwerp* (in het voorafgaande omschreven), *dat al veel gemoederen in beweging heeft gebracht, lokte ook nu weer uitvoerige discussies uit*. In de eerste zin zou *Die bewindsman, die* zelfs tot misverstand kunnen leiden doordat de juiste functie van de bijzin in het geheel van de zin werd miskend, en dat geheel werd opgevat als een algemene bewering, die niet speciaal op Minister L. betrekking heeft.

Dit(!) brengt ons op een type van zinnen waaraan blijkt dat de heer Keijzer te ver gaat, als hij *die* en *dat* alleen juist acht, wanneer ze terugwijzen op iets dat voorafgaat. En dit(!) type is ook in omgangstaal goed gangbaar. De voorbeelden ervan hebben te meer waarde, omdat niet alleen *die* en *dat* v o o r u i t w ijzend gebruikt worden, maar zelfs *deze* en *dit* in zulk verband onmogelijk zijn. Bedoeld is het type: *Hij heeft zijn werk niet met die toewijding verricht* (*deze* onmogelijk) *die we van hem verwacht hadden. De zuster stond de zieke bij met dat geduld* (*dit* onmogelijk) *dat we in verpleegsters zo vaak bewonderen. Je moet vooral op die dingen letten* (*deze* onmogelijk) *die het personeel ontgaan*. Parallel hiermee is vooruitwijzend *daarnaar* dwingend, en *hiernaar* onmogelijk in *Je moet vooral daarnaar kijken waar een ongeoefende niet op let*; in deze zin zijn *waar* en *op* opzettelijk gedistancieerd om alle boekachtigheid weg te nemen.

Als de heer K. tot steun van zijn mening wijst op de terugwijzende bijwoorden *dienaangaande, dientengevolge*, dan kunnen we daar terstond tegenover plaatsen de vooruitwijzende verbindingen *met dien verstande* en *in dier voege*, en het steeds naar iets voorafgaands verwijzende *in dezen* of het wat stadhuisachtiger *te dezen, te dezer zake*.

Uit deze(!) voorbeelden, alsook uit enkele onopzettelijke en ongedwongen toepassingen van terugwijzend *deze* en *dit* door schrijver dezes (waarop met een uitroepteken de aandacht is gevestigd), blijkt wel dat het niet aangaat voor het gebruik van *dit, dat, deze, die, hieraan, daaraan* enz. een zo strenge regel voor te schrijven als de heer Keijzer wil. *Deze, dit, hierin, hierop* enz alleen toe te laten wanneer ze betrekking hebben op iets dat volgt, zou op zijn minst geforceerd zijn, en bij bepaalde zinsconstructies ernstig bezwaar opleveren. Maar het voorstel, om *die, dat, daarin,*

1) Tegen dit 'hier' zal de heer Keijzer wel geen bezwaar hebben; terugwijzend echter als het is, kan het licht een terugwijzend gebruik van *hierop, hierin, hieraan* bevorderen.

daarop te beperken tot terugwijzende functie, komt in strijd met goed en gevestigd taalgebruik.

C.B.v.H.

Albert Verwey's treurspel Cola Rienzi.

Drie drama's schreef Verwey. Het eerste, *Johan van Oldenbarnevelt*, dateert van 1895 en stamt uit de tijd toen de dichter met de bundel *Aarde* zijn plaats hervond. Zijn studie van vroegere Nederlandse dichters en vooral van Vondel, verklaart zijn voorliefde. Het tweede drama, *Jacoba van Beieren*, verscheen in 1902 en bleef met sterke indrukken van de Transvaal-oorlog in de vaderlandse lijn. Wat bracht Verwey tot zijn onderwerp, toen hij *Cola Rienzi* schreef? Die vraag is door weinigen gesteld en toch is het antwoord van betekenis voor de studie van Verwey en voor de plaats van de dichter in het geestelijk leven van ons land. Mij heeft die vraag van den beginne af aan, en later door vele jaren beziggehouden. Een breed opgezet betoog in mijn studie *Opstandigheid en dichtkunst*[1)] was een inleiding, die afgebroken werd toen ik het doel naderde om naast en tegenover elkaar te stellen: *De opstandelingen* van Henriette Roland Holst en Verwey's *Cola Rienzi*. Waarschijnlijk werd het uitbreken van de eerste wereldoorlog de aanleiding, dat ik afgeleid werd. Later heb ik dat zeer betreurd, omdat daardoor ook een eind kwam aan het op de voet volgen van Verwey's ontwikkeling in de achtereenvolgende, nauw samenhangende, bundels zijner gedichten. Het volgende is een te late poging om goed te maken wat ik toen verzuimde. Te laat! want toen was het onderwerp even actueel voor de houding van het dichterlijk leiderschap in de samenleving als het nu historisch schijnt te zijn geworden.

Een leus van deze tijd: ‘vernieuwing’ was aan het eind van de 19e eeuw en het begin van de 20e de diepe wens en het vurig streven van velen, die door en als gevolg van de dichterlijke beweging van '80 waren gewekt. De frisheid en de kracht waarmede alle waardering van het goed-bedoeld minderwaardige en van de rhetoriek werd bestreden, en waarmede naar de leiding ener nieuwere Nederlandse Letterkunde werd gegrepen, had geestdrift opgeroepen. Maar onmaatschappelijk was deze beweging. Niet conservatief vanzelfsprekend, maar in haar beperktheid zonder neiging naar enig maatschappelijk of politiek streven. Doch ook voor zulk streven werd gezocht naar vernieuwing en leiding. Eerst in het *Tweemaandelijksch Tijdschrift* en sterker in de *XXste Eeuw*, die beide poogden het verval van de *Nieuwe Gids* te stuiten, kwam het tot toenadering, doch niet tot een beslissing. Deze scheen te zullen vallen toen Van Deyssel en Verwey uit elkaar gingen en de laatste tot de oprichting besloot van *De Beweging*. Niet langer een vernieuwing op beperkt litterair terrein, maar voor het gehele geestelijk leven. Zowel voor alle kunsten alsook voor elke wetenschap en zonder uitsluiting van de politiek. In hun nauw samengaan, zouden de vernieuwers op elk gebied elkaar steunen. En zich daarbij stellen onder de leiding van het dichterschap, omdat dit tenslotte de hoogste uiting was van wat allen bewoog. De oproep door Verwey geschreven in het eerste nummer van *De Beweging* was een historisch manifest. De grote betekenis daarvan werd echter niet begrepen. De meest betrokkenen - de vooraanstaande persoonlijkheden op kunstzinnig en geestelijk gebied - zagen erin het forceren van een partij kiezen. En dan nog meestal het voor of tegen bepaalde figuren. Een partij-kiezen in geschillen, die zij niet

1) In *De Beweging*, Jaargang 1911.

wensten te onderzoeken. Een beslissing, die relaties afbrak, welke zij wilden laten voortduren. Daardoor werd het verschijnen van *De Beweging* niet de gebeurtenis, die het had kunnen zijn, n.l. de geestdriftige vereniging van alle vooruitstrevenden op elk gebied van maatschappelijk en geestelijk leven.

Aan Verwey bracht het in plaats van een dankbare erkenning voor zijn initiatief slechts een pijnlijke scheiding van zovelen met wie vriendschapsen oude samenwerkingsbanden regelmatig onderhouden werden.

Allereerst gingen niet met hem mee alle letterkundigen, die geen belangstelling hadden voor een nauw verband met de maatschappij en uitsluitend hun eigen kunst wensten te koesteren. Ook al zouden zij in de *Nederlandsche Vereeniging van Letterkundigen* en in de *Pen-club* een actie in en tegenover die vreemde maatschappij ondernemen, zij bleven afgescheidenen. Verwey stond verder apart van Van Deyssel, Boutens, Leopold, en ook Jac. van Looy, die het oude verband met de *Nieuwe Gids* en Kloos nog beter aanvaardbaar leek dan het strijdlustig opgaan in *De Beweging*.

Deze houding kon voor Verwey teleurstellend zijn, maar hij had er reeds tevoren rekening mee gehouden. Het was de consequentie van de breuk met Van Deyssel. Anders stond het met de houding, die Herman Gorter en Henriette Roland Holst zouden aannemen. Die bracht grievende pijn van miskenning en de zwaarste teleurstelling. Allereerst omdat de genegenheid en overeenstemming met geen der tijdgenoten-dichters zo innig was als juist met hen. Maar ook vanwege de gronden voor hun weigering om *De Beweging* te aanvaarden. Voor hen was er slechts één beweging, die van de socialistische arbeiders. De volledig vernieuwende geestelijke betekenis ervan naar historisch-materialistische opvatting, liet niet toe de kunst in het algemeen en stellig de poëzie anders te zien en te sturen dan als uiting en steun voor die arbeidersbeweging. Het fanatisme dezer overtuiging was zo sterk, dat het vijandschap veronderstelde tegen ieder die niet of anders wilde. Dat bleek vooral uit de onnodige en onwaardige scherpte der bestrijding van *De Beweging* door F. van der Goes. Men moet erin meegeleefd hebben om te begrijpen hoe groot de spanning was tussen Verwey, en hen die hij zich als zijn intiemste medewerkers had gedacht. In zijn gedichten moest dat tot uiting komen en wel door voor zich zelf het beeld te kiezen van den landbewoner; ver van de stad en haar rumoerige vergaderingen. Is er in het gehele dichtwerk van Verwey iets bitterder dan:

> In volle stad, in het hoge huis
> Waaronder me ik niets zag dan daken
> zat ik mijn kleine lied'ren maken
> Van ver - een zee - was 't volksgedruis
>
> Toen kwam een man, die voor mijn dis
> Zich opstelde en hij lachte schamper
> En zei: Gij zijt de ware kamper
> Voor 't volk dat ginds ellendig is
> Een waardig leven is dit amper.
>
> Ik schreide en ik werd voelbaar bleek
> Ik sprak: hoort gij de volkszee deinen
> Haar golving leeft in *deze* lijnen
> En met haar branding hield ik streek.

En is het niet een bij hem ongekende somberheid, die Verwey's indruk weergaf van de weifeling zijner naaste vrienden over het succes van *De Beweging*.

De ontmoeting was zoo vreemd, ik heel alleen
En drie[1)] genoten op een donk're hei
Mij naad'rend, van wie de eerste, de oudste zei
Ga met ons mee in huis. Maar ik zei: Neen

En de and're sprak: gij blijft om ons? Maar geen
Die U niet gaarne in huis verzelt. Ik lei
mijn vingers op zijn mond. Toen troostte mij
De derde: in huis gaat zonder U niet een.

Zij gingen mee. Hoe voelde ik toch alleen
Ik liep in de atmosfeer van eigen wil
Die niet met andre meer zich mengen zou
Maar als drong warmte door die dampkring heen
Bewoog me een tegenwoordigheid, en stil
Fluisterde ik tot mezelf: dit is wel trouw.

Verwey liet zich niet afschrikken, en kon niet moedeloos opgeven wat hij ondernomen had, maar toch was de teleurstelling zeer diep, ook toen latere verzoeningspogingen de houding van Gorter en Henr. Roland Holst eer verstijfden dan tot toenadering te stemmen. Ofschoon Troelstra en Van Eeden gingen meewerken aan *De Beweging*, ofschoon P.L. Tak slechts weifelend de vijandigheid aanzag, moest Verwey aldus berusten:

Laat ons nu scheiden, Gij en ik
Wij zijn zo grensloos saamgevloten
Zo schijnt een eeuw ons vastbesloten
In 't denken van één oogenblik.

Toch gaan we uiteen. Ik zie alree
Van ver de deining van Uw menigt,
Ik vond het woord dat scheiding lenigt
Liefde kent één alleen aan twee,
Liefde houdt veel tot één vereenigd

Ik ben alleen, ik weet het wel
Kom in mijn armen dan, gij velen
Wij zullen de eindloosheid doorspelen
Drop, golf en stroom zijn in haar wel.

Dat juist de meest verwante dichters hem dwongen, zich nu alleen tot de ‘velen’, de vreemden, te wenden met een wijsheid, die de tijdgenoot miskende, ontmoedigde hem niet. Wie zijn het die hij roepen gaat? En duidelijk weet hij, dat het strijdmiddel, de boog, slechts een harp is: het dichterschap.

Nu roep ik U, van heinde en verre
Genoten, die als ik, met tranen
Zocht naar de onsterfelijke banen
Voor 't toekomstvolk op de aarde-ster.

1) de drie mederedacteuren.

Wij zijn zoo weinigen, zijn weldra
De menigt, die wij aanstonds vreesden,
Wel aan, van blinkende bedeesden
Bestoven strijders, rijst en sla
De bogen aan, de straf-bepeesden.

De boog een harp? 't Is waar, ik nijg
mijn hand, die zocht naar zuivre akkoorden -
Zingt, speelt, ik hoor naar zang en woorden
Mijn loon zij, dat ik luist'rend zwijg.

De dienende, prijzende, aanmoedigende dichter te zijn van de gang, die de arbeiders zouden gaan, naar een nieuwe, een betere, een schone wereld, was de taak die Gorter en Henr. Roland Holst afzijdig had gemaakt van Verwey's oproep. Wat konden zij bezingen? Niet de nieuwe maatschappij? Die was nog in de tijd voor de eerste wereldoorlog vaag en onbestembaar. Geen beeldend vermogen kon tafrelen ontwerpen van genietende vrijheid, dan hoogstens door het zich uitdenken van feesten. De toekomst, zoals wij die nu kennen en beleven, was nog geheel verborgen, en door geen profetische blik te vermoeden. Wat in de tijd lag; wat een wordende werkelijkheid vertoonde, was de opstandigheid en de strijd die daarvan het gevolg moest zijn, daar grote weerstanden onvermijdelijk zich organiseerden en overwonnen moesten worden.

Kon Shelley in zijn *Revolt of Islam*, de opstandigheid slechts uitbeelden in edele persoonlijkheden als Laon en Cythna, en moest hij het terrein van de opstand in vrije fantasie ontwerpen, onze Nederlandse socialistische dichters kenden de arbeidersbeweging. En toen Henr. Roland Holst het gebied koos voor de strijd, die zij ging uitbeelden, was het Rusland, en de gebeurtenissen die zich kort te voren na de nederlaag tegen Japan hadden afgespeeld. Zij kon, evenmin als Shelley, het tragisch verloop ontgaan. De opstand werd met geweld van wapenen onderdrukt en de geidealiseerde leiders gingen erbij ten gronde. Het uitdrukken van medegevoel voor de slachtoffers, en van tot navolging wekkende bewondering voor de opofferende leiders, was, evenals een eeuw tevoren bij Shelley, wat zij dichterlijk kon bereiken. Kon zij de Engelse dichter daarbij evenaren of overtreffen? Of heeft zij met opzet niet daarnaar gestreefd, omdat zij de toon der redevoeringen in de bestaande Nederlandse arbeidersbeweging wilde bijbehouden?

Verwey gevoelde in die dagen niet minder dan Henr. Roland Holst voor opstandigheid en strijd. Hij zocht ook ‘naar de onsterfelijke banen voor het toekomstvolk op de aarde ster’. En dit is de verklaring waarom hij *Cola Rienzi* schreef. Hij koos niet de lyrische vorm van Shelley's *Revolt of Islam*, maar ook niet de bijval zoekende vorm van redevoeringen op vergaderingen van Henr. Holst, doch die van een treurspel met karakteruitbeelding en met zware consequenties trekkende daden.

Opgebouwd is het spel allereerst op de hoofdfiguur van Rienzi, de volkstribuun, die opkomt voor de bevrijding van Rome's burgers uit de onderdrukking der wrede en heerszuchtige baronnengeslachten. Voor een andere bevrijding ook, om aan Italië met Rome als hart een schone vrede terug te geven. Rienzi is het beeld voor de dichter, die tot de daad overging. Maar met achter hem, de voor gelijke idealen geestdriftige Petrarca, die nog scherper de wereld doorziet en met zang bemoedigt, maar enkel dichter blijft, en juist daardoor de weifelloze ziener en raadsman. Dit, wat Petrarca in het treurspel voorstelt, had Verwey tegenover Gorter en Henr. Holst verdedigd. En om dit uit te beelden is het treurspel in zijn geest ontstaan en tot een afzonderlijk kunstwerk geworden.

Zoals Verwey steeds wanneer hij een gedachte, een idee in beeld wil brengen, dat is zichtbaar maken, aan zichzelf de hoogste eisen stelt om

dat beeld apart van de gedachte een schone vorm te geven, dat is tot kunst te maken, zo ook deed hij in het treurspel *Cola Rienzi*. Het moest een goed drama zijn, los van andere overwegingen. Evenals Shelley laat Vervey de opstandeling in eerste aanloop, bijna alleen door de geestdrift en schoonheid, een volledige overwinning behalen, die door een feest gevierd zal worden. Daardoor schept de dichter zich de gelegenheid om een indruk te wekken van het bereikte, van recht en vrede en rust, en van de onderworpen machteloosheid der geweldenaren, waarvan zelfs enkele jongeren zich als veldheren ter beschikking stellen. Op het feest van de Heilige Geest zal Rienzi tot ridder geslagen worden. Doch voordat dit gebeurt manifesteren zich de machten, die zijn ondergang zullen veroorzaken. Een der baronnen, de Vico, is nog in 't veld, maar zal snel moeten bezwijken. Daarom werpt de 80jarige Colonna, leider van een samenzwering der baronnen, die boven hun onderlinge verdeeldheid staat, zich op als pleitbezorger bij Rienzi tot vergevensgezindheid, die zijn werkelijke zwakte zal blijken, zoals Petrarca helder inziet. Maar ook Rienzi zelf, die echter vooral bezwijkt voor de aandrang, doordat de Bisschop van Orvieto namens de Paus dit wenst. Want uit gevoelsoverweging en diepe religieusiteit heeft Rienzi de vertegenwoordiger van de Paus als medebestuurder en als innerlijke vijand aanvaard.

Het zijn echter slechts uiterlijke tekenen van de sterkste macht, die Cola's onbeperkte heerschappij ondermijnt, dat is de twijfel aan zichzelf, eerst zwak bij het bepeinzen der motieven die hem tot de strijd voerden. Was het een edele geestdrift, een volle toewijding, of haat en wraak voor de moord op een geliefde jongere broeder?

Daarna de weifeling bij elk zijner bestuursdaden, bij het herroepen van de hechtenis der samenzweerders; het niet vervolgen van een verslagen, verbitterde vijand, het halfslachtig uitdagen en weer zich onderwerpen aan het pauselijk gezag. Dan komt het eind, dat het volk, niet begrijpend, onverschillig wordt, en zijn vijanden toeslaan. Meer dan enig ander onderdeel verraadt de eindoplossing van het zo objectief-historisch gehouden treurspel, hoezeer onder alles schuilt Verwey's poging en teleurstelling bij het beginnen van *De Beweging*. Ieder, zelfs Rienzi's vrouw en dochter, de edele bescherming van Colonna aanvaardend, laten hem alleen. En hij vlucht met de kluizenaar, om in de eenzaamheid te wachten op de Vernieuwer.

Ook Verwey was gevlucht. Niet in de Apenijnen, maar ‘Bij het haardvuur’, dat visioen van de Tijdgeest.

> De Tijdgeest is geen brein, dat reek'nend en onedel
> De Schoonheid zelf ontleedt,
> Hij is de Ziener, die de harten voor zijn vedel
> 't Verstand, zijn dienaar weet.
>
> Hij koos de dichters uit, niet dat ze in schijn verwaten
> Zich hieven boven de aard
> Maar dat zij U, o volk, gij hen met zoudt verlaten
> Want de Uwe is de eendre aard.
>
> En als een dichter tot U spreekt, als uit den hoogen
> Weet wel, dat was Uw daad
> Elk dichter wenst het volk, zoekt het naar zijn vermogen
> Tot hij 't met smart verlaat.

Of ook het vindt. Want zie ik niet mezelf gezeten
Temidden van de schaar
En hoor en spreek haar woord en luister naar de kreten
Veilig voor elk gevaar?

Komen niet stoeten als eertijds de oude gilden?
Elk weet zijn plaats en werk
En draagt zijn kunde, of wat de tijden van haar wilden
In duid'lijk kleed of merk.

En anders niet is onder hen de dichter
Die heel hun doen bezingt
Hij wijdt hun kleinste zorg, en maakt de zwaarste lichter
Door zang, die 't hart doordringt.

Wanneer na de beschreven ervaring Verwey zijn dichtertaak voortzette, en op zijn vijftigste verjaardag zijn ontwikkelingsgang kon afsluiten door het geheim ervan te openbaren, d.w.z. door het zichtbaar te maken, toont hij in die bundel *Het zichtbaar geheim* bij het begin duidelijk wat hij had doorgemaakt. De eerste afdeling heet 'De bevrijdingen', de tweede: 'De Verborgene'.

En bij de Herdenking van zijn jonge vriend Alex Gutteling zegt hij:

Ik had de smartlijkste van al mijn wonden
Gepeild, en dronk mijn bitterste artsenij.
Toen als door goddelijk bevel gezonden
Gij kwaamt.

Arnhem.

Is.P. DE VOOYS.

Engelse invloed op het Nederlands.

Na mijn artikeltje in de vorige jaargang (blz. 145-149) ben ik aan het verzamelen gebleven. De voorlopige naoogst laat ik in bonte rij hier volgen; vermelding van de veelsoortige bronnen is voor mijn doel overbodig. Artikels in dag- en weekbladen wemelen nog steeds van Engelse woorden, onder invloed van dagelijkse gelijksoortige Engelse geschriften, b.v. Wilt gij een *partnership*? ken dan uw *partner*. - Hoe de *fighting spirit* reeds vóór de oorlog leefde. - Het noodzakelijke element van '*human interest*' ontberen. - Ziedaar de politieke *dead-lock*. - De typisch Engelse behoefte, aan *understatement*. - Een geur van *brave new world*. - Een soort van psychologische *keep smiling*. - Nederland is het meest *air-minded* volk ter wereld. - Het bedrijfsleven moet worden opgevoerd tot *planmindedness*. - Het *jaarbeurs-minded* maken van de stad Utrecht. - Spelen de Russen met een *pokerface*? - *dickey-seats* en luchte pakjes. - een lippenstift die niet *kissproof* is. - een propaganda*stunt*. - een *evergreen* herbarium. - Het leven van de mens met zijn *ups* en *downs*. - *Food-droppings* op Urk. - Er zullen *sight-seeing trips* georganiseerd worden. - De *blurb* zegt terecht van dit boek .... - de *flapper* van de omslag. - De Amerikanen weten van *showmanship on the air*. - Het is veeleer de *trend*, die ik geschilderd heb. - Eerste *coasters* (kustvaartuigen) in Indië aangekomen. - Tachtig millioen *cheaps* (goed-

kope boeken). - *Slump*werk en een *slump*post bij het Leger des Heils. - een paar *die-hards*. - de *leisured classes*. - een dergelijke '*show-down*'. - Amerikaansche crediethulp kan slechts dienen als '*priming the pump*'.

In de meeste gevallen onderstellen de schrijvers bij hun lezers de betekenis van de Engelse woorden bekend. Zelden wordt een verklaring nodig geacht, b.v. 'De Sowjet-artisten hebben niets van die "glamour", die kunstmatige glans'. Opmerkelijk is, dat steeds meer de aanhalingstekens ontbreken. Bij gebruikelijk geworden woorden als *job, insider* of *service* zal men ze niet licht meer aantreffen.

Wij wezen reeds op inburgering van verba, blijkens naar Nederlands model gevormde infinitieven en verbogen vormen. Daaraan kunnen toegevoegd worden: *boeken* = plaats bespreken (vgl. *volgeboekt*), *sneeren* (b.v. zijn bestrijder *sneerde*), *flirten* en *mixen* (b.v. Hij goochelt met talen, die hij door elkaar *mixt*). Aan de samenstellingen en afleidingen kunnen nog toegevoegd worden: *startklaar, globetrottery, scoutisme*. Naar de klank vernederlandst is het werkwoord elkaar *overlappen*.

Een auteur bij wie wij veel Engelse woorden voorkomen, is de Vlaming Daisne. Hij schrijft b.v. bij de toneelinrichting van de *tabs*, van een *drink*, of: 'Het is wel aardig een *fan* te zijn als ik'. - 'Ze zijn wel modern voor hun tijd, maar nog niet *swing*'.

Talrijk zijn Engelse woorden en uitdrukkingen op oeconomisch gebied, b.v. het *self-supporting* zijn der havens - Rusland is *self-supporting* - het *make-money*-systeem. - Nederland helpen aan een voldoende *bargaining power* (waarom niet het gangbare koopkracht?) - het systeem van *utility*-goederen. - *bach-pay* - een *sit-down*staking. - een *walkingtime*-vergoeding voor de arbeiders - oeconomische factoren als een *bottle neck* voor verdere doeleinden - opleiding tot *copywriter* bij een reclamebureau - het systeem-*free-enterprise*.

Engelse termen dringen ook door in verband met de *film*-kunst. Men spreekt van een *close-up*, van de *spot-lights* van een filmoperateur. Bij Daisne vond ik: 'de beelden sterven langzaam in een *fade-out* weg'.

Als sport-termen noteerde ik nog in het verslag van een wedstrijd: De eerste rit was een *walke-over* voor enige Nederlandse *sprints*. In padvinderskringen hoort men spreken over volksdansen: *tumbling*, het kunstige *yakardraaien*, een *ropespinning*. Een nieuw kermisvermaak brengt de *auto skooter*. Op toneelgebied spreekt men van een *thriller*, van een eigenlijke *plot* in een toneelstuk.

Aan het slot van mijn artikel wees ik op enkele voorbeelden, waar het absoluut overbodige gebruik van Engelse woorden voortkwam uit aanstellerij of te haastig taalgebruik. Daaraan kunnen nog de volgende toegevoegd worden: De zaak iets minder *high-brow* definiëren (= geleerd). - De Nederlandse Regering hoopt een *way-out* te vinden (= uitweg, uitkomst). - Men voelt zich *on the long run* (= op de lange duur) niet gelukkig. Hier lag het goede Nederlandse woord vlak voor de hand!

C.G.N. DE VOOYS.

Een recalcitrante brief.

Frank van der Goes had reeds sedert zijn jonge jaren de onwaardeerbare gewoonte papieren van allerlei aard, die gewoonlijk weldra in de prullemand belanden, zoals correspondentie, convocaties, overdrukjes, brochures en prospectussen, te bewaren. Toen hij indertijd uit het archief, dat op die wijze gegroeid was, zeer bereidwillig voor studiedoeleinden enige mappen te mijner beschikking gesteld had, trof ik daarin een merkwaardige brief aan.

Het archief van Van der Goes kwam na zijn dood aan het 'Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis' te Amaterdam, welks gehele papieren inventaris tijdens de bezettingsjaren naar Duitsland verdween, doch, na te Frankfort aan de Main te zijn teruggevonden, thans gerepatrieerd is. *Waarschijnlijk* bevindt zich ook de collectie-Van der Goes daarbij.

Het spijt mij derhalve, toen het mogelijk was, deze brief niet volledig te hebben gecopieerd. Het was een concept-brief van Van der Goes aan J.H. Rössing, die in de laatste decennia der negentiende eeuw een rol speelde in het Amsterdams toneelleven en in 1886 als secretaris optrad van de commissie, die de huldiging van den zeventigjarigen Hofdijk zou voorbereiden. De inhoud was ongeveer als volgt:

De uitnodiging om toe te treden tot de commissie ter huldiging van den zeventigjarigen *heer Hofdijk* heb ik ontvangen en ik dank U voor de onderscheiding, die mij daarmee ten deel gevallen is. Ik accepteer haar echter niet, van welke weigering ik hier de principiële redenen zal uiteenzetten.

Tegen ondersteuning van een bejaard letterkundige zou in beginsel geen bezwaar bestaan. Doch de commissie wil den *dichter* en *voortreffelijken Nederlandsen letterkundige Hofdijk* een *intellectuele hulde* brengen. Het zal U niet onbekend zijn, dat er een aantal jongeren zijn, onder wie ook ik, die zich aaneengesloten hebben en hun literaire gevoelens duidelijk formuleren. Hiermee 'gaat zeer kwalijk samen het meedoen aan een openbare hulde van den *dichter* en *letterkundige Hofdijk*.' Geen onzer kan dus tot Uw commissie toetreden zonder ontrouw te worden aan eigen beginselen. Wij hebben enige jaren geleden niet deelgenomen aan het feest ter ere van Beets en zullen ons ook nu afzijdig houden.

Of Rössing inderdaad een brief van deze strekking ontvangen heeft, kan ik niet zeggen. In ieder geval werd dit concept opgesteld in een recalcitrante gemoedsstemming.

Den Helder.
C.G.L. APELDOORN.

Pyramus en Thisbe gemoraliseerd.

Ieder, die kennis had genomen van de talrijke detailstudies na het pionierswerk van Bartsch[1] verschenen over de invloed van Ovidius in de moderne literaturen, verwachtte wel, dat na Vergilius en Horatius ook de dichter der Metamorphoses vroeg of laat aan de beurt zou komen voor een samenvattende behandeling. Toen dan ook in 1924 G. Pansa's *Ovidio nel medioevo*[2] verscheen, zal dit werk met meer dan gewone belangstelling door de medievisten zijn ontvangen. Een vluchtige inzage was echter reeds voldoende om hen diep teleur te stellen. Pansa's naam mag volstrekt niet in één adem met Comparetti en Stemplinger genoemd worden. Het boek waar wij reeds zo lang op wachten, de wetenschappelijke en volledige behandeling van Ovidius' invloed in de middeleeuwen, moet nog geschreven worden.

De toekomstige onderzoeker, die eens de moed zal hebben zich aan deze arbeid te zetten, zal - inzonderheid voor Ovidius' bewerking van de sage van Pyramus en Thisbe - moeten uitgaan van de literatuur, genoemd door George Hart in twee kort na elkaar verschenen studiën[3]. Wanneer hij die aanvult met de opgaven van Paul Lehmann[4] zal hij heel wat nieuwe bronnen kunnen aanboren. Maar hij zal ook zelf nog veel pionierswerk moeten verrichten. Zo is de verbreiding van het verhaal in de beeldende kunsten, steensculptuur, ivoor, gobelins, en miniaturen nog vrijwel niet onderzocht. Het schaarse materiaal, dat overigens nog zeer verspreid in moeilijk toegankelijke periodieken is gepubliceerd, wordt bovendien niet of onjuist geinterpreteerd. Kunsthistorici, zo zij de voorstelling al konden identificeren, begrepen gewoonlijk niet, dat de middeleeuwers de tragische geschiedenis vaak niet om haarszelfswil waardeerden, maar om de schone aanleiding, die ze bood, tot allerlei moralisatie. Ik zeg allerlei, want niet alleen in de vroegere middeleeuwen, maar nog in de vijftiende eeuw blijft de tragedie van Pyramus en Thisbe tevens gelden als symbool van aardse liefde. De schrijver staat aan de zijde van de minnenden en de ouders krijgen een bestraffing om hun hardvochtigheid[5]. Maar wanneer we in de Dom te Basel op een van de zuilkapitelen van de kooromgang dezelfde geschiedenis afgebeeld vinden, mogen we die in deze omgeving stellig niet in eigenlijke, profane zin opvatten, maar moeten we er een symbool in zien van Christus' offerdood[6]. Hetzelfde zou gelden voor de twee zogenaamde Hansa-schalen te Munster en de

1) K. Bartsch, *Albrecht von Halberstadt und Ovid im Mittelalter*) Quedlinburg und Leipzig 1861).
2) Sulmona 1924.
3) *Ursprung und Verbreitung der Pyramus-und-Thisbe-Sage* (Passau 1889); *Die Pyramus-und-Thisbe-Sage in Holland, England, Italien und Spanien* (Passau 1891).
4) *Pseudo-Antike Literatur des Mittelalters* (Leipzig - Berlin 1927) = Studien der Bibliothek Warburg XIII.
5) o.a. in een Frans prozafragment, Hs. U.B. Göttingen App. dipl. 10 E, XVII, 21, vg. C. Friesland in Zeitschr. f. franz. Spr. u. Lit. XXXII (1908) S. 332-3.
6) A. Goldschmidt, *Der Albanipsalter in Hildesheim und seine Beziehung zur symb. Kirchensculptur des* XII. *Jh.* (Berlin 1895) S. 71, afb. bij P. Cahier, *Nouv. Mél. d'archéol. curiosités* p. 228; vg. ook F. Piper, *Mythologie der Christl. Kunst* 1 (Weimar 1847) S. 407 ff.

Haagse schaal, indien het kerkelijke gebruiksvoorwerpen zijn geweest[1]. De kunsthistoricus, die zich eens zal opmaken de bekendheid van de sage in de middeleeuwse plastiek na te speuren, zal met deze mogelijkheid van een religieuze interpretatie ernstig rekening moeten houden.

Voor de literatuurhistoricus bestaat deze moeilijkheid niet, daar de middeleeuwse dichters, die moraliseren willen, het fabula docet steeds op het verhaal toegeven, zodat de lezer niet zelf de toepassing behoeft te maken. Dit betekent echter niet, dat hier alles tot klaarheid is gebracht. Een groot bezwaar is al dadelijk de ontoegankelijkheid van de oudste bronnen. Door de milde beschikking van de helaas te vroeg ontslapen kenner der middellatijnse literatuur Dr P. Hoogterp, kan men gelukkig althans in één openbare bibliotheek in ons land een der uitgaven van John of Garland's *Integumenta Ovidii* raadplegen[2]. Daarentegen is het niet mogelijk binnen onze grenzen inzage te verkrijgen van het enorme compilatiewerk van de dominicaan Petrus Berchorius of Pierre Berçuire († 1362), die tussen 1337 en 1340 in zes foliobanden alle mogelijke vergelijkingen heeft bijeengebracht voor homiletische doeleinden. Zijn werk is verdeeld in drie delen, het *Morale Reductorium*, - *Repertorium* en - *Breviarium* of *Directorium*. In het 15e boek van het *Reductorium* vindt men het verhaal van Pyramus en Thisbe, religieus geinterpreteerd[3].

Terzelfdertijd, begin 14e eeuw, ontmoeten we de allegorie in twee, om hun vergaande invloed uiterst belangrijke werken, de *Gesta Romanorum*[4] en de *Ovide moralisé*[5]. Voor de onbekende Franse auteur is de moerbeiboom het Kruis; de rode bessen wijzen op Christus' bloed; de leeuw is de duivel. De geschiedenis wordt in haar geheel begrepen als een symbool van Christus' lijden, maar het verband tussen de toepassing en het eigenlijke verhaal is nog zeer los. De schrijver geeft een ascetische opwekking, geen moralisatie, die Ovidius in alle bijzonderheden volgt. In de *Gesta Romanorum* stuiten we op een even beknopte, maar enigszins gevariëerde spiritualisatie. Pyramus is hier Christus en Thisbe de mens, bebloed, bevlekt door de leeuw, d.i. de duivel. De zelfmoord van Thisbe uit liefde voor Pyramus is de zelfversterving van de mens uit liefde voor zijn Verlosser, door vasten en goede werken. In beide werken is het uitsluitend de dramatische ontknoping, het hoofdmoment van het verhaal, dat in Christelijke zin wordt begrepen, t.w. als symbool van de verlossing. Voor de schrijver van de *Ovide Moralisé* is de moerbeiboom

1) al acht ik dit op grond van de in beeld gebrachte episode, t.w. het spreken door de spleet in de muur, niet aannemelijk; zie over deze schalen ook A. Scholte *Pyramus en Thisbe in poëzie en beeldende kunst van later eeuwen* in Hermeneus 14 (1942) bl. 203 e.v.
2) t.w. die van F. Ghisalberti (Messina - Milano 1933) in U.B. Groningen; de ed. v.L.K. Born (Chicago 1932) is nergens aanwezig.
3) vg. O. Gruppe, *Geschichte der klassischen Mythologie und Religionsgeschichte während des Mittelalters im Abendland und während der Neuzeit* (Leipzig 1921) S. 16 ff.; = Ausführl. Lexikon v.W.H. Roscher, Suppl. IV. - Het artikel van F. Ghisalberti, *L'Ovidius moralisatus di Pierro Bersuire* in Studi Romanzi 23 (1933) bleef buiten mijn bereik.
4) ed. H. Oesterley (Berlin 1872) S. 634.
5) IV, 1170 e.v., ed. C. de Boer, dl. II (Amsterdam 1920) p. 37-8. Over de *Ovide Moralisé* zie men nog de dissertaties van J.Th.M.v. 't Sant (Amsterdam 1929) en J. Engels (Groningen - Batavia 1943); voor de houtsneden M.D. Henkel, *De houtsneden van Mansion's Ovide Moralisé, Bruges 1484* (Amsterdam 1922).

als ‘kruisboom’ het uitgangspunt, terwijl de *Gesta Romanorum* de boom niet eens noemt, maar uitsluitend op de geestelijke interpretatie van de verhouding tussen Pyramus en Thisbe de nadruk legt.

Ofschoon beide werken vrij spoedig populair werden, en althans de *Gesta Romanorum* Europese bekendheid verwierf, vinden we in onze eigen middeleeuwse literatuur geen spoor van moralisatie vóór de zestiende eeuw. Nòch het verhaal *Van tween kinderen, die droeghen ene starcke minne, een ontfarmelic dinc*[1], nòch *Der Minnen Loep* van Dirc Potter[2] maken een toespeling op de Christelijke geloofs- of zedeleer. Dit wordt natuurlijk anders, wanneer de rederijkers aan het woord komen. Het is immers hun specialiteit om allerlei profane stoffen ‘moralijck te exponeren’. Ook de aangrijpende historie van de tragische liefde van Pyramus en Thisbe gaf hun daartoe gerede aanleiding. Kort na elkaar hebben twee vertegenwoordigers van het gilde, de wetgever Matthijs de Castelein[3] en een anonymus de geschiedenis voor het toneel bewerkt en daarbij een religieuze toepassing gemaakt op val en verlossing van het menselijk geslacht. Een van de zes personages in het *Spel van sinnen van de historie van Piramus en Thisbe genaempt de sinnelycke genegenheyt*[4], t.w. Poetelick Geest vertelt het publiek bij wijze van epiloog, dat de moerbeiboom het kruis symboliseert, Pyramus Christus, Thisbe de menselijke natuur, haar hoofddoek de witte, onbesmette ziel, de leeuw de duivel en de fontein Christus' wonden. De kleurverandering der moerbeien beduidt de paradijszonde, het buurschap der twee gelieven Christus' menswording en de spleet zijn menselijk lichaam. - Desgelijks aan het slot, maar nu uit de mond van Pyramus' vader en Thisbe's moeder krijgt de toehoorder in Matthijs de Castelein's spel[5] een toepassing op Christus' passie, die in verscheiden details sterk afwijkt van het eerste spel. Natuurlijk typeert ook hier Pyramus Christus, Thisbe de menselijke ziel en de boom het kruis, maar de muur betekent nu Adam's misdaad, de spleet de mond der profeten, en de fontein het doopsel of de bron der genade, waarvan de helse leeuw Thisbe tracht verre te houden.

Men ziet, de allegorie is in beide spelen verder in details uitgewerkt dan in de *Gesta Romanorum* of de *Ovide Moralisé*. Zij vertegenwoordigen dus een later stadium van ontwikkeling. Daar het op grond van de werkwijze der rederijkers niet waarschijnlijk is, dat deze nadere uitwerking van het gegeven eigen vinding van onze Mercurialisten zou zijn, heb ik getracht de bron te vinden, waaruit de dichters van onze spelen moeten, hebben geput. Voor Matthijs de Castelein is dit gelukt. Het trof mij namelijk, dat de Franse *Moralité nouvelle, recreative et profitable* van ca. 1353[6] dezelfde details op dezelfde wijze allegoriseert, maar dat dit spel overigens sterk afwijkt van Matthijs de Castelein. Het is wel zeker, dat de oudenaardse poëet gebruik heeft gemaakt van de Franse moralité.

1) uitg. d.J. Verdam naar 't Seghelijnhs. te Berlijn, verg. met 't Hulthemse hs. in Taalkundige Bijdragen 1 (1877) bl. 244 e.v.
2) Boek II, 961 e.v., uitg. M. de Vries (Leiden 1845) bl. 158 e.v.
3) indien het spel van hem is; W.v. Eeghem wil het aan E. de Dene toekennen (zie Revue Belge 1935, p. 441).
4) uitg. d.G. Kalff, *Trou moet blycken* (Groningen 1889) bl. 29 e.v.
5) ed. Jan van Ghelen, Antwerpen, z.j. (edit. princeps?).
6) uitg. d.E. Picot, naar een oude druk in kl. 8°, z. pl. of j., in Bulletin du Bibliophile 1901, p. 1 suiv.

Tegen de mening, dat beide dichters uit een gemeenschappelijke bron kunnen hebben geput, moet ik aanvoeren, dat in beide spelen de held van het verhaal nog een paar woorden spreekt, als Thisbe terug is.

Op zijn beurt heeft de Franse rhétoriqueur zijn zeer bijzondere religieus-allegorische interpretatie weer ontleend aan de Franse bewerking van het 15e boek van Berçuire's *Reductorium* door Thomas Waleys (Valois), zoals het in 1493 onder de titel *La Bible des poètes* door Ant. Vérard en opnieuw in 1531 te Parijs werd gedrukt[1]. Bij Th. Waleys zijn Pyramus en Thisbe, d.i. Christus en de menselijke ziel, buren, d.i. ze zijn van dezelfde natuur, want de mens is geschapen naar Gods beeld. Adam's misdaad is de scheidsmuur, die hen van elkaar verwijderd houdt. Ze kunnen nu enkel nog contact met elkaar krijgen door de spleet in de muur, d.i. door de mond der profeten. Ze komen bijeen door Christus' Menswording, onder de boom van het kruis, bij de fontein van het H. Sacrament van het doopsel en de genade. De leeuwin, d.i. de duivel, belet Thisbe de fontein te naderen, al wacht Pyramus, d.i. Christus, haar daar. Maar Christus sterft voor Thisbe aan de boom van het kruis en kleurt de moerbei door zijn bloed. Thisbe moet zich nu uit liefde voor haar Redder met het zwaard doden, d.i. van alle ongerechtigheid aan zichzelf sterven.

Wat nu de tijd van ontstaan aangaat van deze spiritualisatie, ik geloof niet, dat wij continuïteit mogen aannemen met de bekende moralisatie van Homerus bij de Alexandrijnen, of de morele interpretatie der kerkleraren van de heidense auteurs. Onze allegorie heeft een ander karakter, ze past in het kader van de laatmiddeleeuwse typologie. De honger aan vóór-beelden van de Nieuwtestamentische heilsgeschiedenis vond eerst een tijdlang voldoende voedsel in het Oude Testament en de apocriefen. Daarna annexeerde men de overige ernstige literatuur, mitsgaders al wat het natuurlijke leven van dier en plant aan bruikbaars bood. Pas in laatste instantie zal men de heidense profane literatuur hebben betrokken in de sfeer der heilige geloofsgeheimen. Zo meen ik, dat wij met de 14e eeuw - de eeuw van de *Ovide moralisé* en de *Gesta Romanorum* - wel zo ongeveer aan de tijd van ontstaan toe zullen zijn.

Meent iemand meewarig het hoofd te moeten schudden bij deze spiritualisatie of vol verontwaardiging zijn wenkbrauwen te moeten fronsen, laat hij dan weten, dat hij zich in gezelschap bevindt van verstokte 18e-eeuwse rationalisten. Zo noemt Kops de toepassing op Christus' lijden bij De Castelein ‘vreemd en schandelijk’. Hij acht de vergelijking niet alleen belachelijk, maar daarenboven ook ‘onbestaanbaar met de eerbied, aan onzen Zaligmaker verschuldigd’[2]. En Jan Frans Willems is het daar bijna een halve eeuw later nog volmaakt mee eens: ‘De heyligste zaeken van onzen Godsdienst’, zegt hij[3], ‘worden met Heydensche fabels, op eene schandige wijze, vergeleeken: iets dat men aen eenen geestelyken, zo als Casteleyn was, niet ligt vergeeven kan’. Wij vergeven de dappere strijder voor de Vlaamse Beweging gaarne dit dwaze oordeel, maar wat

1) A. Leykauff' *François Habert und seine Uebersetzung der Metamorphosen Ovids* (Leipzig 1904) S. 40; het werk van Waleys werd ook in het Engels vertaald en door Caxton gedrukt.
2) W. Kops, *Schets eener Geschiedenis der Rederijkeren* (Leiden 1774) bl. 251.
3) *Verhandeling over de Nederduytsche Tael- en Letterkunde* (Antwerpen 1819) I, bl. 242.

onze verontwaardiging gaande maakt, is dat meer dan een eeuw na Willems, in onze eigen tijd, nog literatuurhistorici rondlopen, die geen flauwe notie hebben van de phenomenologische methode, die verbiedt de historische verschijnselen te verklaren en te waarderen naar de normen van het moderne, rationele denken, en van de onderzoeker vraagt, dat hij zich verplaatst in de andere tijd en de andere cultuur, om allereerst de verschijnselen te beschrijven en vervolgens te trachten door te dringen tot de gevoels- en voorstellingswereld, waarvan de verschijnselen een uiting zijn. Daarbij moet men voor onze middeleeuwen realiseren, dat de mensen toen nog voor een goed deel een primitievere mentaliteit bezaten dan wij. Het zich verdiepen in primitief-religieuze voorstellingen zal uiterst nuttig zijn voor de aspirant-medievist. Hij zal dan leren, dat volgens primitief denken de dingen niet slechts zijn, maar iets betekenen en dat hun betekenis eigenlijk hun zijn uitmaakt. Hun zijn is voorbeeld zijn, exemplum, symbool van de mythe, het mysterie, het heilsgebeuren, waaraan ze hun ontstaan danken, krachtens hetwelk ze zijn, dat ze zin geeft, bestaansgrond, raison d'être. Alle dingen zijn meer dan ze zijn, ze zijn een voorbeeld van de mythe of het heilsgebeuren, ze herhalen de mythe. Alle dingen kunnen daarom op de mythe betrokken worden[1].

Mutatis mutandis betekent dit voor de middeleeuwen, dat alle dingen aan het heilsgebeuren herinneren en daar hun werkelijkheidskarakter aan ontlenen. Dit heilsgebeuren is de Menswording van Christus en daarom staan Geboorte en Passie in het blikpunt van het middeleeuws bewustzijn en worden alle dingen, als het maar even kan, daarmede in verband gebracht.

Zo wordt ook de allegorie van de liefdestragedie van Pyramus en Thisbe verklaarbaar èn aanvaardbaar. Voor die tijd wel te verstaan! In de Nieuwe Tijd past ze niet meer. Toen het Humanisme, dat immers een voorlopige triòmf van het rationalisme betekende, zegevierde, heeft de uitgever van een Franse prozavertaling van de Metamorphoses zijn werk aanbevolen, door in de inleiding opzettelijk te vermelden, dat hij de allegorische toepassing achterwege had gelaten. Augustinus zou in het tweede boek der *Doctrina Christiana* de allegorische interpretatie trouwens verboden hebben! Kwasi-geleerd tracht de goede man op humanisten-manier zijn standpunt te rechtvaardigen. Evenmin als Kops of Willems en zovelen in onze tijd had hij enig besef van de ingrijpend gewijzigde mentaliteit.

Leiden.

J.J. MAK.

Naschrift. Toevallig heb ik gelijktijdig een beknopt artikel geschreven, waarin de beide, op blz. 177 vermelde rederijkersspelen vergeleken worden. Over enige maanden zal dit in de Verslagen en Mededelingen van de Kon. Vlaamsche Academie gepubliceerd worden.

C.D.V.

1) vg. G.v.d. Leeuw, *De primitieve mensch en de religie* (Groningen-Batavia 1937) bl. 94 e.v.

Geestelijke brieven door Joannes Luiken.

‘In het 26 jaar zijns ouderdoms werd hij vuurig door de Liefde Gods ontsteeken rezolveerde om een geheel andere maniere van leven te leiden en sloeg den weg der verloochening met groote getrouwheid in, kloekmoedig afstervende, al wat de natuur lief was,’ zegt zijn levensbeschrijver. Vooral in zijn *Zedelijke en Stichtelijke Gezangen* en zijn *Jezus en de Ziel* getuigt hij van deze diep-religieuze verandering, maar misschien nog meer dan uit deze poëzie, blijkt deze innerlijke metamorphose uit zijn *Geestelijke Brieven*, welke *minder algemeen* bekend zijn.

Het zijn 128 brieven ‘aan verscheide zijner goede vrienden, op bezondere Tijden en Toestanden geschreeven, inhoudende veel ernstige vermaaninge tot waare boete, versmaading der wereld en krachtige voorstellingen om ons te doen verlieven op God en de Zalige Eeuwigheid’. Ze zijn na de dood van de schrijver, verzameld en uitgegeven, ‘te Amsteldam bij de Wed. P. Arentz. en K. van der Sijs, Boekverkoopers in de Beursstraat in de drie Rapen, 1714, maar nooit met dat oogmerk door den Autheur geschreeven.’

Ze zijn alle geschreven ‘sedert den Jaare 1685 tot den Jaare 1712, de laatste noch weinig maanden voor zijn dood, (5 April 1712), meest aan zijn hertelijke gemoedsvrienden op verscheide plaatsen, ook aan zijn wel-meenende bloedvrienden en vijf aan zijn eenige zoon *Casparis Luiken*, waarvan de drie eerste krachtige vermaaningen zijn om hem uit het natuurlijk leven, zo veel mogelijk was, tot boetvaardigheid te brengen, welken arbeid der liefde verzeld met vurige gebeden, de Heere met zijn milden zegen zoodaanig heeft achtervolgt, dat men aan hem waare teekenen van berouw en bekeering van de doode werken heeft gezien, en een lust om den leevendigen God te dienen tot groote blijdschap zijns vaders, gelijk in de twee laatste Brieven is te zien.’

De brieven zijn niet gedateerd. ‘Daarvan is dit de reden; wijl onzen Autheur een afgescheiden ingetogen leven leide en bijna geen bemoeiing met dingen van de tijd had, wist hij menigmaal zelfs niet wat maand of dag men schreef en heeft hij 't er veelmaal niet bij gezet.’ Evenmin als enige plaatsnaam, voegen wij hieraan toe.

Zijn asketische leefwijze: ‘nauwelijks bloote nooddruft neemende van spijs, drank, slaapen, kleeding,’ leidde echter niet, zoals men uit 't voorgaande zou kunnen opmaken, tot een dwepend kluizenaarsleven, doch maakte hem tot een verkondiger van Gods en Jezus' Liefde, in de kring zijner familie en vrienden, hetgeen op iedere bladzijde blijkt.

Voor de hedendaagse lezer is de lectuur dezer *Brieven* veeleisend en vermoeiend door voortdurende, zij 't ook véélvormige herhalingen van dezelfde gevoelens, denkbeelden en predikaties èn de oneindig lange perioden. Maar voor de personen tot wie zij waren gericht, zijn ze door de persoon van de schrijver, zeker een steunende en opbouwende kracht geweest!

Ook nu nog zijn ze van betekenis om de tijd waarin ze werden geschreven te leren kennen en niet minder om de oprecht-godsdienstige Mens Jan Luiken te doorgronden, waarvan zijn vriend *Adr. Spinneker* ter inleiding dezer *Brieven*, zong:

> O, Zielen, die met welbehaagen
> 's Mans prent- en dichtwerk ziet en leest,
> U word deeze briefschat opgedraagen
> Tot oefening van Uwen geest.

Hier vind gij troost in droefenisse,
Versterking in elende en kruis
Raad in benauwdheid van gewisse,
Aanspooring op den weg naar huis.
Hier leert het heilige vertrouwen
Op Gods ontferming en genâê
En Jezus liefde veilig bouwen
Die alle oprechten komt te stâê.

D. VAN UNNIK.

Boekbeoordelingen.

Dr G.S. Overdiep: *Vormleer van het Middelnederlandsch der XIIIe eeuw* voor den druk bezorgd door Dr G.A. van Es (Antwerpen N.V. Standaard-Boekhandel - 1946. Kantoor Tilburg, Bredaseweg 47). Prijs f 5,90, geb. f 6,90.

De bewerker van een Middelnederlandse spraakkunst kan tweeërlei standpunt kiezen: hij kan, met Franck, zich beperken tot 'goed', d.w.z. 'klassiek' Mnl., de Vlaams-Brabantse litteratuurtaal van de 13de en 14de eeuw, de taal van de ridderroman, van Maerlant en zijn school, of hij kan, met Van Helten, gegevens zoeken in allerlei geschriften op Nederlands taalgebied, van de 13de tot een eind in de 16e eeuw. In het tweede geval zal zijn werk door een veelheid van vormen, naar tijd en plaats, vooral bij het begin van de studie, verwarrend werken. Wie Overdiep's werkmethode kent, zal geen ogenblik in twijfel verkeren omtrent zijn keuze. Hij wil zich om te beginnen 'strikt beperken tot een niet te groot aantal van fragmenten', vooreerst uit de 13de eeuw. Daarvoor koos hij 4500 verzen uit de *Lorreinen* en 2000 verzen uit de 'sterk Limburgsche Lutgartlegende', terwijl hij verder citeert uit de *Moriaen*, de *Ferguut*, de *Walewein*, Maerlant's *Rymbybel* en *Vanden lande van Oversee*. Menigeen zal deze keuze bevreemden. Waarom niet de *Reinaert*, de *Carel ende Elegast*, waarvan de teksten immers op dertiende-eeuwse originelen teruggaan? Waarschijnlijk heeft Overdiep de jongere afschriften voor zijn doel - de speciaal-dertiende-eeuwse taalvormen - minder betrouwbaar geacht. Maar was hij zo zeker dat zijn bronnen originele teksten uit die periode bevatten? Is de *Ferguut* niet veertiende-eeuws, en dateert het *Walewein*-handschrift niet van 1350?

Een andere vraag is, waarom het dertiende-eeuwse proza: de evangeliën-harmonie, de visioenen en brieven van Hadewijch niet in aanmerking gekomen zijn; waarom autentieke gedateerde oorkonden niet geraadpleegd werden[1].

Overdiep begint zijn spraakkunst met de zin: 'Het Middelnederlandsch van de 12de en 13de eeuw is voortgekomen uit Vlaamsche, Brabantsche en Limburgsche dialecten'. Daaraan zou ik willen toevoegen: 'en draagt er nog de duidelijke sporen van'. Het is zelfs de vraag of men - vóór de doorwerking van Maerlant's 'school' - van een Mnl. eenheidstaal kan spreken. Elke bladzijde van de *Walewein* b.v. wijst op een Westvlaamse auteur. Natuurlijk was dat Overdiep bekend, maar hij acht het onnodig er op te wijzen dat speciale-Westvlaamse taalvormen als het pronomen *soe* (blz. 42), het possessieve *jou* (blz. 53) in geen teksten uit andere dan Westvlaamse streken voorkomen, of dat wisselvormen als *sulc-selc* (blz. 66), *sal-sel*; *solen, sullen, selen* (blz. 78) in de dertiendeeeuwse handschriften zeer waarschijnlijk te localiseren zullen zijn, al lopen ze in jongere handschriften dooreen. Vreemd is de tweemaal vermelde vorm *dee* als 'variant van *die*' (blz. 47, 73), zonder bewijsplaats. Komt

1) Vergelijking met proza kan van belang zijn. Een verbinding van lidwoord en possessief, b.v. *een sijn weert* kan een Gallicisme zijn. Overdiep (blz. 53) onderstelt oud-Dietse oorsprong. Een plaats uit een niet-vertaalde proza-tekst zou hier de doorslag kunnen geven.

deze Nederduitse vorm inderdaad in de geraadpleegde teksten voor? Waar de uitspraak ‘onzeker’, ‘wisselvallig’ of ‘onvast’ genoemd wordt (b.v. blz. 11-12), daar zal ook wel met dialektverschil rekening te houden zijn. Niet in *alle* streken zal b.v. de *h* ‘onvast’ geweest zijn, of de *gg* explosief. Minder juist uitgedrukt is, dat ‘de *s* voor een klinker nu en dan als *z* geschreven wordt’ (blz. 11). De oudste handschriften kenden voor *s* en *z* alleen het teken *s*; zodra men in het schrift de *z* gaat gebruiken, is dit een bewijs dat er behoefte ontstaat aan differentiëring van de stemloze en de stemhebbende klank, al zondigt men meermalen uit schrijftraditie. Dat wil weer niet zeggen dat in Fries-getinte streken een konsekwente stemloze *s* niet zou voorkomen[1].

Nog een laatste kritische opmerking. In het hoofdstukje over *De Versbouw* konstateert Overdiep: ‘In het algemeen streven de dichters van de 13de eeuw reeds naar dalingen van één lettergreep minstens, en twéé lettergrepen hoogstens’ (blz. 20). Deze stelling is, zo algemeen geformuleerd, betwistbaar. Lang geleden waarschuwde ik al tegen de misvatting dat er vaste regels bestonden voor *de* Mnl. versbouw: in verschillende genres, bij allerlei dichters heerst grote verscheidenheid[2]. Overdiep heeft dat zelf opgemerkt in zijn *Beknopte Nederlandsche Versleer*[3]. Dat hij nu een neiging tot een strengere norm aanneemt, is waarschijnlijk veroorzaakt door nadere kennismaking met het *Leven van Sint-Lutgart*, waarin, gelijk bekend, verzen met getelde lettergrepen en alternerend ritme aanvaard zijn, of met een strofisch gedicht van Maerlant. Maar zou hij gemeend hebben dat de dertiende-eeuwse dichter of hoorder iets gebrekkigs voelde in de volgende verzen, uit de Reinaert:

> Dór hu édelheit ende dór hu éere
> Ende dór récht ende dór ghenáde
> Ontfaérme hú miére scáde!

al komen in het eerste vers in de daling vier silben voor, en in de beide volgende telkens twee heffingen, niet door een daling gescheiden. Het aannemen van zulk ‘streven’ zou vrij onbelangrijk geweest zijn, als Overdiep niet een gevaarlijke konsekwentie daaraan ontleende. Hij wil nl. ‘alle mogelijkheden van tweeklankvorm een kans geven om den bedoelden versvorm te benaderen’[4], en komt dan tot de zonderlingste silbensplitsing als *géënséns, blóët, dóët, twéë, díë, wàrt*. Het is niet te hopen - en trouwens niet te verwachten - dat voordragers van Mnl. verzen hem daarin zullen volgen!

Deze principiële bezwaren, misschien wat te breed uitgemeten, zijn geen beletsel om dit boek voor de beginnende studie van het Middelnederlands te waarderen en aan te bevelen. Het heeft ook voortreffelijke eigenschappen: helderheid van voorstelling en indeling, nauwgezette verantwoording door leerzame aanhalingen, kortom, het is het werk van een ervaren docent, die de behoeften van zijn leerlingen grondig heeft leren kennen.

1) Datzelfde geldt voor *sc*. Zodra daarnaast de spelling *sch* als noodzakelijk gevoeld werd, zal de oude *k* reeds plaats gemaakt hebben voor *ch*, maar in Noordelijker streken vindt men omgekeerd nog vrij laat in handschriften *sk* naast *sc*.
2) Vgl. *Opmerkingen over Nederlandse versbouw* in *Taal en Letteren* (1905-1906), herdrukt in *Verz. Opstellen* I.
3) Zie de voorbeelden op blz. 11 van de tweede druk.
4) blz. 20.

Zoals uit de titel blijkt is de stof van dit deel beperkt tot de vormleer: I klank- en accentvorm, II substantief, III adjectief, IV voornaamwoorden, V vervoegingsvormen van het werkwoord. In het laatste hoofdstuk komt bij de imperatief de voorkeur van de schrijver voor de syntaxis al tot uiting, maar zijn bedoeling was, daaraan een afzonderlijk deel te wijden. Daarbij moeten zich dan vervolgdelen voor de 14de-15de en voor de 16de eeuw aansluiten. Overdiep's opvolger heeft zich voorgenomen deze taak over te nemen en in de geest van zijn leermeester te volbrengen.

Voorlopig kunnen wij ons verheugen dat de sinds lang uitverkochte grammatica van Franck een degelijke Nederlandse plaatsvervanger gekregen heeft.

C.D.V.

Henri A. Ett, *De beteekenis van Multatuli voor onzen tijd* (Amsterdam - G.W. Breughel - 1947; 164 blz.).

De Multatuli-herdenking van 1946 gaf de conservator van het Multatuli-museum aanleiding tot de samenstelling van dit boek. De schrijver verklaart, geen Multatuliaan te zijn in de oude betekenis van dit woord, maar hij staat steeds op de bres om alle aanvallen van tegenstanders af te weren. Daarbij toont deze bewonderaar grondige belezenheid, met alleen in Multatuli's geschriften, maar ook in de uitgebreide litteratuur tot op onze tijd, rondom deze merkwaardige figuur, pro en contra. De eerste hoofdstukken zijn dan ook gewijd aan ‘Multatuli-interpretaties’. Dan worden achtereenvolgens behandeld: zijn beschouwing van de specialiteiten, de godsdienst, het onderwijs, de opvoeding, de letterkunde, de staatkunde en de koloniale politiek.

De lezing van dit onderhoudend geschreven boek versterkte ons in de opvatting dat Multatuli's eigenlijke betekenis eerst uitkomt tegen de achtergrond van zijn eigen tijd. Hij was de boetprediker en tegelijk de levenwekker in een zelfgenoegzame maatschappij. In opstand ‘tegen al het bestaande’ verkondigde deze aristocratische individualist geen welomschreven ideaal. Hij was zich bewust door zijn revolutionair optreden meer af te breken dan op te bouwen. Al is er sedert zijn heengaan veel ten goede veranderd, ongetwijfeld heeft Ett gelijk als hij beweert, dat ook wij in verschillende opzichten Multatuli's felle kritiek nog ter harte kunnen nemen, maar daartegenover staat het feit dat onze tijd allereerst behoefte heeft aan opbouw, aan wegwijzers die weten wat ze willen. Bovendien is Multatuli in zijn strijdmiddelen vaak onberekenbaar of ontoerekenbaar: men denke b.v. aan zijn verguizing van een emineute persoonlijkheid als Thorbecke (blz. 112), in wie hij het verfoeide liberalisme belichaamd zag, aan beïnvloeding door persoonlijke sympathie of antipathie, aan zoveel tegenstrijdigheden in zijn uitvallen. Daarom is het ondoeltreffend om in de polemiek met aanhalingen uit Multatuli's geschriften of brieven te werken, gelijk maar al te vaak geschiedt. Dit alles zou uit verscheiden hoofdstukken van dit boek toe te lichten zijn, maar in het verband van ons tijdschrift moeten wij ons beperken tot enkele kanttekeningen bij het zevende hoofdstuk: *Multatuli en de Letterkunde*.

Ten onrechte meent de schrijver dat de Nieuwe Gids-beweging nog altijd beschouwd wordt als ‘het mirakel onzer tweede litteraire renaissance’, zonder voorgeschiedenis, terwijl hij in de ‘pralende woordkunst’ van de Tachtigers niet veel meer wil zien dan ‘halsbrekende toeren van

eerzuchtige taalacrobaten' (blz. 92). Bij zo'n Multatuliaanse uitval ziet hij over 't hoofd dat deze beweging sinds 1895, ondanks de verworden 'Nieuwe Gids', een geheel ander karakter gekregen heeft, met wel degelijk blijvende invloed. Multatuli's houding tegenover het jonge tijdschrift (blz. 93), evenals tegen het opkomend socialisme, is een duidelijk bewijs, dat de verouderde schrijver zijn tijd niet meer begreep.

Multatuli's uitlating dat hij 'geen kunstenaar wil zijn', en met 'zulk volk' niets uitstaande heeft, wordt hem door Ett met recht als een lichte en verklaarbare onoprechtheid vergeven (blz. 97-98). Wij denken daarbij aan zijn trots bij het tot stand komen van de *Minnebrieven*, aan zijn bemoeiingen bij de opvoering van *Vorstenschool*. In zijn beschouwing van onze oude letterkunde is Multatuli allesbehalve voorbeeldig of gezaghebbend. Of hij onze grote schrijvers ooit ernstig gelezen heeft, valt te betwijfelen. Hooft is voor hem slechts een 'boekemaker' met een 'misselijk gemaniëreerde' stijl. Het oordeel over vader Cats is waarschijnlijk slechts nagepraat (blz. 99-100). De lof van Rotgans' *Boerenkermis* (blz. 100) zal wel berusten op een toevallige kennismaking. Daartegenover is Bilderdijk toch wel iets meer geweest dan een 'groteske charlatan' (blz. 102). Dat hij Potgieter en Alberdingk Thijm niet weet te waarderen berust op persoonlijke afkeer (blz. 103), maar is tevens weer een bewijs van onvermogen om letterkundig werk onbevooroordeeld te beschouwen. De overschatting van Willem Paap vertoont het omgekeerde verschijnsel, terwijl gebrek aan zelfkritiek hem ook het slot van *Vorstenschool* aannemelijk maakt.

Wij zijn het volkomen eens met de stelling van Ett: 'Multatuli's invloed op de Nederlandsche letterkunde is zeker niet gering geweest' (blz. 107): niet tevergeefs heeft hij de 'versteende stijlprocédé's der vorige eeuw' aangetast, maar minder waarschijnlijk is dat die invloed, b.v. op een schrijver als Greshoff, rechtstreeks gewerkt heeft (blz. 108).

Als inleiding tot de studie van Multatuli, voor oningewijden, kan dit boek goede diensten bewijzen, maar ook als jongste aanvulling van de litteratuur en de polemiek verdient het de aandacht.

C.G.N. DE VOOYS.

Aankondigingen en mededelingen.

Academische redevoeringen.

De 28ste Febr. hield Dr G. Kuiper bij zijn ambtsaanvaarding als hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Amsterdam een rede over *De waardeering van Spiegels Twe-spraack* (Harderwijk - Drukkerij 'Flevo' - 1947). Hij vergelijkt deze spraakkunst met drie voorafgaande grammatica's van de volkstaal, in Duitsland, nl. van Laurentius Albertus, Albertus Oelinger en Johannes Claius, en met de Engelse Bref Grammar van William Bullokar., en Graves' Grammatica Anglicana. Daarna karakteriseert hij Spieghel's streven naar een 'voorbeeldige' taal. Een uitvoerige reeks *Aanteekeningen* besluit deze belangrijke rede.

De 24ste Maart gaf Dr Win. Roukens een *Openbare les* als docent aan[1)]

1) In biezonderheden hebben wij dit aangetoond in een rede van 1910: *Multatuli's invloed op oudere en jongere tijdgenoten*, onlangs herdrukt in *Verzamelde Letterkundige Opstellen*

de Landbouwhogeschool te Wageningen, getiteld: *Bijdrage toi de kennis van Wezen en Waarde der Volkscultuur* (Nijmegen - Uitgeverij 'De Koepel' - 1947).

De 2de Mei aanvaardde Dr B.E. Vidos het ambt van hoogleraar in de Romaanse taalkunde aan de R.K. Universiteit te Nijmegen met een rede: *Nieuwe onderzoekingen over Nederlandsche woorden in Romaansche talen* (Nijmegen - Utrecht - Dekker en Van de Vegt - 1947). (Prijs f 0,80). Hij waarschuwt tegen voorbarige gevolgtrekkingen: het Franse woord *trosse* b.v. blijkt niet aan het Nederlandse *tros* ontleend te zijn. In hoofdzaak behandelt hij in deze rede Franse woorden in de lakenindustrie, aan het Vlaams ontleend.

De 23ste Mei hield Dr S. Dresden een inaugurale rede als buitengewoon hoogleraar in de moderne Franse letterkunde, over *Moderne Franse romankunst* (Amsterdam - J.M. Meulenhoff - 1947). (Prijs f 0,90). Zijn beschouwingen zijn gewijd aan het werk van André Gide, van Proust en Sartre.

***Inleiding tot de taalstudie*, ten dienste van Athenea, Colleges en Normaalscholen, door Dr Remi Sterkens en Dr Paula Sterkens - Cieters. (Brussel - Uitgeversfirma A. de Boeck - 1947).**

De drie delen van dit boek, die reeds een derde en een vierde druk beleefden, omgezet in de nieuwe spelling, sluiten zich geheel aan bij het voorgeschreven officiële programma voor de Belgische middelbare scholen. De bedoeling is: inzicht te geven in allerlei taalverschijnselen, taalsoorten, taalgeschiedenis, geschiedenis van spelling en spraakkunst, woordbetekenis, naamkunde, spreekwoorden en vergelijkingen, om daardoor in de ruimste zin bij de leerlingen belangstelling te wekken. 'Klaar inzicht en beter begrijpen van de voornaamste taalverschijnselen en ontwikkelingsstadia moet leiden tot grondiger *kennis* van het Nederlands en inniger *liefde* voor de moedertaal.' - 'Taalstudie zal tevens opwekken tot meer *taalfierheid* en tot een sterker *stambewustzijn*', zeggen de auteurs in hun inleidingen. Hoewel dit werk speciaal voor het Zuidnederlandse onderwijs samengesteld is, zal het ook in het Noorden met vrucht geraadpleegd kunnen worden. Voor de 'leerkrachten' zijn afzonderlijk gebrochuurde *Aantekeningen* verkrijgbaar, ter toelichtingen en oplossing van de vragen in de tekst.

***Even tijd voor ... onze taal*!**

Met dit opschrift publiceerde J.C. van Wageningen een uitvoerig boek (Leiden - A.W. Sijthoff's U.M. - 1946; 176 blz.), dat de lezer op gemoedelijke wijze aanspoort, zorg te dragen voor zijn taal en stijl, in ons land te zeer verwaarloosd: 'deze dagelijksche vergiftiging van ons volk vraagt om een tegengif', zegt de schrijver. Een 'taalzuiveraar' of taaldictator slaagt er niet altijd in, bij de moderne taalkundige instemming te verwerven. Een afschrikwekkend voorbeeld is Dr Ch.F. Haje, auteur van *Taalschut*, die wij in ons tijdschrift onderhanden moesten nemen[1]. Ook Charivarius gaat niet vrij uit: zijn uitspraken kunnen een taalkundige toets niet altijd

1) *Een dilettanties taalzuiveraar* in N.T. XXVII, 29; *Verz. Taalk. Opstellen* III.

doorstaan. Van beter gehalte is de kritiek, door Van Wageningen geoefend. Deze auteur is noch taalgeleerde, noch onderwijsman, maar iemand met brede ontwikkeling, scherpzinnige opmerkingsgave,

en oprechte liefde voor de moedertaal. Nauwkeurige overweging van zijn waarnemingen, studie van het rijke bijeengebrachte materiaal kunnen wij ook de taaldocenten aanbevelen. Hij waarschuwt terecht tegen gevolgen van onnadenkendheid en slordigheid bij taalgebruik, tegen aanstellerij, stoplappen en overbodige woorden; hij wijst op tautologie en contaminatie, op barbarismen en onnodig gebruik van vreemde woorden, op allerlei onjuiste zinsbouw.

Een bespreking van dit werk in alle onderdelen zou vele bladzijden vullen. Daarbij zou blijken dat wij het niet overal met de schrijver eens zijn. Hoewel zijn taalbegrip gezond is en hij de rechten van het taalgebruik, het 'taalgevoel', niet miskent, wordt soms aan de logica bij zijn beslissingen te veel waarde gehecht en is de grens tussen 'schrijftaal' en 'spreektaal', d.w.z. tussen vormelijk en familiaar taalgebruik, wel eens wat scherp getrokken.

Het eindoordeel moet echter zonder twijfel gunstig luiden: hier is geen doctrinaire vitter, maar een verstandig raadsman aan het woord, die zijn boek ook door een aantrekkelijke vorm, voor een groot publiek onderhoudend wist te maken[1)].

De Borchgravinne van Vergi.

Van deze Mnl. tekst bezorgde Paul de Keyser een nieuwe uitgave in de *Klassieke Galerij* No. 10 (Antwerpen - De Nederlandsche Boekhandel - 1943; Amsterdam - Wereldbibliotheek). In een uitvoerige *Inleiding* karakteriseert hij dit alom geprezen verhaal, van Franse afkomst, als een 'typische riddernovelle', met verheerlijking van de hoofse minne, die verborgen moet blijven. Hij vergelijkt daarbij de bewerkingen in andere talen en de latere in het Nederlands. Een aardige illustratie is de afbeelding van een ivoren koffertje, waarop de geschiedenis van de Borchgravinne in een aantal taferelen afgebeeld is.

De uitgave van de onzuiver overgeleverde tekst is kritisch en over 't algemeen nauwkeurig[2)]. Voor de aantekeningen kon de uitgever gebruik maken van de degelijke uitgave door Stoett (1892). Waarom vs. 536-556 blanko gelaten moest worden, is mij niet duidelijk: zó aanstotelijk is die passage toch niet, en onderdrukking zal veeleer een ongezonde nieuwsgierigheid prikkelen dan voorkomen.

Dezelfde *Klassieke Galerij* bevat ook een afdeling '*Klassieke Oudheid*'. Daaruit ontvingen wij een vertaling van Virgilius' *Bucolica* (1945), door Marc Moonen bewerkt en ingeleid, en van Terentius' *Zelfkweller* (1946), vertaald door Dr J.C. van Deventer, bewerkt door Dr J. Humble.

1) Voor een mogelijke herdruk wijs ik op een paar historische onjuistheden, die mij bij het doorlezen opvielen. Het vnw *du* was niet speciaal 'Noordnederlandsch', al kent het Saksisch nog *doe* (blz. 7). - Op blz. 77 beschouwt de schr. de etymologieën uit Spieghel's *Twespraack* ten onrechte als juist! - Onjuist is ook dat taalzuiveraars een goede eeuw geleden 'heftig gefulmineerd' hebben tegen *zich*, als germanisme (blz. 83). Dit Hoogduitse woord is sedert de zeventiende eeuw als aanwinst beschouwd.

2) Bij het doorbladeren merkte ik slechts enkele drukfouten op: vs. 111 *wele* (l. *wile*); vs. 983 *die* (l. *dic*).

Jaarboek van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde 1945.

In dit deel worden drie gestorven leden herdacht: *Prof. Dr J Salsman* S.J. door J. van Mierlo; *August Vermeylen* door een viertal medeleden, nl. door Emmanuel de Bom (over de Van-Nu-en-Straks-periode), door

F.V. Toussaint van Boelaere (als romancier), door Fr. de Backer (‘als professor en als wetenschapsmens’) en door Frank Baur, die aan de grote persoonlijkheid hulde brengt. - *Arthur H. Cornette* wordt herdacht door Emmanuel de Bom, terwijl J. Muls daaraan een uitvoerige beschouwing toevoegt over ‘de essayist en de mensch’.

Hulde aan Dr J. van Mierlo S.J.

Bij gelegenheid van zijn ere-promotie aan de Leuvense Universiteit gaf het tweemaandelijks tijdschrift *Universitas*, orgaan voor Katholieke studenten, een ‘huldenummer’ uit (Gent - Uitgeverij ‘Die Grael’ - 1947), met bijdragen van Prof. E. Lousse, Prof. E. Rombauts, Prof. Fr. Baur, Prof. H.J. van de Wyer, met een antwoord van Prof. J. van Mierlo. Prof. L.C. Michels liet *Een stem uit het Noorden* horen, terwijl Prof. L. Reypens schreef over *Wording en bloei van ons geestelijk erf*. Een portret van de gehuldigde, naar een schilderij door A. van Dyck, versiert deze aflevering.

Jaarboek 1945 van de Koninklijke Souvereine Hoofdkamer De Fonteine **(Antwerpen - De Sikkel).**

Evenals in het vorige *Jaarboek* vindt men hier een reeks van interessante bijdragen voor de studie van de rederijkers. Na een uitvoerig *Woord ter Inleiding* van de ‘Hoofdman’ Dr H. van Overbeke geeft A. van Elslander een met veel zorg bewerkte *Lijst van Noord-Nederlandsche Rederijkerskamers uit de XVe en XVIe eeuw*, met bijgevoegde kaart. Dezelfde auteur leverde nog twee bijdragen: over *De Mariavereering bij de Rederijkers* en over *De Rederijkerskamer ‘De Lelie’ te Wakken*. - C.G.N. de Vooys wijst op *Een lee nte in onze lexicografie*: onze beide grote woordenboeken hebben tot voor kort de rederijkerstaal verwaarloosd. - H. de Schrijver behandelt *De Blazoenen van onze Rederijkerskamers*, en Paul de Keyser *De Prinsen, de Koningen en de Keizers bij de Rederijkers*. - C. de Baere verzamelde *Het Repertoire der Compagnies of Nieuwe Kamers van Rhetorica te Brussel*. - H. Liebaers beoordeelt de uitgave van Jan van den Dale's werken door G. Degroote. A. van Elslander bespreekt met lof *De Rederijkers* door J.J. Mak en de studie over Jeronimus van der Voort door Dr L. van Boeckel, in 1944 in een concentratiekamp bezweken.

Verzamelde Opstellen van C.G.N. de Vooys.

Als vervolg van de *Letterkundige Studieën* van 1910 zijn de sedert geschreven opstellen op letterkundig gebied onlangs gebundeld uitgegeven door De Sikkel (Antwerpen) en U.M. ‘Kosmos’ (Amsterdam, 1947). De eerste afdeling bevat opstellen over rederijkerslitteratuur, de derde en uitvoerigste (blz. 96-285) geeft onderwerpen uit de 19de eeuw, o.a. de openbare les over *De sociale roman en de*

sociale novelle in het midden van de negentiende eeuw en een voordracht over *De invloed van Multatuli's werk op oudere en jongere tijdgenoten*.

Een derde bundel *Verzamelde taalkundige opstellen*, die binnenkort bij de firma J.B. Wolters te Groningen zal verschijnen, sluit zich aan bij de beide bundels van 1925, bij dezelfde uitgever verschenen.

De Vereniging tot vereenvoudiging van onze spelling opgeheven.

Op de jaarvergadering van 10 Mei l.l. is het besluit genomen om de Vereniging, na volbrachte taak, op te heffen. De voorzitter, Prof. Dr J.J. Salverda de Grave heeft dit niet meer mogen beleven. De waarnemende voorzitter, Prof. Dr C.G.N. de Vooys hield een afscheidsrede, die hij tegelijk een

lijkrede en een feestrede noemde. De herwonnen eenheid, ook met Zuid-Nederland, is een heuglijk feit. De enige schaduwzijde is, dat in het Zuiden vooreerst de buigings-*n* bij het Lager Onderwijs gehandhaafd wordt. Voor de leden heeft de sekretaris J.A. Daman een brochure samengesteld: *De laatste jaren van de spellingstrijd. Een blik terug*, als aanvulling van zijn *Vijftig jaren van strijd* (1891-1941), reeds in 1941 gedrukt. Uit het kasoverschet zal steun verleend worden aan de uitgave van een bundel opstellen van Prof. Dr Gerlach Royen, in de loop der jaren over het spellingvraagstuk geschreven, van belang voor de toekomstige geschiedschrijver van de spellingstrijd, maar ook nog leerzaam voor menige konservatieve tijdgenoot.

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 1945-1946.

Als verhandeling is opgenomen de voordracht van C.J. Kelk over *Hieronymus van Alphen als vader en kind*. Uit de reeks Levensberichten vestigen wij de aandacht op de volgende: *Jacob Wybrand Muller* door J.H. van Lessen; *Anton Gerard van Hamel* door Maartje Draak; *Derk Christiaan Hesseling* door J.J. Salverda de Grave; *Johan Huizinga* door Th.J.G. Locher; *Edmond Jacques Hubert Jaspar* door H.J.E. Endepols; *August Vermeylen* door P. Minderaa. - De openingsrede van de voorzitter Byvanck over *Louis Couperus en de klassieke oudheid* is afgedrBkt op blz. 189 vlg.; verslagen van de lezingen in de maandelijkse vergaderingen in een *Bijlage* op blz. 218 vlg.

Uit de tijdschriften. (April-Mei-Juni).

De Gids. Mei.

Deze aflevering opent met een artikel van H.W. van Tricht *Ter herdenking van P.C. Hooft*, waarin hij voornamelijk als lyrisch dichter gehuldigd wordt. Daarbij sluit zich een artikel aan van M. Nijhoff, eveneens aan de nagedachtenis van *P.C. Hooft* gewijd. - Marie Ramondt bespreekt met ingenomenheid het proefschrift van F. Veenstra: *Bijdrage tot de kennis van de invloeden op Hooft*.

Juni. Jan Prins publiceert een *Toespraak tot Pieter Cornelisz Hooft*, in verzen, onlangs uitgesproken in de Amsterdamse Schouwburg bij gelegenheid van de Hooft-herdenking. M. Uyldert geeft een korte beschouwing over *Droom en Werkelijkheid bij Aart van der Leeuw*, naar aanleiding van Hulsker's proefschrift, waarmee hij zeer ingenomen is. - Onder de boekbesprekingen wordt Jan Romein's *De biografie* beoordeeld door E.J. Dijksterhuis, en de inaugurele rede van Prof. Dr G.A. van Es door E. Smedes.

De Nieuwe Stem. April.

Naar aanleiding van het boek van Dr Anthonisse vergelijkt ook J.C. Brandt Corstius zelfstandig *Henriette Roland Holst en Herman Gorter*.

Critisch Bulletin. April.

Anthonie Donker stelt de vraag *Waarin faalt de moderne dichtkunst*? naar aanleiding van Th. van de Wal's beschouwing *Over de poëzie en over de gedichten der jongeren*. - A. Marja beoordeelt *Na de reis*, een dichtbundel van Ab. Visser. Dezelfde auteur wordt door Sjoerd Leiker verdacht van *Onbeteugelde fantasie*.

Mei. M. van der Bom - Luitingh bespreekt de drie dichtbundels van *De Afrikaanse dichteres Elisabeth Eybers*, nl. *Belijdenis van die Skemering* (1936), *Die stil Avontuur* (1939) en *Die Vrou en ander Verse* (1945). - M. Mok vestigt de aandacht op een opmerkelijk *Debuut in poëzie*, nl. de bundel *Pan in de stad* (1946) van Eddy Evenhuis. - Victor van Vriesland bespreekt, onder het opschrift *Vitale verstandelijkheid*, werk van R. Blijstra, die hij vergelijkt met Du Perron. - B. Roest Crollius bespreekt *De Paarden van Holst* door G. van Eckeren (*Veelvoudig vakmanschap*).

Roeping. April-Mei.

G. Jo Steenbergen geeft *Beschouwingen over de waardering van Burckhardt's renaissance-beeld*. - Paul de Vree herdenkt *Felix Timmermans*, die hij beschouwt als ‘een diep-religieus romanticus’, ondanks ‘zekere dolle geschriftjes’. - In een *Kroniek* geeft Leo Boekraad een *Nieuw beeld van de jonge generatie*, nl. van een kleine groep in het maandblad *Proloog*, waarvan het streven scherp veroordeeld wordt.

Nieuw Vlaamsch Tijdschrift. Febr.

Ger. Schmook publiceert een fragment uit een *Kleine studie naar aanleiding van Jan Frans Willems' honderdste sterfdag*. Hij geeft een ‘hertoetst karakterbeeld’, verdedigt de houding van Willems in 1834, en beschrijft ‘de genesis van *Aen de Belgen*’ met het daarom ontstane anti-Vlaamse rumoer. - In een artikel *In Minerva's schole* vraagt F.V. Toussaint van Boelaere aandacht voor een drietal moraliserende boekjes uit de zeventiende eeuw, nl. de *Lachende en Leerende Waer-seggher*, toegeschreven aan Joan de Grieck, in ‘kruidige, gelouterde volkstaal geschreven’, *Den Alderheylichtsen Naem* van Pater Poirters, waarvoor hij minder waardering heeft, en het *Tooneel der Sotheydt* van de pater Augustijn De Leenheer (1669), met Latijnse en Vlaamse gedichten, ‘soepel, klaar en zuiver van klank’, met meer verfijnde smaak dan bij Cats en Poirters te vinden is.

Maart. Ter herdenking van Felix Timmermans (1886-1947) schreef Herman Teirlinck een artikel *Uitvaart van Felix Timmermans*, waarin hij nagaat wat, sedert Gezelle, voor de vorming van een eigen Vlaamse stijl bijgedragen is door Streuvels, Van de Woestijne en Timmermans. - Een tweede artikel, van Maurice Gilliams, geeft *Notities over Felix Timmermans*. - M. Rutten schrijft over *De Grenzen der Literatuurstudie*, waarin hij bepleit dat ‘scheppend woordkunstenaar, criticus en historicus van de literatuur verdraagzaam tegenover elkaar dienen te staan’.

De Vlaamsche Gids. Mei.

K. Jonckheere bespreekt onder het opschrift *Zeven jaar op zee gevaren* enkele boeken waarvan de stof tot de maritieme sfeer behoort. - M. Rutte beoordeelt in zeer beknopte

vorm *Vogels van diverse pluimage*, nl. een groot aantal jongere dichters, o.a.K. Jonckheere, J. Daisne, K.H.R. de Josselin de Jong, M. de Haes, M. Coole, IJge Foppema, A. Marja en H.A. Gompertz. - W. van Eeghem geeft een aankondiging van een *Geschiedenis der Rederijkerskamer van Deynze* door Hugo van den Abeele.

Juni. Marc Moonen schrijft over *Klassieke Literatuur en haar vertaling*, waarbij hij een opsomming geeft van Nederlandse vertalingen uit het Grieks en Latijn. - Hugo Walschap beoordeelt *Marnix Gijsen als kunstkritikus*. - Piet van Aken houdt 'enkele algemene overwegingen' *Over de tijdschriften en den hoogmoed der jongere generaties*. - Achiel van den Bunder betoogt dat *Gaston Burssens, de eenzame* ten onrechte 'doodgezwegen wordt', ondanks 'de rijke verscheidenheid van 30 jaar dichterschap'.

Dietsche Warande en Belfort. Mei.

In de *Kroniek der Afrikaansche Letterkunde* schrijft Abel Coetzee over *Die Afrikaanse Toneel*. Hij gaat na hoe het toneelleven vele jaren in handen van liefhebberijspelers gebleven is: eerst vrij laat ontstaan beroepstoneelgezelschappen. Aan het slot spreekt hij over de nog 'ontoereikende toneelliteratuur': onder de jongere krachten heeft hij goede verwachting van W.A. de Klerk. - In *De laatste ronde* wordt de vraag gesteld: 'Wat willen de jongsten?' In de rubriek *Boekbesprekingen* maakt P.G. Buckinx *Kantteekeningen bij de jongste Hollandsche poëzie*, terwijl Alb. Westerlinck enige Zuidnederlandse dichtbundels beoordeelt, en uitvoeriger schrijft over *Maria Sibylla Merian* van Bertus Aafjes. - Paul De Smaele beoordeelt de *Florence*-uitgave van Mej. G.M.J. Duyfhuizen; André Demedts o.a. *Stijn Streuvels en zijn Vlaschaard* door Em. Janssen S.J.

Verslagen en Mededeelingen van de Kon. Vlaamsche Academie. Dec. 1944.

Dit deel bevat een zeer uitvoerige *Bibliographie van en over Emmanuel de Bom* (blz. 67-386), samengesteld door Paul van Tichelen.

Volkskunde N.R. VI, No. 1.

W. Duym schrijft *Een inleiding tot de stilistische voorhistorie van het volkssprookje*, eigenlijk een methodiek voor deze eigenaardige studie, waarbij de taak van de sprookjesverteller en van de tekstopnemer nauwkeurig en kritisch bekeken wordt. - J. Gessler verzamelt *Folklorica uit 'Vlaanderen'*. - H.H. Knippenberg gaat de betekenis van de gans in de volkskunde na, in een bijdrage: *Martelgans, Aleit en Moeder de Gans*. - J. Gessler doet een korte mededeling over *De Drentsche Breukeboom*. De aflevering wordt besloten door enige *Kleine Mededeelingen* en *Boekbesprekingen*.

Belgisch Tijdschrift voor Philologie en Geschiedenis XXV (1946-1947).

A. van Elslander deed een aardige vondst, toen hij uit de bekende Refereynenbundel van Jan de Bruyne, door K. Ruelens gebrekkig uitgegeven, de hoofdinhoud van *Een Refreinenfeest te Antwerpen in 1556* kon reconstrueren. Twee groepen van 13 en 12 refreinen kunnen aan bekende Kamers en vaak aan met name genoemde rederijkers toegeschreven worden. Eigenaardig is ook 'dat de algemeen reformatorische denkbeelden, zooals we die in de *Spelen van Zinne* van 1539 ontmoeten, nog in 1556 niets van hun aantrekkelijkheid hadden verloren'.

Ad interim. April.

C.J. Kelk waardeert *Wijlen E. d'Oliveira als type van den intellectueel*, op grond van zijn interviews en zijn enige roman *Grenzen*. In de *Critische Bijlagen* schrijft A. Marja over Du Perron's *Indies memorandum*; M.J. Premsela over Weynen's *Kunst van vertalen* en Jan Schepens over Herman Teirlinck's jongste boek, *Rolande met de Bles*.

Apollo. April.

F.V. Toussaint van Boelaere besluit zijn artikel over *De Vlaamsche Literatuur onder de bezetting*.

Mei. De redaktie herdenkt met grote waardering als medewerker *F.V. Toussaint van Boelaere*. Joh. Tielrooy geeft een uitvoerige beschouwing over *Literaire kritiek en humanisme*. - G. Kazemier vraagt aandacht voor *Pieter Cornelisz Hooft, de minnedichter*, waarbij hij uitgaat van het op veertigjarige leeftijd geschreven *Dartelavond*.

Juni. J.C. Brandt Corstius bespreekt in een uitvoerig opstel *Een debat over kunst en leven in 1896*, nl. de pennestrijd in *De Kroniek* tegen en voor

het socialisme, waaraan een groot aantal litteratoren en kunstenaars deelnamen, en die zeer karakteristiek is voor de toenmalige botsing van uiteenlopende kunst- en levensbeschouwing.

Paedagogische Studiën. Juni.

I. van der Velde beoordeelt *Verkenningen op het gebied van taal en taalonderwijs* door Victor van Nispen, en het proefschrift van A.J. Staal over *De methoden van psychologisch taalonderzoek*.

Levende Talen. Juni.

G. Karsten schetst het leven en karakteriseert de geschriften van *G. den Brabander*. - G.W. Wolthuis vervolgt zijn studie over *De sprookjes van Moeder de Gans* door een beschouwing over de oudste Nederlandse vertalingen. - C.F.P. Stutterheim beoordeelt de *Verkenningen op het gebied van taal en taalonderwijs* door fr. Victor van Nispen, waarin hij, ondanks allerlei bezwaren, veel te waarderen vindt.

Museum. Maart.

De redaktie herdenkt het medelid Salverda de Grave. - B. Hunningher beoordeelt het proefschrift van F. Boerwinkel over de *Levensbeschouwing van Marcellus Emants*.

Kroniek van Kunst en Kultuur VIII No. 5.

Deze interessante, geïllustreerde aflevring, met een mooi portret op het titelblad, is bijna geheel aan Hooft gewijd. G.J. Geers schrijft over *De ingehaalde tragedie van Hooft's leven*, nl. zijn tragisch verlopende liefde voor Brechje Spieghels. - Annie Romein-Verschoor behandelt *De drossaert als historicus*. - De beeldhouwer L.P.J. Braat spreekt zijn duurzame bewondering voor Hooft als dichter uit in een artikel *Wat niet roest*. - J.D. Meerwaldt bestudeerde de verhouding van *Hooft en Tacitus*. - W. Gs Hellinga levert een bijdrage tot de kennis van *De taal van Hooft*.

Wending. Mei.

In de *Letterkundige kroniek* bespreekt P. Minderaa het werk van twee oudere dichters, nl. van de zestigjarige Jac. Bloem, en van P.N. van Eyck. De poëzie van de eerste karakteriseert hij als ‘een zwerven, zich telkens stotend, telkens hopend op een thuis, een vlucht in romantisch verlangen, eindelijk een schuwe vermoeidheid, een

melancholische berusting in het onmogelijke, een gelaten uitzien naar de dood.' Grote bewondering toont hij voor Van Eyck, in wiens religieuse leven 'het dichterschap een centrale plaats heeft.' Als het belangrijkste, 'levensomvattende werk' beschouwt hij het onlangs verschenen *Medousa*, met 'zijn grootse symbolische verbeeldingskracht en zijn geestelijke diepgang', waarvan hij een uitvoerige ontleding geeft.

Leuvense Bijdragen XXXVI (1946) No. 3-4.

P. D'haene geeft een dialektgeografische studie, met een kaart over *De namen van de misdienaar in de Zuidnederlandse dialecten*. Verder zijn No. 45 en 46 van de *Vragenlijsten* in deze aflevering opgenomen. - C.G.N. de Vooys publiceert een inhoudsopgave met enige fragmenten van het *Esbattement van den beeltsnyder*, indertijd door Kops samengesteld uit een Haarlems handschrift, dat later spoorloos verdwenen is.

C.D.V.

Die Huisgenoot (van 24 Aug. 1945 af). 7 Sept.:

G.S. en P.J. Nienaber, *Vermiste digbundel gevind*. In 1861 zou de eerste dichtbundel in het Afrikaans verschenen zijn. Hiervan is geen exemplaar bewaard. Schrijvers trachten aan te tonen dat ze er een herdruk van gevonden hebben en dat de bundel niet in het Afrikaans geschreven was. **12 Okt.**: J. du P. Scholtz. *Die*

vermiste digbundel -gevind? S. bestrijdt de mening van de Nienabers; in elk geval is het bewijs niet geleverd. **26 Okt.**: G.S. Nienaber. *Oor 'Kaatje Kekkelbek'*. Satire uit 1835 welke Afrikaans bevat en waaraan George Rex, de natuurlijke zoon van de Engelse koning George III zou hebben meegewerkt. **16 Nov.**: D.J. Opperman: *N.P. van Wyk Louw as digter*. **30 Nov.**: W. Punt. *Die Europese tale van Afrika*. Over de positie van het Afrikaans in zuidelijk Afrika. **11 Jan. 1946**: D.W. Krüger. *Reise met besondere opdrag*. Over de pogingen van de dichter Eugène Marais om door Oost-Afrika de Boerelinies te bereiken. **25 Jan.**: J. Greshoff: '*n Groot digter herdenk*. Persoonlike herinneringe aan, en 'n bespreking van die nagelate werk van Karel van de Woestijne. **22 Feb.**: S.J. Pretorius. *Variasies op 'n tema*. Over N.P. van Wyk Louw. **15 Ma.**: W. Kempen: *Samestellinge met 'Hulle' nie Kreools nie*? **10 Mei**: J. Greshoff. *Letterkundige lewe in Suid-Afrika*. **26 Julie, 9 Aug., 23 Aug., 6 Sept., 20 Sept., 4 Okt., 11 Okt.; 1947, 14 Ma.**: H.J. Terblanche. *Die Afrikaanse vaktaal*. **9 Aug.**: D.J. Opperman: *A. Roland Holst*. **4 Okt.**: S. Goldblatt: '*Gebore uit onkunde*'. Onjuiste bewerings in verband met Langenhoven weerlê. **25 Okt.**: J. Greshoff: *Arthur van Schendel*. Persoonlike herinneringe. **25 Okt.**: T.H. le Roux: *Die uitspraak van Afrikaans*. Intellektuele sentra se vormende invloed. **29 Nov.**: G. Dekker: *Van den Heever se verskuns*. **29 Nov.**: J. Greshoff. *Die skrywer in ballingskap*. Met enkele opmerkingen over schrijvers eigen 'ballingschap'. **27 Des.**: R. van Heerden: *Niewe stemme in ons poësie*. Beschouwing over de bloemlezing Stiebeuel I. **17 Jan. 1947**: C.L. Leipoldt. *My jubileumjaar*. Geeft biographische bijzonderheden en herdenkt zijn jubileum als journalist. **31 Jan., 7 Feb.**: T.H. le Roux. *Anglisismes*. Wat ons houding daarteenoor behoort te wees. **21 Feb.**: 12 artikels over Totius, ter gelegenheid van diens 70ste verjaardag. O.a.D.F. Malherbe. *Totius. Sy betekenis vir die volkslewe*. W.E.G. Louw. *Die verskuns van Totius*. B.B. Keet. *Totius en die Bybelvertaling*. A. Roland Holst. *Na 'n besoek aan Totius*. G. Dekker. *Totius as psalmberymer*. P.J. Nienaber. *Eerste letterkundige werk*. **25 April.**: J.M.H. Viljoen. *Wyle C. Louis Leipoldt*. **9 Mei**: 6 artikelen gewijd aan de overleden Leipoldt, o.a.J.M.H. Viljoen. *Die mens Leipoldt*. W.E.G. Louw. *Leipoldt. Alleenloper. Volksdigter*. G. Dekker. '*n Bevryder in ons digkuns*. **9 Mei**: C.L. Leipoldt. *Jeugdherinneringe*. Eerste hoofdstuk van een onvoldooide autobiographie.

Tijdskrif vir Volkskunde en Volkstaal II (1945-'46), 3.

- J.J. Brazelle. *Plekname in die Noordweste*. S.C.H. Rautenbach. *Die kerksang as agtergrond van die poesie uit die Eerste Tydperk*. **4**. P.J. Nienaber. *Die naam Bloemfontein*. B.F. van Vreeden. *Die oorsprong van delwersplekname* (*Vaalrivierstreek*: *Kaapland*). F. van der Merwe schrijft over het *Afrikaans van die Buyse*, halfbloeden uit Noord-Transvaal. **III** (**1946-'47**), **1**. S.A. Louw. *Die plek wat die dialek toekom as deel van die landstaal*. S.C.H. Rautenbach. *Kerksang as agtergrond van die poesie uit die Eerste Tydperk* (vervolg). A. Coetzee. *Stilisties-grammatiese kenmerke van J. van Melle se taalgebruik*. **2**. B.F. van Vreeden. *Die taalskat van die diamantdelvers*. C.P. van der Walt. *Enkele plekname in Oos-Transvaal*. S.C.H. Rautenbach. *Die kerksang as agtergrond van die poesie uit*

die Eerste Tydperk (slot). **3**. Abel Coetzee. *Stilisties-Grammatiese kenmerke van Van Melle se taal* (slot).

D.B.

‘Zuid-Nederlands’ woordgebruik[1].

Wie de chaos van benamingen overziet waarmee onze Moedertaal in het verleden ooit betiteld werd, die zal er zich niet over verwonderen, dat onze veelbewogen nationale geschiedenis sporen nagelaten heeft in de dubbelzinnigheid van een aantal hedendaagse termen. Namen als *Hollands, Vlaams, Nederlands* en *Zuid-Nederlands* illustreren in dit verband duidelijk genoeg wat ik bedoel.

Interessant is het intussen om na te gaan, welke betekenis-veranderingen er de laatste vijftig jaar plaats vonden bij sommige van deze termen. Allereerst wil ik aan het bekende feit herinneren, dat het gebruik van *Hollands* in de betekenis ‘Nederlands’ in de schrijftaal practisch uitstierf (als we de vertrouwde stijl nu even buiten beschouwing mogen laten), terwijl *Nederlands* in de spreektaal nog maar uiterst zelden voorkomt en eigenlijk alleen wat aan invloed begint te winnen bij sprekers die zich principiëel of ambtshalve van dit tamelijk ongewone woord bedienen.

Parallel met deze nieuwe ontwikkeling loopt het feit, dat we om verschillende redenen ook in vreemdtalige publicaties de *Holland*-vormen liefst zoveel mogelijk vermijden. Men zal zich herinneren dat de Nederlandse Regering op dit punt zelfs officiële instructies heeft uitgevaardigd. Merkwaardig genoeg hebben de Duitstalige publicaties tijdens de bezetting zich vrijwel steeds aan deze regel gehouden; interessant zal het nog zijn, om na te gaan hoe het Engels in de toekomst op deze ‘vernieuwing’ zal reageren: het nadeel van de meerlettergrepigheid komt hier vooral zeer duidelijk uit bij *dutch* t.o. *netherlandish*, dat maar zeer zelden voorkomt. Met *Netherland* is het iets beter gesteld[2].

Ongetwijfeld is deze ontwikkeling in benaming een gevolg geweest van verschillende factoren. De uitbreiding van het onderwijs (o.a. verplicht L.O.), de intensivering van het verkeer en de opkomst van pers en radio moeten zeer sterke stimulansen zijn geweest voor de verbreiding van het ABN naar de buiten-Hollandse provincies. De veronderstelling ligt voor de hand dat de moderne eenheid van woordgebruik binnen het ABN (waarover straks meer) pas van vrij recente datum is, en dat men een tachtig jaar geleden lang niet zulke strenge ‘eisen’ aan de Standaardtaal kon stellen als tegenwoordig mogelijk is. Men kon een ietwat dialectisch gekleurde taal van een intellectueel uit de ‘provincie’ toen moeilijk als zodanig betitelen, en om pijnlijke situaties te vermijden was men dus gedwongen om de grenzen wat ruimer te stellen, althans in theorie. Zo althans meen ik de aarzeling van de Vries te moeten verklaren m.b.t. het opnemen van een aantal woorden in het *WNT*, waarbij hij niet vast

1) Fonetische kwesties heb ik om verschillende redenen in dit opstel grotendeels buiten beschouwing gelaten. Blancquaert, Pée en v. Haeringen hebben al eerder geschreven over al dan niet toelaatbare nuanceringen binnen het ABN, en bovendien bestaat er *theoretisch* in Vlaanderen geen verschil van mening over dit punt, hoe groot de practische moeilijkheden hier ook zijn.
Merkwaardig genoeg heeft de kwestie van het woordgebruik altijd minder belangstelling ondervonden: vaak stelde men zich met het vage ‘eenheid in verscheidenheid’ tevreden.

2) Zie F.Th. Visser, *‘Dutch’ of ‘Netherland*(*s*)’, *Katholiek Cultureel Tijdschrift*, I (1945), 2, 71 vv.

kon stellen of ze al dan niet tot de ‘gemeenlandse’ taal behoorden[1].

Nog dertig jaar geleden gaf Vorrink ons een paar voorbeelden van sterk dialectisch gekleurd ABN, die hij betitelde als ‘schakeringen’. Hoe in zijn tijd de meningen op dit punt ook geweest mogen zijn, vandaag aan de dag zal zeker niemand een zin als *Hê-je die ouwe heer loop'm zien, het lijkt wel dat hij 'n beetje kreupelt* ABN noemen, zonder er vijf dialectismen uit verwijderd te hebben[2]. Het kan z'n nut hebben, om even verder in te gaan op de vraag: hoever is op het ogenblik het proces van uniformisering binnen het ABN gevorderd, speciaal op het gebied van het woordgebruik?

Weinig resultaten van onderzoekingen staan ons hier ten dienste. Maar op grond van practische ervaringen meen ik toch dat er een vrij eenvoudig criterium te geven is waaraan ABN-woordgebruik vandaag aan de dag blijkt te voldoen. Als men een viertal personen uit b.v. Amsterdam, Tilburg, Groningen en Maastricht een gesprek met elkaar laat voeren, en een uitgewerkt stenogram hiervan doorleest, dan mag men practisch uit niets meer kunnen opmaken, welke zinnen door de Oostelijke en welke door de Westelijke sprekers gezegd zijn. We komen op die manier vrij dicht bij wat voor het Frans geldt: ‘Een Fransman zal het afkeuren, als uit iemands geschreven taal duidelijk blijkt, of hij uit het Zuiden of uit het Noorden van het land afkomstig is’[3]. In de beperking *duidelijk* kunnen verschilletjes verdisconteerd zijn als bij ons in de anaforische genus-aanduiding voorkomen, ofwel het gebruik van *zo'n* voor meervoudige substantieven (t.o. *zulke*), of dat van *ze* achter voorzetsels (t.o. *hun*: *we konden met ze meegaan*) en nog enkele andere. Ik vermoed dat een dialectoloog van geluk mag spreken als hij uit een stenogram van zo'n urenlang gesprek een duidelijk houvast kan vinden voor localisering van een spreker.

Geschreven taal is bovendien nog strenger in woordgebruik als een gestenografeerd spontaan gesprek, en daarom meen ik dat de taalfeiten ons het recht geven om te zeggen: er heerst een strenge eenheid van woordgebruik tussen het Noorden, het Midden en het uiterste Zuid-Oosten van ons taalgebied. Pas wanneer een gesprek in de intiem-huiselijke sfeer komt, bestaat er een iets grotere kans dat een spreker aan z'n woordgebruik te localiseren is.

Zo rechtvaardigde de feitelijke verspreiding van een ABN met practisch uniform woordgebruik de naamsverandering *Hollands* > *Nederlands*. Een factor die hier bovendien stimulerend gewerkt heeft, is ongetwijfeld de officiëel sinds 1815 gebruikte landsnaam *Nederland* geweest.

* * *

1) *WNT* I, blz. XLI v. Zie ook W. de Vreese, *Gallicismen in het Zuid-Nederlandsch* XLIII (Gent 1899). Hiermee wil ik volstrekt niet ontkennen dat men bij een aantal ABN-woorden (percentsgewijs uiterst klein!) moet vaststellen dat ze tot een periferie behoren, een smalle grensstrook van twijfelgevallen die o.m. door elk leenwoord gepasseerd moet worden. Veel woorden hieruit horen ook tot de intiem-huiselijke sfeer.
2) J. Vorrink, *De Ndl. taal in al haar uitingen en gedaanten* III 3 (1918), gec. bij C.H. Peeters, *Ndl. Taalgids*^{2} XIII.
3) C.G.N. de Vooys, *‘Schrijftaal’ -eenheid tussen Noord- en Zuid-Nederland in gevaar*? (*Kron. en krit.*), *NT* XXXV 184. Als dit geldt voor het Franse taalgebied, hoeveel te meer dan voor het onze, dat 11 × zo klein in oppervlakte is?

Van een hiermee corresponderende naamsverschuiving *Vlaams > Nederlands* was begrijpelijkerwijs tot dusver in Vlaanderen weinig sprake. Zelfs al gebruikte de Vreese de term *Zuid-Nederlands* al in de titel van z'n hiervóór geciteerde grote boek over Gallicismen, nog jaren daarna bleef *Vlaams* of *Vlaams-Belgisch*, in Zuid en Noord de gewone aanduiding voor de Nederlandse dialecten die binnen de Belgische staatgrens gesproken werden, of voor de daar gebruikte mengtalen van dialect en ABN.

Toch vond - of liever: vindt - de naamsverandering ook in het Zuiden langzaamaan voortgang, en ook hier was het een aanduiding van belangrijke verschuivingen in de taalkundige verhoudingen. Voornamelijk in de 16e en 17e eeuw ontstaan binnen het grondgebied van de provincie Holland, als een mengsel van Zuid- en Noord-Nederlandse elementen, vond het ABN bij z'n vrij recente verbreiding over het hele Nederlandse taalgebied, in het Zuiden een schijnbaar onoverkomelijk obstakel in de vorm van de staatgrens, die bovendien een ‘psychologische’ grens was. Men begrijpt wat ik met dit laatste bedoel.

Uitsluitend *bezien vanuit ABN-standpunt* kan men dan ook zeggen, dat er in Vlaanderen tot voor kort vrijwel ‘Middeleeuwse’ toestanden heersten. Ik ga daarbij uit van de veronderstelling, dat ook voor ons taalgebied in die tijd als regel gold, dat men als spreektaal alleen z'n dialect gebruikte, en zich voor het schrijven van een mengsel bediende van eigen dialect en traditionele elementen (waaronder natuurlijk veel materiaal uit de toonaangevende dialecten). Eerst in Holland en later in heel Rijks-Nederland veranderde deze toestand toen het uniforme ABN er als spreektaal naast of i.p.v. de dialecten kwam te staan. Maar in heel Vlaanderen bleef het dialect de spreektaal, en werd in de schrijftaalmengsels hoogstens het ABN-aandeel groter. Daar stond tegenover dat een vreemde taal er de functie van AB was gaan bekleden: het Frans. Sinds de Franse bezetting en vooral na de tijd van het Verenigd Koninkrijk werd deze taal gaandeweg in heel Vlaanderen op ongeveer dezelfde manier als AB gebruikt als nu b.v. het Nederlands in Limburg: naast z'n dialect - de normale spreektaal - beheerste iedereen min of meer volmaakt een AB, dat officiëel door Staat en Gemeente gebruikt, op de scholen onderwezen en door enkele mensen zelfs als huistaal gesproken werd, wanneer ze een afkeer hadden van dialect spreken: de Franskiljons.

Als we de ingewikkelde bepalingen van de moderne Belgische taalwetgeving dan ook in enkele woorden samen mogen vatten, dan komt het voor wat Vlaanderen althans betreft, op het volgende neer: het AB Frans wordt er vervangen door het AB Nederlands. Daarmee werd voor dit landsdeel de practische vraag: ‘Wat is ABN?’ steeds acuter. Ideologisch en academisch was deze kwestie natuurlijk al langer aan de orde geweest.

Welke basis had men om van uit te gaan? Om zich heen hoorde men als gesproken vormen van het Nederlands practisch alleen de onderling zeer sterk variërende dialecten, die vanouds samengevat waren onder de naam *Vlaams* (*flamand*). Ook alle geschreven mengvormen hadden steeds die naam gedragen. Daarmee was het niet langer problematisch dat de gesproken mengvormen dezelfde naam dienden te krijgen, en tenslotte eveneens zelfs het ABN, voorzover het althans niet als iets vreemds gevoeld, en dus *Hollands* genoemd werd. Maar die dialect-basis was uiteraard onvoldoende, zelfs afgezien van het feit dat ze overal sterke franse invloeden had ondergaan.

Vertrouwd met de eenheid van het Frans, en dagelijks in contact met de verdeeldheid van het 'Vlaams', zag men wel in dat ook het ABN een zekere uniformiteit zou moeten bieden. Maar aan de andere kant waren er grote moeilijkheden, materiëel zowel als psychologisch, waarover straks meer.

In de geschreven taalvorm bestond sinds jaren een traditie die in het algemeen nogal wat vrijheid liet, en met name geen bezwaar maakte tegen het gebruik van al dan niet verbreide dialectismen. De strijd hiertegen zou des te moeilijker zijn omdat spreektaal-steun ontbrak: bij elke poging om een niet-dialectische taalvorm te spreken steunde men integendeel juist op de boekentaal.

Om het feit te symboliseren dat 'schoon Vlaams' in de toekomst meer op het ABN zou moeten gaan lijken, was niets meer geschikt als de naamsverandering *Vlaams > Nederlands*, met als restrictie desnoods de determinant *Zuid*. Het voor ons culturele prestige in het Zuiden zo fnuikende misverstand bij de naam *Vlaams* die dialect en cultuurtaal niet onderscheidde, was hiermee van de baan. Bovendien wees de nieuwe naam op culturele eenheid met Noord-Nederland. Taalkundig was de term *Zuid-Nederlands* echter duidelijk een compromis. Maar op welke punten zou men 'schoon Vlaams' gaan veranderen om er 'Zuid-Nederlands' van te maken?

In een landsdeel dat jarenlang onder zware culturele druk van het Frans heeft gestaan, wenst men niets liever als juist tegen deze taal te strijden. Een bizondere gelegenheid daarvoor boden de sporen van die invloed in de znl. dialecten: de talloze (diachronische) Gallicismen die van daaruit ook het 'schoon Vlaams' beïnvloed hadden. Is het dus wonder dat de grote en vooruitziende Oost-Vlaamse taalkundige Willem de Vreese hier de koe bij de horens pakte? In de inleiding van z'n al vaker genoemd werk wijst hij crop dat Vlamingen die 'zuiver' (d.w.z. 'minder door het Frans beïnvloed') Nederlands willen schrijven, niet beter kunnen doen als het ABN op een aantal punten na te volgen. Maar direct daarop komt het voorbehoud: '"laat ons bij de Noordnederlanders ter schole gaan" beteekent daarom nog niet: laten wij geene andere woorden en wendingen gebruiken dan die welke zij alleen gebruiken en kennen, maar: laten wij van hen weer leeren waardoor wij die woorden, wendingen en constructies, welke wij in zoo groot getal uit het Fransch hebben overgenomen, zullen vervangen. Eenheid van taal voor Noord en Zuid is zeker gewenscht, maar ze moet vóór alles bestaan in eenheid van bouw, van syntaxis, veeleer dan in eenheid van woordenschat'[1)].

Taalpaedagogisch was het zeker juist, om de Gallicismen onder de dialectische elementen het eerst aan te pakken, maar t.o.v. de Standaardtaal was en is het natuurlijk volkomen zinloos om de dialectismen onder te verdelen in Gallicismen en niet-Gallicismen. Een Oost-Nederlander die uit z'n dialect-woordenschat de 'Germanismen' b.v zou verwijderen als hij ABN sprak, maar de rest zou handhaven, zou met geen vreemder taaltje aan komen zetten als een Zeeuw, die in z'n ABN de eenlettergrepige dialectismen zou handhaven, maar de meerlettergrepige niet!

Maar de geesten die men al 'taalzuiverend' had opgeroepen, zou men niet makkelijk meer kwijtraken. Als logische consequentie van deze tactiek verschenen er talloze purismen in Vlaanderen voor die gevallen waarin

1) *A.w.* XLII v.

het ABN Gallicismen rijk bleek te zijn. Het is duidelijk dat men na een beginsucces op deze manier, bij z'n vernederlandsing vlug vast moest lopen. Taal-'zuiverheid' is nu eenmaal een onwetenschappelijk fantoom dat vooral taalkundige leken makkelijk op een dwaalspoor kan brengen. Voor aanvaarding in Vlaanderen van het ABN was nodig dat men elk dialectisch element als zodanig streng van de Standaardtaal zou scheiden, ongeacht de traditie van 'schoon Vlaams' of 'Zuid-Nederlands'.

Men ziet dat ik intussen vooruit gelopen ben op wat ik nog moet bewijzen, nl. dat onjuist is wat door de term *znl.* t.o. *nnl.* gesuggereerd wordt, als zou nl. het ABN uiteenvallen in twee locale varianten die door bepaalde verschillen in woordgebruik in beide, niettemin geen afbreuk doen aan de eenheid van de Standaardtaal.

Om het onjuiste van deze suggestie aan te tonen moet ik allereerst op wijzen, hoe dubbelzinnig de term *znl.* in feite is. Naast de betekenissen 'Rijks-Nederland bezuiden de grote rivieren' en 'het ndl. taalgebied ten Zuiden van die rivieren', kwam nu nog een derde te staan die we kortheidshalve het best aanduiden met 'Vlaanderen'[1)]. *Znl.* woordgebruik in de eerste betekenis van het woord is practisch identiek met het *nnl.*, zoals we gezien hebben, maar als we aan de middelste betekenis denken (dialectgeografisch is dat veel logischer) dan moeten we zeggen dat znl. woordgebruik constant is voor het binnen de ndl. staatgrens gelegen deel, maar in het andere gebied sterk variëert, zowel plaatselijk als t.o. de rest van ons taalgebied.

Men kan het ABN gerust *nnl.* noemen als men daar maar niet mee bedoelt dat er in een deel van *znl.*, en wel in Vlaanderen op dezelfde manier een ander AB gebruikt wordt met een ander maar even constant woordgebruik dat in dat landsdeel de normale vorm van het Nederlands vertegenwoordigt. Het 'Algemeen Znl. Beschaafd' bestaat niet, en niets wijst op een ontwikkeling in die richting. 'Gestandaardiseerd' zijn er alleen de dialecten: een ABN-taalgevoel ontbreekt ten enenmale, hoe men dit woord ook nemen wil. Taalvastheid is er nergens: men leeft in een toestand van overgang die zich zonder enige twijfel overal beweegt in de richting van het ABN (ook al is het tempo om met Pée te spreken 'angstwekkend traag'), maar die dat eindpunt nog maar bij enkele individuen heeft bereikt.

Beperken we ons ook nu weer tot het woordgebruik. Men kan gerust beweren dat dat bij geen drie Vlamingen hetzelfde is: de een zal *jij* zeggen (maar dan als 'einheitsnumerus'), die ander *u* (eveneens als 'einheitsnumerus'), een derde *gij*, een vierde *jij* en *u* door elkaar, een vijfde *gij* naast *u*, een zesde *gij, u* en *jij* zonder onderscheid, een zevende *jij* en *u* zoals in het ABN. De een gebruikt als regel *mooi*, maar zegt - nog - *statie* en *goesting*, de ander zegt consequent *mooi, station* en *zin*, maar daartegenover staan dan b.v. weer dialectismen als *deze namiddag, sprekelijk, mantel* of *gerocht* voor ABN *vanmiddag, te spreken, jas* of *kwam* (*raakte*). Zo zijn duizenden combinaties mogelijk. In het algemeen kan men over de taalrevolutie in Vlaanderen dit zeggen: de mate waarin een Vlaming ABN spreekt hangt van de volgende factoren af:

1. Z'n *leeftijd*: het jongere geslacht heeft meestal geen Frans onderwijs meer gehad, maar helemaal of gedeeltelijk Nederlands;

1) Ik zwijg hier dan nog van betekenissen waarbij ook Franstalige provincies bedoeld worden!

2. Z'n *taalkundige aanleg*: naarmate iemand een beter geheugen heeft en zich meer inspanningen getroost, zal hij meer dialectismen uit z'n taal verwijderen;

3. De gelegenheid die iemand heeft gehad om ABN te *horen spreken*;

4. Z'n culturele en/of politieke *Nederlandse gezindheid* (zie hierachter blz. 203);

5. De *streek* waar hij vandaan komt: de meeste Limburgse dialecten hebben het *h*-foneem; voor Brabantse oren vormen [I] en [i.] één foneem, evenals [Λ] en [□.]; West-Vlaanderen mist het *g/h*-gehoor, d.w.z. deze twee klanken zijn hier alleen fonetische realisaties van één foneem. Als gevolg o.m. hiervan spreekt de Limburger *gemiddeld* het beste ABN, en de West-Vlaming het slechtste. Bij laatstgenoemde werkt bovendien het officiëel uitgestorven particularisme nog sterk na;

6. Iemand's *afkeer* van *elk dialect*: de Franskiljons zijn *soms* te 'winnen', maar alleen als het 'Vlaamse' misverstand opgeheven is, en het prestige van het Frans niet te sterk nawerkt;

7. Iemand's *persoonlijke vriendschap* (onverschilligheid of vijandschap) t.o. één of meer individuen die ABN spreken. Ook van dit laatste heb ik soms zeer treffende staaltjes van dichtbij meegemaakt[1].

Welke groepen ABN-woorden maken nu de meeste vorderingen t.o. het dialectische woordgebruik? Afgezien van de kwestie van frequentie, waar men niet gauw definitief bij kan oordelen, vinden we als eerste groep, de vervangers van de dialectische Gallicismen. Na de voorafgaande uiteenzetting hoef ik hier niet meer uitvoerig over te spreken.

Op de tweede plaats krijg ik de indruk dat ABN-woorden met een bizondere gevoelswaarde eerder als de andere een dialectisme kunnen vervangen. Tenslotte bevordert het officiële geschreven taalgebruik zeer sterk de invoering van bepaalde ABN-woorden. Als voorbeelden van de eerste groep kan ik geven *embêtant > vervelend, chauffage > verwarming* en *vélo > fiets*; van de tweede *vélo > fiets* en *schoon > mooi*; van de derde *statie > station, plaats > plcin* en zelfs *statieoverste > stationschef*[2], terwijl *postkaart* koppig stand houdt t.o. *briefkaart* omdat de PTT hardnekkig weigert het ABN-woord te gebruiken, op grond van het motief dat een briefkaart bij de Belgische Posterijen iets anders is als bij de Nederlandse.

Uit wat we over ABN-woordgebruik gezegd hebben, is al komen vast te staan dat dit in principe los staat van de dialecten, en dus ook van de al dan niet wijde verbreiding van dialect-woorden, of van het aantal mensen dat zulke woorden in dialectisch gebruik kent. Heel begrijpelijk kwam een aantal znl. dialectwoorden met een vrij groot verspreidingsgebied, vanouds veel voor in door Vlamingen geschreven teksten, en werden ze vandaar uit - even begrijpelijk - overgenomen door ijverig regis-

1) Vlaanderen is een dorado voor taalpsychologische waarnemingen. Eén voorbeeld: een Vlaming die me sinds enkele weken kende, gebruikte als aanspreekvorm meestal *gij* en *u* door elkaar (we stonden in de 'meneer'-verhouding). Maar op een gegeven ogenblik wilde hij me een verzoek doen, dat voor hem enige betekenis had. Sprekend over de zaak in kwestie, vroeg hij me na een korte aarzeling: 'Wil *jij* dat voor me doen?'. Het kostte hem zichtbaar moeite, dit woord over z'n lippen te krijgen. Natuurlijk was dit *jij*, voor hem eenvoudig een variant van *gij*, en allerminst een vertrouwelijkheids-pronomen.

2) Ondanks de Gallicistische etymologie, zoals men ziet.

trerende woordenaars[1] onder toevoeging alweer van het door ons becritiscerde *znl.* Maar terwijl de meest verspreide dialectismen door dit feit zelf, het best vertegenwoordigd waren in deze groep, gingen achteraf de woordenaars (althans theoretisch) in die verspreiding een criterium zoeken voor indeling van de dialectismen. De wijd verspreide werden *znl.* genoemd, de minder bekende werden als dialectismen bestempeld en niet waardig bevonden om onder de eerste geprivilegiëerde groep gerekend te worden, - althans in theorie.

Ook al is het gewenst dat mijn materiaal door dat van andere onderzoekers aangevuld wordt, omdat het niet uitgebreid genoeg is, toch is het mogelijk er enkele conclusies uit te trekken m.b.t. de vraag: vertonen de in Vlaanderen gesproken mengtalen de neiging om niet-frequente dialectismen eerder te laten varen als frequente?

Uit het voorafgaande heeft men al kunnen concluderen dat juist een aantal frequente dialectismen het eerst aangepakt werden. Immers: veel Gallicismen[2] hadden juist als isoglos de staatgrens, omdat tot daartoe het AB Frans tijdens z'n lange overheersing een diepe indruk op de dialecten had kunnen achterlaten. - Maar ook de ABN-woorden uit de derde groep verdringen frequente dialectismen, zoals men zal begrijpen. De vernederlandsing van Vlaanderen laat zich dus weinig of niets gelegen liggen aan de frequentie van dialectismen *als zodanig*. Ook heb ik nog nooit een Vlaming ontmoet die opzettelijk en principiëel, wijdverbreide dialectismen cultiveerde en de andere vermeed. Afgezien van het feit, dat hij daarvoor heel veel dialectkaartjes getekend zou moeten hebben, zou zo'n inspanning welhaast bovenmenselijk zijn, omdat een dergelijk kunsttaaltje nergens een echo vindt.

De woordenaars nemen dus de onderscheiding dialectisme-Zuidneerlandisme in acht. Ik geef hiervan twee citaten. 'Ook de dialectwoorden [werden geweerd]. Slechts wat geldt als algemeen Zuid-Nederlandsch [sic!] werd naast het Algemeen Beschaafd opgenomen, doch telkens met de aanduiding: (ZN.)'. 'Behalve de woorden van het Algemeen Beschaafd, werden ook *gewestelijke woorden* opgenomen die in ruimeren kring bekend zijn'. 'Het *Zuidnederlandsch* is vertegenwoordigd door de woorden die algemeen of zoogoed als algemeen in Zuid-Nederland of Vlaamsch-België gehoord worden'[3].

We willen niet volstaan met erop te wijzen, hoe zinloos het is deze indeling te maken, we willen tenslotte een aantal steekproeven nemen uit de *znl.*-woorden zoals Verdeyen die sinds jaren verzorgt in Koenen-Endepols-Heeroma. (We citeren [19]1942). Doordat we zo weinig dialect-

1) Voor hun objectiviteit pleit dat ze ook de Gallicismen opnamen.

2) Lang niet allemaal. Er zou een zeer interessante studie te schrijven zijn over de geografische verspreiding van de Gallicismen in onze dialecten, zowel voor de Zuidelijke als voor die van het Noorden.

3) Resp. uit L. Brouwers S.J., *Het juiste woord*[2] 11 (Turnhout z.j.) en J. Verschueren S.J., E. Spaey en L. Brounts, *Modern handwoordenboek*, Voorwoord (Turnhout 1941). Men vergelijke vooral hierbij de critiek van L. G[rootaers] op laatstgenoemd boek (*LB* (*Bijblad*) XXXV (1943) 35 v.) die o.m. zegt: 'De gewestelijke woorden, waarvan het opnemen noodig wordt geacht om de boeken van de dialectisch gekleurde auteurs verstaanbaar te maken, zouden scherp van het Alg. Besch. moeten gescheiden en b.v. in een Aanhangsel ondergebracht worden.' Ook wijst hij op de kwestie van het gezag dat het woordenboek geniet: we komen hier blz. 202 nog op terug.

kaartjes hebben die ons hele taalgebied bestrijken, zijn we helaas gedwongen ons te beperken. Maar het materiaal van de *Taalatlas* geeft toch in elk geval al heel wat stof tot overpeinzing zoals we zullen zien, ook al levert hij eerder een nauwkeurige aanduiding van het aantal vierkante kilometers, waarbinnen de *znl.*-woorden bekend zijn, als van het aantal mensen dat ze in hun dialect gebruikt: dat laatste zou natuurlijk veel belangrijker zijn.

Afl. 1, kaart 6 van de atlas heeft als onderwerp het begrip 'doffer'. Van het hierin verwerkte materiaal geeft Verdeyen alleen *duiver* en *kubber* als *znl*. Een aantal wvl. plaatsen hebben *duver*(*e*), ik vond verder één wlimb. plaats met *doever*, terwijl blijkbaar verschillende West-Vlamingen en ook een aantal Oost-Vlamingen en Antwerpenaars hun dialectklank als *ui* spelden. (Men dient zich door de *ui*-vormen op de kaart zeker niet te laten misleiden.) *Kubber* vindt men rondom Aalst, in enkele plaatsjes aan de taalgrens en in een vijftal Oost-Antwerpse dorpen. Waaraan de *u*-vocaal in dit woord het te danken had dat ze verkoren werd boven de *o*'s en *e*'s die daarnaast voorkomen, is me niet duidelijk, evenmin als het feit dat het o.m. wli. *horen*-type geen vermelding waard bleek te zijn. De overige woorden laten we verder buiten beschouwing; alleen moeten we nog vermelden dat we binnen het ndl. Rijksgebied maar een enkele vertegenwoordiger vonden van de *znl.*-types. Tussen duiven en politieke grenzen schijnt dus wel enig verband te bestaan.

Van de volgende kaart (*gier* 'stercus') hoeft alleen vermeld dat *zeik* voor *gew*(*estelijk*) en *znl.* doorgaat. Men zie het grote aantal vormen passim bezuiden de Rijn en zelfs enkele benoorden die rivier.

Kart 12 van de *kikvors* levert nieuwe stof tot overpeinzing. Het wli. *kwakvors*-gebied vermocht dit woord niet tot *znl.* te stempelen: het werd *gew.*, waarschijnlijk dank zij enkele vormen langs de Maas in de buurt van Venlo. Verder is het *puit*-type wvl., ovl., zeeuws en wbrab., maar met dat al blijkt Verdeyen er zich niet over ontfermd te hebben: *puit* heet alleen *gew.* De vorm *vors* wordt merkwaardig genoeg ABN genoemd.

Kaart 13 (*zeis*) brengt ons op de vraag, waarom het wvl. *zeisen* dat ook in Overijsel bekend is, nu weer alleen *znl.* heet, terwijl tot besluit van deze aflevering, de *stier*-kaart ons een lijnvormig *var*-gebied laat zien, waarin de staatgrens blijkens ons woordenboek als een leeftijdgrens gezien moet worden: t.o. de ABN-betekenis 'jonge stier' wordt uitdrukkelijk de znl. betekenis 'stier' genoemd. (Voor zover ik vast kon stellen, staat Noord-Limburg aan de kant van het *znl.*).

Dan de *jonge varkens*-kaart (afl. 2, nr. 1). Het type *vikken* is evenmin vermeld als het limb. *bagge*. Het zbrab. *kurre* heet *znl.*, *gew.* (Rijksndl. plaatsen die dit woord geven, vond ik niet); het type *viggen* dat ook Zeeuws-Vlaams is, heet *znl.* Wie de zeer uitgebreide vormverschillen in Vlaanderen ziet, zal zich waarschijnlijk opnieuw verbasen over de willekeurige greep van de woordenaar.

De *naaf*-kaart (afl. 3, nr. 6) laat ons in Oost- en West-Vlaanderen een groot *busse* (*bosse*)-gebied zien. Zeeland heeft bijna steeds dezelfde vormen, en sporadisch vinden we *bus* en *bos* nog tot in Holland en Friesland. Van het type-*dom* (*doem, domp*) vindt men opgaven uit heel Brabant, West-Limburg en Holland. *Dom* en *bus* worden allebei door Verdeyen *znl.* genoemd.

Als we tot slot de kaart van *spin* opslaan[1], dan vinden we het type-*kobbe* (naast *koppe*) in West-Vlaanderen terug (met een strook van het aangrenzende Oost-Vlaanderen), terwijl *kobbe* in het woordenboek *znl.* heet.

Uit dit kleine aantal steekproeven blijkt overduidelijk, dat de *znl.*- woorden het volgende met elkaar gemeen hebben: ze zijn een willekeurige greep uit woorden die onder meer bekend zijn in dialecten van een groter of kleiner deel van het Zuiden van ons taalgebied, hebben overigens onderling in isoglossering vrijwel niets met elkaar gemeen[2], vallen helemaal of gedeeltelijk binnen het Belgische Staatsgebied, en zijn in vorm en spelling voor zover mogelijk vernederlandst of verfranst.

Om ieder misverstand te vermijden moet ik er uitdrukkelijk op wijzen, dat m.i. een aparte aanduiding onmisbaar is bij woorden die functies of begrippen weergeven, die officiëel in de Belgische Staat gebruikt worden, en die natuurlijk niets te maken hebben met dialectismen. Als voorbeelden noem ik *vrederechter, rijkswacht, kwartje, atheneum, schepen, licentiaat*. Men kan hierbij desgewenst massa's juridische en ambtelijke termen inlijven. Zulke woorden vinden we op dezelfde manier in het AB Frans van de Walen, wanneer men ze in Frankrijk zelf niet kent.

Verder laat ik principiëel de kwestie buiten beschouwing of het in het algemeen al dan niet gewenst is om dialectismen in onze handboeken op te nemen. Men kan hiervoor een aanleiding vinden in het feit dat onze litteratuur sinds enige tijd het verschijnsel van de streekromans kent, waarin nogal eens wat dialectwoorden of mengvormen voorkomen[3]. Wil men deze litteratuur dus verstaanbaar maken dan kan men de dialectische woordvoorraad daaruit helemaal of gedeeltelijk in handwoordenboeken opnemen, men kan hetzelfde doen met de wvl, particularistische litteratuur, men kan bij benadering of in het algemeen een localisering bij deze dialectwoorden geven, maar Maastrichtse of Tilburgse woorden aanduiden met *gew.*, en Maaseikse of Turnhoutse met *znl.* is dialectgeografisch een daad van zuivere willekeur die in de feiten nergens een rechtvaardiging vindt.

* * *

Wanneer de dialectologie nu geen reële basis geeft voor de aparte aanduiding *znl.* in onze handwoordenboeken, waar ligt dan de oorzaak van het feit dat die term zo algemeen gebruikt wordt?

Om de juiste achtergrond hiervan te zien, moet men vooral rekening houden met het feit dat de taaltoestanden in Vlaanderen, voor zover dat het Nederlands betreft, zó volkomen afwijken van de rest van West-Europa, dat er een groot aantal karakteristieke problemen uit ontstaan

1) E. Blancquaert en W. Pée, *De Nederlandsche benamingen van de spin, HCTD* VII (1933) 432.
2) Voor zover ze tenminste te isoglosseren zijn. Een uitzondering vormen natuurlijk de Gallicismen die tot aan de staatgrens reiken.
3) Het *litteraire* gebruik van zulke woorden willen we hier niet behandelen: het is allerminst een typisch Zuidelijk verschijnsel, maar komt in vrijwel alle delen van ons taalgebied voor. Pée zegt (hier incidenteel alleen over znl. verhoudingen): ‘In hoever sommige specifiek Zuidnederlandse woorden en uitdrukkingen met betrekking tot de Noordnederlandse te verwerpen of te verkiezen zijn, is vaak een kwestie van literaire smaak’. (W. Pée, *Vlaanderen en het Algemeen Beschaafd* 11 (Antwerpen [1937])).

zijn. We hebben er al eerder op gewezen, dat dit landsdeel zich tot voor kort met een totaal vreemd AB moest behelpen, en nu bezig is op het Nederlands 'over te schakelen'. Als gevolg daarvan bevindt het zich sinds jaren in een weinig benijdenswaardige overgangstijd, zonder dat van hogerhand radicaal ingegrepen wordt, om het proces binnen de kortst mogelijke tijd te laten verlopen[1]. Groeide de oudere generatie van intellectuelen nog op met tenminste een vreemd AB dat ze beheerste, de jongere spreekt meestal geen goed Frans meer, maar nog geen goed Nederlands. Zoals gezegd: ABN in z'n zuivere vorm is in Vlaanderen practisch onbekend. Wie het op straat hoort spreken, spitst z'n oren: daar moet iets bizonders aan de hand zijn.

Houdt men nu de gevaarlijke betekenis van het woord *beschaafd* in het oog, dan voelt men - ook al is men bekend met de critiek op de term ABN - dat psychologisch de noodzaak bestaat om een overgangsterm te gebruiken. Welnu: dat is de functie en de bestaansgrond van het woord *znl.*, ook al is bij de gebruikers daarvan lang niet altijd het besef aanwezig dát men hier met een noodconstructie te doen heeft, een schipbrug, waar men vlak naast al bezig is, de pijlers van de definitieve in beton te gieten. Daarom moeten we ons nu bezig gaan houden met de vraag of de taalpaedagogiek misschien rechtvaardigt wat de dialectologie bleek te verwerpen. Anders gezegd: vergemakkelijkt het gebruik van de term *znl.* in onze woordenboeken, in Vlaanderen de overgang naar het normale ABN?

Niet alleen suggereert *znl.* in het algemeen niets 'anti-ABN's', maar voor veel mensen (en daaronder ook woordenaars, zoals we zagen) heeft het taalwetenschappelijk de betekenis 'ondialectische uitdrukking'. In deze zin als *wetenschappelijk begrip* in *woordenboeken* gebruikt, zet deze term dus een fictie voort die één van de grote hinderpalen is bij de taalkundige revolutie die Vlaanderen doormaakt, temeer omdat dit landsdeel dit gemeen heeft met alle gebieden waar men geen stevig ingeburgerde en gestandaardiseerde gespróken taalnorm heeft om op te steunen: een grote eerbied voor het gezag van officiëel door spraakkunst en woordenboek gesanctioneerde taalvormen. Een ABN-taalgevoel heeft men in Vlaanderen niet, zoals ik al zei, en dat van z'n dialect-basis wantrouwt men meestal zeer terecht.

Wanneer de term *znl.* in bovengenoemde betekenis gebruikt wordt, dan bewijst dit dat de invoering van het ABN in Vlaanderen talloze ernstige moeilijkheden ondervindt. Ze zijn van tweeërlei aard: materiëel (fysiologisch, als men wil) en psychologisch.

Na wat ik hiervóór blz. 198 over de fonologische kant van deze zaak opgemerkt heb, hoef ik daar niet veel meer aan toe te voegen. Alleen wil ik er nog op wijzen, dat het Franse foneemsysteem merkwaardig genoeg, niet die moeilijkheden oplevert die het Nederlandse brengt: het foneem *h* is er onbekend, evenals de spirant *g*, en verder bestaat evenmin het onderscheid van de ndl. *i's* en *u*'s.

Een sterke beïnvloeding door het Frans maakt het moeilijker om, uitgaande van dialectische uitdrukkingen (*het is geen avans, het is dat* hè

1) Pce bespreekt (*a.w.* 24) uitvoerig wat er eigenlijk gedaan zou dienen te worden. Vgl. hierover ook A. van Loey, *Algemeen Beschaafd Nederlands in Vlaams-België* 71 vv. (Brussel 1945).

meneer?), dialectische woorden (bijna de hele technische terminologie is b.v. Frans), en dialectische constructies (men *is* verzocht 'wordt', de overwinning is gevierd *geworden*) tot het ABN te komen. Lastiger wordt het nog als het Nederlands onregelmatigheden schijnt te vertonen t.o. het Franse systeem: *thème*: *thema* = *schème*: *schema* = *problème*: *problema*,.... maar dit laatste is nu juist weer geen ABN. Het Franse *note* 'ongetekende kwitantie' is in het Nederlands *nota*, maar in de betetekenis 'verwijzing onder aan een bladzij' luidt het *noot*, en tenslotte kan het dan nog door *aantekening* vertaald moeten worden. Met *manteau* (dial. *mantel*) komen de betekenis-verschillen 'mantel' en 'jas' te voorschijn. *Devoir* (in de meeste diall. *moeten*) is 'moeten' en 'hoeven'. Zo kunnen we doorgaan.

Ook de psychologische weerstanden tegen het ABN mag men niet, onderschatten. Op de eerste plaats bestond er in het Franssprekenen een zekere traditie: men viel niet op als men het deed. Het Nederlands was een volstrekt novum en miste ten enenmale elk prestige, vereenzelvigd als het steeds werd met 'patois flamand'. Bovendien was en is nog steeds de onjuiste opvatting verbreid dat het ABN in oorsprong een soort veredeld Amsterdams is: de invloed van Zuidelijke dialecten op het ontstaan van de Standaardtaal is een volslagen onbekend feit. Dan was er dit: wat binnen de Nederlandse staatgrenzen de verbreiding van het ABN vergemakkelijkte, was behalve de technische centralisering van regering, pers en radio, het besef: we zijn leden van één Nederlandse staatkundige en culturele gemeenschap die als taalwerktuig het ABN heeft. Maar in Vlaanderen was sinds 1830 de staatkundige band met het Noorden verbroken, en moet zelfs nu het besef van culturéle eenheid daarmee grotendeels nog gemeengoed worden van de massa, die hier vaak moeite heeft om politiek en cultuur van elkaar te scheiden. Als het waar is dat dit culturele eenheidsbesef de basis moet vormen voor de psychische bereidheid om het ABN zonder voorbehoud als standaardtaal te aanvaarden, dan is het omgekeerd eveneens een feit dat ABN spreken het besef van de culturele eenheid sterk bevordert. Men ziet: daarmee zijn we in een vicieuse cirkel beland.

Maar nu zal men ook begrijpen dat Vlamingen die de culturele eenheid met het Noorden als een evidentie zien, en a fortiori diegenen die een politieke eenheid wensten of wensen, ook op taalkundig gebied zeer vooruitstrevend waren, - althans in theorie, en daar komt het vooral op aan. Na de belevenissen van een deel van deze politieke groep tijdens de laatste Duitse bezetting in België, kan men zich voorstellen hoe de eenvoudige massa in Vlaanderen in haar kortzichtigheid het ABN spreken kon gaan vereenzelvigen met landverraad, en hoe daardoor opnieuw een remming kon ontstaan, zij het uiteraard ook slechts tijdelijk[1)].

Anderzijds worden sommige Vlaamse intellectuelen[2)] afgeschrikt door Kollewijniaanse concessies aan dialectisch taalgebruik die afbreuk dreigden te doen aan de woordeenheid van het ABN. Dat Kollewijn neigingen had in deze richting is heel begrijpelijk uit z'n verzet tegen de gecodificeerde schrijftaal van zijn tijd. Maar dat verhollandsings-pogingen

1) v. Loey 69 v. Enige bladzijden eerder bespreekt hij andere psych. remmingen die de verspreiding van het ABN hinderen.
2) Vgl. bv. W. Couvreur, *LB* XXXIII (1941) 20.

als het invoeren van *leggen* ‘liggen’ of *kennen* ‘kunnen’ in het ABN volkomen mislukten dat kan men in Vlaanderen al'een maar te weten komen door het taalgevoel van ABN-sprekers te raadplegen. En gesproken Nederlands krijgt men er practisch weer niet te horen tenzij door de radio.

Daarmee komen we tot de vraag: hoe is het Nederlands van sprekers en omroepers van de in Vlaanderen veel beluisterde Radio Hilversum? Het antwoord kan kort zijn: doorgaans bedroevend. Afgezien van de diftongering in *loupe* en *beine*, zijn vooral Amsterdamismen aan de orde van de dag. De eentonigheid hiervan wordt alleen onderbroken doordat gewone dialectklanken (*op dese wijse*) door hypercorrecte worden afgewisseld: *zeventig* en *langzaam* met duidelijk uitgesproken *z* zijn heel normaal. - We zwijgen dan nog van de welig tierende synchronische Anglicismen: *dit is de Ndl. Radio Unie* ‘hier is ....’, *bulletin* ‘nieuwsuitzending’, *het Duitse volk over haar grondwet* ‘zijn grondwet’, enz. Naar de Nederlandse taalkennis van een spreker die geregeld Engelse les geeft heeft men klaarblijkelijk nooit gevraagd.

Dat de psychologische afstand tot de Vlaamse luisteraar vergroot wordt door de boven-moerdijkse articulatie-basis van de meeste Hilversumse sprekers, is onvermijdelijk. Maar bovengenoemde dialectismen en andere uitingen van Moedertaal-verachting zijn zeer nadelig voor het prestige van het ABN, en remmen dus op hun beurt de taalontwikkeling in Vlaanderen.

Als men al deze factoren in aanmerking neemt dan zal men begrijpen dat ik niet overdrijf met die Vlamingen voortrekkers te noemen die vandaag aan de dag de psychische moed en de lichamelijke inspanning op weten te brengen om buitenshuis consequent ABN te spreken al is het alleen maar buiten hun woonplaats (onder dialectgenoten is het practisch onmogelijk). Zelfs waar men zich normaliter van een mengtaal bedient[1)] en niet van z'n dialect, zal het gebruik van ABN met z'n *jij, jou, nou* (de interjectie) of *dag* ‘au revoir’ makkelijk een zekere wrevel wekken, een gevoel van: ‘Wat stelt hij zich aan? Waarom doet hij niet gewoon?’, althans wanneer beide partijen psychisch niet op hetzelfde standpunt staan. Lang niet zo erg of zelfs afwezig is dit verschijnsel bij het gebruik van woorden als *station, krant, mooi, fiets* of *graag*, die zoals gezegd al heel wat meer gebruikt worden.

Verontrustend is die reactie allerminst. Immers: ‘spot van kornuiten’ t.o. degenen die een nieuwe taalontwikkeling ‘serieus en soms zelfs à outrance willen doorzetten’[2)] is een normaal verschijnsel bij elke taalexpansie. Ook in Vlaanderen zal deze hindernis ongetwijfeld op den duur opgeruimd worden. Maar men zal nu begrijpen, hoe onmisbaar de steun van woordenboek en spraakkunst bij dit alles is.

Samenvattend kunnen we het volgende zeggen. De vervanging van de naam *Hollands* door *Nederlands* loopt niet volkomen parallel met die van *Vlaams* door *Nederlands*: in het laatste geval wordt dikwijls bewust de uitdrukking *Zuid-Nederlands* gebruikt. De oorzaak ligt in het feit

1) Bij gesprekken tussen bv. een Oost-Vlaming en een Limburger, of een West-Vlaming en een Brabander levert het gebruik van dialect moeilijkheden op, en spreekt men dus meestal gekuist dialect (‘schoon Vlaams’, Zuid-Nederlands of hoe men deze mengvormen ook noemen wil).
2) G.G. Kloeke, *Expansie* 22.

dat voor West-Europese verhoudingen de taaltoestanden in Vlaanderen uniek zijn: het meer dan een eeuw als AB gebruikte Frans moet vervangen worden door het Nederlands dat men daar tot dusver alleen gekend heeft in de vorm van dialecten of - geschreven - in die van kruisingen tussen dialecten en ABN. Omdat op dit ogenblik nog maar een uiterst klein percentage Vlamingen het ABN beheerst, heeft men bij wijze van tijdelijk compromis in de taalpractijk het woord *Zuid-Nederlands* nodig voor die gevallen waar in hun ABN dialectwoorden gebruikt worden. Gaat het handwoordenboek de taalkundige overgangs-moeilijkheden in Vlaanderen echter onnodig verzwaren door een willekeurig aantal dialectwoorden te voorzien van de toevoeging *znl.* en deze groep uitdrukkelijk te scheiden van andere dialectwoorden, dan begaat het een daad van willekeur die wetenschappelijk-dialectologisch niet te verantwoorden is, en die ook in het Noorden verwarring sticht[1]. Als het feit van de bestaande strenge eenheid in woordgebruik tussen het Noorden, het Midden en het uiterste Zuid-Oosten van ons taalgebied in Vlaanderen beter bekend was zouden veel wanbegrippen aangaande het ABN daar vlug tot het verleden behoren.

Roermond.
P.C. PAARDEKOOPER.

Onnederlandse(?) meervouden.

'Een buitennissig meervoud' (Taal en leven VII 57 vv.) kwam tot de konklusie, dat in zinnen als: 'In den loop der IIIe, IVe en Ve *eeuwen*', het gekursiveerde meervoud een gallicisme was: la poésie lyrique des XIIe et XIIIe *siècles*. Het zou ook een anglicisme kunnen zijn: In the sixth and seventh *centuries* Ireland was the island of saints. Bij een Vlaming denk je het eerst aan g a l l i c i s m e : 'terwijl de eindredactie van het Mahâbhârata, dat reeds in oorkonden der vijfde en zesde *eeuwen* als een verzameling van 100.000 sjloka's geroemd .... wordt, vóór 500 n. Chr. moet hebben plaats gevonden' (Alg. Literatuur Geschiedenis I 63)[2]. Maar toen De Volkskrant (29 XII '45) sprak van 'besprekingen tussen de Britse en de Nederlandse *minister-presidenten*', was dat a n g l i c i s m e blijkbaar door de Daily Telegraph geïnspireerd. Internationaal is het volgende anglo-gallicisme met duitse woorden: 'Op de Leipziger en Frankforter *Messen* wordt veelvuldig Esperanto gesproken en er in gecorrespondeerd' (Opv. Brochurenreeks VII 42). De heer Yge Foppema wees me nog op: 'Terwijl de Nederlandsche en Zweedsche *vlaggen* in top waren geheschen, heeft dezer dagen een Sliedrechtsche baggermolen in het door de langengte van Falsterbo gegraven kanaal de laatste meters zand weggewerkt, die daar de wateren van Oostzee en Sont nog scheidden' (N.R.C. gecit. in de Haagsche Post 9 VIII '41).

Dit laatste voorbeeld kan nochtans een goed-nederlands meervoud

1) Vgl. Grootaers' uiteenzetting in de blz. 199, noot 3 genoemde critiek. Dat hij als Zuid-Nederlands taalgeleerde opvattingen bleek te huldigen, die zo sterk leken op de mijne, was voor mij een onmisbare steun bij de formulering ervan. Ik stel er prijs op, dit aan het eind van dit opstel nadrukkelijk te verklaren.
2) Dit 'Algemene *Literatuur Geschiedenis*' is een - minstens grafisch - anglicisme. Ons land wordt door zulke anglicismen overstroomd.

bevatten: daarvoor hoefde men enkel meer nederlandse en meer zweedse vlaggen te hijsen. Daarentegen kan zelfs het herhaalde lidwoord '*de* Britse en *de* Nederlandse minister-presidenten' niet tot gaaf Nederlands maken. Die herhaling kombineert alleen een 'taalfijnigheidje' met een taaluitheemsigheid.

Ik mag zeker nog wel enkele wisselende voorbeelden geven - ze zijn niet zo heel dik gezaaid - al was het alleen maar om anderen in de gemakkelijke gelegenheid te stellen, hun taalgevoel en het mijne op de proef te stellen. J.H. Starmans citeerde in zijn dissertatie: Verloskunde en kindersterfte in Limburg, blz. 143 uit een 'wet van den 1sten Juny 1865': 'Tot het natuurkundig examen worden alleen zij toegelaten, die aan de commissie voor dit examen voldoende bewijzen leveren van kennis der Nederlandsche, Latijnsche, Fransche en Hoogduitsche *talen* en van de wis- en stelkunst, als voorbereiding tot beoefening der natuurkundige wetenschappen'. Er werd niet van wis- en stelkunst*en* gewaagd! Blijkbaar omdat die dubbelheid als een eenheid geldt. Daarom kwam ook ondanks 'de genees-, heel- of verloskunde' (144) 'de genees-heel- en verloskunde' (141) niet voor pluralizering in aanmerking. Het zijn wel verschillende kundes, maar die hangen toch nauwer samen dan de genoemde talen, waarbij de distributieve eenheden domineren. Maar ook dat distributieve wettigt het gallicistische meervoud allerminst. Ik denk hierbij aan gallicisme, waaraan ik móet denken bij: 'Reeds in zijn Antwerpsche proclamatie .... waarborgt kroonprins Willem de vrijheid in zake het gebruik der Hollandsche, Vlaamsche en Fransche *talen*'; de franse tekst immers sprak van 'l a n g u e s hollandaise, flamande et française' (Verslagen en Meded. Vla. Acad. 1940, blz. 299). Elders las ik nog: 'De Dien gaf een aantal geschriften uit met betrekking tot de Hebreeuwse, Syrische, Chaldeeuwse, Arabische en Perzische *talen*' (Meertens, Letterkundig leven in Zeeland enz. 443). Is deze auteur ook debet aan: 'Dialecten en Volkskunde-*Commissies*'? zoals dat gedrukt staat op enveloppen van de Kon. Nederl. Akad. van Wetenschappen. In alle geval maakt het meervoud hier goed duidelijk, dat het twee afzonderlijke Kommissies zijn - al is zo'n samenstelling een ietwat ander geval dan 'talen' met een aantal voorafgaande adjektieven. Vergelijk nog: 'Aan de Theologische, Juridische en Medische *faculteiten* is het oordeel van de Commissie tot Herstel over hun beleid als faculteit schriftelijk kenbaar gemaakt' (Utr. Kath. Dagblad 22 IX '45); 'Er zijn grote moeilijkheden gerezen, doch wij hebben een practisch begin gemaakt met de oplossing ervan door vereniging van de Britse en Amerikaanse *zones*' (Volkskr. 23 XII '46). Ik kan maar niet meegaan met zo'n meervoud; 'vereniging van de britse en de amerikaanse zone' zou trouwens àlle kans op misverstand uitsluiten. Dat zou 'het bisschoppelijk en het aartsbisschoppelijk museum' ook doen i.p.v.: 'de oprichting van de bisschoppelijke en aartsbisschoppelijke *musea* te Haarlem en Utrecht' (Boekman, Overheid en kunst in Nederland 113).

Ik moet nog even terugkomen op '*Dialecten en Volkskunde-Commissies*'. Er staat niet: 'Dialecten- en Volkskunde-Commissies'. In dit laatste geval betreft het twee woorden: een dialektenkommissie en een volkskunde-kommissie. In de spelwijze zonder streepje achter 'Dialecten' wordt 'Dialecten en Volkskunde' ineens en maar eenmaal met 'Commissies' verbonden. Maar dat sluit de pluralizering 'Commissies' dubbel en dwars

uit. Bij de afbreking ‘Dialekten-’ is de vermeervoudiging echter ook misplaatst. ‘Had ik niet op dezelfde wijze voor *hulp-, taal- en hoofdacten* gewerkt?’ (Taal en Letteren IX 99) is eenzelfde geval. Ik voeg er een derde bij van A. Kessen: ‘*De St. Servaas- en O.L. Vrouwekerken* groeiden uit tot machtige bouwwerken en naast hen rezen de vele spitsen ten hemel van de Gothische kloosterkerken en kapellen’ (De histor. schoonheid v. Maastricht 18)[1]. Maar blz. 19 wordt het enkelvoud: ‘de kapittels van *de* O.L. Vrouwe- en *de* St. Servaas *kerk*’ met herhaald lidwoord, juist als blz. 64: ‘Een uitzondering hierop zijn *de* reeds genoemde Kruisheeren- en *de* St. Jans *kerk* met hun onder het dak verborgen schoorbogen’. Wie verband legt tussen enkelvoud en lidwoordherhaling komt daarmee niet klaar bij: ‘de Maaslandsche kunst, die in *de* 12e en 13e *eeuw* een hogen bloei bereikte’ (18). Zo wisselde ook Adriaan van Oordt in Warhold[3], maar zonder herhaling van het lidwoord: ‘Om den burgmuur, waarboven de torens der Sint Maarten en Munster-*kerken* stegen, verbreedde zich de gracht’ (I 14); ‘Op het plein tusschen de Sint Maarten en Sint Salvator *kerk* was een vloed van menschen’ (I 19).

Boven bij ‘vlaggen’ konden we het voorbeeld door een ongemotiveerde onderstelling tot goed Nederlands maken. Wat daar als mogelijk werd voorgesteld was elders werkelijkheid: ‘In het meerendeel van de derde en vierde *klassen* staat de beslissing nu voor de deur’ (Utr. Cour. 14 II '44). Het ging hier immers over een aantal derde klassen en een aantal vierde klassen uit onze voetbalwereld. Dat gaf dus ook aan het opschrift: ‘Derde en vierde klassen’ een nederlands cachet. Een soortgelijk goedmeervoudig geval is ook: ‘Ten slotte kon een dergelijk goed beheerd archief, voorzien van dergelijk materiaal, van groote waarde zijn voor 't hooger en middelbaar onderwijs, voor kweek-, handels- en nijverheids*scholen*, voor technische inrichtingen, land- en tuinbouw*scholen*, en vooral ook voor ontwikkelingsbioscopen’ (Opv. Broch. III 49). In dit geval worden samenstellingen op ‘-school’ normaal gepluralizeerd. Eerst ging het over meer kweekscholen, handelscholen en nijverheidscholen; en daarna over .... Waarover? Is ‘land- en tuinbouwschool’ één school met het boven gebezigde meervoud? Of staan landbouwscholen als aparte inrichtingen naast tuinbouwscholen? In het eerste geval wordt ‘land- en tuinbouwschool’ als één woord vermeervoudigd. Men zou het dan met de nodige onderscheiding kunnen vergelijken met de pluralizering van ‘pijl-en-boog’ of soortgelijke koppelingen: ‘De kinderen rennen naar buiten met kleine *pijl-en-bogen* om te schieten op de vogels in den rubberboom’ (H. de Leeuw, Onze West 127). In het tweede geval wordt ‘landen tuinbouwschool’ een gepluralizeerde tweeheid, zoals dat ook gebeurde in: ‘De activiteit van deze zeeschuimers werd nog verhoogd door het feit dat vele welbekende Zuid Amerikaansche Staten zeer vrijgevig waren met hun *vrij- en kaper-brieven*’ (ald. 276). De tweeheid van dit laatste blijkt onweersprekelijk uit: ‘en men aarzelde niet langer zich op gevaarlijke wegen te wagen, zooals het verleenen van Hollandsche vrijbrieven en kaperbrieven aan Amerikaansche koopvaarders’ (279 v.).

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

1) Dezelfde auteur schreef ook: ‘Het overige gedeelte met de Tongersche-, Brusselsche- en *andere poorten* is jammer genoeg geheel verdwenen’ (95): ‘andere’ maakt het geval heel anders.

Het thema van de spotkoning.

Nu in de voorlaatste aflevering van dit tijdschrift het thema van de spotkoning door Marie Ramondt opnieuw is aangeroerd, acht ik het ogenblik gekomen mijn kanttekeningen bij de tot dusver verschenen publicaties in een opstel samen te vatten. Toen J.v. Ham in jaargang 1935, bl. 229 e.v. het onderwerp voor het eerst aansneed, maakte hij de geweldige sprong van een Babylonisch Nieuwjaarsgebruik naar de 17e-eeuwse klucht. In de volgende jaargang, bl. 10 e.v. herkende Heeroma het motief van de spotkoning in Vondels *Joseph in Dothan*. Hij trachtte invloed op Vondel aan te tonen van het bekende koningsspel, dat in vroeger eeuwen het hoofdmoment vormde van de huiselijke viering van het Driekoningenfeest. Marie Ramondt kwam daarop terug in jg. 1943, bl. 164 e.v. Ze had door Olivier de Wree het kinderkoningsspel leren kennen en meende dat dit eerder in aanmerking kwam als bron voor Joseph's bespotting door zijn broeders in Vondels drama dan de 'bonenkoning' van 6 Januari. Thans, 4 jaar later, komt ze de lege plaats van het spotkoningthema in het middelnederlands opvullen met een parabel uit de *Barlaam en Joasaph*.

Wat nu allereerst Van Ham aangaat, het is zijn verdienste, dat hij de aandacht van de Neerlandici op het thema heeft gevestigd, maar tussen de Babylonische jaarkoning en de Hartogh van Pierlepon cum suis liggen zoveel door de schrijver verzwegen schakels, dat de indruk van zijn opstel onbevredigend blijft. Heeroma bleef met zijn vergelijking van Joseph's bespotting met het spel van 'De koning drinkt' dichter bij huis. Maar zijn betoog heeft mij niet overtuigd. Joseph's koningschap lijkt mij vanzelf gegeven door het buigen van de korenschoven en van zon, maan en sterren, misschien ook zijn later onderkoningschap, maar vooral door Christus' koningschap, dat Joseph 'typeert'. Het komt mij voor, dat de conceptie van Christus als spotkoning volstaat ter verklaring van Vondels voorstelling van Joseph's bespotting. Heeroma heeft enkele aan Joseph toegekende functionarissen, t.w. schrijver, portier, schenker en kamerling, teruggevonden in een opsomming van dienaren van de bonenkoning in *Rond den Heerd*. Het is echter de vraag, of dezelfde dienaren ook te vinden zijn in de 16e- en 17e-eeuwse beschrijvingen van het Driekoningenfeest. Bij een vluchtig onderzoek bleek mij, dat o.a. de portier dan nog onbekend is.

Is mijn zienswijze juist en kan Vondels voorstelling uitsluitend uit Christelijke motieven verklaard worden, dan is ook Marie Ramondt's kinderkoningsspel als bron overbodig. Maar ook het oorzakelijk verband, dat zij legt tussen het dramatische thema van de spotkoning en de epische overlevering in de parabel van *Barlaam en Joasaph*, moet worden afgewezen. Weliswaar heeft ze zelf met de formule 'het is zeer onwaarschijnlijk' reeds vergaande voorzichtigheid betracht, maar het is nog niet genoeg. Dat een of andere 'geleerde' epische traditie de bron zou zijn geweest van een dramatisch volksgebruik is uitgesloten. Het is trouwens overbodig in deze richting te zoeken. Dat wil ik even toelichten.

De vroegste berichten over de spotkoning in Europa dateren uit de laat-romeinse tijd. Uit het oosten van het Rijk wordt dan gemeld, dat de soldaten bij gelegenheid van de *Saturnalia* een koning kozen, wie alles was geoorloofd, maar die aan het slot van het feest werd gedood. Later -

toen ook in het oosten de Saturnalia in de viering der *Kalendae Ianuariae* waren opgegaan - horen we nog, dat de koning tijdens het Nieuwjaarsfeest gekozen, met een lijfwacht en een harem werd omgeven; de soldaten verkleedden zich dan als vrouwen en begingen allerlei dwaasheden. De vraag of de soldaten dit gebruik hebben overgenomen van de babylonischpersische Sakaeën of het babylonische Nieuwjaarsfeest, laten we hier rusten. Voor ons van meer belang is de contaminatie van deze spotkoning met de *rex bibendi*, die in Rome vanouds de leiding had bij het feestmaal der *Saturnalia*, waaraan heren en slaven als elkaars gelijken deelnamen. Toen na verloop van tijd de *Saturnalia* door het gehele Rijk waren opgegaan in de viering der *Kalendae Ianuariae*, bleef het gebruik van de spoten feestkoning deel uitmaken van de Nieuwjaarsviering en kon het mèt 't Nieuwjaarsfeest de middeleeuwen overleven. Want ondanks de felste bestrijding van kerkelijke zijde, bleef het volk vasthouden aan zijn viering van het jaarbegin en moest de kerk na drie eeuwen hardnekkige strijd capituleren en de 1e Januari als bijzondere feestdag erkennen.

Inmiddels waren de toestanden echter in tweeërlei opzicht gewijzigd. De Nieuwjaarsviering was met de Kerstviering gecontamineerd, ten eerste door de Nativitasstijl, die tijdelijk en plaatselijk het Nieuwe Jaar met Kerstmis had laten aanvangen en ten tweede doordat de 1e Januari binnen de Kersteirkel was komen te vallen, toen het Geboortefeest van 25 December met een passende naviering was uitgebreid, die de twaalf nachten tussen Kerstmis en Driekoningen opvulde. Zo kan het niet meer bevreemden, wanneer we in de latere middeleeuwen de Saturnalische uitspattingen juist in de Kersttijd ontmoeten, inzonderheid tijdens de naviering.

Maar daarnaast is er nog iets, waaraan we aandacht moeten schenken. Het culturele leven - ook het kerkelijk-religieuze - wordt in de latere middeleeuwen mede bepaald door de jonge, nog slechts kort geleden gekerstende volken van Germaanse stam. Hebben hun ingewortelde heidensreligieuze concepties geen stempel gedrukt op de viering der voor hen nieuwe feesten? Is niet menig nieuw gebruik uitsluitend daaruit te verklaren? En is bij convergentie van voorstellingen niet menig oud gebruik zo tot nieuwe bloei gekomen? De vraag, die ons in dit verband interesseert, is of de conceptie van de spotkoning al of niet aan onze Germaanse voorouders bekend is geweest. Nu is het koningschap zelf in de moderne betekenis van het woord voor de Germaans-heidense samenleving oorspronkelijk wel een vreemd begrip geweest. De koning is een betrekkelijk jonge verschijning; militaire bevelhebbers, usurpatoren, heersers, die hun gezag uitsluitend aan hun machtsmiddelen ontlenen, kende men in den beginne niet. Een koningsspel zal men daarom ook niet mogen verwachten. Het lag niet voor de hand aan het jaardrama deze vorm te geven. Het mysterie van de levensvernieuwing, de conceptie die aan het jaardrama ten grond ligt, werd op andere wijze gesymboliseerd dan door een troonwisseling. Vernieuwing van het leven betekende voor de Germanen allereerst vernieuwing van de vegetatiekracht, die door de dood verworven wordt en tevens de overwinning betekent op de dood. Zo ontstond het gebruik het oude jaar, de vegetatiegod of -demon, als een strooien pop voor te stellen en die uit te drijven of te verbranden. Of wel men liet Leven en Dood, Zomer en Winter met elkaar twisten en strijden om de Zomer, het Leven te doen triomferen.

Hebben nu deze gebruiken invloed geoefend op het met de Kerstviering uit het Zuiden meegekomen koningsspel? Voor zover wij het laatste in de middeleeuwen in kerkelijke kringen ontmoeten, is daarvan geen spoor te ontdekken. De spotkoning is daar een volkomen geprofaneerd spel - het Romeinse Rijk had het trouwens in geen andere vorm gekend -, dat geen enkel aanknopingspunt meer bood voor een eventuele contaminatie met het Germaanse *ludus sacer*. De gemeenschappelijke oerconceptie van het drama van Leven en Dood kan niet meer tot bewustzijn zijn gekomen. Want wanneer we de spotkoning voor het eerst duidelijk herkennen en dat is in de Herodesfiguur van het *Officium Stellae* (het liturgische drama van de aanbidding der Wijzen) is hij alleen nog een comisch personage. Zijn troonbestijging, inhuldiging, kledij, maar ook zijn caricaturaal-tyranniek optreden wijzen op een extra-liturgische conceptie, en wel die van de *rex bibendi*, van de feest- en narrenkoning. En inderdaad heeft de narrenkoning door de lagere geestelijkheid bij gelegenheid van het narrenfeest gekozen, soms de Herodesrol in het kerkelijke drama vervuld.

De 'narren' (*stulti*) werden voornamelijk en oorspronkelijk(?) gerecruteerd uit de subdiakenen; ze kozen voor hun Nieuwjaarsfeest een *dominus festi*, die als bisschop de pontificale waardigheid parodiëerde. Later schijnt het feest ook in buitenkerkelijke kringen te zijn doorgedrongen en wel via de narrengezelschappen. Ik vermoed, dat de weg over deze heeft gelopen naar verenigingen, allereerst mannenverenigingen als de rederijkerskamers en tenslotte naar de familiekring, waar de bonenkoning nog eeuwenlang het middelpunt zal vormen van het huiselijke Driekoningenfeest. De Saturnalische koningvoorstelling, die tijdelijk voor die van paus of bisschop in de schaduw was getreden, komt onder invloed van de H. Drie Koningen tot nieuw leven. Trouwens de rederijkers kozen hun 'coningh van recreatie', die evenals de narrenbisschop verplicht was een maaltijd in te richten, gewoonlijk omstreeks de tijd van 6 Januari en op die dag werd later uitsluitend het feest van 'De koning drinkt' gevierd. Of ook de kinderbisschop navolging is geweest van het narrenfeest? De vroegste berichten zijn weliswaar van iets jongere datum, maar ik ben meer geneigd er een variant in te zien. Grove uitspattingen waren hier veel minder aan de orde, maar voor de rest waren de gebruiken in principe dezelfde.

Ik zal over de viering van deze feesten hier niet verder in bijzonderheden treden. In mijn *Kerstviering in de Middeleeuwen* zal de belangstellende lezer te zijner tijd een uitvoerige beschrijving vinden van al deze gebruiken. Het was er mij hier slechts om te doen even te laten zien, dat het thema van de spotkoning in de middeleeuwen allesbehalve onbekend is geweest en dat we dus de *Barlaam en Joasaph* volstrekt niet nodig hebben om een brug te slaan tussen de Oudheid en de Nieuwe Tijd, daargelaten nog, dat een profaan-werelds vermaak onmogelijk kan zijn geïnspireerd door een bericht aangaande een sacraal gebruik.

Leiden.

J.J. MAK.

Bilderdijk's denkbeelden over de dramatische dichtkunst.

I.

Wie *De Dichtwerken van Bilderdijk*, verzameld en uitgegeven door Da Costa, opslaat, zal daarin behalve enige uit het Grieks en uit het Frans vertaalde toneelstukken slechts drie oorspronkelijke drama's aantreffen[1]. In verhouding tot de grote omvang van Bilderdijk's oeuvre is dit aantal gering te noemen.

Zelf heeft de dichter daarover enige keren een verklaring gegeven. ‘Myn gestel is niet dramatiek’, schreef hij op 61-jarige leeftijd aan zijn vriend Wiselius[2]. En tien jaar eerder had hij reeds verzekerd: ‘Ikzelf heb met dit soort van Dichtkunst niet zooveel op als veellicht de meesten myner lezeren’, en elders ‘.... waarom ik voor my nooit byzonder met het treurspel heb opgehad, als te veel en gros moetende schilderen’[3]. Daarmee stemt dan overeen de opmerking van Da Costa in diens levensbeschrijving van de meester: ‘Dramatische poëzy heeft, na de overbrenging der twee Sophocleesche meesterstukken in deze taal, hem altijd weinig aangetrokken’[4].

Dit neemt intussen niet weg, dat Bilderdijk's belangstelling voor de dramatische poëzie gedurende zijn hele leven niet gering is geweest. Daarvan getuigen zowel de talrijke, slechts in handschrift bestaande, dramatische ontwerpen en fragmenten in proza en poëzie[5], als de op uiteenliggende momenten van zijn leven geschréven opstellen, die zich uitvoerig bezighouden met de dramatische kunst van verschillende landen en tijden en met beschouwingen omtrent wezen, doel en practijk der tragedie.

Ik zeg opzettelijk ‘tragedie’. Want over het blijspel en de klucht laat hij zich hoogst zelden, en dan nog slechts afkeurend uit. In een hs[6] kan men zijn afkeer lezen van ‘den schandelyken Molière’ en diens ‘Helsche Stuk’ (*Tartuffe*), en elders wijst hij op het gevaar van het blijspel, omdat het ‘altyd by het volk gediend (heeft) om de ondeugden algemeen te maken’. Ook, en dit is nog typerender voor Bilderdijk's karakter en dichterlijke persoonlijkheid, laakt hij de vatbaarheid die er uit ontstaat ‘om, wat het zy, van twee kanten met deelneming te beschouwen, en dus een onzekerheid in de zedelyke beginsels te doen ontstaan’[7]. Het blijspel is volgens hem dan ook een minderwaardig en onzedelijk genre[8]. Dat hij in zijn prille jeugd een blijspelletje heeft

1) Twee naar Sophocles, een satirspel van Euripides en twee uit het Frans vertaalde drama's, waaronder Corneille's *Cinna*.
2) *Brieven*, ed. Messch., II, 92, 1817.
3) *Het Treurspel*, 1808, 158, 236.
4) *De Mensch en de Dichter*, 1859, 224.
5) Kollewijn (zie zijn *Bilderdijk*, I, 1891, 447) had er 29 in zijn bezit. Er moeten er meer geweest zijn. Zo vond ik in de verz. Klinkert (Kon. Akad. hs. XCVIII) één bedrijf van een treurspel *Ino en Melicentus*, waarin zeven personen optreden. Bilderdijk zelf spreekt enige malen in zijn brieven over zijn dramatische ontwerpen en fragmenten (Kollewijn, a.w. II, 448).
6) Kollewijn, a.w. II, 447.
7) *Het Treurspel*, 202, 203. Zie voorts id. 110 en 209.
8) *Dichtw.* VI, 464, Aant. bij *Het Buitenleven*.

geschreven, *De Goudmaker*, overigens een bewerking naar Holberg, zoals later bleek, is hierbij van weinig betekenis[1].

Willen wij een indruk van Bilderdijk's denkbeelden over de dramatische dichtkunst krijgen, dan moeten wij vooral aandacht schenken aan twee perioden in zijn leven, waarin hij zich in het bizonder met het drama heeft bezig gehouden.

De eerste is die van omstreeks 1780. In 1779 was Bilderdijk's vertaling van Sophocles' *Edipus* uitgekomen met een uitvoerige *Voorafspraak*. Toen de *Dicht- en Tooneelkundige Bibliotheek* het werk had beoordeeld, schreef Bilderdijk een *Brief van den navolger van Sophocles' Edipus* tot zijn verdediging[2]. In 1789 verscheen nog een voorrede bij zijn vertaling van Sophocles' *De dood van Edipus*.

Richtte zijn belangstelling zich in deze periode vooral op het Griekse drama, in de tijd van omstreeks 1808-1810 ging zijn aandacht uit naar het Franse. Hij schreef toen zijn drie treurspelen en de voortreffelijke verhandeling *Het Treurspel*, dat zijn ideeën en idealen daaromtrent samenvat. Uit dezelfde tijd dateren de opstellen *Over het treurspel der Ouden in de uitvoering*[3], het scherp satirische gedicht *Het Tooneel*, dat men een kort begrip in verzen van Bilderdijk's standpunt zou kunnen noemen[4] en waarschijnlijk ook *Over het treurspel in Nederland tot op Jan de Marre*[5], de *Bijdragen tot de Tooneelpoezie*[6] en *Over het natuurlijk spelen op het tooneel*[7].

Om de voornaamste aspecten van Bilderdijk's standpunt inzake de dramatische poëzie naar voren te brengen, wil ik achtereenvolgens aandacht geven aan zijn critiek van het Griekse en Franse, van het Spaanse en Engelse, van het Duitse en van het Nederlandse drama. Daarna wil ik Bilderdijk's voorstelling van de ideale tragedie schetsen, daarbij lettend op zijn eigen treurspelen om tenslotte te memoreren zijn ijveren voor het bevorderen van de dramatische poëzie en het toneel.

II.

Van zijn jeugd af was Bilderdijk vertrouwd geweest met de literaire werken der Oudheid. Het is derhalve niet vreemd, dat hij een grote bewondering voelde voor het Griekse drama. Daarvan getuigt ook zijn vertaling van Sophocles' *Oedipus*. Zelfs de Fransen moesten toestemmen, meende hij, dat ‘de uitvoering van 't Grieksche Treurspel onvergelijkelijk grootscher was’ dan die van het hunne.

Geschoold door buitenlandse theoretici als Du Bos, Marmontel, Batteux,

1) Geschreven omstreeks 1775. Uitg. H. Logeman, Gent, 1925.
2) Afzonderlijk uitgegeven ‘Te Amsterdam. Bij A.v.d. Kroe op den Dam’. Zie voorts ook zijn correspondentie in die tijd met Feith, Baronesse De Lannoy en Dan. van Alphen (*Br.* ed. Messch. I en *Tschr.* XXIV, 45-103).
3) In 1820 verschenen, maar blijkens p. 173 omstreeks 1809 geschreven.
4) *Dichtw.* VII, 18-22. Het gedicht is van 1808 en gericht aan Jer. de Vries.
5) Ondertitel: *Fragment uit den aanhef van een verslag aan de Tweede Klasse van het Kon. Ned. Inst.*, uitgegeven door H.W. T(ydeman), zonder jaar, plaats of uitgever; waarschijnlijk een overdruk uit Tydeman's *Mnemosune* (Bilderdijkmus. Overdruk C 22).
6) Uitg. 1823. Verg. voor de tijd van ontstaan p. 12 en 185. Het zijn critische opstellen over Jan Vos' *Aran en Titus*, over de *Cid* (een omwerking van het artikel in Tydeman's *Mnemosune*), over een stuk van O.Z. van Haren en over een zinnespel van het kunstgenootschap N.V.A.
7) *Taal- en Dichtk. Versch.* II, 1821.

Voltaire en Lessing, mengt de jonge Bilderdijk zich vol enthousiasme in het debat over de kardinale problemen van het treurspel, reeds begonnen door Aristoteles, en sindsdien via Horatius en vele Renaissance-poëtieken tot op zijn eigen tijd voortgezet[1]. In een uitvoerige vergelijking gaat hij de verschillen tussen het Franse en het Griekse treurspel na. Op twee punten vestigt hij in het bizonder de aandacht: de rei en de episoden.

Over geen onderdeel van het drama is gedurende de 16de, 17de en 18de eeuw zo uitvoerig gediscussieerd als over de rei[2]. Bilderdijk vertelt derhalve weinig nieuws, als hij constateert, dat de rei, die ‘mee deel in de handeling had’, tussen de bedrijven ‘den lof der Goden, der Deugd, en der Helden verbreidde, of eigenaartige bespiegelingen maakte op het zedelijk goed en kwaad der verrichtingen; in alle gevallen een tegenwigt hield tegen de onstuimige driften der speleren; en eindelijk de zedenleer van het schouwspel kortelijk verklaarde’.

De Fransen echter hadden het koor van hun toneel verbannen. Dit is verklaarbaar, zo betoogt Bilderdijk, als men let op het verschil in staatsbestuur der beide volken. Want de rei vertegenwoordigde het volk en dit speelde een grote rol in het democratische Griekenland: in zijn tegenwoordigheid moet alles gebeuren, de vorsten leefden er openbaar. De Franse koningen echter waren alleenheersers en konden het volk niet zulk een voorname rol toekennen. Voor hen zou critiek van het volk niet minder dan muiterij zijn. ‘Maar u, mijn Landgenoten, u, die uwen vrijen hals het eigendunkelijk juk onttrokken hebt .... voegde het u, hen na te volgen in iets, dat op een beginsel steunde, hetwelk gij veracht, bestrijdt en verfoeit?’ vraagt hij. En daarmee bestrijdt hij tevens de algemene geldigheid van Voltaire's uitspraak, dat de reien voor het treurspel nadelig zouden zijn[3].

In plaats van de reien voerden de Fransen vertrouwden in, ‘nutlooze wezens’. De zedelijke strekking van het treurspel gaat daardoor verloren. Bovendien verandert de plaats van handeling van een marktplein in een hofzaal of vorstelijk kabinet en gaat de eenheid van plaats verloren door de wisseling der tonelen.

In een correspondentie met de Baronesse De Lannoy[4], die het aanvankelijk niet eens scheen te zijn met Bilderdijk's verdediging van de rei, gaat hij nog nader op de kwestie in. Haar (traditionele) opmerking, dat de rei een element van onwaarschijnlijkheid heeft, beantwoordt hij door te zeggen, dat het Franse toneel nog veel meer onwaarschijnlijkheden heeft dan het Griekse, omdat de laatste in het openbaar speelde en de toeschouwers als 't ware bij de rei hoorden[5], terwijl bij de Fransen de handeling in gesloten kabinetten plaats heeft. Echter niet in de rei ligt de grootste waarde van het Griekse treurspel, maar in ‘de deftige eenvoudigheid’, ‘de kunstrijke schikking, die echter door sommigen der nieuweren

1) Zie Fr. Klein, *Der Chor in den wichtigsten Tragödien der Renaissance*, 1897, dat een belangrijke, hoewel niet volledige verzameling citaten geeft over dit onderwerp uit de Italiaanse en Franse poëtieken van deze eeuwen.
2) Zie het artikel *De ondergang van de rei in het Nederlandsche treurspel*, in *De Nieuwe Taalgids*.
3) Niet als Feith bepaalde hij zich dus tot het slechts beschouwen van alle meningen voor en tegen de rei (*Het Treurspel*, 1793).
4) *Br.* ed. Messch. I, 62, 9 Maart 1780.
5) Dit was reeds betoogd o.a. door Batteux, *Les quatre Poétiques d' Aristote, d'Horace, de Vida, de Despréaux....* 1771, I, 91.

aanmerkelijk verfijnd is; de eenheid van onderwerp, plaats en tijd, de natuurlijke ontknoping'. Uit een brief van 30 Maart 1780 blijkt Bilderdijk's pleidooi bij zijn vriendin ingang te hebben gevonden[1]. Zij had trouwens grote bewondering voor hem en spoort hem herhaaldelijk aan een oorspronkelijk toneelspel op te zetten[2].

Na de weglating van de rei, zo betoogt Bilderdijk in zijn *Voorafspraak* tot de Edipus-vertaling, zou het Griekse treurspel de Fransen te eenvoudig zijn. Daarom brachten zij de episoden aan. Deze moeten niet opgevat worden in de betekenis der Ouden (toen was de episode de eigenlijke handeling, die zich naast het koorgezang ontwikkelde), maar als bijverdichtsel, ondergeschikt aan de hoofdhandeling[3]. Daardoor is het treurspel der Fransen veel rijker van handeling geworden. Maar zij maakten er vaak misbruik van door er te veel plaats aan te geven. De 'eenheid van daad' komt daardoor in gevaar.

In zijn eerste correspondentie met Feith behandelt Bilderdijk de kwestie nog uitvoeriger. Enige dagen voor het verschijnen van zijn *Voorafspraak* was Van Alphen's *Theorie der Schone Kunsten* van de pers gekomen. Daarin werd betoogd, dat Aristoteles met 'episodiën' hetzelfde had bedoeld als de contemporaine schrijvers onder 'episode' verstonden[4]. In een uitvoerige, haast tot een verhandeling uitgedijde brief aan zijn 'veelgeachten kunstvriend'[5] bestrijdt Bilderdijk dit door nauwkeurig de delen van het Grieks treurspel te analyseren. De vergissing, meent hij, kon ontstaan, doordat bij Euripides, die niet gelukkig was in het schikken van zijn onderwerpen, episodische stukken voorkomen, die niet goed met het hoofdonderwerp zijn verbonden. Met de Franse hebben ze inderdaad enige overeenkomst, maar dat geeft nog geen recht de ware Griekse episode gelijk te stellen met de Franse.

In latere brieven polemiseert hij nog met Feith over de episode in het treurspel en in het epos. Volgens hem was er geen verschil, maar Feith dacht er anders over[6].

De *Brief van een Navolger van Sofokles Edipus* (1780) brengt geen nieuwe gezichtspunten. Op tamelijk hooghartige toon dient Bilderdijk zijn critici van repliek: 'al hadt gij ten eenenmaal gezwegen, men zou er niet bij verloren hebben'. Belangrijk voor ons onderwerp is slechts Bilderdijk's opmerking, gesteund door een citaat uit Lessing's *Hamb. Dramaturgie*: 'De Toneeldichter immers hangt van geen Historiën af'. Dit om de verwijten van een anachronisme bij Sophocles te ontzenuwen. De historische waarheid is, maant hij, voor de geleerde, maar niet voor de dichter[7].

1) *Br.* ed. Messch. I, 75.
2) id. 7, brief aan Dan. van Alphen (25-VIII-1779). Uit deze en andere brieven blijkt ook, dat Bilderdijk aandachtig Aristoteles' *Poetica* bestudeerde, waarvan toen juist een vertaling (van A. Fokke Simonsz.) was verschenen. Bilderdijk diende de uitgever hierbij van advies (*Br.* ed. Messch. I, 17).
3) Hetzelfde reeds in Corneille's *Discours de l'utilité des parties du poème dramatique*, 1660.
4) *Theorie der Schone Kunsten*, Cap. XI, p. 363.
5) Gepubliceerd door G. Kalff in *Tschr.* XXIV, 45-103; brief van 8-XI-1779.
6) *Br.* ed. Messch. I, 37, ongedat. en *Tschr.* XXIV, 70 vlgg. In de laatste brief (14-II-1781) blijkt Bilderdijk ook Dan. Heinsius' *De Tragoedia Liber* te hebben gelezen.
7) Zie over Bilderdijk's opvatting omtrent de verhouding van poëzie en historie o.a. *Brief van een Navolger*, 18 en *Nieuwe Mengelingen Dichtw.*, XV, 114.

In de tweede, zostraks genoemde periode, dat hij zich met de tragedie bezighield, blijkt hij het ontstaan daarvan bij de Grieken grondiger bestudeerd te hebben[1]. De herkomst uit de reizang is hem dan bekend en hij moet erkennen, vroeger, 'door fraaie Grieksche verzen weggerukt', onvolkomen denkbeelden van de rei en het treurspel gehad te hebben. In tegenstelling met de *Voorafspraak* meent de schrijver thans, dat de rei op geen enkele wijze in de handeling deel heeft, maar aanschouwer met de aanschouwers is. Uit Aristoteles' theorieën zou dit duidelijk blijken[2].

Bij de Fransen vindt men ze alleen nog in Racine's *Esther* en *Athalie*. Maar reeds bij de Grieken hadden ze zich door de verandering van het treurspel van godsdienstige plechtigheid tot schouwspel niet staande kunnen houden. Men maakte er later bedienden en vertrouwden der helden van. Dit hangt samen met hun geheel andere opvatting van het drama. Scherp formuleert Bilderdijk dit verschil aldus: 'beschouwing van den staat eener verzierde personaadje', 'beklag en verhaal' was de oorsprong van het Griekse toneel; 'het tegenwoordig (daarmee bedoelt hij het Franse) Treurspel is in zynen aart de handeling-zelve'. Corneille stelde zich, geïnspireerd door het Griekse drama, tot taak de oratorische declamatie van de Latijnse tragedie te verwisselen voor een meer zuiver dichterlijke aandoening. Daarom heeft hij nog vaak lange alleenspraken en mist zijn werk soms de kiesheid en fijnheid van Racine[3]. Maar hij heeft de verdienste de grondslag gelegd te hebben van een geheel nieuwe soort. Dit geschiedde onder invloed van het Engelse en Spaanse toneel. Echter niet, zoals daar, vindt men in zijn werk enkel een verwikkeling van historische daden (= handelingen): want het was echte poëzie. Meer dan bij de Ouden waren 'verwarring en ontknooping' voor hem van belang. Corneille en Racine riepen Aristoteles slechts als wetgever in om hun meningen met zijn aanzien te dekken, niet om zich aan zijn regels te onderwerpen[4].

De betekenis van het Spaanse drama voor het werk van Corneille is aan Bilderdijk niet ontgaan. Jodelle en Garnier hadden z.i. vergeefs geprobeerd de Ouden te imiteren. Onder Corneille's handen echter werd het historiespel opnieuw tot een echt treurspel, doordat hij niet de *vorm* der klassieke tragedies navolgde, maar aangedaan werd door hun dichterlijke *geest*, door de grootheid van hun gevoelens en vooral door hun besef van 'het Dichterlijk Een', de innerlijke eenheid.

Hoe vol waardering voor het Franse drama Bilderdijk ook zijn leven lang geweest is, toch heeft hij ook scherp de zwakke plekken daarvan

1) *Het Treurspel der Ouden*, 1808, 173. De oorspronkelijke betekenis van het woord 'tragedie' = bokkenzang verklaart hij uit de omstandigheid, dat er een bok mee gewonnen werd. Zie echter Pauly-Wissowa, *Realenzykl*. s.v. 'Drama' en 'Chor'.
2) Er is te dezer zake een tegenstelling tussen Aristoteles' *Poetica* (Cap. 18) en een uitspraak in zijn *Problemata*, waar hij van de rei als een 'κη δευτες πρακτος' spreekt, een term, die Bilderdijk met instemming aanhaalt. Van deze tegenstrijdigheid vindt men in talloze poëtieken van de 16de tot de 18de eeuw aanleiding tot vaak niet erg heldere polemieken. Waarschijnlijk is Bilderdijk's mening wel gewijzigd tengevolge van Schiller's mislukte poging de rei weer in te voeren (*Die Braut von Messina*, 1803).
3) Voorbericht *Cinna, Dichtw.* XV, 143.
4) *Het treurspel*, 134.

waargenomen: ‘voor de Fransche Dichters is Poëzy, in de uitdrukking, niet dan een byzonder soort van Redekunst’. De rhethorische conventie betekende ten slotte de dood der poëzie: ‘de Fransche Poëzy is meestal tot Oratorie geworden’[1]. Reeds in 1779 was zijn verering voor het Franse treurspel zo groot, dat hij, wanneer hij zich bekwaam genoeg daartoe gevoelde, ‘in den nieuwen trant’ (d.i. die van Corneille en Racine) een toneelspel zou willen schrijven. Deze trant acht hij voor zijn tijd eigenlijk de enig juiste. In een brief aan Koning Lodewijk erkent hij later: ‘après les Auteurs Grees et Latins, ce sont les ouvrages de Corneille et Racine qui m'ont formé dans la Poésie’[2].

Het Latijnse drama vindt men in Bilderdijk's beschouwingen nauwelijks genoemd. Hij sloeg het niet hoog aan. Zelfs spreekt hij van ‘het ruwe en geheel niet Dichterlijke Roomsche Volk’[3]. En de *Oedipus* van Seneca heet ‘een erbarmelijk stuk’[4].

Enigszins anders staat hij tegenover het Spaanse en het Engelse drama. Naar Bilderdijk's mening heeft dit een grote en nadelige invloed gehad. Want het leverde geen poëzie, maar voorstellingen van gebeurtenissen. De historie was daarin hoofdzaak, niet de dichtkunst[5]. Een doorlopende verhevenheid ontbreekt in deze stukken, ernst en boert wisselen elkaar af. De eenheid, die erin heerst is een historische geen dramatische. Zelfs kenden de Spanjaarden drie ‘Jornadas’, en Lope de Vega hield alleen rekening met het publiek, niet met de regels.

Van Shakespeare, ‘dien ruwen doch menschkundigen Autheur’, is vooral de karakterschildering te prijzen. Men moet hem niet in zijn ‘kindergrillen’ navolgen, maar alleen in zijn goede kwaliteiten.

> Karakterschets; gesprek; het menschlijk hart te ontwinden;
> Der driften schildring in haar vorming, aanwas, kracht!
> Ziedaar zijn lof, zijn deugd! de rest is waard belacht.[6]

Hoezeer Shakespeare hem aantrok, bewijst wel het feit, dat hij bijna alles van hem had gelezen[7] en verschillende fragmenten uit zijn stukken heeft vertaald[8]. In zijn *Krekelzangen* wenst hij zijn critici toe, dat zij ‘genoegzame kennis met Shakespeare gemaakt hebben’. ‘Zoo niet’, voegt hij er aan toe, ‘het spijt my hunnenthalve; want zy konden veel by hem leeren, dat ook hun te pas kwame’[9]. Zelfs zou hij zelf uit Shakespeare zijn Engels hebben geleerd[10]. Dat hij in zijn jeugd voor Shakespeare warm loopt, is gezien de toen opkomende Shakespeare-waardering der Romantiek,

1) Id., 201.
2) *Br.* ed. Tydeman, 306.
3) *Het Treurspel*. 110, 169, 181 en reeds vroeger Voorrede, *De Dood van Edipus, Dichtw.* XV, 45.
4) *Dichtw.* III, 482. Feith had voor Seneca veel meer waardering (Zie *Bijdr. ter Bevordering der Sch. Kunsten en Wetensch.* I, 72, noot, door Feith en Kantelaar uitgegeven in 1825.
5) *Het Treurspel*, 119, 129.
6) *Het Toneel, Dichtw.* III, 20.
7) Kollewijn, a.w. I, 310 en II, 450.
8) Kalff, *Gesch. der Ned. Lett.* VI, 12; *Dichtw.* XII, 438.
9) *Dichtw.* XV, 214.
10) *Br.* ed. Messch. II, 107, brief aan Jer. de Vries.

geen wonder. ‘Een alleenspraak van Hamlet .... staat bij mij op hooger prijs dan verscheiden choorzangen van Euripides’[11],

11) Id. I, 68.

schrijft hij op 24-jarige leeftijd aan zijn vriendin De Lannoy. Maar de waardering was blijvend. In 1808 beeldt hij hem af op de middelste van drie medaillons, geflankeerd door Sophocles en Racine, die samen het vignet vormen, dat hij zelf had getekend voor de titelpagina van *Het Treurspel* en dat gegraveerd was door Reinier Vinkeles. Kritiekloos stond hij echter niet tegenover hem. Maar dat vond zijn oorzaak niet in Shakespeare's 'ruwheid', zoals Te Winkel meent[1], doch kan geredelijk worden begrepen uit Bilderdijk's idealistisch-religieuze standpunt.

Bijzonder fel en afkeurend oordeelt hij over de Duitse dramatische kunst. In zijn tijd was het z.g. burgerlijk drama aan het opkomen (Lessing, Kotzebue, Iffland), terwijl Goethe en Schiller onder de invloed van Shakespeare hun eerste toneelstukken schreven.

Reeds in zijn Edipus-vertaling, volgens Willem de Clercq[2] opgezet als protest tegen de burgerlijke drama's van Diderot en Mercier, verzet hij zich krachtig tegen dit genre[3]. De verwarde samenspraken, de onwaarschijnlijkheden en het gebrek aan eenheid van daad (= handeling), tijd en plaats bederven z.i. de goede smaak en de goede zeden. Slechts weinige Duitse en Franse stukken in deze trant kan hij waarderen, zegt hij, evenwel zonder ze te noemen[4]. Alleen 's'onbeschaafde woestert, die Schillers onverstand en Klopstocks onzin eert', kan 'der Duitschren wansmaak' waarderen[5]. Wie van het toneel alleen genot en geen zedelijke ernst verlangt, kan 'den Duitschen trant aannemen, en onder 't vertoon van allerlei aartigheden die geest noch verstand kosten, maar met eenen diep verwaarloosden en verdorven' smaak overeenstemmen, met Schiller raaskallen en met Kotzebue platheden voortbrengen'[6]. Voor Schiller heeft hij een keur van invectieven, waarvan de zachtste nog is 'woest en onhebbelijk'[7]. Hij was 'geen poëet, maar hetgeen voor poëet gaat; dat is Dweeper en geen Enthousiast'[8].

Van Goethe heeft hij veel gelezen en hij had veel waardering voor hem, zij het, evenals bij Shakespeare, niet zonder critiek[9]. Toch noemt hij hem zelden in zijn beschouwingen. Lovend laat hij zich ook uit over Lessing, vooral omdat deze met zijn theorieën het inzicht inzake dramatische kunst heeft verhelderd; beter dan iemand anders begreep hij Aristoteles' *Poëtica*[10]. Maar van het Griekse treurspel had ook hij niet het rechte denkbeeld.

1) Te Winkel, *Ontw.* VI, 319.
2) De Clercq, *Verhandeling*.... 1826, 331.
3) *Dichtw.* XV, 3 vlgg.
4) *Dichtw.* XV, 24.
5) *Het Tooneel, Dichtw.* III, 18.
6) *Het Treurspel*, 142, 210. Ook in de Memorie aan Koning Lodewijk (1808) betoogt hij de minderwaardigheid der Duitse dramatische poëzie, waarvan hij het Jacobijnse karakter laakt. De slechte invloed daarvan zou het Nederlandse toneel hebben bedorven (*Br.* ed. Tydeman, 2, 307).
7) *Over het Treurspel der Ouden*, 172. Verg. ook *Over Dichterlijke Geestdrift en Dweeping* (*Taal- en Dichtk. Versch.* I, 1820, 37), een lezing, die hij in 1809 had gehouden.
8) *Br.* ed. Tydeman, I, 302, brief van September 1811. Zie voor dit onderscheid het in de vorige noot laatstgenoemde essay.
9) Kollewijn, a.w. II, 449; *Dichtw.* VII, 409.
10) *Het Treurspel*, 170.

Bezien we tenslotte in het kort Bilderdijk's oordeel over de Nederlandse dramatische kunst.

Hoog gaat zijn waardering niet: ‘nooit heeft het toneel by ons een eigen Nationaal karakter gehad’, schrijft hij[1]. Dat verhinderde intussen niet, dat Bilderdijk in de loop der jaren zich een voor die tijd omvangrijke kennis van de Nederlandse dramatische kunst heeft eigen gemaakt, vooral ook van haar verband met de buitenlandse. In dit laatste kan men hem zien als een voorloper van Willem de Clercq.

Het toneel van de Middeleeuwen ontlokt hem de satirische, maar ons nog al flauw voorkomende scherts, dat het spel *Homulus* het aanzijn heeft gegeven aan de spreekwijze ‘Het is hommeles’, waardoor z.i. de verwarring in dergelijke stukken gekenschetst wordt[2]. Toch heeft hij wel waardering voor de mysteriespelen. Zij zijn ‘vatbaar voor zeer groote verheven schoonheden’. En hij beschrijft dan het middeleeuwse driedelig toneel, vergelijkt het met Lucas van Leiden's *Laatste Oordeel* en acht het er in schuil gaande beginsel ‘boven verbeelding groot en dichterlijk’[3].

Voor de Rederijkers heeft hij, zoals in zijn tijd is te verwachten[4], geen waardering: ‘Allerellendigst is het Vak onzer Rederykerspelen’[5]. Na de zinnespelen (‘gedrochtelijke stukken’, noemt hij ze), kwamen de historiespelen, vooral door Spaanse en Engelse invloed. Zij gaven echter gebeurtenissen, maar geen waarachtige poëzie[6]. Intussen werden de Ouden beter bestudeerd. Hooft's meesterstuk is de *Geeraert van Velzen*[7]. De *Granida* is nauwelijks beter dan de stukken van Krul, en de *Baeto* ‘koud belangloos’.

De geleerdheid van die tijd had de reien in het treurspel gebracht, enkel omdat ze in de Griekse en Latijnse tragedies voorkwamen. Vondel, een leerling van Coster's Akademie, schijnt enig denkbeeld gehad te hebben van de grootheid der middeleeuwse dramatische kunst; daarop wijst zijn veelvuldig gebruik van de rei van engelen. Hij was een groot dichter, maar heeft nooit een goed denkbeeld gehad van de Griekse tragedie[8], doordat hij geen grondige kennis van het Grieks had en met behulp van het Latijn enkele Griekse treurspelen vertaalde, terwijl hij zich bovendien liet voorlichten door het bedriegelijk gezag der toenmalige geleerden. Toch erkent Bilderdijk, dat Vondel's vertaling van de *Edipus* hem ‘niet geheel onnut’ was geweest bij het werk aan zijn eigene. In de *Lucifer* bereikte Vondel zijn toppunt. Door de gebrekkige kennis van Aristoteles' regels, hem verklaard door De Groot, Heins en Van Baerle (van Vossius' grote betekenis voor Vondel schijnt Bilderdijk nog niets te weten), was ‘zijn inzicht met vooroordeelen en duisterheden omneveld’.

1) *Bijdr. tot de Toneelpoeëy*, 1823, 11.
2) *Het treurspel*, 175.
3) *Over het Treurspel der Ouden*, 188.
4) De eerste kennis omtrent die periode begon zich toen pas te verbreiden. Verg. b.v. Jer. de Vries, *Proeve eener Gesch. der Ned. Dichtk.*, 1810, I, 19).
5) *Het Treurspel*, 170.
6) *Bydragen*, 8. Bilderdijk noemt met name *De Dood van de Graven Egmond en Hoorne* en *Beleg en Ontzet van Leiden*. Welk stuk hij met het eerste bedoelt, is mij niet duidelijk. Onder de tweede titel zijn er drie bekend, een van Jacob Duym (1606), een van Bontius (1640) en een van Zevecote (1626).
7) *Over het Treurspel in Ned.*, 3. Verg. over Hooft, Vondel en Vos ook *Dichtw.* XIII, 432.
8) *Dichtw.* XV, 18.

Daarom heeft de invloed der Oudheid hem eerder geschaad dan bevrucht[1] Toch zal men meer uit hem kunnen leeren, dan uit al wat zoovele In- en Uitheemsche schriften over Dicht- en Toneelkunst opleveren[2]. Tegen de eenheid van plaats zondigde hij dikwijls (niet tegen die van daad). En het was ook geen wonder, dat door al deze onvolkomenheden zijn werk spoedig door het veel betere Franse treurspel werd verdrongen.

'Nil Volentibus Arduum' bracht hier het Franse toneel. Maar Meyer en Pels, hoewel kundige leiders, hadden toch de beginselen daarvan niet doorzien. Hun 'Kunst van het Treurspel maken' (bedoeld is waarschijnlijk *Naauwkeurig Onderwys in de Tooneelpoezy*, dat in 1669 geschreven, maar pas in 1765 gedrukt werd) 'krielt van dwaasheden'[3]. Voor Jan Vos' *Aran en Titus* heeft Bilderdijk enige waardering, ondanks de vele 'wanstaltigheden' daarin[4]. En van de lateren acht hij diegenen het best, die de Franse toneelpoëzie het meest nabijkomen: De Marre's *Jacoba van Beieren*, De Lannoy's *Leo de Groote*, e.d.

III.

Met de dramatische kunst van zijn eigen tijd was Bilderdijk, het bleek reeds hiervoor, alles behalve ingenomen[5]. Als 23-jarige schrijft hij 'reeds lang' verlangd te hebben, dat iemand een volledige handleiding tot de toneelpoëzie zou geven, want er heerste diepe onkunde aangaande de 'allergemeenste Toneelwetten'[6]. Drie hoofdgebreken, waaruit vele andere voortvloeien, constateert hij in 1789: 1. een kinderlijke verwikkeling; 2. het vergeten van de 'dadelijke expositie' in het eerste bedrijf, en 3. de ontknoping door een deus ex machina[7]. Diderot, Lessing en Boileau beschouwt hij in dezen als de beste leermeesters. Ook later kan hij voor de eigentijdse dramatische kunst geen andere kwalificatie geven dan 'vodderyen onzer eeuw'[8] en acht hij 'de begrippen van het Treurspel en zynen aart zeer verward en strydig', doordat men allerlei genres ondereenmengt[9]. Ook de critiek heeft hieraan schuld. Bilderdijk neemt het Van Alphen kwalijk, dat hij het Duitse 'schoolgezwets' door zijn bewerking van Riedel's *Theorie der Schoone Kunsten* naar Holland heeft gebracht[10]. En zijn 'Oude Vriend' (d.i. Feith) heeft zich misgaan door 'vreemden na te bauwen'.

Bilderdijk wilde met zijn Sophocles-vertalingen zich niet als wetgever opwerpen, maar tot de oorsprong terug gaan en zoeken naar de algemene norm, het gave beginsel,

1) *Het Treurspel in Ned.*, 4 vlg. en *Het Treurspel*, 206.
2) *Voorrede Treurspelen*, 1808, in *Dichtw.* XV, 142.
3) *Het Treurspel*, 140.
4) In zijn *Bijdragen* geeft Bilderdijk een studie, waarin hij dit stuk vergelijkt met de *Titus Andronicus* van Shakespeare.
5) Zie ook *Br.* ed. Messch. II, 100.
6) *Voorafspraak, Dichtw.* XV, 5, 23.
7) Voorrede *De Dood van Edipus, Dichtw.* XV, 42.
8) *Floris de Vijfde, Aan den Lezer, Dichtw.* XV, 139.
9) *Treurspelen* I, *Dichtw.* 1808, XV, 141.
10) *Het Tooneel, Dichtw.* VII, 21.

dat achter de dingen verscholen is[11]. Op enthousiaste wijze brengt hij deze idealistische opvatting tot uiting in zijn boeiend

11) *Treurspelen* I, *Dichtw.* XV, 143.

essay *Het Treurspel*[1]. Idealistisch is heel de grond van zijn betoog. Duidelijk blijkt dit b.v. in zijn opvatting van de 'natuur', een begrip, waarmee meer dan een generatie heeft gewerkt zonder te merken of te willen merken, dat zij er iets anders onder verstaat dan de voorafgaande. Als een conditio sine qua non voor een kunstwerk stelt Bilderdijk niet de natuur, ook niet de verbeelding (in tegenstelling met Van Alphen[2], maar de dichterlijke bezieling. 'Niets (is) nadeeliger', meent hij, 'dan terug te zien naar de Natuur, wanneer eens de Kunst eene vorm genomen heeft. Dit moet alle kunst verwoesten'[3]. En daarom stelt hij de eis: 'Ik wil dat elk der aanschouwers met my de natuur verzake, en zich aan die wereld overgeve, die de Dichter hun schept op het schouwtooneel dat hy opent'[4]. Het treurspel moet dan ook vóór alles naar aard en wezen een *dichtstuk* zijn. Het moet ons de dichterwereld of het treffende van onze wereld, verdichterlijkt en boven zich zelf verheven, voorstellen. Niet de daad om de daad, maar de daad om het dichtstuk moet ons, naar de eisen daarvan, worden herschapen.

Het doel der dramatische kunst kan dan ook niet zijn tijdkorting, maar moet zijn 'oefening en ontwikkeling van de onschatbare zielsvermogens, zuivering van hart, verheffing in een hooger wareld'. Dat is het 'nut' der tragedie boven andere poëzie[5].

Om dit alles te bereiken kunnen we, zo gaat hij voort, niet meer volstaan met het Griekse treurspel na te volgen met zijn hymnisch karakter, zijn 'eenvoudige ontzachlyke daad, den mensch als een dorrend herfstblad door Gods adem gedreven' voorstellend. Want dan zouden we weer terugkomen tot een godsdienstige plechtigheid. 'En och of het mocht!' roept de dichter in vervoering uit bij de heerlijke herinnering aan die vermeende oorspronkelijke hoogheid van het treurspel. Wie thans daarnaar zou streven, zou voor een huichelaar of een dweper worden gehouden door 'het van God afgevallen geslacht dezer Eeuw'. Maar dit ideale treurspel, waarin de reien vanzelf weer een plaats zouden vinden, is thans niet mogelijk; dat moet bewaard blijven tot de heuglijker dagen der wereldschepping. Thans kan het treurspel alleen een 'onheilig (= nietheilig) stuk van verlustiging' zijn, waarin zedelijkheid en veredeling onze gevoelens moeten verheffen. Daarom moeten er ook geen halve goden of helden der heidense Oudheid in worden voorgesteld, of 'engelen van onze bovennatuurkunde' of geweldigen der eerste wereld, maar vorsten of wereldgroten van ware of verdichte overlevering, 'door het Dichterlyk Enthousiasmus onze gewone wereld te boven gaande'.

Zijn dit de algemene beginselen, ook de meer practische en technische voorwaarden voor een goed treurspel heeft Bilderdijk uiteengezet. De daad moet groot en belangwekkend zijn, meent hij, terwijl de indeling in vijf bedrijven geen indeling in vijf daden mag worden, maar de volgende fasen der handeling tot grondslag moet hebben: 1. voorstelling van de daad; 2. in werking brengen van de daad; 3. samenstelling der tegenstrijdige werkingen tegen een; 4. ten top voeren der verwarring; 5. alles bevredigende ontknoping.

1) *Het Treurspel*, 143 vlgg.
2) Kalff, *Gesch. der Ned. Lett.* VI, 595.
3) *Over het Treurspel der Ouden*, 178.
4) Id. 179.
5) *Br.* ed. Messch. II, 110.

Zoals men ziet, volgt de dichter hier geheel het schema van het Franse classicisme. Moderner is de opmerking, dat 'de zielkunde naar de lessen van het gezonde verstand' voor de toneeldichter onontbeerlijk is. Deze zielkunde is niet alleen nodig ten opzichte van de karakters der personen, maar ook ten opzichte van de toeschouwers.

Reien en vertrouwden moet men niet meer gebruiken, want (en dit motief is echt Bilderdijkiaans) de dichterlijke gerechtigheid zal geen onzijdigheid tussen goed en kwaad toelaten en de dichterlijke voorzienigheid zal elk onderdeel noodzaak en doel geven. Alleenspraken zijn ontoelaatbaar en verhalen mogen alleen daar voorkomen, waar handeling is. Het gebrek daaraan mag door schone verzen niet verhuld worden. De zedenleer moet niet uit de pen of uit het hoofd komen, zoals bij Seneca en Euripides, maar uit het hart en in de handeling der personen, zoals bij Sophocles.

Zoals men ziet, stelt Bilderdijk ook voor de dramatische poëzie het dichterlijke enthousiasme, het door de godheid aangeblazen zijn, centraal. Daaruit vloeit vanzelf voort, dat de spelers secundair zijn. Wel moet de dichter rekening houden met de uitdrukkingsmiddelen en de uitvoeringspractijk, maar deze mogen niet om huns zelfs wil bestaan. Dat werd vroeger begrepen door de grote Corver, door Punt en Duim, maar thans heersen er omtrent de declamatie valse begrippen, die onze taal verwoesten. De toneelspelers behagen zich zelf, zij zijn niet meer 'door den Dichter aangeblazen'. Niet zijn eigen hartstocht moet de toneelspeler voorstellen, want dan speelt hij steeds dezelfde persoon. Geen hartstocht moet er in de speler woeden, dan alleen imitatief: de dronkaard moet niet echt dronken zijn, de slaper niet echt slapen. Wel voelt de acteur iets van hetgeen hij uitbeeldt, maar dit te beproeven moet een gevolg zijn, geen beginsel. Met instemming citeert Bilderdijk hier Goethe, dat het de taak der kunst is om door de schijn een hogere werkelijkheid te suggereren[1].

IV.

In een brief aan zijn vriend Jeronimo de Vries (1806) somt Bilderdijk verschillende redenen op, waarom hij nooit een treurspel zal schrijven[2]. En twee jaar later eindigt hij zijn reeds meermalen genoemd gedicht *Het Tooneel*, aan dezelfde vriend gericht, met de verzuchting, dat hij zelf niet meer mee kan werken tot verbetering van de dramatische poëzie; dat moest hij, oud en stram geworden, nu aan anderen overlaten: aan Loots, Tollens, Helmers. 'Thans heb ik uitgediend', besluit hij. Maar enkele maanden later schrijft hij er onder:

> Dus Alfius de tweede, en gaf zijn lier den schop;
> Bedacht zich, greep de pen, on stelde een Treurspel op.

Wat was er gebeurd? Het slechte product van een tijdgenoot had ditmaal geen critische uitweidingen of hekeldichten ten gevolge, maar de dichter toog zelf aan het werk en schreef in drie dagen[3] het treurspel *Floris de Vijfde*[4] met het doel dit te doen vertonen bij de intrede van Lodewijk

1) *Over het natuurlijk spelen op het tooneel* (*Taal- en Dichtk. Versch.* II, 1821, 190 vlgg.).
2) *Br.* ed. Messch. II, 101.
3) A.w. II, 179 vlgg.; *Floris de Vijfde, Aan den Lezer*, 1808.
4) Beschouwingen over de historische problemen in dit stuk als antwoord op vragen van Tydeman in *Br.* ed. Tydeman, 1, 213.

Napoleon. Door de 'elektrike schok'[1] van deze activiteit had hij dadelijk daarop nog twee andere stukken geschreven, de *Willem van Holland*, welke hem zelf beter voldeed dan de *Floris de Vijfde*[2], en de *Kormak*.

Beantwoorden deze treurspelen aan des dichters idealen? 'Die my beoordeelen wil', schreef hij eens, 'doordringe zich vooraf van mijne beginselen, en dan zal hy my verstaan en mijne Tooneelpoëzy of wettigen of verwerpen kunnen'[3].

Vooreerst dient dan vastgesteld te worden, dat Bilderdijk zelf het religieuze ideaal-treurspel-met-reien onbestaanbaar acht, tenzij de mensheid herboren is tot volmaakte goedheid en wijsheid[4]. Een tendens tot herstel der rei bespeurt men in het gezang, dat in de *Kormak* de barden aanheffen (V, 5), niet in strofische liedvorm, maar in hexameters, en in de *Willem van Holland*, waar zowel voor het tweede als na het vijfde bedrijf een strofisch lied met muziek moet weerklinken.

Aan Bilderdijk's hierboven vermelde eisen omtrent de ontwikkeling der handeling door de bedrijven heen, voldoen zijn treurspelen ongetwijfeld. De taal is levendig, ofschoon zeer rhethorisch. Alleenspraken komen, naar de eis, niet voor, evenmin vertrouwden. De hoofdpersoon is in alle drie een belangrijke figuur, maar hierin blijft Bilderdijk een stuk beneden zijn eigen ideaal, dat de karaktertekening niet sterk is. In zijn beide vaderlandse stukken vindt dit misschien zijn oorzaak in de min of meer programmatische verkondiging van zijn staatsleer. (Kluit's theorie contra de leer van de souvereiniteit der Staten). Maar de voor alle stukken geldende verklaring hiervan moet wel zijn, dat de dichter te veel alleen maar zwart en wit zag, en inderdaad niet, zoals hij zelf heel goed had gezien, 'en gros schilderen' kon, noch mensen en dingen 'van twee kanten met deelneming te beschouwen' vermocht. Hij kon te weinig buiten zich zelf treden en had een te idealistisch-synthetische wijze van denken om aan elk van zijn figuren een eigen karakterontwikkeling te geven. Hiermee in verband staat ook, dat niet altijd de ene gebeurtenis logisch uit de andere voortvloeit, zoals hij dat toch zelf vergt. Zo is b.v. de dood van Kormak een op zich zelf staand en toevallig feit, misschien alleen zo bedacht om het treurspel, dat blij-eindend dreigde te worden, alsnog een droevig slot te geven[5]. Trouwens, ook de *Willem van Holland* loopt allerminst treurig af. In dit opzicht herinnert zijn Christelijk idealisme (dat wel niet in feite in dit drama uitdrukking vindt, maar dan toch in het algemeen zijn denkwijze beheerst) aan dat van Vondel, met wie hij juist in dit stuk ook veel overeenkomst van taal en versstijl vertoont[6].

Niet alleen door drama's te schrijven, maar ook op andere wijze heeft Bilderdijk een actief aandeel genomen aan de dramatische kunst zijner dagen. Koning Lodewijk, wiens aandacht waarschijnlijk was getrokken door Bilderdijk's tragedies en verhandeling over het treurspel, had de

1) *Treurspelen* I, *Aan den Lezer, Dichtw.* XV, 140.
2) *Br.* ed. Messch. II, 178.
3) *Het Treurspel*, 153.
4) *Over het Treurspel der Ouden*, 195.
5) Dit meent ook Te Winkel, *Ontw.* VI, 335.
6) Bilderdijk's lof en aanbeveling van Vondel's treurspelen in het *Aan den Lezer*, dat aan dit drama vooraf gaat, is wel niet zonder verband hiermee te zien (*Dichtw.* XV, 141).

dichter om Hollandse vertalingen van Franse klassieken verzocht[1)], waarop deze Corneille's *Cinna* had overgezet. Bovendien vroeg de koning hem om raad inzake de verbetering van het Nederlandse toneel. Bilderdijk beantwoordde dit met een uitvoerige, in het Frans gestelde *Memorie*[2)], waarin hij als oorzaken van het verval aanwees: 1. het binnendringen van de Duitse smaak; 2. de onbekwaamheid der acteurs; 3. de onwetendheid omtrent 'le bon théatre François'; 4. gebrek aan middelen om de toneelschrijvers aan te moedigen.

Als middelen ter verbetering raadt hij aan: 1. maatregelen tegen de Duitse invloed, waartegen hij zelf van het begin of altijd heeft gestreden; 2. het zenden van enkele bekwame auteurs naar Parijs om de juiste beginselen te leren; maar vooraf moesten ze de Hollandse grammatica en prosodie bestuderen; 3. het doen vervaardigen van nieuwe vertalingen naar Corneille en Racine; de eerzucht van begaafde jongelieden moet daartoe worden geprikkeld, doordat de koning als teken van goedkeuring de opdracht van hun werken aan hem aanvaardt; 4. aanmoediging van talenten door een jaarlijkse prijs, toe te kennen door de koning zelf, voor een tragedie in de trant van Corneille of Racine, en voorts het stichten van een leerstoel, in de schone letteren, verbonden aan de Tweede Klasse van het Instituut, of, beter nog, aan het Amsterdamse Athenaeum.

Blijkbaar een ontwerp voor deze memorie, hoewel naast overeenkomstigs ook vele verschillen vertonend, is een hs., bestaande uit twee dubbele foliovellen met inderhaast in klad genoteerde *Consideratien over de Aanmoediging der Tooneelpoezy*[3)].

Hierin ziet de dichter als oorzaak van het verval: 1. dat het oordeel over te spelen stukken niet berust bij deskundigen; 2. de aanmatiging van acteurs, die geen acht slaan op de bedoelingen des dichters, en van de regenten, die stukken willekeurig veranderen en zo laten drukken; 3. de laten drukken; 3. de onbedrevenheid der acteurs, die daardoor het publiek niet meer boeien; 4. dat de poëzie wordt opgeofferd aan de ingebeelde kunst der acteurs; 5. dat het toneel ontaard is van zijn oorsprong en nationaal karakter en tot een slechts vluchtig amusement is geworden.

Met geld is geen verbetering aan te brengen, meent Bilderdijk. Want daarvoor zijn dichters, en vooral Hollandse niet gevoelig. Maar men moet hun eerzucht prikkelen, b.v. door aan hen bij het vertonen van hun werk 'een gedistingueerde balcon perpetuel' ter beschikking te stellen, door een medaille van Z.M., door het recht hun opwachting bij Z.M. in de schouwburg te maken, door het afhalen en thuisbrengen van de dichter met de koets van de oudste of eerste regent, enz. Tenslotte stelt Bilderdijk

1) Dit blijkt uit Bilderdijk's brief aan de koning van 16-XI-1808.
2) *Br.* ed. Tydeman, 2, 307-313.
3) Kon. Akad. van Wetensch., hs. XCVIII. Kollewijn, a.w. I, 451, deelt er iets uit mee (echter niet de hierna te noemen vijf punten), maar geeft het nummer verkeerd op. Te Winkel, *Ontw.* VI, 334, verwart dit hs. blijkbaar met de *Memorie*, als hij aan Bilderdijk verwijt, dat deze o.a. de spelen wilde weren, welke de geschiedenis van onze opstand onder de Oranjes behandelen. Want zoiets heeft Bilderdijk in het officiële stuk niet geschreven. Het is onrechtvaardig een invallende gedachte, die niet onvaderlandslievend was, maar alleen een vage overweging inhield, hoe er in een bepaalde omstandigheid moest worden gehandeld, op één lijn te stellen met een bewust genomen besluit en een aan anderen kenbaar gemaakt advies.

een aantal middelen ter verbetering voor, van dezelfde aard als zo even meegedeeld uit zijn *Memorie*.

Hoe de koning er op heeft gereageerd, weten we niet. De laatste, overigens niet aan hem voorgelegde punten mogen ons wat zonderling aandoen, maar worden enigszins verklaarbaar uit Bilderdijk's hoge opvatting van het dichterschap, uit het romantische, overmatige zelf-bewustzijn van de door goddelijke bezieling vervoerde dichter, dat geprikkeld moet worden tot dichterlijke daden door een eerbetoon dat hem ten volle toekomt. Zoals wel vaker bij Bilderdijk heeft ook hier het gemis aan werkelijkheidszin, het dooreen halen van verbeelding en werkelijkheid slechts het overdrevene of zelfs belachelijke ten gevolge.

V.

Zoals uit het voorafgaande bleek, heeft Bilderdijk in verschillende geschriften en verspreide opmerkingen zijn standpunt bepaald ten opzichte van het drama van eigen en vroegere tijd. Zijn voorkeur ging uit naar het Griekse treurspel van Aischylos en Sophocles, en naar het Franse van Corneille en Racine. Het Nederlandse ontzegde hij een uitgesproken eigen karakter, al moet hij de grootheid van Vondel erkennen.

Met verschillende problemen van het drama heeft hij zich intensief bezig gehouden, evenals met de geschiedenis van de dramatische literatuur.

De eisen, die hij aan het ideale treurspel stelde, getuigen van een zeer hoge opvatting en vonden hun uitgangspunt in zijn romantisch-heroïsche, Christelijk-idealistische denkwijze.

Maar ook op dit terrein voltrok zich zijn tragisch lot, dat hem niet toeliet ondanks zijn genialiteit, kennis en werkkracht, veel gaafs en nieuws tot stand te brengen. Zijn verdediging van het dichterschap was sterker dan zijn verwezenlijking van het dichterschap. Hij probeerde de nieuwe wijn van subjectief romantisch-idealistisch gevoel in de oude lederen zakken der classicistische overlevering te doen. Maar noch de dramatische poëzie, noch het toneel zijner dagen heeft hij op die manier kunnen vernieuwen. Evenals Vondel toonde hij een tendens naar het hymnisch-religieuze drama. Maar veel groter dan bij Vondel was bij hem de kloof tussen religieuze aandrift en classicistische scholing, tussen de in die tijd geldende eis van menselijke handeling in het drama en de drang der eigen ziel tot aanbidding.

Opgegroeid in de sfeer van de abstractie der studeerkamer en niet opgevoed door het leven, miste hij het vermogen om zijn verheven opvatting, zijn meermalen heldere inzichten ook maar in de verte poëtisch en toneelpractisch te realiseren, al blijft het zijn moeilijk te onderschatten verdienste ze te hebben geformuleerd op een wijze, die de tijdgenoot en ons boeit en verrijkt. Veel minder dan b.v. op het gebied van zijn geschiedbeschouwing hebben zijn ideeën en idealen op dít terrein kunnen doorbreken tot een nieuw inzicht, laat staan tot een nieuwe Nederlandse dramatische kunst. Want in zijn literaire practijk heeft hij immer het classicistische juk kunnen afschudden.

Bovendien, hij wist het zelf, zijn ‘gestel was niet dramatiek’. Zijn gebrek aan reële mensenkennis, aan practische psychologie verhinderden hem het scheppen van

levende gestalten. Ging bij hem de *bezieling* niet boven de *verbeelding*? En was de bezieling romantisch, de vormen van zijn

verbeelding waren classicistisch, niet ontstaan uit een zelf aanschouwde levenswerkelijkheid. Als dichter voelde hij ‘zichzelf onafmeetlijk boven des Schouwspelers uitdrukking, zijn werk boven de uitvoering des Tooneels verheven’[1]. En die romantische hybris was zijn ongeluk. Want zijn romantische geest bleef zweven boven de wateren van zijn eigentijdse werkelijkheid, zonder daarmee het vruchtbare contact te hebben, dat tot schepping van iets nieuws leidt. Hij mag dan al somtijds óók de z.i. naar de geest ‘verwoestende invloed van het Fransche tooneel’, van het werk der vereerde groten, Corneille en Racine, erkend hebben[2], toch heeft hij het als uitgangspunt voor de practische verwezenlijking van zijn ideaal nimmer kunnen loslaten.

Zijn geremde romantiek, zijn gekluisterd idealisme - dat was de tragick van zijn dichterschap. Heeft hij ons als uitdrukking daarvan een aantal gedichten en met name zijn groots en verheven meesterwerk *De Ondergang der Eerste Waereld* nagelaten, in zijn drama's en in de uitwerking van zijn denkbeelden over het treurspel is hij ver beneden de kern van die denkbeelden gebleven.

Men kan Schimmel moeilijk bestrijden, als hij oordeelt, dat het nationaal toneel aan Bilderdijk weinig verplichting heeft[3]. En de langdradige, ja maniakale critiek van Multatuli op Bilderdijk's *Floris de Vijfde*[4] is in vele opzichten juist, al raakt ze de kern van de zaak niet. Van minder waarde nog is de lof van een feestelijke herdenking, waarbij iedereen nu eenmaal vriendelijke woorden over de grote dode spreekt, als Rössing in het *Gedenkboek* van 1906 schrijft: ‘Bilderdijk's werken en geschriften zijn een belangrijke factor in de beweging van het tooneel’[5].

Zijn ze dan onbelangrijk? Ongetwijfeld niet. Evenals om zoveel wat deze geniale man gedacht en gewild heeft, boeit hij ons ook om wat hij ten opzichte van de dramatische poëzie heeft gedacht en gewild. Niet om wat hij daarin heeft bereikt. Maar om de tragische worsteling van een, die het ideaal schouwde, maar in de natuur en in de werkelijkheid der mensen als een vreemdeling rondging en met al te sterke banden gebonden was aan kunstvormen, welke zichzelf overleefd hadden.

Zo staat hij dan, ook in zijn denkbeelden over de dramatische poëzie, vóór ons als een groot erflater, met zijn veelal onverzoende tegenstellingen en onopgeloste spanningen, met zijn heldhaftige worsteling tegen de geest der eeuw, die toch ook in hem zelf woonde, met zijn bezielend geloof in de vernieuwing aller dingen, waarop zijn heilsverwachting gericht was.

G. KAMPHUIS.

1) *Het Treurspel*, 153.
2) Aant. bij *Het Tooneel, Dichtw*. VII, 412.
3) *De Gids*, 1855, II, 374.
4) *Ideeën* V, No. 1053.
5) J.H. Rössing, *Bilderdijk en het Tooneel* (*Gedenkboek*, 1906, p. 333-353). Dit tamelijk onoverzichtelijk en weinig indringend artikel, stelt niet alleen het onderscheid tussen dramatische poëzie en toneel niet scherp, maar getuigt ook meermalen van een ontstellend gebrek aan inzicht in het wezen van Bilderdijk's opvattingen over dramatische poëzie.

Over ‘bietsen’.

In de tweede aflevering van de N. Taalgids van dit jaar wees de Heer Hesmerg in zijn artikel over kampwoorden op een merkwaardig woord: bietsen, dat hij had leren kennen in een Duits werkkamp gedurende de oorlog. De betekenis zou ongeveer zijn: schooien, iets opscharrelen.

Dat dit woord in deze kampsfeer ontstaan is en een verbastering is van een of ander Duits woord, is naar mijn mening echter niet juist. Ook is het zeker geen ‘eendagsvlieg’. Als Amsterdammer kende ik dit woord reeds voor de oorlog. Men ‘bietste’ een cigaret of wat buitenlandse postzegels bij de vreemde zeelieden langs de kades.

Ik vermoed, dat ‘bietsen’ een echt zeemanswoord geweest is, dat uit Engeland naar onze havensteden gekomen is. Een ‘beachcomber’ is een strandjutter, ook wel een scharrelaar, die in de havens aan de kost probeert te komen.

Voor de Amsterdamse zeelieden, havenarbeiders en dokwerkers is het een algemeen bekend on veelgebruikt woord, terwijl het op 't ogenblik tot de actieve woordenschat van iedere ‘vlotte jongen’ in Amsterdam behoort. Ook in de roman van H. van Aalst: Van Martienders en bietsers (De Combinatie, Amsterdam) wordt het woord - hier met betrekking tot marskramers en woonwagenmensen - ongeveer in bovenstaande betekenis gebruikt. In de kringen van veekooplieden schijnt het al heel lang in zwang te zijn. Een van mijn zegslieden, een oud-koop-vaardijofficier, kende het woord reeds in zijn jeugd.

Arnhem, 13 April 1947.

C. DUBELAAR.

De oorsprong ligt in het Zeemansengels, het haventaaltje, dat men populair ook wel als Steenkolenengels aanduidt.

Reeds in 1919 hoorde ik het woord van een wapenbroeder, een varensgezel; het is een werkwoord gevormd naast ‘bietsjer’ en dat is zelf een verkorte vorm van Beachcomber. Een beachcomber nu is een zeeman, die geen schip kan krijgen en daarom zijn levensonderhoud bijeen moet schooieren of stelen. Zoals bekend, is het erg moeilijk deze mensen doeltreffend te ondersteunen. Het woord ‘beachcomber’ komt ook in de officiële literatuur voor bij Slauerhoff:

> Toen voelde alleman zich sterk:
> De slechtste kooi, het vuilste werk
> Was goed voor de verslagen paai.
> Gedrost ben ik, aankomst Changhai
> Beachcomber, sliep in 't havenpark
> En had soms heimwee-naar de bark.
> Werd, halfverhongerd, van de straat
> Genomen door het consulaat.
> (De Lichtwachter van Oekseu, Bundel: Een Eerlijk Zeemansgraf.)

Naast bietsjen komt ook een hypercorrecte vorm bietsen voor en de afleiding afbietsen (= afzetten, aftroggelen): Die vrijer zou je je laatste sigaret afbietsen.

Verdwenen is het woord zeker niet; men zoeke het in de kringen van zeelieden, loopjongens, taxichauffeurs e.d.

Oldenzaal, 20 April 1947.
A.M.L. DE MEERE.

Aantekeningen bij poëzie van Jac. Revius. (Vervolg van Jaargang 1947 blz. 33-34.)

I, blz. 23.

In zijn gedicht '*Op de 10 geboden*' zegt Revius (vs. 13-16):

> 'Gods naem heb ick misbruyckt, gelastert;
> Want voelende mijns Heeren straf,
> Ick claegde dat ick was *verbastert*
> Door t'wijf dat hy my selver gaf'.

In dit door mij geeursiveerde *verbastert* hebben we te doen met 't partic. praet. van 't verbum *verbasterden*, dat een afleiding is van 't substantief *bastaard*.

De werkwoorden, die door 't praefix *ver-* van een substantief gevormd zijn, hebben meestal de *intransitieve* zin van: *worden* tot hetgeen het grondwoord uitdrukt b.v. *vermolmen* (= tot '*molm*', tot stof *worden*), *verlanden* (b.v. enige afgesneden gedeelten van de oude Drentse A zijn geheel *verland* d.w.z. dicht gegroeid en zo tot land *geworden*), *verkolen*, *verboeren*. Een enkele maal echter hebben zulke met *ver-* gevormde denominatieven de *transitieve* betekenis van: *maken* tot hetgeen door 't grondwoord wordt uitgedrukt, zoals 't Mnl. *verslaven* (lett. *tot slaaf maken*, dus *afbeulen, uitputten*), waarvan Kiliaen de betekenis omschrijft met '*servili labore frangere sive mitigare*' en dat we vinden in de *Cron. v. Vlaand.* I, 30: 'Robbrecht sach dat de Fransoyssen moede waren ende *verslaeft*'; en *zich verzwageren* b.v. Statenvert., 1 Kon. 3 vs. 1: 'Ende Salomo *verswagerde sich* met Pharao den Koningh van Egypten'. (Zie ook Gen. 34 vs. 9; Joz. 23 vs. 12; 2 Kron. 18 vs. 1 en Ezra 9 vs. 14).

Nu wordt 't bovengenoemde werkwoord *verbasterden* - later gesyncopeerd tot *verbasteren* - steeds in de *intransitieve* zin van *ontaarden* gebruikt. In bovenaangehaalde plaats bij Revius heeft 't echter de *transitieve* betekenis van *slecht maken, bederven*, die hier heel dicht nadert tot die van *verleiden*.

Kiliaen geeft 't ook in deze *transitieve* opvatting, waar hij de volle vorm *verbastaerden* weergeeft door: 'corrumpere rem sinceram'.

Bovenstaand vers bij Revius is vooralsnog de enige plaats in de literatuur, waar ik 't woord als transitief verbum gevonden heb.

In hetzelfde gedicht schrijft de dichter (vs. 33-36):

> 'Een dief ben ick van uwe gaven:
> Ick heb gestolen en *gepluckt*
> De vrucht, waer door als arme slaven
> U vrye schepsels sijn verdruckt'.

Het komt mij zeer waarschijnlijk voor, dat we '*plucken*' hier niet in de tegenwoordige 'neutrale' betekenis van *afbreken*, *afnemen van de boom*, hebben op te vatten, maar in de oude zin van *roven, stelen*, zoals we die b.v. vinden in *Jan van Boendale*'s Jans Teestye, vs. 3449 (Ed. *F.A. Snellaert*, Nederl. Ged. u.d. 14de eeuw, blz. 235), waar hij spreekt van 'Lantsheren ofte ander papen, Die altoes *plucken* ende rapen Dine pine ende dinen arbeyt'.

Terloops wil ik hierbij nog vermelden, dat 't verbum *plukken* ook nu

nog in sommige dialekten voorkomt in deze oude opvatting van *roven*, *stelen*. In mijn geboortestreek, ten Oosten van de Utrechtse Vecht, spreekt men van *plukturf* in de zin van turf, die gemaakt is van veen, dat uit 't water of de veenakker van een ander *weggehaald, gestolen* is.

I, blz. 25.

In 't gedicht '*Straffe*' (vs. 5-6) lezen we:

> 'In smert sal man en wijf onmijdelijcken sterven,
> En alle dese smert op hare kinders *erven*'.

Welke zin heeft *erven* hier? In de oudere taal komt 't werkwoord niet alleen voor in de tegenwoordige betekenis van *door erfenis verkrijgen*, maar ook in die van *overgaan*. In deze opvatting vinden we 't b.v. in De nieuwe Doctrinale van *Jan de Weert*, vs. 534: 'Dat goet en sal oec nemmermere Op haer oer ten derden[1)] *erven*'.

Deze betekenis past ook heel goed in bovengenoemde regel bij Revius; het subject van de zin is dan '*alle dese smert*', en 't vers betekent dan: En al deze smart zal (als bij erfenis) *overgaan op* hun kinderen.

Erven kwam echter in het oudere Nederlands ook in de *causatieve* zin van '*doen overgaan op*' voor. Kiliaen geeft 't woord niet alleen in de tegenwoordige betekenis, maar ook in die van *transcribere alicui haereditatem, transmittere vel tradere alteri haereditatem*; en bij *J. van Maerlant*, Sp. Hist. III, 5, 38, 5 lezen we:

> 'Want hi wilde na sine doot
> *Erven* tlant sinen kinden'.

(d.w.z. Want hij wilde 't land na zijn dood *op* zijn kinderen *doen overgaan*).

Hier vinden we 't dus geconstrucerd met een datief ('sinen kinden') van den persoon, op wien de erfenis overgaat, maar in 't Mnl. treffen we ook een constructie aan met de praepositie *op*, b.v. in Rek. v. Utr. II, 103: 'Dat hoor oem mit siinre doot dat huus, ghesate ende besit *gheërft* heeft *op* Bessel siinre suster' (Aangehaald in 't Mnl. Wdb. II, 727).

Welnu ook in deze laatste opvatting geeft *erven* in 't aangehaalde vers een goede zin; het subject is dan '*man en wijf*' (vs. 5) en beide verzen betekenen in dit geval: Maar man en vrouw zullen zeker in smart sterven en al deze smart (zullen zij) *op* hun kinderen (als bij erfenis) *doen overgaan*.

We kunnen dus niet met zekerheid uitmaken, in welke dezer beide betekenissen Revius 't woord hier gebruikt heeft.

I, blz. 30.

In '*Ellende*' (vs. 1) zegt de dichter:

> 'Men vindet wel een lant daer wolf noch leeu en *stallet*'.

1) nakomelingen in de derde graad.

Het gecursiveerde verbum *stallen* is een denominatief, afgeleid van *stal* in de zin van *plaats*, dat we vinden in 't Mnl. gedicht *Wapene Rogier*, vs. 1115 (Ed. *E. Kausler*, Denkm. altniederl. Sprache u. Literatur, III, S. 54), waar de dichter, *Jan de Weert*, zegt: ‘Elken heeft hi (nl. God) ghegheven *stal*, eenen up berch, anderen int dal’.

In 't Mnl. kwam 't werkwoord, zowel transitief als intransitief gebruikt, voor, maar alleen als afleiding van *stal* in de tegenwoordige *speciale* zin van *overdekte verblijfplaats voor paarden, vee enz.*

Als afleiding van *stal*, in de algemene zin van *plaats*, dus in de betekenis van *verblijven, wonen*, is 't alleen bekend uit 't 16de-eeuws bij *Anna Bijns*, Refereynen (Ed. *Mr. A. Bogaers*, blz. 35, XI, a, 7), waar zij zegt:

> 'Wat vint men heensdaechs al sduvels kinderen,
> Clappaerts en clappeyen, die elcken hinderen.
> Dese en sullen in Gods rijcke niet *stallen*'.

Bovenstaande plaats bij Revius is de enige in 't Nederlands van de 17de eeuw, waar ik 't woord in deze intransitieve zin van *wonen, verblijf houden, aanwezig zijn*, gevonden heb.

I, blz. 87.

Het puntdicht '*Ruth*' luidt:

> 'De vrienden uwes mans, o dochter, moetty leren
> In voor- en tegenspoet te dienen en te eren:
> Gelijck als Ruth, die haer schoon-moeder noyt verliet
> Noch doese (= toen ze) Naomi, noch doese Mara hiet'.

We hebben er hier wel op te letten, dat '*vriend*' (vs. 1) hier niet de gewone betekenis van *amicus* heeft, maar die van *verwant, bloedverwant*, gelijk dit in 't oudere Nederlands meermalen 't geval was.

Plantijn en Kiliaen geven dan ook voor '*vrient*' niet alleen op *amicus* (of *coamicus*), maar ook *necessarius*, dat niet slechts *amicus, vriend*, maar ook *verwant* kan betekenen en Kiliaen noemt bovendien: '*Vrient, maeghe = Agnatus, coagnatus*'.

Om slechts een enkel voorbeeld uit de literatuur te noemen: in *Der Leken Spieghel*, I, 719 lezen we: 'Ende (Medea) liet vader, moeder ende *vrende* (= *verwanten*), om enen die sy niet en kende'. (Zie verder 't Mnl. Wdb.).

In de Statenvertaling van de bijbel vinden we herhaaldelijk ook *bloedvriend* in de zin van *bloedverwant* (Zie Lev. 21 vs. 2; Ruth 2 vs. 1; Spr. 7 vs. 4) en *bloedvriendschap* (= *familie*) (Ruth 3 vs. 2).

I, blz. 87.

De beginverzen van het sonnet 'Saul' luiden:

> 'Hoochdragend' Israel, ghy *veel-versochte* helden,
> Waer is u mannelijck en ongetemt gemoet?'

Het door ons gecursiveerde adjectief *versocht* is eigenlijk het part. praet. van *versoeken* in de oude betekenis van *beproeven*. De zin was dus: *beproefd*, met de bijgedachte: *en deugdelijk bevonden*.

Evenals dit bij 't Lat. *expertus* - het part. praet. van *experior* (= *op de proef stellen*) - het geval geweest is, hebben zich bij 't adjectievisch gebruikte *versocht* uit het begrip '*deugdelijk gebleken*' allerlei betekenisnuanceringen ontwikkeld als *deugdelijk, goed, degelijk, ervaren, verstandig, handig, kundig, krachtig, flink, koen*.

(*Wordt vervolgd*.)

CHR. STAPELKAMP.

Boekbeoordelingen.

Algemene versleer door Prof. Dr A.W. de Groot. (Den Haag - Servire's Encyclopaedie - 1946). Prijs f 2,90.

Door veeljarige, diepgaande studie van ritme en versbouw was Prof. De Groot de aangewezen gids op dit moeilijke gebied. In ons tijdschrift gaf hij reeds in 1932 als voorstudie een artikel *Naar een nieuwe versleer* en in 1935 een beschouwing over *Vers, voordracht, muziek*, naar aanleiding van Stuiveling's proefschrift. Bovendien had hij als Latinist ritme en metriek in Grieks en Latijns proza bestudeerd. In zijn nieuwe 'algemene versleer' geeft hij een beknopte samenvatting, die zich tot de formele versleer beperkt en een aesthetische beschouwing ter zijde laat. Gemakkelijke lektuur is het niet. Dat ligt niet aan de schrijver, maar aan het onderwerp. Wie zich de moeite geeft, aandachtig en geduldig te lezen, zal moeten toegeven dat De Groot door opmerkingsgave, door scherpzinnige kritiek, door konkrete voorbeelden en gevoelig gehoor, verhelderend werkt. Wie meent, al aardig op de hoogte te zijn van de struktuur van het vers, zal uit dit boek kunnen leren voor welke ingewikkelde problemen de waarnemer komt te staan.

In zijn *Inleiding* onderscheidt de schrijver vier typen van verzen: I het lettergreepvers (isosyllabisch), met een vast aantal lettergrepen, al of niet met rijm; II het heffingsvers, dat berusten kan op accent of op duur (quantitatief vers), wellicht ook op toonhoogte (tonisch vers?); III het woordvers, met eenlettergrepige woorden, gelijk in het Chinees; IV het woordgroepenvers (archaïsch Latijn). Voor het Nederlands is de tweede groep het belangrijkst, en daarin weer het accentvers, dat òf metrisch kan zijn (op een vast schema berustend) òf ritmisch (het zogenaamde vrije vers). Immers, het quantitatieve vers, b.v. de klassieke hexameter, heeft men in moderne taal vergeefs getracht na te bootsen. Van belang is het, de volle aandacht te schenken aan De Groot's terminologie (zie 'termen en begrippen' op blz. 34-39). Met 'heffingen' bedoelt hij kernen van intensiteit. De afstand tussen twee kernen, onverschillig of die één of meer zwakke lettergrepen overspant, noemt hij ritmische afstand. Herhaaldelijk wijst hij er op, dat deze afstand ongeveer ¾ seconde, en voor het ritmisch gevoel ongeveer gelijk is[1]. Waarom een vers met regelmatig twee dalingen, gelijk een aangehaald gedicht van Bogaers 'zoveel rhythmischer aandoet dan de verzen van Vondel' (blz. 20) is mij echter niet duidelijk. Verder gebruikt de schr. de term 'thema' voor het metrische schema, het stramien waarop het ritme geborduurd is, en de term 'periode' voor de kleinste corresponderende delen van de versregel. Terecht houdt hij de traditionele onderscheiding van 'voeten' in de meeste gevallen willekeurig en verwarring stichtend (blz. 36).

Leerzaam is de zeer uitvoerige ontleding van een bekend gedicht van Boutens (blz. 40-55), omdat daar aan een konkreet voorbeeld verduidelijkt kan worden wat in de voorafgaande theoretische uiteenzetting wellicht duister gebleven is.

Het tweede hoofdstuk handelt over *Vers en voordracht*. De scheiding die hier gemaakt wordt tussen dichter en voordrager, is m.i. te scherp: 'De dichter schematiseert phonologische elementen, de voordrager

1) Zie blz. 19, 20 en verder 79, 144.

schematiseert de realisering van phonologische elementen' (blz. 58). Als de dichter de voordrager aanwijzingen zou geven, dan 'gaat hij strikt genomen zijn taak, zijn bevoegdheid als dichter te buiten: hij bemoeit zich dan met iets wat niet tot zijn gebied als dichter behoort' (blz. 59). Is dat geen gevaarlijke konsekwentie van de fonologische leer? De dichter zal toch, bij de schepping van zijn vers, dit inwendig hóren, met de voor hem ideale klank en ritmen. Het is best mogelijk dat hij geen goed voordrager is van zijn eigen poëzie, maar over de beste vertolking van zijn bedoeling zal of zou hij m.i. de meest bevoegde rechter zijn. Diezelfde verhouding bestaat toch ook tussen componist en orkestleider.

Belangrijk is het derde hoofdstuk over *Vers en proza* (blz. 69-99). Het lijkt zo eenvoudig, verschil tussen vers en proza te konstateren, maar allerlei kenmerken van poëzie: alliteratie, assonantie, rijm, isosyllabie, isometrie komen ook in ritmisch proza voor. Beide kennen 'de herhaling met aesthetische functie, die wij correspondentie hebben genoemd' (blz. 72), maar 'de fundamentele correspondentie-eenheden van een gedicht zijn formeel-akoestische eenheden, die van een stuk proza syntactische eenheden' (blz 75). Met goed gekozen voorbeelden wordt dat verduidelijkt. Deze opvatting wordt verdedigd tegenover andere meningen o.a. van A. Heusler (blz. 81 vlg.). Intussen moet de schr. toegeven dat er grensgevallen en twijfelgevallen bestaan, zodat de grens niet te scherp getrokken kan worden. Ook daarvan geeft hij overtuigende voorbeelden.

Ook een nadere bepaling van *De versregel* (Hoofdstuk IV) stuit op moeilijkheden. Dat blijkt wanneer verschillende definities bij Franse schrijvers vergeleken worden. De Groot acht het mogelijk een definitie te geven die voor alle talen en alle tijden geldt. Hij stelt voor: 'Een versregel is een stijleenheid van doorlopende correspondentie en met doorlopende inwendige periodiciteit'.

Het minst bevredigend is het vijfde hoofdstuk over *Vers en taal*, waar de schr. tot de conclusie komt: 'het type van versbouw wordt volledig bepaald door het type van taal, maar in elke taal kunnen daarnaast andere, kunstmatige verzen gemaakt worden' (blz. 134). Wat is 'kunstmatig'? Zou men b.v. kunnen zeggen dat het oud-Germaanse vers door het taaltype bepaald is, en dat het modern-Germaanse isosyllabische of streng alternerende vers 'kunstmatig' import is? Daarmee hangt ook de vraag samen of de germaanse hexameter bij grote dichters als Goethe en Schiller - laat staan bij Van Beers en Vosmaer - eigenlijk in oorsprong minderwaardig is, en of het 'kunstmatig' is, daarbij naast het accent ook biezondere aandacht te schenken aan de duur van de lettergrepen[1)].

Het slothoofdstuk handelt over de *Structuurwetten vnn versbouw*. Daarin worden de 'wetmatigheden' nagegaan waaraan de poëzie, als onderdeel van de stijlkunst, onderworpen is: het thema en de klankvorm van de

1) Indertijd heeft Kinker al opgemerkt, in zijn bekende *Verhandeling*, dat scheiding van lange en korte lettergrepen, gelijk in de klassieke talen, voor het Nederlands niet mogelijk is, omdat er trapsgewijze opklimming in duur bestaat, maar dat het voor de struktuur van het vers lang niet onverschillig is, of er een overmaat van lange of van korte lettergrepen in voorkomen. Hij maakte daarvoor twee versregels op hetzelfde schema, die een totaal andere indruk maken en in een gedicht nooit zouden kunnen korresponderen, nl. 'Zij is beminnelijk en overal te huis' en 'Uit 's afgronds kolk vliegt ze op als 't woeststen 't gruwzaamst spook'.

versregel, de structuur van de periode, de veronderstelde structuurwet van de isochrone afstand.

Ondanks de beperkte omvang, is de inhoud van dit boekje rijk en veelzijdig. Het illustrerend materiaal is met zorg gekozen. De Nederlandse voorbeelden gaan niet verder terug dan op Vondel. Uit vroegere tijd zouden ook duidelijke voorbeelden aan te halen geweest zijn, b.v. op blz. 15 had bij Pol de Mont's gedicht op het Mnl. vier-heffingen-vers gewezen kunnen worden, dat in de rederijkerstijd nawerkt. Het oudste renaissancevers kan naast het Franse isosyllabische geplaats worden: eerst later wordt het thema alternerend. Bij het rijmproza (blz. 89) denken wij aan Ruusbroec en zijn navolger Jan van Leeuwen. Maar van een algemene versleer, al is die voor Nederlanders geschreven, mogen we verscheidenheid van dichtproeven verwachten. Een Nederlandse versleer, met historisch gerangschikt materiaal, even degelijk bewerkt, of door De Groot zelf of in zijn geest, zou ongetwijfeld een behoefte bevredigen.

C.D.V.

Abr. H. Jonker, *Prosa-rigtings en ontleding* (Kaapstad - Unie-Volkspers beperk - 1940; 228 blz.).
Abr. H. Jonker, *Die roman Sy aard, ontstaan en soort.* Proefschrift Univ. Stellenbosch (Kaapstad - Unie-Volkspers beperk - 1942; 137 blz.).

De bundel *Prosa-rigtings*, in klein formaat, bevat een 13-tal beknopte artikels uit tijdschriften over een tijdperk van verscheiden jaren. Vandaar hier en daar herhaling van wat de schrijver het meest ter harte ging: de studie van de prozakunst, vooral van de roman en de novelle, en de aansporing aan zijn landgenoten om de achterlijkheid te boven te komen door een verdieping en verbreding van het gebied waarop de romanschrijver zijn stof zoekt. Dat blijkt al uit de titels van de voornaamste artikels: *Die Roman as genre* en *Die nuwe saaklikheid*, een uiteenzetting van dit verschijnsel met bestrijding o.a. van Tazelaar en Rispens. Daarnaast aansporingen in *Nuwe bane vir die Afrikaanse romanskrywer, Louere wat wag, Nuttigheid van kritiek* en *Moeilikhede van ons skrywers*.

Deze opstellen bleken voorstudie te zijn voor een breed opgezet en verdienstelijk proefschrift, dat op het gebied van de litteratuurwetenschap voor de Afrikaanse universiteit wegbereidend is. De standaardwerken van Ermatinger en Petersen, de inleiding tot de methodiek van Frank Baur en tal van speciale werken, vooral betrekking hebbend op de romankunst, brachten de jonge geleerde tot een zelfstandig en kritisch onderzoek. Opmerkelijk is dat deze Afrikaner zo goed op de hoogte is van wat in Nederland en Vlaanderen verschenen is, zowel romans als wetenschappelijk-kritische studieën. Eigenlijk is de gekozen titel te eng, want al vormt de roman het uitgangspunt, telkens is aard en wording van het taal-kunstwerk in het algemeen onderwerp van zijn beschouwing (zie b.v. blz. 76-77; 81-84 en het gehele slothoofdstuk): vandaar dat herhaaldelijk verwezen wordt naar Homeros en Dante, en lyrische gedichten aangehaald en besproken worden. De verleiding tot deze uitbreiding wordt begrijpelijk uit zijn stelling dat de roman een episch-lyrisch-dramatische vorm heeft, die verdedigd wordt in Hoofdstuk II: *Die aard na vorm en inhoud*, tegenover Ermatinger, die de roman indeelt bij de epiek.

Trouwens de gehele vertikale indeling naar epiek, lyriek, dramatiek acht Jonker te verwerpen. Hij betoogt dus dat de roman zowel lyrische be-

standdelen heeft (blz. 36) als dramatische elementen (blz. 40). *Oorsprong, processe en begrippen* worden in het derde hoofdstuk besproken. Met Just Havelaar is hij het eens dat 'de kunstenaar in beelden denkt'. Zijn verbeelding en zijn meegevoel moeten tot een synthese komen. Daarop volgt een beschouwing van *Waardes, verhoudinge en probleme* (Hoofdstuk IV), waar o.a. de ethische of godsdienstige strekking van het kunstwerk ter sprake komt. In deze beide hoofdstukken is het betoog niet altijd gemakkelijk te volgen, omdat het telkens onderbroken wordt door vrij lange aanhalingen uit theoretici, waarmee de auteur het al of niet eens is, en getuigenissen van kunstenaars over de wording of de aard van eigen werk, die dan tegen elkaar afgewogen worden. Door beperking of verplaatsing van zulke citaten naar noten of een aanhangsel zou het werk stellig gewonnen hebben.

Interessant is het vijfde hoofdstuk, over *Wêreldbeskouing en wêreldbeeld*, waar de schrijver tot de konklusie komt dat van meer belang dan de levensbeschouwing het 'wereldbeeld' is, waarin de kunstenaar de 'grondstoffen' voor zijn werk vindt.

In aansluiting bij zijn kritiek in het eerste hoofdstuk tracht de schrijver in Hoofdstuk VI tot een andere indeling te komen van letterkundige kunstwerken dan Petersen in het bekende 'wiel' ontworpen heeft. Hij tekent een cirkel met een middelpunt I ('inspektiewe stelling') met een vertikale lijn die van E (espektie) naar D (despektie) loopt, en een horizontale lijn van R (respektie) naar P (prospektie). De punten E en D, R en P liggen dan op de cirkel, waarbinnen hij de ontwerper dan voor allerlei met name genoemde letterkundige werken een passende plaats meent te kunnen aanwijzen. Of deze vernuftige vondst bij praktische toepassing nuttig en verhelderend zal blijken, valt m.i. te betwijfelen, maar de daaraan verbonden uitleg en opmerkingen verdienen de volle aandacht, ook van Nederlandse vakgenoten. Van de schrijver van dit kritische, degelijke proefschrift is voor de litteratuurwetenschap nog veel goeds te verwachten.

C.G.N. DE VOOYS.

Dr G.W. Huygens: *De Nederlandse auteur en zijn publiek*. (Uitg. Van Oorschot, Amsterdam 1946).

Van de verschillende vormen van litterair-historisch onderzoek die eerst gezamenlijk de litterair-historische wetenschap zullen kunnen vormen, is in ons land de litterair-sociologische wel het minst tot z'n recht gekomen. Talloze vragen wachten nog altijd op antwoord, en ze zullen blijven wachten, totdat de officiële academische wetenschap aanvangt met de erkenning dat geschiedenis méér is dan het vertellen van nauwelijks-bijeenbehorende wetenswaardigheden: namelijk het zoeken van verklarende oorzakelijke samenhangen tussen de reeks van op elkaar volgende verschijnselen binnen één gebied, i.c. de litteratuur èn de reeks van op elkaar volgende verschijnselen in de gehele maatschappij, waarvan die litteratuur een gedeelte is.

Het boek van Dr Huygens is bedoeld als zulk een sociologisch-litteraire studie, en alleen daarom reeds interessant. In een tiental hoofdstukken behandelt de schrijver een aantal vraagstukken uit de laatste twee eeuwen: het Klassicisme, de Spectators, de Roman, de Dichtkunst in de Republiek, Tollens en zijn tijd, de liberale periode, de smaak van het negentiendeeeuwse publiek, enz. Merkwaardige verschijnselen worden door onbetwist-

baar materiaal gedemonstreerd, bijvoorbeeld het feit, dat gelijktijdig met de beweging van '80 de historische romans van oudere schrijvers als Van Lennep, Oltmans en Bosboom-Toussaint herdruk na herdruk beleefden en in verzamelde edities werden verkocht, welk gunstige lot toen trouwens eveneens ten deel viel aan de humoristische novellen uit de jaren omstreeks 1840: de Camera Obscura, Waarheid en Droomen, en De Pastorie te Mastland. Duidelijker kon moeilijk worden aangetoond, welk een afstand er dikwijls is tussen de culturele voorhoede en de massa der kopende lezers.

Het is jammer dat de schrijver in de tweede helft van zijn boek de wijze beperking heeft prijsgegeven, waaraan het eerste gedeelte zoveel merkwaardige inzichten te danken heeft. Er zijn immers twéé relaties tussen kunstwerk en maatschappij: enerzijds de omstandigheden die van invloed geweest kunnen zijn bij het ontstaan van een bepaald werk; anderzijds de gevolgen die een bepaald werk teweegbrengt en de factoren die van betekenis zijn voor het succes van zeker boek op zeker moment. Door deze beide vragen niet streng genoeg te scheiden, is de eenheid van dit proefschrift geschaad, zonder veel winst voor de inhoud. Want juist toen de schrijver de vaste draad van zijn betoog losliet, verloor hij ook de zelfbeperking die hem behoed had voor al te subjectieve oordeelvellingen. Deze nu zijn in de tweede helft van zijn geschrift zó talrijk, en vaak gesteld in een zo schampere stijl, dat men tenslotte met een gevoel van teleurstelling de lectuur voortzet en voltooit. Niet omdat men het met velerlei kritiek niet eens zou kunnen zijn, maar wel omdat men zulk een persoonlijke en essayistische kritiek liever in een tijdschriftartikel dan in een academisch werkstuk geuit zag.

Al maak ik dus ernstig voorbehoud ten aanzien van de beschouwingen waarmede Dr Huygens zijn studie besluit: in de gehele eerste helft ervan vinden we toch een verkenning op het weinig betreden gebied der litteraire sociologie, waarvoor men de schrijver dankbaar dient te zijn.

G. STUIVELING.

Aankondigingen en mededelingen.

Taalkundig inzicht voor School en Leven.

In de *Opvoedkundige brochurenreeks* (No. 129) publiceerde Prof. Dr Gerlach Royen O.F.M. een bundel van zestien opstellen (Tilburg - Drukkerij van het R.K. Jongensweeshuis - 1947; 167 blz. Prijs f 3,-), waarin allerlei aktuele onderwerpen op taalkundig gebied besproken worden, o.a. naamval en fleksie, genus en sekse, vervrouwelijking en vermannelijking, herijking van getal. Nu in allerlei onderwijskringen, maar ook daarbuiten, ouderwetse taalbegrippen voortwoekeren, deed de schrijver een goed werk door op zijn bekende onderhoudende en geestige wijze, op degelijk wetenschappelijke grondslag, voorlichting te geven. Daarvoor beschikte hij over een rijk materiaal van voorbeelden, die ook de lezer tot waarneming van hedendaags taalgebruik en taalmisbruik aansporen.

De kunst van het vertalen.

Bedoeld als ‘beginselleer’, verscheen een uitvoerige studie met deze titel van Dr A. Weynen (Tilburg - W. Bergmans - 1946, 138 blz.) een

vrucht van grote toewijding, belezenheid en eigen vertaalpraktijk. Principieel tegenover elkaar plaatst hij *Nut en noodzakelijkheid van vertaling* (Hs. I) en *Moeilijkheid en onmogelijkheid van vertaling* (Hs. II). Dan gaat hij de *Begripsbepaling van het vertalen* na (Hs. III) en overweegt de *Eisen aan vertaling te stellen* en *De absolute waarde van deze eisen* (Hs. IV-V). Dan volgt nog een hoofdstuk over *Het vertalen van poëzie* (Hs. VI). Op allerlei plaatsen zijn ter illustratie proeven van vertalingen uit moderne en klassieke teksten ingelast en besproken. Deze doorwerkte studie biedt leerzame lektuur, ter overweging, voor allen die in stijlvergelijking belangstellen, maar vooral voor taaldocenten, die met de praktijk van het vertalen in onmiddellijke aanraking komen of fijne schakeringen in de moedertaal willen leren waarnemen en waarderen.

Prosper van Langendonck.

Over deze zeer biezondere Vlaamse dichter en voorganger schreef Albert Westerlinck in de oorlogsjaren een belangrijke studie met de ondertitel ‘diagnose van een ongeneeslijke ziel’, om vijf-en-twintig jaren na zijn dood hulde te brengen aan de dichter, ‘vooral aan zijn smartelijke en ruime humaniteit’ (Brugge - De Kinkhoorn - 1946; 193 blz.). Het eerste hoofdstuk geeft een kort en noodzakelijk bio-bibliografisch overzicht, naar het eigenlijk onderwerp (Hoofdstuk II-VI) is een diepgaande ontleding van zijn dichterlijke persoonlijkheid.

Dit belangrijke werk van de dichterlijke Leuvense hoogleraar bevelen wij onze lezers ten zeerste aan.

Stijn Streuvels en zijn Vlaschaard.

Tot het beste wat over deze grote Vlaming tot nu toe geschreven is rekenen wij de studie van Em. Janssen S.J., met bovengenoemde titel (Tielt - J. Lannoo; Antwerpen N.V. Standaard-Boekhandel - 1946; 145 blz.), die verduidelijkt wordt door de ondertitel: ‘Essay over zijn eerste productie tot aan het meesterwerk (1894-1907)’. Het is een voortreffelijk gecomponeerd overzicht van de ontwikkelingsgang: hoofdstuk I en hoofdstuk VII handelen over *De Vlaschaard*. Tussen die steunpunten vindt men zes hoofdstukken, waarin de gestadige groei van zijn talent nagegaan wordt: II Beschrijvend verhalen III De aanhef (*Lenteleven*) (1894-1899) IV Groeikracht en gespletenheid (*Zomerland, Zonnetij, Doodendans*) (1899-1901) V Bezinning en verdieping (*Dagen, Minnehandel, Dorpsgeheimen* (1902-1903) VI Vernieuwing (*Openlucht, Stille avonden, Het uitzicht der dingen*) (1904-1906). De stijl is welverzorgd en boeiend, doordat de schrijver, van het werk uitgaande, er in geslaagd is ‘het essentiële naar boven te halen’. Bescheiden eindigt hij met ‘de indruk als hadden we nog niets verricht’. - ‘Hopelijk volgt een tweede studie op de eerste, en hopelijk groeit zo een definitief boek’. Wij sluiten ons gaarne aan bij die hoop: deze taak kan aan geen betere hand toevertrouwd worden.

Aan het einde volgen nog Verklarende en aanvullende noten en *Bijlagen* met ‘enkele teksten ter illustratie’ (blz. 113-144).

Gedichten van Gezelle. Bloemlezing, samengesteld door Prof. Dr F. Baur **(Antwerpen - N.V. Standaard-Boekhandel - 1947) (252 blz.).**

Deze bloemlezing door de beste Gezelle-kenner met grote zorg bewerkt, is opgezet volgens een nieuw plan, nl. met een indeling naar lyrische thema's. De bedoeling is ‘de veelzijdigheid van zijn lyrisch genie’ te

doen uitkomen en de opvatting te bestrijden als zou deze poëzie ‘eentonig en arm aan gehalte zijn’. De chronologische volgorde is daarbij prijs gegeven, maar de innerlijke samenhang komt des te beter tot zijn recht. De beknopte *Inleiding* (blz. VII-XVI) bevat diepgaande beschouwingen o.a. over Gezelle's zielestrijd, zijn vormgevoel, zijn cyclisch pogen, zijn verbindingen met het lyrisme uit andere tijden en cultuursferen. Zijn natuurgedichten op het kleine en de levende natuur, op vogels, tonen verwantschap met bewonderde Engelse dichters (blz. XIV-XV). Deze bloemlezing is zeer geschikt om in brede kringen nieuwe belangstelling te wekken.

Litteraire Profielen.

In de lange reeks letterkundige studiën, die Joris Eeckhout onder deze titel gebundeld heeft, zijn reeds deel XIII (1945) en deel XIV (1947) verschenen (Uitgeverij N.V. Standaard-Boekhandel). De opstellen zijn gewijd zowel aan vreemde als aan Nederlandse auteurs. Onder de laatste vermelden wij *Israel Querido*, bedoeld als eerherstel van ‘een Grootmeester van de Nederlandsche Litteratuur’, *August Vermeylen* (over zijn roman *Twee Vrienden*), *Gerry Helderenberg*, als priester-dichter, *Karel van de Woestyne*, naar aanleiding van de vraag: Is hij een mystiek dichter? die ontkennend beantwoord wordt. Verder in deel XIV: *Emiel van Hemeldonck*, die als vruchtbaar romanschrijver geprezen wordt, en nogmaals *Karel van de Woestyne*, naar aanleiding van M. Rutten's boek over ‘De sethetische opvattingen van Karel van de Woestyne’.

De meervoudsvorming in het Nederlands.

Onder deze titel verscheen in de *Mededelingen der Kon. Ned. Akademie* (N.R. X No. 5, 1947) een belangrijke studie van C.B. van Haeringen, waarin zeer uitvoerig de twee meervoudsuitgangen *-en* (*e*) en *s* in het hedendaagse taalgebruik besproken worden.

Genealogie van P.C. Hooft.

Bij de Hooft-viering publiceerde de heer G.H.C. Hooft in het orgaan van de *Nederlandsche genealogische vereeniging* (Maart-April 1947) enige korte artikels: *P.C. Hooft, zijn naam en zijn afstamming*; *Geslachtsstaat van P.C. Hooft*; *P.C. Hooft en zijn familie*; *Het wapen van P.C. Hooft*; *De woningen van P.C. Hooft*.

Vijf kunsttalen.

De 25ste April van dit jaar promoveerde W.J.A. Manders te Utrecht op een proefschrift, waarin een vijftal kunsttalen, nl. *Volapük, Esperanto, Ido, Occidental* en *Novial* uitvoerig historisch en kritisch-ontledend besproken worden. Voorop gaat een beschouwing over *Doel en Opzet*; dan volgen *historische gegevens* en een *onderzoek naar hun waarde*, terwijl in een vierde hoofdstuk de verhouding van de *taalwetenschap en de kunsttalen* nagegaan wordt.

***Mededeelingen, uitgegeven door de Vlaamsche Toponymische Vereeniging te Leuven XXII* (1946).**

Deze jaargang bestaat uit vier afleveringen, nl.:

1e een uitvoerig verslag van *Twintig jaar toponymisch onderzoek in Nederland*, door M. Schönfeld, als pendant van Prof. Draye's artikel over dezelfde periode in Vlaanderen.

2e L. de Man: *Keuze van de voornaam in de* 13*e en* 14*e eeuw*. - M. Gysseling: *Etymologie van Eename*.

3e K. Roelandts: *De Antwerpse naam Borgerhout* (d.i. bos van of bij de burg).

4e J. Lindemans: *Familienamen uit het Aalsterse*. - H.J. van de Wijer en J. Langohr: *Plaatsnamen te Moresnet*.

C.D.V.

Middelnederlands Leerboek, door Prof. Dr A. van Loey (Antwerpen en Groningen, 1947).

De Brusselse hoogleraar Van Loey, aan wie de studie van het Nederlands, vooral van de oudere perioden, veel heeft te danken, heeft nu een *Middelnederlands Leerboek* doen verschijnen. Hij heeft de naam 'leerboek' verkozen, om vooral niet de indruk te wekken dat het een 'leesboek' zou zijn. Een leerboek in die zin dat beginners er Middelnederlands uit kunnen leren, is het evenwel niet. Het is geen 'elementarbuch', maar een oefenboek, zoals de auteur het zelf noemt in het voorbericht: een boek waaruit de gebruiker moet leren zelfstandig te werken. Daarom geeft het geen verklarende aantekeningen bij de tekst, en het glossarium, dat maar acht bladzijden beslaat, bevat alleen woorden die in het *Middelnederl. Wdb.* ontbreken of onvoldoende verklaard zijn. Van Loey veronderstelt dat ten minste het *Mnl. Handwoordenboek* in handen van de studerenden is, en wie zijn boek goed wil gebruiken, zal voortdurend ook het grote *Mnl. Wdb.* moeten raadplegen.

Teksten van allerlei aard, met verschillende dialectische kleur, naar goede en minder goede handschriften, vindt men hier bijeen. Nu en dan staan fragmenten naar meer dan één handschrift naast elkaar afgedrukt, een enkele maal de nederlandse tekst naast het franse origineel. Alles met de bedoeling, de gebruiker in te leiden tot kwesties, waarvoor men komt te staan bij het wetenschappelijk bewerken van het Middelnederlands. Daartoe strekt ook de keus van het materiaal: niet enkel literaire of didactische teksten, zoals we die uit bloemlezingen kennen; het tweede deel (bldz. 167 vlgg.) geeft zelfs uitsluitend ambtelijke stukken, merendeels onuitgegeven, en door de auteur zelf gecopieerd. Zulke dateerbare en localiseerbare documenten bieden geschikte stof tot taalhistorisch en taalgeografisch onderzoek.

Voor enigszins gevorderde studenten is Van Loey's boek uitstekend geschikt. De prijs gaat wel wat boven de grenzen, die men aan Nederlandse universiteiten totnogtoe placht in acht te nemen bij het voorschrijven van boeken voor collegegebruik: het royaal uitgevoerde boek, XVI en 357 bladzijden groot, kost ingenaaid f 22,50.

C.B.v.H.

De nieuwe Van Dale.

Een nieuwe druk van het bekende woordenboek, getiteld *van Dale's Nieuw Groot Woordenboek der Nederlandse taal* (het *Nieuw* is aan de oude titel toegevoegd) is begonnen te verschijnen: de eerste aflevering, 160 bladzijden groot, en lopende tot

B a ä l , is uitgekomen. De bewerkers worden op de omslag niet genoemd, ook elders in de aflevering komen hun namen niet voor, maar uit het prospectus was al bekend dat de bewerking is toevertrouwd aan Dr C. Kruyskamp en Dr F. de Tollenaere, een Noordnederlander en een Zuidnederlander, en beiden door hun werkzaamheid bij het *Woordenboek der Nederl. taal* lexicograaf van professie. Er is dus alle reden om de nieuwe druk van Van Dale's woordenboek

met vertrouwen tegemoet te zien. En inderdaad geeft de eerste aflevering de indruk dat de bewerkers hun zware taak met zorg en met oordeel hebben vervuld.

De kopij is, naar ik meen te weten, in de oude spelling opgemaakt en later in de nieuwe overgebracht. Daarbij zijn dan te kort gedaan de woorden a f f i l i e r e n en a l l i e r e n , die wel een *e* hebben verloren, maar geen deelteken op de overblijvende *e* hebben gekregen. Ook bij de plaatsing van het klemtoonteken, een novum van deze druk, is nog geen volkomen eenheid bereikt: het teken ontbreekt in heel wat woorden waar het volgens punt 6 van de 'aanwijzingen voor het gebruik' had moeten staan.

Deze opmerkingen, gemaakt bij een vluchtige monstering van de titelwoorden, raken slechts uiterlijkheden, die intussen voor een woordenboek wel van belang zijn. Het eigenlijke lexicografische werk verdient een dieper gaande bespreking, die we zullen uitstellen totdat het boek compleet is, en de recensent kennis kan nemen van een uitvoerige voorrede, waarin de heren Kruyskamp en De Tollenaere rekenschap zullen geven van de wijze van bewerking.

C.B.v.H.

Koenen's Handwoordenboek der Nederlandse taal.

Van het veel gebruikte en in ruime kring gewaardeerde *Handwoordenboek* is de 21e druk verschenen, bewerkt door Dr Heeroma. Prof. Verdeyen heeft, evenals reeds in enige voorafgaande drukken, zijn medewerking verleend voor het Zuidnederlands. Op verscheiden plaatsen is te zien dat het woordenboek is bijgewerkt, en aangezien bijwerken van een woordenboek grotendeels in uitbreiden bestaat, is het aantal bladzijden iets groter dan dat van de vorige druk. Aan het eind zijn de 'spellingregels volgens de wet van 14 Februari 1947' opgenomen. De prijs is prijzenswaardig laag gehouden: deze 21e druk, VIII en 1273 bladzijden groot, doet in uiterlijk voor zijn voorgangers niet onder, en kost f 8, -.

C.B.v.H.

Uit de tijdschriften. (Juni-Augustus).

De Gids. Juli.

In de *Kroniek der Nederlandse Letteren* verdedigt Anton van Duinkerken de zestigjarige Dirk Coster, wiens verdiensten ten onrechte miskend zijn. Ondanks enige bezwaren uit hij zijn grote waardering voor het ethisch beginsel in Coster's letterkundige kritiek. - L. van den Ham beoordeelt de dichtbundel *Het Sterrenbeeld* van Ant. Donker; C.J. Kelk beoordeelt de bundel essays *De Poolsche Ruiter* van S. Vestdijk en de derde reeks *Tekst en Uitleg* van D.A.M. Binnendijk.

De Nieuwe Stem. Afl. 6.

Victor E. van Vriesland publiceert zijn *Rede gehouden ter herdenking van P.C. Hooft*. Jan Romein sprak bij dezelfde gelegenheid over *Hooft als historieschrijver*, waarvan de tekst volledig afgedrukt is. - Karel Jonckheere beantwoordt bevestigend de vraag: *Hebben de Vlaamse letteren betekenis voor Nederland*? - S. Vestdijk geeft een beschouwing over E. du Perron onder het opschrift: *De ontwikkeling van een individualist*.

Critisch Bulletin. Juli.

Een polemisch opstel van Hendrik de Vries, getiteld *Koos Schuur over beeldvorming*, is gericht tegen een artikel van Koos Schuur in het intussen gestaakte tijdschrift *Het Woord*. - Anna Blaman beoordeelt *Bid voor Camille Willocq* van Cola Debrot.

Roeping. Juni. C. de Groot S.J. schrijft over *Religieus gevoel en aesthetisch ervaren*, naar aanleiding van een gelijknamig proefschrift van L. van der Kerken S.J. - G. Jo Steenbergen geeft een beschouwing over *J. Huizinga en de Renaissance*. In de *Kroniek* wordt door Frank Meyland een nieuwe poëtische reeks besproken, genaamd *Mens en Muze*. Dezelfde schrijver beoordeelt beknopt enige dichtbundels, terwijl A. Ampe S.J. het boekje van W.H. Beuken over *Ruusbroec en de middeleeuwse mystiek* recenseert.

Nieuw Vlaams Tijdschrift. Juli.

Deze aflevering is voor een groot deel gewijd aan de nagedachtenis van de redakteur *F.V. Toussaint van Boelaere*: Herman Teirlinck geeft persoonlijke herinneringen (*Paars voor Fernand Toussaint*). - Franz de Backer geeft *Een beeld van Toussaint*. Als Noord-Nederlander komt Anton van Duinkerken aan het woord, terwijl als laatste Gerard Walschap een *In memoriam* schrijft. Dan volgt nog een nagelaten schets van Toussaint van Boelaere ('*t Gebeurde te Sancoins*). - In een Kroniek vertelt J. Greshoff over *Van Schendel in oorlogstijd*. - Gerard Walschap (*Vlaamsch en Nederlandsch*) verzet zich tegen taalverarming door schoolmeesters, die 'ons wijs maken dat best schrijft wie Hollandsch schrijft', en tegen 'de stelselmatige verarmoeding van de hollandicisten'. Terecht wijst W. Pée hem op verschillende misvattingen en onjuistheden. - In de rubriek *Zoek den Mensch* komen opnieuw een aantal letterkundigen getuigen van hun bewondering en hun genegenheid voor Toussaint van Boelaere.

Dietsche Warande en Belfort. Juni.

Deze gehele aflevering is gewijd aan de nagedachtenis van *Felix Timmermans*. Een aantal beknopte artikels werden geleverd door Lode Baekelmans, C.M. van den Heever, Anton van Duinkerken, Ernest van der Hallen, Maxime Deswarte, José de Ceulaer, Oskar van der Hallen en Frans Verstreken. Het belangrijkste en uitvoerigste artikel is dat van José de Ceulaer (blz. 279-309), die een overzicht geeft van het leven en de werken, en daaraan een zo volledig mogelijke bibliografie toevoegt. Ook het artikel van Frans Versteken (*Timmermans en het boek*) is interessant, omdat daarin het tekentalent van de schrijver besproken wordt. Behalve drie portretten vindt men aan het einde van dit nummer de aanvang van een posthume roman: *Adriaan Brouwer*.

Juli. Jan Boon bedoelt met *De gentleman in het Vlaamse landschap*: F.V. Toussaint. - Johan Daisne houdt een *Oratio pro deo voor een nationaal 'register'-toneel*, waarin hij samenwerking bepleit tussen het 'Nationale Toneel'; dat vooral Antwerps is, en het provinciale toneel. In de *Kroniek der Poëzie* bespreekt August Vanistendael *De dichter P.G. Buckinx, de weg van zuivere poëzie naar zuivere menschelijkheid*. Uit een beschouwing van zijn drietal bundels: 'De Dans der Kristallen', 'Droomvuur' en 'De Vleugelen van Icarus' (1945) konkludeert hij dat 'de dichter Buckinx nu snel naar zijn hoogtepunt groeit'. - In de *Kroniek uit Nederland* herdenkt Karel Meeuwesse

P.C. Hooft, bij zijn driehonderdsten sterfdag. - Onder de *Boekbesprekingen* vermelden wij er twee door Albert Westerlinck, nl. *Shaherazade of Literatuur als Losprijs* door Raymond Brulez, en *Purperen Bloei*, gedichten van Jan Melis.

Klaverdrie. Mei. In de Kleine poëziekroniek beoordeelt Marcel Coole het *Zevenreizenboek*, waarin Joh. Daisne zijn gezamenlijke gedichten uitgegeven heeft.

De Vlaamsche Gids. Juli.

De redakteur Jan Schepens (*Het generatie-probleem in onze letterkunde*) stelde de vraag 'Wat de twintigjarigen er over denken'? en liet dus een aantal jongere dichters aan het woord over hun toekomstverwachtingen. Daarop volgen dan de antwoorden van Remi Boekaert, Emile Parez, Nic. van Beeck, Jan Walravens, Remi C. van de Kerckhove, Firmin van der Poorten en Marc Moonen. Over het algemeen klinkt daaruit een toon van onbevredigdheid. - K. Jonckheere geeft in een *Kroniek van het Proza* (*Noch mossel, noch visch*) enige beknopte boekbesprekingen.

Augustus. Karel Jonckheere schetst in een artikel *De laat gekipten* de ontwikkeling van de Vlaamse letterkunde sinds *Van Nu en Straks*, waarbij hij vooral aandacht schenkt aan de jongste generatie. - Hubert Lampo (*De mens, booschap van de romancier*) komt terug op een debat tussen Raymond Herreman en Toussaint van Boelaere over het ethische en het aethetische element in de romankunst. Zijn konklusie luidt: 'De zin van de romankunst is de mens'. - Het onderzoek naar de *Vlaamse literatuur en de jongeren* wordt voortgezet door de publicatie van een zestal antwoorden van jongere dichters, nl. F. Andriessens, Frans De Bruyn, Rik Lanckrock, Henri Schoofs, Achiel Van den Bunder en Paul Van Keymeulen. - Reimond Herreman (*Met de jongeren*) beklaagt zich over de heftige en scherpe toon van de letterkundige kritiek. - Maurice Roelants prijst de *Stomme Getuigen*, van Simon Vestdijk. - Karel Jonckheere verwelkomt de debutant Joris Blondiau, die met zijn roman *Na iedere dag komt de avond* goede verwachtingen wekt.

Ad interim. Mei. *J.C. Bloem zestig jaar* wordt gevierd door Jan Spierdijk, die hem schertsend voorschriften laat geven aan zijn biograaf. - Joannes Versnaeren schrijft een *In Memoriam V.F. Toussaint van Boelaere*, met een beknopt overzicht van zijn werk: *Gesprek en Tractoria, Landelijk minnespel, Mallorca en de Nymfen, Barcelonees Avontuur* en *De Zilveren Vruchtenschaal*.

Apollo. Juni.

W. Hoogendijk schrijft over Schmidt Degener's *Poort van Ishtar*.

Wending. Juni.

In dit nummer, dat het *Humanisme* als onderwerp heeft, levert E.L. Smelik een bijdrage: *Ishtar of Jehovah*; H.A. Enno van Gelder over *J. Huizinga* als humanist.

Studia linguistica 1947 No. 1.

Pierre Naert publiceert een artikel over *Arbitraire et nécessaire en linguistique*. - B. Malmberg herdenkt de Franselinguist en foneticus Maurice Grammont. - Onder de 'comptes rendus' bespreekt Naert *La langue, le sens, la pensée* van Charles Serrus, en G. Korlén *Deutsche Wortgeschichte*, herausgegeben von Fr. Maurer und Fr. Stroh I-III, een verlate 'Festgabe' voor Alfred Götze, met bijdragen van achttien medewerkers.

Museum. Mei-Juni.

W.H. Beuken kondigt de derde herziene druk van J.W. Muller's *Reinaert*-uitgave aan. - F. Kossmann beoordeelt het proefschrift van J.B. Drewes over het *Wilhelmus van Nassouwe*. - C.B. van Haeringen bespreekt *Linguistique générale et linguistique française* van Charles Bally.

C.D.V.

Inhoud.

	Blz.
C.G.L. APELDOORN: Hooft herdacht als toneelschrijver	106
C.G.L. APELDOORN: Een recalcitrante brief	174
GEERTRUIDA M.J. DUYFHUIZEN: Perk en Potgieter	7
C.B. VAN HAERINGEN: 'Tangconstructies' en reacties daarop	1
C.B. VAN HAERINGEN: Naamvallen bij eigennamen van personen en bij verwantschapsnamen	250
K. HEEROMA: Het 'Zuidnederlands' in de Woordenboeken	267
J.F. HENGEVELD: Het Algemeen Beschaafd in Vlaanderen	129
F. JANSONIUS: Wat is impressionisme?	107
F. JANSONIUS: Kruisinga over Van Deyssel	275
M.J. JOCHEMS: De kosmische kijk van een dichter	14
G. KAMPHUIS: De ondergang van de rei in het Nederlandsche treurspel	8, 62
G. KAMPHUIS: Bilderdijk's denkbeelden over de dramatische dichtkunst	211
J. KEYZER: Dit, dat en nog wat (met Naschrift van C.B.v.H.)	164
W. KRAMER: Du Bellay's 'D'un vanneur de bled aux vents' en Dullaert's 'Den akkerman aan de winden'	25
W. KRAMER: Verschillende bewerkingen van hetzelfde motief bij Karel van de Woestijne	50
W. KRAMER: De stijl van Busken Huet's Litterarische Fantasien en Kritieken	259
K. TER LAAN: Woordkoppelingen	57
J.J. MAK: De tafelspelen van Hooft	101

J.J. MAK: Pyramus en Thisbe gemoraliseerd 175

J.J. MAK: Het thema van de spotkoning 208

JUDI I.H. MENDELS: Over de stijl van Antoni van Leeuwenhoek 27

P. VAN DER MEULEN: Coornhert en Colijn van Rijssele 155

L.C. MICHELS: In biechte 278

L.C. MICHELS: Bloemerant 133

J. NAARDING: Lusjefers, lusjefersen 276

B.M. NOACH: Saül, Saoel of Sauwel? 31

P.C. PAARDEKOOPER: 'Zuid-Nederlands' woordgebruik 193

MARIE RAMONDT: Het Spotkoning-thema in het Middelnederlands 115

P. GERLACH ROYEN: De nieuwe ambtenaar 70

P. GERLACH ROYEN: De cokes is er 125

P. GERLACH ROYEN: Ende en ofte in de verdrukking 159

P. GERLACH ROYEN: Onnederlandse(?) meervouden 205

P. GERLACH ROYEN: Coke en lucifersen 278

PH.J. SIMONS: Naam en zaak 145

JC. SMIT: Over Potgieters Afrid ter valkenjagt (1842) 118

W.A.P. SMIT: Hooft's 'Ariadne' en Julietta 97

W.A.P. SMIT: Terugblik op de Hooft-herdenking 1947 241

CHR. STAPELKAMP: Aantekeningen bij poëzie van Jac. Revius 33, 227, 269

G.A. SYBENGA: De Japanse steenhouwer 78

D.C. TINBERGEN: De jeugd van Constantijn Huygens 131

D. VAN UNNIK: Geestelijke brieven van Joannes Luiken 180

A.A. VERDENIUS: Over blij en vrolijk 76

C.G.N. DE VOOYS: Vermakelijk optreden van Vondel en Hooft in een romantiek verhaal van 1834 21

C.G.N. DE VOOYS: De eenheid van spelling herwonnen? 49

C.G.N. DE VOOYS: Engelse invloed op het Nederlands 172

IS.P. DE VOOYS: Albert Verwey's treurspel Cola Rienzi 167

A. WEIJNEN: Dialect op de Middelbare School 23

A. WEIJNEN: Ter datering van de diphthongering in Noord-Brabant 32

A. WEIJNEN: Het dialect van de legende van het Heilig Kruis 117

Boekbeoordelingen.

J.C. BRANDT CORSTIUS: *Herman Gorter en Henriëtte Roland Holst*, door Dr Rob. Antonissen 81

J.C. BRANDT CORSTIUS: *Henriëtte Roland Holst, wezen en werk*, door J.P. van Praag (Amst. diss.) 84

C.C. DE BRUIN: *Ruusbroec en de Middeleeuwse mystiek*, door Dr W.H. Beuken 39

C.C. DE BRUIN: *Bijdrage tot de kennis van de invloeden op Hooft*, door Dr F. Veenstra 90

G. KLOEKE: *Colloquial Dutch, Published for the United States armed Forces Institute by the Linguistic Society of America and the intensive Language*

Blz.

program, American Council of learned Societies (1914). - Dez., *Spoken Dutch, Units* 1-12 (1944), 13-30 (1945). - Dez., *Handleiding voor de Gids for spoken Dutch* (1945) door Leonard Bloomfield 36

W. KRAMER: *Aart van der Leeuw, Leven en Werk*, door J. Hulsker (Leidse diss.) 86

L.C. MICHELS: *Jan Frans Willems, Vader der Vlaamsche Beweging* 1864-1946, door Jef Crick 279

W.A.P. SMIT: *De dichter Verwey. Bijdrage tot het verstaan van zijn poëzie*, door Dr Jos.J. Gielen 35

W.A.P. SMIT: *Oude en Nieuwe Geuzenliederen, gekozen, ingeleid en toegelicht* door Yge Foppema 135

G. STUIVELING: *De Nederlandse auteur en zijn publiek*, door Dr G.W. Huygens 233

M. SCHÖNFELD, *Über die Herkunft der Nordfriesen*, door P. Jörgensen 281

M. SCHÖNFELD, *Toponymische verschijnselen geografisch bewerkt*: II. *De namen van het bouwland en van het grasland*, door J. Lindemans 282

G.J. UITMAN: *Indeling en ontwikkeling van het Germaans*, Inaugurele rede van Dr L.L. Hammerich 87

G.J. UITMAN: *De Neerlandicus als taalkundige*. Inaugurele rede van Dr W. Hellinga 90

C.G.N. DE VOOYS: *Het Naembouck van* 1562. *Tweede druk van het Nederlands-Frans Woordenboek van Joos Lambrecht* door R. Verdeyen 38

C.G.N. DE VOOYS: *Verkenningen op het gebied van taal en taalonderwijs*, door fr. Victor van Nispen 80

C.G.N. DE VOOYS: *Stijn Streuvels en zijn Vlaschaard*, door Em. Janssen S.J. 136

C.G.N. DE VOOYS: *Vormleer van het Middelnederlandsch der XIIIe eeuw*, door Dr G.S. Overdiep 181

C.G.N. DE VOOYS: *De beteekenis van Multatuli voor onzen tijd*, door Henri A. Ett 183

C.G.N. DE VOOYS: *Algemene versleer*, door Prof. Dr A.W. de Groot 230

C.G.N. DE VOOYS: *Prosa-rigtings en ontleding. - Die roman Sy aard, ontstaan en soort*, door Abr. H. Jonker 232

Aankondigingen en mededelingen.

Dwonder van claren ijse on snee. - Gedichten van Zuster Mechtildis van Lom 1600-1653. - De methoden van psychologisch taalonderzoek, speciaal die betreffende de taal van de rijpende jeugd. - Over de onderscheiding van levend en levenloos in de Slavische talen. - Het begrip stijl. - In de Nederlandse Taaltuin. - Allard Pierson-herdenking. - Het Boek in Vlaanderen 1946. - Rembrandt en Vondel. - Over het waarnemen van taalverschijnselen. - Uitgaven van de Kon. Vlaamsche Academie. - Ontvangen herdrukken. - Rectificatie 41

Een abel spel vanden winter ende vanden somer. - De autobiografie van Stijn Streuvels. - Diversche Liedekens van Matthys de Castelein. - Theorie en praktijk van de straatnaamgeving. - Beknopte geschiedenis van de Ouden Middelnederlandsche letterkunde. - Nederlandsche Spraakkunst. - Inleiding tot stilistische interpretatie van literaire kunst. - De Ierse letterkunde als toetssteen. - Niederdentsche Mitteilungen Jahrg II. - Sprookjes van de Russische Wouden en Steppen. - Hugo de Groot en 92

Gouda. - Het Vondel-Museum: 20ste-22ste Verslag der Vereeniging 1940-1945

Ongaaf Nederlands. - Die ontstaan van ons Afrikaanse psalm- en gesangboek. - Patriot-digters. - Die verkleinwoord in Afrikaans. - Nederlandse vertalingen uit de klassieke oudheid. - Beknopte geschiedenis van de Oud- en Middel-Nederlandsche letterkunde. - Jan Smeken's gedicht op de feesten ter ere van het Gulden Vlies te Brussel in 1516. - Nederlandse literatuur in de Middeleeuwen. - Nederlands voor Walen. - T.H. le Roux en J.J. le Roux (†): Middelnederlandse Grammatika. - Ontvangen herdrukken 138

Academische redevoeringen. - Inleiding tot de taalstudie (Dr R. Sterkens en Dr Paula Sterkens-Cieters). - Even tijd voor ... onze taal! - De Borchgravinne van Vergi. - Jaarboek van de Koninklijke Vlaamsche Academie 1945. - Hulde aan Dr J. van Mierlo S.J. - Jaarboek van de Fonteine 1945. - Verzamelde opstellen van C.G.N. de Vooys. - De Vereniging tot vereenvoudiging van onze spelling opgeheven. - Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde 1945-46 184

Blz.

Taalkundig inzicht voor School en Leven. - De kunst van het vertalen. - Prosper van Langendonck. - Stijn Streuvels en zijn Vlaschaard. - Gedichten van Gezelle. - Litteraire Profielen. - De meervoudsvorming in het Nederlands. - Genealogie van P.C. Hooft. - Vijf kunsttalen. - Mededeelingen, uitgegeven door de Vlaamsche Toponymische Vereeniging (*C.d.V.*). - Middelnederlands Leerboek. - De nieuwe Van Dale. - Koenen's Handwoordenboek der Nederlandse taal (*C.B.v.H.*) 234

Twee Zuid-Afrikaanse proefschriften. - Walch's Nieuw Handboek tot de Nederlandsche Letterkundige Geschiedenis. - Schriftelijke opgaven van de examens M.O. - Jan Frans Willems herdacht. - Plaatsnaamkunde. - Ontvangen herdrukken 284

Bladvullingen.

Pruis (L.C. Michels) 20

Een vergissing (W.L. Bezema) 22

F.G. Hesmerg: Iets over kamptermen 92

A.R. Hol: Hij heeft luie Evert op de rug III 114

Brabants en Vlaams in de zestiende eeuw 124

Een bijzonder geval van meervoudsvorm voor enkelvoudsfunctie in het Fries 128

Vondel en Hugo de Groot 154

G.M.J. Duyfhuizen: En in haar gulden boeijen sluit deze keten mij 158

Over ‘bietsen’ (C. Dubelaar en A.M.L. de Meere) 226

Uit de tijdschriften.

Ad interim	48, 190, 286
Apollo	48, 144, 190, 240, 287
Belgisch Tijdschrift voor Philologie en Geschiedenis	190
Bezinning	48, 144, 287
Columbus	96
Criterium	47, 144
Critisch Bulletin	45, 95, 141, 188, 238, 285
De Gids	44, 95, 141, 188, 238, 285
De Nieuwe Stem	44, 188, 238, 285
De Vlaamse Gids	46, 96, 142, 189, 240, 286
Die Huisgenoot	191
Dietsche Warande en Belfort	45, 96, 142, 190, 239, 286
Erasmus	144
Het Boek van Nu	287
Het Woord	48
Katholiek Cultureel Tijdschrift	142
Klaverdrie	96, 240
Kroniek van Kunst en Kultuur	191
Levende Talen	47, 144, 191, 288
Leuvense Bijdragen	143, 191
Museum	96, 191, 240, 288
Neophilologus	143
Nieuw Vlaams Tijdschrift	45, 95, 142, 189, 239
Ons Eigen Blad	144
Paedagogische Studiën	47, 144, 191
Persoon en Gemeenschap	48
Podium	48
Roeping	44, 95, 142, 189, 239, 286

Studia linguistica	240
Tijdschrift voor Geschiedenis	96
Tijdschrift voor Levende Talen	144, 288
Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde	46, 143, 288
Tijdskrif vir Volkskunde en Volkstaal	192
Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie	190, 287
Volkskunde	47, 143, 190, 287
Voortgang	95
Wending	48, 95, 144, 191, 240

Terugblik op de Hooft-herdenking 1947. (*Enkele notities en boekbeoordelingen*).

I.

Zoals 1937 voor literatuur-historici het jaar van de Vondelfeesten blijft, zo is 1947 voor hen dat van de Hooft-herdenking geworden. Het is daarom zinvol, in het laatste Taalgids-nummer van dit herdenkingsjaar ons nog eens op dit belangrijke feit te bezinnen.

Ik noemde reeds de Vondelherdenking van tien jaar tevoren. De vergelijking daarmede dringt zich onwillekeurig op, te meer omdat de overeenkomsten zo velerlei zijn. Evenals toen lag ook ditmaal het zwaartepunt uiteraard in Amsterdam: stad van Hooft niet minder dan stad van Vondel. Evenals toen waren er twee herdenkings-comité's, een nationaal en een Amsterdams, - en evenals toen kwam het er in de praktijk op neer, dat er voor de leden van het nationale comité weinig te doen overbleef. Evenals toen was er een schouwburgvoorstelling, een herdenking met kranslegging in de Nieuwe Kerk, de onthulling van een bescheiden monumentje in de open lucht, een grote herdenkingsavond in de Stadsschouwburg met een rede van de Amsterdamse hoogleraar in de Nederlandse letterkunde Donkersloot.

Bij zoveel overeenkomst was er toch ook verschil. Terwijl in 1937 de voordrachtwedstrijd voor leerlingen van het middelbaar onderwijs beperkt bleef tot Amsterdam, was ditmaal de gelegenheid tot deelname aan een wedstrijd in het voordragen van poëzie en proza uit Hoofts werk opengesteld voor *alle* leerlingen van middelbare scholen en kweekscholen in den lande; door middel van scholaire, plaatselijke en gewestelijke wedstrijden werden de deelnemers gezift, totdat tenslotte de besten onder hen konden worden aangewezen voor de finale op het Muiderslot. Ik ben niet in de gelegenheid geweest deze finale bij te wonen, zodat ik mij over het peil der voordrachten niet kan uitspreken. Wat ik er over gehoord heb, heeft mij echter de overtuiging geschonken dat het experiment zeker als geslaagd moet worden beschouwd. Maar zelfs al was dit in mindere mate het geval geweest, dan nog zou ik het een buitengewoon verheugend verschijnsel achten, dat op deze wijze de *gehele* Nederlandse middelbareschooljeugd actief (als deelnemers) of passief (als supporters) betrokken is geweest bij de culturele piëteitsdaad van deze herdenking. Natuurlijk zullen er scholen geweest zijn die niet hebben kunnen of willen meedoen; in bepaalde gevallen zal de interesse der leerlingen ook wel zijn tegengevallen. Maar de resultaten van deze eerste poging hebben toch uitgewezen, dat hier een grote mogelijkheid en dus ook een grote taak ligt. Als ik mij niet vergis, ligt het in de bedoeling dergelijke 'landjuwelen' geregeld te blijven organiseren, ook zonder directe aanleiding van een herdenking of feestviering. Mocht dit inderdaad gelukken, dan zou de Hooftherdenking 1947 de stoot gegeven hebben tot een weliswaar bescheiden, maar toch belangrijke culturele expansie in de richting van de jeugd. Ik hoop van harte, dat dit het geval zal blijken.

Tegenover deze winst ten opzichte van 1937 staat echter ook een verlies. De belangstelling buiten Amsterdam is voor Hooft aanmerkelijk kleiner geweest dan indertijd voor Vondel. Toen zijn er in talloze grotere en kleinere plaatsen Vondel-lezingen, Vondel-avonden of Vondel-voorstellingen georganiseerd - waarbij vaak de bedoeling voorzat, duidelijk

te doen uitkomen dat Vondel niet slechts een Amsterdams, maar ook een nationaal dichter is. Dit laatste geldt niet minder voor Hooft dan voor Vondel, maar het is in Mei 1947 geen aanleiding geworden tot iets wat naar een algemene herdenking zweemde. Wel werden ook buiten Amsterdam hier en daar Hooft-avonden georganiseerd; zij waren echter weinig talrijk en bereikten meestal slechts een zeer beperkte kring. Van gehele of gedeeltelijke opvoeringen van de Warenar buiten de grote steden is mij niets ter ore gekomen. Blijkbaar heeft dus de herdenking van Hooft minder weerklank gevonden dan die van Vondel. Daarbij hebben natuurlijk de veel moeilijker omstandigheden waaronder wij thans leven en waardoor vrijwel alle aandacht in beslag wordt genomen, een belangrijke rol gespeeld. Wellicht moeten wij bovendien rekening houden met het feit, dat voor buitenstaanders Hoofts werk zowel naar geest als naar stijl nog moeilijker toegankelijk is dan dat van Vondel; bij deze laatste vormt het geloof een niet te onderschatten aanknopingspunt voor tallozen, juist uit de intellectueel minder ontwikkelde kringen. Hoe dit zij - wij hebben het feit te aanvaarden, dat de Hooft-herdenking van dit jaar als *nationaal* eerbetoon is mislukt.

Een verder verschilpunt met de Vondel-herdenking vormde de omstandigheid, dat een kort congres ditmaal niet in het programma was opgenomen. Dit valt ten zeerste te betreuren. De feestelijkheden kregen daardoor een te uiterlijk karakter. Het spreekt immers vanzelf, dat in de verschillende openbare toespraken de persoonlijkheid en het werk van de herdachte dichter slechts in hoofdlijnen kunnen worden geschetst en dat daarbij meer rekening moet worden gehouden met het grote publiek dan met de mensen van het vak. Voor deze laatsten bracht in 1937 het tweedaagse Vondelcongres de gelegenheid om op enkele punten wat dieper in te gaan: temidden van al het feestrumoer gaf het althans een kans op enige bezinning - misschien niet eens zozeer door de referaten als wel door de onderlinge ontmoetingen en gesprekken van vakgenoten, die zeker niet minder belangrijk zijn voor het welslagen van een congres. De Hooft-herdenking kende een dergelijk bezinningsmoment niet, en dat werd door de betrokkenen gemist. Het bleek mij, toen ik op 21 Mei met een klein groepje vakgenoten thee dronk en een van ons er spontaan zijn spijt over uitsprak, dat bij deze herdenking de gelegenheid ontbrak om zich gezamenlijk te bezinnen op een van de talrijke Hooft-problemen, die in ons gesprek dadelijk naar voren waren gekomen.

De feestelijke avond van 22 Mei op het Muiderslot kon dit gemis niet vergoeden, want tot een moment van bezinning heeft hij zeker niet geleid! Op zichzelf was de opzet alleraardigst. Een zo groot mogelijke (maar uiteraard toch nog beperkte) kring van literatoren werd uitgenodigd om die avond gast te zijn in een herleefde Muiderkring. Er werd oude muziek uitgevoerd door dames en heren in de klederdracht van Hoofts tijd, er was de opvoering van een fragment uit de ‘Geeraerdt van Velsen’ (5de scène van het derde bedrijf) door leerlingen van de Toneelschool, er werd proza en poëzie van Hooft voorgedragen door Claudine Witsen Elias. Dit alles was niet zonder charme - ook al was de ridderzaal zo tjokvol dat de achteraanzittenden vrijwel niets konden zien, en al kon alle entrain van de Toneelscholieren niet goedmaken wat zij aan het poëtische element in Hoofts verzen bedierven. Maar de tweede helft van deze avond - na het officiële gedeelte, waaraan H.M. de Koningin

en Prinses Juliana door Haar tegenwoordigheid nog een bijzonder cachet hadden verleend - werd tot een grote teleurstelling. Althans voor wie gehoopt hadden op iets van de sfeer van Hooft en van de echte Muiderkring. Afgezien daarvan werd het inderdaad een daverend feest. Maar Hooft was slechts aanleiding en niet middelpunt - en dat laat iets van een wrange herinnering na. Hoe anders had dit kunnen zijn, als op het Muiderslot in plaats van (of naast) deze feestavond een tweedaags congres was georganiseerd voor een maximum van b.v. honderd deelnemers!

Een opvoering van de Warenar heb ik, door allerlei omstandigheden buiten mijn schuld, niet kunnen bijwonen, zodat ik over de qualiteit daarvan geen oordeel kan hebben. Ik kan echter niet nalaten openlijk uit te spreken, dat de keuze van Warenar als herdenkingsstuk mij spijt. Daarmee wil ik niets afdoen aan de waarde van dit blijspel of aan de verdiensten van een opvoering er van. Maar de Warenar was reeds eerder ten tonele gebracht, en bij een uitzonderlijke gebeurtenis als deze Hooft-herdenking had eerder een experiment gepast met een stuk dat reeds te lang verwaarloosd werd. Zulk een stuk is de ‘Granida’, dat naar mijn vaste overtuiging bij een verzorgde opvoering een volledige verrassing zou kunnen blijken. Ik ben er mij van bewust dat deze pastorale aan de acteurs hoge eisen stelt: zij is rijker aan poëtische charme dan aan dramatische momenten, zodat het zeggen der verzen geen ogenblik ondergeschikt zou mogen worden gemaakt aan de actie. Maar juist door deze poëtische elementen komen wij in aanraking met een essentiële kant van Hoofts dichterschap - wat bij de Warenar niet het geval is. En had daarom ditmaal bij een opvoering het vers niet eens mogen domineren over het eigenlijke ‘toneel’?

Over de plechtigheden in de Nieuwe Kerk en in de Stadsschouwburg, evenals over de onthulling van het borstbeeld bij het Rijksmuseum, kan ik kort zijn. Dit alles verliep, zoals dergelijke plechtigheden te verlopen plegen: in te traag tempo, soms even door plotseling aan de dag tredende organisatiefouten verstoord - maar als geheel desondanks statig en indrukwekkend. Toch kan ik mij niet aan de indruk onttrekken, dat alles matter bleef dan in 1937 het geval was. Komt dit doordat Prof. Romein op de kansel in de Nieuwe Kerk te veel uit het oog verloor, dat een immense kerkruimte nu eenmaal een speciale kanselvoordracht eist (wat niet hetzelfde is als de galmende preektoon die hij zo kennelijk zocht te vermijden) en daardoor nagenoeg onverstaanbaar bleef? Doordat Prof. Donkersloot in de Stadsschouwburg soms de indruk wekte Hoofts poëzie meer te verdedigen dan te bewonderen? Doordat de oorlogservaringen op sprekers zowel als op hoorders een verdoffende invloed hadden uitgeoefend? Of speelden al deze factoren in onderlinge wisselwerking hun rol?

Hoe dit zij, de Hooft-herdenking 1947 kan in het algemeen als geslaagd worden beschouwd, al was zij dan ook geen groots evenement. Wij zijn allen dankbaar, die hun tijd en moeite aan de voorbereiding en de realisatie daarvan hebben willen geven. Zij hebben zodoende de naam van Hooft voor een ogenblik op vele (zij het nog te weinige) lippen gebracht. En als blijvend resultaat van deze herdenking resten ons:

1. de aankondiging van een nieuwe volledige Hooft-uitgave met regeringssteun: een uitgave waaraan nijpend behoefte bestaat en tevens de mooiste vorm waarin een natie zijn grote dichters eren kan;

2. het borstbeeld van Hooft: te nietig, vooral tegen de massale achtergrond van het Rijksmuseum, voor een dichter van zijn formaat - maar een half ei is toch altijd beter dan een lege dop;
3. de verbinding van Hoofts naam aan de ingestelde Staatsprijs voor letterkunde;
4. de inzet tot een (jaarlijkse?) landelijke voordrachtwedstrijd voor leerlingen van middelbare scholen en kweekscholen: de belangstelling voor literatuur en in het bijzonder voor poëzie zal daardoor bij de jeugd ongetwijfeld worden gestimuleerd;
5. een tijdelijke hausse in de interesse van (een deel van) het grote publiek voor het Muiderslot en voor Hooft: ik durf deze volgorde niet omkeren;
6. een drietal bloemlezingen uit Hoofts poëzie en proza, die ter gelegenheid van deze herdenking verschenen zijn: zij worden hieronder nader besproken.

II.

Annie Romein-Verschoor - P.C. Hooft 1581-1647. (J.M. Meulenhoff - Amsterdam z.j.).

Bovengenoemd boekje werd geschreven en uitgegeven ‘in opdracht van het Amsterdamsche Comité P.C. Hooft 1647-21 Mei-1947, en onder auspiciën van het Nationale Comité voor de herdenking van P.C. Hooft 1581-1647’, en is in het bijzonder bedoeld voor de jeugd der middelbare scholen. Na een inleiding van ongeveer 30 bladzijden brengt het een kleine bloemlezing uit Hoofts poëzie, uit zijn ‘Neederlandsche Histoorien’ en uit zijn brieven, terwijl H. van der Bijll zorgde voor een voortreffelijke illustratie.

De inleiding is, zoals wij dat van Mevrouw Romein gewend zijn, vlot en boeiend geschreven. In het algemeen voldoet zij uitnemend aan de eisen die aan een dergelijk populariserend werkje gesteld moeten worden. Alleen valt het op, dat er geen enkele poging wordt gedaan om de literaire qualiteiten van Hoofts poëzie en proza te doen uitkomen. Er wordt daarover zakelijk het een en ander meegedeeld, maar de kans om een groter publiek, aan de hand van een enkel gedicht en proza-fragment, tot de eigen aard en schoonheid van dit werk in te leiden, werd niet benut.

Een enkele maal heb ik onder het lezen bezwaren voelen opkomen. Zo laat Mevrouw Romein Hooft de Granida in 1603 schrijven (pag. 13) en vermeldt zij, dat hij in de tijd van Baeto en Warenar ‘nog één toneelwerk geschreven (heeft), ook dit een bewerking van een blijspel, Lo Ipocrito van Aretino: S c h i j n h e i l i g .’ (pag. 21). In deze vorm leidt dit tot onjuiste conclusies. De Granida werd eerst op 1 Maart 1605 voltooid, terwijl de Schijnheiligh slechts in proza werd vertaald en daarmee naar Hoofts opvatting stellig zijn definitieve vorm niet gevonden had.

Op pag. 22 komen de moeilijkheden ter sprake, die een ogenblik het huwelijk van Hooft met Eleonora Hellemans dreigden te doen afspringen: ‘gedienstige geesten hebben haar gewaarschuwd tegen de libertijn, die nooit een voet in de kerk zet.’ Hier vinden wij de opvatting terug, die vooral door Prinsen is gepousseerd, als zou Hooft feitelijk een paganist zijn geweest. De gemiddelde libertijn uit de 16de en het begin der 17de eeuw beschouwde zichzelf echter zeer positief als een - zij het ondog-

matisch - Christen. Hoofts Psalmberijmingen zijn alleen tegen de achtergrond van zijn Christelijk geloof te verstaan. Bovendien vindt men zowel in zijn brieven als bij Brandt de vermelding van kerkbezoek, zodat het stellig onjuist is dat hij 'nooit een voet in de kerk zet', wat in zijn tijd bij een ambtenaar der Republiek trouwens ook niet te verwachten valt. Tenslotte blijkt duidelijk uit Hoofts bekende brief van 27 Augustus 1627 aan Eleonora (die Mevrouw Romein zelf op pag. 69-72 afdrukt), dat het niet gaat om *zijn* geloofsopvattingen en *zijn* onkerksheid, maar om die van zijn vrienden. Ik laat hier de twee desbetreffende zinnen volgen, zoals men ze bij Mevrouw Romein vindt: 'Ende voor alle reden van weigeringe moet ik aannemen, niet d'ongelijkheid van UE. ende mijne zinnen in 't stuk van den godsdienst ofte den staat; op welke punten UE. mij alle den boezem geboord ende uitgevist had; maar dat mijne vrienden daarinne met UE. gevoelen verschilden; 'twelk UE. over jaar en dag geweten ende nooit voorgewend had ....' En verder: ''s Maandags stelt UE. het ja zeggen uit, om d'ongelukkigheid van dien dag, ende Dinsdags zeit UE. neen, omdat mijne vrienden niet kerks en zijn!' Dat Hooft zijn tweede huwelijk door Ds Smout liet inzegenen, zal voor hem dan ook zeker *geen* verregaande concessie zijn geweest; hoogstens had hij persoonlijk misschien aan een andere predikant de voorkeur gegeven, maar ook tegenwoordig nog spreekt het in zo'n geval vanzelf dat de bruidegom zich richt naar de verlangens van zijn bruid. Voor wie eenmaal de kerkelijke plechtigheid als meer dan een vorm aanvaardt, is trouwens de persoon van de dienaar in wezen indifferent: Revius wijst daar in een van zijn verzen uitdrukkelijk op ('Doop'). Dit alles wordt door Mevrouw Romein volkomen over het hoofd gezien, wanneer zij deze 'concessie' van Hooft zelfs vergelijkt met de geloofsovergang van Hendrik IV van Frankrijk: Paris vaut bien une messe!

Over de bloemlezing zelf behoef ik niet veel te zeggen. De keuze van de verschillende verzen, fragmenten en brieven bleef uiteraard subjectief, maar kan volkomen worden aanvaard; dat de spelling werd gemoderniseerd, moet voor een dergelijke uitgave worden toegejuicht. Jammer is alleen, dat Mevrouw Romein bij de rangschikking der gedichten de chronologische volgorde heeft losgelaten, zodat verzen uit allerlei perioden zonder enige noodzaak door elkaar staan. Verder is in het wachterlied 'Galathea' de rolverdeling tussen Galathea en haar minnaar genormaliseerd, waardoor de laatste consequent de eerste regel van iedere strofe uitspreekt, terwijl de rest aan Galathea in de mond wordt gelegd. De rolverdeling in dit gedicht heeft Hooft veel moeite gekost; wanneer men de beide lezingen uit het Rijmkladboek en de tekst van 1636 naast elkaar legt, blijkt dat hij telkens een andere oplossing toepast - maar bij geen van deze drie sluit Mevrouw Romein zich aan. Zij grijpt hier dus in (zij het op een betrekkelijk ondergeschikt punt) in het vers van Hooft, wat op zijn minst vermeld had dienen te worden.

M. Nijhoff - P.C. Hooft's Nederlandse Historiën in het kort (Elsevier - Amsterdam-Brussel 1947).

Met dit voortreffelijk uitgegeven boek heeft Nijhoff een bijzonder nuttig werk verricht, namelijk 'al het mogelijke gedaan om de Nederlandse Historiën voor een zo groot mogelijk publiek toegankelijk te maken.'

Daartoe heeft hij uit elk der twintig boeken van de eerste uitgave (1642) ‘fragmenten gekozen van nagenoeg dezelfde lengte en deze weer met elkaar in verband gebracht door beknopte samenvattingen van de tussenliggende stukken.’ Op deze wijze ontstond een bloemlezing die ongeveer het vijftiende gedeelte van de oorspronkelijke tekst omvat, maar desondanks toch een samenhangend beeld geeft van het gehele werk. Door modernisering van de spelling, invoeging van alinea's en door verklarende aantekeningen aan de voet der bladzijden wordt zoveel mogelijk tegemoet gekomen aan de moeilijkheden, die de moderne lezer ondervindt. Talrijke afbeeldingen, ‘ontleend aan een der achttiende-eeuwse uitgaven’ (waaronder verscheidene prenten van Jan Luyken), verlevendigen het geheel.

Nijhoff heeft dit verre van gemakkelijke werk met ere volbracht. Het wordt nu inderdaad mogelijk, zich op eenvoudige wijze een indruk te vormen van de Historiën als samenhangend geheel. Een bezwaar van zijn opzet is echter, dat de opgenomen fragmenten kort, soms zelfs héél kort zijn. Telkens als Hoofts betoog ons gepakt heeft, breekt dit af en voert een ‘samenvatting’ onze aandacht weer naar een geheel ander voorval. De overgangen en verbindingen bij Hooft zelf komen daardoor niet voldoende tot hun recht, terwijl het voortdurende verspringen veel van de aandacht vergt. Ik geef echter toe, dat een andere oplossing dan die van Nijhoff nauwelijks te vinden was. Langere fragmenten zouden het onmogelijk gemaakt hebben uit elk der twintig boeken een keuze te doen, en juist daarin ligt een der grote verdiensten van dit werk.

Des te meer betreur ik het, dat Nijhoff de zeven vervolgboeken, die Hooft tussen 1642 en 1647 nog schreef en die voor het eerst aan de eerste twintig werden toegevoegd bij de herdruk van 1654, buiten beschouwing heeft gelaten. Hij doet dit bewust, want hij is van mening, ‘dat men door deze uitbreiding het werk van 1642, de eigenlijke Historiën, onrecht doet, en dat althans de oorspronkelijke Historiën, zoals deze in 1642 door de schrijver zelf werden uitgegeven, een met bewustheid afgerond werk zijn.’ Dit laatste is zonder twijfel juist, maar het was toch slechts een *voorlopige* afronding. Hooft zelf beschouwde zijn werk zeker niet als voltooid, ook al weten wij niet precies tot hoever hij zich voorgesteld had het te laten doorlopen. Er is dan ook geen enkele reden om een dergelijk principiëel onderscheid te maken tussen de boeken van vóór en die van nà 1642. Hoogstens zou men de laatste kunnen beschouwen als de aanvang van een onvoltooid gebleven tweede deel. Door ze volgens dit gezichtspunt te verwerken had Nijhoff zijn opvatting kunnen handhaven zonder de laatste zeven boeken geheel te verwaarlozen, waardoor hij er onwillekeurig een stempel van min-waardigheid op drukt.

Intussen: wij blijven hem dankbaar voor dit werk, waarvan curiositeitshalve nog moge worden meegedeeld dat het verscheen onder dezelfde uitgeversnaam als het titelblad der Historiën van 1642 vermeldt.

P.C. Hooft - Galathea en andere gedichten. Bloemlezing uit P.C. Hoofts lyrisch werk, samengesteld, ingeleid en van aantekeningen voorzien door M. Nijhoff. (J.M. Meulenhoff - Amsterdam 1947).

Behalve uit Hoofts proza heeft Nijhoff ook uit Hoofts poëzie een bloemlezing samengesteld. Zoals bij de keus van een dichter te verwachten

valt, is dit met veel zorg en veel smaak geschied. Persoonlijk had ik graag wat meer liederen opgenomen gezien, desnoods ten koste van een enkel sonnet, maar dit is niet meer dan een subjectieve voorkeur. De spelling is hier *niet* gemoderniseerd en de chronologische volgorde is in acht genomen (waarom maakt de plaatsing van 'Amaryl de deken sacht' daarop een uitzondering?). Ook Nijhoff wijzigt de persoonsaanduidingen in het wachterlied Galathea op dezelfde wijze als Mevrouw Romein, maar hij maakt daarvan melding in zijn aantekeningen.

Helaas wordt deze aardige bloemlezing voorafgegaan door een inleiding, waartegen ernstige bezwaren moeten worden aangevoerd. Nijhoff leidt zijn beschouwingen in met de opmerking (pag. 5): 'Menig ding, nu ik een beeld van Hooft ga geven, kan ik niet bewijzen, niet anders bewijzen althans, dan met gevolgtrekkingen die te maken zijn uit de toon van gedichten en de stijl van brieven. Sinds ik met zijn werk ben vertrouwd geraakt en in deze voorvader een broeder zie, heb ik aan aanwijzingen voldoende.' Dit is een uitermate gevaarlijk standpunt! Nijhoffs poëtische intuïtie behoedt hem dan ook niet voor talloze onwaarschijnlijke of zelfs onhoudbare hypothesen, wat des te erger is omdat hij zijn subjectieve opvattingen als vaststaande feitelijkheden poneert. Zo lezen wij op pag. 6/7: 'Ik weet niets van Hoofts moeder, Anna Blaeu, dan dat haar zoon altijd de vrouw als de gelijke van de man heeft beschouwd, dat hij nimmer liefdesbetrekkingen heeft onderhouden met meisjes van lager stand of met lichtzinnige meisjes, dat al zijn aanbedenen koel zijn en ongenaakbaar ....'. Van Anna Jacobsdr. Blaeuw is wel iets meer dan niets bekend (vgl. Leendertz, Uit den Muiderkring, pag. 10), maar dit doet. weinig ter zake. Het gaat hier om wat Nijhoff omtrent Hooft zelf opmerkt. Beschouwde deze inderdaad de vrouw als de gelijke van de man? In zijn 'Dankbaar genoegen' dankt hij er God voer dat deze

> ... gunstelijk de slib, waer af jck biek, niet goot
> In onvolkoome vorm, gelijk de vrouwebeelde';
> Maer vriendelijker dan de vaeder die mij teelde,
> Mijn' stof met rijpen raedt, (heeft) tot een man gekneedt,
> Welk' heeft in 't hujsgezin het opperste beleedt.
> (ed. Leendertz-Stoett I, pag. 272).

Heeft hij nimmer liefdesbetrekkingen onderhouden met meisjes van lager stand of met lichtzinnige meisjes? Wij weten er absoluut niets van; dat de minnepoëzie er niet van gewaagt, is - gezien ook de aard van deze poëzie - allerminst een bewijs. Met het oog op de zeden in Hoofts tijd acht ik het tegendeel van Nijhoffs bewering veel waarschijnlijker, maar dergelijke avonturen waren te banaal en te vluchtig dan dat de dichter er verder enige aandacht aan schonk. Waren al zijn aanbedenen koel en ongenaakbaar? De zelfmoordpogingen van Brechje Spieghel, de indruk die wij van Christina van Erp krijgen uit b.v. 'Oorlogh oorlogh blaesen' en 'Dartelavondt', wijzen toch wel in een andere richting. De klacht over de koele ongenaakbaarheid der geliefde behoorde trouwens zozeer tot de poëtische stijl van die dagen, dat daaruit omtrent de realiteit zonder meer zeker geen conclusies mogen worden getrokken.

Erger nog wordt het, wanneer Nijhoff op pag. 8/9 een overzicht geeft van de tragedie die zich tussen Hooft en Brechje heeft afgespeeld en

die eindigde met de vroege dood van deze laatste, na twee mislukte zelfmoordpogingen. Wij hebben geen enkele zekerheid omtrent achtergrond en werkelijke toedracht van deze tragedie; alles wat daarover te berde is gebracht, berust op veronderstelling en interpretatie. Nijhoff voegt aan deze 'gefantaseerde romannetjes' (de uitdrukking is van Te Winkel: 'men misgunne het mij niet, dat ik ook *mijn* romannetje fantaseer') nog een variant toe. Dit is zijn goed recht, maar hij mag daarbij de voorstelling niet wekken, alsof deze variant nu ook onomstotelijk vast staat! In navolging van Kalff gaat hij er van uit, dat Brechje *de* grote liefde van Hoofts gehele leven is geweest. Zo komt hij er toe, het eerste vers op haar ('Schoon Nymphelijn, Ach mindje mijn') te zien als een poging 'zich te redden door aan de heilige ernst dezer liefde de schijn van een vluchtig minnespel te geven.' Maar dit is een interpretatie die door niets wordt gesteund; de innig-verliefde maar nog weinig diepe toon van dit gracieuse vers maakt integendeel de indruk volkomen uit het hart te zijn opgeweld. Vervolgens weet Nijhoff precies aan te geven, hoe beider liefde zich ontwikkeld heeft: '.... Hij hoorde haar zweren dat zij hem liefhad, liefhad voor het leven; dat er voor haar niets meer bestond dan hun liefde; dat hij haar mocht nemen, zo hij wilde, maar zou sparen, zo hij haar liefhad; dat liefde een vernietigende kracht was, die aan alles deed verzaken en de geliefden heenvoerde naar een rijk buiten deze wereld.' Het is inderdaad een suggestief en treffend beeld dat hij voor ons oproept - maar is het ook juist?

De oorzaak van de scheiding zoekt Nijhoff (met Te Winkel) in verzet van de oude burgemeestersfamilie, waartoe Brechje behoorde, tegen een geuzenfamilie; ook daarvan staat echter *niets* vast. Dan vervolgt hij: 'Het afscheid vond plaats op 8 Januari 1605'. Hoe weet Nijhoff dit? Op die datum schreef Hooft voor Brechje zijn beroemde 'Sal nemmermeer gebeuren', maar Donkersloot heeft er in 1940 reeds op gewezen dat wij niet eens weten of dit gedicht wel op een werkelijk voorgevallen beslissend afscheid doelt, laat staan of Hooft het op de dag van dit afscheid geschreven heeft.

Na Brechje's dood laat Nijhoff Hooft menend dat hetzelfde bloed hetzelfde geheim bergt, met Brechjes zuster een '"amitié amoureuse"', of liever '"consolatrice"' aanknopen, om, als hij bemerkt dat hiermee de liefde weer theorie wordt, de relatie te verbreken en zich weer bij Brechjes nagedachtenis te bepalen. Op de verjaardag van hun scheiding dicht hij een '"terugblik"'. - Weer hangt hier alles volkomen in de lucht. De overdracht van Hoofts liefde van Brechje op haar zuster Anna is allerminst duidelijk; veel hangt b.v. af van de wijze waarop men meent de 28ste strofe van 'Claechleidt' te moeten opvatten, en een totaal andere opvatting dan Nijhoff hier voorstaat, is niet alleen mogelijk maar lijkt mij zelfs waarschijnlijker: van overmaat van liefde bij Hooft is dan geen sprake, wel echter van een tekort. Ik kan daarop nu niet nader ingaan, maar hoop dit later nog eens in een afzonderlijk artikel te doen. Hier gaat het er slechts om, dat Nijhoff ten onrechte zijn hypothesen voor feiten doet doorgaan. Met de 'terugblik' die Hooft 'op de verjaring van hun scheiding' gedicht zou hebben, bedoelt Nijhoff het lied van 8 en 9 Januari 1606: 'Tgemoedt herwenscht verlooren vrolijckheden'. Het onderschrift luidt D.I.A., waarmee men gewoonlijk Anna bedoeld acht, en niet Brechje. Ook al staat dit niet onomstotelijk vast, nog veel minder is het omgekeerde

het geval. De rechtstreekse aanspraak tot de geliefde in dit vers (U hartje, Lief, en voelt het geen bewegen? - En heucht u niet, mijn Hart, van d'oude nachten?) maakt het trouwens onwaarschijnlijk dat hier op een dode gedoeld wordt. De datum kan zuiver toevallig zijn en bovendien hebben wij reeds opgemerkt! dat het feit van een officieel afscheid en a fortiori de datum daarvan geenszins vaststaan. Men kan Nijhoffs opmerking beschouwen als een interessante hypothese, maar meer dan dat is zij in geen geval.

Op pag. 12 typeert Nijhoff de aard van Hoofts liefde voor Christina van Erp aldus: 'Hij hield van haar, zoals men houdt van de lente of van een landschap. Het kan zijn dat hij in haar de troosteres zag, die Brechje beloofd had te zenden, of zelfs een herrezen Brechje .... Het kan ook zijn, dat hij haar huwde omdat het ledige slot te Muiden, waar hij een jaar tevoren tot drost was benoemd, een '"drostin"' nodig had'. Hier wordt dus consequent vastgehouden aan de mening dat Brechje Hoofts enige grote liefde is geweest. De voor Christina geschreven minne-poëzie geeft daartoe naar mijn mening geen enkele aanleiding en wijst veeleer in de richting van een, ook tijdens het huwelijk onverminderd, zeer krachtig liefdesgevoel.

Op pag. 13 heet het van Christina en Eleonora beiden: 'Christina wees hem de lieflijkheid der natuur, Leonora richtte zijn blik naar de gerieflijkheid van een verzorgd interieur en van maatschappelijk aanzien. Voorts waren zij tijdverdrijf voor de eenzame werker'. Dit laatste is een door niets gemotiveerde denigratie. Uit Hoofts poëzie blijkt duidelijk hoezeer zijn geluk afhankelijk was van de aanwezigheid der geliefde vrouw (vgl. b.v. Het liedt dat jck te claeghe laet gaen; Naere nacht van benaude drie jaeren; Leonor, als jk zagh daelen); er is geen enkele reden dit ter wille van Brechje te kleineren.

Enkele andere opmerkingen mogen met een enkel woord worden afgedaan.

Op pag. 8 lezen wij: 'Hij begint zijn gedichten te laten drukken, doet Granida verschijnen, voorts enige jeugddrama's, ten dele reeds voor zijn buitenlandse reis geschreven.' Deze jeugddrama's verschenen in 1614 geheel buiten medeweten van Hooft, die daarin aanleiding vond om zelf de Granida uit te geven voordat daarmee hetzelfde gebeurde.

Op pag. 9: '(Hij) vertaalt, om Breero aan een stof te helpen, de Ipocrito van Aretino'. Het woordje 'misschien' vóór 'om' zou niet misplaatst zijn geweest.

Pag. 11. Dat de Amsterdamse Doorluchtige School en de Stadsschouwburg uit de vereniging van Academie en Wit Lavendel zijn voortgekomen, is niet juist. De eerste is het resultaat van een initiatief der Vroedschap, nadat een poging van de oprichters der Academie door allerlei tegenwerking was mislukt; de Schouwburg is ontstaan uit de vaste schouwburg, die nodig bleek na de verzoening van Academie en Eglantier in 1632.

Dat Nijhoff op pag. 14 Hooft liefdesverzen laat zenden aan 'Suzanna van Baerle, de vrouw van Huygens', zal wel een slip of the pen zijn. Bedoeld is natuurlijk: *later* de vrouw van Huygens.

Ik ben op dit alles uitvoerig ingegaan, omdat Nijhoffs inleiding het gevaar biedt een legende ingang te doen vinden. Zolang een goede biografie van Hooft nog tot de pia vota behoort, is voor de literair-historicus in dit opzicht de uiterste waakzaamheid geboden.

W.A.P. SMIT.

Naamvallen bij eigennamen van personen en bij verwantschapsnamen.

Het Nederlands kent een genitief bij eigennamen van personen (of huisdieren, inzonderheid honden en katten) en bij verwantschapsnamen: *Treubs theorieën, Spoors mosterd, Anna's verloofde, Piets jas, Victors halsband, vaders hoed, moeders blouse, tantes huis, ooms hond*, enz. Deze genitief is weliswaar in de omgangstaal, althans in Noord-Nederland, minder gebruikelijk dan de verbinding van de naam met het bezittelijk voornaamwoord: *Treub z'n theorieën, Piet z'n jas, Anna d'r verloofde*. Een verbinding die men moeilijk een naamval kan noemen, al gebeurt dit wel. Ten hoogste zou men zulke verbindingen kunnen gebruiken ter illustratie van de wijze waarop naamvalsuitgangen kunnen ontstaan.

Het doet altijd nog een beetje los aan, wanneer men deze in beschaafde omgangstaal toch volkomen gangbare verbindingen in geschrifte durft gebruiken. Daarbij zijn velerlei delicate factoren in het spel. Er zijn heel wat Nederlanders, die *z'n* vermijden, wanneer ze iets schrijven of laten drukken, en alleen *zijn* toelaten. Dat deed b.v. wijlen Prof. Salverda de Grave, waarlijk geen doorgewinterd conservatief in spellingzaken. En aan de andere kant is er bezwaar tegen het volle *zijn* in *Treub zijn theorieën*: een bezwaar dat gemakkelijk overwonnen kon worden, als het lezend publiek, dat toch in andere verbindingen *mijn* en *zijn* ook wel als [mən] en [zən] wil lezen, er maar aan gewend werd. Maar wie begint ermee, en als er iemand begint, wie volgen hem na? Dat deftigheidsbezwaar geldt in nog veel sterkere mate tegen *d'r. Montessori d'r onderwijsstelsel* gaat in geen paedagogisch geschrift, dat zich respecteert, door de beugel, en *Bosboom-Toussaint d'r beste roman* zou een literair essay naar beneden halen. *Bosboom-Toussaint haar beste roman* zou nog verwarrender werken dan *Treub zijn theorieën*. Aan *der*, de meest voor de hand liggende, en niet 'losgeknoopt' aandoende schrijfwijze van [d□r], valt om een andere reden niet te denken: we zijn te zeer gewend dat schriftbeeld als [d□r] te lezen. Het zou niet aangaan om, gesteld dat er een romanschrijfster was die Willy de Boer heette, te schrijven over *Willy de Boer der romans*. Want Willy kàn ook een mansnaam zijn, hoewel dan niet bij voorkeur een boerenmansnaam. Maar *der* is toch zo rotsvast [d□r], dat een lezer, die in de moderne romanliteratuur niet thuis was, ongetwijfeld zou gaan denken aan een serie streekromans, met een boer Willy als hoofdpersoon.

De eigenaardige moeilijkheden met het gebruik in geschreven taal van *Treub z'n boeken* en vooral *Anna d'r verloofde* hebben eigenlijk niets te maken met het onderwerp dat ons hier zal bezighouden. Dat ze desniettemin zo uitvoerig zijn uiteengezet, kan zijn verontschuldiging hierin vinden, dat die moeilijkheden of hindernissen indirect bevorderen het uitsluitend gebruik in geschrifte van de echte genitief, die van het type *Spoors mosterd* en *Piets jas*, en zo deze laatste, minder gewoon in beschaafde ongangstaal, enigszins onder verdenking kunnen brengen van een verouderde, in hoofdzaak papieren naamvalsvorm te zijn, die in het gesproken Nederlands wat onnatuurlijk statig is. Daarvoor zou ook kunnen pleiten dat bij namen uit gewijde sfeer alleen de oude, traditionele genitief mogelijk is: *God z'n macht, Christus z'n liefde* zou ook in gesproken taal stuitend zijn.

Maar die verdenking is toch wel ongerechtvaardigd: te oordelen naar

wat dialectgrammatica's ons meedelen omtrent de -*s*-genitief bij persoonsnamen, is hij hier en daar in de volkstaal gefundeerd. En al was hij dat niet, en al steunde hij in beschaafd Nederlands wat erg op het papier, dan zouden we hem toch nog als een grammatische realiteit in het Algemeen Nederlands moeten erkennen.

Maar hiermee is dan ook de hele voorraad aan actieve naamvalsvormen, d.w.z. naamvalsvormen die ook buiten geijkte verbindingen voorkomen, voor het levende Nederlands uitgeput.

Niet alzo in de dialecten. Over een vrij brede strook, die ik straks zal trachten wat nader af te bakenen, komt bij voor- en familienamen en voorts bij verwantschapsnamen nog een andere casus obliquus voor, die als uitgang -*s* of -*e* heeft.

Ter inleiding enkele voorbeelden uit eigen waarneming, voornamelijk van het eiland IJselmonde en de Alblasserwaard. De casus obliquus komt daar voor als objectsvorm: *ik heb Janne gezien; ik heb het Janne gegeven; we kwamen Anna's tegen; we zullen het moeders maar niet vertellen*[1]. Verder na praeposities, b.v. *Dat is de hoed van Aries; geef hem maar aan Aries; we zijn bij Anna's geweest*. Bovendien kan de casus op -*e* als 'genitivus possessivus' dienst doen. *Dat is Janne pet; Keze moeder is erg ziek*. Wanneer de gewone casus obliquus op -*s* uitgaat, wordt, om de genitivus te vormen, veelal de -*e* als uitgang achter de vorm op -*s* geplaatst: *Zet Arieze pet maar op*. Dat we hier niet met een achtergevoegd possessief pronomen te doen hebben, een constructie dus als *Arie z'n pet*, blijkt wanneer er van een vrouw sprake is: *ik heb Anna-z-e man gesproken*.

Familienamen worden op dezelfde wijze behandeld: *Vraag maar eens bij Vonke* (de man heet *Vonk*); *Heb je Jongenele nog gezien*? (*Jongeneel*). Als de voornaam erbij genoemd wordt, wat zeer gebruikelijk is, wordt alleen de familienaam verbogen: *Vraag maar eens bij Piet Vonke; Hij is later in Jan Jongenele huis gaan wonen*. Voorbeelden met -*s* bij familienamen zijn mij niet bekend, maar dat zal wel toeval zijn, omdat ik zulke namen, met de fonetische gedaante die -*s* verlangt (zie daarover aan het slot), niet gehoord heb. Opprel, *Het dialect van Oud-Beierland*, § 53, vermeldt wel *Van der Lindes*, en Van de Water, *De Volkstaal in het Oosten van de Bommelerwaard*, § 45, *Van Baares*.

De uitvoerigste en nauwkeurigste beschrijving van dit verschijnsel is, voorzover mij bekend, die van Overdiep, *De Volkstaal van Katwijk aan Zee*, 108 vlgg. De overeenstemming tussen het gebruik in Katwijk en dat in de Alblasserwaard en op IJselmonde is zo goed als volkomen, en we mogen veilig aannemen dat het tussenliggende gebied van Zuid-Holland zich ten aanzien van deze naamvallen soortgelijk gedraagt.

Nauwkeurige geografische begrenzing van deze casusvormen is moeilijk, bij gebrek aan gegevens. Blijkens de zojuist aangehaalde paragraaf bij Opprel zijn ze in het Oudbeierlands in vol gebruik. Daar staan ook voorbeelden van casus bij de verwantschapsnaam *noom* 'oom': *nome sigaar, bij nome*, en bij de woorden *buurman* en *buurvrouw: ik was net bij buurmanne*.

In het dialect van Goeree zijn ze onbekend, te oordelen naar het zwijgen crover van Van Weel, die in zijn *Dialect van West- Voorne*, § 135 vlgg. een vrij uitvoerige beschrijving geeft van de flexie van het substantief,

1) Hier en verderop is afgezien van nauwkeurige fonetische weergeving van de dialectische vormen, omdat het alleen op de naamvallen aankomt.

en o.a. wèl spreekt over oude datiefvormen als *uit de lichte, van de jare*. Volgens betrouwbare inlichtingen uit Ierseke is het verschijnsel ook op Zuid-Beveland niet bekend. Voor Noord-Holland bespreekt Boekenoogen, *De Zaansche Volkstaal*, § 137, alleen de genitief *Pieten boek, Jannen zuster*, maar geen casus obliquus in ruimere zin. En Karsten maakt in zijn *Dialect van Drechterland* in het geheel geen melding van zulke vormen. Daaruit zou men kunnen afleiden dat de naamvallen benoorden het IJ niet meer voorkomen.

Hoever de provincie Utrecht er deel aan heeft, kan ik niet uitmaken. Wel verdient opmerking dat in Barneveld en omgeving (Van Schothorst, *Dial. der Noord-West-Veluwe*, § 287), evenals aan de Zaan, *-en* in genitieffunctie voorkomt: *Jannen zuster* 'de zuster van Jan', *moederen muts* 'de muts van moeder'. Van *-s* spreekt Van Schothorst niet. Misschien zijn we met Barneveld al over de oostgrens van het naamvallengebied, of kunnen we die streek, met *-en* alleen als genitiefuitgang, als de oostelijkste uitloper ervan beschouwen. Op dezelfde wijze zou dan de Zaanstreek de Noordgrens voorstellen.

Voor het Bommelerwaards maakt Van de Water in zijn bovengenoemde dialectgrammativa er nog melding van, Jacob in *Het dialect van Grave* niet meer. En voor de provincie Noord-Brabant ken ik geen gegevens. Uit A.M. de Jong, *Merijntje Gijzen*, dat wat de dialectweergeving betreft een vrij betrouwbare indruk maakt, heb ik echter vormen opgetekend als *Wa motte nou mee Merijntjes*?; *da zal Merijntjes nie gebeuren*; *Ge zul zien, dat ie Goorden* (bij *Goort*) *'et kot indraait*. Voorbeelden die duidelijk tonen dat hetzelfde vormingsprincipe althans over het Hollands Diep nog werkt. En Coolen legt er in zijn romans ook rijkelijk getuigenis van af voor het Peeldialect. Het ligt dan voor de hand dat deze naamvallen ook nog wel in Nederlands-Limburg zullen voorkomen. Hoever, dat is weer niet uit te maken: Houben spreekt er in zijn boek over het Maastrichts niet over, Jongeneel in *De dorpsspraak van Heerle* ook niet, en Mertens evenmin in zijn beschrijving van *Het Limburgsch Dialect* (nl. dat van de streek tussen Roermond en Weert) in *Onze Volkstaal* II, 201 vlgg.

Het is niet te wachten dat de rijksgrens precies de zuidgrens van het verschijnsel vormt. Maar veel bijzonderheden kan ik toch uit Vlaams-België niet aanvoeren. Smout zwijgt erover in zijn grammatica van het Antwerps. Daarentegen maken Cornelissen en Vervliet in hun *Idioticon van het Antwerpsch Dialect* melding van vormen, meest voorkomende bij familienamen of voornamen, met de voorzetsels van plaats of van richting. *Ik woon neven van de Walle's. Gaat eens naar van Dooren's*. 'In deze uitdrukkingen,' aldus C. en V., 'bedoelt men de plaats, niet van den persoon, maar van diens eigendom of gewoon verblijf'. In tegenstelling met wat in het naamvallengebied van Noord-Nederland is geconstateerd, kunnen deze vormen ook 'als meervoudig onderwerp' voorkomen: *Van Looveren's hebben hun koren al ingehaald; Riksken's gaan een nieuw huis zetten*. Er is dus overeenkomst met het groningse *Drenthens* en *Molenaars*, behandeld door Prof. Zandvoort in dit tijdschrift, jrg. XXXVIII, 151 vlgg.

Soortgelijke *-s*-vormen beschrijft ook Teirlinck in zijn *Klank- en Vormleer van het Zuid-Oostvlaandersch Dialect*, 144 vlg. Hij beperkt ze nadrukkelijk tot de verbinding met voorzetsels van plaats of richting: het huis 'van den bezitter wordt bedoeld doch verzwegen.' Bij Royen, *Levende Talen* 1942, 13 vlgg., waar ook deze plaats van Teirlinck wordt genoemd,

vindt men verder westvlaamse voorbeelden, ontleend aan romans van Edw. Vermeulen: voorbeelden die laten zien hoe de voorzetselverbindingen zich ook wel wat uitbreiden buiten de zuivere plaatsaanduiding. Zonder voorzetsel schijnen de vormen als 'casus obliquus' in Zuid-Nederland niet voor te komen. En van de naamvallen op -*e*(*n*) is mij uit het Zuiden niets bekend. Al kan de ontwikkeling in het Zuiden van belang zijn voor de verklaring van de opkomst van de algemene casus obliquus, toch schijnt de toestand daar duidelijk te verschillen van wat we in het Noorden hebben waargenomen. En in het Noorden nemen de *Drenthens* en *Molenaars* ook weer een geheel afzonderlijke plaats in, die van andere aard is als de algemene casus obliquus in het gebied dat we hier trachten te begrenzen. De groningse *s*-vormen kunnen daarvan gevoeglijk gescheiden blijven.

De begrenzing van het eigenlijke naamvalsgebied, waar -*s* en -*e*(*n*) fungeren als distinctief voor een algemene casus obliquus, moet zoals gezegd, vaag blijven. De globale indruk is dat de naamvallen voorkomen in een deel van Noord-Holland, het hele continentale Zuid-Holland en een deel van Utrecht, de noordelijke zuidhollandse eilanden, de Neder-Betuwe en de Bommelerwaard, en een brede strook van Noord-Brabant. Over mogelijke uitlopers naar Nederlands-Limburg kunnen we geen uitspraak doen. terwijl wat we in Zuid-Nederland opmerken ook de indruk maakt van uitlopers, in deze zin dat het verloop daar deels een vroeger stadium voorstelt, deels de kant uitgegaan is van het groningse *Drenthens* en *Molenaars* en alzo, inzoverre deze vormen ook als subject voorkomen, principieel van de toestand in het eigenlijke naamvalsgebied is afgeweken.

Een andere indruk, die ik niet verifiëren kan, is deze dat in de steden, althans in de grotere steden, van het hier beschreven gebied de naamvallen weinig gebruikelijk zijn. Ze schijnen in het bijzonder 'plattelands' te zijn. Ik laat in het midden, of ze in de stadsdialecten eenmaal ook bestaan hebben, maar daar als 'boers' zijn teruggedrongen.

Bij literaire bronnen moeten we verdacht zijn op een zeker hyperdialectisme, dat leiden kan tot het gebruik van de casus ook in subjectspositie. Zulke nominatieven met de uitgang van de casus obliquus komen b.v. meermalen voor in de oudere romans van Herman de Man: *Vaders is ziek* b.v.[1]. In 1928 of '29 heb ik daarover eens met de auteur gesproken en hem als mijn vaste overtuiging te kennen gegeven dat die vormen voor de Lopiker- en Krimpenerwaard niet deugden. Hij hield toen vol dat ze juist waren, maar toch heb ik kunnen constateren dat hij ze in latere werken, althans in *Scheepswerf de Kroonprinces*, heeft afgeschaft.

Is dus enig wantrouwen tegen de weergeving van dialect bij romanschrijvers niet misplaatst, moeilijker wordt het dat wantrouwen te koesteren tegenover een taalkundige, die zijn eigen dialect beschrijft. Zo'n geval hebben we met Van de Water. Deze deelt mee in zijn grammatica van het Oostelijke Bommelerwaards, § 45, dat 'eigennamen, vannen en enkele verwantschapsnamen .... in den 2en, 3en en 4en naamval geregeld en soms ook in den eersten *ə* of .... *s*' krijgen. De spatiëring is van mij. Die met -*s* zijn dan 'de eigennamen en vannen, die op toonloozen klinker uitgaan, en de verwantschapsnamen.' De nauwkeurige onderscheiding tussen 3e en 4e naamval kan voor rekening van de auteur blijven, alsook de omschrijving van de fonetische condities waaronder

1) Zie ook Royen, *Levende Talen* 1942, 10.

-*s* dan wel -*e* optreedt. Volgens die omschrijving zouden vrouwennamen op -*a*, en b.v. *opoe*, de uitgang -*e* moeten hebben. Ik waag te betwijfelen of *de hoed van Annaë* en *we gaan opoeë eens opzoeken* goed Bommelerwaards is. Ook de vorm *wies* (§ 52) is met deze fonetische condities in tegenspraak.

Van Van de Water's mededeling omtrent -*e* en -*s* in nominativo kunnen we echter nota nemen, zonder daarbij over de uitdrukkelijke vermelding heen te lezen dat die -*e* en -*s* maar zelden voorkomt. Volgens betrouwbare inlichtingen over de omgeving van Tiel zijn zulke subjectsvormen daar volkomen onmogelijk. Is de weifeling in het Bommelerwaards misschien hieruit te verklaren dat volgens de ruwe grenzen hierboven getrokken, het Oosten van de Bommelerwaard aan de periferie ligt, en dat daardoor onzekerheid is ontstaan? Om de terminologie van de dialectgeografen te gebruiken: is een nominatief als *vaders is ziek* op te vatten als een morfologische, of als men wil syntactische, compromisvorm, opgekomen daar waar het gebied zónder en het gebied mét de naamvalsonderscheiding aan elkaar grenzen? Zo zouden dan ook Peelse nominativi bij Anton Coolen, als *Peerke's* en *Ciska's*, hun verklaring vinden. Een kenner van het dialect van Deurne, die overigens op Coolen's Peels wel wat aan te merken heeft, heeft namelijk tegen die nominatieven geen bezwaar, al zijn ze zeldzaam; dat zijn ze trouwens bij Coolen ook. Zeker is evenwel, dat in het 'kerngebied' de -*s* of -*e* in subjectspositie ondenkbaar is.

Terloops is zoëven al de objectsvorm *wies* van het voornaamwoord *wie* genoemd. Die vorm komt, meen ik, in het overgrote deel van de naamvallenstreek voor. Dat dit voornaamwoord meegegaan is in de formatie. hoeft ons niet te verwonderen: het vraagt immers uitsluitend naar personen, en kan zich gemakkelijk formeel richten naar juist die persoonsnamen die meestal het antwoord op het vraagpronomen vormen. In Katwijk heeft ook het voornaamwoord *die* deel aan de casusformatie, zo deelt Overdiep, *Volkstaal van Katwijk*, blz. 110, mee. Maar èn het feit dat het in één adem met *wie* genoemd wordt, èn de voorbeelden die Overdiep geeft, geven het recht aan te nemen dat het alleen geldt van het zelfstandig voornaamwoord *die*, wanneer dat op personen betrekking heeft. Die voorbeelden zijn nl. de twee volgende: *Ken je Jaap Ouwehande*? *Nou, an dies heb ik 't egeve*, en: *Gijze? Neen, dies ken ik iet* (= 'niet') *voor dat werk gebruiken*.

Van oorsprong zal deze objectscasus, zowel die op -*e* als die op -*s*, zeker een genitief zijn, zoals Overdiep aanneemt. Ook Royen, die in het aangehaalde artikel *Lev. Talen* 1942 alleen over -*s*-vormen spreekt - hij verkeert daar in de omgeving van *paps* en *mams* -, twijfelt aan die oorsprong niet: een deel van de door hem genoemde -*s*-vormen heeft trouwens een functie die zuiver genitivisch is, of daartoe is te herleiden.

De -*e* is uit -*en* geapocopeerd. De niet-geapocopeerde vorm bestaat nog in het Barnevelds en het Zaans, waar de functie van de vorm op -*en* uitsluitend genitivisch is. In het Zaans, dat overigens de -*n* in onbeklemtoond -*en* wèl apocopeert, neemt juist deze genitief een afzonderlijke plaats in blijkens Boekenoogen § 120 Opm. We hebben dus met een van oorsprong 'zwakke' genitief te doen.

Beide naamvallen, die op -*e* en die op -*s*, hebben bijgevolg een oude traditie achter zich. Dat wil nog niet zeggen dat ook de uitbreiding van

de genitief tot algemene casus obliquus van oude datum is. Van dit verruimde gebruik zijn oude getuigenissen, voorzover ik weet, niet aangewezen[1]. Er bestaat dus geen rechtstreeks historisch of formeel verband met middeleeuwse accusatieven als *Lodewike, Reinaerde* en, zeer gewoon, *Gode*. Wel kan de aanleiding tot het opkomen van zulke accusatieven, die naar de vorm datieven zijn, analoog geweest zijn: ook in het Middelnederlands is het een bijzonderheid van persoonsnamen. Franck, *Mnl. Gramm.*[2] § 194 licht die middelnederlandse vormen als volgt toe: 'Bei diesen häufig als Satz für sich gebrauchten Wörtern machte sich früh das Bedürfnis für eine wieder vom Nom. verschiedene Gestalt fühlbar.' Als ik de strekking goed begrijp, zou een dergelijke verklaring voor de modern-dialectische casusvormen het uitgangspunt daarvan moeten zoeken in de behoefte om onderscheid te maken tussen b.v. *Piet* als antwoord op de vraag *Wie is er geweest*?, en *Piete* op de vraag: *Wie heb je gesproken*? Waarschijnlijk is dit niet, als we ervan uitgaan, dat de dialectische objectscasus betrekkelijk laat is opgekomen, in een tijd waarin de objectsvorm, anders dan in de middeleeuwen, ook bij appellativa niet meer door formele distinctieven aan begeleidende woorden als lidwoorden, adjectieven, van de subjectsvorm was te onderscheiden.

Om het ontstaan van de eigenaardige dialectische casus obliqui te verklaren, mogen we echter niet onopgemerkt laten de syntactische eigenaardigheid waardoor juist de woorden die de uitgangen hebben gekregen, zich onderscheiden van andere substantiva; deze namelijk dat ze veel minder vergezeld zijn van bepalende woorden. Die eigenaardigheid hebben voornamen en familienamen met verwantschapsnamen gemeen. En het beierlandse *buurmanne* en *buurvrouwe* is alleen te verklaren uit een gebruik van *buurman* en *buurvrouw* dat met dat van *vader* of *moeder* te vergelijken is. Nog steeds is trouwens de objectscasus streng beperkt tot de alleen staande vormen, zonder determinatief. Men zegt wel *laten we vaders daar nou maar buiten houden*, maar niet b.v. *laten we die arme vaders daar nou maar niet mee lastig vallen*.

Dat veelvuldig gebruik zonder determinatief geeft ons nog niet de verklaring aan de hand van de casus obliquus in ruime zin, zoals die hier is beschreven. Maar wel is het aannemelijk dat, bij de ondergang van de naamvallen, het behoud van de genitief erdoor is bevorderd. De bijzonderheden van de ondergang der naamvallen zijn nog niet beschreven. Het zou de moeite lonen om te trachten dit proces, dat in de middeleeuwen al begint, te volgen[2]. Daarbij zou ongetwijfeld blijken dat het verdwijnen van de naamvallen bij de determinativa een factor van het hoogste gewicht is geweest. Het onderscheid tussen nominatief en accusatief staat en valt bij de grote meerderheid van de van ouds mannelijke substantiva met het naamvalsverschil tussen *de* en *den* en andere determinativa. Aan het substantief zelf was dat onderscheid allang niet meer te zien. Bij feminina en neutra faalde ook het onderscheid van nominatief en accusatief aan de determinativa sedert de vroegste overlevering. De datief, al is die in een vorm als *dage* nog herkenbaar ook zonder determinatief, begint

1) Wel van het genitivische. Kollewijn heeft er in *Taal en Letteren* II (1892), 191 vlg., al op gewezen dat uitgevers van 17e-eeuwse teksten de zwakke genitief op *-en* niet altijd herkenden.
2) Een bijdrage daartoe levert Van Es, *De attributieve genitief in het Middelnederlandsch*.

al vroeg met de accusatief dooreen te lopen, waarbij het ontbreken van een vormverschil juist aan de determinativa bij een grote groep, nl. de masculina, ook weer van invloed is geweest.

In de struggle for life, of beter death-struggle, van de naamvallen stond de genitief, inzonderheid die op *-s*, betrekkelijk sterk doordat hij duidelijk gemarkeerd was aan het substantief zelf. En het is niet toevallig dat in geschreven taal - laat het zijn mede door min of meer kunstmatig ingrijpen en richten van grammatici: aan de taalrealiteit doet dat niet af - die genitief op *-s* zich zo lang heeft kunnen handhaven en tot voor kort niet 'ongehoord' was bij redenaars. Zijn doodvonnis is ten slotte ook bezegeld doordat de genitivisch gemarkeerde determinativa als *des, diens* e.d. onmogelijk werden buiten geijkte verbindingen[1)].

Maar die op zichzelf al betrekkelijk sterk staande genitief is gebleven bij de verwantschapsnamen, voornamen en vannen, waar zijn voortbestaan niet afhing van leven of dood van genitivisch gemarkeerde determinativa. Het geleidelijk stijver worden, het 'hogere-stijl'-achtige, van *des, die*(*n*)*s* e.d. schaadde de ongedetermineerde genitief niet, maar plaatste hem eerder in een afzonderlijke positie, waarin zijn eigenaardige stilistische waarde te beter kon uitkomen en, in wisselwerking daarmee, die positie nog werd verstevigd.

Toegegeven moet worden dat deze argumentatie minder klemmend is voor de zwakke genitief op *-en*, die althans in de oudste nederlandse overlevering minder scherp zich aftekende tegen de overige casus. Maar ook de grammatische contouren van deze naamval werden scherper doordat van de vroegste tijden af al ook bij zwakke substantiva nominatief en accusatief niet meer onderscheiden werden, en de onderscheiding van de datief, die aanvankelijk aan de genitief gelijk was, tegenover de accusatief verzwakte. Zo werd langzamerhand *-en* ook een vrij sprekend genitiefkenmerk, sprekender naarmate de *-e* in de andere vormen geapocopeerd werd, zodat *heer* een genitief *heren* naast zich kreeg. In dit stadium kon hij zich ook gemakkelijk gaan uitbreiden tot substantiva die vanouds niet zwak waren, hetgeen vrijwel betekent: die vanouds niet op *-e* uitgingen. Als die uitbreiding vooral plaats gevonden heeft bij substantiva van de syntactische eigenaardigheid die de hier besprokene kenmerkt, is dat wellicht ten dele aan die syntactische eigenaardigheid zelf toe te schrijven: op deze categorie had de genitief 'vat', met steun vermoedelijk van de andere tot deze categorie behorende substantiva, die al een vaste genitief op *-s* hadden. Overigens moeten we niet vergeten dat een grote groep van persoonsnamen in de middeleeuwen al overwegend de genitief op *-en* had, namelijk de vrouwelijke. Er was dus binnen de categorie zelf al voldoende grondslag voor analogische uitbreiding.

Het is de moeite waard op te merken dat genus of sexe bij de nieuwe genitief (en bij de daaruit voortgekomen algemene casus obliquus) geen rol meer speelt. Er heeft een hergroepering van deze substantiva plaats

1) De onverwachte, maar onmiskenbare carrière van *der* als genitiefvorm, juist in de laatste decenniën die voor de ondergang van *des* beslissend zijn geweest, is een interessant voorbeeld van het tot nieuw leven komen van een doodgewaande. De volgende decennia zullen uitwijzen of dit *der* van het papier via 'bijzondere taal en stijl', om met een Minister van Onderwijs te spreken, zich tot de omgangstaal weet door te zetten.

gevonden, ze zijn verenigd naar heel andere kenmerken dan die vroeger *-s* of *-en* beheersten. Het is een nieuwe 'genitiefgroep' geworden, en de keus tussen *-s* of *-en* is in hoofdzaak, zoals we aan het slot nog zullen zien, door fonetische factoren bepaald.

Met de totnogtoe gegeven beschouwingen is getracht de bijzondere omstandigheden aan te wijzen die tot deze nieuwe groepering hebben geleid. Maar daarmee is alleen nog gesproken over het actief voortbestaan van de g e n i t i e f bij deze groep van substantiva. Een volgend stadium is de uitbreiding van deze genitief tot algemene casus obliquus.

Dat proces nu is van heel andere aard. Door de geschetste ontwikkeling is er een groep van substantiva ontstaan, die, in scherp contrast met alle andere, een echte, levende 'verbogen vorm' kenden, die aanvankelijk als genitief dienst deed. Hiermee is de m o g e l i j k h e i d gegeven dat die genitief ook andere naamvalsfuncties gaat vervullen, maar ook niet meer dan de mogelijkheid. In de algemene taal is die mogelijkheid niet tot werkelijkheid geworden, in het hier besproken dialectgebied wel. Waarom hier wel en daar niet, dat is een vraag die men in aangelegenheden van taalgeschiedenis niet al te dringend moet stellen. Men kan alleen, met het historisch verloop voor ogen, vaststellen dat de kansen voor de uitbreiding wel heel gunstig stonden: één enige, scherp omlijnde groep van substantiva, waarbij de grammatische categorie naamval bestond. Licht kon, juist doordat de verdere differentiatie van naamvallen nergens bij de substantiva steun vond, de toepassing van die ene casus obliquus worden verruimd.

Het verloop van dat verruimingsproces onttrekt zich aan onze waarneming. We kunnen gissen dat het uitgegaan is van gevallen als *dat is Aries hoed*, waarnaast dan *Arie* in de constructie *dat is de hoed van Arie*(*s*) ook *-s* gekregen zou hebben[1]. We kunnen ook denken aan gelijkwaardige constructies als *geef Janne*(*n*) *hoed terug* en *geef Jan z'n hoed* (d.w.z. 'de hoed van Jan') terug, waaruit kon voortkomen *geef Janne* (d.w.z. 'aan Jan') *z'n hoed terug*. Maar meer dan gissingen worden het niet. Ook zien we onmiskenbaar een begin van uitbreiding tot algemene objectscasus aan de vlaamse voorzetselverbindingen, genoemd bij Teirlinck en Cornelissen en Vervliet, en vermeerderd door Royen in het aangehaalde artikel in *Levende Talen* van 1942. Maar het is eigenaardig dat de door Royen en Zandvoort besproken ontwikkeling, die èn in Vlaanderen èn in Groningen geleid heeft tot n o m i n a t i e v e n als *Ritskens* en *Van Looverens, Drenthens* en *Molenaars* (een verloop dat bovendien zich alleen bij de *-s*-vorm voordoet), juist niet voorkomt, zover ik weet, in het kerngebied van de *-e*(*n*-) en *-s*-naamvallen dat ons hier voornamelijk interesseert. Als verre parallel mogen we voorts wijzen op de zonderlinge woekeringen bij persoonlijke voornaamwoorden, die subjects- en objectsvormen

1) In deze richting denkt ook Boekenoogen in zijn boeiende verhandeling over 'Zaansche persoonsnamen', *De Zaansche Volkstaal* CVI, waar hij vadersen moedersnamen als *Jan van Pieten* en *Jan van Trijntjes* vermeldt. Boekenoogen vermoedt dat die zijn opgekomen 'door verwarring met andere patronymica'. Hij stelt zich dus voor dat *Jan van Pieten* is opgekomen door kruising van *Jan van Piet* met *Jan Pieten*. Als het type *van Pieten* niet streng tot de patronymica beperkt was, zouden we in *Pieten* en *Trijntjes* heel goed een begin kunnen zien van de algemene casus obliquus. Maar die beperking is blijkbaar zo streng, dat B. geen aanleiding gevonden heeft om in zijn eigenlijke grammatica deze vormen als zodanig te signaleren.

onderscheiden, die dus ook een casus obliquus hebben, al is het geen gewone 'verbogen naamval'[1]. B.v. *hun hebben dat gedaan*; *als ik zijn maar te spreken kan krijgen*; *dat is hem boek*. Die vergelijking gaat echter al dadelijk hieraan mank dat bij de pronomina de toestand wordt gecompliceerd door een wederzijdse invloed van de persoonlijke en de bezittelijke.

Ten slotte iets over het zuiver formele: de verdeling van het terrein tussen *-e*(*n*) en *-s*. Daarbij is overeenkomst op te merken met een heel ander, maar ongeveer gelijkluidend morfologisch element, namelijk de meervoudsuitgangen. Bij deze laatste werkt een rythmische factor: na beklemtoonde syllaben is *-en* de gewone pluralisuitgang, na onbeklemtoonde syllabe heeft, om de rythmisch ongewenste opeenvolging van twee onbeklemde syllaben te vermijden, *-s* de voorkeur[2].

Zo ook bij de naamvallen: *Janne, Piete, Klaze, Katriene* (bij *Katrien*), *Vonke* (*Vonk*), *Van der Doeze* (bij *Van der Does*) staan tegenover *Trienes* (bij *Triene*), *Kosies, Pietj*(*i*)*es, Van Baares, Van der Lindes*; *Aries* tegenover *Marieë*. Bij *Janna's, Ida's, Opoes* heeft verder, evenals bij de meervoudsuitgangen, meegewerkt het streven naar vermijding van de hiaat: *Jannaë, Idaë, Opoeë* zou fonetisch bezwaarlijk zijn[3].

Maar de voorkeur voor *-s*, die we bij de meervoudsvorming opmerken, als het enkelvoud op *-el, -er, -em, -en* uitgaat, doet zich bij de naamvallen niet voor. De *-en* kan buiten beschouwing blijven, omdat die in het grootste deel van het gebied als *-e* wordt behandeld: *Van der Linde*(*n*)*s, Van Baare*(*n*)*s*. Maar bij *Karel, Dubbel, Van den Heuvel, Bakker, Brouwer, Willem, Van Bakkum* luidt de casus obliquus *Karele, Dubbele, Van den Heuvele, Bakkere, Brouwere, Willeme, Van Bakkumme*. Tegen *Karels, Willems* en ook *Brouwere, Bakkers* als casus obliqui zal remmend gewerkt hebben het gevaar voor verwarring met familienamen (of, als het nog geen eigenlijke familienamen waren: patronymica) van precies dezelfde vorm (*Karels, Willems, Brouwers* enz.), waarin de *-s* geen teken van de casus obliquus is.

Hetzelfde geldt van namen op ongeaccentueerde syllabe met andere eindconsonant, zoals *Hendrike, Gerride*[4], *Munnike*, die trouwens ook in de pluralisvorming weinig neiging tot *-s* vertonen: *monniken, lemmeten, leeuweriken*[5].

Anders dan bij de meervoudsvorming[6] schijnt er bezwaar te bestaan tegen de *-s* als uitgang achter namen op *-e*, die kennelijk verbogen adjectieven zijn, zoals *De Lange, De Rijke, De Zoete*. Twee zegslieden, een van het eiland IJselmonde en een van de Hoekse Waard, achten *We gaan*

1) Zie hierover Kruisinga, *NTg*. XXXIII, 170 vlgg., en Karsten, *ald.*, 369 vlgg.
2) Vgl. Van Haeringen, *De meervoudsvorming in het Nederlands* (Meded. Kon. Ned. Akad. v. Wetensch. Afd. Lettk. N.R. Dl. 10, No. 5, 1947), 2 vlgg.
3) Vgl. *De meervoudsvorming*, 9 vlg.
4) Er is geen reden om in de *d* van *Gerride* de 'etymologische' *d* van de 'stam' in *Gerhard* te zoeken. Bij *Albert*, waar etymologisch *t* te verwachten was, komt evengoed *Alberde* voor. De familienaam *Alberding*(*k*), van *Albert* afgeleid, heeft ook *d*. En bij *Jakob*, met etymologische *b*, is in de casus obliquus *Jakoppe* zeker even gewoon als *Jakobbe*. Het is veiliger, niet meer te constateren dan een tendentie tot stemhebbend maken in stemhebbende omgeving en onbeklemde syllabe. In beklemtoonde syllabe blijft de stemloze consonant van de nominatief, ook al is hij etymologisch stemhebbend: *Jape* bij *Jaap* (*Jakob*), *Appe* bij *Ab = Albert*.
5) *De meervoudsvorming*, 4.
6) *De meervoudsvorming*, 15 vlg.

naar De Langes of *Vraag het De Rijkes maar eens* onmogelijk. Blijkbaar zijn deze verbindingen nog te weinig formule geworden en is het adjectief erin nog te herkenbaar. Daartoe zal zeker bijgedragen hebben dat de adjectieven een lidwoord voor zich hebben en zodoende niet verkeren in de syntactische omstandigheden die voor de naamvalsvorming vereist zijn: de afwezigheid van een determinatief.

Utrecht, Juni 1947.
C.B. VAN HAERINGEN.

De stijl van Busken Huet's 'Litterarische fantasieën en kritieken'.

Over de stijl van Busken Huet is uitbundig de loftrompet gestoken. Quack voorspelde 'Huet zal door zijn stijl blijven leven, eeuwen lang'[1]. Van Hamel stemde in met deze lof: 'Professor Quack heeft gelijk. En nooit zal onsterfelijkheid meer het loon zijn geweest van inspanning en zorg. Zijn stijl was Huet's troetelkind. Met hoeveel oplettendheid koos hij, die voor de nederlandsche taal den eerbied en de liefde van den echten kunstenaar koesterde, zijne woorden, overdacht en schikte hij zijne volzinnen voordat hij ze aan het papier toevertrouwde, in het nette handschrift, dat zelden door eene doorhaling ontsierd werd'[2]. Latere lofprijzingen culmineren in epitheta als 'bewonderenswaardig, betoverend', roemen de stijl van Huet meer overwogen, ritmischer en ook harmonischer dan die van Sainte Beuve[3].

Hier is echter ook wel iets op afgedongen. Allard Pierson die, zelf keurig en veeleisend stilist, de stijl van zijn tijdgenoot en vriend boeiend en immer tot nieuwsgierigheid prikkelend prijst, maakt, in 't bizonder betreffende 'Het Land van Rembrandt' een ernstig voorbehoud: De stijl getuigt niet van aanhoudende zorg. Te langdurig verblijf in het buitenland, de gewoonte om feuilletons te schrijven of hetgeen er mede gelijk staat, werkten nadelig op de zuiverheid van zijn stijl. Van tijd tot tijd verrast, verbaast een wending, een uitdrukking, weinig in overeenstemming met den toon van het geheel, met den aard van het onderwerp. - De ongelijkmatigheid van stijl is mede het gevolg van iets anders. Is de schrijver zich altijd het karakter bewust, waarin hij schrijft?[4]

Salverda de Grave, die Huet's stijl vergeleek met die der grote Franse essayisten, sloot zich vrijwel bij Pierson's oordeel aan. Hij betreurde het, dat alle kenschetsingen bovengenoemd niet door bewijzen werden gestaafd en schreef zelf een welgedocumenteerde kritiek op de taal en de compositie van Huet[5].

Hiermee kwam deze nauwgezette geleerde op het gebied van de moderne stijlkritiek, waarvoor hij op hoge leeftijd zich nog bizonder ging interesseren. De moderne stijlkritiek, die zich niet tevreden stelt met algemeen

1) *De Gids* 1886.
2) *Mannen van Betekenis* XVIII, blz. 67.
3) Polak, *De Gids* 1891; Tielrooy, *C. Busken Huet et la littérature française* Diss. 1923.
4) *Verspr. Geschriften* 1*e Reeks I*, 1887, blz. 226.
5) *Nieuwe Taalgids Jg.* 1927, blz. 1 vlg.

lovende of afkeurende kwalificaties, met vluchtige persoonlijke indrukken en daarop gebouwde karakteristieken, maar, philologie in de ruimere zin van het woord, het persoonlijke taalgebruik van de schrijver onderzoekt met een zelfde strenge zakelijkheid als die in engere zin het algemene en alledaagse, overtuigd van en speurende naar de onmiskenbare correspondentie tussen woord en leven.

De stijl van de schrijver is dat persoonlijk eigene, waardoor alles wat hij schrijft gemerkt is; hoezeer zijn taalgebruik zich ook aanpast aan het algemene, er blijven eigenaardigheden waardoor het zich daarvan opmerkelijk onderscheidt. En wat voor de grapholoog de trekken van het handschrift, wat voor de opmerkzame toehoorder de gelaatsuitdrukking, de stemintonatie en het onwillekeurige gebaar zijn, dat zijn voor de stijlonderzoeker die eigenaardigheden in woordgebruik, morphologie en syntaxis, evenzeer als de herhaaldelijk voorkomende beelden en motieven met sterk affectief accent: ze wijzen hem de weg naar het geestelijk karakteristieke van de schrijver. De stijl is de incarnatie van diens persoonlijkheid, zuiverder, krachtiger sprekend naarmate die persoonlijkheid dieper bewogen wordt, inniger naar uiting dringt, en daarom criterium voor echt en onecht, voor de litteraire waarde van zijn werk.

Dit beginsel moet ons leiden bij de stilistische beschouwing van het omvangrijke critische essayistische werk van Busken Huet, een verzameling van studies uit een tijdperk van ruim dertig jaren, onder zeer verscheiden omstandigheden geschreven.

De 25 delen 'Litterarische Fantasieën en Kritieken', overschouwende een zo breed veld van literatuur en geschiedenis, vormen een monument van bewonderenswaardige belezenheid en eruditie, maar waarvan niet alle facetten even zorgzaam en scherp geslepen, de onderdelen van zeer verschillend gehalte zijn. Ik spreek hier niet over hun waarde als kritieken, daar is door bevoegde beoordelaars over geschreven[1)], maar alleen over de stijl. En het gaat er dan om, de telkens treffende eigenaardigheden te onderkennen, met elkaar in verband te brengen en te identificeren, werkzaamheid waarin de sprekende trekken van de stijlphysiognomie zich aftekenen.

Wat allereerst treft is het analytische karakter.

Salverda de Grave heeft reeds gewezen op het geringe synthetische vermogen van Huet, blijkende in de zwakke compositie van de meeste zijner kritieken. Daartegenover staat dat der scherpe ontleding. Met vaste greep treft hij de kern, die hij dan blootlegt tot in de geringste details. Die toont hij in zijn uitdiepende karaktertekeningen. Een enkel voorbeeld uit vele: 'Doch vooralsnog is hij (H. Tiedeman) het slagtoffer zijner bloedmenging. Een moed, die in niets van overmoed verschilt; zucht om te schitteren en gebrek aan positieve kennis; een geest als van een vlinder, die rusteloos van de eene bloem naar de andere dwaalt en zich de meeste honig voorspelt waar de hardste kleuren hem tegenblikken; een onnatuurlijke afkeer van scherts, voortspruitend uit gemis van de noodige geestkracht om met zichzelf te schertsen; gloed zonder vernuft; bovenal gebrek aan dat gevoel voor maat en houding, in oude en nationale maatschappijen

1) Polak, Tweeërlei letterkundige kritiek (*De Gids* 1891), De Vooys, Potgieter en Busken Huet als critici. *Letterk. Stud.* Gron. 1910.

een onzigtbaar deel der nalatenschap die het eene geslacht zonder het te willen of te weten aan het andere vermaakt, maar waarvan bij de wieg van den in Indië geboren Nederlander geen spraak kan zijn' (XV, 118).

In karakterschetsen, die zich gaarne in verschillende omschrijvingen uitvieren: 'De heer Groen is van nature een hartstogtelijk man, een man des toorns, doch bij wien die aanleg onderdrukt wordt door een ijzeren wil, om dan daarna in den getemperden vorm van kritiek en satire weder aan het licht te komen en kunst te worden. Het laborieuse, het gezochte, het nevelachtige in zijn stijl, staat werkelijk met zijn karakter in verband; maar op geheel andere wijze dan zijn vijanden meenen. Die gebreken zijn de getuigen van een gestreden maar somtijds onvolstreden inwendigen kamp; de overblijfselen eener worsteling in de binnenkamer, welke niet altijd met een volkomen overwinning eindigen kan; de nawerkende zenuwtrekkingen van den beteugelden hartstocht, de laatste wolk op het voorhoofd der nog niet geheel veroverde sereniteit' (III, 31).

In schetsen, scherp geprofileerd, waar het geliefde figuren betreft. Zo tekent hij Jan Pieterszoon Coen als 'een voortreffelijk man, schrander en ernstig, ingetogen en dapper, ondernemend en de volharding zelf .... Een blik op zijn beeltenis is voldoende om de overtuiging te wekken, dat levensgeluk slechts bij uitzondering zijn deel geweest is. Die hooge gestalte, dat bleeke aangezigt, die diepliggende oogen en sprakelooze lippen, getuigen van een bestaan hetwelk tucht tot grondslag had, naar werkzaamheid haakte, pligtsbetrachting als de hoogste wet beschouwde, maar waaraan de blijdschap vreemd was. Coen is groot geworden, op voorwaarde van gelukkig noch beminlijk te zijn' (V, 35, 36).

In analyseringen van een algemeen begrip: 'een wereld van *nuchtere werkelijkheidsmenschen*, lieden zonder hartstogten, zonder avonturen, niet romanesk hoegenaamd, de bezonnenheid in persoon, mannen die over de zeden en gewoonten der Parijsche kunstenaarswereld eveneens denken als wij; in een woord, eerzame huisvaders en weduwnaars en vrijgezellen, zoo streng van beginselen en wandel als men in Holland durft meenen' (XXV, 97). - Analyseringen die een kwalificatie verdedigen: 'misschien is het oneigenlijk over het *danteske* in Victor Hugo's verzen te spreken. Maar ik bedien mij van het woord omdat Dante tegenwoordig meer gelezen wordt dan vroeger, en wij allen onwillekeurig met dien naam het denkbeeld van een *grootsch* dichtvermogen verbinden: eene dichterlijke vlugt die den hemel en de aarde omspant, het verloden en de toekomst; eene poëzie die zich in de raadselen van het leven der bijzondere personen zoowel, als in die van het leven der volken en van het geheele menschdom verdiept; die, haar uitgangspunt nemend in eene kerkleer of eene wijsbegeerte, voor het overige slechts van hare eigene ingevingen leeft, zichzelf ten profeet en apostel is, en, zonder aanzien des persoons, koningen en priesters de wet stelt. Zoo dit dantesk is, dan bezit Hugo een dantesk talent' (IX, 83).

Bij deze ontleding staat hem een scherp onderscheidend taalgevoel ten dienst, dat het woordbegrip begrenst, hetzij door nauwkeurig afwegen van graduele verschillen ('doch hoewel bijna vrouwelijke teederheid het gemoed van den jongen man en dichter (de Genestet) vervulde, verwijfdheid was hem vreemd. *Weck* was hij, niet *weekelijk*'); hetzij door de betekenis van het woord in te perken om storende gedachten te weren, door middel van het adjectief ('Hij was een middenman, maar een *be-*

minnelijk en *diepzinnig* middenman') of door de beperkende copulatie ('Professor Fruin bezit het talent, geleerd en helder, diepzinnig en eenvoudig, droog en onderhoudend te zijn'); door restricties als 'ik wil daarmee niet zeggen', 'ik zeg niet'...., soms ook met spottend woordenspel: 'elke afdeling telde omstreeks vijftig *zielen*, althans *lichamen*'.

De veelvuldige karakteriserende adjectieven werpen gemoedelijk, speels of spottend zijlicht: 'Marianne Charles was van de zijde des dichters het voorwerp eener *omslachtige* en *breedsprakige*, maar *ridderlijke* genegenheid'; 'de geschiedenis van Engeland, opgevangen in den spiegel, den *glanzigen* spiegel van Lucy Percy's oogen'; - in 't sarcastische contrast: 'Zij was een oprechte huichelaarster, een teedere furie, een kuische overspeelster, een liefhebbende sluipmoordenares' (Zie de gehele karakteristiek van Mylady Carlisle II, 178).

Dat analyserende karakter van Huet's stijl tekent zich af in zijn losse, rechtlijnige zinsbouw: vaak tot vermoeiens toe aaneengeschakelde bepalingen, relatieve bijzinnen en voorwerpszinnen. In deel V blz. 45-47 bijvoorbeeld treffen we een periode aan van ruim twee bladzijden druks, met 13 lijdende voorwerpszinnen (Zij vinden daar hoe Usselincx ....; hoe hij ....; hoe hij ...., enz.). Geen op zichzelf staand geval, men zie in hetzelfde deel blz. 160-161: Uit Joanna Kinkel's eigen mond te vernemen hoe zij ....; hoe zij .... (ruim een halve bladzijde).

Zwaarder nog worden zijn zinnen, waar veelvuldige voorwaardelijke, onderstellende en andere bijzinnen, zelf ook weer samengesteld, voorafgaan aan de hoofdzin, die daardoor een ondragelijke spanning veroorzaken en van de lezer een sterk concentrerend opvattingsvermogen eisen. Een enkel voorbeeld: 'Inderdaad, zoo slechts de auteur ons zijn heldin eenvoudig gegeven had voor hetgeen zij was, een in onzen tijd bij ongeluk verdwaald fantastisch wezentje, eene vrouwelijke Lavater zonder frenologisch stokpaard, een zamenstel van romaneske denkbeelden vermengd met aristokratische sympathieën en eene hooge mate van godsdienstig gevoel; hij zich vergenoegd had ons te toonen hoe zulk een vrouwekarakter, in betrekking gebracht met een man als Raoul de Chalys, een zoekende ziel der 19de eeuw, een ondogmatisch schepsel, bij voorkeur kunstenaar en in het minst geen zendeling, zich tevens aangetrokken en afgestooten gevoelen moest; hoe, uit die schier noodlottige ontmoeting van twee zoo eenvormige en toch zoo hemelsbreed verschillende harten, allerlei botsingen moesten voortkomen, botsingen die onder andere omstandigheden tot eene verzoening hadden kunnen leiden, doch, gegeven zijnde hetgeen gegeven was, noodwendig moest uitloopen op een treurspel; zoo de novellist, in een woord, novellist gebleven ware en niet ter wille van keizerin Eugenie, of van welken anderen imperialistischen imperativus, gepoogd had de roomsche priesters een arbeid uit de handen te nemen waarvoor hij niet bestemd is, en die best toevertrouwd blijft aan geestelijken van beroep, dan zou *Sibylle* behooren te worden medegeteld onder de fraaiste en edelste fransche romans van den nieuweren tijd'[1)].

Het is een type van de beruchte Duitse 'Schachtelsätze'. Gezwegen dan nog van de ontelbare onderbrekingen door zijdelingse opmerkingen en langademige tussenzinnen (zie o.a. XXV, 103 Nimmer wel is waar ....;

1) *George Sand en Octave Feuillet, VIII*, 148.

113 Hier nu ....), onderbrekingen die herhaling van het onderwerp en het gezegdewerkwoord noodzakelijk maken om de lezer het grammatisch verband te herinneren (Het geviel .... het geviel ....).

Van het zo geprezen ‘ritmische’, het ‘harmonische’ van Huet's periodenbouw blijft in dergelijke journalistieke gewrochten weinig over. Zijn zinnen gaan zwaar door overbelasting, stoten door telkens nieuwe invoegingen, door lange gedrongen bepalingen voor het substantief. Dat de schrijver in zulke ‘papieren zinnen’ soms zelf de draad kwijt raakt en niet zelden in verwrongen en zelfs foutieve constructies vervalt, ligt voor de hand.

Hiermee is geen oordeel uitgesproken over Huet's werk in het algemeen. De houterige, hortende, gewrongen zinnen treffen we vrijwel alleen aan in zijn ontledende beschouwingen. Daartegenover staat het vaak monumentale proza van zijn vertalingen en historische beschouwingen, vooral waar het onderwerpen en personen geldt, die zijn liefde hebben. Daar zijn zijn perioden hecht en doorzichtig gebouwd, daar is zijn taal vloeiend en welluidend, zwierig van lijn. Ik denk aan de vertaling van Benjamin Constant's *Adolphe*, aan schetsen als die van Herman de Ruyter (in *Dr Acquoy.* Dl XV), van Rembrandt en Rubens, van J. Pz. Coen, waarin we reeds de vlotheid en gedegenheid van stijl van de latere schrijver van ‘Het Land van Rembrandt’ aantreffen.

Een tweede sprekende trek in de stijl van de ‘Litterarische Fantasieën en Kritieken’ ten nauwste met de eerste verbonden, is het overheersende nominalisme. De analyse werkt bij voorkeur met de vaste karakteriserende nominale vormen: het substantief met z'n algemene begripswaarde, begrensd en verdiept, of affectief geaccentueerd door het adjectief of de explicatieve bijzin; het verbum finitum wordt teruggedrongen door het nomen actionis als abstracte begripswaarde. Maar deze abstraherende functie in de analytische stijl is niet de enige verklaring van hun overheersend gebruik bij Huet. Er is nog een andere en belangrijkere.

Hoezeer hij zich met hartstocht richtte tegen de pruikerigheid en vormelijkheid van zijn tijd, ondanks zijn streven naar een losse toon, die soms verloopt in een gewilde familiariteit, niet zelden vervalt tot grofheid en platheid, bleef hij een kind van die tijd. De geklede jas en het rechtvaardige strikje, waarmee hij afgebeeld staat op het portret voor het eerste deel van zijn kritieken, wijzen op een grondtrek in zijn karakter, die ook zijn stijl bleef beheersen.

Een behoefte aan deftigheid, die de rechtstreekse, eenvoudige uitdrukking ontwijkt voor de geaffecteerde omslachtige. De natuurlijke verbale uitdrukking kan zelden genade vinden in zijn ogen. In plaats van het natuurlijke ‘ik betwijfel niet ....’ geeft hij de brede nominale omschrijving: ‘doch ofschoon de juistheid van zijn inzicht en de behoeften der vaderlandsche litteratuur *bij mij aan geen twijfel onderhevig is*....’; in plaats van een zin met verbum finitum liefst het substantief met voorzetsel: ‘*tot verontschuldiging van een lang wegblijven*’. Hij heeft een bizondere voorliefde voor stijve cliché-werkwoorden als ‘*plaats hebben, plaats vinden, in staat zijn*’: ‘van de Genestet's zijde heeft te minder navolging plaats gehad’; ‘hij hoorde hem getuigen dat alleen de verdooving van het graf in staat was een eind aan zijn ellende te maken’. Het eenvoudige adjectief

wordt liefst vervangen door de substantievische bepaling: ‘waagde *een woord van waarschuwing*’ voor ‘een *waarschuwend* woord’.

In deze sfeer van statigheid passen ook de zware attributieve bepalingen in plaats van de relatieve bijzin: ‘de *aan het dagelijksch leven afgeziene en uit de geschiedenis van het verleden gedagvaarde* tafereelen’; de veelvuldige sterke genitieven (de te onbekwamer plaatse aangebrachte uitvoerigheid verstoort in den regel den indruk *des geheels*; ‘mevrouw Montespan is geen voorwerp van *des geschiedschrijvers* bewondering’; ‘de hoofdpersoon *des gedichts*’), alsmede de plechtige conjunctieven: ‘Het is onvereenigbaar met .... dat een dichter als Hugo, een dichter bij de gratie Gods, hoveling van het gepeupel *worde*’; ‘Laat ons aannemen dat het Leopold *zij*’.

Tot meerdere deftigheid blijft het attributieve adjectief onverbogen (‘zijn *eigenlijk* leven toont de verwezenlijking van het *schoonst* ideaal *hetwelk* een man zich denken kan’;.... ‘waaruit dit *misdadig* leven zich ontwikkeld heeft’; ‘een die de meeste schoonheden van het *pittoresk* Europa reeds vroeger bezichtigd heeft’); - worden bij voorkeur de verlengde vormen der bijwoorden gebruikt: ‘werd hij *mede*gesleept door zijn fantasie’; ‘hij zet de openbaring het huis uit, doch leidt haar gaandeweg *weder* binnen’; ‘het verschil komt hierop *neder*’.

Ook de zinsclausulen, zo kenmerkend voor de aard van de stijl, wijzen in deze richting: ‘dat hij zich *zou voelen afgestooten en gekwetst*’; ‘waarvan wij zeiden dat zij op zoo singuliere wijze met Bilderdijks genialiteit *dooreen is gemengd*’. (Steeds het deelwoord na het hulpwerkwoord).

Uit liefde voor de gedrongen nominale vorm gebruikt hij die in de plaats van allerlei bijzinnen, zonder dat daardoor een ander effect bereikt wordt dan verzwaring en verstroeving van de zin: *Het niet nemen dier maatregel* had ten gevolge dat ....; dit is niet toe te schrijven aan *zijn auto-didact zijn*. Tot driemaal treffen we ‘*het ten tooneele voeren*’ aan, waar welluidender constructie mogelijk zou zijn: ‘bij het ten tooneele voeren dier grillige beelden viert hij den teugel aan ....’: ‘Mevrouw Bosboom heeft deze gaping weten aan te vullen door het ten tooneele voeren van ....’; ‘Mevrouw Bosboom verontschuldigt zich over het ten tooneele voeren van ....’. Soms echter lenen de veelvuldige nomina actionis een Hooftiaanse gedegenheid. Zo in de karakterschets van Jan Pietersz. Coen: ‘Geen nutteloozer pogen dan van te voren het veroveren van zulk een naam zich als levenstaak voor te schrijven; en ongetwijfeld ware het Coen verongelijken en hem tot een schaduw van Cervantes' dolenden ridder maken, dergelijk voornemen bij hem te veronderstellen. Het voeren van den gouverneur-generaalstaf is het toppunt van zijn eerzucht geweest .... Met een zachter gemoed dan het zijne, eene liefelijker opvatting van het leven, een opener oog voor de wenschen en rechten en aandoeningen van anderen, zou de drang tot het zwaaien der roede, aan wier spits destijds zoowel het in stand blijven der nieuwe indische vestiging als het heil van het moederland hing, onvereenigbaar geweest zijn .... Voor hem geen tweede bloeitijd, om te genieten van hetgeen hij in den eersten geplant had; geen gelegenheid tot vieren na den eisch tot strakhouden; geen uitzigt op het verplegen van striemen of het heelen van wonden, anderen geslagen, evenmin als op een vreedzamen ouderdom voor hemzelf.’

Ook in de zinsbouw treft die verzwaring en verplechtiging door allerlei constructies:

1. inversies waardoor de zin met sterker nadruk begint en zo gewichtiger klinkt dan wanneer het onbeklemtoonde subject hem inleidt: '*Hoog* boven deze tegenstanders stond ....'; '*Diep* gevoelt hij dat te behagen de roeping der fraaie letteren is, en *wijd* is daardoor de kloof die hem van de belletrie scheidt ....';

2. anaphorische herhaling van het lidwoord, het voorzetsel of het voegwoord voor parallelle zinsdelen, rhetorisch middel bij uitnemendheid om elk der delen meer nadruk of, waar het motieven of bewijsgronden betreft, deze meer gewicht te geven: '*Of zij* met Cecilla, *of zij* met Touchstone, *of zij* met Phebe, *of zij* met Sylvius spreekt, - Ganymedes-Rosalinde kent, van binnen en van buiten, het geheele vocabulair der innigste en teederste liefde'; *de* pakkende, *de* beslissende uitdrukking; hij was niet in staat te weigeren, *wijl ...., wijl ...., wijl*....

Verwant hieraan is de constructie: 'deze *zijne* zwakheid', en de herhaling van het onderwerp door het voornaamwoord: 'Die uitmuntende karakters, *zij* grijpen niet genoeg in elkander; die belangwekkende episoden, *zij* staan te veel op zichzelf' (de nadrukkelijke pauze accentueert de motivering). Vergelijk ook de isolering: Die poëzie van den morrenden, oproerigen, revolutionairen mensch, - wij gelooven *haar* te kunnen verklaren uit de tijdsomstandigheden.

3. het vooruitwijzende pronomen of bijwoord: 'Rome heeft *hem* gebouwd, den tempel waarin deze hervormden knielen' (meer nadruk op het onderwerp); 'of zij er *daarom* zoo lief uitzag en nochtans van geen minaar weten wilde, *omdat* zij een voorgevoel had ....'.

4. de passieve zinsvorm, waar de actieve voor de hand ligt: 'Er moet tot Pulciano en de grote Latinisten der italiaansche renaissance teruggegaan worden, om den jongen Molière op dit gebied te overtreffen'; 'Echter wordt de kroon gespannen door het omstandig verhaal der feesten bij gelegenheid van Lothair's meerderjarigheidsverklaring'.

En is het niet dezelfde zin voor het gewichtige, het deftige, waaruit de vele gallicismen en latinismen te verklaren zijn: 'Geoefend in de kunsten en krachten der wereld zelf, *in welke te verzaken* hij zijn hoogste eer stelt'; 'Doch daar staan zij dan toch, in allerlei formaat, die boeken *met het verzamelen waarvan* Onno Zwier deze veerig jaren is bezig geweest; die bouwstoffen *met behulp waarvan* hij ....'; '*het is niet van deze zijde dat*....'; '*Zoo* ik mij tot deze weinige trekken bepaal, *het is omdat*....'; '*Mij eenmaal en amitié genomen hebbende*, was het voor goed'; 'Op hoop, *dat eenmaal de orde hersteld zijnde*, zij weder als van ouds de eersten zouden zijn';.... waarin sporen van dat inwendig vuur worden aangetroffen, *hetwelk hij zich beschuldigde, aan hen verspild te zijn geweest*; 'Voorzoover de taal betreft, wordt zij gekenmerkt door iets zangerigs, zekeren dreun of kadans, *om welken aan den gang te houden* een overvloedig gebruik wordt gemaakt van ....' (bekende Latinistische wending om de zin voort te zetten).

Zijn de Gallicismen voor een deel te verklaren uit Huet's genegenheid voor het Frans, vele van zijn rhetorische wendingen herinneren aan de homelitische stijl van zijn predikanten-tijd. Zo toont ook zijn woordgebruik de sporen van zijn theologische scholing: een gemeenzaamheid met het Bijbelse vocabularium, die hem vaak verleidt tot een tentoonspreiden van vals vernuft in het gebruik van uitdrukkingen, waarvan

de ‘aardigheid’ aan niet-ingewijden ontgaat, en die ingewijden vaak stuiten als profanie van wat hun heilig is. Men oordele (ik geef slechts een ‘bloemlezing’): ‘hij (Voltaire) is het uitgedrukte beeld zijner eeuw geweest’; ‘Zij was het uitgedrukte beeld der besluiteloosheid, der zedeloosheid’; ‘wanneer zij met die oogen, waarin het machtwoord “Daar zij licht!”; scheen te spreken ....’; ‘Dit overvloedige, dit rhetorische, dit fraaie, zou bij een ander in vervolg van tijd tot rust gekomen zijn, niet tot stilstand. Als bekleed met een verheerlijkt lichaam, zou het opgestaan zijn uit de dooden’; ‘dit is een litteratuur tegen welke de poorten van het naturalisme nimmer iets wezenlijks vermogen’.

Huet kan geestig zijn, scherp van opmerking en scherp van uitdrukking; scherp als de fijngesneden lijn der op elkander gedrukte lippen, waar hij in vlijmende satire het minderwaardige, het onoprechte en dwaze aan de kaak stelt; scherp als de stekende ogen, waar hij een onschuldig slachtoffer afmaakt of andersdenkenden te lijf gaat. (Zie o.a. de studies over Dercksen en over Marius, Dl XVI, en die over Octave Feuillet, Dl VIII).

Hij heeft iets van het vernuft en de speelse geest die hij bewonderde en genoot bij Betje Wolf; die zich openbaart in de snelle, verrassende wending (‘Er is geen leiding, geen initiatief, tenzij in het middelmatige’; ‘Luid en krachtig, luid vooral, spreekt hier ....’; ‘het Letterkundig Pantheon *dusgenaamd*’), in scherpe, treffende contrasten en karakterisiteken, - maar die ook niet zelden verloopt in het gezochte, het zouteloze en smakeloze. Het gezochte: ‘een pantoffelparade van heeren te paard’; ‘hij speelt onder het masker van ieder te eerbiedigen, elke veertien dagen op zijn [des]poot’. Het grove: Dl XXV, 194.

Wat hij hekelt in Ten Kate en anderen, ondoordachte beeldspraak en katachrese, is hemzelf niet vreemd. Onjuiste vergelijking: ‘meer dan één gedicht hetwelk als een verkeerd *gegoten* kristalwerk massief, maar niet doorzichtig is’. Katachresen: ‘ware echter dat *gezigtspunt* zonder *tegenwigt* gebleven’; ‘de uit muziek en poëzie *gekneede* sylfidenziel’; ‘en tevens *wetsteen* ter *toetsing* van eigen ondervinding’; ‘Men is alleen sterk, wanneer men aan de *spits* van de tijdgeest staat, en men hem weet aan te wenden als *hefboom*’; ‘met een beweging zijner stevige schouders verheft hij (Pierson) die denkwijze tot opperste *rechtbank*’.

Dit eigenaardige verschijnsel bij een zo scherpzinnig schrijver, over 't gemeen zo keurig in zijn taal, is niet alleen te verklaren uit journalistieke haastigheid, hoezeer die hem dikwijls lelijke parten speelde (er is een vrij uitvoerige en gevarieerde kakographie uit zijn gezamenlijke kritieken samen te brengen), maar de oorzaak zit dieper. We wezen reeds op het overwegende analytische karakter van zijn stijl, de stijl van de scherpe, maar droge begripsbepaling en de logische betrekking, de stijl der nominale vormen, bovenal der abstracte substantieven, der gesubstantiveerde adjectieven en infinitieven, der nomina actonis, waarin het woord zijn aanschouwelijke, concrete waarde inboet. Dit proces der abstrahering zet zich ook voort in de beeldspraak. Hoe weinig concreet hij zijn beeldspraak doorvoelt, hoe weinig aanschouwelijk beleeft, hoezeer ze hem cliché blijft, blijkt uit zijn lof voor de door Kloos gegispte versregel van Ten Kate, ‘de vrede graast de kudde voor’ en uit uitdrukking op uitdrukking in zijn eigen taalgebruik. Hij spreekt van een schaal die ‘*nadrukkelijk* doorslaat’, van een gotische architektuur ‘zonder *wortelen* in het gemoed der tempelgangers’, van een genegenheid die ‘*wortelt* in een meening’ en

schrijft: ‘Die verborgen vriendschap is .... de zorgvuldig *gekweekte* zonnestraal van Shakespeare's donker leven geweest’ en debiteert een smakeloze woordspeling als ‘Sir John Falstaff, *die zijn knieën niet zien kon*, is *zonder evenknie* in de litteratuur van alle tijden.’

Dit te kort aan aanschouwelijke voorstelling is niet iets specifieks van Busken Huet. Het is in meerdere of mindere mate eigen aan de gehele literatuur van zijn tijd. Eerst de mannen van Tachtig, die, als Coster het uitdrukte, ‘zichzelf plotseling in een nieuwe wereld vonden te staan, een wereld vlammend van kleuren, zwellend van geluiden’, die zich ‘een taal der gretige zinnen’ schiepen, zullen de zin voor het concrete, het aanschouwelijke in de taal doen herleven. Het is een late bloei der romantische beweging, die Paul Valéry in Frankrijk reeds constateerde aan het eind der 18de eeuw: ‘on constate, à partir de la fin du XVIIIe siècle, une dépression dans les qualités abstraites du style et une sorte d'étrange renoncement aux moyens et aux puissances que l'art littéraire peut tirer de l'opération de la pensée. On peut dire en gros que la description et le développement d'origine purement imaginative ont gravement altéré les éminentes propriétés du langage abstrait tel que l'avaient forgé les écrivains français depuis Montaigne jusqu'à Voltaire .... Si je voulais donner à ma pensée l'allure d'un paradoxe, je dirais que l'oeuvre romantique, en prose du moins, est excessivement variée dans les mots, mais excessivement pauvre dans les fonctions Et même, *quand je dis qu'elle est infiniment variée dans les mots, encore faut-il observer qu'il s'agit des mots concrets, de tout le vocabulaire sensoriel....*’[1)].

Voor die kwaliteiten in het proza der voor-romantische schrijvers, in 't bizonder van Rousseau, heeft Busken Huet nog geen oog en geen oor gehad. Evenmin voor de suggestieve muzikale waarden daarin. Wel roemt hij in zijn studie over Chateaubriand de muzikale toon van diens dichterlijk proza, waarvan de toover-melodien (hem) telkens van voren af weer om het hoofd ruischen, maar het zijn hem ‘altegader koraal-gezangen met orgelbegeleiding’. Het is het *oratorische* ritme van wat Chateaubriand zelf noemde ‘la moitié dramatique’ van zijn poëmen *Atala* en *René*, maar voor de gevoelige betrekkingen tussen het lyrisme der visie en de daaraan beantwoordende suggestieve ritmen en klankplastiek in de meesterlijke ‘descriptions’[2)] miste Huet het orgaan.

W. KRAMER.

Het ‘Zuidnederlands’ in de woordenboeken.

Paardekooper heeft in *NTg* 40, 199 vgg. kritiek uitgeoefend op de keuze van de ‘zuidnederlandse’ woorden in het handwoordenboek van Koenen, zoals die door Verdeyen is verricht. Hij meent dat deze keuze maar een willekeurige greep is uit de grote massa dialectismen die in Vlaams-België in gebruik zijn en acht het onjuist onderscheid te maken tussen

1) *Fr. Lefèvre, Entretiens avec Paul Valéry* (Paris '26), p. 118.
2) Zie de studie van *Pius Servien, Lyrisme et structures sonores* (Paris '30), een vergelijkende analyse der ritmen in de twee verschillende edities van Atala, waar blijkt, met welk een fijn gevoel voor ritme en klank Chateaubriand zijn beschrijvend proza beluisterde.

het gebruik van gewestelijke woorden ten noorden en ten zuiden van de staatsgrens.

Hierop zij ven het standpunt van de ‘woordenaar’ het volgende geantwoord. Toen ik de verzorging van Koenens woordenboek van Endepols overnam, heb ik de keuze van de ‘zuidnederlandse’ woorden uitdrukkelijk met Verdeyen besproken, omdat de grondslag mij ook niet duidelijk was en ik het aantal van deze woorden wat groot vond. Verdeyen heeft mij toen echter verzekerd dat alle woorden die hij als ‘zuidnederlands’ had opgenomen inderdaad door Vlaams-Belgische auteurs gebezigd zijn. Nu kan men ongetwijfeld gaan twisten over een meer of minder, maar het lexicografische principe dat Verdeyens keuze heeft geleid is toch stellig het enig juiste en niet te weerleggen met de gegevens van een taalatlas. In een woordenboek behoort immers in de eerste plaats het woord als element van de *schrijftaal* behandeld te worden, terwijl een taalatlas het verbreidingsgebied van een woord in de *gesproken taal* laat zien. Verdeyen heeft dus uit de massa der gewestelijke woorden die gekozen die z.i. een zeker belang hadden als elementen van de schrijftaal, een belang dat niet van een dialektkaart is af te lezen maar alleen uit een verzameling excerpten van Vlaams-Belgische auteurs.

Er is een wezenlijk verschil tussen het gebruik van gewestelijke woorden door een regionaal auteur in het noorden, wiens schrijftaal aanleunt tegen de norm van de gestandaardiseerde omgangstaal, en door een Vlaams-Belgisch auteur die deze norm mist. In het eerste geval hebben we te maken met het effect van de bewuste afwijking van de norm, in het tweede geval met het zoeken naar een onmiddellijke vormgeving buiten een bewust normbesef om. In het eerste geval zien we een literair raffinement *na* de vorming van een algemene omgangstaal, in het tweede geval een naieve noodzakelijkheid *voor* de vorming van een algemene omgangstaal. In het eerste geval is het gewestelijk woordgebruik weinig meer dan franje, die naar alle waarschijnlijkheid de woordenschat van de algemene taal niet meer wijzigen zal, in het tweede geval bouwt ieder schrijver van betekenis mee aan de groeiende norm. Daarom zijn dergelijke ‘zuidnederlandse’ woorden lexicografisch van veel meer belang dan de ‘gewestelijke’ woorden van noordelijke schrijvers: hun verhouding tot de toekomstige normatieve schrijftaal staat namelijk nog niet vast. Woorden met een Zuidnederlandse schrijftaaltraditie van eeuwen zullen allicht ook in de toekomst een grotere rol spelen dan woorden die pas in de laatste tijd en door enkele schrijvers in de literatuurtaal geïntroduceerd zijn. Maar zolang Vlaams-België niet metterdaad een algemene taalnorm aanvaard heeft, is de beslissing nog niet gevallen en moet men bij een beschrijving van de actuele situatie - zoals een woordenboek pretendeert te zijn - de kwestie open laten. Ik voel dus voorlopig niet de vrijmoedigheid om het snoeimes te zetten in de ‘zuidnederlandse’ woorden van Koenen, maar laat het aan de groei van de taal in het zuiden over wat er van deze woorden zal blijven en wat er zal afvallen.

Iets anders is het dat er in handwoordenboeken ook wel eens woorden eenvoudigweg bij vergissing als ‘zuidnederlands’ genoteerd staan. Ik kwam daar dezer dagen bij het bewerken van het art. *Rechten* voor het *W N T* nog een zeer instructief voorbeeld van tegen. In alle drukken van Van Dale, van de 1ste uit het jaar 1872 af tot de 6de uit het jaar 1924 toe, en bovendien nog in het grotendeels op Van Dale berustende

woordenboek van Kuipers, vindt men een ww. *rechten* opgegeven met de bet. ‘opdissen’ dat ‘zuidn.’ zou zijn. Hoe is Van Dale daaraan ge komen? Zeer waarschijnlijk heeft hij het woord ontleend aan het Nederlandsch-Fransch Woordenboek van Heremans uit het jaar 1869. Van Dale kende het woord zelf natuurlijk niet, maar heeft gemeend dat het, omdat het bij de Vlaming Heremans voorkwam, wel ‘zuidnederlands’ moest zijn, en Kuipers heeft het weer klakkeloos van Van Dale overgenomen. Heremans had het echter op zijn beurt weer ontleend aan de noorderling Weiland, helaas op een ietwat misleidende wijze. Weiland had nl. in 1807 uitdrukkelijk geschreven i.v. *rechten*: ‘oulings werd het ook voor opdisschen gebezigd’. Heremans heeft ten onrechte gemeend dit ‘oulings’ wel te kunnen verwaarlozen, en zo heeft het kunnen gebeuren dat een sinds lang verouderd woord van 1872 tot heden als ‘zuidnederlands’ te boek heeft gestaan.

Dat de kwalificatie ‘zuidnederlands’ in de woordenboeken altijd op even verantwoorde wijze is gebruikt, zou ik dus niet durven beweren. Maar kritiek op een woordenboek moet berusten op kennis en kritiek van de bronnen van dat woordenboek, niet op de gegevens van een taalatlas. Want een taalatlas heeft een principiëel andere functie dan een woordenboek.

K. HEEROMA.

Aantekeningen bij poëzie van Jac. Revius. (Vervolg van Jaargang 1947 blz. 227-229.)

Het Mnl., in 't bijzonder het Oostelijk Mnl., en 't Nederrijns hebben 't woord ook reeds gekend in zulke secundaire opvattingen, want *G. van der Schueren* omschrijft in zijn *Teuthonista* (Ed. Dr. *J. Verdam*, blz. 445) 't adjectief *versocht* o.a. met *peritus* (= *ervaren, bekwaam*), *gnarus* (= *kundig, ervaren*), *verstendel, geleert, wijs*. Voorts spreekt hij o.a. van ‘eyn werckmeyster die *versucht* is, opifex’, en van iemand ‘die in rechten *versucht* off dair in *geleert* is, *juriconsultis*’.

Ook Kiliaen geeft ‘*versoecht*’ in de zin van *tentatus, probatus, expertus*, en bij Plantijn vinden we: Een *versocht* mensch = Vn homme *expérimenté*. Homo *expertus*, vel *experiens, peritus* homo ac *solers* (= *bedreven, behendig*).

In het latere Nederl. zien we het woord b.v. bij *Jer. de Decker*, Rijm-Oeffeningen (1726), II, blz. 51 in 't puntdicht ‘*Aen Aulus*’

> ‘Der vorsten gunst is zoet, maer wien? den onbedagten[1)]:
> Een wel *verzocht* verstand gelyktze by den wind,
> Of liever by het vier (dus, Aule, wilt u wagten)
> 't Welk glinstert in 't verschiet, maer van naby verslind’.

Hier heeft ‘een wel *verzocht* verstand’ dus de zin van ‘iemand, die wijs en ervaren is’.

In *Roemer Visscher*'s Brabbeling (Ed. 1614), blz. 23 vinden we:

1) onbedachtzame, onvoorzichtige.

‘Weyntgen ghy moocht u wel beromen[1],
Dat u Soon van alle Marckten weer is ghecomen[2],
Dat hy cloeck, deur-dreven[3] en *versocht* is:
Maer t'is snoode[4] Waer die nerghens vercocht is’.

Hier betekent 't: *flink, ervaren*.

In de bovenaangehaalde plaats bij Revius, waar 't een eigenschap der ‘helden’ uitdrukt, heeft 't dus de zin van *krachtig, kloek, dapper*.

In de samenstelling ‘*veel-versochte*’ dient ‘veel’ ter versterking van het door *versochte* uitgedrukte begrip en betekent dus *zeer*, zoals dit ook reeds in 't Mnl. het geval was, b.v. in *Der Leken Spieghel*, I, 30, 72: ‘Ende (si) vergaten der goeder seden te male, die Noe (= Noach) hilt *vele* wale’ (= *zeer* goed, heel nauwkeurig); en bij *J.v. Maerlant*, Alexandersgeesten, III, 676: ‘Bedi si haddens ere *vele* groot’ (= Daardoor verwierven zij er *zeer* grote eer mee).

I, blz. 40.

In zijn gedicht ‘*Niet by- noch af-doen*’ (vs. 5-8) zegt de schrijver:

‘Alsoo die min of meer wil doen
Als God gebiet, die moet bevroen (= weten, begrijpen)
Dat hy de rechte streeck voorseker heeft *gefalet*,
Maer die blijft by sijn woort den eeren-erans behalet’.

We hebben hier (vs. 7) het verbum *falen* in de transitieve zin van *missen*. Zeer zelden komt dit werkw. in 't Nederl. in deze transitieve opvatting voor; het Wdb. d.N. Taal (III, 3, 4363) geeft er dan ook maar èèn voorbeeld van uit de literatuur (nl. *J. van Zevecote*, 184) en verwijst voorts naar *L.L. de Bo*. Deze haalt in zijn *Westvl. Idioticon*, I, 315 uit *Justus de Harduyn* nog aan: ‘Hoe hebt ghy uwen wegh *ghefaelt*?’ In 't tegenwoordige Westvlaams komt 't woord blijkens De Bo's voorbeelden nog in de transitieve betekenis voor.

Bij 't substantief ‘*streek*’ heeft Revius blijkbaar gedacht aan de ‘streken’, windstreken, van 't compas. De zin van dit vers is dus: dat hij de juiste richting zeker gemist heeft, de juiste weg zeker niet gekozen heeft.

Ook in ‘*Den Lof-sanck Mosis*’ gebruikt Revius het verbum *falen*. De vs. 31-34 luiden daar:

‘Doe 'sHemels Heer de volkeren verstroyde
En elck sijn plaets ordentelijck beschoyde, (= toewees)
Doe raemde hy en heynde soo haer palen
Dat Israel sijn woonstee niet mocht *falen*’.

De laatste beide regels betekenen: Toen stelde hij de grenzen van hun land zo nauwkeurig vast, dat ook Israel zijn eigen gebied kon ontvangen.

Ook hier kan Revius *falen* gebruikt hebben in de bovengenoemde *transitieve* zin van *missen*. 't Is echter ook mogelijk, dat *falen* hier met een datief gebruikt is in de

1) beroemen.
2) Vgl. de uitdrukking: van alle markten thuis zijn.
3) zeer bedreven, knap.
4) slechte.

opvatting van *ontbreken*, die we b.v. vinden in *E. Kausler*, Denkm. altniederl. Spr. u. Lit., III, 4, 83: ‘Het broot

moet den armen *falen*, als hijt niet en can betalen'; en bij *A.C.W. Staring*, De Vampyr (Uitg. *Nic. Beets*), blz. 159: 'Op harde kost, Tot wier verduwing hem het uurtjen slaap bleef *falen*, Zoo ver te gaan, vond hij te zwaar een post'. In dit geval is '*Israel*' een datief en '*woonstee*' 't subject van de zin.

In welke opvatting Revius 't werkwoord hier gebruikt heeft, is dus niet met zekerheid vast te stellen. Ik neig er echter toe, 't hier in de laatstgenoemde betekenis op te vatten, omdat Israel hier niet in de eerste plaats als actief wordt voorgesteld.

I, blz. 46.

In zijn '*Hoocheyt ongeluck*' zegt de dichter, dat men 'yemant van u volck, u kennis, of u neven', die een hoge positie verworven heeft, maar liever niet moet feliciteren, want 'leyder (= helaas), als de luy tot grote dingen comen, stracx (= weldra) is haer het gesicht en het gehoor benomen', zodat ze hun vrienden en verwanten, die 't niet zo ver gebracht hebben, niet meer willen kennen.

In 't eerste vers heeft '*neven*' de algemene betekenis van *bloedverwanten* (vgl. Lat. *nepos*). Kiliaen omschrijft 't dan ook als '*nepos, consanguinareus*'. In die zin vinden we 't b.v. bij *Jac. van Maerlant*, Spiegh. Hist. III, V, 24, vs. 82: 'want daer ware bleven Ettel met al sinen *neven*'.

Revius eindigt (vs. 9-10) zijn gedicht:

> 'Ja zy verliesen vaeck (man speurtet aen haer woelen)
> De sinnen[1)] altemael behalven het *gevoelen*'.

In dit laatste woord hebben we te doen met een aardige woordspeling: 't betekent hier zowel *gevoel* (gevoelszintuig) als *trots, hoogmoed*. In deze laatste zin komt 't in de oudere taal slechts zelden voor; we vinden het b.v. in de Statenvert., in 1 Cor. 4 vs. 6: 'Op dat gy aen ons soudt leeren niet te *gevoelen* (= *u op iets te verheffen*) boven het gene geschreven is, dat gij niet, d'eene om eens anders wille, *opgeblasen* en wordet tegen den anderen'[2)]. Vgl. 't tegenwoordige *zich voelen = een* (*te*) *groot gevoel van eigenwaarde hebben*.

I, blz. 50.

In een zijner gedichten over '*Kercken-tucht*' spreekt Revius hier (vs. 13) tot mensen, die in haat, nijd, twist en ergerlijke zonden voortleven: 'Ghy *schuymet* uwe schand', ghy twistet ende woelet enz..'.

We hebben hier een reminiscentie aan de brief van *Judas* vs. 13 (Statenvert.), waar deze schrijver zulke, in ongerechtigheid en grote zonden levende, mensen noemt: 'Wilde baren der zee, haer eygen schande *opschuymende*'.

1) zintuigen.
2) In Rom. 11 vs. 20 (Statenvert.) lezen we: 'Zijt niet *hooghgevoelende*, maer vreest' voor 't Gr. μ□ □ψηλ□ φρ□νει, □λλ□ φοβο□, hetgeen in de Vulg. is vertaald met: 'noli *altum sapere*, sed time'. Het Gr. woord (□ψηλοφρονε□ν) komt ook voor in 1 Tim. 6. vs. 17, waar 't in de Statenvert. weergegeven is door *hoogmoedig zijn*.

Deze plaats is de enige, waar ik '*schuymen*', zonder samenstelling met *op*, gevonden heb in dezelfde zin als *opschuimen*.

I, blz. 59.

In zijn sonnet '*Giericheyt*' noemt Revius de gierigaards (vs. 6) o.a. 'sacken sonder gront' en 'sadde gapers'.

In dit '*sadde*' hebben we de klankwettig juiste buigingsvorm van 't adjectief *zat*, waarvan de regelmatige onverbogen vorm *zad* zou moeten zijn, hetgeen o.a. blijkt uit 't Got. *saths*, 't Mnl. subst. *sade* (= *verzadiging*), 't w.w. *saden, sadigen, verzaden, verzadigen* en 't adverb. *zadder*, zoals dit b.v. nog gehoord wordt in de volkstaal ten Oosten van de Vecht (Utr.), in de zin van: *zeer voldoende, in overvloed*. (Zie verder *Dr. J. Franck*, Etym. Wdb. d.N. Taal).

In 't Middelnederl. is de schrijfwijze met *d* uiterst zeldzaam; *Gesta Rom.*, c. 106 heeft de vorm *sadt*. In 't Middelnederd. komt een enkele maal een verbogen vorm met regelmatige *d* voor, namelijk bij *Ant. Tunnicius* (Ant. Tunicii Monasteriensis in Germ. Paroemias etc., no. 237), waar we lezen: 'De *sade* soge (= zeug) en denket nicht der hungergen'.

In 't Nederl. van de 17de eeuw is 't bovengenoemde *sadde* bij Revius de enige mij bekende regelmatige vorm met *d*. We hebben hierin te doen met een Oost-Nederl. vorm, zoals we die bij Revius (geboortig uit 't Saks. gebied) meermalen aantreffen vgl. o.a. *vergevelijck* (I, 235), het part. praet. van *vlien* (= vlijen, neerleggen) *gevlegen* (I, 82; I, 189; II, 10) en *swijm-slagen* (I, 82; I, 129)[1].

I, blz. 68.

In '*Cort en goet*' (vs. 2) spreekt de dichter over 't goud, dat 'in so cleynen clomp heeft een so groten *swaerde*'.

Dit is de enige literatuurplaats, waar ik 't substantief '*swaerde*' in de letterlijke zin van *zwaarte, gewicht*, aangetroffen heb. Het is een oudere, oostelijk-nederl. vorm naast '*swaerte*'.

Alleen *G. van der Schueren*, Teuthonista (Ed. *J. Verdam*, blz. 387) geeft 't op in de vorm '*swerde*', maar alleen in de figuurlijke betekenis van *bezwaar, moeite*, waar hij spreekt van 'vol *swerden* off lasten', hetgeen hij in 't Lat. weergeeft door *onerosus* (= *lastig, moeilijk*).

Het beantwoordt, wat de vorm betreft, aan 't Ohd. *suârida*, Mhd. *swaerde* en 't thans verouderde Nhd. *Schwerde*.

Dit Ohd. *suuarida* vinden we in de letterl. betekenis van '*moles, pondus*', uit een Emmeramer en uit een Reichen. Codex (8ste eeuw) aangehaald bij *Dr. E.G. Graff*, Althochd. Sprachsch. VI, 891.

Het Mhd. *swaerde* geeft *L. Diefenbach*, Gloss. med. et inf. aet., 181a, in de zin van '*difficultas*', maar *M. Lexer* haalt in zijn Mittelh. Handwörterb. II, 1340 uit 't Erfurter Stadsrecht aan: '*swêrde* der pfenninge', waar 't dus ook de letterlijke zin van

1) Over dit werkw. hebben we gesproken op blz. 116, jaargang 1946. In 't Mnd. van de 16de eeuw vinden we 't bij *Nic. Gryse*, Spegel des Pavesdomes (1593), waar hij van een priester, die de mis leest, o.a. zegt: 'nu lecht he sick mit gefolden henden vp dat altar nedder vnd *swymslaghet*, balde darna strecket vnde recket he alle beyde arme van einander alse efft he flegen wolde' (Aangehaald in *Dr. K. Schiller u. Dr. A. Lübben*, Mittelniederd. Wörterb. IV, 498).

zwaarte, gewicht heeft. (Vgl. *J. Grimm*, D. Wtb. IX, 2559). In 't Nhd. is de vorm *Schwerde* thans verouderd; deze komt nog voor bij *Hans Sachs* 1, 267, die spreekt van ‘geduldt in allen *schwerden*’.

't Got. heeft *svêritha* (= *eer*).

I, blz. 77.

In '*Moses ende Miriam*' (vs. 5 en 6) lezen we:

> 'Doe Christus sijne bruyt eerst wt de heydens troude
> De Joden dat verdroot, de Joden daer voor *groude*'.

[d.w.z. Toen Christus zijn gemeente ook uit de heidenen begon te vergaderen, stuitte dat de Joden tegen de borst, ze hebben er zich zeer aan geërgerd].

Het verbum *grouwen* (= *gruwen*) is hier onpers. gebruikt, zoals dat in 't Mnl. steeds en in 't 16de en 17de eeuwse Nederlands in de regel 't geval is. '*De Joden*' is hier dus een datief.

Wanneer het werkw., zoals hier, met een voorzetselsobject voorkwam, hing dit object meestal af van 't voorzetsel *van*.

Een enkele maal vinden we 't in de 17de eeuw ook met de praepositie *voor*, zoals ook hier bij Revius. (Vgl. *C. Huygens*, Kostelick Mal, vs. 107: 'Daer *grouwt* hem *voor* een' soen'.)

I, blz. 80.

In zijn berijming van '*Den Lof-Sanck Mosis*' (Deut. 32) zegt de dichter (vs. 73-74):

> 'Als Godt dit sach bestont hy 's hem te belgen
> *En cost dien smaet int goede niet verswelgen*'.

De zin van de gecursiveerde regel is: En kon die smaad niet langer verdragen.

In 't Ned. Wdb. V, 327 vinden we de uitdrukking '*iets ten goede gebruiken*' verklaard als '*zich er van bedienen tot nut van zichzelven of anderen*', waarbij verwezen wordt naar *J. Cats* (Ed. 1726, blz. 12b), die daar spreekt van zaken, die '*ten goede* van de gemeene sake *gebruykt werden*'.

In 't bijzonder werd de uitdrukking gebezigd in betrekking tot spijs en drank. Vooral in 't Oosten van ons land (Groningen) leeft ze nog voort in deze zin; daar zegt men b.v. als men veel vruchten heeft, die niet lang bewaard kunnen worden: 'we kunnen ze niet *in 't goede eten*' d.w.z. we hebben er zoveel van, dat we niet in staat zijn, ze alle te gebruiken, voor ze bedorven zijn.

't Ned. Wdb. haalt nog een plaats aan uit *J.H. van der Palm*, waar deze zegt: ''*t Geen men* op het gastmaal *niet ten goede gebruiken kon*, werd aan behoeftigen rondgedeeld'. Het gecursiveerde betekent dus: hetgeen men niet meer verorberen kon. Uit een en ander is nu gemakkelijk te verklaren, dat Revius de uitdrukking '*niet int goede connen verswelgen*' gebruikt in de zin van 'niet meer kunnen verdragen'.

I, blz. 196.

In '*Middelaer*' (vs. 4) zegt de dichter van '*den cloot der sonnen*' (= *de zonnebol, de zon*):

‘Nu *voestert* hy ons lijf en helpet ons gesicht’.

Smit geeft in een aantekening *voestert* weer door: *voedt*. Nu heeft *voesteren* in 't oudere Nederlands ongetwijfeld meermalen de betekenis van *voeden*, maar in dit vers, waar van de *zon*, de zonnewarmte, gesproken wordt, is 't beter, de betekenis van *voestert* te omschrijven met *koestert*. Ook in deze

secundaire zin toch vinden we *voesteren* in de oudere taal, b.v. in *Jan Praet*, Speghel der Wysheit (Ed. *J.H. Bormans*, blz. 45), vs. 1199, waar van de '*Folie*' (= *dwaasheid*) gezegd wordt, dat ze de mens altijd bedriegt, als 'zoe(= zij) hem *voestert* ende wieght'. (Vgl. Mnl. Wdb. IX, 736).

I, blz. 199.

In zijn epigram '*Simon Petrus*' zegt Revius, dat 't met de kerk in de apostolische tijd, toen *Simon Petrus* nog een van haar krachtige steunpilaren was, vrij wat beter gesteld was dan tegenwoordig, want

> 'Nu isset anders niet als een verworren werck
> Want *Petrus* is verreyst, en *Simon* is gebleven'.

Smit tekent hierbij aan: '*Petrus*: de trouwe belijder, op wien de gemeente steunt (cf. Mattheus 16 : 18); *Simon*: aan wien de simonie haar naam ontleent (cf. Handelingen 8 : 9-24)'.

Ik geloof echter, dat we deze plaats anders moeten verklaren, immers als Revius zegt, dat Petrus is 'verreyst' (= heengegaan, overleden), dan heeft hij 't oog op de persoon van den apostel; welnu in die zin is Simon, de tovenaar (Hand. 8 vs. 9-24) evengoed 'verreyst' als de apostel Petrus. De dichter heeft dan ook volstrekt niet speciaal gedacht aan genoemden Simon en aan het naar hem genoemde misbruik, de simonie, waarvan de bestrijding in Revius' dagen niet meer zo urgent was als in de vorige eeuwen. De schrijver heeft hier m.i. veeleer 't oog op hetgeen we lezen in Matth. 16 vs. 17-183: Simon heeft tot Jezus gezegd: Gij zijt de Christus, de zoon des levenden Gods, waarop deze hem antwoordt, dat zijn naam voortaan niet meer Simon, maar Petrus zal zijn, daarmee tevens verklarende, dat, door dit gelovig aanvaarden van Jezus als den zoon van God en zijn messias, het leven van den apostel een totaal andere richting gekregen heeft: voorheen was hij 'uit de aarde aards' (1 Cor. 15 vs. 47), voortaan zal zijn 'wandel in de hemelen' zijn (Fil. 3 vs. 20), is zijn leven gericht op de eeuwige dingen.

De oude naam Simon is hier voor Revius het symbool van 't 'wereldse' leven van den mens, dat zijn einddoel vindt in zichzelf, terwijl Petrus voor hem de symbolische aanduiding is van het geloofsleven, dat zijn bestemming ziet in het hemelse, het eeuwige.

Revius wil hier zeggen, dat in zijn tijd het in principe 'jenseitig' gerichte leven der gemeente weer overwoekerd wordt door het 'diesseits'.

I, blz. 235.

In '*Pinxteren*' schrijft Revius (vs. 23-27):

> 'De kinders na de wet, al hebben sijt verbeurt,
> En is niet hopeloos het erve *afgekeurt*,
> Maer, willens' wt genae mee worden aengenomen

En niet *vergevelijck* op haer geboorte romen,
Daer is genoech voor haer, voor ons, voor alle-man'.

'*De kinders na de wet*' zijn de Israëlieten, als afstammelingen van Abraham. '*Het erve*' (= *erfdeel*) is de gemeenschap met Christus, het behoren tot zijn gemeente.

'*Afgekeurt*' is 't partic. praet. van *afkeuren* (Mnl. ook *afcoren*). Dit w.w. is samengesteld uit 't adv. *af*, dat een *verwijdering, wegnemen*, uitdrukt (vgl. *aftrekken, afbreken, afhalen* enz.) en 't werkw. *keuren*, dat een af-

leiding is van *keur*, in de oude zin van wet of verordening en dat dus oorspronkelijk de betekenis had van: *iemand bij keur of verordening de vrije beschikking over iets ontnemen* (Zie Mnl. Wdb. I, 242).

Ook in 't latere Nederlands vinden we het woord nog een enkele maal in deze oorspronkelijke opvatting b.v. bij *P.C. Hooft*, Ned. Hist. (ed. 1703) blz. 949 en *J. van Effen*, De Holl. Spect. (1733), VI, 139.

Uit deze oorspronkelijke betekenis ontwikkelde zich gemakkelijk de meer algemene zin van: *iemand 't genot, 't gebruik van of 't deelhebben aan iets ontzeggen*, waarin Revius 't werkw. hier gebruikt.

Het gecursiveerde bijwoord '*vergevelijck*' (vs. 26) is weer een Oost-Nederl. woord (Hd. *vergeblich*), waarvoor 't Mnl. Wdb. (8, 1743) maar één bewijsplaats geeft (uit Br. m.h. Kw. v. Zutph., no. 5504), in de zin van *tevergeefs, nutteloos*.

De bovenaangehaalde passage bij Revius betekent dus: Den Israëlieten is niet in absolute zin de geloofsgemeenschap met Christus en het ingelijfdworden in zijn gemeente ontzegd - al hebben zij, door hun verwerpen van Jezus als messias, dit voorrecht verbeurd - maar, als ze door een oprecht geloof uit genade hieraan deel wensen te hebben en als ze het nutteloos roemen op hun geboorte uit Abraham willen nalaten, dan is het verlossingswerk van Christus rijk en overvloedig genoeg ook voor hen, evenals voor ons, ja voor allen.

(Slot.)

Groningen 1946.

CHR. STAPELKAMP.

Kruisinga over Van Deyssel.

Tot de moderne taalwetenschappelijke literatuur die men niet graag zou missen, behoort niet in de laatste plaats 'Het Nederlands van nu', door Dr E. Kruisinga. Het is een genot dit boek te lezen, door de onderhoudende vorm, de verrassende oorspronkelijkheid en de talloze bewijzen van een zeldzaam fijn ontwikkeld taalgevoel.

Aan de andere kant vraagt men zich nog al eens af, of de stellige toon waarop allerlei kwesties worden beslecht wel altijd wordt opgewogen door de onomstotelijkheid der argumentatie. Een der mijns inziens kwestieuze beweringen zal de lezer aantreffen op de pagina's 129 en 130 van 'Het Nederlands van nu' en betreft een bekende zinsnede uit Van Deyssels ontboezeming *Over Literatuur*: 'Ja, mijn bestaan is niet van het lichaam, mijn bestaan is van den geest alleen. Ik zie kleuren lichten, ik zie vormen zijn, ik zie menschen lachen.'

Op die passage levert Kruisinga de volgende critiek: '*Ik zie vormen zijn* bestaat uit Nederlandse woorden, maar toch is het koeterwaals.' Dit vernietigend oordeel wordt als volgt gemotiveerd: 'Het is ons hier niet erom te doen 'n fout in het werk aan te wijzen, het is om iets veel belangrijkers te doen: 'n antwoord te zoeken op de vraag, waarom dat zinnetje onmogelik is, terwijl toch *ik zie kleuren lichten* en het laatste: *Ik zie menschen lachen* helemaal in de haak is. Ons taalgevoel bedriegt ons hier zomin als elders: er is verschil, nl. in de aard van de werkwoorden die bij *zien*

staan. In het eerste en derde geval zien we iets *gebeuren*, in het tweede geval wordt gesproken van iets dat *is*; nu vraagt de lezer waarom

zien in deze konstruktie alleen[1)] bij werkwoorden van gebeuren voorkomt (handelen is voor de toeschouwer ook gebeuren: Ik zag hem weglopen), en ook daarop kan de taalkundige antwoorden. Wanneer *zien* betrekking heeft op 'n gebeuren, zijn het zien en het gebeuren dingen van een en dezelfde tijd, terwijl *zien* in de verbinding met *zijn* zou aanduiden iets dat voortduurt, onafhankelijk van het tijdstip van het zien. In die gevallen gebruiken we 'n bijzin met 'n persoonsvorm: Ik zie dat er vormen zijn. Als we goed opletten bemerken we dat *zien* in de twee soorten van zinnen ook niet presies hetzelfde betekent; in: ik zie kleuren lichten, is het zien over enige tijd verspreid, in de zin: ik zie dat kleuren zijn, wordt zien meer als resultaat van waarneming gedacht, dus op één tijdstip.'

We laten nu daar of een zeer persoonlijke literaire vorm mag worden beoordeeld in het kader van een beschouwing over de omgangstaal en met behulp van de daarop berekende criteria. Het komt ons echter voor, dat het gewraakte zinnetje zelfs aan déze maatstaven beantwoordt. Ten onrechte meent Kruisinga dat Van Deyssel hier had moeten schrijven: *Ik zie*[2)] *dat er vormen zijn*. Deze redactie komt immers neer op: *Ik constateer de aanwezigheid van vormen*, wat de auteur in het geheel niet bedoelde. Schrijver dezes houdt de zin: *Ik zie vormen zijn*, met dat geladen verbum 'zijn', voor geen geradbraakt, maar voor onberispelijk praegnant en suggestief Nederlands, dat men aldus zal moeten interpreteren: 'Ik zie vormen zich manifesteren, zich aan mij opdringen in hun hoogste realiteitspotentie.' Is deze interpretatie de juiste, dan zou de volgens Kruisinga in dit zinstype vereiste gelijktijdigheid van waarneming en waargenomen gebeuren inderdaad aanwezig zijn, want die vormen doen zich in deze hevigheid alleen voor krachtens en tijdens de scheppende (impressionistische of sensitivistische) kunstenaarsblik.

Sneek.

F. JANSONIUS.

Lusjefers, lusjefersen.

Op bl. 128 van de lopende jaargang van dit tijdschrift wijst prof. Verdenius op de merkwaardige enkelvoudsfunctie van de meervoudsvorm fri. *lusjefers*, die hij verklaart uit de abnormale Auslaut van een fri. singularis naast *lusjefers*, een woord, dat in deze vorm primair zal zijn geïmporteerd.

We menen op de korte beschouwing enige aanvulling te kunnen geven en tevens een nadere verklaring van het ontstaan dezer merkwaardige verschuiving.

In de eerste plaats dan: het door prof. Verdenius gesignaleerde is niet beperkt tot het Fries, maar komt op groter gebied voor, minstens tot en met Groningen en Drente. Ter Laan toch, N. Gr. Wb. bl. 536 noemt *luziv□r* naast het mv. *luziv□rs*; maar vervolgt dan: 'Ook *n luziv□rs*, mv. *luziv□rzn*; niet algemeen'. Daar het wb. geen voorbeelden van gebruik in zinnen geeft, een tekort, daar de woordvorm onderdeel is van de zinsvorm en beide dus van de mate van psychologische 'spanning' van de

1) Is *liggen* dan ook een werkwoord van gebeuren? Brusse: En wie zien'k daar *legge*? (Stil. Gramm. § 202).

2) 'Ik zie' betekent bij Van Deyssel ook niet: dit is het resultaat van mijn waarneming, maar: dit is de inhoud van mijn visie, voor de duur van die visie.

schrijver, is het niet uit te maken, of dat ‘niet algemeen’ betekent: *niet overal*, of: *niet door ieder*, of: *niet in alle omstandigheden gebruikt*.

Een speurtocht naar lucifers in de gron. dialectliteratuur zou wellicht meer dan monnikenwerk zijn en nog niets opleveren ook. Daarom ga ik over naar eigen dialect, het Drents, in 't biezonder het Zuidenvelds, de taal van Sleen, Zweelo mét de omgeving. De gewone vorm is daar *luzivaers*. Een enkelvoud *luzivaer* is er niet onbekend, maar is alleen gebruikelijk in zeer nadrukkelijke zin. Men spreekt er dus van: '*n dûsien luzivaers*, een doosje lucifers; *dôe my even 'n luzivaers*; maar: *wy hebt gien luzivaer maer in hoes*, geen enkele lucifer. Zo is de pluralis *luzivaerzen* ook verzwarend-nadrukkelijke vorm, b.v. in een verhaal over een uiterst slordige hospita: *Smangs zaten de luzivaerzen maank 't eten*, soms zaten er lucifers in het eten. (Ook 't lidw. *de* is hier verzwarend-nadrukkelijk, net als in: *de môeze ligt er dood veur de spinde*, 't is er uiterst arm, lett. men vindt er dode muizen voor de broodkast). Men kan, evenals in 't fri., wel zeggen: *er lagen driêj luzivaerzen op de grond*, maar normaler is dan een ‘omschrijvend’ pluralis: *luzivaersstokkies, -holties*. Vooral als men gebruikte, afgebrande lucifers bedoelt; alleen ongebruikte met een ‘kop’ hebben eigenlijk recht op de benaming *luzivaer*(*s*), *luzivaerzen*. Zoals zo dikwijls, vooral in de volkstaal, wordt differentiatie van vorm dus aangewend als middel tot betekenisdifferentiëring.

Evenals in 't fri. is het woord lucifers in 't dre. in meervoudsvorm geïmporteerd en het is deze pluralisvorm, die bijna uitsluitend wordt gebruikt, net zoals in het A.B. Een klankgroep *-fers* of *vers* kent het dre. niet. Het N. van 't gewest rekt ε tot *ae*, evenals het gron. in deze positie; soms, na verwijding tot *ă*, ontstaat *ā*. Het Zuiddre. valt in twee groepen uiteen: de ε > *a* voor *rs*, maar het zuidwestdre. neemt *lucifers* over als *lucivars*; het zuidoostdre., het zuidenvelds dus, doet als het fri. en laat *r* na korte klinkers uitvallen, zodat de klankwettige vorm er moest zijn *luzivas*. Maar bij de ontlening is door volksetymologie het woord ontbonden in de delen *luzi* en *vers*, waarbij het laatste lid, op de klank af, is gelijkgesteld met ndl. *vers* en dus in overeenstemming met dit woord de uitspraak *vaers* heeft gekregen, mv. *vaerzen*. Vandaar ook, dat men een enkele maal het verkleinwoord *luzivaersies* kan horen.

Nogmaals, men stelle voorop, wat ook prof. Verdenius doet: de import in de pluralisvorm *lucifers*. Dan moet men er terdege rekening mee houden, dat tegenover deze vorm die van het enkelvoud uiterst zeldzaam is, ook in 't A.B. Waar dit praktisch in het leven van alledag nimmer wordt gehoord of gesproken, zoals op ons platteland regel is, zal die betrekkelijk zeldzame singularisvorm natuurlijk geen invloed hebben. Zelfs uit de school kan een vorm *lucifer* moeilijk doordringen. Daarom is het bestaan van *luzivaerzen* eer normaal dan abnormaal, vooral door de op klankovereenkomst aangegane verbinding met *vaers*, vers. Opmerkelijk is eer het desondanks voorkomen van de vorm *luzivaer*. Relict kan men het moeilijk noemen en een parallel ervan ken ik ook niet. Slechts deze verklaring zou ik wel willen voorstellen: men beschouwde weliswaar *luzivaers* als singularis, doch kende het woord slechts in collectieve sfeer: een doosje *luzivaers*. Dit collectivum wekte een vaag gevoel van pluralis, en dit deed op zijn beurt een zeldzame singularis *luzivaer* ontstaan in de zeer specifieke sfeer van nadrukkelijke, psychologisch ‘geladen’ taal.

J. NAARDING.

Coke en lucifersen.

Naar aanleiding van het artikel ‘De cokes is er’ (N.T. XL 125 vv.) schreef Prof. G.W.J. Drewes mij uit Batavia, dat de enkelvoudige vorm nòg voorkomt in Noord-Nederland: ‘Immers, ik herinner mij zeer goed, dat de dienstboden en werksters in mijn ouderlijk huis te Amsterdam - die doorgaans afkomstig waren uit de naastbijgelegen Jordaan - nooit van *cokes* maar altijd van *koke* spraken. B.v.: koke is beroerd stoke; een mud koke. Het lijkt mij niet moeilijk door een locaal onderzoek vast te stellen of ook hier cokes koke al verdrongen heeft’.

Dit onderzoek moge ik aan een Amsterdammer overlaten. Ik dank Prof. Drewes voor zijn aanvulling, die misschien nog tot meer ‘ontdekkingen’ zal leiden.

Mijn artikel over cokes werd gevolgd door een leerzame aantekening van Prof. A.A. Verdenius over het friese *lusjefessen*. Ik heb daar niets aan toe te voegen. Alleen wil ik op een ‘literair’ voorbeeld van elders wijzen. Ik kwam het tegen in Bartje door Anne de Vries: ‘Moeder grabbelt zenuwachtig op de tafel naar lucifers. ‘*Lucifersen, lucifersen*, toe dan toch, kiender!’ Als Gert met een doosje rammelt, heeft zij reeds een reep papier van de krant onder het theeblad gescheurd, laat het ontbranden in de kachel en steekt de lamp aan’ (163). Het toneel is D r e n t e .

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

In biechte.

In de uitgave van het volksboek van de Ridder metter Swane, uit Boekenoogen's nalatenschap in 1931 door de Commissie voor Taal-, en Letterkunde van de Mij. der Ned. Letterkunde bezorgd, wordt een opsomming gegeven van tekstveranderingen die voorkomen in ‘de nieuwe, gecensureerde en gecastigeerde redactie, de eenige die sedert 1618/19 in de Zuidelijke Nederlanden verkocht en gelezen mocht worden.’

Het resultaat van deze kruising maakt op het eerste gezicht een ietwat verrassende indruk, inzoverre namelijk de verleking van geestelijke begrippen: oude man voor heremijt, hutte voor kluyse e.d., niet in de eerste plaats verwacht wordt van een corrector uit het klimaat van de Katholieke Reformatie.

Men moet begrijpen dat deze verwereldlijking deel uitmaakte van een systeem, dat vermenging van geestelijke zaken met de al te fantastische verdichtsels der volksboeken schadelijk achtte voor de jeugd. ‘Derhalve, zo lezen wij, - zijn vooreerst zeer vaak, min of meer stelselmatig, personen, plaatsen, handelingen, die een geestelijk of kerkelijk karakter hebben, zooveel mogelijk of verwijderd of verwereldlijkt.’ Dat het bepaaldelijk om de jeugd te doen was, leert de ook aan andere volksboeken toegevoegde voorrede met zoveel woorden. Er is daar sprake van ‘veel selsaeme en genuchelijcke Historien’, ‘door sommige Schrijvers voor de kinderen gedicht’, die echter ‘met veel onbetamelijckheden gevult waren’. Drie paedagogische redenen hebben de corrector tot zijn werkzaamheid ‘ghemoveert’: 1. dat ‘de kinderen met dese middelen tot neerstich lesen worden verweckt’; 2. dat het by naer onmogelijck schijnt dese Historie uyt de handen gheheel te nemen die sy van andere soo dickwils

hooren mellen; 3. ‘datse eenighe recreatie van doen hebben, om het verdriet der scholen te passeren’.

In het overzicht door J.W. Muller samengesteld (bl. 155, vgl. bl. VIII noot) vinden wij het volgende:

‘Geschrapt is het gewag van den doop ....; van de biecht (11, 10, waartegenover, opmerkelijk genoeg, even te voren (11, 4) ‘een saecke’ wordt uitgebreid tot ‘een heimelijcke saecke die ik u segghen sal in biechte’: bedoeld als een, de booze schoonmoeder Matabrune kenschetsend, ijdel misbruik van dit woord?’

Dat hier gewag is (geweest) van de biecht, kan slechts in afgeleide zin gelden. Blijkbaar is van niets anders sprake dan van een mededeling onder geheimhouding, waarbij dus de biecht slechts ter vergelijking diende, met het geheim als tertium comparationis. Hoezeer deze toepassing in de Middeleeuwen bekend was, is in het Don. Natal. Schrijnen (bl. 551-vlg.) betoogd. Het is moeilijk te geloven dat de bovenbedoelde uitbreiding, ‘een heimelijcke saecke die ick u segghen sal in biechte’ bedoeld is als bijdrage tot kenschetsing van de boze Matabrune. Als ijdel misbruik gold oudtijds deze wending zeker niet.

Op de hierbij aansluitende plaats (11, 10) zat dezelfde bedoeling voor. Nadat nl. de vroedvrouw de belofte van Matabrune gehoord heeft, verklaart zij: ‘Sekerlijck vrouwe alle dinc moochdy my segghen, ick beloove u by mijnder trouwen dat nimmermeer mensche weten en sal, ende sal als biechte zijn’.

Waarom nu dit laatste onder de pen van de censor sneuvelde, is niet zonder meer duidelijk. Was het om herhaling van het zo pas ingevoegde te vermijden? Of eerder: omdat *als biechte* toch altijd nog iets dichter bij de oorsprong stond dan het meer verbleekte *in biechte*?

Is dit zo, dan zou men, met het boven omschreven voorbehoud, Muller toch kunnen toestemmen, dat het ‘gewag van de biecht’ geschrapt is.

L.C. MICHELS.

Boekbeoordelingen.

Jef Crick: *Jan Frans Willems, Vader der Vlaamsche Beweging 1846-1946.* Nederland's Boekhuis, Tilburg[1].

Dit boek heeft het karakter van een gelegenheidsgeschrift, in deze zin dat het gepubliceerd is in het jaar der eerste eeuwherdenking van Willems' overlijden. Het bedoelt te geven zijn ‘volledig levensbeeld’, en plaatst dit leven in het verband van de politieke, culturele, litteraire en wetenschappelijke geschiedenis. Daarin heeft Willems zijn zeer belangrijke rol vervuld, achtereenvolgens, - na zijn jeugd te Boechout en te Lier (waar hij voor zijn vorming veel te danken had aan de grootvader van Tony Bergmann), - te Antwerpen, voorts in zijn ‘ballingschap’ te Eekloo, waar het geschiedde dat Willems, om de woorden van J.W. Muller te herhalen, Reinaert na een eeuwenlange zwerftocht in zijn geboorteland, Vlaanderen, terugbracht, ten slotte, na zijn ambtelijk herstel, te Gent,

1) Het werk is niet eenvoudig om te catalogiseren. Op de omslag verschijnt het genoemde uitgeversadres (waarvan de spelling opvalt); aan de binnenzijde, behalve: Uitgaven van het Campo Santo te St. Amandsberg-Gent, nr 3, ook nog: Boekuil en Karveel-uitgaven, Antwerpen.

waar hij nog elf jaar in volle dadenkracht de zaak van het omhoogworstelend Vlaamse cultuurleven heeft gediend en geleid. In 1793 geboren, stierf Willems vroegtijdig, immers reeds op 53-jarige leeftijd, en men mag zich wel afvragen, wat hij bij zijn tempo niet nog meer zou hebben tot stand gebracht, ware hem een langer leven beschoren geweest.

De schr. wijdt aandacht aan de spelling-oorlog, aan Willems' overheersende betekenis voor het intellectuele en artistieke leven, aan zijn huiselijk milieu (waarbij licht valt op de figuur van zijn dochter Pauline, een begaafde zangeres, en men weet wat de muziek ook voor de vader was), voorts aan zijn geloofsleven. Een hoofdstukje, gewijd aan zijn boekenliefde levert ook een sprekend getuigenis van de veelzijdige persoonlijke betrekkingen die Willems in binnen-, en buitenland onderhield. Er volgt een poging, zijn 'physisch en moreel portret' te tekenen, een overzicht van de eerbetuigingen in verschillende vorm na zijn dood, en een korte karakteristiek van zijn werk en figuur 'in het licht van nu'.

Het aantal bijgiften is vrij groot. Wij noemen een Willems-lied, een dito cantate, waarin geen mindere dan (Klokke) Roeland, de Drie Zustersteden, het Volk en het Geloof de personages zijn; dan, wat opvalt, een vertaling van de Franse citaten; gegevens omtrent de verhouding van W. tot S.v.d. Weyer, de Reiffenberg, over W. en het Davidsfonds (dat hem altijd in hoge eer heeft gehouden, als de boezemvriend, ja 'alter ego' van Jan David); over de Reinaert-litteratuur, waarin ten onrechte sprake is van een 'bewerking' door Dr Timbergen (sic); en de vraag gesteld wordt: 'Wanneer komt er een Reinaertpad?' De naam Reinoutsbergh voor St. Amandsberg wordt wel erg vlot met Reinaertsheuvel geïdentificeerd. Er is geen gewag van het monument te Hulst.

Het slot wordt gevormd door een lijst van bibliographische en documentaire bronnen, die geen volledigheid beoogt[1)], waarnaast echter een lijst van W.' geschriften welkom zou zijn geweest. Niet minder dan 18 illustraties verluchten de tekst.

De moeizame opgang, de ontoombare werkijver van de vereerde meester, zijn initiatiefrijke geestkracht komen de lezer duidelijk voor ogen te staan. Uit de boven verstrekte opgave valt af te leiden dat de schr. inderdaad gestreefd heeft naar een volledig beeld. Voldoende duidelijk doet hij uitkomen dat er aan de ondertitel, waar sprake is van dat volledig levensbeeld, een polemische tint is. Bepaaldelijk in het hoofdstuk over W.' geloofsleven wordt deze opzet uitgewerkt in het betoog over diens tot het einde beleefde katholieke geloofsovertuiging. In dit verband is van belang, dat in 1893 het Davidsfonds in de gevel van het geboortehuis te Boechout een gedenkplaat liet metselen. Een merkwaardige misgreep, waarvoor zich zeker deze auteur had dienen te hoeden, is dat, terwijl hij elders (overigens terecht maar weinig ter zake) F. Prims als priesterarchivaris voorstelt, de priester-hoogleraar Schrant onder de protestanten wordt gerekend. Met zijn waardering voor de Hollanders is schr. niet karig: Schrant, Meyer, Visscher, Kinker worden gevieren als 'schitterende geleerden' geprezen. Omgekeerd wordt de betekenis van Willems overschat, waar hij beweert, dat al de uitgaven van de Vereeniging van 1844 tot stand kwamen met diens medewerking en onder zijn leiding.

Het ware te wensen, dat de schr. er in geslaagd was aan zijn werk een

1) Men mist b.v. De Vos' boek over het Moedertaalonderwijs, en De Vooys' Geschiedenis van de Ned. Taal.

vorm te geven die in zichzelf een hulde kon heten voor de taal-, en letterkundige Vader der Vlaamse Beweging. In dit opzicht is onze waardering matig. Men ziet niet goed, naar welke regel hij de naamvals-n hanteert, die meermalen optreedt in 1e -naamvalsfunctie[1]. Of W. in een Franse passus Grammatik der Romanischer Sprache heeft geschreven, is te meer twijfelachtig daar de vertaling van het citaat Grammatik der Romanischen Sprache te lezen geeft, wat dan trouwens nog onnauwkeurig is. Alle rekening houdend met het Zuidndl. taaleigen verwondert men zich toch te lezen, dat iemand, zij het dan ook een vinnig polemist, een zekere volzin 'neerpende', dat het onderwijs 'fel slabakte', dat iets 'een volkomen historisch feit heet', alsof een, blijkens de samenhang, verleden feit, om feit te zijn, ook nog historisch, en niet alleen dat, maar 'volkomen historisch' moest wezen. Van een ritme kan men moeilijk zeggen dat het 'immer crescendo' gaat. En dat W. met zijn proza 'allerwegen Vlaamsche strijders uit den grond stampte en tegenstanders in het zand deed bijten', is zelfs voor die strijdbare persoonlijkheid wel wat kras. Het is ook niet gebruikelijk een boek van deze omvang 'brochuur' te noemen, hoewel wij weten dat in vroeger eeuwen menig 'pamflet' hem ruimschoots te boven ging. Is *sito* een drukfout voor cito, of mogen wij in dat woord een versmelting begroeten van het Latijnse cito met het Franse sitôt?

Met dat al zijn wij de schr. verplicht voor zijn boek, dat over het algemeen met kennis van zaken is geschreven, en zeker ook met sympathiek aandoende, warme verering jegens een man aan wie de Vlaamse, en in het algemeen de Nederlandse zaak zo zeer veel te danken heeft.

L.C. MICHELS.

P. Jørgensen, *Über die Herkunft der Nordfriesen* (Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab: Historisk-Filologiske Meddelelser, Bind XXX, Nr. 5, 1946).

In een tijd waarin het Fries weer veler belangstelling heeft en waarin men opnieuw de plaats van de Friezen onder de Westgermanen tracht te bepalen, is het misschien niet ondienstig, op de betekenis van de Noordfriezen in dit verband te wijzen. Onder Noordfriesland verstaat men het westelijk deel van Sleeswijk, zich uitstrekkend van benoorden Deens Tondern tot zuidwaarts aan de Eider, met de bijbehorende eilanden. Taalkundig is het gebied sterk ingekrompen; niet alleen is de strook smaller geworden, maar ook zijn er nauwelijks meer Fries sprekenden op Deens gebied, terwijl zuidelijk tussen Husum en de Eider het Fries geheel is uitgestorven. Van jaar tot jaar verliest het terrein, en bovendien wordt het steeds meer geïnfiltreerd met vreemde (vooral Nederduitse) elementen. Men ziet het reeds in de oudste literaire tekst (uit de eerste helft van de 17de eeuw), een niet van humor gespeend lied dat begint met de woorden:

Hansz Taedtsen (*ging*) *auwer die Merke snaer*
Bei de Möneschin,
Hi wurt ein fatten Böetling war

1) Zulks niet in de geest van Willems, die de nominatief-*n* in zijn spellingverhandeling van 1824 verwierp, hoewel hij ze wel gebruikt had in zijn Verhandeling van 1819.

Bei de liachte Möneschin[2)].

2) Ik citeer naar ‘Nordfriesland’ (1929), blz. 397 v.v., waar Holthausen een aardig overzicht van de Noordfriese literatuur geeft.

Het probleem is: hoe kwamen die Friezen daar? Vormden zij oudtijds één samenhangend geheel met de andere Friezen en is het tussenliggende land ontfriest? Of is het een kolonie van de Friezen, of, omgekeerd, was het het oude stamland, vanwaar de Friezen later (maar dan vóór onze jaartelling) uitgezwermd zijn? Of zijn het geen Friezen, maar een verwante stam, die ten onrechte die naam draagt?

Taalkundige onderzoekingen van het Noordfries zijn vooral door Scandinavische geleerden verricht; vroeger reeds heb ik in dit tijdschrift[1)] op het werk van Rooth en Löfstedt gewezen. En thans is het de Deen Jørgensen, die een uitvoerige studie wijdt aan het probleem van de herkomst der Noordfriezen. Gekomen tot zijn onderwerp door toponymische onderzoekingen, is hij vóór alles taalkundige, zonder hulpwetenschappen als ethnografie en archaeologie te verwaarlozen. Hij komt tot de conclusie, dat de Noordfriezen niet later dan de 9de eeuw uit Friesland gekomen zijn, vermoedelijk in de tijd dat Rorik met zijn Wikingers in dit gewest heerste en er dus een nauw contact was tussen Friezen en Denen. Hij sluit hierin aan bij het werk van Wadstein, die aantoonde, hoe de Friezen de Karolingische cultuur naar het Noorden brachten, waar tot in Zweden verschillende namen van Friese oorsprong zijn[2)]. Op de kooplieden volgden de boeren, die het grotendeels nog onbewoonde lage land in bezit namen, dat zoveel overeenstemming toonde met hun eigen land. De eerste nederzetting van de kolonisten waren de *-ing*-plaatsen in Eiderstedt, een type van plaatsnamen dat ze meebrachten uit het moederland. Van een eigenlijke bespreking van Jørgensen's verdienstelijk geschrift moet hier worden afgezien, als vallend buiten het kader van dit tijdschrift.

Hilversum.

M. SCHÖNFELD.

J. Lindemans, *Toponymische verschijnselen geografisch bewerkt*: II. *De namen van het bouwland en van het grasland* (met twee kaarten) (Onomastica neerlandica: Nomina geographica Flandrica. Studiën V, 2) (1946).

Lindemans die op het gebied van de toponymie een welverdiende naam heeft verworven, vervolgt[3)] in deze studie - tevoren reeds in de Handelingen gepubliceerd - zijn onderzoek over de algemene benamingen van bouwland en grasland volgens de cartografische methode. In het middelpunt staan de woorden *akker; meers*(*ch*), *meet* (*made*) en *beemd*, waarvan de verbreiding in Zuid-Nederland op bijgevoegde kaarten wordt vastgelegd. *Akker* blijkt een synoniem van *kouter*, in tegenstelling tot *veld*, dat oorspronkelijk het woeste, nog niet bebouwde land benoemde[4)]. De woorden *meers, meet* en *beemd* al oude benamingen van het hooiland hebben ieder hun eigen terrein van verbreiding. *Meers* is zowel Oost- als Westvlaams en vindt in het

1) N. Tg. 27, 136 v.
2) Vgl. N.G.N. 11, 10 v.
3) Studiën V_1 behandelde o.a. de *kouter*-namen.
4) Of dit ook geldt van *kamp*, lijkt me twijfelachtig. In elk geval kan men uit Moerman's woorden geen andere conclusies trekken dan dat een *kamp* persoonlijk eigendom was, de uitgestrekte *es* daarentegen gemeenschappelijk bezit.

Romaanse taalgebied een verlengstuk in het aan genoemd woord ontleende *marais*. In Nederland kennen wij het vooral in de vorm *mars*, waarnaast niet alleen *mers*, maar ook *mors*[5)]

5) Niet altijd gemakkelijk te scheiden van *mos, moos* ‘moerassige grond, slijk, modder’.

(o.a. in de bekende *Morschpoort* te Leiden, maar ook b.v. in Overijsel). Het noordelijk gebied dat van het zuidelijk gescheiden is door de Noordbrabantse *beemd*-streek, sluit aan bij Westfalen en Noord-Duitsland tot in Denemarken, terwijl ook in Engeland *marsh* veelvuldig voorkomt in namen. *Meet* is het kustwoord, zich ook uitstrekkend over Zeeuws-Vlaanderen; wij vinden het van Zeeland tot in Friesland. Terwijl *meers* zich uitstrekt tot de Schelde, vinden wij ten Oosten hiervan *beemd*, dat in de eerste plaats Brabants en Limburgs is, d.w.z. zowel Belgisch als Nederlands Brabant en Limburg bestrijkt; als bijvormen vindt men *bent, baant*, die aansluiten bij het Duitse *bände*-gebied dat zich ongeveer tot de Rijn uitstrekt. Die hooiweiden werden al vroeg afgeperkt met de bedoeling dat het op de *velden* of *weiden* lopend vee er niet kon komen; is de etymologie juist die L. van *beemd* geeft (*bi-* + een met *hemd* identieke afleiding van got. *-hamōn*; in de betekenis van omsloten ruimte, *blok, bilk, bijvang*), dan zou die een bevestiging van deze opvatting zijn.

Er worden nog een reeks van andere namen besproken (*weide, hernisse, ouw/ooi, eusel, pas* e.a.), maar de bovengenoemde vormen ook in zoverre de kern, dat ze de Schr. tot belangrijke historische en ethnografische conclusies brengen: *meers* is een maatstaf voor de Salische kolonisatie, *beemd* is Ripuarisch, *meet* is Ingvaeoons. Het drietal *meers - beemd - meet* illustreert de groei van het Vlaams (en de samenstelling van het Vlaamse volk) uit Westfrankisch, Oostfrankisch en Fries. Wij opperden reeds bij de bespreking van het eerste deel[1] bezwaren tegen vergaande gevolgtrekkingen uit zeer beperkt materiaal; verder zijn wij van mening, dat klankverschillen op dit terrein meer houvast bieden dan woordgeografische verschillen. Zo zou het bij *meet* wenselijk zijn geweest, de verschillende vormen scherp uiteen te houden. *Made* beperkt zich niet tot het kustgebied, maar is evenzeer inheems in Oost-Nederland en over onze grenzen; het komt voor in talrijke streken, waar ook *mars* gebruikt wordt. Men scheide scherp *mede* en *made*, de vormen met geapocopeerde *-e* en die met gesyncopeerde *d*, die met *d* en die met *t* (ingedrongen uit de s.g. ook in de pl.). De talrijke vormen met *â* in het Oudwestvlaams getuigen van de Frankische laag, die over de oude Ingvaeoonse heenglijdt; er is geen reden om die anders op te vatten dan de *maat-* (*made-, maai-*) vormen in 't noorden van Oost-Vlaanderen. *Mat, met* in oude oorkonden zal veelal te beoordelen zijn als een primitieve spelling voor de lange klinker, maar niet altijd: immers als er staat *Het Mat*, verraadt het neutrum, dat men hier met een ander woord te doen heeft, al is het er etymologisch mee verwant; n.l. met dat woord dat bij ons in 't bijzonder als landmaat en dan ook als veldnaam voortleeft: *dagmaat* > *dammet* = ofri. *dei-mêth* > *deimt; Tweemat, Driemat* enz. Het is ditzelfde woord, dat als eerste bestanddeel voorkomt in het door L. met enige verwondering geconstateerde *Mattemeet* e.a.

Wij hopen, dat L. zijn onderzoekingen voortzet, waarbij dan het doel moet zijn, tot West-Europese kaarten van de te behandelen woorden te komen.

Hilversum.

M. SCHÖNFELD.

1) Museum 49, 221 v.

Aankondigingen en mededelingen.

Twee Zuid-Afrikaanse proefschriften: Dr S.A. Louw: *Taalgeografie* (Pretoria - J.L. van Schaik - 1941), - Dr B. Kok: *Die Vergelijking in die Afrikaanse Volkstaal* (Pretoria - J.L. van Schaik - 1942).

Dr Louw, die zijn studie in Nederland op touw zette, gaf aan zijn proefschrift de bescheiden ondertitel 'Inleidende gedagtes oor Dialekstudie'. Het is een oriëntering op een in Zuid-Afrika nog onontgonnen terrein. Een beoordeling van bevoegde hand zal in de volgende jaargang verschijnen.

Dr Kok, die bij Prof. Malherbe te Stellenbosch promoveerde, koos een rijk onderwerp, waarvoor hij overvloedig materiaal uit de Afrikaanse volkstaal verzamelde en grondig bewerkte. Behalve uit de volksmond werden ook uit romans en verhalen allerlei vergelijkingen bijeengebracht en systematisch gerangschikt: vergelijkingen bij substantieven, bij verba, bij adjektieven, in alfabetische volgorde, en dus gemakkelijk op te zoeken. Ook voor Nederlandse lezers biedt dit boek interessante gegevens en beschouwingen.

Walch's Nieuw Handboek tot de Nederlandsche Letterkundige Geschiedenis herdrukt.

Dat dit Handboek, in ons tijdschrift (XXXVIII, 91-93) bij het verschijnen beoordeeld, in een behoefte voorzag, blijkt uit het feit dat het na twee maanden uitverkocht was, en vrijwel onmiddellijk herdrukt moest worden. De tweede herziene druk is onlangs, na het overlijden van de schrijver (December 1946), bij dezelfde uitgever verschenen (Den Haag - Martinus Nijhoff - 1947, Prijs f 16,50). De schrijver heeft nog gelegenheid gehad, op ondergeschikte punten zijn werk 'eenigszins te verbeteren' op grond van uitgebrachte kritiek[1]. Aan het bezwaar dat de chronologie in het eerste gedeelte in het gedrang kwam, is hij ten dele tegemoet gekomen door toevoeging van een *Tijdtafel* (blz. 770-778), maar tijd en gelegenheid hebben hem ontbroken om mijn voornaamste bezwaren in overweging te nemen. Dat zou trouwens tot een ingrijpende omwerking geleid hebben, waarbij de negentiende-eeuwse letteren vooral ook in Zuid-Nederland beter tot hun recht gekomen zouden zijn, desnoods met besnoeiing van de vorige perioden. Walch spreekt ergens van een 'opvolger'. Als die een derde uitgave te verzorgen krijgt, verwachten wij van hem in dit nuttige boek door evenrediger compositie de onmisbare aanvulling.

Schriftelijke opgaven van de examens Middelbaar onderwijs voor de akten Nederlandse Taal en Letterkunde, Geschiedenis en Aardrijkskunde 1939-1946 (Groningen - J.B. Wolters - 1947. Prijs f 2,50).

1) Op blz. 637 is Potgieter's 'onontvankelijke eigenwijsheid' (geconcludeerd uit een boek9eoordeling van 'Bakhuizen'!) gehandhaafd (zie *N. Taalg.* XXXIX (1946) blz. 1).

De voorzitter van de examenkommissies, Dr W. van den Ent, zal menige candidaat een dienst bewezen hebben door de examenopgaven te verzamelen en uit te geven. Daaruit kan men het gemiddelde peil van deze examens opmaken.

Jan Frans Willems herdacht.

In een openbare vergadering van de *Koninklijke Vlaamsche Academie*, op 16 Juni 1946, werd de grote Vlaamse voorganger na een inleidende

toespraak van Leo van Puyvelde herdacht door twee sprekers, namelijk W. van Eeghem, die op grond van de briefwisseling de vriendschap van *Jan Frans Willems en Bilderdijk* behandelde, en J. van Mierlo, die zijn voordracht betitelde: *Jan Frans Willems en de studie van de Middelnederlandsche Taal- en Letterkunde*, maar die meer bood dan de titel beloofde, nl. ook een levensbeschrijving en de uiteenzetting van zijn grote betekenis voor de Vlaamse strijd.

Plaatsnaamkunde.

In een beknopt handig boekje *Que signifient nos noms de lieux*? (Bruxelles - Office de publicité - 1947, 91 blz. Prijs fr. 25) gaf Auguste Vincent een overzicht van de oorsprong der Belgische plaatsnamen, waarbij zowel de Vlaamse als de Waalse ter sprake komen.

Ontvangen herdrukken.

Dr A.J. de Jong: *Nederlandse Letterkunde, I*. Vijfde herziene druk.
W. Kramer: *Literatuur- en stijlstudie*. Zevende herziene druk.
W. Kramer: *Taalstudie en stijloefening, III*. Tiende druk.
E. Rijpma: *Beknopte Nederlandse spraakkunst*. Vierentwintigste druk.
M.J. Koenen: *Verklarend Zakwoordenboekje der Nederlandse taal*, Twaalfde druk, verzorgd door Th. Lancée.
(Alle bij J.B. Wolters - Groningen - 1947).
C.D.V.

Uit de tijdschriften. (Augustus-October).

De Gids. Aug.

In de *Kroniek der Nederlandse Letteren* herdenkt Anton van Duinkerken de te weinig gewaardeerde dichter Hein de Bruin (1899-1947), wiens werk hij karakteriseert. - In de *Bibliographie* beoordeelt E.J. Dijksterhuis de door A. Kan uitgegeven autobiografie *De jeugd van C. Huygens*. - Uitvoerig bespreekt C.F.P. Stutterheim een belangrijk werk van G. Révész over *Ursprung und Vorgeschichte der Sprache* (Bern 1946). - C.J. Kelk beoordeelt de roman *Meester Rembrandt* van Jan Mens.

Sept. L. van den Ham beoordeelt *De Vrijheid van den Dichter en de Dichterlijke vrijheid* van Anthonie Donker.

Okt. Een artikel *Dichters en de Werkelijkheid* van J. de Wit gaat uit van een essay van Theun de Vries over de dichter Nijhoff, die ‘een wandelaar in de Werkelijkheid’ genoemd wordt. Na een vergelijking met andere dichters (Gorter, A. Roland Holst) konkludeert de schrijfster: ‘de opdracht van de moderne kunstenaar is: leven en

wereld, geest en lichaam te verzoenen door beide te zien als twee polen die elkaar in evenwicht houden'. - J.E. Verschaffelt (*Nederlanders en Vlamingen*) werpt een terugblik op de jongste geschiedenis van het Vlaamse separatisme en de politieke achtergrond.

De Nieuwe Stem II, afl. 7-8.

Anthonie Donker publiceert zijn huldigingsrede over *P.C. Hooft en het dichterschap*.

Critisch Bulletin. Sept.

F.W. van Heerikhuizen schrijft over *De problematiek van Aafjes*, naar aanleiding van *De Zeemeerminnen* en *Maria*

Sibylla Merian. - Dichterschap en Verantwoordelijkheid bevat een bespreking van Herwig Hensen's studie *Over de Dichtkunst* door Wolfgang Cordan. - Constant van Wessem beoordeelt de roman *De overnachting*, geschreven in samenwerking door J. van Schaik Willing en S. Vestdijk en de *Stomme Getuigen* van S. Vestdijk, onder het opschrift *Een ongelijk duo en een beter solist. - Een literaat met God-en-met-ere* noemt Annie Romein-Verschoor de schrijver van *De Poolsche Ruiter*, nl. S. Vestdijk. - Frans Smits bespreekt *Nieuw werk van Willem Elsschot: Het dwaallicht*.

Roeping. Aug.-Sept.

P. Climacus Bayer O.F.M. tracht een definitie te geven van *Proza en Vers*, waarbij hij zich in hoofdzaak aansluit bij Vestdijk's onderscheiding van ‘extensief en intensief, of oneindig en begrensd’. - André Demedts schrijf over *De taak van de Katholieke schrijver* op grond van een Vlaamse polemiek over zedelijkheid in de litteraire kunst. - Anton van Duinkerken publiceert een studie *Uit het Biënboec*, waarin hij na een behandeling van de Maria-verering in de eerste eeuwen, de Marialegenden en hun bronnen, het werk van Caesarius van Heisterbach en het Biënboec van Thomas Cantimpratensis bespreekt, om te besluiten met de moderne bewerking van de Marialegenden door Albertine Steenhoff-Smulders.

Dietsche Warande en Belfort. Aug.

Johan Daisne besluit zijn *Oratio pro deo voor een nationaal ‘register’-toneel*. - Jos. de Haes schrijft onder het opschrift *Creatieve aandacht* over *De jongeren en de poëzie*. - Onder de *Boekbesprekingen* vermelden wij J. van Mierlo's recensie van Overdiep's *Vormleer van het Middelnederlandsch der XIIIe eeuw*.

Sept.-Oct. In de *Kroniek der Poëzie* kondigt Albert Westerlinck *Nieuw werk van Anton van Wilderode* aan, nl. *Najaar van Hellas*. - De *Kroniek van het Proza*, door André Demedts bevat een bespreking van drie delen van Emiel van Hemeldonck, en van Piet van Aken's *De Duivel vaart in ons*. - In *De laatste ronde* stelt Alb. W. de vraag: ‘Wat presteren de jongeren?’ geeft hij een beschouwing *Rond een ‘poëtische’ verklaring*, en vraagt hij: ‘Is Gerard Walschap wel een “humanist”?’ - Onder de *Boekbesprekingen* vermelden wij een beoordeling van Gerard Brom's *Geschiedschrijvers van onze Letterkunde* door J.F. Vanderheyden.

De Vlaamsche Gids. Sept.

Julius Pée publiceert *Herinneringen aan Willem Rogghé*, een van de oudste schrijvers die hij als student te Gent leerde kennen.

Okt. Paul de Keyer (*Terugblik op Karel Lodewijk Ledeganck*, 1847-1947) herdenkt de zanger van de ‘Drie Zustersteden’ met zeer gematigde waardering voor zijn grotendeels verouderd dichterlijk werk. Hij maakte daarbij gebruik van de

briefwisseling met Frans Rens, zijn ‘kunstvriend’. In een *Kroniek van de Poëzie* bespreekt M. Rutten de *Strijd rond de Hollandse Muse*, waarbij hij de verschillende richtingen sedert 1917 en hun onderlinge strijd karakteriseert. - In een *Kroniek van het essay* beoordeelt Jan Schepens zijn lektuur van de afgelopen zomer, o.a. Demedts' studie over R. Minne, en die van Bittremieux over P.N. van Eyck.

Ad interim IV, Juli.

Deze dubbele aflevering bevat één bijdrage, gewijd aan Frans Coenen, met de titel *Veertig jaar commentaar*. - Na een bio-

grafische inleiding (met portretten) door Barend de Goede volgt een ruime keuze uit de kleine geschriften, besloten door een bibliografie.

Aug.-Sept. P.H. van Moerkerken schrijft een *In memoriam Frans Bastiaanse*; Gabriël Smit: Ter gedachtenis aan Hein de Bruin (1899-1947). - De *Critische Bijlagen* bevatten na een artikel van Jan Spierdijk, gewijd aan Jan Campert, een aantal boekbesprekingen, nl. *De jeugd van Konstantijn Huygens* door Henriëtte de Beaufort; *De beteekenis van Multatuli* van Henri A. Ett, door Barend de Goede; de *Philosophie der metafoor* (naar aanleiding van een essay van S. Vestdijk) door M. Baan; *Nieuw proza van C.M. van den Heever* (nl. *Anderkant die Berge*, 1944, *Kringloop van die Winde*, 1945) door M. van der Bom-Luitingh.

Apollo. Sept.

Henri A. Ett levert een korte bijdrage over Elias Annes Borger († 12 Oct. 1820). - De *Kroniek* van Joh. Tielrooy bevat o.a. een beoordeling van Anthonie Donker's *Karaktertrekken der vaderlandsche letterkunde*, van de jongste geschriften over Du Perron en van G. Walschap's roman *Ons geluk* (1947). - A. Marja: *De erfenis van een polemist* bespreekt herdrukken van Du Perron, nl. *Cahiers van een lezer* en *In deze grootse tijd* (1946).

Bezinning. Sept.

W.C.J. Buitendijk bespreekt uitvoerig het bekroonde verhaal *De geboorte van Jan Klaassen* door J.J. Klant, als uiting van ‘het existentialistisch levensgevoel van de moderne dichter’.

Het Boek van Nu. Sept.

In de eerste aflevering van dit nieuwe ‘maandblad voor boekenvrienden’ (onder redaktie van Gerard van Eckeren, P.H. Ritter Jr, G. Stuiveling en Hans van Haaren) gaf G. van Eckeren (Kroniek van het Proza) onder het opschrift *Spel in brieven* een bespreking van *De Overnachting* door Jeanne van Schaik-Willing en S. Vestdijk. - G. Stuiveling (*Kroniek der Poëzie*) schreef een beschouwing over J.C. Bloem's *Verzamelde Gedichten*, met de titel *Verlangen, Ontgoocheling en Berusting*, terwijl hij in de rubriek *Litteratuurstudie* (*Met de Muze ter markt*) een beoordeling schreef van het boek van A. Romein-Verschoor: *Slib en Wolken: Stromingen en gestalten van de nieuwste Nederlaneds litteratuur*, dat beoogt onze letterkunde in het buitenland bekendheid te geven.

Okt. P.H. Ritter publiceert een *Gesprek met Simon Vestdijk*. - G. Stuiveling (*Encyclopaedisch tekort*) oefent scherpe kritiek op Anton van Duinkerken's bijdrage over Nederlandse letteren in het tweede deel van de ENSIE. - Gerard van Eckeren

beoordeelt de roman *En de Akker is de Wereld* van Dola de Jong. - F.W. van Heerikhuizen bespreekt de *Nieuwe bundel* van Gerrit Achterberg.

Volkskunde N.R. VI, afl. 2.

H.H. Knippenberg schrijft over *de Zwaluw in het Volksgeloof*; E. van Autenboer over *De vasten uitkloppen*; C. Cath. van de Graft over *Het takjesgebruik bij begrafenissen*. - Maurits de Meyer (*Oude en nieuwe sprookjesstudie*) bespreekt een Waalse verzameling door Eug. Polain, waarvan hij de toelichting onvoldoende acht. - J.R.W. Sinninghe verzamelde *Nederlandse Bezwering-formules uit de negentiende eeuw*. - Onder de *Kleine Mededelingen* wordt o.a. de aandacht gevestigd op de volkskunde-studie in Zuid Afrika. - Onder de *Boekbesprekingen* kondigt J. Gessler het *Middelnederlands Leerboek* van A. van Loey aan en een beknopte geschiedenis van *Het poppenspel in de Nederlanden* door J. Vandenbroucke.

Verslagen en Mededelingen van de Kon. Vlaamsche Academie. Jan. 1945.

Frank Baur leverde een zeer waarderend *In memoriam Gerrit Siebe Overdiep*.

Maart-April 1945. Floris Prims hield een toespraak tot de vijf-enzeventig-jarige archivaris *Jozef Cuvelier*, die ook door J. van de Wijer gevierd werd als voorganger op het gebied van de toponymie.

Tijdschrift voor Levende Talen XIII, afl. 4.

J. van Mulders maakt *Enige opmerkingen over de plaats van Niet*. Met veel aanhalingen toont hij aan dat *niet* herhaaldelijk vóór het substantief, in tegenstelling met de regel in Zuidnederlandse spraakkunsten voor Walen.

Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde LXV_1 afl. 2.

Deze aflevering opent met een *In memoriam J. Heinsius*. - J.J. Mak bespreekt *De legende van de maagd zonder handen*. - J.A.N. Knuttel (*Hersteld auteurschap*) herstelt het bestreden auteurschap van enkele refereinen van De Roovere en van Anna Bijns. - H.J. Endepols publiceert het eerste gedeelte van een uitvoerige studie over *Algemeen Beschaafd en Maastrichts*. - B.H. Slicher van Bath besluit zijn uitvoerig gedokumenteerde lijst van *Nederlandsche woorden in Latijnsche oorkonden en registers tot 1250*. - A.P. de Bont betoogt in een artikel *Van Sem, Jesse en David*, dat drie namen van kledingstukken een bijbelse oorsprong hebben en dat ons woord *jas*, waarmee etymologen geen raad weten, op *Jesse* teruggaat. - J.A.N. Knuttel verklaart *Spel van Sinne* als: spel met een strekking, een betogend spel. - G.I. Leeftinck beoordeelt uitvoerig de uitgave van *Dat boec der minnen*, een Leids proefschrift van J.M. Willeumier-Schalij.

Levende Talen. Okt.

Marie J. Francken schrijft over *Hieronymus van Alphen in het Maleis*. - G.W. Wolthuis geeft *Oud nieuws betreffende Marieken*. - C. Starrenburg (*Frankrijk en de Nederlandse letterkunde*) klaagt dat onze letterkunde in Frankrijk zo weinig bekend is en geeft een proeve van vertaling. - H. Bruch levert een bijdrage tot de karakteristiek van *Esmoreit*. - Onder de *Boekbeoordelingen* vermelden wij een bespreking van A. Weynen's *De kunst van het vertalen* door E(llerbroek), van L.C. Michel's oratie en de rede van E.L. Kerkhoff over *Het begrip stijl* door C.F.P. Stutterheim; van J.A. Daman's *Het Algemeen Beschaafd in Vlaanderen* door Cath. Ypes.

Museum. Juni-Juli.

Deze verlate aflevering bevat o.a. beoordelingen van *Kramer's Nederlands Woordenboek* (bewerkt door C.B. van Haeringen) door F. de Tollenaere; Jac. van Ginneken's *De studie der Nederlandse streektalen* door K. Heeroma; A. Weijnen's *Studies over het Achthuizers dialect* door K. Heeroma; *Oost-noordbrabantsche dialectproblemen* (van A. Weijnen, J.M. Reinders en Jac. van Ginneken) door K. Heeroma; W. de vries: *Groninger plaatsnamen* door K. ter Laan; J.A. Daman: *Het Algemeen Beschaafd in Vlaanderen* door C.G.N. de Vooys; W. Pée en E. Blanquaert: *Dialectatlas van West-Vlaanderen en Fransch-Vlaanderen* door A. Weijnen.

C.D.V.